

Khuddakanikāye Abhidhammapiṭake

Vibhaṅgapāliyā saṁvaṇṇanā

Bhadantamahābuddhaghosatttherena katā

SAMMOHAVINODANĪ-AṬṬHAKATHĀ

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1959

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 49

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဣ = u ဵ = ū ဥ = e ဩ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယ န္ဂha	က န္ဓha	ဈ dhya	ဠ pla	ဣ lla
ကက kka	ဇ cca	က န္ဓha	ဇ dhva	ဠ pba	ဣ lya
ကျ kya	ဆ ccha	က န္ဓha	ဇ nta	ဠ bbha	ဣ lha
ကြ kri	ဇ jja	က န္ဓha	န ntva	ဈ bya	ဣ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	န ntha	ဠ bra	ဣ sta
က kva	ည ñña	က ttha	န nda	ဠ mpa	ဣ stra
ဈ khya	ဉ ñha	က tva	န ndra	ဠ mpha	ဣ sna
ဇ khva	ဉ ñca	ကျ tya	န ndha	ဠ mba	ဣ sya
ဇ gga	ဆ ñcha	ကြ tra	န nna	ဠ mbha	ဣ ssa
ဠ ggha	ဉ ñja	န dda	ဈ nya	ဠ mma	ဣ sma
ဈ gya	ဉ ñjha	န ddha	န nha	ဈ mya	ဣ sva
ဂ gra	ဇ tta	ဈ dya	ဠ ppa	ဣ mha	ဣ hma
က ṅka	ဌ ttha	ဠ dra	ဠ ppha	ဣ yya	ဣ hva
န ṅkha	ဉ dda	န dva	ဈ pya	ဣ yha	ဠ lha
န ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Sammohavinodanī-aṭṭhakathā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

1. Khandhavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	1
1. Rūpakkhandhaniddesa	...	...	3
2. Vedanākkhandhaniddesa	...	...	12
3. Saññākkhandhaniddesa	...	...	18
4. Saṅkhārakkhandhaniddesa	...	...	19
5. Viññāṇakkhandhaniddesa	...	...	20
Pakiṇṇakakathā	...	...	20
Kamādivinicchayakathā	...	...	27
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	33
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	40

2. Āyatanavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	42
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	48
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	51

3. Dhātuvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	52
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	72
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	77

4. Saccavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	78
-----------------------------	-----	-----	----

Mātikā

Piṭṭhaṅka

1. Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā			
Jātiniddesa	...	...	87
Jārāniddesa	...	...	92
Maraṇaniddesa	...	...	94
Sokaniddesa	...	...	96
Paridevaniddesa	...	...	98
Dukkhadomanassaniddesa	...	...	98
Upāyāsaniddesa	...	...	99
Appiyasampayoganiddesa	...	...	100
Piyavippayoganiddesa	...	...	101
Icchāniddesa	...	...	101
Upādānakkhandhaniddesa	...	...	102
2. Samudayasaccaniddesavaṇṇanā	...	...	104
3. Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā	...	...	105
4. Maggasaccaniddesavaṇṇanā	...	...	107
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	114
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	116

5. Indriyavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	118
2. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	121

6. Paṭiccasamuppādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya uddesavāravaṇṇanā	...	...	123
Avijjāpadaniddesa	...	...	130
Saṅkhārapadaniddesa	...	...	134
Viññāṇapadaniddesa	...	...	143
Nāmarūpapadaniddesa	...	...	160
Saḷāyatanapadaniddesa	...	...	164
Phassapadaniddesa	...	...	168

Mātikā	Piṭṭhaṅka
Vedanāpadaniddesa	... 169
Taṇhāpadaniddesa	... 170
Upādānapadaniddesa	... 172
Bhavapadaniddesa	... 174
Jātijarāmarañādipadaniddesa	... 178
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	... 189
1. Paccayacatukka	... 190
2. Hetucatukka	... 195
3. Sampayuttacatukka	... 196
4. Aññamaññacatukka	... 197
Saṅkhārādimūlakanayamātikā	... 197
Akusalaniddesavaṇṇanā	... 198
Kusalaniddesavaṇṇanā	... 200
Abyākataniddesavaṇṇanā	... 201
Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā	... 202
Kusalamūlakavipākaniddesavaṇṇanā	... 202

7. Satipaṭṭhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya uddesavāraṇṇanā	... 204
Kāyānupassanā-uddesavaṇṇanā	... 207
Vedānānupassanādi-uddesavaṇṇanā	... 210
Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā	... 212
Vedānānupassanāniddesavaṇṇanā	... 251
Cittānupassanāniddesavaṇṇanā	... 255
Dhammānupassanāniddesavaṇṇanā nīvaraṇapabba	... 256
Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā	... 262
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	... 274
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	... 274

Mātikā

Piṭṭhaṅka

8. Sammappadhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	276
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	288
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	288

9. Iddhipādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	290
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	294
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	295

10. Bojjhaṅgavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	296
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	302
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	303

11. Maggaṅgavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	305
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	305
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	308

12. Jhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyamātikāvaṇṇanā	...	...	310
Niddesavaṇṇanā	...	...	311
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	355
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	356

13. Appamaññāvivhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā	...	...	361
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	364
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	364

Mātikā

Piṭṭhaṅka

14. Sikkhāpadavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	365
2. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	369

15. Paṭisambhidāvivibhaṅga

1. Suttantabhājanīya	1. Saṅgahavāraṇṇanā	...	...	370
	2. Saccavārādivaṇṇanā	...	...	374
2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā	...	...	...	374
3. Pañhāpucchakavaṇṇanā	...	...	...	377

16. Nāṇavibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṇṇanā	...	...	379
10. Dasakamātikāvaṇṇanā	...	...	380
1. Ekakaniddesavaṇṇanā	...	...	385
2. Dukaniddesavaṇṇanā	...	...	391
3. Tikaniddesavaṇṇanā	...	...	392
4. Catukkaniddesavaṇṇanā	...	...	397
5. Pañcakaniddesavaṇṇanā	...	...	402
6. Chakkaniddesavaṇṇanā	...	...	403
7. Sattakaniddesādivaṇṇanā	...	...	404
10. Dasakaniddesavaṇṇanā	...	...	405
Paṭhamabalaniddesa	...	...	405
Dutiyabalaniddesa	...	...	421
Tatīyabalaniddesa	...	...	435
Catutthabalaniddesa	...	...	437
Pañcamabalaniddesa	...	...	438
Chaṭṭhabalaniddesa	...	...	439
Sattamabalaniddesa	...	...	443
Aṭṭhamabalādiniddesa	...	...	445
Dasamabalaniddesa	...	...	445

Mātikā

Piṭṭhaṅka

17. Khuddakavatthuvibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṇṇanā	...	...	447
1. Ekakaniddesavaṇṇanā	...	...	447
2. Dukaniddesavaṇṇanā	...	...	473
3. Tikaniddesavaṇṇanā	...	...	476
4. Catukkaniddesavaṇṇanā	...	...	482
5. Pañcakaniddesavaṇṇanā	...	...	485
6. Chakkaniddesavaṇṇanā	...	...	488
7. Sattakaniddesavaṇṇanā	...	...	491
8. Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā	...	...	492
9. Navakaniddesavaṇṇanā	...	...	494
10. Dasakaniddesavaṇṇanā	...	...	495
Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā	...	...	496
Diṭṭhigataniddesavaṇṇanā	...	...	499

18. Dhammahadayavibhaṅga

1. Sabbasaṅgāhikavāraṇṇanā	...	...	500
2. Uppattānupattivāraṇṇanā	...	...	500
3. Pariyāpannāpariyāpannavāraṇṇanā	...	...	501
4. Dhammadassanavāraṇṇanā	...	...	501
6. Uppādakakamma-āyupamāṇavāraṇṇanā	...	...	501
1. Uppādakakamma	...	...	501
2. Āyupamāṇa	...	...	503
7. Abhiññeyyādivāraṇṇanā	...	...	506
Nigamanakathā	...	...	507

Sammohavinodanī-aṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Sammohavinodanī-aṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Khandhavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

Catusaccadaso Nātho, catudhā Dhammasaṅgaṇim.
Pakāsayitvā Sambuddho, tass’eva samanantaram.
Upeto Buddhadhammehi, aṭṭhārasahi nāyako.
Aṭṭhārasannaṃ Khandhādi-vibhaṅgānaṃ vasena yaṃ.
Vibhaṅgaṃ desayī Satthā, tassa saṃvaṇṇanākkamo.
Idāni yasmā sampatto, tasmā tass’atthavaṇṇanaṃ.
Karissāmi vigāhetvā, Porāṇaṭṭhakathānayaṃ.
Saddhamme gāravaṃ katvā, taṃ suṇātha samāhitāti.

1. **Pañcakkhandhā rūpakkhando -pa- viññāṇakkhandho**ti idaṃ Vibhaṅgappakaraṇassa ādibhūte Khandhavibhaṅge suttantabhājanīyaṃ nāma. Tattha **pañcā**ti gaṇanaparicchedo, tena na tato heṭṭhā, na uddhanti dasseti. **Khandhā**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Tatr’āyaṃ khandhasaddo sambahulesu ṭhānesu dissati rāsīmhi, guṇe, paṇṇattiyāṃ, ruḷhiyanti. “Seyyathāpi bhikkhave mahāsamudde na sukaraṃ udakassa pamāṇaṃ gahetuṃ ‘ettakāni udakāḷhakānī’ti vā ‘ettakāni udakāḷhakasatānī’ti vā ‘ettakāni udakāḷhakasahasānī’ti vā ‘ettakāni udakāḷhakasatasahasānī’ti vā, atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo

mahā-udakakkhandho tveva saṅkhyam gacchatī”ti-ādīsu¹ hi rāsito khandho nāma. Na hi parittakam udakam udakakkhandhoti vuccati, bahukameva vuccati. Tathā na parittako rajo rajakkhandho, na appamattakā gāvo gavakkhandho, na appamattakam balaṃ balakkhandho, na appamattakam puññam puññakkhandhoti vuccati, bahukameva hi rajo rajakkhadho, bahukā’va gavādayo gavakkhandho balakkhandho puññakkhandhoti vuccanti. “Sīlakkhandho samādhikkhandho”ti-ādīsu² pana guṇato khandho nāma. “Addasā kho Bhagavā mahantaṃ dārukkhandham Gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamānan”ti ettha³ paṇṇattito khandho nāma. “Yaṃ cittam mano mānasam -pa- viññānam viññāṇakkhandho”ti-ādīsu⁴ ruḥhito khandho nāma. Svāyamidha rāsito adhippeto. Ayañhi khandhaṭṭho nāma piṇḍaṭṭho pūgaṭṭho ghaṭaṭṭho rāsaṭṭho. Tasmā “rāsilakkhaṇā khandhā”ti veditabbā. Koṭṭhāsaṭṭhotipi vattum vaṭṭati. Lokasmiñhi iṇam gahetvā codiyamānā “dvīhi khandhehi dassāma, tīhi khandhehi dassāmā”ti vadanti. Iti “koṭṭhāsalakkhaṇā khandhā”tipi vattum vaṭṭati. Evamettha **rūpakkkhandhoti** rūparāsi rūpakoṭṭhāso. **Vedanākkhandhoti** vedanārāsi vedanākoṭṭhāsoti iminā nayena saññākkhandhādīnam attho veditabbo.

Ettāvatā Sammāsambuddho yvāyam “cattāro ca mahābhūtā catunnañca mahābhūtānam upādāyarūpan”ti atītānāgatapaccuppannādīsu ekādasasu okāsesu vibhatto pañcavīsati rūpakoṭṭhāsāti ca channavuti rūpakoṭṭhāsāti ca evaṃpabhedo rūparāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā rūpakkkhandho nāmāti dassesi. Yo pan’āyam “sukhā vedanā dukkhā vedanā adukkhamasukhā vedanā”ti tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikavedanārāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā vedanākkhandho nāmāti dassesi. Yo pan’āyam “cakkhusamphassajā saññā -pa- manosamphassajā saññā”ti tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikasaññārāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā saññākkhandho nāmāti dassesi. Yo pan’āyam “cakkhusamphassajā cetanā -pa- manosamphassajā cetanā”ti tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikacetanārāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā saṅkhārakkhandho nāmāti dassesi.

1. Am 1. 366; Am 2. 296 piṭṭhesu.

3. Sam 2. 386 piṭṭhe.

2. Dī 3. 236 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 27 piṭṭhe.

yo pan'āyaṃ “cakkhuviññāṇaṃ, sota-, ghāna-, jivhā-, kāya-viññāṇaṃ, manodhātu, manoviññāṇadhātū”ti tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikacittarāsi, taṃ sabbam paripiṇḍetvā viññāṇakkhandho nāmāti dassesi.

Api c'ettha sabbampi catusamuṭṭhānikam rūpam rūpakkkhandho, kāmāvacara-aṭṭhakusalacittādīhi ekūnanavuticittehi saha-jātā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādayo dhammā saṅkhārakkhandho, ekūnanavuticittāni viññāṇakkhandhoti evampi pañcasu khandhesu dhammaparicchedo veditabbo.

1. Rūpakkkhandhaniddesa

2. Idāni te rūpakkkhandhādayo vibhajitvā dassetum **tattha katamo rūpakkkhandhoti**-ādimāha. Tattha **tatthāti** tesu pañcasu khandhesu. **Katamoti** kathetukamyatāpucchā. **Rūpakkkhandhoti** pucchitadhammanidassanam¹. Idāni taṃ vibhajanto **yaṃ kiñci rūpanti**-ādimāha. Tattha **yaṃ kiñcīti** anavasesapariyādānam. **Rūpanti** atippasaṅganiyamanam. Evaṃ padadvayenāpi rūpassa anavasesapariggaho kato hoti.

Tattha kenaṭṭhena rūpanti? Ruppanaṭṭhena rūpam. Vuttañhetam Bhagavatā—

“Kiñca bhikkhave rūpam vadetha, ruppatīti kho bhikkhave tasmā rūpanti vuccati. Kena ruppati, sītenapi ruppati, uñhenapi ruppati, jighacchāyapi ruppati, pipāsāyapi ruppati, ḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassenapi ruppati. Ruppatīti kho bhikkhave tasmā rūpanti vuccatī”ti².

Tattha **kinti** kāraṇapucchā, kena kāraṇena rūpam vadetha, kena kāraṇena taṃ rūpam nāmāti attho. Ruppatīti ettha **itīti** kāraṇuddeso, yasmā ruppati, tasmā rūpanti vuccatīti attho. **Ruppatīti** kuppati ghaṭṭiyati³ pīliyati, bhijjatīti attho. Evaṃ iminā ettakena ṭhānena ruppanaṭṭhena rūpam vuttam. Ruppanalakkaṇena rūpantipi vattum vaṭṭati. Ruppanalakkaṇañhetam.

1. Pucchitabbadhammanidassanam (Ka) 2. Sam 2. 71 piṭṭhe. 3. Ghaṭṭiyati (Syā)

Sītenapi ruppatīti-ādīsu pana **sītena** tāva **ruppanaṃ Lokantarikaniraye** pākaṭaṃ. Tiṇṇaṃ tiṇṇaṇhi cakkavāḷānaṃ antare ekeko Lokantarikanirayo nāma hoti aṭṭhajojanasahassappamāṇo, yassa neva heṭṭhā pathavī atthi, na upari candimasūriyadīpamaṇi-āloko. Niccandhakāro. Tattha nibbattasattānaṃ tigāvuto attabhāvo hoti. Te vagguliyo viya pabbatapāde dīghaputhulehi nakhehi laggitvā avaṃsirā olambanti. Yadā saṃsappantā aññaṃaññaṃ hatthapāsagatā honti, atha “bhakkho no laddho”ti maññaṃaṇā tattha byāvaṭṭa viparivattitvā lokasandhāraṇa udake patanti. Sītavāte paharantepi pakkamadhukaphalāni viya chijjītvā udake patanti. Patitamattāva accantakhārena sītodakena chinnaṃcammanhārumaṃsa-aṭṭhīhi bhijjamānehi tattatele patitapiṭṭhapiṇḍi¹ viya paṭapaṭāyamāṇā vilīyanti. Evaṃ sītena ruppanaṃ Lokantarikaniraye pākaṭaṃ. Mahiṃsakarataṭṭhādīsopi himapātasītalesu padasesu etaṃ pākaṭameva. Tattha hi sattā sītena bhinnacchinnaṃsarīrā jīvitakkhayampi pāpuṇanti.

Uṇhena ruppanaṃ Avīcimahāniraye pākaṭaṃ. Tattha hi tattāya lohapaṭhavīyā nipajjāpetvā pañcavidhabandhanādikaraṇakāle sattā mahādukkhaṃ anubhavanti.

Jighacchāya ruppanaṃ pettivisaye ceva dubbhikkhakāle ca pākaṭaṃ. Pettivisayasmiṇhi sattā dve tīṇi Buddhantarāni kiñcideva āmisāṃ hatthena gahetvā mukhe pakkhipantā nāma na honti. Anto-udaraṃ ādittasusīrarukkho viya hoti. Dubbhikkhe kañcikaṃmattampi alabhitvā maraṇappattānaṃ pamāṇaṃ nāma natthi.

Pipāsāya ruppanaṃ kālakaṇṭhikāādīsu pākaṭaṃ. Tattha hi sattā dve tīṇi Buddhantarāni hadayatemaṇamattaṃ vā jīvhatemaṇamattaṃ vā udakabinduṃ laddhuṃ na sakkonti. Pāṇīyaṃ pivissāmāti nadiṃ gatānampi² nadī vālikātalaṃ sampajjati. Mahāsamuddaṃ pakkhandānampi³ mahāsamuddo piṭṭhipāsāṇo hoti. Te sussantā balavadukkhapiṭitā vicaranti.

1. Patitapiṭṭhapiṇḍaṃ (Sī) 2. Nadīgatānampi (Sī, Syā) 3. Pakkhandānampi (Ka)

Eko kira kālakañjika-asuro pipāsaṃ adhivāsetuṃ asakkonto yojanagambhīravitthāraṃ Mahāgaṅgaṃ otari. Tassa gatagataṭṭhāne udakaṃ chijjati, dhūmo uggacchati, tatte piṭṭhipāsāṇe caṅkamanakālo viya hoti. Tassa udakasaddaṃ sutvā ito cito ca vicarantas-seva ratti vibhāyi. Atha naṃ pātova bhikkhācāraṃ gacchantā tiṃsamattā piṇḍacārikabhikkhū disvā “ko nāma tvaṃ sappurisā”ti pucchimsu. Petohamasmi bhanteti. Kiṃ pariyesasīti. Pāṇiyaṃ bhanteti. Ayaṃ Gaṅgā paripuṇṇā, kiṃ tvaṃ na passasīti. Na upakappati bhanteti. Tena hi Gaṅgāpiṭṭhe nipajja, mukhe te pāṇiyaṃ āsiṇcissāmāti. So vālikāpuḷine uttāno nipajji. Bhikkhū tiṃsamatte patte nīharitvā udakaṃ āharitvā āharitvā tassa mukhe āsiṇcimsu. Tesaṃ tathā karontānaṃyeva velā upakaṭṭhā jātā. Tato “bhikkhācārakālo amhākaṃ sappurisa, kacci te assādamattā¹ laddhā”ti āhaṃsu. Peto “sace me bhante tiṃsamattānaṃ ayyānaṃ tiṃsamattehi pattehi āsitta-udakato aḍḍhapasatamattampi paragalagataṃ, petattabhāvato makkho mā hotū”ti āha. Evaṃ pipāsāya ruppanaṃ pettivisaye pākaṭaṃ.

Ḍaṃsādīhi ruppanaṃ ḍaṃsamakkhikādisambahulesu padasesu pākaṭaṃ. Ettha ca **ḍaṃsāti** piṅgalamakkhikā. **Makasāti** makasāva. **Vātāti** kucchivātapipṭṭhivātādivasena veditabbā. Sarīrasmiṃhi vātarogo uppajjitvā hatthapādapiṭṭhi-ādīni bhindati, kāṇaṃ karoti, khujjaṃ karoti, piṭṭhasappiṃ karoti. **Ātapoti** sūriyātapo. Tena ruppanaṃ **marukantārādisu** pākaṭaṃ. Ekā kira itthī marukantāre rattiṃ satthato ohīnā divā sūriye uggacchante vālikāya tappamānāya pāde ṭhapetuṃ asakkontī sīsato pacchiṃ otāretvā akkami. Kamena pacchiyā uṇhābhitattāya ṭhātuṃ asakkontī tassā upari sātakaṃ ṭhapetvā akkami. Tasmimpi santatte aṅkena gahitaṃ puttakaṃ adhomukhaṃ nipajjāpetvā kandaṃ kandaṃ akkamitvā saddhiṃ tena tasmim yeva ṭhāne uṇhābhitattā kalamakāsi.

Sarīsapāti ye keci dīghajātikā sarantā gacchanti, tesaṃ samphassena ruppanaṃ āsivisadaṭṭhādīnaṃ vasena veditabbā.

1. Assāsamattā (Ka)

Idāni “yaṃ kiñci rūpaṃ”ti padena saṅgahitaṃ pañcavīsati koṭṭhāsachannavutikoṭṭhāsappabhedam sabbampi rūpaṃ atītadikoṭṭhāsesu pakkhipitvā dassetuṃ atītānāgatapaccuppannanti āha. Tato param tadeva ajjhata dukādāsu catūsu dukesu pakkhipitvā dassetuṃ ajjhataṃ vā bahiddhā vāti-ādi vuttaṃ. Tato param sabbampetaṃ ekādasasu padasesu pariyādiyitvā dassitaṃ rūpaṃ ekato piṇḍam katvā dassetuṃ tadekajjhanti-ādi vuttaṃ.

Tattha **tadekajjhanti** taṃ ekajjhaṃ. **Abhisaññūhitvā**ti abhisamharitvā. **Abhisankhipitvā**ti saṅkhepaṃ katvā. Idam vuttaṃ hoti sabbampetaṃ vuttappakāraṃ rūpaṃ ruppanalakkhaṇasaṅkhāte ekavidhabhāve paññāya rāsiṃ katvā rūpakkhandho nāmāti vuccatīti. Etena sabbampi rūpaṃ ruppanalakkhaṇe rāsibhāvūpagamanena rūpakkhandhoti dassitaṃ hoti. Na hi rūpato añño rūpakkhandho nāma atthi. Yathā ca rūpaṃ, evaṃ vedanādayopi vedayitalakkhaṇādāsu rāsibhāvūpagamanena. Na hi vedanādihi aññe vedanākkhandhādayo nāma atthi.

3. Idāni ekekasmim okāse pakkhittaṃ rūpaṃ visuṃ visuṃ bhājetvā dassento **tattha katamaṃ rūpaṃ atītanti**-ādimāha. Tattha **tatthā**ti ekādasasu okāsesu pakkhipitvā ṭhapitamātikāya bhummaṃ. Idam vuttaṃ hoti “atītānāgatapaccuppannan”ti-ādinā nayena ṭhapitāya mātikāya yaṃ atītaṃ rūpanti vuttaṃ, taṃ katamanti. Iminā upāyena sabbapucchāsu attho veditabbo. **Atītaṃ niruddhanti**-ādīni padāni nikkhepakaṇḍassa atītattikabhājanīyavaṇṇanāyā¹ vuttāneva. **Cattāro ca mahābhūtā**ti idam atītanti vuttarūpassa sabhāvadassanaṃ. Yathā cettha, evaṃ sabbattha attho veditabbo. Iminā idam dasseti—atītarūpampi bhūtāni ceva bhūtāni upādāya nibbatarūpañca, anāgatampi -pa- dūrasantikampi. Na hi bhūtehi ceva bhūtāni upādāya pavattarūpato ca aññaṃ rūpaṃ nāma atthīti.

Aparo nayo **atītaṃsena saṅgahitanti** atīta koṭṭhāseneva saṅgahitaṃ, ettheva gaṇanaṃ gataṃ. Kinti? Cattāro ca mahābhūtā catunnaṇca

1. Abhi-Ṭṭha 1. 394 piṭṭhe.

mahābhūtānaṃ upādāyarūpanti. Evaṃ sabbattha attho veditabbo.
Anāgatapaccuppannaniddesapadānipi heṭṭhā vuttatthāneva.

Idaṃ pana atītānāgatapaccuppannaṃ nāma suttantapariyāyato
abhidhammaniddesatoti duvidhaṃ. Taṃ suttantapariyāye bhavena
paricchinnāṃ. Paṭisandhito hi paṭṭhāya atītabhavesu nibbattaṃ rūpaṃ
anantarabhava vā nibbattaṃ hotu kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ
atītameva nāma. Cutito paṭṭhāya anāgatabhavesu nibbattanakarūpaṃ
anantarabhava vā nibbattaṃ hotu kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ
anāgatameva nāma. Cutippaṭisandhi-antare pavattarūpaṃ¹ paccuppannaṃ
nāma. Abhidhammaniddese pana khaṇena paricchinnāṃ. Tayo hi rūpassa
khaṇā uppādo ṭhiti bhaṅgoti. Ime tayo khaṇe patvā niruddhaṃ rūpaṃ
samanantaraniruddhaṃ vā hotu atīte kappakoṭisatasahassamatthake vā,
sabbaṃ atītameva nāma. Tayo khaṇe asampattaṃ rūpaṃ
ekacittakkhaṇamattena vā asampattaṃ hotu anāgate
kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ anāgatameva nāma. Ime tayo
khaṇe sampattaṃ rūpaṃ pana paccuppannaṃ nāma. Tattha kiñcāpi idaṃ
suttantabhājanīyaṃ, evaṃ santepi abhidhammaniddeseneva
atītānāgatapaccuppannarūpaṃ niddiṭṭhanti veditabbaṃ.

Aparo nayo idaṃhi rūpaṃ addhāsantatisamayakhaṇavasena catudhā
atītaṃ nāma hoti. Tathā anāgatapaccuppannaṃ. Addhāvasena tāva ekassa
ekasmiṃ bhava paṭisandhito pubbe atītaṃ, cutito uddhaṃ anāgataṃ,
ubhinnamantare paccuppannaṃ. Santativasena sabhāga-eka-utusamuṭṭhānaṃ
ekāhārasamuṭṭhānaṃca pubbāpariyavasena pavattamānampi paccuppannaṃ,
tato pubbe visabhāga-utu-āhārasamuṭṭhānaṃ atītaṃ, pacchā anāgataṃ.
Cittajaṃ ekavīthi-ekajavana-ekasamāpattisamuṭṭhānaṃ paccuppannaṃ, tato
pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Kammasamuṭṭhānassa pāṭiyekkaṃ
santativasena atītādibhedo natthi, tesaṃñeva pana utu-
āhāracittasamuṭṭhānānaṃ upatthambhakavasena tassa atītādibhedo²
veditabbo. Samayavasena ekamuhuttapubbaṇhasāyanharattidivādisu
samayesu santānavasena pavattamānaṃ taṃ taṃ samayaṃ paccuppannaṃ
nāma, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Khaṇavasena

1. Yaṃ taṃ rūpaṃ (Si)

2. Atītādibhāvo (Ka)

uppādādikkhaṇattayapariyāpannaṃ paccuppannaṃ nāma, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ.

Api ca atikkantahetupaccayakiccaṃ atītaṃ, niṭṭhitahetukiccaṃ anīṭṭhitapaccayakiccaṃ paccuppannaṃ, ubhayakiccamasampattaṃ anāgataṃ. Sakiccakkhaṇe vā paccuppannaṃ, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Ettha ca khaṇādikathāva nippariyāyā, sesā sapariyāyā. Tāsu nippariyāyakathā idha adhippetā. Ajjhattadukassāpi niddesapadāni heṭṭhā ajjhattattikaniddese¹ vuttatthāneva. Oḷārikādīni rūpakaṇḍavaṇṇanāyaṃ² vuttatthāneva.

6. Hīnadukaniddese **tesaṃ tesaṃ sattānanti** bahūsu sattesu sāmivacanaṃ. Aparassāpi aparassāpīti hi vuccamāne divasampi kappasatasahassampi vadanto ettakameva vadeyya. Iti Satthā dvīheva padehi anavasese satte pariyādiyanto “tesaṃ tesaṃ sattānan”ti āha. Ettakena hi sabbampi aparādīpanaṃ siddhaṃ hoti. **Uññātanti** avamataṃ. **Avaññātanti** vambhetvā ñātaṃ, rūpantipi na viditaṃ. **Hīlanti** aggahetabbatṭhena khittaṃ chaḍḍitaṃ, jigucchitanti vadanti. **Paribhūtaṃ** kimetenāti vācāya paribhaviṃ. **Acittikatanti** na garukataṃ. **Hīnanti** lāmakāṃ. **Hīnamatanti** hīnanti mataṃ lāmakāṃ katvā ñātaṃ. **Hīnasammatanti** hīnanti loka sammataṃ, hīnehi vā sammataṃ gūṭhabhakkhehi gūṭho viya. **Aniṭṭhanti** appiyaṃ, paṭilābhatthāya vā apariyesitaṃ. Sacepi naṃ koci pariyeseyya, pariyesatu. Etassa pana ārammaṇassa etadeva nāmaṃ. **Akantanti** akāmitaṃ, nissirikaṃ vā. **Amanāpanti** manasmim na appitaṃ. Tādisañhi ārammaṇaṃ manasmim na appīyati. Atha vā manaṃ appāyati vadḍhetīti manāpaṃ, na manāpaṃ amanāpaṃ.

Aparo nayo **aniṭṭhaṃ** sampattivirahato. Taṃ ekantena kammasamuṭṭhānesu akusalakammasamuṭṭhānaṃ. **Akantaṃ** sukhassa ahetubhāvato. **Amanāpaṃ** dukkhassa hetubhāvato. **Rūpā saddāti** idamassa sabhāvadīpanaṃ. Imasmiñhi pade akusalakammajavasena aniṭṭhā pañca kāmaguṇā vibhattā. Kusalakammajaṃ pana aniṭṭhaṃ nāma natthi, sabbaṃ iṭṭhameva.

Pañītapadaniddeso vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Imasmiṃ pana pade kusalakammajavasena iṭṭhā pañca kāmaguṇā vibhattā. Kusalakammajañhi aniṭṭhaṃ

1. Abhi-Ṭṭha 1. 394 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 1. 373 piṭṭhādīsu.

nāma natthi, sabbaṃ iṭṭhameva. Yathā ca kammajesu, evaṃ utusamuṭṭhānādīsupi iṭṭhāniṭṭhatā atthi evāti imasmiṃ duke iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ paṭivibhattanti veditabbaṃ. Ayaṃ tāva ācariyānaṃ samānatthakathā. Vitaṇḍavādī panāha **iṭṭhāniṭṭhaṃ** nāma pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ natthi, tesaṃ tesaṃ rucivasena kathitaṃ.

Yath’āha—

“Manāpapariyantaṃ khvāhaṃ mahārāja pañcasu kāmaguṇesu agganti vadāmi. Teva¹ mahārāja rūpā ekaccassa manāpā honti, ekaccassa amanāpā honti, teva mahārāja saddā. Gandhā. Rasā. Phoṭṭhabbā ekaccassa manāpā honti, ekaccassa amanāpā honti”ti².

Evaṃ yasmā teyeva rūpādayo eko assādeti abhinandati, tattha lobhaṃ uppādeti. Eko kujjhati paṭihaññati, tattha dosaṃ uppādeti. Ekassa iṭṭhā honti kantā manāpā, ekassa aniṭṭhā akantā amanāpā. Eko cete “iṭṭhā kantā manāpā”ti dakkhiṇato gaṇhāti, eko “aniṭṭhā akantā amanāpā”ti vāmato. Tasmā iṭṭhāniṭṭhaṃ nāma pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ nāma natthi. Paccantavāsīnañhi gaṇḍuppādāpi iṭṭhā honti kantā manāpā, Majjhimadesavāsīnaṃ atijegucchā. Tesañca moramaṃsādīni iṭṭhāni honti, itaresaṃ tāni atijegucchānīti.

So vattabbo “kiṃ pana tvaṃ iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ nāma natthīti vadesī”ti. Āma natthīti vadāmi. Puna tatheva yāvattatiyaṃ patiṭṭhāpetvā pañho pucchitabbo “nibbānaṃ nāma iṭṭhaṃ udāhu aniṭṭhan”ti. Jānamāno iṭṭhanti vakkhati. Sacepi na vadeyya, mā vadatu, nibbānaṃ pana ekanta-iṭṭhameva. Nanu eko nibbānassa vaṇṇe kathiyamāne kujjhitvā “tvaṃ nibbānassa vaṇṇaṃ kathesi, kiṃ tattha annapānamālāgandhavilepanasayanacchādanasamiddhā pañca kāmaguṇā atthī”ti vatvā natthīti vutte “alaṃ tava nibbānenā”ti nibbānassa vaṇṇe kathiyamāne kujjhitvā ubho kaṇṇe thaketūti? Iṭṭhetam³, etassa pana vasena tava vāde nibbānaṃ aniṭṭhaṃ nāma

1. Te ca (Sī, Syā)

2. Saṃ 1. 80 piṭṭhe.

3. Atthetaṃ (Sī)

hoti¹. Na panetaṃ evaṃ gahetabbaṃ. Eso hi viparītasaññāya katheti. Saññāvipallāsena ca tadeva ārammaṇaṃ ekassa iṭṭhaṃ hoti, ekassa anīṭṭhaṃ.

Iṭṭhānīṭṭhārammaṇaṃ pana pāṭiyekkaṃ vibhattaṃ atthīti. Kassa vasena vibhattanti, majjhimakasattassa. Idañhi na ati-issarānaṃ Mahāsammatamahāsudassanadhammāsokādīnaṃ vasena vibhattaṃ. Tesañhi dibbakappampi ārammaṇaṃ amanāpaṃ upaṭṭhāti. Na atiduggatānaṃ dullabhannapānānaṃ vasena vibhattaṃ. Tesañhi kaṇājakabhattachasitthānīpi pūtimaṃsarasopi atimadhuro amatasadiso ca hoti. Majjhimakānaṃ pana gaṇakamahāmattaseṭṭhikuṭumbika vāṇijādīnaṃ kālena iṭṭhaṃ, kālena anīṭṭhaṃ labhamānānaṃ vasena vibhattaṃ. Evarūpā hi iṭṭhānīṭṭhaṃ paricchindituṃ sakkontīti.

Tipiṭakacūḷābhayaṭṭhero² panāha iṭṭhānīṭṭhaṃ nāma vipākavaseneva paricchinnaṃ, na javanavasena. Javanaṃ pana saññāvipallāsavasena iṭṭhasmiṃyeva rajjati, iṭṭhasmiṃyeva dussati. Anīṭṭhasmiṃyeva rajjati, anīṭṭhasmiṃyeva dussatīti. Vipākavaseneva panetaṃ ekantato paricchijjati. Na hi sakkā vipākacittaṃ vañcetum. Sace ārammaṇaṃ iṭṭhaṃ hoti, kusalavipākaṃ uppajjati. Sace anīṭṭhaṃ, akusalavipākaṃ uppajjati. Kiñcāpi hi micchādīṭṭhikā Buddhaṃ vā saṃghaṃ vā mahācetiyaḍḍhīni vā ulārāni ārammaṇāni disvā akkhīni pidahanti, domanassaṃ āpajjanti, dhammasaddaṃ sutvā kaṇṇe thakenti, cakkhaviññāṇasotaviññāṇāni pana nesaṃ kusalavipākāneva honti.

Kiñcāpi gūthasūkarādayo gūthagandhaṃ ghāyitvā khādītuṃ labhissāmāti somanassajātā honti, gūthadassane pana tesaṃ cakkhaviññāṇaṃ tassa gandhaghāyane ghānaviññāṇaṃ rasasāyane jivhāviññāṇaṇca akusalavipākameva hoti. Bandhitvā varasayane sayāpitasūkaro ca kiñcāpi viravati, saññāvipallāsena panassa javanasmiṃyeva domanassaṃ uppajjati, kāyaviññāṇaṃ kusalavipākameva. Kasmā? Ārammaṇassa iṭṭhatāya.

Api ca dvāravasenapi iṭṭhānīṭṭhatā veditabbā. Sukhasamphassañhi gūthakalalaṃ cakkhudvāraghānadvāresu anīṭṭhaṃ, kāyadvāre iṭṭhaṃ hoti. Cakkavattino

1. Hotu (Syā, Ka)

2. Tipiṭakacūḷānāgattathero (Si)

maṇiratanena pothiyamānassa¹ suvaṇṇasūle uttāsītassa ca maṇiratanasuvaṇṇasūlāni cakkhuvāre iṭṭhāni honti, kāyadvāre anīṭṭhāni. Kasmā? Mahādukkhassa uppādanato. Evaṃ iṭṭhānīṭṭhaṃ ekantato vipākeneva paricchiṇṇatīti veditabbaṃ.

Taṃ taṃ vā paṇāti ettha na heṭṭhimanayo oloketabbo. Na hi Bhagavā sammutimanāpaṃ bhindati. Puggalamanāpaṃ pana bhindati. Tasmā taṃtaṃvāpanavaseneva upādāyupādāya hīnappaṇītata veditabbā. Nerayikānañhi rūpaṃ koṭippattaṃ **hīnaṃ** nāma, taṃ upādāya tiracchānesu nāgasupaṇṇānaṃ rūpaṃ **paṇītaṃ** nāma. Tesam rūpaṃ hīnaṃ, taṃ upādāya petānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ, taṃ upādāya jānapadānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ, taṃ upādāya gāmaabhojakānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ, taṃ upādāya janapadassāmikānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ, taṃ upādāya padesarājūnaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ, taṃ upādāya cakkavattirañño rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tassāpi hīnaṃ, taṃ upādāya bhummadevānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ, taṃ upādāya Cātumahārājikānaṃ devānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ, taṃ upādāya Tāvatisānaṃ devānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma -pa-. Akaniṭṭhadevānaṃ pana rūpaṃ matthakappattaṃ paṇītaṃ nāma.

7. Dūradukaniddese **itthindriyā**dīni heṭṭhā vibhattāneva. Imasmiṃ pana duke duppariggahaṭṭhena lakkhaṇaduppaṭivijjhatāya sukhumarūpaṃ **dūreti** kathitaṃ, sukhapariggahaṭṭhena lakkhaṇasuppaṭivijjhatāya oḷārikarūpaṃ **santiketi**. Kabaḷikārāhārapariyosāne ca niyyātanaṭṭhānēpi “idaṃ vuccati rūpaṃ dūre”ti na niyyātitaṃ². Kasmā? Duvidhañhi dūre nāma lakkhaṇato ca okāsato cāti. Tattha lakkhaṇato dūreti na kathitaṃ. Taṃ okāsato kathetabbaṃ. Tasmā dūreti akathitaṃ oḷārikarūpaṃ okāsato dūreti dassetuṃ aniyyātetvāva **yaṃ vā panaññāmpī**ti-ādimāha. Santikapadaniddesepe eseva nayo. Tattha **anāsanneti** na āsanne. **Anupakatteti** nissaṭe. **Dūreti** dūramhi. **Asantiketi** na santike. **Idaṃ vuccati rūpaṃ dūreti** idaṃ pannarasavidhaṃ sukhumarūpaṃ lakkhaṇato dūre, dasavidhaṃ pana oḷārikarūpaṃ yevāpanakavasena okāsato dūreti vuccati. Santikapadaniddeso uttānatthoyeva.

1. Phoṭiyamānassa (Ka)

2. Na kathitaṃ (Si)

Idaṃ vuccati rūpaṃ santiketi idaṃ dasavidhaṃ oḷārikarūpaṃ lakkhaṇato santike, pañcadasavidhaṃ pana sukhumarūpaṃ yevāpanakavasena okāsato santiketi vuccati. Kittakato paṭṭhāya pana rūpaṃ okāsavasena santike nāma, kittakato paṭṭhāya¹ dūre nāmāti? Pakatikathāya kathentānaṃ dvādasahattho savanūpacāro nāma hoti. Tassa orato rūpaṃ santike, parato dūre. Tattha sukhumarūpaṃ dūre hontaṃ lakkhaṇatopi okāsatopi dūre hoti. Santike hontaṃ pana okāsatova santike hoti, na lakkhaṇato. Oḷārikarūpaṃ santike hontaṃ lakkhaṇatopi okāsatopi santike hoti. Dūre hontaṃ okāsatova dūre hoti, na lakkhaṇato.

Taṃ taṃ vā panāti ettha na heṭṭhimanayo oloketabbo. Heṭṭhā hi bhindamāno gato. Idha pana na lakkhaṇato dūraṃ bhindati, okāsato dūrameva bhindati. Upādāyupādāya dūrasantikaṃ hi ettha dassitaṃ. Attano hi rūpaṃ santike nāma, antokucchigatassāpi parassa dūre. Antokucchigatassa santike, bahiṭṭhitassa dūre. Ekamañce sayitassa santike, bahipamukhe ṭhitassa dūre. Antopariveṇe rūpaṃ santike, bahipariveṇe dūre. Antosaṃghārāme rūpaṃ santike, bahisaṃghārāme dūre. Antosīmāya rūpaṃ santike, bahisīmāya dūre. Antogāmakhette rūpaṃ santike, bahigāmakhette dūre. Antojanapade rūpaṃ santike, bahijanapade dūre. Antorajjasīmāya rūpaṃ santike, bahirajjasīmāya dūre. Antosamudde rūpaṃ santike, bahisamudde rūpaṃ dūre. Antocakkavāḷe rūpaṃ santike, bahicakkavāḷe dūreti.

Ayaṃ rūpakkhandaṇḍiddeso.

2. Vedanākkhandhaniddesa

8. Vedanākkhandhaniddesādīsu heṭṭhā vuttasadisāṃ pahāya apubameva vaṇṇayissāma. **Yā kāci vedanāti** catubhūmikavedanaṃ pariyādiyati. **Sukhā vedanāti**-ādīni atītādivasena niddiṭṭhavedanaṃ sabhāvato

1. Paṭṭhāya pana (Sī)

dassetum vuttāni. Tattha sukhā vedanā atthi kāyikā, atthi cetasikā. Tathā dukkhā vedanā. Adukkhamasukhā pana cakkhādayo pasādakāye sandhāya pariyāyena atthi kāyikā, atthi cetasikā. Tattha sabbāpi kāyikā kāmāvacarā, tathā cetasikā dukkhā vedanā. Cetasikā sukhā pana tebhūmikā. Adukkhamasukhā catubhūmikā. Tassā sabbappakārāyapi santativasena khaṇādivasena ca atītādibhāvo veditabbo.

Tattha santativasena ekavīthi-ekajavana-ekasamāpattipariyāpannā ekavidhavisayasamāyogappavattā¹ ca paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Khaṇādivasena khaṇattayapariyāpannā pubbantāparantamajjhagatā sakiccaṇca kurumānā vedanā paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Tattha khaṇādivasena atītādibhāvaṃ sandhāya ayam niddeso katoti veditabbo.

11. Oḷārikasukhamaniddese **akusalā vedanā**ti-ādīni jātito oḷārikasukhumabhāvaṃ dassetum vuttāni. **Dukkhā vedanā oḷārikā**ti-ādīni sabbhāvato. **Asamāpannassa vedanā**ti-ādīni puggalato. **Sāsavā**ti-ādīni lokiyalokuttarato oḷārikasukhumabhāvaṃ dassetum vuttāni, tattha akusalā tāva sadarathaṭṭhena dukkhavipākaṭṭhena ca oḷārikā. Kusalā niddarathaṭṭhena sukhavipākaṭṭhena ca sukhumā. Abyākatā nirussāhaṭṭhena avipākaṭṭhena ca sukhumā, kusalākusalā sa-ussāhaṭṭhena savipākaṭṭhena ca oḷārikā. Abyākatā vuttanayeneva sukhumā.

Dukkhā asātaṭṭhena dukkhaṭṭhena ca oḷārikā, sukhā sātaṭṭhena sukhaṭṭhena ca sukhumā, adukkkhamasukhā santaṭṭhena paṇītaṭṭhena ca sukhumā. Sukhadukkhā khobhanaṭṭhena pharaṇaṭṭhena ca oḷārikā. Sukhavedanāpi hi khobheti pharati, tathā dukkhavedanāpi. Sukhañhi uppajjamānaṃ sakalasarīraṃ khobhentaṃ āluḷentaṃ abhisandayamānaṃ maddayamānaṃ chādayamānaṃ sītodakaghaṭṭhena āsiñcayamānaṃ viya uppajjati. Dukkhaṃ uppajjamānaṃ tattaphālaṃ² anto pavesentaṃ viya tiṇukkāya bahi jhāpayamānaṃ viya uppajjati. Adukkhamasukhā pana vuttanayeneva sukhumā. Asamāpannassa vedanā nānārammaṇe vikkhittabhāvato

1. ...samāyogappattā (Sī)

2. Tattathālaṃ (Sī, Syā)

oḷārikā, samāpannessa vedanā ekattanimitteyeva caratīti sukhumā. Sāsavā āsavupattihetuto oḷārikā. Āsavacāro nāma ekanta-oḷāriko. Anāsavā vuttapariyāyena sukhumā.

Tattha eko neva kusalattike kovido hoti, na vedanāttike. So kusalattikaṃ rakkhāmīti vedanāttikaṃ bhindati, vedanāttikaṃ rakkhāmīti kusalattikaṃ bhindati, eko tikaṃ rakkhāmīti bhūmantaraṃ bhindati, eko na bhindati. Kathaṃ? “Sukhadukkhā vedanā oḷārikā, adukkhamasukhā vedanā sukhumā”ti hi vedanāttike vuttaṃ. Taṃ eko paṭikkhipati na sabbā adukkhamasukhā sukhumā. Sā hi kusalāpi atthi akusalāpi abyākatāpi. Tattha kusalākusalā oḷārikā, abyākatā sukhumā. Kasmā? Kusalattike Pāḷiyaṃ āgatattāti. Evaṃ kusalattiko rakkhito hoti, vedanāttiko pana bhinno.

“Kusalākusalā vedanā oḷārikā, abyākatā vedanā sukhumā”ti yaṃ pana kusalattike vuttaṃ, taṃ eko paṭikkhipati na sabbā abyākatā sukhumā. Sā hi sukhāpi atthi dukkhāpi adukkhamasukhāpi. Tattha sukhadukkhā oḷārikā, adukkhamasukhā sukhumā. Kasmā? Vedanāttike Pāḷiyaṃ āgatattāti. Evaṃ vedanāttiko rakkhito hoti, kusalattiko pana bhinno. Kusalattikassa pana āgataṭṭhāne vedanāttikaṃ anoloketvā vedanāttikassa āgataṭṭhāne kusalattikaṃ anoloketvā kusalādīnaṃ kusalattikalakkhaṇena sukhādīnaṃ vedanāttikalakkhaṇena oḷārikasukhumataṃ kathento na bhindati nāma.

Yampi “kusalākusalā vedanā oḷārikā, abyākatā vedanā sukhumā”ti kusalattike vuttaṃ, tattheke “kusalā lokuttaravedanāpi samānā oḷārikā nāma, vipākā antamaso dvipaṇcaviññāṇasahajātāpi samānā sukhumā nāma hoti”ti vadati. So evarūpaṃ santaṃ paṇītaṃ lokuttaravedanaṃ oḷārikaṃ nāma karonto dvipaṇcaviññāṇasampayuttaṃ ahetukaṃ hīnaṃ jaḷaṃ vedanaṃ sukhumaṃ nāma karonto tikaṃ rakkhissāmīti bhūmantaraṃ bhindati nāma. Tattha tattha bhūmiyaṃ kusalaṃ pana taṃtambhūmivipākeneva saddhiṃ yojetvā kathento na bhindati nāma. Tatrāyaṃ nayo kāmāvacarakusalā hi oḷārikā, kāmāvacaravipākā sukhumā.

rūpāvacarārūpāvacaralokuttarakusalā oḷārikā,
rūpāvacarārūpāvacaralokuttaravipākā sukhumāti iminā nīhārena kathento na
bhindati nāma.

Tipiṭakacūḷanāgattthero panāha “akusale oḷārikasukhumatā nāma na
uddharitabbā. Tañhi ekanta-oḷārikameva. Lokuttarepi oḷārikasukhumatā na
uddharitabbā. Tañhi ekantasukhuman”ti. Imam katham āharitvā
Tipiṭakacūḷābhayattherassa kathayimsu “evam therena kathitan”ti.
Tipiṭakacūḷābhayatthero āha “Sammāsambuddhena abhidhammam patvā
ekapadassapi dvinnampi padānam āgataṭṭhāne nayaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne
nayo adinno nāma natthi, nayaṃ kātuṃ yuttaṭṭhāne nayo akato nāma natthi.
Idha panekacco ‘ācariyo asmī’ti vicaranto akusale oḷārikasukhumatam
uddharamāno kukkucāyati. Sammāsambuddhena pana lokuttarepi
oḷārikasukhumatā uddharitā”ti. Evañca pana vatvā idam suttaṃ āhari “tatra
bhante yāyam paṭipadā dukkhā dandhābhiññā, ayam bhante paṭipadā
ubhayeneva hīnā akkhāyati dukkhattā ca dandhattā cā”ti¹. Ettha hi catasso
paṭipadā lokiya lokuttaramissakā kathikā.

Tam tam vā panāti ettha na heṭṭhimanayo oloketabbo,
tam tam vāpanavaseneva kathetabban. Duvidhā hi akusalā lobhasahagatā
dosasahagatā ca. Tattha dosasahagatā oḷārikā, lobhasahagatā sukhumā.
Dosasahagatāpi duvidhā niyatā aniyatā ca. Tattha niyatā oḷārikā, aniyatā
sukhumā. Niyatāpi kappatṭhitikā oḷārikā, nokappatṭhitikā sukhumā.
Kappatṭhitikāpi asaṅkhārikā oḷārikā, sasaṅkhārikā sukhumā.
Lobhasahagatāpi dvidhā diṭṭhisampayuttā ca diṭṭhivippayuttā ca. Tattha
diṭṭhisampayuttā oḷārikā, diṭṭhivippayuttā sukhumā. Diṭṭhisampayuttāpi
niyatā oḷārikā, aniyatā sukhumā. Sāpi asaṅkhārikā oḷārikā, sasaṅkhārikā
sukhumā.

Saṅkhepato akusalam patvā yā vipākam bahum deti, sā oḷārikā, yā
appam, sā sukhumā. Kusalam patvā pana appavipākā oḷārikā,

bahuvipākā sukhumā. Catubbidhe kusale kāmāvacarakusalā oḷārikā, rūpāvacarakusalā sukhumā. Sāpi oḷārikā, arūpāvacarakusalā sukhumā. Sāpi oḷārikā, lokuttarakusalā sukhumā. Ayaṃ tāva bhūmīsu abhedato nayo.

Bhedato pana kāmāvacarā dānasīlabhāvanāmayavasena tividhā. Tattha dānamayā oḷārikā, sīlamayā sukhumā. Sāpi oḷārikā, bhāvanāmayā sukhumā. Sāpi duhetukā tihetukāti duvidhā. Tattha duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tihetukāpi sasaṅkhārika-asaṅkhārikabhedato duvidhā. Tattha sasaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Rūpāvacare paṭhamajjhānakusalavedanā oḷārikā, dutiyajjhānakusalavedanā sukhumā -pa-. Catutthajjhānakusalavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, ākāśānañcāyatanakusalavedanā sukhumā. Ākāśānañcāyatanakusalavedanā oḷārikā -pa-. Nevasaññānāsaññāyatanakusalavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, vipassanāsahajātā sukhumā. Sāpi oḷārikā, sotāpattimaggasahajātā sukhumā. Sāpi oḷārikā -pa-. Arahattamaggasahajātā sukhumā.

Catubbidhe vipāke kāmāvacaravipākavedanā oḷārikā, rūpāvacaravipākavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā -pa-. Lokuttaravipākavedanā sukhumā. Evaṃ tāva abhedato.

Bhedato pana kāmāvacaravipākā atthi ahetukā, atthi sahetukā. Sahetukāpi atthi duhetukā, atthi tihetukā. Tattha ahetukā oḷārikā, sahetukā sukhumā. Sāpi duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tatthāpi sasaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Paṭhamajjhānavipākā oḷārikā, dutiyajjhānavipākā sukhumā -pa-. Catutthajjhānavipākā sukhumā. Sāpi oḷārikā, ākāśānañcāyatanavipākā sukhumā. Sāpi oḷārikā -pa-. Nevasaññānāsaññāyatanavipākā sukhumā. Sāpi oḷārikā, sotāpattiphalavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, sakadāgāmi -pa-. Arahattaphalavedanā sukhumā.

Tīsu kiriyāsu kāmāvacarakiriyavedanā oḷārikā, rūpāvacarakiriyavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, arūpāvacarakiriyavedanā sukhumā. Evaṃ tāva abhedato. Bhedato pana ahetukādivasena bhinnāya kāmāvacarakiriyāya ahetukakiriyavedanā oḷārikā, sahetukā sukhumā. Sāpi duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tatthāpi asaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Paṭhamajjhāne kiriyavedanā oḷārikā, dutiyajjhāne sukhumā. Sāpi oḷārikā, tatiye -pa-. Catutthe sukhumā. Sāpi oḷārikā, ākāśānañcāyatanakiriyavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, viññāṇaṇcā -pa-. Nevasaññānāsanāyatanakiriyavedanā sukhumā. Yā oḷārikā, sā hīnā. Yā sukhumā, sā paṇītā.

13. Dūradukaniddese akusalavedanā visabhāgaṭṭhena viśamsaṭṭhena ca kusalābyākātāhi dūre. Iminā nayena sabbapadesu dūratā veditabbā. Sacepi hi akusalādivedanāsamaṅgino dukkhādivedanāsamaṅgino ca tayo tayo janā ekamañce nisinnā honti, tesampi tā vedanā visabhāgaṭṭhena viśamsaṭṭhena ca dūreyeva nāma. Samāpannavedanādisamaṅgīsupi eseṇa nayo. Akusalā pana akusalāya sabhāgaṭṭhena sarikkhaṭṭhena ca santike nāma. Iminā nayena sabbapadesu santikatā veditabbā. Sacepi hi akusalādivedanāsamaṅgīsu tīsu janesu eko kāmabhava, eko rūpabhava, eko arūpabhava, tesampi tā vedanā sabhāgaṭṭhena sarikkhaṭṭhena ca santikeyeva nāma. Kusalaḍivedanāsamaṅgīsupi eseṇa nayo.

Taṃ taṃ vā paṇāti ettha heṭṭhimanayaṃ anoloketvā taṃtaṃvāpanavaseneva kathetabbaṃ. Kathentena ca na dūrato santikaṃ uddharitabbaṃ, santikato pana dūraṃ uddharitabbaṃ. Duvidhā hi akusalā lobhasahagatā dosasahagatā ca. Tattha lobhasahagatā lobhasahagatāya santike nāma, dosasahagatāya dūre nāma. Dosasahagatā dosasahagatāya santike nāma, lobhasahagatāya dūre nāma. Dosasahagatāpi niyatā niyatāya santike nāmāti. Evaṃ aniyatā. Kappaṭṭhitika-asāṅkhārikasasaṅkhārikabhedaṃ lobhasahagatādīsu ca diṭṭhisampayuttādibhedaṃ sabbaṃ oḷārikadukaniddese vitthāritavasena anugantvā

ekekakoṭṭhāsavedanā taṃtaṃkoṭṭhāsavedanāya eva santike, itarā itarāya dūreti veditabbāti.

Ayaṃ vedanākkhandhaniddeso.

3. Saññākkhandhaniddesa

14. Saññākkhandhaniddese **yā kāci saññāti** catubhūmikasaññaṃ pariyādiyati. **Cakkhusamphassajā saññāti**-ādīni atītādivasena niddiṭṭhasaññaṃ sabhāvato dassetuṃ vuttāni. Tattha cakkhusamphassato, cakkhusamphassasmiṃ vā jātā cakkhusamphassajā nāma. Sesāsupi eseva nayo. Ettha ca purimā pañca cakkhupasādādivatthukāva, manosamphassajā hadayavatthukāpi avatthukāpi. Sabbā catubhūmikasaññā.

17. Oḷārikadukaniddese **paṭighasamphassajāti** sappatighe cakkhupasādādayo vatthuṃ katvā sappatighe rūpādayo ārabha uppanno phasso paṭighasamphasso nāma, tato, tasmīṃ vā jātā paṭighasamphassajā nāma. Cakkhusamphassajā saññā -pa- kāyasamphassajā saññātipi tassāyeva vatthuto nāmaṃ. Rūpasaññā -pa- phoṭṭhabbasaññātipi tassāyeva ārammaṇato nāmaṃ. Idaṃ pana vatthārammaṇato nāmaṃ. Sappatighāni hi vatthūni nissāya sappatighāni ca ārammaṇāni ārabha uppattito esā “paṭighasamphassajā saññā”ti vuttā. Manosamphassajātipi pariyāyena etissā nāmaṃ hotiyeva. Cakkhuviññāṇaṃhi mano nāma, tena sahajāto phasso manosamphasso nāma, tasmīṃ manosamphasse, tasmā vā manosamphassā jātāti manosamphassajā. Tathā sota, ghāna, jivhā, kāyaviññāṇaṃ mano nāma, tena sahajāto phasso manosamphasso nāma, tasmīṃ manosamphasse, tasmā vā manosamphassā jātāti manosamphassajā.

Adhivacanasamphassajā saññātipi pariyāyena etissā nāmaṃ hotiyeva. Tayo hi arūpino khandhā sayāṃ piṭṭhivaṭṭakā hutvā attanā sahajātāya saññāya adhivacanasamphassajā saññātipi nāmaṃ karonti. Nippariyāyena pana paṭighasamphassajā saññā nāma pañcadvārikasaññā, adhivacanasamphassajā saññā nāma manodvārikasaññā. Tattha pañcadvārikasaññā

oloketvāpi jānituṃ sakkāti olārikā. Rajjitvā upanijjhāyantañhi “rajjitvā upanijjhāyati”ti, kujjhitvā upanijjhāyantaṃ “kujjhitvā upanijjhāyati”ti oloketvāva jānanti.

Tatridaṃ vatthu dve kira itthiyo nisīditvā suttaṃ kantanti. Dvīsu daharesu gāme carantesu eko purato gacchanto ekaṃ itthiṃ olokesi, itarā taṃ pucchi “kasmā nu kho taṃ eso olokesi”ti. Na eso bhikkhu maṃ visabhāgacittena olokesi, kaniṭṭhabhaginīsaññāya pana olokesi. Tesupi gāme caritvā āsanāsālāya nisinnesu itaro bhikkhu taṃ bhikkhuṃ pucchi “tayā sā itthi olokitā”ti. Āma olokitāti. Kimatthāyāti. Mayhaṃ bhaginīsarikkhattā taṃ olokesinti āha. Evaṃ pañcadvārikasaññā oloketvāpi jānituṃ sakkāti veditabbā. Sā panesā pasādavatthukā eva. Keci pana javanappavattāti dīpenti. Manodvārikasaññā pana ekamañce vā ekapiṭhe vā nisīditvāpi aññaṃ cintentaṃ vitakkentañca “kiṃ cintesi kiṃ vitakkesi”ti pucchitvā tassa vacanavaseneva jānitabbato sukhumā. Sesāṃ vedanākkhandhasadisamevāti.

Ayaṃ saññākkhandhaniddeso.

4. Saṅkhārakkhandhaniddesa

20. Saṅkhārakkhandhaniddese **ye keci saṅkhārā**ti catubhūmakasaṅkhāre pariyādiyati. **Cakkhusamphassajā cetanā**ti-ādīni atītādivasena niddiṭṭhasaṅkhāre sabhāvato dassetuṃ vuttāni. **Cakkhusamphassajā**ti-ādīni vuttatthāneva. **Cetanā**ti heṭṭhimakoṭṭiyā padhānaṃ saṅkhāravasena vuttaṃ. Heṭṭhimakoṭṭiyā hi antamaso cakkhuviññāṇena saddhiṃ Pāḷiyaṃ āgatā cattāro saṅkhārā uppajjanti. Tesu cetanā padhānā, āyūhanaṭṭhena pākāṭṭā. Tasmā ayameva gahitā. Taṃ sampayuttasaṅkhārā pana tāya gahitāya gahitāva honti. Idhāpi purimā pañca cakkhupasādādivatthukāva, manosamphassajā hadayavatthukāpi avatthukāpi. Sabbā catubhūmikacetanā. Sesāṃ vedanākkhandhasadisamevāti.

Ayaṃ saṅkhārakkhandhaniddeso.

5. Viññāṇakkhandhaniddesa

26. Viññāṇakkhandhaniddese **yaṃ kiñci viññāṇanti** catubhūmakaviññāṇaṃ pariyādiyati. **Cakkhuvīññāṇanti**-ādīni atītādivasena niddiṭṭhaviññāṇaṃ sabhāvato dassetuṃ vuttāni. Tattha cakkhuvīññāṇādīni pañca cakkhupasādādivatthukāneva, manovīññāṇaṃ hadayavatthukampi avatthukampi. Sabbaṃ catubhūmakaviññāṇaṃ. Sesāṃ vedanākkhandhasadisamevāti.

Ayaṃ viññāṇakkhandhaniddeso.

Pakiṇṇakakathā

Idāni pañcasupi khandhesu samuggamato pubbāparato addhānaparicchedato ekuppādanānānirodhato nānuppāda-ekanirodhato ekuppāda-ekanirodhato nānuppādanānānirodhato atītānāgatapaccuppannato ajjhattikabāhirato oḷārikasukhumato hīnapaṇītato dūrasantikato paccayato samuṭṭhānato parinipphannato saṅkhatatoti soḷasahākārehi pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ.

Tattha duvidho **samuggamo** gabbhaseyyakasamuggamo opapātikasamuggamoti. Tattha **gabbhaseyyakasamuggamo** evaṃ veditabbo. Gabbhaseyyakasattānāhi paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā apacchā-apure ekato pātubhavanti. Tasmim̐ khaṇe pātubhūtā kalalasaṅkhātā rūpasantati parittā hoti khuddakamakkhikāya ekavāyāmena pātabbamattāti vatvā puna “atibahuṃ etaṃ, saṇhasūciyā tele pakkhipitvā ukkhittāya paggharivā agge ṭhitabindumattan”ti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā “ekakese telato uddharitvā gahite tassa paggharivā agge ṭhitabindumattan”ti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā “imasmiṃ janapade manussānaṃ kese aṭṭhadhā phālita tato ekakoṭṭhāsappamāṇo uttarakurukānaṃ keso, tassa pasannatilatelato uddhaṭassa agge ṭhitabindumattan”ti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā “etaṃ bahu, jāti-uṇṇā nāma sukhumā, tassā eka-aṃsuno pasannatilatele pakkhipitvā uddhaṭassa paggharivā agge ṭhitabindumattan”ti vuttaṃ. Taṃ

panetaṃ acchaṃ hoti vip̐pasannaṃ anāvilaṃ parisuddhaṃ
pasannatilatelabindusamānavañṇaṃ. Vuttampi c'etaṃ—

Tilatelassa yathā bindu, sappimaṇḍo anāvilo.

Evam̐ vaṇṇapaṭibhāgaṃ, kalalanti pavuccatīti.

Evam̐ parittāya rūpasantatiyā tīṇi santatisīsāni honti vatthudasakaṃ,
kāyadasakaṃ, itthiyā itthindriyavasena purisassa purisindriyavasena
bhāvadasakanti. Tattha vatthurūpaṃ tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni
taṃnissitā vaṇṇagandharasoja jīvanti idaṃ vatthudasakaṃ nāma.
Kāyapasādo tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni taṃnissitā
vaṇṇagandharasoja jīvanti idaṃ kāyadasakaṃ nāma. Itthiyā itthibhāvo
purisassa purisabhāvo tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni taṃnissitā
vaṇṇagandharasoja jīvanti idaṃ bhāvadasakaṃ nāma.

Evam̐ gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhiyaṃ ukkaṭṭhaparicchedena
samatiṃsa kammajarūpāni rūpakkkhandho nāma hoti. Paṭisandhicittena pana
sahajāta vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, saṅkhārā
saṅkhārakkhandho, paṭisandhicittaṃ viññāṇakkhandhoti evam̐
gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti. Sace
pana napuṃsakapaṭisandhi hoti, bhāvadasakaṃ hāyati. Dvinnaṃ dasakānaṃ
vasena samavīsati kammajarūpāni rūpakkkhandho nāma hoti.
Vedanākkhandhādayo vuttappakārā evāti evampi gabbhaseyyakānaṃ
paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti.

Imasmim̐ thāne tisamuṭṭhānikappaveṇī kathetabbā bhaveyya. Taṃ pana
akathetvā **opapātikasamuggamo** nāma dassito. Opapātikānañhi
paripuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe heṭṭhā vuttāni tīṇi, cakkhu, sota,
ghāna, jivhādasakāni cāti satta rūpasantatisīsāni pātubhavanti. Tattha
cakkhudasakādīni kāyadasakasadisāneva. Napuṃsakassa pana
bhāvadasakaṃ natthi. Evam̐ paripuṇṇāyatanānaṃ opapātikānaṃ samasattati
ceva samasatṭhi ca kammajarūpāni rūpakkkhandho nāma.
Vedanākkhandhādayo vuttappakārā evāti evam̐ opapātikānaṃ
paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti. Ayaṃ
opapātikasamuggamo nāma. Evam̐ tāva pañcakkhandhā **samuggamato**
veditabbā.

Pubbāparatoti evaṃ pana gabbhaseyyakānaṃ apacchā-apure uppannesu pañcasu khandhesu kiṃ rūpaṃ paṭhamam rūpaṃ samuṭṭhāpeti, udāhu arūpanti. Rūpaṃ rūpameva samuṭṭhāpeti na arūpaṃ. Kasmā? Paṭisandhicittassa na rūpajanakattā. Sabbasattānañhi paṭisandhicittam, khīṇāsavassa cuticittam, dvipañcaviññāṇāni, cattāri arūpavipākānīti soḷasa cittāni rūpaṃ na samuṭṭhāpenti. Tattha paṭisandhicittam tāva vatthuno dubbalatāya appaṭiṭṭhitatāya paccayavekallatāya āgantukatāya ca rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Tattha hi sahaajātam vatthu uppādakkhaṇe dubbalaṃ hotīti vatthuno dubbalatāya rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Yathā ca papāte patanto puriso aññassa nissayo bhavituṃ na sakkoti, evaṃ etampi kammavegakkhittattā papāte patamānaṃ viya appaṭiṭṭhitam. Iti kammavegakkhittattā appaṭiṭṭhitatāyapi rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Paṭisandhicittaṇca vatthunā saddhiṃ apacchā-apure uppannam, tassa vatthu purejātam hutvā paccayo bhavituṃ na sakkoti. Sace sakkuṇeyya, rūpaṃ samuṭṭhāpeyya. Yatrāpi vatthu purejātam hutvā paccayo bhavituṃ sakkoti, pavenī ghaṭiyati, tatrāpi cittam āngato aparihīnaṃyeva rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Yadi hi cittam ṭhānakkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā rūpaṃ samuṭṭhāpeyya, paṭisandhicittampi rūpaṃ samuṭṭhāpeyya. Na pana cittam tasmim khaṇadvaye rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Yathā pana ahicchattakamakuḷam pathavito uṭṭhahantaṃ paṃsucuṇṇam gahetvāva uṭṭhahati, evaṃ cittam purejātam vatthuṃ nissāya uppādakkhaṇe aṭṭha rūpāni gahetvāva uṭṭhahati. Paṭisandhikkhaṇe ca vatthu purejātam hutvā paccayo bhavituṃ na sakkotīti paccayavekallatāyapi paṭisandhicittam rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Yathā ca āgantukapuriso agatapubbam¹ padesam gato aññesaṃ “etha bho antogāme vo annapānagandhamālādīni dassāmī”ti vattum na sakkoti attano avisayatāya appahutatāya, evameva paṭisandhicittam āgantukanti attano āgantukatāyapi rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Api ca samatimsa kammajarūpāni cittasamuṭṭhānarūpānaṃ ṭhānaṃ gahetvā ṭhitānītipi paṭisandhicittam rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Khīṇāsavassa pana cuticittam vaṭṭamūlassa vūpasantattā na samuṭṭhāpeti. Tassa hi sabbabhavesu vaṭṭamūlaṃ vūpasantaṃ abhabbuppattikaṃ, punabbhave pavenī

1. Anāgatapubbam (Syā, Ka)

nāma natthi. Sotāpannessa pana satta bhavē ṭhapetvā aṭṭhameva vaṭṭamūlaṃ vūpasantaṃ. Tasmā tassa cuticittaṃ sattasu bhavesu rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Sakadāgāmino dvīsu, anāgāmino ekasmiṃ. Khīṇāsavassa sabbabhavesu vaṭṭamūlassa vūpasantattā neva samuṭṭhāpeti.

Dvipaṇcaviññāṇesu pana jhānaṅgaṃ natthi, maggaṅgaṃ natthi, hetu natthīti cittaṅgaṃ dubbalaṃ hotīti cittaṅgadubbalaṭṭhāya tāni rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Cattāri arūpavipākāni tasmīṃ bhavē rūpassa natthitāya rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Na kevalaṇca tāneva, yāni aññānīpi tasmīṃ bhavē aṭṭha kāmāvacarakusalāni dasa akusalāni nava kiriyacittāni cattāri āruppakusalāni catasso āruppakiriyā tīṇi maggacittāni cattāri phalacittānīti dvecattālīsa cittāni uppajjanti, tānīpi tattha rūpassa natthitāya eva rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Evaṃ paṭisandhicittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Utu pana paṭhamāṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Ko esa utu nāmāti. Paṭisandhikkhaṇe uppannānaṃ samatimsakammajarūpānaṃ abbhantarā tejodhātu. Sā ṭhānaṃ patvā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Utu nāma cesa dandhanirodho, cittaṃ khippanirodhaṃ. Tasmīṃ dharanteyeva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Tesu paṭisandhi-anantaram paṭhamabhavaṅgacittaṃ uppādakkhaṇeyeva aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Yadā pana saddassa uppattikālo bhavissati, tadā utucittāni saddanavakaṃ nāma samuṭṭhāpessanti. Kabaḷikārāhāropi ṭhānaṃ patvā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Kuto panassa kabaḷikārāhāroṭi. Mātito. Vuttampi cetam

“Yaṇcassa bhuñjati mātā, annaṃ pānaṇca bhojanaṃ.

Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro”ti¹.

Evaṃ kucchigato dārako mātārā ajjhohaṭa-annapāna-ojāya yāpeti. Sāva ṭhānappattā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Nanu ca sā ojā kharā, vatthu sukhumaṃ, kathaṃ tattha patiṭṭhātīti. Paṭhamāṃ tāva na patiṭṭhātī, ekassa vā dvinnāṃ vā sattāhānaṃ gatakāle patiṭṭhātī. Tato pana pure vā patiṭṭhātu pacchā vā, yadā mātārā ajjhohaṭa-annapāna-ojā dārakassa sarīre patiṭṭhātī, tadā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti.

1. Sam 1. 208 piṭṭhe.

Opaṭātikassapi pakatipaṭiyattānaṃ khādanīyabhojanīyānaṃ atthiṭhāne nibbattassa tāni gahetvā ajjho harato ṭhānappattā oḷā rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Eko annapānarahite araṇṇe nibbattati, mahāchātako hoti, attanova jivhāya kheḷaṃ parivattetvā gilati. Tatrāpissa ṭhānappattā oḷā rūpaṃ samuṭṭhāpeti.

Evam pañcavīsatiyā koṭṭhāsesu dveva rūpāni rūpaṃ samuṭṭhāpentī tejodhātu ca kabalīkārāhāro ca. Arūpepi dveyeva dhammā rūpaṃ samuṭṭhāpentī cittañceva kammacetanā ca. Tattha rūpaṃ uppādakkhaṇe ca bhaṅgakkhaṇe ca dubbalaṃ, ṭhānakkhaṇe balavanti ṭhānakkhaṇe rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Cittaṃ ṭhānakkhaṇe ca bhaṅgakkhaṇe ca dubbalaṃ, uppādakkhaṇeyeva balavanti uppādakkhaṇeyeva rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Kammacetanā niruddhāva paccayo hoti. Atīte kappakoṭṭisatasahassamatthakepi hi āyūhitaṃ kammaṃ etarahi paccayo hoti. Etarahi āyūhitaṃ anāgate kappakoṭṭisatasahassapariyosānepi paccayo hotīti evaṃ **pubbāparato** veditabbā.

Addhānaparicchedatoti rūpaṃ kittakaṃ addhānaṃ tiṭṭhati, arūpaṃ kittakanti. Rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodhaṃ, arūpaṃ lahupariṇāmaṃ khippanirodhaṃ. Rūpe dharanteyeva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Taṃ pana sattarasamena cittena saddhiṃ nirujjhati. Yathā hi puriso phalaṃ pāṭessāmīti muggarena rukkhasākhaṃ pahareyya, phalāni ca pattāni ca ekakkhaṇeyeva vaṇṭato mucceyyuṃ, tattha phalāni attano bhārikatāya paṭhamataraṃ pathaviyaṃ patanti, pattāni lahukatāya pacchā, evameva muggarappahārena pattānañca phalānañca ekakkhaṇe vaṇṭato muttakālo viya paṭisandhikkhaṇe rūpārūpadhammānaṃ ekakkhaṇe pātubhāvo. Phalānaṃ bhārikatāya paṭhamataraṃ pathaviyaṃ patanaṃ viya rūpe dharanteyeva soḷasannaṃ cittānaṃ uppajjitvā nirujjhanāṃ. Pattānaṃ lahukatāya pacchā pathaviyaṃ patanaṃ viya rūpassa sattarasamena cittena saha nirujjhanāṃ.

Tattha kiñcāpi rūpaṃ dandhanirodhaṃ garupariṇāmaṃ, cittaṃ khippanirodhaṃ lahupariṇāmaṃ. Rūpaṃ pana arūpaṃ, arūpaṃ vā rūpaṃ ohāya pavattituṃ na sakkonti, dvinnampi ekappamañāva pavatti. Tatrāyaṃ upamā eko puriso Lakunḍakapādo, eko dīghapādo. Tesu ekato maggaṃ gacchantesu yāva

dīghapādo ekapadavāraṃ akkamati, tāva itaro pade padaṃ akkamitvā soḷasapadavārena gacchati. Dīghapādo Lakuṇḍakapādassa soḷasa padavāre attano pādaṃ añchitvā ākaḍḍhitvā ekameva padavāraṃ karoti. Iti ekopi ekaṃ atikkamituṃ na sakkoti, dvinnampi gamanaṃ ekappamāṇameva hoti. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Lakuṇḍakapādapuriso viya arūpaṃ, dīghapādapuriso viya rūpaṃ, dīghapādassa ekaṃ padavāraṃ akkamanakāle itarassa soḷasapadavāra-akkamanaṃ viya rūpe dharanteyeva arūpadhammesu soḷasannaṃ cittānaṃ uppajjitvā nirujjhaṇaṃ, dvinnaṃ purisānaṃ Lakuṇḍakapādapurisassa soḷasa padavāre itarassa attano pādaṃ añchitvā ākaḍḍhitvā ekapadavārakaraṇaṃ viya rūpassa sattarasamena cittena saddhiṃ nirujjhaṇaṃ, dvinnaṃ purisānaṃ aññamaññaṃ anohāya ekappamāṇeneva gamanaṃ viya arūpassa rūpaṃ, rūpassa arūpaṃ anohāya ekappamāṇeneva pavattananti evaṃ **addhānaparicchedato** veditabbā.

Ekuppādanānānirodhatoti idaṃ pacchimakammajaṃ ṭhapetvā dīpetabbaṃ. Paṭhamañhi paṭisandhicittaṃ, dutiyaṃ bhavaṅgaṃ, tatiyaṃ bhavaṅgaṃ -pa- soḷasamaṃ bhavaṅgaṃ. Tesu ekekassa uppādaṭṭhitibhaṅgavasena tayo tayo khaṇā. Tattha ekekassa cittassa tīsu tīsu khaṇesu samatīṃsa samatīṃsa kammajarūpāni uppajjanti. Tesu paṭisandhicittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṃ kammajarūpaṃ sattarasamassa bhavaṅgacittassa uppādakkhaṇeyeva nirujjhati, ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitaṃ ṭhitikkhaṇeyeva, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitaṃ bhaṅgakkhaṇeyeva nirujjhati. Evaṃ dutiyabhavaṅgacittaṃ ādiṃ katvā attano attano sattarasamena cittena saddhiṃ yojetvā nayo netabbo. Iti soḷasa tikā aṭṭhacattālīsa honti. Ayaṃ aṭṭhacattālīsakammajarūpapaveṇī nāma. Sā panesā rattiṇca divā ca khādantānampi bhuñjantānampi suttānampi pamattānampi nadīsoto viya ekantaṃ pavattatiyevāti evaṃ **ekuppādanānānirodhato** veditabbā.

Nānuppāda-ekanirodhatā pacchimakammajena dīpetabbā. Tattha āyusaṅkhārapariyosāne soḷasannaṃ cittānaṃ vāre sati heṭṭhāsoḷasakaṃ upariḷasakanti dve ekato yojetabbāni. Heṭṭhāsoḷasakasmīṃhi paṭhamacittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṃ samatīṃsakammajarūpaṃ upariḷasakasmīṃ paṭhamacittassa uppādakkhaṇeyeva nirujjhati, ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitaṃ tassa

ṭhitikkhaṇeaya, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitam tassa bhaṅgakkhaṇeaya nirujjhati. Heṭṭhimasoḷasakasmim pana dutiyacittassa -pa- soḷasamacittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitam samatimsakammajarūpaṃ cuticittassa uppādakkhaṇeaya nirujjhati, tassa ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitam cuticittassa ṭhitikkhaṇeaya, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitam cuticittassa bhaṅgakkhaṇeaya nirujjhati. Tato paṭṭhāya kammajarūpapaveṇī na pavattati. Yadi pavatteyya, sattā akkhayā avayā ajarā amarā nāma bhavēyyuṃ.

Ettha pana yadetaṃ “sattarasamassa bhavaṅgacittassa uppādakkhaṇeaya nirujjhati”ti-ādinā nayena “ekassa cittassa uppādakkhaṇe uppannam rūpaṃ aññassa uppādakkhaṇe nirujjhati”ti Aṭṭhakathāyaṃ āgatattā vuttam, tam “yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati, tassa cittasaṅkhāro nirujjhatīti, āmantā”ti¹ imāya Pāḷiyā virujjhati. Kathaṃ? Kāyasaṅkhāro hi cittasamuṭṭhāno assāsapassāsavāto. Cittasamuṭṭhānarūpaṃcā cittassa uppādakkhaṇe uppajjitvā yāva aññāni soḷasa cittāni uppajjanti, tāva tiṭṭhati. Tesam soḷasannam sabbapacchimena saddhim nirujjhati. Iti yena cittaena saddhim uppajjati, tato paṭṭhāya sattarasamena saddhim nirujjhati, na kassaci cittassa uppādakkhaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā nirujjhati, nāpi ṭhitikkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā uppajjati. Esā cittasamuṭṭhānarūpassa dhammatāti niyamato cittasaṅkhārena saddhim ekakkhaṇe nirujjhanato “āmantā”ti vuttam.

Yo cāyaṃ cittasamuṭṭhānassa khaṇaniyamo vutto, kammādisamuṭṭhānassāpi ayameva khaṇaniyamo. Tasmā paṭisandhicittena sahuppannam kammajarūpaṃ tato paṭṭhāya sattarasamena saddhim nirujjhati, paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe uppannam aṭṭhārasamassa uppādakkhaṇe nirujjhati, paṭisandhicittassa bhaṅgakkhaṇe uppannam aṭṭhārasamassa ṭhānakkhaṇe nirujjhatīti iminā nāyenettha yojanā kātabbā. Tato param pana utusamuṭṭhānikapaveṇīyeva tiṭṭhati, nīharitvā jhāpethāti vattabham hoti. Evaṃ **nānuppāda-ekanirodhato** veditabbā.

Ekuppādakanirodhatoti rūpaṃ pana rūpena saha ekuppādam ekanirodham, arūpaṃ arūpena saha ekuppādam ekanirodham. Evaṃ **ekuppāda-ekanirodhato** veditabbā.

1. Abhi 6. 26 piṭṭhe.

Nānuppādanānānirodhatā pana catusantatirūpena dīpetabbā. Imassa hi uddham pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantassa sarīrassa tattha tattha catusantatirūpaṃ ghanapuñjabhāvena vattati. Evaṃ vattamānassāpissa na ekuppādādītā sallakkhetabbā. Yathā pana upacikarāji vā kipillikarāji vā olokiyamānā ekābaddhā viya hoti, na pana ekābaddhā. Aññissā hi sīsasantike aññissā sīsampi udarampi pādāpi, aññissā udarasantike aññissā sīsampi udarampi pādāpi, aññissā pādasantike aññissā sīsampi udarampi pādāpi honti. Evameva catusantatirūpānampi aññassa uppādakkhaṇe aññassa uppādopi hoti ṭhitipi bhaṅgopi, aññassa ṭhitikkhaṇe aññassa uppādopi hoti ṭhitipi bhaṅgopi, aññassa bhaṅgakkhaṇe aññassa uppādopi hoti ṭhitipi bhaṅgopi. Evamettha **nānuppādanānānirodhatā** veditabbā.

Atītādīni pana dūradukapariyosānāni Pāḷiyāṃ āgatāneva. **Paccayasamuṭṭhānāni** “kammajaṃ kammappaccayaṃ kammappaccaya-utusamuṭṭhānaṃ”ti-ādinā nayena heṭṭhā¹ kathitāniyeva. Pañcapi pana khandhā **parinipphannāva** honti, no aparinipphannā. **Saṅkhatāva** no asaṅkhatā. Api ca nipphannāpi hontiyeva. Sabhāvadhammesu hi nibbānamevekaṃ aparinipphannaṃ anipphannañca. Nirodhasamāpatti pana nāmapaññatti ca kathanti? Nirodhasamāpatti lokiyalokuttarāti vā saṅkhatāsaṅkhatāti vā parinipphannāparinipphannāti vā na vattabbā. Nipphannā pana hoti samāpajjantena samāpajjitabbato. Tathā nāmapaññatti. Sāpi hi lokiyādibhedam na labhati. Nipphannā pana hoti no anipphannā. Nāmaggaḥaṇāhi gaṇhantova gaṇhātīti.

Kamādivinicchayakathā

Evaṃ pakiṇṇakato khandhe viditvā puna etesuyeva—

Khandhesu ñāṇabhedattham, kamatotha visesato.

Anūnādhikato ceva, upamāto tatheva ca.

Daṭṭhabbato dvidhā evaṃ, passantassatthasiddhito.

Vinicchayanayo sammā, viññātabbo vibhāvinā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 377 piṭṭhe.

Tattha **kamatoti** idha uppattikkamo pahānakkamo paṭipattikkamo bhūmikkamo desanākkamoti bahuvidho kamo.

Tattha “paṭhamam kalalam hoti, kalalā hoti abbudan”¹ti¹ evamādi uppattikkamo. “Dassanena pahātabbā dhammā, bhāvanāya pahātabbā dhammā”²ti² evamādi pahānakkamo. “Sīlavisuddhi cittavisuddhī”³ti³ evamādi paṭipattikkamo. “Kāmāvacarā rūpāvacarā”⁴ti⁴ evamādi bhūmikkamo. “Cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā”⁵ti⁵ vā “dānakathanā sīlakathanā”⁵ti⁵ vā evamādi desanākkamo. Tesu idha uppattikkamo tāva na yujjati kalalādīnaṃ viya khandhānaṃ pubbāpariyavavattānena anuppattito. Na pahānakkamo kusalābyākatānaṃ appahātabbato. Na paṭipattikkamo akusalānaṃ appaṭipajjanīyato. Na bhūmikkamo vedanādīnaṃ catubhūmakapariyāpannattā.

Desanākkamo pana yujjati. Abhedena hi yaṃ pañcasu khandhesu attaggāhapatitaṃ veneyyajanaṃ samūhaghanavinibbhogadassanena attaggāhato mocetukāmo Bhagavā hitakāmo tassa janassa sukhaḡgahaṇatthaṃ cakkhu-ādīnaṃpi visayabhūtaṃ oḷārikaṃ paṭhamam rūpakkhandaṃ desesi. Tato iṭṭhāniṭṭharūpasamveditaṃ vedanaṃ, yaṃ vedayati taṃ sañjānātīti evaṃ vedanāvisayassa ākāraggāhikaṃ saññānaṃ, saññāvasena abhisankhārake sankhāre, tesaṃ vedanādīnaṃ nissayaṃ adhipatibhūtaṃca viññāṇanti evaṃ tāva kamato vinicchayanayo viññātabbo.

Visesatoti khandhānaṃca upādānakkhandhānaṃca visesato. Ko pana tesaṃ viseso? Khandhā tāva avisesato vuttā, upādānakkhandhā sāsava-upādāniyabhāvena visesetvā. Yath’āha—

“Pañca bhikkhave khandhe desessāmi pañcupādānakkhandhe ca, taṃ suṇātha. Katame ca bhikkhave pañcakkhandhā, yaṃ kiñci bhikkhave rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ -pa- santike vā, ayaṃ vuccati rūpakkhando. Yā kāci vedanā -pa-. Yā kāci saññā -pa-. Ye keci sankhārā -pa-. Yaṃ kiñci viññāṇaṃ -pa- santike vā, ayaṃ vuccati viññāṇakkhandho. Ime vuccanti bhikkhave pañcakkhandho. Katame ca bhikkhave pañcupādānakkhandhā,

1. Saṃ 1. 208 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

3. Ma 1. 204; Khu 9. 416 piṭṭhesu.

4. Dī 3. 84 piṭṭhe.

5. Ma 2. 43; Dī 1. 102 piṭṭhedīsu.

yaṃ kiñci bhikkhave rūpaṃ -pa- santike vā sāsavaṃ upādāniyaṃ, ayaṃ vuccati rūpupādānakkhandho. Yā kāci vedanā -pa-. Yaṃ kiñci viññāṇaṃ -pa- santike vā sāsavaṃ upādāniyaṃ. Ayaṃ vuccati viññāṇupādānakkhandho. Ime vuccanti bhikkhave pañcupādānakkhandhā”ti¹.

Ettha ca yathā vedanādayo anāsavāpi sāsavāpi atthi, na evaṃ rūpaṃ. Yasmā panassa rāsaṭṭhena khandhabhāvo yujjati, tasmā khandhesu vuttaṃ. Yasmā rāsaṭṭhena sāsavaṭṭhena ca upādānakkhandhebhāvo yujjati, tasmā upādānakkhandhesu vuttaṃ. Vedanādayo pana anāsavāva khandhesu vuttā, sāsavā upādānakkhandhesu. **Upādānakkhandhā**ti ettha ca upādānagocarā khandhā upādānakkhandhāti evamattho daṭṭhabbo. Idha pana sabbepece ekajjhaṃ katvā khandhāti adhippetā.

Anūnādhikatoti kasmā pana Bhagavato pañceva khandhā vuttā anūnā anadhikāti. Sabbasaṅkhatasabhāgekaṅgahato attattaniyaggāhavatthussa etapparamato aññesaṅca tadavarodhato. Anekappabhedesu hi saṅkhatadhammesu sabhāgavasena saṅgayhamānesu rūpaṃ rūpasabhāgasaṅgahavasena eko khandho hoti, vedanā vedanāsabhāgasaṅgahavasena eko khandho hoti. Esa nayo saññādisupi. Tasmā sabbasaṅkhatasabhāga saṅgahato pañceva vuttā. Etaparamaṇcetaṃ attattaniyaggāhavatthu yadidaṃ rūpādayo pañca. Vuttañhetam “rūpe kho bhikkhave sati rūpaṃ upādāya rūpaṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati ‘etaṃ mama esohamasmi eso me attā’ti. Vedanāya. Saññāya. Saṅkhāresu. Viññāṇe sati viññāṇaṃ upādāya viññāṇaṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati ‘etaṃ mama esohamasmi eso me attā’ti”². Tasmā attattaniyaggāhavatthussa etapparamatopi pañceva vuttā. Yepi caññe silādayo pañca dhammakkhanda vuttā, tepi saṅkhārakkhandhapariyāpannattā ettheva avarodham gacchanti. Tasmā aññesaṃ tadavarodhatopi pañceva vuttāti evaṃ anūnādhikato vinicchayanayo viññātabbo.

Upamātoti ettha hi gilānasālūpamo rūpupādānakkhandho gilānūpamassa viññāṇupādānakkhandhassa vatthudvārārammaṇavasena nivāsanaṭṭhānato,

1. Saṃ 2. 39 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 167 piṭṭhe.

gelaññūpamo vedanupādānakkhandho ābādhakattā, gelaññasamuṭṭhānūpamo saññūpādānakkhandho kāmasaññādivasena rāgādisampayuttavedanāsambhavā¹, asappāyasevanūpamo saṅkhārūpādānakkhandho vedanāgelaññassa nidānattā. “Vedanam vedanattāya saṅkhatamabhisaṅkharonti”ti² hi vuttaṃ. Tathā “akusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ kāyaviññāṇaṃ uppannaṃ hoti dukkhasahagatan”ti³. Gilānūpamo viññāṇupādānakkhandho vedanāgelaññena aparimuttattā. Api ca cāraka kārāṇa aparādha kārāṇakāraka aparādhikūpamā etc bhājanabhojanabyañjanaparivesakabhuñjakūpamā cāti evaṃ upamāto vinicchayanayo viññātabbo.

Daṭṭhabbato dvidhāti saṅkhepato vitthārato cāti evaṃ dvidhā daṭṭhabbatopettha vinicchayanayo viññātabbo. Saṅkhepato hi pañcupādānakkhandhā āsivisūpame⁴ vuttanayena ukkhittāsikapaccatthikato, Bhārasuttavasena⁵ bhārato, khajjanīyapariyāyavasena⁶ khādakato, Yamakasuttavasena⁷ aniccadukkhānattasaṅkhatavadhakato daṭṭhabbā.

Vitthārato panettha pheṇapiṇḍo viya rūpaṃ daṭṭhabbaṃ, udakapubbulo⁸ viya vedanā, marīcikā viya saññā, kadalikkhandho viya saṅkhārā, māyā viya viññāṇaṃ. Vuttañhetam—

“Pheṇapiṇḍūpamaṃ rūpaṃ, vedanā pubbulūpamā⁹.

Marīcikūpamā saññā, saṅkhārā kadalūpamā.

Māyūpamañca viññāṇaṃ, desitādiccabandhunā”ti¹⁰.

Tattha rūpādīnaṃ pheṇapiṇḍādīhi evaṃ sadisatā veditabbā yathā hi pheṇapiṇḍo nissārova, evaṃ rūpampi niccāsārāduvasāra-attasāravirahena nissārameva. Yathā ca so “iminā pattaṃ vā thālakaṃ vā karissāmī”ti gahetuṃ na sakkā, gahitopi tamatthaṃ na sādheti bhijjateva. Evaṃ rūpampi niccanti vā dhuvanti vā ahanti vā mamanti vā gahetuṃ na sakkā, gahitampi na tathā tiṭṭhati, aniccaṃ dukkhaṃ anattā asubhaññeva hotīti evaṃ **pheṇapiṇḍasadisameva** hoti.

1. Sabbhāvā (Ka)

3. Abhi 1. 136 piṭṭhe.

5. Saṃ 2. 21 piṭṭhe.

7. Saṃ 2. 89 piṭṭhe.

9. Bubbulūpamā (Sī), pupphulūpamā (Ka)

2. Saṃ 2. 72 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 381 piṭṭhe.

6. Saṃ 2. 72 piṭṭhe.

8. Udakabubbulo (Sī), udakapupphulo (Ka)

10. Saṃ 2. 116 piṭṭhe.

Yathā vā pana pheṇapiṇḍo chiddāvachiddo anekasandhighaṭṭito bahūnaṃ udakasappādīnaṃ pāṇānaṃ āvāso, evaṃ rūpampi chiddāvachiddaṃ anekasandhighaṭṭitaṃ. Kulavasena cettha asīti kimikulāni vasanti. Tadeva tesāṃ sūtigharampi vaccakuṭīpi gilānasālāpi susānampi. Na te aññattha gantvā gabbhavuṭṭhānādīni karonti. Evampi pheṇapiṇḍasadisāṃ. Yathā ca pheṇapiṇḍo āditova badarapakkamatto hutvā anupubbena pabbatakūlamattopi hoti, evaṃ rūpampi ādito kalalamattaṃ hutvā anupubbena byāmamattampi gomahimsahatthi-ādīnaṃ vasena pabbatakūlamattampi hoti, macchakacchapādīnaṃ vasena anekayojanasatapamāṇampi. Evampi pheṇapiṇḍasadisāṃ. Yathā ca pheṇapiṇḍo uṭṭhitamattopi bhijjati, thokaṃ gantvāpi, samuddaṃ patvā pana avassameva bhijjati, evameva rūpampi kalalabhāvepi bhijjati abbudādibhāve, antaraṃ pana abhijjamānampi vassasatāyukānaṃ vassasataṃ patvā avassameva bhijjati, maraṇamukhe cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti. Evampi pheṇapiṇḍasadisāṃ.

Yathā pana pubbulo asāro, evaṃ vedanāpi. Yathā ca so abalo¹ agayhupago, na sakkā taṃ gahetvā phalakaṃ vā āsanaṃ vā kātuṃ, gahitaggahitopi bhijjateva, evaṃ vedanāpi abalā agayhupagā, na sakkā niccāti vā dhuvāti vā gahetuṃ, gahitāpi na tathā tiṭṭhati. Evaṃ agayhupagatāyapi vedanā **pubbūlasadisā**. Yathā pana tasmim tasmim udakabindumhi pubbulo uppajjati ceva nirujjhati ca, na ciraṭṭhitiko hoti, evaṃ vedanāpi uppajjati ceva nirujjhati ca, na ciraṭṭhitikā hoti. Ekaccharakkhaṇe koṭisatasahassasaṅkhyā uppajjitvā nirujjhati. Yathā ca pubbulo udakatalaṃ, udakabinduṃ, udakajallakaṃ, saṅkaḍḍhitvā puṭaṃ katvā gahaṇavātañcāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati, evaṃ vedanāpi vatthum āramaṇaṃ kilesajālaṃ phassasaṅghaṭṭanañcāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati. Evampi vedanā pubbūlasadisā.

Saññāpi asārakatṭhena **marīcisadisā**. Tathā agayhupagatṭhena. Na hi sakkā taṃ gahetvā pivituṃ vā nhāyituṃ vā bhājanaṃ vā pūretuṃ. Api ca yathā marīci vipphandati, sañjātūmivego viya khāyati, evaṃ nīlasaññādibhedā saññāpi nīlādi-anubhavanatthāya phandati vipphandati. Yathā ca marīci mahājanaṃ.

vippalambheti, paripuṇṇavāpī viya paripuṇṇanadī viya dissatīti vadāpeti, evaṃ saññāpi vippalambheti, idaṃ nīlakam subham sukham niccanti vadāpeti. Pītakādīsupi eśeva nayo. Evaṃ vippalambhanenāpi marīcisadisā.

Saṅkhārāpi asāraḱaṭṭhena **kadalikkhandhasadisā**. Tathā agayhupagaṭṭhena. Yatheva hi kadalikkhandhato kiñci gahetvā na sakkā gopānasī-ādīnamatthāya upanetuṃ, upanītampi na tathā hoti, evaṃ saṅkhārāpi na sakkā niccādivasena gahetuṃ, gahitāpi na tathā honti. Yathā ca kadalikkhandho bahuvaṭṭisamodhāno hoti, evaṃ saṅkhārakkhandhopi bahudhammasamodhāno. Yathā ca kadalikkhandho nānālakkhaṇo, aññoyeva hi bāhirāya pattavaṭṭiyā vaṇṇo, añño tato abbhantarabbhantarānam. Evameva saṅkhārakkhandhopi aññadeva phassassa lakkhaṇam, aññam cetanādīnam. Samodhānetvā pana saṅkhārakkhandhotveva vuccatīti evampi saṅkhārakkhandho kadalikkhandhasadiso.

Viññāṇampi asāraḱaṭṭhena **māyāsadisam**. Tathā agayhupagaṭṭhena. Yathā ca māyā ittarā lahupaccupaṭṭhānā, evaṃ viññāṇam. Tañhi tatopi ittaratarañceva lahupaccupaṭṭhānatarañca. Teneva hi cittaena puriso āgato viya gato viya ṭhito viya nisinno viya hoti. Aññadeva ca āgamanakāle cittaṃ, aññam gamanakālādīsu. Evampi viññāṇam māyāsadisam. Māyā ca mahājanam vañceti, yaṃ kiñci deva “idaṃ suvaṇṇam rajatam muttā”tipi gāhāpeti. Viññāṇampi mahājanam vañceti. Teneva cittaena āgacchantam viya gacchantam viya ṭhitam viya nisinnam viya katvā gāhāpeti. Aññadeva ca āgamane cittaṃ, aññam gamanādīsu. Evampi viññāṇam māyāsadisam. Visesato ca subhārammaṇampi oḷārikampi ajjhattikarūpaṃ asubhanti daṭṭhabbāṃ. Vedanā tīhi dukkhatahi avinimuttato dukkhāti, saññāsaṅkhārā avidheyyato anattāti, viññāṇam udayabbayadhammato aniccanti daṭṭhabbāṃ.

Evaṃ passantassatthasiddhitoti evañca saṅkhepavittthāravasena dvidhā passato yā atthasiddhi hoti, tatopi vinicchayanayo viññātabbo. Seyyathidaṃ? Saṅkhepato tāva pañcupādānakkhandhesu ukkhittāsikapaccatthikādibhāvena passanto khandhehi na vihaññāti. Vittthārato pana rūpādīni pheṇapiṇḍādisadisabhāvena passanto na asāresu sārādassī hoti. Visesato ca ajjhattikarūpaṃ asubhato passanto kabalīkārāhāram

parijānāti, asubhe subhanti vipallāsaṃ pajahati, kāmoghaṃ uttarati,
 kāmayogena viśaṃyujjati, kāmāsavena anāsavo hoti, abhiṃhākāyaganthaṃ
 bhindati, kāmupādānaṃ na upādiyati. Vedanaṃ dukkhato passanto
 phassāhāraṃ parijānāti, dukkhe sukhanti vipallāsaṃ pajahati, bhavoghaṃ
 uttarati, bhavayogena viśaṃyujjati, bhavāsavena anāsavo hoti,
 byāpādakāyaganthaṃ bhindati, sīlabbatupādānaṃ na upādiyati. Saññaṃ
 saṅkhāre ca anattato passanto manosañcetanāhāraṃ parijānāti, anattani attāti
 vipallāsaṃ pajahati, diṭṭhogaṃ uttarati, diṭṭhiyogena viśaṃyujjati,
 diṭṭhāsavena anāsavo hoti, idaṃsaccābhinivesakāyaganthaṃ bhindati,
 attavādupādānaṃ na upādiyati. Viññāṇaṃ aniccatto passanto viññāṇāhāraṃ
 parijānāti, anicce niccanti vipallāsaṃ pajahati, avijjoghaṃ uttarati,
 avijjāyogena viśaṃyujjati, avijjāsavena anāsavo hoti,
 sīlabbataparāmāsakāyaganthaṃ bhindati, duṭṭhupādānaṃ na upādiyati.

Evam mahānisaṃsaṃ, vadhakādivasena dassanaṃ yasmā.

Tasmā khandhe dhīro, vadhakādivasena passeyyāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

32. Idāni Abhidhammabhājanīyaṃ hoti. Tattha rūpakkhandaṇiddeṣo
 heṭṭhā rūpakaṇḍe vitthāritanayeneva veditaṃ.

34. Vedanākkhandhaṇiddeṣe **ekavidhenā**ti ekakoṭṭhāsena.

Phassasampayuttoti phassena sampayutto. Sabbāpi catubhūmikavedanā.
 Sahetukaduke sahetukā catubhūmikavedanā, ahetukā kāmāvacarāva. Iminā
 upāyena kusalapadādīhi guttā vedanā jānitaṃ. Apicāyaṃ vedanākkhandho
 ekavidhena phassasampayuttato dassito, duvidhena sahetukāhetukato,
 tividhena jātito, catubbidhena bhūmantarato, pañcavidhena indriyato. Tattha
 sukhindriyadukkhindriyāni kāyapasādavattukāni kāmāvacaraneva,
 somanassindriyaṃ chaṭṭhavattukāni vā avattukāni vā

tebhūmakam, domanassindriyam chaṭṭhavatthukam kāmāvacaram.
 Upekkhindriyam cakkhādicatuppasādavatthukam chaṭṭhavatthukam
 avatthukañca catubhūmakam. Chabbidhena vatthuto dassito. Tattha purimā
 pañca vedanā pañcapasādavatthukā kāmāvacarāva, chaṭṭhā avatthukā vā
 savatthukā vā catubhūmikā.

Sattavidhena tattha manosamphassajā bhedato dassitā¹, aṭṭhavidhena
 tattha kāyasamphassajā bhedato, navavidhena sattavidhabhede
 manoviññāṇadhātusamphassajā bhedato, dasavidhena aṭṭhavidhabhede
 manoviññāṇadhātusamphassajā bhedato. Etesu hi sattavidhabhede
 manosamphassajā manodhātusamphassajā manoviññāṇadhātusamphassajāti
 dvidhā bhinnā. Aṭṭhavidhabhede tāya saddhim kāyasamphassajāpi sukhā
 dukkhāti dvidhā bhinnā. Navavidhabhede sattavidhe vuttā
 manoviññāṇadhātusamphassajā kusalādivasena tidhā bhinnā.
 Dasavidhabhede aṭṭhavidhe vuttā manoviññāṇadhātusamphassajā
 kusalādivaseneva tidhā bhinnā.

Kusalattiko cettha kevalam pūraṇatthameva vutto. Sattavidha-
 aṭṭhavidhanavavidhabhedesu pana nayaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne nayo dinno.
 Abhidhammañhi patvā Tathāgatena nayaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne nayo adinno
 nāma natthi. Ayaṃ tāva dukamūlake eko vāro.

Satthā hi imasmim Abhidhammabhājanīye vedanākkhandham bhājento
 tike gahetvā dukesu pakkhipi, duke gahetvā tikesu pakkhipi, tike ca duke ca
 ubhatovaḍḍhananīhārena āhari. Sattavidhena catuvīsatividhena tiṃsavidhena
 bahuvidhenāti sabbathāpi bahuvidhena vedanākkhandham dassesi². Kasmā?
 Puggalajjhāsayena ceva desanāvilāsena ca. Dhammaṃ sotuṃ
 nisinnadevaparīsāya hi ye devaputtā tike ādāya dukesu pakkhipitvā
 kathiyamānaṃ paṭivijjhituṃ sakkonti, tesam sappāyavasena tathā katvā
 desesi. Ye itarehi ākārehi kathiyamānaṃ paṭivijjhituṃ sakkonti, tesam
 tehākārehi desesīti ayamettha **puggalajjhāsayo**. Sammāsambuddho pana
 attano mahāvisayatāya tike vā dukesu pakkhipitvā, duke vā tikesu,
 ubhatovaḍḍhanena vā sattavidhādinayena vā

1. Dassito (Syā, Ka)

2. Desesi (Si)

yathā yathā icchati, tathā tathā desetuṃ sakkoti. Tasmāpi imehākārehi desesīti ayamassa **desanāvilāso**.

Tattha tike ādāya dukesu pakkhipitvā desitavāro dukamūlako nāma, duke ādāya tikesu pakkhipitvā desitavāro tikamūlako nāma, tike ca duke ca ubhato vaḍḍhetvā desitavāro ubhatovaḍḍhitako nāma¹, avasāne sattavidhenāti-ādivāro bahuvidhavāro nāmāti ime tāva cattāro mahāvārā.

Tattha **dukamūlake** dukesu labbhamānena ekekena dukena saddhiṃ tikesu alabbhamāne vedanāttikapītittikasanidassanattike apanetvā sese labbhamānake ekūnavīsattitike yojetvā dutiyadukapaṭhamatikayojanavārādīni navavārasatāni paññāsañca vārā honti. Te sabbepi Pāliyaṃ saṅkhipitvā tattha tattha dassetabbayuttakaṃ dassetvā vuttā. Asammuyhantena pana vitthārato veditabbā.

Tikamūlakepi tikesu labbhamānena ekekena tikena saddhiṃ dukesu alabbhamāne paṭhamadukādayo duke apanetvā sese labbhamānake sahetukadukādayo paññāsa duke yojetvā paṭhamatikadutiyadukayojanavārādīni navavārasatāni paññāsañca vārā honti. Tepi sabbe Pāliyaṃ saṅkhipitvā tattha tattha dassetabbayuttakaṃ dassetvā vuttā. Asammuyhantena pana vitthārato veditabbā.

Ubhatovaḍḍhitake duvidhabhede dutiyadukam tividhabhede ca paṭhamatikam ādīm katvā labbhamānehi ekūnavīsatiyā dukehi labbhamāne ekūnavīsattitike yojetvā dutiyadukapaṭhamatikayojanavārādayo ekūnavīsativārā vuttā. Esa dumatikānam vasena ubhatovaḍḍhitattā ubhatovaḍḍhitako nāma tatiyo mahāvāro.

Bahuvidhavārassa sattavidhaniddese ādito paṭṭhāya labbhamānesu ekūnavīsatiyā tikesu ekekena saddhiṃ catasso bhūmiyo yojetvā ekūnavīsati sattavidhavārā vuttā. Catuvīsatividhaniddese pi tesamīeva tikānam vasena ekūnavīsativārā vuttā. Tathā bahuvidhavāre

1. Vaḍḍhitakavāro nāma (Syā, Ka)

cāti. Timsavidhavāro ekoyevāti sabbepi aṭṭhapaññāsa vārā honti. Ayam tāvetttha vāraparicchedavasena Pāḷivaṇṇanā.

Idāni atthavaṇṇanā hoti. Tattha sattavidhaniddeso tāva uttānatthoyeva. Catuvīsatividhaniddese **cakkkhusamphassapaccayā vedanākkhandho atthi kusaloti** kāmāvacara-aṭṭhakusalacittavasena veditabbo. **Atthi akusaloti** dvādasa-akusalacittavasena veditabbo. **Atthi abyākatoti** tisso manodhātuyo, tisso ahetukamanoviññāṇadhātuyo, aṭṭha mahāvipākāni, dasa kāmāvacarakiriyāti catuvīsatiyā cittānaṃ vasena veditabbo.

Tattha aṭṭha kusalāni dvādasa akusalāni ca javanavasena labbhanti, kiriyamanodhātu āvajjanavasena labbhati. Dve vipākamanodhātuyo sampañcchanavasena, tisso vipākamanoviññāṇadhātuyo santīraṇatadārammaṇavasena, kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanavasena, aṭṭha mahāvipākacittāni tadārammaṇavasena, nava kiriyacittāni javanavasena labbhanti. Sotaghānājivhākāyadvāresupi eseva nayo.

Manodvāre pana **atthi kusaloti** catubhūmakakusalavasena kathitaṃ, **atthi akusaloti** dvādasa-akusalavasena, **atthi abyākatoti** ekādasannaṃ kāmāvacaravipākānaṃ dasannaṃ kiriyānaṃ navannaṃ rūpāvacarārūpāvacarakiriyānaṃ catunnaṃ sāmāññaphalānanti catuttiṃsacittuppādavasena kathitaṃ. Tattha catubhūmakakusalañceva akusalañca javanavasena labbhati. Kiriyato ahetukamanoviññāṇadhātu āvajjanavasena, ekādasa vipākacittāni tadārammaṇavasena, tebhūmikakiriyā ceva sāmāññaphalāni ca javanavaseneva labbhanti. Tāni sattavidhādīsu yattha katthaci ṭhatvā kathetuṃ vaṭṭanti. Timsavidhe pana ṭhatvā dīpiyamānāni sukhadīpanāni hontīti timsavidhasmiṃyeva ṭhatvā dīpayiṃsu.

Etāni hi sabbānipi cittāni cakkhudvāre upanissayakoṭiyā samatikkamavasena bhāvanāvasenāti tīhākārehi labbhanti. Tathā sotadvāraṇamanodvāresupi. Ghānājivhākāyadvāresu pana samatikkamavasena bhāvanāvasenāti dvīhevākārehi labbhantīti veditabbāni. Kathaṃ? Idha bhikkhu vihāracarikaṃ caramāno kasiṇamaṇḍalaṃ disvā “kiṃ nāmetan”ti

pucchitvā kaṣiṇamaṇḍalanti vutte puna “kiṃ iminā karontī”ti pucchati. Athassa ācikkhanti “evaṃ bhāvetvā jhānāni uppādetvā samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇāntī”ti. Ajjhāsayasampanno kulaputto “bhāriyaṃ etan”ti asallakkhetvā “mayāpi esa guṇo nibbattetuṃ vaṭṭati, na kho pana sakkā esa nipajjitvā niddāyantena nibbattetuṃ, āditova vīriyaṃ kātuṃ sīlaṃ sodhetuṃ vaṭṭatī”ti cintetvā sīlaṃ sodheti. Tato sīle paṭiṭṭhāya dasa palibodhe upacchinditvā ticīvaraparamena santosena santuṭṭho ācariyupajjhāyānaṃ vattapaṭivattaṃ katvā kammaṭṭhānaṃ uggāṇhitvā kaṣiṇaparikkammaṃ katvā samāpattiyo uppādetvā samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikkammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ cakkhuviññāṇaṃ catubhūmikavedanānibbattiyā balavapaccayo hotīti catubhūmikavedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tāva **upanissayavasena** labbhanti.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate “iṭṭhe me ārammaṇe rāgo uppanno, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhanāya moho, vinibandhassa pana me māno uppanno, parāmaṭṭhassa diṭṭhi, vikkhepagatassa uddhaccaṃ, asanniṭṭhāgatassa vicikicchā, thāmagatassa anusayo uppanno”ti pariggahe ṭhito kulaputto attano kilesupattimā ṇatvā “ime me kilesā vaḍḍhamānā anayabyasanāya saṃvattissanti, handa ne niggaṇhāmī”ti cintetvā “na kho pana sakkā nipajjitvā niddāyantena kilese niggaṇhituṃ, āditova vīriyaṃ kātuṃ vaṭṭati sīlaṃ sodhetuṃ”ti heṭṭhā vuttanayeneva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikkammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ rūpārammaṇe uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **samatikkamavasena** labbhanti.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti “idaṃ rūpaṃ kiṃnissitan”ti. Tato naṃ “bhūtanissitan”ti ṇatvā cattāri mahābhūtāni upādārūpaṇca rūpanti pariggaṇhāti, tadārammaṇe dhamme arūpanti pariggaṇhāti. Tato sappaccayaṃ nāmarūpaṃ pariggaṇhitvā tīṇi lakkhaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammāsivā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha

sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ rūpārammaṇaṃ sammasitvā nibbattitāti ayaṃ vedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **bhāvanāvasena** labbhanti.

Aparo bhikkhu suṇāti “kasiṇaparikammaṃ kira katvā samāpattiyo uppādetvā samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇanti”ti. Ajjhāsayasampanno kulaputto “bhāriyaṃ etan”ti asallakkhetvā “mayāpi esa guṇo nibbattetuṃ vaṭṭati”ti purimanayeneva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ sotaviññāṇaṃ catubhūmikavedanānibbattiyā balavapaccayo hotīti catubhūmikavedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tāva **upanissayavasena** labbhanti.

Sotadvāre pana sadde āpāthagateti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ saddārammaṇe uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **samatikkamavasena** labbhanti.

Sotadvāre pana sadde āpāthagate eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti “ayaṃ saddo kiṃnissito”ti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ saddārammaṇaṃ sammasitvā nibbattitāti ayaṃ vedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **bhāvanāvasena** labbhanti.

Ghānajivhākāyadvāresu pana gandhārammaṇādīsu āpāthagatesu “iṭṭhe me ārammaṇe rāgo uppanno”ti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ gandhārammaṇādīsu uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā ghānajivhākāyasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tīsu dvāresu **samatikkamavasena** labbhanti.

Ghānadvārādīsu pana gandhādīsu āpāthagatesu eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti “ayaṃ gandho, ayaṃ raso, idaṃ phoṭṭhabbaṃ kiṃnissitan”ti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ gandhārammaṇādīni sammasitvā

nibbattitāti ayaṃ vedanā ghāṇajivhākāyasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **bhāvanāvasena** labbhanti.

Manodvāre pana tīhipi ākārehi labbhanti. Ekacco hi jātiṃ bhayato passati, jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ bhayato passati. Bhayato disvā “jātijarābyādhimaraṇehi muccitum vaṭṭati, na kho pana sakkā nipajjitvā niddāyanta jāti-ādīhi muccitum, āditova vīriyaṃ kātum sīlaṃ sodhetum vaṭṭati”ti cintetvā cakkhudvāre vuttanayeneva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ jātijarābyādhimaraṇaṃ catubhūmikavedanā nibbattiyā balavapaccayo hotīti catubhūmikavedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tāva **upanissayavasena** labbhanti.

Manodvāre pana dhammārammaṇe āpāthagateti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ dhammārammaṇe uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **samatikkamavasena** labbhanti.

Manodvāre pana dhammārammaṇe āpāthagate eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti “etaṃ dhammārammaṇaṃ kiṃnissitan”ti. Vatthunissitanti. Vatthu kiṃnissitanti. Mahābhūtāni nissitanti. So cattāri mahābhūtāni upādārūpaṇca rūpanti pariggaṇhāti, tadārammaṇe dhamme arūpanti pariggaṇhāti. Tato sappaccayaṃ nāmarūpaṃ pariggaṇhitvā tīṇi lakkhaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ dhammārammaṇaṃ sammasitvā nibbattitāti ayaṃ vedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **bhāvanāvasena** labbhanti. Yā panetā sabbesampi catuvīsatividhādīnaṃ vārānaṃ pariyosānesu cakkhusamphassajā vedanā -pa- manosamphassajā vedanāti cha cha vedanā vuttā, tā sampayuttapaccayavasena vuttāti.

Ayaṃ vedanākkhandhaniddeso.

Saññākkhandhādayopi iminā upāyena veditabbā. Kevalañhi saññākkhandhaniddese tikesu vedanāttikapīṭittikāpi labbhanti, dukesu ca sukhasahagatadukādayopi. Saṅkhārakkhandhaniddese phassassāpi saṅkhārakkhandhapariyāpannattā phassasampayuttoti avatvā cittasampayuttoti vuttaṃ, dukesu cettha hetudukādayopi labbhanti. Tikā saññākkhandhasadisā eva. Viññāṇakkhandhaniddese cakkhusamphassajādibhāvaṃ avatvā cakkhuviññāṇanti-ādi vuttaṃ. Na hi sakkā viññāṇaṃ manosamphassajanti niddisituṃ. Sesamettha saññākkhandhe vuttasadisameva. Imesaṃ pana tiṇṇampi khandhānaṃ niddeseveva vedanākkhandhaniddesato atirekatikadukā laddhā. Tesam vasena vārappabhedo veditabboti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhipucchakavaṇṇanā

150. Idāni pañhāpucchakaṃ hoti. Tattha pañhipucchane “pañcannaṃ khandhānaṃ katikusalā kati-akusalā kati-abyākata”ti-ādinā nayena yaṃ labbhati, yañca na labbhati, taṃ sabbaṃ pucchitvā vissajjane “rūpakkhando abyākato”ti-ādinā nayena yaṃ labbhati, tadeva uddhaṭanti veditabbaṃ. Yattha yattha ca “eko khandho”ti vā “dve khandhā”ti vā paricchedaṃ akatvā “siyā uppannā siyā anuppannā”ti-ādinā nayena tanti ṭhapitā, tattha tattha pañcannampi khandhānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Seso tesam tesam khandhānaṃ kusalādivibhāgo heṭṭhā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ¹ vuttoyeva.

Ārammaṇattikesu pana cattāro khandhā pañcapaṇṇāsa kāmāvacaradhamme ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa sammasantassa paccavekkhantassa ca parittārammaṇā honti, sattavīsati rūpārūpāvacaradhamme ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa pariggahaṃ paṭṭhapentassa mahaggaṭṭārammaṇā, maggaphalanibbānāni paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā, paññattim paccavekkhaṇakāle navattabbārammaṇāti.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 379 piṭṭhādīsu.

Teyeva sekkhāsekkhānaṃ maggapaccavekkhaṇākāle maggārammaṇā honti, maggakāle sahaajātahetunā maggahetukā, maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇākāle ārammaṇādhipatinā maggādhipatino, vīriyajetṭhakaṃ vā vīmaṃsajetṭhakaṃ vā maggaṃ bhāventassa sahaajātādhipatinā maggādhipatino. Chanda-jetṭhakaṃ pana citta-jetṭhakaṃ vā bhāventassa navattabbārammaṇā nāma honti.

Atītāni pana khandhadhātu-āyatanāni ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa pariggahaṃ paṭṭhapentassa atītārammaṇā honti, anāgatāni ārabba anāgatārammaṇā honti, paccuppannāni ārabba paccuppannārammaṇā honti. Paññattim vā nibbānaṃ vā paccavekkhantassa navattabbārammaṇā honti.

Tathā attano khandhadhātu-āyatanāni ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa pariggahaṃ paṭṭhapentassa ajjhattārammaṇā honti, paresaṃ khandhadhātu-āyatanāni ārabba evaṃ pavattentassa bahiddhārammaṇā, paṇṇattinibbānapaccavekkhaṇākālepi bahiddhārammaṇāyeva, kālena ajjhattaṃ kālena bahiddhā dhammesu evaṃ pavattentassa ajjhattabahiddhārammaṇā. Ākiñcaññāyatanakāle navattabbārammaṇāti veditabbā.

Iti Bhagavā imaṃ Khandhavibhaṅgaṃ suttantabhājanīyādivasena tayo parivaṭṭenīharitvā bhājento dassesi. Tīsupi hi parivaṭṭesu ekova paricchedo. Rūpakkhando hi sabbattha kāmāvacaroyeva, cattāro khandhā catubhūmakā lokiyalokuttaramissakā kathitāti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Khandhavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Āyatanavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

154. Idāni tadanantare Āyatanavibhaṅganiddese suttantabhājanīyaṃ tāva dassento **dvādasāyatanāni cakkhāyatanam rūpāyatananti**-ādimāha. Tattha Pālimuttakena tāva nayena—

Atthalakkhaṇatāvavva, kamasāṅkhepavitthārā.

Tathā daṭṭhabbato ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha visesato tāva cakkhatīti **cakkhu**, rūpaṃ assādeti vibhāveti cāti attho. Rūpayatīti **rūpaṃ**, vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Sappatīti **saddo**, udāhariyatīti attho. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Gandhayatīti **gandho**, attano vatthum sūcayatīti attho. Jīvitam avhāyatīti **jivhā**. Rasanti tam sattāti **raso**, assādentīti attho. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyoti **kāyo**. Āyoti uppattideso. Phusīyatīti **phoṭṭhabbam**. Manatīti **mano**. Attano lakkhaṇam dhārayantīti **dhammā**.

Avisesato pana āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato āyatananti veditabbaṃ. Cakkhurūpādīsu hi tamtamdvārārammaṇā cittacetasikā dhammā sena sena anubhavanādinā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭṭenti vāyamantīti vuttaṃ hoti. Te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanonti, vitthārentīti vuttaṃ hoti. Idañca anamatagge saṃsāre pavattaṃ atīva āyatam¹ saṃsāradukkhaṃ yāva na nivattati, tāva nayanteva, pavattayantīti vuttaṃ hoti. Iti sabbepime dhammā āyatanato āyānaṃ tananato āyatassa ca nayanato āyatanaṃ āyatananti vuccanti.

Api ca nivāsaṭṭhānaṭṭhena² ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca āyatanaṃ³ veditabbaṃ. Tathā hi loke “issarāyatanaṃ vāsudevāyatanan”ti-ādīsu nivāsaṭṭhānaṃ āyatananti

1. Atīta-āyatam (Sī, Syā) 2. Nivāsanaṭṭhānaṭṭhena (Sī, Syā, Ka) 3. Āyatananti (Syā)

vuccati. “Suvaṇṇāyatanaṃ rajatāyatanaṃ”ti-ādīsu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā”ti-ādīsu¹ samosaraṇaṭṭhānaṃ. “Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatanaṃ”ti-ādīsu sañjātideso. “Tatra tatreva sakkebhābhataṃ pāpuṇāti sati sati-āyatane”ti-ādīsu² kāraṇaṃ.

Cakkhurūpādīsu cāpi te te cittacetasikā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo nesaṃ nivāsaṭṭhānaṃ. Cakkhādīsu ca te ākiṇṇā taṃnissitattā tadārammaṇattā cāti cakkhādayo nesaṃ ākaro. Cakkhādayo ca nesaṃ samosaraṇaṭṭhānaṃ tattha tattha vatthudvārārammaṇavasena samosaraṇato. Cakkhādayo ca nesaṃ sañjātideso taṃnissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito. Cakkhādayo ca nesaṃ kāraṇaṃ tesāṃ abhāve abhāvatoti. Iti nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhenāti imehi kāraṇehi etc dhammā āyatanaṃ āyatananti vuccanti. Tasmā yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ āyatanañcāti **cakkhāyatanaṃ -pa-** dhammā ca te āyatanañcāti **dhammāyatananti** evaṃ tāvettha atthato viññātabbo vinicchayo.

Lakkhaṇatoti cakkhādīnaṃ lakkhaṇatopettha viññātabbo vinicchayo. Tāni ca pana nesaṃ lakkhaṇāni heṭṭhā Rūpakaṇḍaniddese vuttanayeneva veditabbāni.

Tāvatvatoti tāvabhāvato. Idaṃ vuttaṃ hoti cakkhādayopi hi dhammā eva. Evaṃ sati dhammāyatanamicceva avatvā kasmā dvādasāyatanāni vuttānīti ce. Cha viññāṇakāyuppattidvārārammaṇavavattthānato. Idha hi channaṃ viññāṇakāyānaṃ dvārabhāvena ārammaṇabhāvena ca vavattthānato ayameva tesāṃ bhedo hotīti dvādasa vuttāni.

Cakkhuviññāṇavīthipariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatanaṃ eva uppattidvāraṃ, rūpāyatanaṃ eva cārammaṇaṃ. Tathā itarāni itaresāṃ. Chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatanaṃ eva uppattidvāraṃ, asādhāraṇaṃ ca dhammāyatanaṃ

1. Am 2. 36 piṭṭhe.

2. Am 2. 14 piṭṭhe.

ārammaṇanti. Iti channaṃ viññāṇakāyānaṃ uppattidvārārammaṇavatthānato dvādasa vuttānīti evamettha tāvatvato viññātabbo vinicchayo.

Kamatoti idhāpi pubbe vuttesu uppattikkamādīsu desanākkamova yujjati. Ajjhattikesu hi āyatanesu sanidassanasappaṭighavisayattā cakkhāyatanam pākaṭanti paṭhamam desitam. Tato anidassanasappaṭighavisayāni sotāyatanādīni. Atha vā dassanānuttariyasavanānuttariyahetubhāvena bahūpakārattā ajjhattikesu cakkhāyatana sotāyatanāni paṭhamam desitāni, tato ghāṇāyatanādīni tīni, pañcannampi gocaravisayattā ante manāyatanam. Cakkhādīnam pana gocarattā tassa tassa anantarāni bāhiresu rūpāyatanādīni. Api ca viññāṇuppattikāraṇavavatthānatopi ayameva tesam kamo veditabbo. Vuttañhetam “cakkhuṇca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāṇam -pa-maṇaṇca paṭicca dhamme ca uppajjati manovīññāṇam”ti¹. Evaṃ kamatopettha viññātabbo vinicchayo.

Saṅkhepavithhārāti saṅkhepato hi manāyatanassa ceva dhammāyatanekadesassa ca nāmena tadavasesānaṇca āyatanānam rūpena saṅgahitattā dvādasāpi āyatanāni nāmarūpamattameva honti.

Vithhārato pana ajjhattikesu tāva cakkhāyatanam jātivasena cakkhupasādamattameva, paccayagatinikāyapuggalabhedato pana anantappabhedam. Tathā sotāyatanādīni cattāri. Manāyatanam tebhūmakakusalākusalavipākakiriyaviññāṇabhedena ekāsītippabhedam, vatthupaṭipadādibhedato pana anantappabhedam. Rūpagandharasāyatanāni samuṭṭhānabhedato catuppabhedāni, saddāyatanam dvippabhedam. Sabhāgavisabhāgabhedato pana sabbānīpi anantappabhedāni. Phoṭṭhabbāyatanam pathavīdhātutejodhātuvāyodhātuvasena tippabhedam, samuṭṭhānato catuppabhedam, sabhāgavisabhāgato anekappabhedam. Dhammāyatanam tebhūmakadhammārammaṇavasena anekappabhedanti evaṃ saṅkhepavithhārā viññātabbo vinicchayo.

Daṭṭhabbatoti ettha pana sabbānevatāni āyatanāni anāgamanato aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Na hi tāni pubbe udayā kutoci āgacchanti, nāpi uddham vayā kuhiñci gacchanti. Atha kho pubbe udayā appaṭiladdhasabhāvāni,

1. Ma 3. 328 piṭṭhe.

uddham vayā paribhinnasabhāvāni. Pubbantāparantavemajjhe paccayāyattavuttitāya avasāni pavattanti. Tasmā anāgamanato aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Tathā nirīhato abyāpārato ca. Na hi cakkhurūpādīnaṃ evaṃ hoti “aho vata amhākaṃ sāmaggīyaṃ viññāṇaṃ nāma uppajjeyyā”ti, na ca tāni viññāṇuppādanatthaṃ dvārabhāvena vatthubhāvena ārammaṇabhāvena vā īhanti, na byāpāramāpajjanti. Atha kho dhammatāvesā, yaṃ cakkhurūpādīnaṃ sāmaggīyaṃ cakkhuviññāṇādīni sambhavanti. Tasmā nirīhato abyāpārato ca daṭṭhabbāni. Api ca ajjhāttikāni suññagāmo viya daṭṭhabbāni dhuvasubhasukhattabhāvavirahitattā, bāhirāni gāmaghātakacorā viya ajjhāttikānaṃ abhigghātakattā. Vuttañhetam “cakkhu bhikkhave haññati manāpāmanāpehi rūpehi”¹ti vitthāro. Api ca ajjhāttikāni cha pāṇakā viya daṭṭhabbāni, bāhirāni tesam gocarā viyāti evampettha daṭṭhabbato viññātabbo vinicchayoti.

Idāni tesam vipassitabbākāraṃ dassetuṃ **cakkhum aniccanti**-ādi āradham. Tattha cakkhu tāva hutvā abhāvaṭṭhena **aniccanti** veditabham. Aparehipi catūhi kāraṇehi aniccaṃ uppādavayavantato vipariṇāmato tāvakālikato nippaṭikkhepatoti.

Tadeva paṭipīḷanaṭṭhena **dukkham**. Yasmā vā etaṃ uppannaṃ ṭhitiṃ pāpuṇāti, ṭhitiyaṃ jarāya kilamati, jaraṃ patvā avassaṃ bhijjati, tasmā abhiṇhasampaṭipīḷanato dukkhamato dukkhavatthuto sukhaṭikkhepatoti imehi catūhi kāraṇehi dukkham.

Avasavattanaṭṭhena pana **anattā**. Yasmā vā etaṃ uppannaṃ ṭhitiṃ mā pāpuṇātu, ṭhānappattaṃ mā jiratu, jarappattaṃ mā bhijjatūti imesu tīsu ṭhānesu kassaci vasavattibhāvo natthi, suññaṃ tena vasavattanākārena. Tasmā suññato assāmikato akāmakāriyato attappaṭikkhepatoti imehi catūhi kāraṇehi anattā.

Vibhavagatikato, pubbāparavasena bhavasāṅkantigamanato, pakatibhāvavijahanato ca **vipariṇāmadhammaṃ**. Idaṃ aniccavevacanameva. **Rūpā aniccā**ti-ādīsupi eseva nayo. Apicettha ṭhapetvā cakkhum tebhūmakadhammā aniccā, no cakkhu. Cakkhu pana cakkhu ceva aniccaṇa. Tathā sesadhammā dukkhā, no cakkhu.

1. Manāpāmanāpesu rūpesu (Sam 2. 383 piṭṭhe)

cakkhu pana cakkhu ceva dukkhañca. Sesadhammā anattā, no cakkhu.
Cakkhu pana cakkhu ceva anattā cāti. Rūpādīsupi eveda nayo.

Imasmim pana suttantabhājanīye Tathāgatena kim dassitanti.
Dvādasannam āyatanānam anattalakkhaṇam. Sammāsambuddho hi
anattalakkhaṇam dassento aniccena vā dasseti dukkhena vā aniccadukkhehi
vā. Tattha “cakkhu attāti yo vadeyya, tam na upapajjati. Cakkhusa
uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati attā
me upapajjati ca veti cāti iccassa evamāgataṃ hoti, tasmā tam upapajjati,
cakkhu attāti yo vadeyya, iti cakkhu anattā”¹ti imasmim sutte aniccena
anattalakkhaṇam dassesi. “Rūpam bhikkhave anattā, rūpañca hidam
bhikkhave attā abhavissa, na yidam rūpam ābādhāya samvatteyya, labbhettha
ca rūpe ‘evam me rūpam hotu, evam me rūpam mā aho’²ti. Yasmā ca kho
bhikkhave rūpam anattā, tasmā rūpam ābādhāya samvattati, na ca labbhati
rūpe ‘evam me rūpam hotu, evam me rūpam mā aho’²ti”² imasmim sutte
dukkhena anattalakkhaṇam dassesi. “Rūpam bhikkhave aniccam,
yadaniccam tam dukkham, yaṃ dukkham tadanattā, yadanattā tam netam
mama, nesohamasmī, na meso attā”³ti-ādīsu³ aniccadukkhehi
anattalakkhaṇam dassesi. Kasmā? Aniccadukkhānam pākāṭṭā.

Hatthato hi taṭṭake vā sarake vā kismiñcīdeva vā patitvā bhinne “aho
aniccam”¹ti vadanti. Evam aniccam pākāṭam nāma. Attabhāvasmim pana
gaṇḍapīlakādīsu vā uṭṭhitāsu khāṇukaṇṭakādīhi vā viddhāsu “aho dukkham”²ti
vadanti. Evam dukkham pākāṭam nāma. Anattalakkhaṇam apākāṭam
andhakāram avibhūtam duppaṭivijjam duddīpanam duppaññāpanam.
Aniccadukkhallakkhaṇāni uppādā vā Tathāgatānam anuppādā vā paññāyanti,
anattalakkhaṇam vinā Buddhuppādā na paññāyati, Buddhuppādeyeva
paññāyati. Mahiddhikā hi mahānubhāvā tāpasaparibbājakā
sarabhaṅgasatthārādayopi aniccam dukkhanti vattum sakkonti, anattāti
vattum na sakkonti. Sace hi te sampattaparisāya anattāti vattum
sakuṇeyyūm, sampattaparisāya maggaphalapaṭivedho bhaveyya.
Anattalakkhaṇapaññāpanaṃhi aññassa kassaci avisayo,
Sabbāññubuddhānameva visayo. Evametaṃ anattalakkhaṇam apākāṭam.
Tasmā

1. Ma 3. 329 piṭṭhe.

2. Sam 2. 55; Vi 3. 18 piṭṭhesu.

3. Sam 2. 19 piṭṭhe.

Satthā anattalakkhaṇaṃ dassento aniccena vā dassesi dukkhena vā aniccadukkhehi vā. Idha pana taṃ aniccadukkhehi dassesīti veditabbaṃ.

Imāni pana lakkhaṇāni kissa amanasikārā appaṭivedhā kena paṭicchannattā na upaṭṭhahanti? Aniccalakkhaṇaṃ tāva udayabbayānaṃ amanasikārā appaṭivedhā santatiyā paṭicchannattā na upaṭṭhāti. Dukkhalakkhaṇaṃ abhiṇhasamapaṭipīlanassa amanasikārā appaṭivedhā iriyāpathehi paṭicchannattā na upaṭṭhāti. Anattalakkhaṇaṃ nānādhātuviniḍḍhagassa amanasikārā appaṭivedhā ghanena paṭicchannattā na upaṭṭhāti. Udayabbayaṃ pana pariggahetvā santatiyā vikopitāya aniccalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Abhiṇhasamapaṭipīlanaṃ manasikatvā iriyāpathe ugghāṭite dukkhalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Nānādhātuyo viniḍḍhujitvā ghanaviniḍḍhoge kate anattalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti.

Ettha ca aniccaṃ aniccalakkhaṇaṃ dukkhaṃ dukkhalakkhaṇaṃ anattā anattalakkhaṇanti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Tattha **aniccanti** khandhapañcakaṃ. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā, hutvā abhāvato vā. Uppādavayaññathattaṃ **aniccalakkhaṇaṃ**, hutvā abhāvasaṅkhāto ākāravikāro vā. “Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ”ti vacanato pana tadeva khandhapañcakaṃ **dukkhaṃ**. Kasmā? Abhiṇhasamapaṭipīlanato. Abhiṇhasamapaṭipīlanākāro **dukkhalakkhaṇaṃ**. “Yaṃ dukkhaṃ taṃ anattā”ti pana vacanato tadeva khandhapañcakaṃ **anattā**. Kasmā? Avasavattanato. Avasavattanākāro **anattalakkhaṇaṃ**. Iti aññadeva aniccaṃ dukkhaṃ anattā, aññāni aniccadukkhaṇanattalakkhaṇāni. Pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyoti idaṃhi sabbampi aniccaṃ dukkhaṃ anattā nāma. Vuttappakārākāravikārā aniccadukkha-anattalakkhaṇānīti.

Saṅkhepato panettha dasāyatanāni kāmāvacarāni. Dve tebhūmakāni sabbesupi sammasanacāro kathitoti veditabbo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

155. Abhidhammabhājanīye yathā heṭṭhā vipassakānaṃ upakāratthāya “cakkhāyatanam rūpāyatanam”ti yugaḷato āyatanāni vuttāni, tathā avatvā ajjhattikabāhirānaṃ abbokārato¹ sabhāvadassanattham “cakkhāyatanam sotāyatanam”ti evaṃ ajjhattikabāhiravavatthānanayena vuttāni.

156. Tesam niddesavāre **tattha katamaṃ cakkhāyatananti**-ādini heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni.

167. Yaṃ panetaṃ dhammāyatananiddese “tattha katamā asaṅkhatā dhātu, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo”ti vuttaṃ, tatrāyamattho **asaṅkhatā dhātū**ti asaṅkhatasabhāvaṃ nibbānaṃ. Yasmā panetaṃ āgama rāgādayo khīyanti, tasmā “rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo”ti vuttaṃ. Ayamettha ācariyānaṃ samānatthakathā.

Vitaṇḍavādī panāha “pāṭiyekkaṃ nibbānaṃ nāma natthi, kilesakkhayova nibbānaṃ”ti. Suttaṃ āharāti ca vutte “nibbānaṃ nibbānanti āvuso Sāriputta vuccati, katamaṃ nu kho āvuso nibbānanti. Yo kho āvuso rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo, idaṃ vuccati nibbānaṃ”ti evaṃ Jambukhādakasuttaṃ² āharitvā “iminā suttana veditabbaṃ ‘pāṭiyekkaṃ nibbānaṃ nāma natthi, kilesakkhayova nibbānaṃ’ti” āha. So vattabbo “kiṃ pana yathā cetaṃ suttaṃ, tathā attho”ti. Addhā vakkhati “āma natthi suddato muñcivā attho”ti. Tato vattabbo “idaṃ tāva te suttaṃ ābhattaṃ, Anantarasuttaṃ āharā”ti. Anantarasuttaṃ nāma “arahattaṃ arahattanti āvuso Sāriputta vuccati, katamaṃ nu kho āvuso arahattanti. Yo kho āvuso rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo, idaṃ vuccati arahattanti”² idaṃ tassevānantaraṃ Ābhatasuttaṃ.

Imasmim pana naṃ ābhate āhaṃsu “nibbānaṃ nāma dhammāyatanapariyāpanno dhammo, arahattaṃ cattāro khandhā. Nibbānaṃ sacchikatvā viharanto

1. Sabbākārato (Sī, Syā)

2. Am 2. 447 piṭṭhe.

Dhammasenāpati nibbānaṃ pucchitopi arahattaṃ pucchitopi kilesakkhayameva āha. Kiṃ pana nibbānañca arahattañca ekaṃ, udāhu nānaṃ”ti. Ekaṃ vā hotu nānaṃ vā, ko ettha tayā atibahuṃ cuṇṇikaraṇaṃ karontena attho. Na tvaṃ ekaṃ nānaṃ jānāsīti. Nanu ñāte sādhu hotīti evaṃ punappunaṃ pucchito vañcetum asakkonto āha “rāgādīnaṃ khīṇante¹ uppannattā arahattaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuccatī”ti. Tato naṃ āhamso “mahākammaṃ te kataṃ, lañjaṃ datvāpi taṃ vadāpento etadeva vadāpeyya. Yatheva ca te etaṃ vibhajitvā kathitaṃ, evaṃ idampi sallakkhehi. Nibbānañhi āgamma rāgādayo khīṇāti nibbānaṃ ‘rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo’ti vuttaṃ. Tīṇipi hi etāni nibbānasseva adhivacanānī”ti.

Sace evaṃ vutte saññattim gacchati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce, bahunibbānatāya kāretabbo. Kathaṃ? Idaṃ tāva pucchitabbo “rāgakkhayo nāma rāgasseva khayō, udāhu dosamohānampi, dosakkhayo nāma dosasseva khayō, udāhu rāgamohānampi, mohakkhayo nāma mohasseva khayō, udāhu rāgadosānampi”ti. Addhā vakkhati “rāgakkhayo nāma rāgasseva khayō, dosakkhayo nāma dosasseva khayō, mohakkhayo nāma mohasseva khayō”ti.

Tato vattabbo tava vāde rāgakkhayo ekaṃ nibbānaṃ hoti, dosakkhayo ekaṃ, mohakkhayo ekaṃ. Tīṇaṃ akusalamūlānaṃ khaye tīṇi nibbānāni honti, catunnaṃ upādānānaṃ khaye cattāri, pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ khaye pañca, channaṃ taṇhākāyānaṃ khaye cha, sattannaṃ anusayānaṃ khaye satta, aṭṭhannaṃ micchattānaṃ khaye aṭṭha, navannaṃ taṇhāmūlakadhammānaṃ khaye nava, dasannaṃ saṃyojanānaṃ khaye dasa, diyaḍḍhakilesasahassassa khaye pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ nibbānanti bahūni nibbānāni honti, natthi pana te nibbānānaṃ pamāṇanti. Evaṃ pana aggahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānī gaṇha.

Sace pana evaṃ vuttepi na sallakkheti, oḷārikatāya kāretabbo. Kathaṃ? Andhabālā hi acchadīpimigamakkaṭādayopi kilesapariyuṭṭhitā vatthuraṃ paṭisevanti. Atha nesaṃ paṭisevanapariyante kilesa vūpasammati. Tava vāde acchadīpimigamakkaṭādayo nibbānappattā nāma honti. Oḷārikaṃ vata te nibbānaṃ thūlaṃ, kaṇṇehi piḷandhītuṃ na sakkāti. Evaṃ pana aggahetvā nibbānaṃ āgama rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhaya dosakkhaya mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānīti gaṇha.

Sace pana evaṃ vuttepi na sallakkheti, gotrabhunāpi kāretabbo. Kathaṃ? Evaṃ tāva pucchitabbo “tvaṃ gotrabhu nāma atthīti vadesī”ti. Āma vadāmīti. Gotrabhukkhaṇe kilesā khīṇā khīyanti khīyissantīti. Na khīṇā, na khīyanti, apica kho khīyissantīti. Gotrabhu pana kiṃ ārammaṇaṃ karotīti. Nibbānaṃ. Tava gotrabhukkhaṇe kilesā na khīṇā, na khīyanti, atha kho khīyissantīti. Tvaṃ akhīṇesuyeva kilesesu kilesakkhayaṃ nibbānaṃ paññapesi, appahīnesu anusayesu anusayappahānaṃ nibbānaṃ paññapesi. Taṃ te na sameti. Evaṃ pana aggahetvā nibbānaṃ āgama rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhaya dosakkhaya mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānīti gaṇha.

Sace pana evaṃ vuttepi na sallakkheti, maggena kāretabbo. Kathaṃ? Evaṃ tāva pucchitabbo “tvaṃ maggaṃ nāma vadesī”ti. Āma vademīti. Maggakkhaṇe kilesā khīṇā khīyanti khīyissantīti. Jānamāno vakkhati “khīṇāti vā khīyissantīti vā vattuṃ na vaṭṭati, khīyantīti vattuṃ vaṭṭatī”ti. Yadi evaṃ maggassa kilesakkhayaṃ nibbānaṃ katamaṃ, maggena khīyanakakilesā katame, maggo katamaṃ kilesakkhayaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā katame kilese khepeti. Tasmā mā evaṃ gaṇha. Nibbānaṃ pana āgama rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhaya dosakkhaya mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānīti.

Evaṃ vutte evamāha “tvaṃ āgama āgammāti vadesī”ti. Āma vademīti. “Āgama nāmā”ti idaṃ te kuto laddhanti. Suttato

laddhanti. Āhara suttanti. Evaṃ avijjā ca taṇhā ca taṃ āgamma tamhi khīṇā tamhi bhaggā na ca kiñci kadācīti. Evaṃ vutte paravādī tuṇhībhāvaṃ āpannoti.

Idhāpi dasāyatanāni kāmāvacarāni, dve pana catubhūmakāni lokiyalokuttaramissakānīti veditabbāni.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

168. Idhāpi pañhāpucchake yaṃ labbhati, yañca na labbhati, taṃ sabbaṃ pucchitvā labbhamānavaseneva vissajjanaṃ vuttaṃ. Na kevalañca idha, sabbesupi pañhāpucchakesu eseva nayo. Idha pana dasannaṃ āyatanānaṃ rūpabhāvena abyākatatā veditabbā. Dvinnāṃ āyatanānaṃ Khandhavibhaṅge catunnaṃ khandhānaṃ viya kusalādibhāvo veditabbo. Kevalañhi cattāro khandhā sappaccayāva saṅkhatāva, dhammāyatanāṃ pana “siyā appaccayaṃ siyā asaṅkhatan”ti āgataṃ. Ārammaṇattikesu ca anārammaṇaṃ sukhumarūpasāṅkhātāṃ dhammāyatanāṃ navattabbakoṭṭhāsaṃ bhajati. Tañca kho anārammaṇattā, na parittādibhāvena navattabbadhammārammaṇattāti ayamettha viseso. Sesāṃ tādiseva. Idhāpi hi cattāro khandhā viya dvāyatanā pañcapaṇṇāsa kāmāvacaradhamme ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa sammasantassa paccavekkhantassa ca parittārammaṇāti sabbaṃ khandhesu vuttasadisamevāti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Āyatanavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhātuvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

172. Idāni tadanantare Dhātuvibhaṅge sabbā dhātuyo chahi chahi dhātūhi saṅkhipitvā tīhi chakkehi suttantabhājanīyaṃ dassento **cha dhātuyoti**-ādimāha. Tattha **chāti** gaṇanaparicchedo. **Dhātuyoti** paricchinnadhammanidassanaṃ. **Pathavīdhātūti**-ādīsu dhātvaṭṭho nāma sabhāvaṭṭho, sabhāvaṭṭho nāma suññataṭṭho, suññataṭṭho nāma nissattaṭṭhoti evaṃ sabhāvasuññatanissattaṭṭhena pathavīyeva dhātu **pathavīdhātu**. Āpodhātu-ādīsupi eseva nayo. Evamettha padasamāsaṃ veditvā evamattho veditabbo **pathavīdhātūti** patiṭṭhānadhātu. **Āpodhātūti** ābandhanadhātu. **Tejodhātūti** paripācanadhātu. **Vāyodhātūti** vitthambhanadhātu. **Ākāśadhātūti** asamphuṭṭhadhātu. **Viññāṇadhātūti** vijānanadhātu.

173. **Pathavīdhātudvayanti** pathavīdhātu dve ayaṃ. Ayaṃ pathavīdhātu nāma na ekā eva, ajjhattikabāhirabhedena pana dve dhātuyo evāti attho. Tenevāha “atthi ajjhattikā atthi bāhirā”ti. Tattha **ajjhattikāti** sattasantānapariyāpannā niyakajjhattā. **Bāhirāti** saṅkhārasantānapariyāpannā anindriyabaddhā. **Ajjhattaṃ paccattanti** ubhayampetaṃ niyakajjhattādhivacanameva. Idāni taṃ sabhāvākārato dassetuṃ **kakkhaḷanti**-ādi vuttaṃ. Tattha **kakkhaḷanti** thaddhaṃ. **Kharigatanti** pharusāṃ. **Kakkhaḷattanti** kakkhaḷabhāvo. **Kakkhaḷabhāvoti** kakkhaḷasabhāvo. **Ajjhattaṃ upādinnanti** niyakajjhattasaṅkhātāṃ upādinnaṃ. Upādinnaṃ nāma sarīraṭṭhakaṃ. Sarīraṭṭhakaṃhi kammasamuṭṭhānaṃ vā hotu mā vā, taṃ sandhāya upādinnaṃpi atthi anupādinnaṃpi. Ādinnaggahitaparāmaṭṭhavasena pana sabbametaṃ upādinnaṃevāti dassetuṃ “ajjhattaṃ upādinnaṃ”ti āha.

Idāni tameva pathavīdhātuṃ vatthuvassena dassetuṃ **seyyathidaṃ kesā lomāti**-ādi vuttaṃ. Tattha **seyyathidanti** nipāto. Tassattho yā sā ajjhattikā pathavīdhātu, sā katamā. Yaṃ vā ajjhattaṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ nāma, taṃ katamanti. **Kesā lomāti**-ādi tassā ajjhattikāya pathavīdhātuyā vatthuvassena pabhedadassanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti kesā nāma ajjhattā upādinnaṃ sarīraṭṭhakā kakkhaḷattalakkaṇā imasmiṃ sarīre

pāṭiyekko koṭṭhāso. Lomā nāma -pa- karīsaṃ nāma. Idha pana avuttampi Paṭisambhidāmagge¹ Pāḷi-āruḷhaṃ **matthaluṅgaṃ** āharitvā matthaluṅgaṃ nāma ajjhattaṃ upādinnaṃ sarīraṭṭhakaṃ kakkhaḷattalakkaṇaṃ imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso. Parato āpodhātu-ādīnaṃ niddese pittādīsupi eseva nayo.

Iminā kiṃ dassitaṃ hoti? Dhātumanasikāro. Imasmiṃ pana dhātumanasikāre kammaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā uttamattaṃ arahattaṃ pāpuṇitukāmena kiṃ kattaḃbaṃ? Catupārisuddhisīlaṃ sodhetabbaṃ. Sīlavato hi kammaṭṭhānabhāvanā ijjhati. Tassa sodhanavidhānaṃ Visuddhimagge vuttanayeneva veditabbaṃ. Visuddhasīlena pana sīle patiṭṭhāya dasa pubbapalibodhā chinditabbā. Tesampi chindanavidhānaṃ Visuddhimagge vuttanayeneva veditabbaṃ. Chinnapalibodhena dhātumanasikārakammaṭṭhānaṃ uggaṇhitabbaṃ. Ācariyenāpi dhātumanasikārakammaṭṭhānaṃ uggaṇhāpentena sattavidhaṃ uggahakosallaṃ dasavidhaṃca manasikārakosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Antevāsikenāpi ācariyassa santike bahuvāre sajjhāyaṃ katvā nijjaṭaṃ paguṇaṃ kammaṭṭhānaṃ kātābbaṃ. Vuttañhetarā Aṭṭhakathāyaṃ “ādikammikena bhikkhunā jarāmarañā muccitukāmena sattahākārehi uggahakosallaṃ icchitabbaṃ, dasahākārehi manasikārakosallaṃ icchitabbaṃ”ti.

Tattha vacasā manasā vaṇṇato saṇṭhānato disato okāsato paricchedatoti imehi sattahākārehi imasmiṃ dhātumanasikārakammaṭṭhāne **uggahakosallaṃ** icchitabbaṃ. Anupubbato nātisīghato nātisaṇikato vikkhepapaṭibāhanato paṇṇattisamatikkamato anupubbamuñcanato lakkhaṇato tayo ca suttantāti imehi dasahākārehi **manasikārakosallaṃ** icchitabbaṃ. Tadubhayampi parato Satipaṭṭhānavibhaṅge āvi bhavissati.

Evam uggaḥitakammaṭṭhānena pana Visuddhimagge vutte aṭṭhārasa senāsanadose vajjetvā pañcaṅgasamannāgate senāsane vasantena attanāpi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatena pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkantena vivittokāsagatena kammaṭṭhānaṃ manasikātabbaṃ. Manasikarontena ca

1. Khu 9. 8 piṭṭhe.

vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena kesādīsu ekekakoṭṭhāsam manasikarivā avasāne evaṃ manasikāro pavattetabbo—ime **kesā** nāma¹ sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā. Tattha yathā vammikamatthake jātesu kuṇṭhatiṇesu na vammikamatthako jānāti “mayi kuṇṭhatiṇāni jātāni”ti, nāpi kuṇṭhabhiṇāni jānanti “mayam vammikamatthake jātāni”ti, evameva na sīsakaṭāhapaliveṭhanacammaṃ jānāti “mayi kesā jātā”ti, nāpi kesā jānanti “mayam sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kesā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Lomā sarīraveṭhanacamme jātā. Tattha yathā suññagāmaṭṭhāne jātesu dabbatiṇesu na suññagāmaṭṭhānaṃ jānāti “mayi dabbatiṇāni jātāni”ti, nāpi dabbatiṇāni jānanti “mayam suññagāmaṭṭhāne jātāni”ti, evameva na sarīraveṭhanacammaṃ jānāti “mayi lomā jātā”ti, nāpi lomā jānanti “mayam sarīraveṭhanacamme jātā”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lomā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Nakhā aṅgulīnaṃ aggesu jātā. Tattha yathā kumārakesu daṇḍakehi madhukaṭṭhike vijjhivā kīlantesu na daṇḍakā jānanti “amhesu madhukaṭṭhikā ṭhapitā”ti, nāpi madhukaṭṭhikā jānanti “mayam daṇḍakesu ṭhapitā”ti, evameva na aṅguliyo jānanti “amhākaṃ aggesu nakhā jātā”ti, nāpi nakhā jānanti “mayam aṅgulīnaṃ aggesu jātā”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti nakhā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Dantā hanukaṭṭhikesu jātā. Tathā yathā vaḍḍhakīhi pāsāṇa-udukkhalesu kenacideva silesajātena bandhivā ṭhapitathambhesu na udukkhalāni jānanti “amhesu thambhā ṭhitā”ti, nāpi thambhā jānanti “mayam udukkhalesu ṭhikā”ti, evameva na hanukaṭṭhikā jānanti “amhesu dantā

1. Visuddhimagge samādhiniddese.

jātā”ti, nāpi dantā jānanti “mayam hanukaṭṭhikesu jātā”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti dantā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Taco sakalasarīraṃ pariyanandhitvā ṭhito. Tattha yathā allagocammapariyonaddhāya mahāvīṇāya na mahāvīṇā jānāti “aham allagocammena pariyonaddhā”ti, nāpi allagocammaṃ jānāti “mayā mahāvīṇā pariyonaddhā”ti, evameva na sarīraṃ jānāti “aham tacena pariyonaddhan”ti, nāpi taco jānāti “mayā sarīraṃ pariyonaddhan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti taco nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Maṃsaṃ aṭṭhisāṅghāṭaṃ anulimpitvā ṭhitam. Tattha yathā mahāmattikāya littāya bhittiyā na bhitti jānāti “aham mahāmattikāya littā”ti, nāpi mahāmattikā jānāti “mayā mahābhitti littā”ti, evameva na aṭṭhisāṅghāṭo jānāti “aham navamaṃsapesisatappabhedena maṃsena litto”ti, nāpi maṃsaṃ jānāti “mayā aṭṭhisāṅghāṭo litto”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti maṃsaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Nhāru¹ sarīrabbhantare aṭṭhīni ābandhamānā ṭhitā. Tattha yathā vallihi vinaddhesu kuṭṭadārūsu na kuṭṭadārūni jānanti “mayam vallihi vinaddhānī”ti, nāpi valliyo jānanti “amhehi kuṭṭadārūni vinaddhānī”ti, evameva na aṭṭhīni jānanti “mayam nhārūhi ābaddhānī”ti, nāpi nhārū jānanti “amhehi aṭṭhīni ābaddhānī”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti nhāru nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Aṭṭhisu paṇhikaṭṭhi goppakaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitam, goppakaṭṭhi jaṅghaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitam, jaṅghaṭṭhi ūruṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitam, ūruṭṭhi kaṭiṭṭhiṃ ukkhipitvā

1. Nahāru (Sī), nahārū (Syā)

ṭhitam, kaṭiṭṭhi piṭṭhikaṇṭakam ukkhipitvā ṭhitam, piṭṭhikaṇṭako gīvaṭṭhim ukkhipitvā ṭhito, gīvaṭṭhi sīsattṭhim ukkhipitvā ṭhitam, sīsattṭhi gīvaṭṭhike patiṭṭhitam, gīvaṭṭhi piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitam, piṭṭhikaṇṭako kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhito, kaṭiṭṭhi ūruṭṭhike patiṭṭhitam, ūruṭṭhi jaṅghaṭṭhike patiṭṭhitam, jaṅghaṭṭhi gopphakaṭṭhike patiṭṭhitam, gopphakaṭṭhi paṇhikaṭṭhike patiṭṭhitam.

Tattha yathā iṭṭhakadārugomayādisañcayesu na heṭṭhimā heṭṭhimā jānanti “mayam uparime uparime ukkhipitvā ṭhitā”ti, nāpi uparimā uparimā jānanti “mayam heṭṭhimesu heṭṭhimesu patiṭṭhitā”ti, evameva na paṇhikaṭṭhi jānāti “aham gopphakaṭṭhim ukkhipitvā ṭhitan”ti, na gopphakaṭṭhi jānāti “aham jaṅghaṭṭhim ukkhipitvā ṭhitan”ti, na jaṅghaṭṭhi jānāti “aham ūruṭṭhim ukkhipitvā ṭhitan”ti, na ūruṭṭhi jānāti “aham kaṭiṭṭhim ukkhipitvā ṭhitan”ti, na kaṭiṭṭhi jānāti “aham piṭṭhikaṇṭakam ukkhipitvā ṭhitan”ti, na piṭṭhikaṇṭako jānāti “aham gīvaṭṭhim ukkhipitvā ṭhito”ti, na gīvaṭṭhi jānāti “aham sīsattṭhim ukkhipitvā ṭhitan”ti, na sīsattṭhi jānāti “aham gīvaṭṭhimhi patiṭṭhitan”ti, na gīvaṭṭhi jānāti “aham piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitan”ti, na piṭṭhikaṇṭako jānāti “aham kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhito”ti, na kaṭiṭṭhi jānāti “aham ūruṭṭhimhi patiṭṭhitan”ti, na ūruṭṭhi jānāti “aham jaṅghaṭṭhimhi patiṭṭhitan”ti, na jaṅghaṭṭhi jānāti “aham gopphakaṭṭhimhi patiṭṭhitan”ti, na gopphakaṭṭhi jānāti “aham paṇhikaṭṭhimhi patiṭṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhi nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Aṭṭhimiñjam tesam tesam aṭṭhīnam abbhantare ṭhitam. Tattha yathā veḷupabbādīnam anto pakkhittesu sinnavettaggādīsu na veḷupabbādīni jānanti “amhesu vettaggādīni pakkhittānī”ti, nāpi vettaggādīni jānanti “mayam veḷupabbādīsu ṭhitānī”ti, evameva na aṭṭhīni jānanti “amhākam anto aṭṭhimiñjam ṭhitan”ti, nāpi aṭṭhimiñjam jānāti “aham aṭṭhīnam anto ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhimiñjam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Vakkam galavāṭakato nikkhantena ekamūlena thokam gantvā dvidhābhinnena thūlanhārunā vinibaddham hutvā hadayamaṃsam parikkhipitvā ṭhitam. Tattha yathā

vaṇṭupanibaddhe ambaphaladvaye na vaṇṭaṃ jānāti “mayā ambaphaladvayaṃ upanibaddhan”ti, nāpi ambaphaladvayaṃ jānāti “ahaṃ vaṇṭena upanibaddhan”ti, evameva na thūlanhāru jānāti “mayā vakkam upanibaddhan”ti, nāpi vakkam jānāti “ahaṃ thūlanhārunā upanibaddhan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti vakkam nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Hadayaṃ sarīrabbhantare uraṭṭhipañjaramajjhaṃ nissāya ṭhitaṃ. Tattha yathā jiṇṇasandamānikapañjarabbhantaram nissāya ṭhipitāya maṃsapesiya na jiṇṇasandamānikapañjarabbhantaram jānāti “maṃ nissāya maṃsapesi ṭhapitā”ti, nāpi maṃsapesi jānāti “ahaṃ jiṇṇasandamānikapañjarabbhantaram nissāya ṭhitā”ti, evameva na uraṭṭhi pañjarabbhantaram jānāti “maṃ nissāya hadayaṃ ṭhitaṃ”ti, nāpi hadayaṃ jānāti “ahaṃ uraṭṭhipañjarabbhantaram nissāya ṭhitaṃ”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti hadayaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Yakanam antosarīre dvinnam thanānam abbhantare dakkhiṇapassam nissāya ṭhitaṃ. Tattha yathā ukkhalikapālapassamhi lagge yamakamaṃsapiṇḍe na ukkhalikapālapassam jānāti “mayi yamakamaṃsapiṇḍo laggo”ti, nāpi yamakamaṃsapiṇḍo jānāti “ahaṃ ukkhalikapālapasse laggo”ti, evameva na thanānam abbhantare dakkhiṇapassam jānāti “maṃ nissāya yakanam ṭhitaṃ”ti, nāpi yakanam jānāti “ahaṃ thanānam abbhantare dakkhiṇapassam nissāya ṭhitaṃ”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti yakanam nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Kilomakesu paṭicchannakilomakam hadayañca vakkañca parivāretvā ṭhitaṃ. Appaṭicchannakilomakam sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsam pariyoṇandhitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā pilotikapaliveṭhite maṃse na maṃsam jānāti “ahaṃ pilotikāya paliveṭhitaṃ”ti, nāpi pilotikā jānāti “mayā maṃsam paliveṭhitaṃ”ti, evameva na vakkahadayāni sakalasarīre maṃsañca jānāti “ahaṃ kilomakena paṭicchannam”ti, nāpi kilomakam jānāti “mayā vakkahadayāni sakalasarīre maṃsañca paṭicchannam”ti. Aññamaññaṃ

ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kilomakaṃ nāma imasmim̐ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Pihakaṃ hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhitam̐. Tattha yathā koṭṭhakamatthakapassaṃ nissāya ṭhitāya gomayapiṇḍiyā na koṭṭhakamatthakapassaṃ jānāti “gomayapiṇḍi maṃ nissāya ṭhitā”ti, nāpi gomayapiṇḍi jānāti “ahaṃ koṭṭhakamatthakapassaṃ nissāya ṭhitā”ti, evameva na udarapaṭalassa matthakapassaṃ jānāti “pihakaṃ maṃ nissāya ṭhitan”ti, nāpi pihakaṃ jānāti “ahaṃ udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhitan”ti. Maññaṃamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pihakaṃ nāma imasmim̐ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Papphāsaṃ sarīrabbhantare dvinnam̐ thanānam̐ abbhantare hadayañca yakanañca uparicchādetvā¹ olambantaṃ ṭhitam̐. Tattha yathā jiṇṇakoṭṭhabbhantare olambamāne sakuṇakulāvake na jiṇṇakoṭṭhabbhantaram̐ jānāti “mayi sakuṇakulāvako olambamāno ṭhito”ti, nāpi sakuṇakulāvako jānāti “ahaṃ jiṇṇakoṭṭhabbhantare olambamāno ṭhito”ti, evameva na sarīrabbhantaram̐ jānāti “mayi papphāsaṃ olambamānam̐ ṭhitan”ti, nāpi papphāsaṃ jānāti “ahaṃ evarūpe sarīrabbhantare olambamānam̐ ṭhitan”ti. Aññaṃamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti papphāsaṃ nāma imasmim̐ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Antaṃ galavāṭakato karīsamaggapariyante sarīrabbhantare ṭhitam̐. Tattha yathā lohitadoṇikāya obhujitvā ṭhapite chinnaśīsadhamanikaḷevare na lohitadoṇi jānāti “mayi dhamanikaḷevaram̐ ṭhitan”ti, nāpi dhamanikaḷevaram̐ jānāti “ahaṃ lohitadoṇikāya² ṭhitan”ti, evameva na sarīrabbhantaram̐ jānāti “mayi antaṃ ṭhitan”ti, nāpi antaṃ jānāti “ahaṃ sarīrabbhantare ṭhitan”ti. Aññaṃamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti antaṃ

1. Paṭicchādetvā (Ka)

2. Lohitadoṇiyam̐ (Sī)

nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Antaguṇaṃ antantare ekavīsati antabhoge bandhitvā ṭhitam. Tattha yathā pādapuñcha narajjumaṇḍalakam sibbetvā ṭhitesu rajjukesu na pādapuñcha narajjumaṇḍalakam jānāti “rajjukā maṃ sibbetvā ṭhitā”ti, nāpi rajjukā jānanti “mayam pādapuñcha narajjumaṇḍalakam sibbetvā ṭhitā”ti, evameva na antam jānāti “antaguṇam maṃ ābandhitvā ṭhitan”ti, nāpi antaguṇam jānāti “aham antam bandhitvā ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti antaguṇam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Udariyaṃ udare ṭhitam asitapītakhāyitasāyitam. Tattha yathā suvānadoṇiyaṃ ṭhite suvānavamathumhi na suvānadoṇi jānāti “mayi suvānavamathu ṭhito”ti, nāpi suvānavamathu jānāti “aham suvānadoṇiyaṃ ṭhito”ti, evameva na udaram jānāti “mayi udariyaṃ ṭhitan”ti, nāpi udariyaṃ jānāti “aham udare ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti udariyaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Karīsaṃ pakkāsayaśaṅkhāte aṭṭhaṅgulaveḷupabbasadise antapariyosāne ṭhitam. Tattha yathā veḷupabbe omadditvā pakkhittāya saṇhapaṇḍumattikāya na veḷupabbaṃ jānāti “mayi paṇḍumattikā ṭhitā”ti, nāpi paṇḍumattikā jānāti “aham veḷupabbe ṭhitā”ti, evameva na pakkāsaya jānāti “mayi karīsaṃ ṭhitan”ti, nāpi karīsaṃ jānāti “aham pakkāsaye ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti karīsaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Matthaluṅgaṃ sīsakaṭāhabbhantare ṭhitam. Tattha yathā purāṇalābukaṭāhe pakkhittāya piṭṭhapiṇḍiyā na lābukaṭāham jānāti “mayi piṭṭhapiṇḍi ṭhitā”ti, nāpi piṭṭhapiṇḍi jānāti “aham lābukaṭāhe ṭhitā”ti, evameva na sīsakaṭāhabbhantaram jānāti “mayi matthaluṅgaṃ ṭhitan”ti, nāpi matthaluṅgaṃ

jānāti “aham sīsakaṭṭāhabbhantare ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti matthaluṅgaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Yaṃ vā panaññaṃpi iminā āpokoṭṭhāsādīsu tīsu anugataṃ pathavīdhātum lakkhaṇavasena yevāpanakaṃ pathaviṃ katvā dasseti.

Bāhirapathavīdhātuniddese **ayoti** kālaloḥaṃ. **Lohanti** jātiloḥaṃ vijātiloḥaṃ kittimaloḥaṃ pisācalohanti catubbidhaṃ. Tattha ayo sajjhaṃ¹ suvaṇṇaṃ tipu sīsaṃ tambaloḥaṃ vekantakalohanti imāni satta jātilohāni nāma. Nāganāsikalohanti vijātilohanti nāma. Kaṃsalohanti vaṭṭaloḥaṃ ārakūṭanti tīṇi kittimalohāni nāma. Morakkhakaṃ puthukaṃ malīnakaṃ capalakaṃ selakaṃ āṭakaṃ bhallakaṃ² dusilohanti aṭṭha pisācalohāni nāma. Tesu pañca jātilohāni Pāliyaṃ visuṃ vuttāneva. Tambaloḥaṃ vekantakanti imehi pana dvīhi jātilohēhi saddhiṃ sesaṃ sabbampi idha lohanti veditabbaṃ.

Tipūti setatipu. **Sīsanti** kālātipu. **Sajjhanti** rajataṃ. **Muttāti** sāmuddikamuttā. **Maṇīti** ṭhapetvā Pāli-āgate veḷuriyādayo seso jotirasādibhedo sabbopi maṇi. **Veḷuriyoti** vaṃsavaṇṇamaṇi. **Saṅkhoti** sāmuddikasaṅkho. **Silāti** kālasiḷā paṇḍusiḷā setasiḷāti-ādibhedā sabbāpi siḷā. **Pavāḷanti** pavāḷameva. **Rajatanti** kahāpaṇo. **Jātarūpanti** suvaṇṇaṃ. **Lohitaṅkoti**³ rattamaṇi. **Masāragallanti** kabaramaṇi. Tiṇādīsu bahisārā antamaso nāḷikerādayopi **tiṇaṃ** nāma. Antosāraṃ antamaso dārukhaṇḍampi **kaṭṭhaṃ** nāma. **Sakkharāti** muggamattato yāva muṭṭhippamāṇā marumpā⁴ sakkharā nāma. Muggamattato pana heṭṭhā **vālikāti** vuccati. **Kaṭhalanti** yaṃkiñci kapālaṃ. **Bhūmīti** pathavī. **Pāsānoti** antomuṭṭhiyaṃ asaṇṭhahanato paṭṭhāya hatthippamāṇaṃ asampatto pāsāṇo nāma, hatthippamāṇato paṭṭhāya pana upari

1. Sajjhu (Sī, Syā)

3. Lohitaṅgoti (Syā, Ka)

2. Tallakaṃ (Sī, Syā)

4. Marumbā (Sī, Syā)

pabbato nāma. **Yaṃ vā panāti** iminā tālaṭṭhināḷikeraphalādibhedam sesapathaviṃ gaṇhāti. **Yā ca ajjhakkā pathavīdhātu yā ca bāhirāti** iminā dvepi pathavīdhātuyo kakkhaḷaṭṭhena lakkhaṇato ekā pathavīdhātu evāti dasseti.

174. **Āpodhātuniddesādisu** heṭṭhā vuttanayeneva veditabbam. **Āpo āpogatanti**-ādisu ābandhanavasena āpo. Tadeva āpobhāvaṃ gatattā āpogataṃ nāma. Snehavasena **sneho**. Soyeva snehabhāvaṃ gatattā **snehagataṃ** nāma. **Bandhanattaṃ rūpassāti** avinibbhogarūpassa bandhanabhāvo. **Pittaṃ semhanti**-ādīnipi vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena pariggahetvā dhātuvaseneva manasikātabbāni.

Tatrāyaṃ nayo—**pittesu** hi abaddhapittaṃ jīvitindriyappaṭibaddham sakalasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ. Baddhapittaṃ pittakosake ṭhitaṃ. Tattha yathā pūvaṃ byāpetvā ṭhite tele na pūvaṃ jānāti “telam maṃ byāpetvā ṭhitan”ti, nāpi telam jānāti “aham pūvaṃ byāpetvā ṭhitan”ti, evameva na sarīraṃ jānāti “abaddhapittaṃ maṃ byāpetvā ṭhitan”ti, nāpi abaddhapittaṃ jānāti “aham sarīraṃ byāpetvā ṭhitan”ti. Yathā ca vassodakena punṇe kosātakikosake na kosātakikosako jānāti “mayi vassodakam ṭhitan”ti, nāpi vassodakam jānāti “aham kosātakikosake ṭhitan”ti, evameva na pittakosako jānāti “mayi baddhapittaṃ ṭhitan”ti, nāpi baddhapittaṃ jānāti “aham pittakosake ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pittaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Semham ekapattapūrapamāṇam¹ udarapaṭale ṭhitaṃ. Tattha yathā upari sañjātapheṇapaṭalāya candanikāya na candanikā jānāti “mayi pheṇapaṭalam ṭhitan”ti, nāpi pheṇapaṭalam jānāti “aham candanikāya ṭhitan”ti, evameva na udarapaṭalam jānāti “mayi semham ṭhitan”ti, nāpi semham jānāti “aham udarapaṭale ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti

1. Ekapattapūrapamāṇam (Sī)

semhaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Pubbo anibaddhokāso. Yattha yattheva khāṇukaṇṭakappaharaṇa-aggijālādīhi abhihaṭe sarīrappadesa lohitam saṇṭhahitvā paccati, gaṇḍapīlakādayo vā uppajjanti, tattha tattheva tiṭṭhati. Tattha yathā pharasuppahārādivasena paggharitanīyāse rukkhe na rukkhassa pharasuppahārādippadesā jānanti “amhesu niyyāso ṭhito”ti, nāpi niyyāso jānāti “aham rukkhassa pharasuppahārādippadesesu ṭhito”ti, evameva na sarīrassa khāṇukaṇṭakādīhi abhihaṭappadesā jānanti “amhesu pubbo ṭhito”ti, nāpi pubbo jānāti “aham tesu padesesu¹ ṭhito”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pubbo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Lohitesu² saṃsaraṇalohitam abaddhapittam viya sakalasarīram byāpetvā ṭhitam. Sannicalohitam yakanaṭṭhānassa heṭṭhābhāgam pūretvā ekapatthapūraṇappamāṇam vakkahadayayakanapapphāsāni tementam ṭhitam. Tattha saṃsaraṇalohite abaddhapittasadisova³ vinicchayo. Itaram pana yathā jajjarakapālaṭṭhe udake heṭṭhā leḍḍukhaṇḍāni temayamāne na leḍḍukhaṇḍāni jānanti “mayam udakena temiyamānā⁴ ṭhitā”ti, nāpi udakam jānāti “aham leḍḍukhaṇḍāni tememī”ti, evameva na yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānam vakkādīni vā jānanti “mayi lohitam ṭhitam, amhe vā temayamānam ṭhitan”ti, nāpi lohitam jānāti “aham yakanassa heṭṭhābhāgam pūretvā vakkādīni temayamānam ṭhitan”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lohitam nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

1. Khāṇukaṇṭakādīhi abhihatesu (Sī)

2. Lohitam (Sī, Syā, Ka)

3. Abaddhapitte viya (Sī)

4. Temayamānā (Ka)

Sedo aggisantāpādikālesu kesalomakūpavivarāni pūretvā tiṭṭhati ceva paggharati ca. Tattha yathā udakā abbūḷhamattesu bhisamuḷālakumudanālakalāpesu na bhisādikalāpavivarāni jānanti “amhehi udakaṃ paggharātī”ti, nāpi bhisādikalāpavivarehi paggharantaṃ udakaṃ jānāti “ahaṃ bhisādikalāpavivarehi paggharāmī”ti, evameva na kesalomakūpavivarāni jānanti “amhehi sedo paggharātī”ti, nāpi sedo jānāti “ahaṃ kesalomakūpavivarehi paggharāmī”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti sedo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Medo thūlassa sakalasarīraṃ pharitvā kisassa jaṅghamaṃsādīni nissāya ṭhito patthinnaṃso. Tattha yathā haliddipilotikappaṭicchanne maṃsapuñje na maṃsapuñjo jānāti “maṃ nissāya haliddipilotikā ṭhitā”ti, nāpi haliddipilotikā jānāti “ahaṃ maṃsapuñjaṃ nissāya ṭhitā”ti, evameva na sakalasarīre jaṅghādīsu vā maṃsaṃ jānāti “maṃ nissāya medo ṭhito”ti, nāpi medo jānāti “ahaṃ sakalasarīre jaṅghādīsu vā maṃsaṃ nissāya ṭhito”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti medo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto patthinnaṃso patthinnayūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Assu yadā sañjāyati, tadā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā udakapuñnesu taruṇatālaṭṭhikūpakesu na taruṇatālaṭṭhikūpakā jānanti “amhesu udakaṃ ṭhitaṃ”ti, nāpi udakaṃ jānāti “ahaṃ taruṇatālaṭṭhikūpakesu ṭhitaṃ”ti, evameva na akkhikūpakā jānanti “amhesu assu ṭhitaṃ”ti, nāpi assu jānāti “ahaṃ akkhikūpakesu ṭhitaṃ”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti assu nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Vasā aggisantāpādikāle hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhi nāsapuṇanalāṭa-aṃsakūṭesu ṭhitavilīnaṃso. Tattha yathā pakkhittatele

ācāme na ācāmo jānāti “maṃ telam ajjhottaharivā ṭhitan”ti, nāpi telam jānāti “aham ācāmaṃ ajjhottaharivā ṭhitan”ti, evameva na hatthatalādippadeso jānāti “maṃ vasā ajjhottaharivā ṭhitā”ti, nāpi vasā jānāti “aham hatthatalādippadeso ajjhottaharivā ṭhitā”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti vasā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Khelo tathārūpe kheluppattipaccaye sati ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhāya tiṭṭhati. Tattha yathā abbochinna-udakanissande nadītīrakūpake na kūpatalam jānāti “mayi udakaṃ santiṭṭhati”ti, nāpi udakaṃ jānāti “aham kūpatale santiṭṭhamī”ti, evameva na jivhātalam jānāti “mayi ubhohi kapolapassehi orohitvā khelo ṭhito”ti, nāpi khelo jānāti “aham ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhātale ṭhito”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti khelo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Sīnghāṇikā yadā sañjāyati, tadā nāsapuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā pūtidadhiritāya sippikāya na sippikā jānāti “mayi pūtidadhi ṭhitan”ti, nāpi pūtidadhi jānāti “aham sippikāya ṭhitan”ti, evameva na nāsapuṭā jānāti “amhesu sīnghāṇikā ṭhitā”ti, nāpi sīnghāṇikā jānāti “aham nāsapuṭesu ṭhitā”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti sīnghāṇikā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Lasikā atṭhikasandhīnaṃ abbhañjanakiccaṃ sādhayamānā asītisatasandhīsu ṭhitā. Tattha yathā telabbhañjite akkhe na akkho jānāti “maṃ telam abbhañjitvā ṭhitan”ti, nāpi telam jānāti “aham akkham abbhañjitvā ṭhitan”ti, evameva na asītisatasandhayo jānāti “lasikā amhe

abbhañjivā ṭhitāti, nāpi lasikā jānāti “aham asītisatasandhaya abbhañjivā ṭhitā”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lasikā nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Muttaṃ vatthissa abbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā candanikāya pakkhitte adhomukhe ravaṇaghaṭe na ravaṇaghaṭo jānāti “mayi candanikāraso ṭhito”ti, nāpi candanikāraso jānāti “aham ravaṇaghaṭe ṭhito”ti, evameva na vatthi jānāti “mayi muttaṃ ṭhitaṃ”ti, nāpi muttaṃ jānāti “aham vatthimhi ṭhitaṃ”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti muttaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti. **Yaṃ vā panāti** avasesesu tīsu koṭṭhāsesu āpodhātum sandhāya vuttaṃ.

Bāhira-āpodhātuniddese mūlaṃ paṭicca nibbatto raso **mūlaraso** nāma. **Khandharasādīsipi** eseva nayo. Khīrādīni pākaṭāneva. Yathā pana Bhesajjasikkhāpade, evamidha niyamo natthi, yaṃkiñci khīraṃ khīrameva. Sesesupi eseva nayo. **Bhummānīti** āvāṭādīsu ṭhita-udakāni. **Antalikkhānīti** pathaviṃ appattāni vassodakāni. **Yaṃ vā panāti** himodaka kappavināsaka-udaka pathavīsandhāraka-udakādīni idha yevāpanakaṭṭhānaṃ pavitṭhāni.

175. **Tejodhātuniddese** tejanavasena **tejo**. Tejova tejobhāvaṃ gatattā **tejogataṃ**. **Usmāti** uṇhākāro. Usmāva usmābhāvaṃ gatattā **usmāgataṃ**. **Usumanti** caṇḍa-usumaṃ. Tadeva usumabhāvaṃ gatattā **usumagataṃ**. **Yena cāti** yena tejogatena kuppitena. **Santappatīti** ayaṃ kāyo santappati, ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīriyatīti** yena ayaṃ kāyo jīriyati¹, indriyavekallataṃ balaparikkhayaṃ valipalitādibhāvañca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatīti** yena kuppitena ayaṃ kāyo ḍayhati, so

1. Jirayati (Syā, Ka)

ca puggalo ḍayhāmi ḍayhāmīti kandanto
 satadhotasappigosītacandanādilepanañceva tālavaṇṭavātañca paccāsīsatī.
Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatīti yenetam
 asitaṃ vā odanādi, pītaṃ vā pānakādi, khāyitaṃ vā piṭṭhakhajjakādi,
 sāyitaṃ vā ambapakkamadhuphāṇitādi sammā paripākaṃ gacchati,
 rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ettha ca purimā tayo tejodhātū
 catusamuṭṭhānā, pacchimo kammasamuṭṭhānova. Ayaṃ tāvettha
 padasaṃvaṇṇanā.

Idaṃ pana manasikāravidhānaṃ idha bhikkhu “yena santappati, ayaṃ
 imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto
 paripācanākāro tejodhātū”ti manasi karoti. “Yena jīriyati, yena pariḍayhati,
 yena asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati, ayaṃ imasmiṃ
 sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto paripācanākāro
 tejodhātū”ti manasi karoti. **Yaṃ vā panāti** imasmiṃ sarīre pākatiko eko utu
 atthi, so yevāpanakaṭṭhānaṃ pavīṭṭho.

Bāhiratejodhātuniddese kaṭṭhaṃ paṭicca pajjalito kaṭṭhupādāno aggi
kaṭṭhaggi nāma. Sakalikaggi-ādīsupi eseva nayo. **Saṅkāraggīti** kacavaram
 saṅkaḍḍhitvā jālāpito kacavaraggi. **Indaggīti** asani-aggi. **Aggisantāpoti**
 jālāya vā vītaccitaṅgārānaṃ vā santāpo. **Sūriyasantāpoti** ātaṇḍo.
Kaṭṭhasannicayasantāpoti kaṭṭharāsīṭṭhāne santāpo. Sesesupi eseva nayo.
Yaṃ vā panāti petaggi kappavināsaggi nirayaggi-ādayo idha
 yevāpanakaṭṭhānaṃ pavīṭṭhā.

176. **Vāyodhātuniddese** vāyanavasena **vāyo**. Vāyova vāyobhāvaṃ
 gatattā **vāyogataṃ**. **Thambhitattaṃ rūpassāti** avinibbhogarūpassa
 thambhitabhāvo. **Uddhaṅgamā vātāti** uggārahikkādi¹ pavattakā uddham
 ārohanavātā. **Adhogamā vātāti** uccārapassāvādiniḥaraṇakā adho
 orohanavātā. **Kucchisayā vātāti** antānaṃ bahivātā. **Koṭṭhāsaya vātāti**
 antānaṃ antovātā. **Aṅgamaṅgānusārino vātāti** dhamanījālānusārena
 sakalasarīre aṅgamaṅgaṇi anusaṭṭhā

1. Uggārahikkārādi (Syā, Ka)

samiñjanapasāraṇādinibbattakā vātā. **Satthakavātā**ti sandhibandhanāni kattariyā chindantā viya pavattavātā. **Khurakavātā**ti khurena viya hadayaṃ phālanavātā. **Uppalakavātā**ti hadayamaṃsameva uppāṭanakavātā. **Assāsoti** anto pavisananāsikāvāto. **Passāsoti** bahi nikkhamananāsikāvāto. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā, assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva. Ayamettha padavaṇṇanā.

Idaṃ pana manasikāravidhānaṃ idha bhikkhu uddhaṅgamādibhede vāte uddhaṅgamādivasena pariggahetvā “uddhaṅgamā vātā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto vitthambhanākāro vāyodhātū”ti manasi karoti. Sesesupi eseṇa nayo. **Yaṃ vā panā**ti sese vāyokoṭṭhāse anugatā vātā idha yevāpanakaṭṭhānaṃ pavittā.

Bāhiravāyodhātuniddese puratthimā vātāti puratthimadisato āgatā vātā. Pacchimuttaradakkhiṇesupi eseṇa nayo. **Sarajā vātā**ti saha rajena sarajā. **Arajā vātā**ti rajavirahitā suddhā arajā nāma. **Sītā**ti sīta-utusamuṭṭhānā sītavalāhakantare samuṭṭhitā. **Uṇhā**ti uṇha-utusamuṭṭhānā uṇhavalāhakantare samuṭṭhitā. **Parittā**ti mandā tanukavātā. **Adhimattā**ti balavavātā. **Kālā**ti kāḷavalāhakantare samuṭṭhitā. Yehi abbhāhato chavivaṇṇo kāḷako hoti, tesam etaṃ adhivacanantipi eke. **Verambhavātā**ti yojanato upari vāyanavātā. **Pakkhavātā**ti antamaso makkhikāyapi pakkhāyūhanasamuṭṭhitā vātā. **Supaṇṇavātā**ti garuḷavātā. Kāmañca imepi pakkhavātāva, ussadasena pana visum gahitā. **Tālavaṇṭavātā**ti tālavaṇṇehi vā aññena vā kenaci maṇḍalasaṇṭhānena samuṭṭhāpitā vātā. **Vidhūpanavātā**ti bījanapattakena samuṭṭhāpitā vātā. Imāni ca tālavaṇṭavidhūpanāni anuppannampi vātaṃ uppādentī, uppannampi parivattenti. **Yaṃ vā panā**ti idha Pāli-āgate ṭhapetvā sesavātā yevāpanakaṭṭhānaṃ pavittā.

177. **Ākāsadhātuniddese appaṭighaṭṭanaṭṭhena na kassatīti ākāso.**
 Ākāsova ākāsabhāvaṃ gatattā **ākāsagataṃ.**

aghaṭṭanīyatāya **agham**. Aghameva aghabhāvaṃ gatattā **aghagataṃ**. **Vivaroti** antaraṃ. Tadeva vivarabhāvaṃ gatattā **vivaragataṃ**. **Asamphuṭṭhaṃ maṃsalohitehīti** maṃsalohitehi nissaṭaṃ. Kaṇṇacchiddanti-ādi pana tasseva pabhedadassanaṃ. Tattha **kaṇṇacchiddanti** kaṇṇasmim chiddaṃ vivaraṃ maṃsalohitehi asambhuṭṭhokāso. Sesesupi eseva nayo. **Yenāti** yena vivarena etaṃ asitādibhedam ajjhoharaṇīyaṃ ajjhoharati, anto paveseti. **Yatthāti** yasmim anto-udarpaṭalasaṅkhāte okāse etadeva catubbidham ajjhoharaṇīyaṃ titṭhati. **Yenāti** yena vivarena sabbampetaṃ vipakkaṃ kasaṭabhāvaṃ āpannaṃ nikkhamati, taṃ udarpaṭalato yāva karīsamaggā vidatthicaturaṅgulamattaṃ chiddaṃ maṃsalohitehi asamphuṭṭhaṃ nissaṭaṃ ākāśadhātūti veditabbaṃ. **Yaṃ vā panāti** ettha cammantaraṃ maṃsantaraṃ nhāruntaraṃ aṭṭhintaraṃ lomantaranti idaṃ sabbaṃ yevāpanakaṭṭhānaṃ pavitṭhaṃ.

Bāhiraka-ākāsadhātuniddese asamphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūtehīti catūhi mahābhūtehi nissaṭaṃ bhittichiddakavāṭachiddādikaṃ veditabbaṃ. Iminā yasmim ākāse parikammaṃ karontassa catukkapañcakajjhānāpi uppajjanti taṃ kathitaṃ.

178. **Viññāṇadhātuniddese cakkhuviññāṇasaṅkhātā dhātu cakkhuviññāṇadhātu**. Sesāsupi eseva nayo. Iti imāsu chasu dhātūsu pariggahitāsu aṭṭhārasa dhātuyo pariggahitāva honti. Kathaṃ? Pathavītejovāyodhātuggahaṇena tāva phoṭṭhabbhadhātu gahitāva hoti, āpodhātu-ākāsadhātuggahaṇena dhammadhātu, viññāṇadhātuggahaṇena tassā purecārikapacchācārikattā manodhātu gahitāva hoti. Cakkhuviññāṇadhātu-ādayo sutte āgatā eva, sesā nava āharitvā dassetabbā. Cakkhuviññāṇadhātuggahaṇena hi tassā nissayabhūtā cakkhudhātu, ārammaṇabhūtā rūpadhātu ca gahitāva honti. Evaṃ sotaviññāṇadhātu-ādiggahaṇena sotadhātu-ādayoti aṭṭhārasāpi gahitāva honti. Tāsu dasahi dhātūhi rūpapariggaho kathito hoti sattahi arūpapariggaho, dhammadhātuyā siyā rūpapariggaho siyā arūpapariggaho. Iti aḍḍhekādasahi dhātūhi rūpapariggaho, aḍḍhaṭṭhadhātūhi arūpapariggahoti rūpārūpapariggaho kathito hoti. Rūpārūpaṃ pañcakkhandhā, taṃ hoti dukkhasaccam, taṃsamuṭṭhāpikā purimataṇhā

samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, taṃpajānanaṃ maggo maggasaccanti idaṃ catusaccakammaṭṭhānaṃ aṭṭhārasadhātuvasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā matthakaṃ pāpetvā nigamanaṃ kathitanti veditabbaṃ.

179. Idāni dutiyachakkaṃ dassento **aparāpi cha dhātuyoti**-ādimāha. Tattha **sukhadhātu dukkhadhātūti** kāyapasādavatthukāni sukhadukkhāni sappaṭipakkhavasena yugaḷakato dassitāni. Sukhañhi dukkhassa paṭipakkho, dukkhaṃ sukhassa. Yattakaṃ sukhena pharitaṭṭhānaṃ, tattakaṃ dukkhaṃ pharati. Yattakaṃ dukkhena pharitaṭṭhānaṃ, tattakaṃ sukhaṃ pharati. **Somanassadhātudomanassadhātūti** idampi tatheva yugaḷakaṃ kataṃ. Somanassañhi domanassassa paṭipakkho, domanassaṃ somanassassa. Yattakaṃ somanassena pharitaṭṭhānaṃ, tattakaṃ domanassaṃ pharati. Yattakaṃ domanassena pharitaṭṭhānaṃ, tattakaṃ somanassaṃ pharati.

Upekkhādhātu avijjādhātūti idaṃ pana dvayaṃ sarikkhakavasena yugaḷakaṃ kataṃ. Ubhayampi hetuṃ avibhūtatā sarikkhakaṃ hoti. Tattha sukhadukkhadhātuggahaṇena taṃsampayuttā kāyaviññāṇadhātu, vatthubhūtā kāyadhātu, ārammaṇabhūtā phoṭṭhabbadhātu ca gahitāva honti. Somanassadomanassadhātuggahaṇena taṃsampayuttā manoviññāṇadhātu gahitā hoti. Avijjādhātuggahaṇena dhammadhātu gahitā. Upekkhādhātuggahaṇena cakkhusotaghānajiṃhāviññāṇadhātumanodhātuyo, tāsaṃyeva vatthārammaṇabhūtā cakkhudhāturūpadhātu-ādayo ca gahitāti evaṃ aṭṭhārasapi dhātuyo gahitāva honti. Idāni tāsu dasahi dhātūhi rūpariṅgahoti-ādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Evampi ekassa bhikkhuno yāva arahattā matthakaṃ pāpetvā nigamanaṃ kathitaṃ hotīti veditabbaṃ. Tattha **katamā sukhadhātu, yaṃ kāyikaṃ sātanti**-ādīni heṭṭhā vuttanayāneva.

181. Tatiyachakke **kāmoti** dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha kilesakāmaṃ sandhāya kāmappaṭisaṃyuttā dhātu **kāmadhātu**, kāmavitakkassetāṃ nāmaṃ. Vatthukāmaṃ sandhāya kāmoyeva dhātu **kāmadhātu**, kāmāvacaradhammānametaṃ nāmaṃ. Byāpādappaṭisaṃyuttā dhātu **byāpādadhātu**, byāpādavitakkassetāṃ nāmaṃ. Byāpādova dhātu byāpādadhātu,

dasa-āghātavatthukassa paṭighassetam nāmaṃ. Vihimsāpaṭisaṃyuttā dhātu **vihimsādhātu**, vihimśavitakkassetam nāmaṃ. Vihimsāyeva dhātu vihimśadhātu, parasattavihesanassetam nāmaṃ. Ayaṃ pana heṭṭhā anāgatattā evaṃ atthādivibhāgato veditabbā vihimśanti etāya satte, vihimśanam vā etaṃ sattānanti vihimśā. Sā viheṭṭhanalakkaṇā, karuṇāpaṭipakkhalakkaṇā vā. Parasantāne ubbegajananarasā, sakasantāne karuṇāviddhamśanarasā vā. Dukkāyatanapaccupaṭṭhānā. Paṭighapadaṭṭhānāti veditabbā. Nekkhammam vuccati lobhā nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattā paṭhamajjhānam, sabbākusalehi nikkhantattā sabbakusalam. Nekkhammapaṭisaṃyuttā dhātu **nekkhammadhātu**, nekkhammavitakkassetam nāmaṃ. Nekkhammameva dhātu nekkhammadhātu, sabbassāpi kusalassetam nāmaṃ. Abyāpādappaṭisaṃyuttā dhātu **abyāpādadhātu**, abyāpādavitakkassetam nāmaṃ. Abyāpādova dhātu abyāpādadhātu, mettāyetaṃ nāmaṃ. Avihimsāpaṭisaṃyuttā dhātu **avihimsādhātu**, avihimśavitakkassetam nāmaṃ. Avihimsāva dhātu avihimsādhātu. Karuṇāyetaṃ nāmaṃ.

182. Idāni tamevattham dassetuṃ **tattha katamā kāmādhātūti** padabhājanam āradham. Tattha **paṭisaṃyuttoti** sampayogavasena paṭisaṃyutto. **Takko vitakkoti**-ādīni vuttatthāneva. **Viheṭṭheti**ti bādheti dukkhāpeti. **Heṭṭhanāti** paṇippahārādīhi bādhanā dukkhupādanā. Balavahēṭṭhanā **viheṭṭhanā**. Himśanti etāyāti **himśanā**. Balavahimśanā **vihimśanā**. **Rosanāti** ghaṭṭanā. **Virosanāti** balavaghaṭṭanā. Sabbattha vā vi-upasaggena¹ padaṃ vaḍḍhitam. Upahananti etenāti upaghāto, paresam upaghāto **parūpaghāto**.

Mettāyanti etāyāti **metti**. Mettāyanākāro **mettāyanā**. Mettāya ayitassa mettāsamaṅgino bhāvo **mettāyitattam**. Byāpādena vimuttassa cetaso vimutti **cetovimutti**. Ettha ca purimehi tihi upacārappattāpi appanāpattāpi² mettā kathitā, pacchimena appanāpattāva.

1. Sabbattha vā upasaggena (Ka)

2. Appanāpattāpi (Si)

Karuṇāyanti etāyāti **karuṇā**. Karuṇāyanākāro **karuṇāyanā**. Karuṇāya ayitassa karuṇāsamaṅgino bhāvo **karuṇāyitattaṃ**. Vihimsāya vimuttassa cetaso vimutti **cetovimutti**. Idhāpi purimanayeneva upacārappanābhedo veditabbo. Ubhayatthāpi ca pariyosānapade mettā karuṇāti cetovimuttivisesanattamaṃ vuttaṃ.

Ettha ca kāmavitakko sattesupi uppajjati saṅkhāresupi. Ubhayattha uppannopi kammappathabhedova. Byāpādo pana sattesu uppannoyeva kammappathaṃ bhindati, na itaro. Vihimsāyapi eseva nayo. Ettha ca duvidhā kathā sabbasaṅgāhikā ceva asambhinnā ca. Kāmadhātuggahaṇena hi byāpādavihimsādhātuyopi gahitā. Kāmadhātuyāyeva pana nīharitvā nīharitvā dvepi etā dassitāti ayaṃ tāvettha sabbasaṅgāhikakathā. Ṭhapetvā pana byāpādavihimsādhātuyo sesā sabbāpi kāmadhātu evāti ayaṃ asambhinnakathā nāma. Nekkhammadhātuggahaṇenāpi abyāpāda-avihimsādhātuyo gahitāyeva. Nekkhammadhātuto pana nīharitvā nīharitvā tadubhayampi dassitanti ayametthāpi sabbasaṅgāhikakathā. Ṭhapetvā abyāpāda-avihimsādhātuyo avasesā nekkhammadhātūti ayaṃ asambhinnakathā nāma.

Imāhi ca chahi dhātūhi pariggahitāhi aṭṭhārasa dhātuyo pariggahitāva honti. Sabbāpi hi tā kāmadhātutova nīharitvā nīharitvā labhāpetabbā¹ aṭṭhārasa dhātuyova hontīti tiṇṇaṃ chakkānaṃ vasena aṭṭhārasa honti. Evaṃ pana aggahetvā ekekasmaṃ chakke vuttanayena aṭṭhārasa aṭṭhārasa katvā sabbānīpi tāni aṭṭhārasakāni ekajjhaṃ abhisāṅkhipitvā aṭṭhāraseva hontīti veditabbā. Iti imasmiṃ suttantabhājanīye soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve tebhūmikāti evamettha sammasanacārova kathitoti veditabbo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

1. Bhāvetabbā (Sī), labhāpetabbā (Syā, Ka)

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

183. Abhidhammabhājanīye sarūpeneva sabbāpi dhātuyo dassento **aṭṭhārasa dhātuyo cakkhudhātu rūpadhātūti**-ādimāha. Tattha uddesavāre tāva—

Atthato lakkhaṇādito¹, kamatāvatvasaṅkhato².

Paccayā atha daṭṭhabbā, veditabbo vinicchayo.

Tattha **atthatoti** cakkhatīti **cakkhu**. Rūpayatīti **rūpaṃ**. Cakkhussa viññāṇaṃ **cakkhuviññāṇanti** evamādinā tāva nayena cakkhādīnaṃ visesatthato veditabbo vinicchayo. Avisesena pana vidahati, dhīyate, vidhānaṃ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti **dhātu**. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitā hutvā suvaṇṇarajatādīdhātuyo viya suvaṇṇarajatādīm, anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti. Bhārahārehi ca bhāro viya sattehi dhīyante, dhāriyanti attho. Dukkha vidhānamattameva cetā avasavattanato. Etāhi ca karaṇabhūtāhi saṃsāradukkhaṃ sattehi anuvidhīyati. Tathā vihitāñcetā etāsveva dhīyati, ṭhapiyatīti attho. Iti cakkhādīsu ekeko dhammo yathāsambhavaṃ vidahati dhīyateti-ādi-atthavasena dhātūti vuccati.

Api ca yathā titthiyānaṃ attā nāma sabhāvato natthi, na evametā. Etā pana attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. Yathā ca loke vicittā haritālamanosilādayo silāvayavā dhātuyoti vuccanti, evametāpi dhātuyo viya dhātuyo. Vicittā hetā ñāṇaṇeyyāvayavāti. Yathā vā sarīrasaṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādīsu aññamaññaṃ visabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamañña, evametesupi pañcakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa avayavesu dhātusamañña veditabbā. Aññamañña visabhāgalakkhaṇaparicchinnaṃ hete cakkhādayoti. Api ca dhātūti nijjīvamattassetāṃ adhivacanaṃ. Tathā hi Bhagavā “chadhāturo ayaṃ bhikkhu puriso”ti-ādīsu³ jīvasañña samūhanatthaṃ dhātudesanaṃ akāsīti. Tasmā yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ dhātu cāti

1. Lakkhaṇādīhi (Syā)

2. ...saṅkhyato (Ka)

3. Ma 3. 282 piṭṭhe.

cakkhudhātu -pa- manoviññāṇaṇca taṃ dhātu cāti manoviññāṇadhātūti evaṃ tāvettha atthato viññātabbo vinicchayo.

Lakkhaṇāditoti cakkhādīnaṃ lakkhaṇāditopettha vedītabbo vinicchayo. Tāni ca pana nesaṃ lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttanayeneva vedītabbāni.

Kamatoti idhāpi pubbe vuttesu uppattikkamādīsu desanākkamova yujjati. So ca paṇāyaṃ hetuphalānupubbavavatthānavasena vutto. Cakkhudhātu rūpadhātūti idaṃhi dvayaṃ hetu, cakkhuviññāṇadhātūti phalaṃ. Evaṃ sabbattha kamato vedītabbo vinicchayo.

Tāvatvatoti tāvabhāvato. Idaṃ vuttaṃ hoti tesu tesu hi suttābhidhammapadesesu ābhādhātu, subhādhātu, ākāśāṇcāyatanadhātu, viññāṇaṇcāyatanadhātu, ākiṇcaṇṇāyatanadhātu, nevaśāṇṇānāśāṇṇāyatanadhātu, saṇṇāvedayitanirodhādhātu, kāmadhātu, byāpādhātu, vihiṃsādhātu, nekkhammadhātu, abyāpādhātu, avihiṃsādhātu, sukhadhātu, dukkhadhātu, somanassadhātu, domanassadhātu, upekkhādhātu, avijjādhātu, ārambhādhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu, hīnadhātu, majjhimadhātu, paṇīthadhātu, pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu, ākāśadhātu, viññāṇadhātu, saṅkhatadhātu, asaṅkhatadhātu, anekadhātunānādhātulokoti evamādayo aññāpi dhātuyo dissanti.

Evaṃ sati sabbāsaṃ vasena paricchedaṃ akatvā kasmā aṭṭhārasāti ayameva paricchedo katoti ce. Sabhāvato vijjamānānaṃ sabbadhātūnaṃ tadantogadhattā. Rūpadhātuyeva hi ābhādhātu. Subhādhātu pana rūpādiṭṭhābaddhā. Kasmā? Subhanimittattā. Subhanimittāṇhi subhādhātu. Taṇca rūpādivinimuttaṃ na vijjati, kusalavipākārammaṇā vā rūpādayo eva subhādhātūti rūpādimattamevā. Ākāśāṇcāyatanadhātu-ādīsu cittaṃ manoviññāṇadhātu, sesā dhammā dhammadhātu. Saṇṇāvedayitanirodhādhātu pana sabhāvato natthi. Dhātudvayanirodhamattameva hi sā. Kāmadhātu dhammadhātumattaṃ vā hoti. Yathāha “tattha katamā kāmadhātu. Kāmappaṭisaṃyutto takko -pa-micchāsaṅkappo”ti. Aṭṭhārasapi

dhātuyo vā. Yathāha “heṭṭhato Avīcinirayaṃ pariyantaṃ katvā uparito Paranimmitavasavattideve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātu-āyatanā rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ. Ayaṃ vuccati kāmādhātū”ti. Nekkhammadhātu dhammadhātu eva. “Sabbepi kusalā dhammā nekkhammadhātū”ti vā vacanato manoviññāṇadhātupi hotiyeva. Byāpādavihimsā-abyāpāda-avihimsāsukhadukkhasomanassadomanassupekkhā-avijjā-ārambhanikkamaparakkamadhātuyo dhammadhātuyeva.

Hīnamajjhimapaṇītadhātuyo aṭṭhārasadhātumattameva. Hīnā hi cakkhādayo hīnadhātu, majjhimapaṇītā cakkhādayo majjhimā ceva paṇītā ca dhātu. Nippariyāyena pana akusalā dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo hīnadhātu, lokiyā kusalābyākatā ubhopi cakkhudhātu-ādayo ca majjhimadhātu, lokuttarā pana dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo paṇītadhātu. Pathavītejovāyodhātuyo phoṭṭhabbadhātuyeva. Āpodhātu ākāśadhātu ca dhammadhātuyeva. Viññāṇadhātu cakkhuviññāṇādisattaviññāṇadhātusaṅkhepoyeva. Sattarasa dhātuyo dhammadhātu-ekadeso ca saṅkhatadhātu, asaṅkhatadhātu pana dhammadhātu-ekadesova. Anekadhātunānādhātuloko pana aṭṭhārasadhātupabhedamattamevāti. Iti sabhāvato vijjāmānānaṃ sabbadhātūnaṃ tadantogadhattā aṭṭhāraseva vuttāti.

Api ca vijānanasabhāve viññāṇe jīvasaññīnaṃ jīvasaññāsamūhanatthampi¹ aṭṭhāraseva vuttā. Santi hi sattā vijānanasabhāve viññāṇe jīvasaññīno, tesaṃ cakkhusotaghānajivhākāyaviññāṇamanoviññāṇadhātubhedena tassā anekattaṃ, cakkhurūpādipaccayāyattavuttitāya aniccatañca pakāsetvā dīgharattānusayitaṃ jīvasaññīnaṃ samūhanitukāmena Bhagavatā aṭṭhārasa dhātuyo pakāsitā. Kiñca bhiyyo tathā veneyyajjhāsayavasena. Ye ca imāya nātisaṅkhepavittārāya desanāya veneyyā sattā, tadajjhāsayavasena ca aṭṭhāraseva pakāsitā.

1. Saññāsamūhanatthampi (Ka)

Saṅkhepavittthāranayena tathā tathā hi,
 Dhammaṃ pakāsayati esa yathā yathāssa.
 Saddhammatejavihataṃ vilayaṃ khaṇena,
 Veneyyasattahadayesu tamo payātīti.

Evamettha tāvatvato veditabbo vinicchayo.

Saṅkhatoti cakkhudhātu tāva jātito eko dhammotveva saṅkhaṃ gacchati cakkhupasādivasena. Tathā sota ghāna jivhākāya rūpa sadda gandharasa dhātuyo sotapasādādivasena. Phoṭṭhabbadhātu pana pathavītejovāyovasena tayo dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Cakkhuviññāṇadhātu kusalākusalavipākavasena dve dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Tathā sotaghāna jivhā kāyaviññāṇadhātuyo. Manodhātu pana pañcadvārāvajjanakusalākusalavipākasaṃpāṭicchanavasena tayo dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Dhammadhātu tiṇṇaṃ arūpakkhandhānaṃ soḷasannaṃ sukhumarūpānaṃ asaṅkhatāya ca dhātuyā vasena vīsattidhammāti saṅkhaṃ gacchati. Manoviññāṇadhātu sesakusalākusalābyākataviññāṇavasena chasattatidhammāti saṅkhaṃ gacchatīti evamettha saṅkhato veditabbo vinicchayo.

Paccayāti cakkhudhātu-ādīnaṃ cakkhuviññāṇadhātu-ādīsu paccayato veditabbo vinicchayo. So panetesam paccayabhāvo niddesavāre āvi bhavissati.

Daṭṭhabbāti daṭṭhabbatopettha vinicchayo veditabboti attho. Sabbā eva hi saṅkhatā dhātuyo pubbantāparantavivittato dhuvasubhasukhattabhāvasuññato paccayāyattavuttito ca daṭṭhabbā. Visesto panettha bheritalaṃ viya cakkhudhātu daṭṭhabbā, daṇḍo viya rūpadhātu, saddo viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā ādāsatalaṃ viya cakkhudhātu, mukhaṃ viya rūpadhātu, mukhanimittaṃ viya cakkhuviññāṇadhātu. Atha vā ucchutilāni viya cakkhudhātu, yantacakkayaṭṭhi viya rūpadhātu, ucchurasatelāni viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā adharāraṇi viya cakkhudhātu, uttarāraṇi viya rūpadhātu, aggi viya cakkhuviññāṇadhātu. Esa nayo sotadhātu-ādīsu.

Manodhātu pana yathāsambhavato cakkhuviññāṇadhātu-ādīnaṃ pure carānucarā viya daṭṭhabbā. Dhammadhātuyā vedanākkhandho sallamiva sūlamiva ca

daṭṭhabbo, saññāsaṅkhārakkhandhā vedanāsallasūlayogā āturā viya.
 Puthujjanānaṃ vā saññā āsādukkhajananato rittamuṭṭhi viya,
 ayathābhuccanimittaggāhakato vanamigo viya. Saṅkhārā paṭisandhiyaṃ
 pakkipanato aṅārakāsuyaṃ khipanakapuriso viya, jātidukkhānubandhato
 rājapurisānubandhacorā viya, sabbānatthāvahassa khandhasantānassa hetuto
 visarukkhābījāni viya, rūpaṃ nānāvidhupaddavanimittato khuracakkaṃ viya
 daṭṭhabbā.

Asaṅkhatā pana dhātu amatato santato khemato ca daṭṭhabbā. Kasmā?
 Sabbānatthapaṭipakkhabhūtattā. Manoviññāṇadhātu gahitārammaṇaṃ
 muñcitvāpi aññaṃ gahetvāva pavattanato vanamakkaṭo viya duddamanato
 assakhaḷuṅko viya yatthakāmanipātito vehāsaṃ khittadaṇḍo viya
 lobhadosādinānappakāraḷesayogato raṅganaṭo viya daṭṭhabbāti.

184. Niddesavāre **cakkhuṇca paṭicca rūpe cāti** idaṇca dvayaṃ paṭicca
 aññaṇca kiriyamanodhātuñceva sampayuttakhandhattayañcāti attho.
 Cakkhuviññāṇadhātuyā hi cakkhu nissayapaccayo hoti, rūpaṃ
 ārammaṇapaccayo, kiriyamanodhātu vigatapaccayo, tayo arūpakkhandhā
 sahaḷjātapaccayo. Tasmā esā cakkhuviññāṇadhātu ime cattāro paṭicca
 uppajjati nāma. **Sotaṇca paṭiccāti**-ādīsupi eseve nayo.

Niruddhasamanantarāti niruddhāya samanantarā. **Tajjā manodhātūti**
 tasmim ārammaṇe jātā kusalākusalavipākato duvidhā manodhātu
 sampaṭicchanaḷicā. **Sabbadhammesu vā pana paṭhamasamannāhāro**ti etesu
 cakkhuviññāṇādīsu sabbadhammesu uppajjamānesu paṭhamasamannāhāro,
 cakkhuviññāṇadhātu-ādīnaṃ vā ārammaṇasaṅkhātesu sabbadhammesu
 paṭhamasamannāhāroti ayamettha attho veditabbo. Etena
 pañcadvārāvajjanakicā kiriyamanodhātu gahitāti veditabbā.

Manodhātuyāpi uppajjitvā niruddhasamanantarāti ettha **pi-kāro**
 sampiṇḍanattho. Tasmā manodhātuyāpi manoviññāṇadhātuyāpīti ayamettha
 attho veditabbo. Tena yā ca vipākamanodhātuyā uppajjitvā niruddhāya
 samanantarā uppajjati santīraṇakicā vipākamanoviññāṇadhātu, yā ca tassā
 uppajjitvā niruddhāya samanantarā uppajjati voṭṭhabbanakicā
 kiriyamanoviññāṇadhātu, yā ca tassā uppajjitvā

niruddhāya samanantarā uppajjati javanakiccā manoviññāṇadhātu, sā sabbāpi kathitā hotīti veditabbā. **Manañca paṭiccāti** bhavaṅgamanam. **Dhamme cāti** catubhūmakadhammārammaṇam. **Uppajjati manoviññāṇanti** sahāvajjanakam javanam nibbattati.

Imasmim pana thāne hatthe gahitapañham nāma gaṇhimsu. Mahādhammarakkhitatthero kira nāma Dīghabhāṇakābhayattheram hatthe gahetvā āha “paṭiccāti nāma āgataṭṭhāne āvajjanam visum na kātabbam, bhavaṅganissitakameva kātabban”ti. Tasmā idha **manoti** sahāvajjanakam bhavaṅgam. **Manoviññāṇanti** javanam manoviññāṇam. Imasmim pana abhidhammabhājanīye soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmikā lokiyalokuttaramissakā kathitāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

185. Pañhāpucchake aṭṭhārasannaṁ dhātūnaṁ hetṭhā vuttanayānusāreṇeva kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana **cha dhātuyo parittārammaṇāti** idam pana pañcannaṁ cakkhuviññāṇādīnaṁ manodhātuyā ca ekantena pañcasu rūpārammaṇādīsu pavattim sandhāya vuttaṁ. **Dve dhātuyoti** vuttānaṁ pana dhammadhātumanoviññāṇadhātūnaṁ manāyatanadhammāyatanesu vuttanayeneva parittārammaṇādītā veditabbā. Iti imasmimpi pañhāpucchake soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmikā lokiyalokuttaramissakā kathitā. Evamayaṁ Dhātuvibhaṅgopi teparivaṭṭam nīharitvāva bhājetvā desitoti.

Sammohavinodanīyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Dhātuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saccavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

189. Idāni tadanantare Saccavibhaṅge **cattārīti** gaṇanaparicchedo. **Ariyasaccānīti** paricchinnadhammanidassanaṃ. **Dukkhaṃ ariyasaccanti-**ādimhi pana uddeśavāre—

Vibhāgato nibbacana lakkhaṇādippabhedato.
Atthattduddhārato ceva, anūnādhikato tathā.
Kamato ariyasaccesu, yaṃ nāṇaṃ tassa kiccato.
Antogadhānaṃ pabhedā, upamāto catukkato.
Suññatekavidhādīhi, sabhāgavisabhāgato.
Vinicchayo veditabbo, viññunā sāsanaṃkame.

Tattha **vibhāgatoti** dukkhādīnaṃhi cattāro cattāro atthā vibhattā tathā avitathā anaññathā, ye dukkhādīni abhisamentehi abhisametabbā. Yathāha “dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho, ime cattāro dukkhassa dukkhaṭṭhā tathā avitathā anaññathā, samudayassa āyūhanaṭṭho nidānaṭṭho saṃyogaṭṭho palibodhaṭṭho -pa- nirodhassa nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho asaṅkhataṭṭho amataṭṭho -pa- maggassa niyyānaṭṭho hetvaṭṭho dassanaṭṭho ādhipeyyaṭṭho, ime cattāro maggassa maggaṭṭhā tathā avitathā anaññathā”¹. Tathā “dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho”² evamādi. Iti evaṃ vibhattānaṃ catunnaṃ catunnaṃ atthānaṃ vasena dukkhādīni veditabbānīti. Ayaṃ tāvettha vibhāgato vinicchayo veditabbo.

Nibbacanalakkhaṇādippabhedatoti ettha pana nibbacanato tāva idha **du-**iti ayaṃ saddo kucchite dissati. Kucchitaṃhi puttaṃ duputtoti vadanti. **Khaṃsaddo** pana tucche. Tucchaṃhi ākāsaṃ **khaṇti** vuccati. Idaṇca paṭhamasaccaṃ kucchitaṃ aneka-upaddavādhiṭṭhānato, tucchaṃ bālajānaparikkappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahitato. Tasmā kucchitattā tucchattā ca dukkhanti vuccati. **Saṃ**iti ca

1. Khu 9. 293, 294 piṭṭhesu.

2. Khu 9. 296 piṭṭhe.

ayaṃ saddo “samāgamo sametan”ti-ādīsu¹ saṃyogaṃ dīpeti, **u**-iti ayaṃ saddo “uppannaṃ uditan”ti-ādīsu² uppattiṃ. **Ayasaddo** pana kāraṇaṃ dīpeti. Idañcāpi dutiyasaccaṃ avasesapaccayasamāyoge sati dukkhassuppatikāraṇaṃ. Iti dukkhassa saṃyoge uppattikāraṇattā **dukkhasamudayanti** vuccati.

Tatīyasaccaṃ pana yasmā nisaddo abhāvaṃ, **rodhasaddo** ca cāraṇaṃ dīpeti. Tasmā abhāvo ettha saṃsāracāraṇasaṅkhātassa dukkharodhassa sabbagatisuññattā, samadhigate vā tasmim saṃsāracāraṇasaṅkhātassa dukkhanirodhassa abhāvo hoti tappatipakkhattātipi dukkhanirodhanti vuccati. Dukkhasa vā anuppādanirodhapaccayattā dukkhanirodhanti. Catutthasaccaṃ pana yasmā etaṃ dukkhanirodhaṃ gacchati ārammaṇavasena tadabhimukhībhūtattā, paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyā, tasmā dukkhanirodhagāminī paṭipadāti vuccati.

Yasmā panetāni Buddhādayo ariyā paṭivijjhanti, tasmā **ariyasaccānīti** vuccanti. Yathāha “cattārimāni bhikkhave ariyasaccāni³. Katamāni -pa-. Imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni. Ariyā imāni⁴ paṭivijjhanti. Tasmā ariyasaccānīti vuccanti”ti. Api ca ariyasa saccānītipi ariyasaccāni. Yathāha “sadevake bhikkhave loke -pa- sadevamanussāya Tathāgato ariyo. Tasmā ariyasaccānīti vuccanti”ti⁵. Atha vā etesaṃ abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhitopi ariyasaccāni. Yathāha “imesaṃ kho bhikkhave catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisambuddhattā Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddho ariyoti vuccati”ti⁵. Api ca kho pana ariyāni saccānītipi ariyasaccāni. Ariyānīti tathāni avitathāni avisaṃvādakānīti attho. Yathāha “imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni tathāni avitathāni anaññathāni. Tasmā ariyasaccānīti vuccanti”ti³ evamettha nibbācanato vinicchayo veditabbo.

Kathaṃ **lakkhaṇādippabhedato?** Ettha hi bādhanaḷakkhaṇaṃ dukkhasaccaṃ, santāpanarasam, pavattipaccupaṭṭhānaṃ. Pabhavalakkhaṇaṃ samudayasaccaṃ, anupacchedakaraṇarasam, palibodhapaccupaṭṭhānaṃ. Santilakkhaṇaṃ nirodhasaccaṃ, accutirasam

1. Abhi 2. 105; Dī 2. 245 piṭṭhedīsu.

2. Vi 1. 92; Khu 8. 271 piṭṭhādīsu.

3. Saṃ 3. 381 piṭṭhe.

4. Imāni (Ṭikāyaṃ)

5. Sambāsambuddhoti vuccati”ti (Saṃ 3. 379 piṭṭhe.)

animittapaccupaṭṭhānaṃ. Niyyānalakkhaṇaṃ maggasaccaṃ, kilesappahānakaraṇasam, vuṭṭhānapaccupaṭṭhānaṃ. Api ca pavattipavattakanivattinivattakalakkhaṇāni paṭipāṭiyā, tathā saṅkhatataṇhāsaṅkhatadassanalakkhaṇāni cāti evamettha lakkhaṇādippabhedato vinicchayo veditabbo.

Atthathuddhārato cevāti ettha pana **atthato** tāva ko saccaṭṭhoti ce. Yo paññācakkhunā upaparikkhamānānaṃ māyāva viparīto¹, marīcīva visamvādako, titthiyānaṃ attāva anupalabbhasabhāvo ca na hoti, atha kho bādhana-pabhavasanti-niyyānappakārena tacchāviparītabhūtabhāvena ariyāñāssa gocaro hotiyeva. Esa aggilakkhaṇaṃ viya lokapakati viya ca tacchāviparītabhūtabhāvo saccaṭṭhoti veditabbo. Yathāha “idaṃ dukkhanti bhikkhave tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametaṃ”² vitthāro. Api ca—

Nābādhakaṃ yato dukkhaṃ, dukkhā aññaṃ na bādhakaṃ.

Bādhakattaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Taṃ vinā nāññato dukkhaṃ, na hoti na ca taṃ tato.

Dukkha-hetuniyāmena, iti saccaṃ visattikā.

Nāññā nibbānato santi, santaṃ na ca na taṃ yato.

Santabhāvanīyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Maggā aññaṃ na niyyānaṃ, aniyyāno na cāpi so.

Tacchanīyyānabhāvattā, iti so saccasammato.

Iti tacchāvipallāsa-bhūtabhāvaṃ catūsupi.

Dukkhādīsvavisesena, saccaṭṭhaṃ āhu paṇḍitāti.

Evam atthato vinicchayo veditabbo.

Kathaṃ **atthuddhārato**? Idhāyaṃ saccasaddo anekesu atthesu dissati. Seyyathidaṃ “saccaṃ bhaṇe na kujjheyyā”³ti-ādīsu³ vācāsacce. “Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā”⁴ti-ādīsu⁴ viratisacce. “Kasmā nu

1. Viparītakko (Sī) 2. Sam 3. 377 piṭṭhe. 3. Khu 1. 46 piṭṭhe. 4. Khu 6. 140 Jātake.

saccāni vadanti nānā, pavādiyāse kusalāvadānā”ti-ādīsu¹ diṭṭhisacce.
 “Ekañhi saccam na dutiyamatthi”ti-ādīsu¹ paramatthasacce nibbāne ceva
 magge ca. “Catunnam ariyasaccānam kati kusalā”ti-ādīsu² ariyasacce.
 Svāyamidhāpi ariyasacce vattatīti evamettha atthuddhāratopi vinicchayo
 veditabbo.

Anūnādhikatoti kasmā pana cattāreva ariyasaccāni vuttāni anūnāni
 anadhikānti ce. Aññassāsambhavato aññatarassa ca anapaneyyābhāvato. Na
 hi etehi aññam adhikam vā etesaṃ vā ekampi apanetabbam sambhoti.
 Yathāha “idha bhikkhave āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā ‘netam
 dukkham ariyasaccam, aññam dukkham ariyasaccam. Yam samaṇena
 Gotamena desitam, ahametaṃ dukkham ariyasaccam ṭhapetvā aññam
 dukkham ariyasaccam paññapessāmī”ti, netam ṭhānam vijjati”ti-ādi. Yathā
 cāha “yo hi koci bhikkhu samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ vadeyya ‘netam
 dukkham paṭhamam ariyasaccam, yam samaṇena Gotamena desitam,
 ahametaṃ dukkham paṭhamam ariyasaccam paccakkhāya aññam dukkham
 paṭhamam ariyasaccam paññapessāmī”ti netam ṭhānam vijjati”ti-ādi³.

Api ca pavattimācikkhanto Bhagavā sahetukam ācikkhi, nivattiṇca sa-
 upāyam. Iti pavattinivattitadubhayahetūnam etapparamato cattāreva vuttāni.
 Tathā pariññeyya pahātabba sacchikātabba bhāvetabbānam
 taṇhāvattuthaṇhātāṇhānirodhataṇhānirodhupāyānam ālayālayarāmata
 ālayasamugghāta-ālayasamugghātupāyānaṃca vasenāpi cattāreva vuttānti
 evamettha anūnādhikato vinicchayo veditabbo.

Kamatoti ayampi desanākkamova. Ettha ca oḷārikattā
 sabbasattasādhāraṇattā ca suviññeyyanti dukkhasaccam paṭhamam vuttam,
 tasseva hetudassanattam tadanantaram samudayasaccam, hetunirodhā
 phalanirodhoti nāpanattam tato nirodhasaccam,
 tadadhigamupāyadassanattam ante maggasaccam.
 Bhavasukhassādagadhitānam vā sattānam samvegajananattam paṭhamam
 dukkhamāha, tam neva akataṃ āgacchati, na issaranimmānādito hoti, ito
 pana

1. Khu 1. 416 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 188 piṭṭhe.

3. Sam 3. 375 piṭṭhe.

hotīti ñāpanattham tadanantaram samudayam, tato sahetukena dukkhena abhibhūtattā samviggamānasānam dukkhanissaraṇagavesīnam nissaraṇadassanena assāsajanattham nirodham, tato nirodhādhigamattham nirodhasampāpakaṃ magganti evamettha kamato vinicchayo veditabbo.

Ariyasaccesu, yaṃ ñāṇaṃ tassa kiccatoti saccañāṇakiccatopi vinicchayo veditabboti attho. Duvidhañhi saccañāṇaṃ anubodhañāṇaṇca paṭivedhañāṇaṇca. Tattha anubodhañāṇaṃ lokiyaṃ anussavādivasena nirodhe magge ca pavattati. Paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ nirodhamārammaṇaṃ katvā kiccatō cattāripi saccāni paṭivijjhati. Yathāha “yo bhikkhave dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi passati, dukkhanirodhagāminīṃ paṭipadampi passati”¹ti¹ sabbaṃ vattabbaṃ. Yaṃ panetaṃ lokiyaṃ, tattha dukkhañāṇaṃ pariyuṭṭhānābhībhavanavasena pavattamānaṃ sakkāyadiṭṭhiṃ nivatteti. Samudayañāṇaṃ ucchedadiṭṭhiṃ, nirodhañāṇaṃ sassatadiṭṭhaṃ, maggañāṇaṃ akiriyadiṭṭhiṃ. Dukkhañāṇaṃ vā dhuvasubhasukhattabhāvarahitesu khandhesu dhuvasubhasukhattabhāvasaññāsāṅkhātāṃ phale vippaṭipattim, samudayañāṇaṃ issarappadhānakālasabhāvādīhi loko pavattatīti akāraṇe kāraṇābhīmānappavattaṃ hetumhi vippaṭipattim, nirodhañāṇaṃ arūpalokalokathupikādīsu apavaggaggāhabhūtaṃ nirodhe vippaṭipattim, maggañāṇaṃ kāmasukhallika-attakīlamathānuyogappabhede avisuddhimagge Visuddhimaggaggāhavasena pavattaṃ upāye vippaṭipattim nivatteti. Ten’etaṃ vuccati—

“Loke lokappabhava, lokatthagame sive ca tadupāye.
Sammuyhati tāva naro, na vijānāti yāva saccāni”ti.

Evamettha ñāṇakiccatopi vinicchayo veditabbo.

Antogadhānaṃ pabhedāti dukkhasaccasmiñhi ṭhapetvā taṇhañceva anāsavadhamme ca sesā sabbadhammā antogadhā, samudayasacce chattimsa taṇhāvicarītāni. Nirodhasaccaṃ asammissaṃ, maggasacce sammādiṭṭhimukhena vīmaṃsiddhipādapaññīndriyapaññābaladhammavicayasambojjhaṅgāni. Sammāsaṅkappāpadesena tayo nekkhammavitakkādayo, sammāvācāpadesena cattāri vacīsucarītāni, sammākammantāpadesena tīṇi kāyasucarītāni, sammā-ājīvamukhena appicchatā

1. Sam 3. 382 piṭṭhe.

santuṭṭhitā ca. Sabbesaṃyeva vā etesaṃ sammāvācākammantājīvānaṃ ariyakantasīlattā sīlassa ca saddhāhatthena paṭiggahetabbattā tesāṃ atthitāya ca atthibhāvato saddhindriyasaddhābalachandiddhipādā, sammāvāyāmāpadesena catubbidhasammappadhānavīriyindriyavīriya-balavīriyasambojjhaṅgāni, sammāsati-apadesena catubbidhasatipaṭṭhānasatindriyasatibalasatisambojjhaṅgāni, sammāsamādhī-apadesena savitakkasavicārādayo tayo tayo samādhī cittasamādhīsamādhindriyasamādhībalapītipassaddhisamādhī-upekkhāsambojjhaṅgāni antogadhānīti evamettha antogadhānaṃ pabhedāpi vinicchayo veditabbo.

Upamātoti bhāro viya hi dukkhasaccaṃ daṭṭhabbaṃ, bhārādānamiva samudayasaccaṃ, bhāranikkhepanamiva nirodhasaccaṃ, bhāranikkhepanupāyo viya maggasaccaṃ. Rogo viya ca dukkhasaccaṃ, roganidānamiva samudayasaccaṃ, rogūpasamo viya nirodhasaccaṃ, bhesajjamiva maggasaccaṃ. Dubbhikkhamiva vā dukkhasaccaṃ, dubbuṭṭhi viya samudayasaccaṃ, subhikkhamiva nirodhasaccaṃ, suvuṭṭhi viya maggasaccaṃ. Apica verīveramūlaverasamugghātaverasamugghātupāyehi visarukkharukkhamūlamūlupacchedatadupacchedupāyehi bhayabhayaṃmūlanibbhayataadadhiḡamupāyehi orimatīramahoghapārimatīratamsampāpakavāyāmeḡhi ca yojetvāpetāni upamāto veditabbānīti evamettha upamāto vinicchayo veditabbo.

Catukkatoti atthi cettha dukkhaṃ na ariyasaccaṃ, atthi ariyasaccaṃ na dukkhaṃ, atthi dukkhañceva ariyasaccañca, atthi neva dukkhaṃ na ariyasaccaṃ. Esa nayo samudayādīsu. Tattha maggasampayuttā dhammā sāmāññaphalāni ca “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ”¹ vacanato saṅkhārdukkhatāya dukkhaṃ na ariyasaccaṃ. Nirodho ariyasaccaṃ na dukkhaṃ. Itaraṃ pana ariyasaccadvayaṃ siyā dukkhaṃ aniccato. Na pana yassa pariññāya Bhagavati brahmacariyaṃ vussati, tathatthena². Sabbākārena pana upādānakkhandhapañcakaṃ dukkhañceva ariyasaccañca aññatra taṇhāya. Maggasampayuttā dhammā sāmāññaphalāni ca yassa pariññatthaṃ Bhagavati brahmacariyaṃ vussati, tathatthena neva dukkhaṃ na ariyasaccaṃ. Evaṃ samudayādīsūpi yathāyogaṃ yojetvā catukkatopettha vinicchayo veditabbo.

1. Saṃ 2. 19 piṭṭhe.

2. Tathatthena (Sī, Syā)

Suññatekavidhādīhiti ettha suññato tāva paramatthena hi sabbāneva saccāni vedakakārakanibbutagamakābhāvato suññānīti veditabbāni.

Ten’etaṃ vuccati—

“Dukkameva hi na koci dukkhito, kārako na kiriyāva vijjati.
Atthi nibbuti na nibbuto pumā, maggamatthi gamako na vijjati”ti.

Atha vā

Dhuvasubhasukhattasuññam, purimadvayamattasuññamamatapadam.
Dhuvasukha-attavirahito, maggo iti suññato tesu.

Nirodhasuññāni vā tīṇi, nirodho ca sesattayasūñño. Phalasuñño vā hettha hetu samudaye dukkhassābhāvato magge ca nirodhassa, na phalena sagabbho pakativādīnam pakati viya. Hetusuññāṇa phalam dukkhasamudayānam nirodhamaggāṇaṇa asamavāyā, na hetusamavetaṃ hetuphalam¹ hetuphalasamavāyavādīnam dvi-aṇukādīni viya. Ten’etaṃ vuccati—

“Tayamidha nirodhasuññam, tayena tenāpi nibbuti suññā.
Sūñño phalena hetu, phalampi taṃ hetunā suññan”ti.

Evam tāva suññato vinicchayo veditabbo.

Ekavidhādīhiti sabbameva cettha dukkham ekavidham pavattibhāvato, duvidham nāmarūpato, tividham kāmarūpārūpūpapattibhavabhedato, catubbidham catu-āhārabhedato, pañcavidham pañcupādānakkhandhabhedato. Samudayopi ekavidho pavattakabhāvato, duvidho diṭṭhisampayuttāsampayuttato, tividho kāmabhavavibhavataṇhābhedato, catubbidho catumaggappaheyyato, pañcavidho rūpābhinandanādibhedato, chabbidho chataṇhākāyabhedato. Nirodhopi ekavidho asaṅkhataadhātubhāvato, pariyāyena pana duvidho sa-upādisesa-anupādisesato, tividho bhavattayavūpasamato, catubbidho catumaggādhigamanīyato, pañcavidho pañcābhinandanavūpasamato, chabbidho chataṇhākāyakkhayabhedato. Maggopi ekavidho bhāvetabbato, duvidho samathavipassanābhedato dassanabhāvanābhedato

1. Phalam (Syā)

vā, tividho khandhattayabhedato. Ayañhi sappadesattā nagaram viya rajjena nippadesehi tīhi khandhehi saṅgahito. Yath’āha—

“Na kho āvuso Visākha ariyena aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā. Tīhi ca kho āvuso Visākha khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito. Yā cāvuso Visākha sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammā-ājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā. Yo ca sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā. Yā ca sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”¹.

Ettha hi sammāvācādayo tayo sīlameva. Tasmā te sajātito sīlakkhandhena saṅgahitā. Kiñcāpi hi Pāḷiyaṃ sīlakkhandheti bhummena niddeso kato, attho pana karaṇavaseneva vedītabbo. Sammāvāyāmādīsu pana tīsu samādhi attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetum na sakkoti, vīriye pana paggahakiccaṃ sādheṇe satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādheṇiyā laddhupakāro hutvā sakkoti.

Tatrāyaṃ upamā—yathā hi nakkhattaṃ kīḷissāmāti uyyānaṃ pavīṭṭhesu tīsu sahāyesu eko supupphitaṃ campakarukkaṃ disvā hatthaṃ ukkhipitvāpi gahetum na sakkuṇeyya, athassa dutiyo onamitvā piṭṭhiṃ dadeyya. So tassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvāpi kampamāno gahetum na sakkuṇeyya, athassa itaro aṃsakūṭaṃ upanāmeyya. So ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhitvā ekassa aṃsakūṭaṃ olubbha yathārucci pupphāni ocinitvā piḷandhitvā nakkhattaṃ kīḷeyya. Evaṃsāmpadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Ekato uyyānaṃ pavīṭṭhā tayo sahāyā viya hi ekato jātā sammāvāyāmādayo tayo dhammā, supupphitacampakarukkho viya ārammaṇaṃ, hatthaṃ ukkhipitvāpi gahetum asakkonto viya attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetum asakkonto samādhi, piṭṭhiṃ datvā onatasahāyo viya vāyāmo, aṃsakūṭaṃ datvā ṭhita-

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.

sahāyo viya sati. Yathā tesu ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṃsakūṭaṃ olubbha itaro yathāruci pupphaṃ gahetuṃ sakkoti, evameva vīriye paggahakiccaṃ sādhente satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādhentiyaṃ laddhupakāro hutvā samādhi sakkoti ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ. Tasmā samādhiyevettha sajātito samādhikkhandhena saṅgahito. Vāyāmasatiyo pana kiriyato saṅgahitā honti.

Sammādiṭṭhisammāsaṅkappesupi paññā attano dhammatāya aniccaṃ dukkhaṃ anattāti ārammaṇaṃ nicchetuṃ na sakkoti, vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṃ? Yathā hi heraṇṇiko kahāpaṇaṃ hatthe ṭhapetvā sabbabhāgesu oloketukāmo samānopi na cakkhutameneva parivattetuṃ sakkoti, aṅgulipabbehi pana parivattetvā parivattetvā ito cito ca oloketuṃ sakkoti, evameva na paññā attano dhammatāya aniccādivasena ārammaṇaṃ nicchetuṃ sakkoti, abhiniropanalakkhaṇena pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya ca ādāya ādāya dinnameva nicchetuṃ sakkoti. Tasmā idhāpi sammādiṭṭhiyeva sajātito paññākkhandhena saṅgahitā. Sammāsaṅkappo pana kiriyato saṅgahito hoti. Iti imehi tīhi khandhehi maggo saṅgahaṃ gacchati. Tena vuttaṃ “tividho khandhattayabhedato”ti. Catubbidho sotāpattimaggādivasena.

Api ca sabbāneva saccāni ekavidhāni avitathattā abhiññeyyattā vā. Duvidhāni lokiyalokuttarato saṅkhatāsaṅkhatato ca. Tividhāni dassanabhāvanāhi pahātabbato appahātabbato nevapahātabbanāpahātabbato ca. Catubbidhāni pariññeyyādibhedatoti evamettha ekavidhādīhi vinicchayo veditabbo.

Sabhāgavisabhāgatoti sabbāneva ca saccāni aññamaññaṃ sabhāgāni avitathato attasuññato dukkarapaṭivedhato ca. Yath’āha—
“taṃ kiṃ maññasi Ānanda, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā, yo dūratova sukhumena tālacchiggaḷena asanaṃ atipāteyya poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhitā, yo vā

sattadhā¹ bhinnassa vālassa koṭiyā koṭim paṭivijjheyyāti. Etadeva bhante dukkaratarañceva durabhisambhavatarañca, yo sattadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭim paṭivijjheyyāti. Tato kho te Ānanda duppaṭivijjhatarāṃ paṭivijjhanti, ye idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti -pa- ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti”ti².

Visabhāgāni salakkhaṇavavatthānato. Purimāni ca dve sabhāgāni duravagāhatthena gambhīratā lokiyattā sāsavattā ca, visabhāgāni phalahetubhedato pariññeyyappahātabbato ca. Pacchimānipi dve sabhāgāni gambhīratthena duravagāhattā lokuttarattā anāsavattā ca, visabhāgāni visayavisayībhedato sacchikātabbabhāvetabbato ca. Paṭhamatatiyāni cāpi sabhāgāni phalāpadesato, visabhāgāni saṅkhatāsaṅkhatato. Dutiyacatutthāni cāpi sabhāgāni hetu-apadesato, visabhāgāni ekantakusalākusalato. Paṭhamacatutthāni cāpi sabhāgāni saṅkhatato, visabhāgāni lokiyalokuttarato. Dutiyatatiyāni cāpi sabhāgāni nevasekkhānāsekkhabhāvato, visabhāgāni sārammaṇānārammaṇato—

“Iti evaṃ pakārehi, nayehi ca vicakkhaṇo.

Vijaññā ariyasaccānaṃ, sabhāgavisabhāgatan”ti.

Suttantabhājanīya-uddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā

Jātiniddesa

190. Idāni saṅkhepato uddiṭṭhāni dukkhādīni vibhajitvā dassetuṃ ayaṃ **tattha katamaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ jātipi dukkhāti** niddesavāro āraddho. Tattha jāti veditabbā, jātiyā dukkhaṭṭho veditabbo. Jarā, maraṇaṃ,

1. Satadhā (Sī, Syā, Ka)

2. Saṃ 3. 395 piṭṭhe.

soko, paridevo, dukkham, domanassam, upāyāso, appiyasampayogo, piyavippayogo veditabbo. Appiyasampayogassa piyavippayogassa dukkhaṭṭho veditabbo, icchā veditabbā, icchāya dukkhaṭṭho veditabbo. Khandhā veditabbā, khandhānaṃ dukkhaṭṭho veditabbo.

Tattha dukkhassa ariyasaccassa kathanatthāya ayaṃ mātikā idaṃhi dukkham nāma anekam nānappakāram. Seyyathidaṃ, dukkhadukkham vipariṇāmadukkham saṅkhāradukkham paṭicchannadukkham appaṭicchannadukkham pariyāyadukkham nippariyāyadukkham.

Tattha kāyikacetasikā dukkhavedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā **dukkhadukkham** nāma. Sukhavedanā vipariṇāmena dukkhupattihetuto **vipariṇāmadukkham** nāma. Upekkhavedanā ceva avasesā ca tebhūmakā saṅkhārā udayabbayapīḷitattā **saṅkhāradukkham** nāma. Tathā pīḷanaṃ pana maggaphalānampi atthi. Tasmā ete dhammā dukkhasaccapariyāpannattena saṅkhāradukkham nāmāti veditabbā.

Kaṇṇasūladantasūlarāgajapariḷāhadosa-japariḷāhādi kāyikacetasiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato **paṭicchannadukkham** nāma. Apākaṭadukkhamtipi vuccati. Dvattiṃsakammakāraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvā jānitabbato upakkamassa ca pākaṭabhāvato **appaṭicchannadukkham** nāma. Pākaṭadukkhamtipi vuccati. Ṭhapetvā dukkhadukkham sesaṃ dukkhasaccavibhaṅge āgataṃ jāti-ādi sabbampi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato **pariyāyadukkham** nāma. Dukkhadukkham **nippariyāyadukkham** nāma.

Tattha pariyāyadukkham nippariyāyadukkham imasmiṃ padadvaye ṭhatvā dukkham ariyasaccaṃ kathetabbaṃ. Ariyasaccaṃ nāmetaṃ Pāliyaṃ saṅkhepatopi āgacchati vitthāratopi. Saṅkhepato āgataṭṭhāne saṅkhepenapi vitthārenapi kathetum vaṭṭati, vitthārato āgataṭṭhāne pana vitthāreneva kathetum vaṭṭati, na saṅkhepena. Taṃ idaṃ imasmiṃ ṭhāne vitthārena āgatanti vitthāreneva kathetabbaṃ. Tasmā yaṃ taṃ niddesavāre “tattha katamaṃ dukkham ariyasaccaṃ, jātipi dukkhā”ti-ādīni padāni gahetvā “jāti veditabbā, jātiyā dukkhaṭṭho veditabbo”ti-ādi vuttaṃ, tattha jāti-ādīni tāva “tattha katamā jāti, yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jāti saṅjāti”ti imassa pana padabhājanīyassa vasena veditabbāni.

191. Tatrāyaṃ atthavaṇṇanā—**tesaṃ tesaṃ sattānanti** ayaṃ saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādharmaṇaniddeso. Yā Devadattassa jāti, yā Somadattassa jāti evaṇhi divasampi kathiyamāne neva sattā pariyādānaṃ gacchanti, na sabbaṃ aparatthadīpanaṃ sijjhati. Imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādinno hoti, na kiñci aparatthadīpanaṃ na sijjhati. Tena vuttaṃ “yā tesaṃ tesaṃ sattānan”ti. **Tamhi tamhīti** ayaṃ gati-jātivasena¹ anekesaṃ sattani-kāyānaṃ sādharmaṇaniddeso. **Sattanikāyeti** sattānaṃ nikāye, sattaghaṭṭayaṃ sattasamūheti attho.

Jātiti ayaṃ jātisaddo anekattho. Tathāhesa “ekampi jātiṃ dvepi jātiyo”ti² ettha bhava āgato. “Atthi Visākhe Nigaṇṭhā nāma samaṇajātikā”ti³ ettha nikāye. “Tiriyā nāma tiṇajāti nābhiyā uggantvā nabhaṃ āhacca ṭhitā ahoṣi”ti⁴ ettha paññattiyaṃ. “Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā”ti⁵ ettha saṅkhatallakkhaṇe. “Yaṃ bhikkhave mātukucchimhi paṭhamāṃ cittaṃ uppannaṃ paṭhamāṃ viññāṇaṃ pātubhūtaṃ, tadupādāya sāvassa jāti”ti⁶ ettha paṭisandhiyaṃ. “Sampati-jāto Ānanda bodhisatto”ti⁷ ettha pasūtiyaṃ. “Anupakkuṭṭho jātivādenā”ti⁸ ettha kule. “Yato haṃ bhagini ariyāya jātiyā jāto”ti⁹ ettha ariyasīle. Idha panāyaṃ savikāresu paṭhamābhini-bbatta-kkhandhesu vattati. Tasmā jāyamānakavasena jātiṃ idamettha sabhāvapaccattaṃ. Sañjāyanavasena **sañjāti**ti upasaggena padaṃ vadḍhitaṃ. Okkamanavasena **okkanti**. Jāyanaṭṭhena vā **jāti**. Sā aparipuṇṇāyatanavasena yuttā¹⁰. Sañjāyanaṭṭhena **sañjāti**. Sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā. Okkamaṇaṭṭhena **okkanti**. Sā aṇḍajalābujavasena yuttā. Te hi aṇḍakosaṇca vatthikosaṇca okkamanti. Okkamantāpi pavisaṇṭā viya paṭisandhiṃ gaṇhanti. Abhinibbattaṇaṭṭhena **abhinibbatti**. Sā saṃsedaja-opapātikavesena yuttā. Te hi pākāṭa eva hutvā nibbattanti. Ayaṃ tāva sammutikathā.

1. Jātigativasena (Sī)

2. Vi 1. 5; Ma 2. 212 piṭṭhādīsu.

3. Am 1. 206 piṭṭhe.

4. Am 2. 210 piṭṭhe.

5. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

6. Vi 3. 129 piṭṭhe.

7. Ma 3. 164 piṭṭhe.

8. Dī 1. 122 piṭṭhe.

9. Ma 2. 306 piṭṭhe.

10. Vuttā (Sī)

Idāni paramatthakathā hoti. Khandhā eva hi paramatthato pātubhavanti, na sattā. Tattha ca **khandhānanti** ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnaṃ, pañcavokārabhave pañcannaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Pātubhāvoti** uppatti. **Āyatanānanti** ettha tatra tatra uppajjamānāyatanavasena saṅgaho veditabbo. **Paṭilābhoti** santatiyaṃ pātubhāvoyeva. Pātubhavantāneva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. **Ayaṃ vuccati jātīti** ayaṃ jāti nāma kathiyati. Sā panesā tattha tattha bhave paṭhamābhiniḃbattilakkhaṇā, niyyātanarasā, atītabhavato idha ummuḃjanapaccupaṭṭhānā, phalavasena dukkhavicittatāpaccupaṭṭhānā vā.

Idāni **jātiyā dukkhaṭṭho veditabboti** ayañhi jāti sayāṃ na dukkhā, dukkhupattiyaṃ pana vatthubhāvena dukkhāti vuttā. Kataradukkhassa panāyaṃ vatthūti. Yaṃ taṃ Bālapaṇḍitasuttādīsu¹ Bhagavatāpi upamāvasena pakāsitaṃ āpāyikadukkhāṃ, yañca sugatiyaṃ manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedāṃ dukkhāṃ uppajjati, tassa sabbassāpi esā vatthu. Tatridaṃ gabbhokkantimūlakādibhedāṃ dukkhāṃ ayañhi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppalapadumapuṇḍarīkādisu nibbattati, atha kho heṭṭhā āmāsayaṃ upari pakkāsayaṃ udarapaṭalapiṭṭhikaṇḍakānaṃ vemajjhe paramasambādhe tibbandhakāre nānākūṇapagandhapariḃhāvite asuciparamaduggandhapavanavicarite adhimattajegucche kucchippadese pūtimacchapūtikummāsacandanikādīsu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto dasa māse mātukucchisambhavena usmanā puṭapākaṃ viya paccamāno piṭṭhapiṇḍi viya sediyamāno samīñjanapasāraṇādirahito adhimattaṃ dukkhāṃ paccanubhotīti idaṃ tāva **gabbhokkantimūlakāṃ** dukkhāṃ.

Yaṃ pana so mātu sahasā upakkhalanagamanasīdanavuṭṭhānaparivattanādīsu surādhuttahatthagato eḷako viya ahituṇḍikahatthagato sappapotako viya ca ākaḍḍhanaparikaḍḍhana-odhunananiddhunanādinā upakkamena adhimattaṃ dukkhamanubhavati, yañca mātu sītudakapānakāle sītanarakupapanno viya uṇhayāgubhattādi-ajjhoharaṇakāle aṅgāravuṭṭhisamparikiṇṇo viya loṇambilādi-ajjhoharaṇakāle khārapaṭicchakādīkammakāraṇappatto viya tibbaṃ dukkhamanubhoti, idaṃ **gabbhapariharaṇamūlakāṃ** dukkhāṃ.

1. Ma 3. 203 piṭṭhādīsu.

Yam panassa mūḷhagabbhāya mātuyā mittāmaccasuhajjādīhipi
 adassanārahe dukkhuppatiṭṭhāne chedanaphālanādīhi dukkham uppajjati,
 idam **gabbhavipattimūlakam** dukkham. Yam vijāyamānāya mātuyā
 kammajehi vātehi parivattetvā narakapapātaṃ viya atibhayānakam
 yonimaggaṃ paṭipātiyamānassa paramasambādhenā yonimukhena
 tālacchiggaḷena viya nikkadḍhiyamānassa mahānāgassa narakasattassa viya
 ca saṅghāṭapabbatehi vicuṇṇiyamānassa dukkham uppajjati, idam
vijāyanamūlakam dukkham. Yam pana jātassa taruṇavaṇasadisassa
 sukumarasarīrassa hatthaggaḥaṇanāpanadhovanacoḷaparimajjanādīkāle
 sūcimukhakhuradhāravijjhanaphalanasadisam dukkham uppajjati, idam
 mātukucchito **bahi nikkhamanamūlakam** dukkham. Yam tato param
 pavattiyam attanāva attānam vadhantassa acelakavatādivasena
 ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa kodhavasena abhuñjantassa
 ubbandhantassa ca dukkham hoti, idam **attūpakkamamūlakam** dukkham.

Yam pana parato vadhabandhanādīni anubhavantassa dukkham
 uppajjati, idam **parūpakkamamūlakam** dukkhanti. Iti imassa sabbassāpi
 dukkhassa ayam jāti vatthumeva hoti. Ten’etaṃ vuccati—

“Jāyetha no ce narakesu satto,
 Tatthaggidāhādīkamappasayham.
 Labhetha dukkham nu kuhiṃ patiṭṭham,
 Iccāha dukkhāti Munīdha jātiṃ.

Dukkham tiracchesu kasāpatoda-
 Daṇḍābhīghātādībhavaṃ anekam.
 Yam taṃ katham tattha bhavēyya jātiṃ,
 Vinā tahiṃ jāti tatopi dukkhā.

Petesu dukkham pana khuppiṇāsa-
 Vātātapādippabhavaṃ vicittam.
 Yasmā ajātassa na tattha atthi,
 Tasmāpi dukkham Muni jātimāha.

Tibbandhakāre ca asayhasīte,
 Lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ.
 Na taṃ bhavē tattha na cassa jāti,
 Yato ayaṃ jāti tatopi dukkhā.

 Yañcāpi gūthanarake viya mātugabbhe,
 Satto vasaṃ ciramato bahi nikkhamanañca.
 Pappoti dukkhamatighoramidampi natthi,
 Jātiṃ vinā itipi jātirayañhi dukkhā.

 Kiṃ bhāsitenā bahunā nanu yaṃ kuhiñci,
 Atthidha kiñcirapi dukkhamidaṃ kadāci.
 Nevatthi jātivirahe yadato Mahesi,
 Dukkhatī sabbapaṭhamāṃ imamāha jātin”ti.

Jarāniddesa

192. **Jarāniddese jarāti** sabhāvapaccattāṃ. **Jīraṇatāti** ākāraniddeso.
Khaṇḍiccanti-ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā, pacchimā dve
 pakatiniddesā. Ayañhi jarāti iminā padena sabhāvato dīpitā, tenassā idaṃ
 sabhāvapaccattāṃ. Jīraṇatāti iminā ākārato, tenassāyaṃ ākāraniddeso.
Khaṇḍiccanti iminā kālātikkame dantanakhānaṃ
 khaṇḍitabhāvakaraṇakiccato. **Pāliccanti** iminā kesalomānaṃ
 palitabhāvakaraṇakiccato. **Valittacatāti** iminā maṃsaṃ milāpetvā tace
 valittabhāvakaraṇakiccato dīpitā. Tenassā ime khaṇḍiccanti-ādayo tayo
 kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesaṃ vikārānaṃ dassanavasena
 pākaṭibhūtāti pākaṭajarā dassitā. Yatheva hi udakassa vā vātassa vā aggino
 vā tiṇarukkhādīnaṃ sambhaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo
 pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya
 dantādīsū khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhuṃ ummīletvāpi
 gayhati. Na ca khaṇḍiccādīneva jarā. Na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṁhāni indriyānaṁ paripākoti imehi pana padehi
 kālātikameyeva abhibyattāya āyukkhayacakkhādi-
 indriyaparipākasaṅkhātāya pakatiyā dīpitā, tenassime pacchimā dve
 pakatiniddesāti veditabbā. Tattha yasmā jaraṁ pattassa āyu hāyati, tasmā
 jarā “āyuno saṁhāni”ti phalūpacārena vuttā. Yasmā daharakāle
 suppasannāni sukhumampi attano visayaṁ sukheneva gaṇhanasamatthāni
 cakkhādāni indriyāni jaraṁ pattassa paripakkāni āluḷitāni avisadāni,
 oḷārikampi attano visayaṁ gahetuṁ asamatthāni honti, tasmā “indriyānaṁ
 paripāko”ti phalūpacāreneva vuttā.

Sā panesā evaṁ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākāṭa paṭicchannāti duvidhā
 hoti. Tattha dantādīsu khaṇḍādibhāvadassanato rūpadhammesu jarā
pākāṭajarā nāma, arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa adassanato
paṭicchannajarā nāma. Tattha yvāyaṁ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādisānaṁ
 dantādīnaṁ suviññeyyattā vaṇṇoyeva, taṁ cakkhunā disvā manodvārena
 cintetvā “ime dantā jarāya pakaṭā”ti jaraṁ jānāti udakaṭṭhāne baddhāni
 gosiṅgādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthibhāvaṁ jānanaṁ viya. Puna avīci
 savīcīti evampi ayaṁ jarā duvidhā hoti. Tattha
 maṇikanakarajatapavāḷacandasūriyādīnaṁ mandadasakādīsu pāṇīnaṁ viya
 ca pupphaphalapallavādīsu apāṇīnaṁ viya ca antarantarā vaṇṇavisesādīnaṁ
 dubbiññeyyattā jarā **avīcijarā** nāma, nirantarajarāti attho. Tato aññesu pana
 yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṁ suviññeyyattā jarā **savīcijarā**
 nāma.

Tattha savīcijarā upādinnānupādinna-kavasena evaṁ dīpetabbā
 daharakumārakānañhi paṭhamameva khīradantā nāma uṭṭhahanti, na te thirā.
 Tesu pana patitesu puna dantā uṭṭhahanti. Te paṭhamameva setā honti,
 jarāvātena pana pakaṭakāle kākakā honti. Kesā pana paṭhamameva tambāpi
 honti kākakāpi setāpi. Chavi pana salohitikā hoti. Vaḍḍhantānaṁ
 vaḍḍhantānaṁ odātānaṁ odātābhāvo kākakānaṁ kākakabhāvo paññāyati.
 Jarāvātena pana pakaṭakāle valim gahāti. Sabbampi sassam vapitakāle
 setam hoti, pacchā nīlam. Jarāvātena pana pakaṭakāle paṇḍukam hoti.
 Ambaṅkurenāpi dīpetum vaṭṭati eva. **Ayaṁ vuccati jarāti**

ayaṃ jarā nāma kathiyati. Sā panesā khandhaparipākakkaṇṇā,
maraṇūpanayanarasā, yobbannavināsapaccupaṭṭhānā.

Jarāya dukkhaṭṭho veditabboti ettha pana ayampi sayam na dukkhā,
dukkhassa pana vatthubhāvena dukkhāti vuttā. Katarassa dukkhassa?
Kāyadukkhassa ceva domanassadukkhassa ca. Jiṇṇassa hi attabhāvo
jarasakaṭaṃ viya dubbalo hoti, ṭhātuṃ vā gantuṃ vā nisīdituṃ vā
vāyamantassa balavaṃ kāyadukkhaṃ uppajjati. Puttadāre yathāpure
asallakkhente domanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ
vatthubhāvena dukkhāti veditabbā. Api ca—

Āṅgānaṃ sithilabhāvā, indriyānaṃ vikārato.

Yobbannassa vināsenā, balassa upaghātato.

Vippavāsā satādīnaṃ, puttadārehi attano.

Appasādanīyato ceva, bhiyyo bālappattiya.

Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco, kāyikaṃ mānasaṃ tathā.

Sabbametaṃ jarāhetu, yasmā tasmā jarā dukkhāti.

Marāṇaniddesa

193. **Marāṇaniddese** cavanakavasena **cuti**, ekacatupaṇcakkhandhāya
cutiyā sāmāññavacanametam. **Cavanatāti** bhāvavacanena
lakkhaṇānidassanaṃ. **Bhedoti** cutikhandhānaṃ¹ bhaṅguppatiparidīpanaṃ.
Antaradhānanti ghaṭassa viya bhinnassa bhinnānaṃ cutikhandhānaṃ yena
kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṃ. **Maccu marāṇanti**
maccusaṅkhātāṃ marāṇaṃ. Kālo nāma antako, tassa kiriyā **kālakiriyā**.
Ettāvatā sammutiya marāṇaṃ dīpitaṃ hoti.

Idāni paramatthena dīpetuṃ **khandhānaṃ bhedoti**-ādimāha.
Paramatthena hi khandhāyeva bhijjanti, na satto nāma koci marati.
Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhinnesu matoti vohāro hoti.
Ettha ca catupaṇcavokāravasena khandhānaṃ bhedo, ekavokāravasena
kaḷavarassa nikkhepo. Catuvokāravasena vā khandhānaṃ bhedo,
sesadvayavasena

1. Khandhānaṃ (Ka)

kaḷavarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvayepi rūpakāyasaṅkhātassa kaḷavarassa sabbhāvato. Yasmā vā cātumahārājikādīsu khandhā bhijjanteva, na kiñci nikkhipati, tasmā tesam vasena khandhānam bhedo. Manussādīsu kaḷavarassa nikkhepo. Ettha ca kaḷavarassa nikkhepakaraṇato maraṇam “kaḷavarassa nikkhepo”ti vuttaṃ.

Jīvitindriyassa upacchedoti iminā indriyabaddhasseva maraṇam nāma hoti, anindriyabaddhassa maraṇam nāma natthīti dasseti. “Sassam matam, rukkho mato”ti idam pana vohāramattameva. Atthato pana evarūpāni vacanāni sassādīnam khayavayabhāvameva dīpenti. **Idam vuccati maraṇanti** idam sabbampi maraṇam nāma kathiyati.

Apicettha khaṇikamaraṇam sammutimaraṇam samucchedamaraṇanti ayampi bhedo veditabbo. Tattha **khaṇikamaraṇam** nāma pavatte rūpārūpadhammānam bhedo. Tisso mato, phusso matoti idam **sammutimaraṇam** nāma. Khīṇāsavassa appaṭṭisandhikā kālakiriya **samucchedamaraṇam** nāma. Imasmim panettha sammutimaraṇam adhippetam. Jātikkhayamaraṇam upakkamamaraṇam sarasamaraṇam āyukkhayamaraṇam puñṇakkhayamaraṇanti tasseeva nāmam. Tayidam cutilakkhaṇam, viyogarasam, vippavāsapaccupaṭṭhānam.

Maraṇassa dukkhaṭṭho veditabboti ettha pana idampi sayam na dukkham, dukkhassa pana vatthubhāvena dukkhanti vuttaṃ. Maraṇantikāpi hi sārīrikā vedanā paṭivāte gahitā ādittatiṇukkā viya sarīram nidahanti. Narakanimittādīnam upaṭṭhahanakāle balavadomanassam uppajjati. Iti imesam dvinnampi dukkhānam vatthubhāvena dukkhanti veditabbam. Api ca—

“Pāpassa pāpakammādi-nimittamanupassato.
Bhaddassāpasahantassa, viyogam piyavatthukam.
Mīyamānassa yaṃ dukkham, mānasam avisesato.
Sabbesañcāpi yaṃ sandhi-bandhanacchedanādikam.
Vitujjamānamammānam¹, hoti dukkham sarīrajam.
Asayhamappaṭikāram, dukkhasse tassidam yato.
Maraṇam vatthu tenetam, dukkhamicceva bhāsitan”ti.

1. Vitujjamānadhammānam (Syā, Ka)

Api ca imāni jātijarāmarañāni nāma imesaṃ sattānaṃ vadhakapaccāmittā viya otāraṃ gavesantāni vicaranti. Yathā hi purisassa tīsu paccāmittesu otārāpekkhesu vicarantesu eko vadeyya “aham asukaraññassa nāma vaṇṇaṃ kathetvā etaṃ ādāya tattha gamissāmi, ettha mayhaṃ dukkaraṃ natthi”ti. Duttiyo vadeyya “aham tava etaṃ gahetvā gatakāle pothetvā dubbalaṃ karissāmi, ettha mayhaṃ dukkaraṃ natthi”ti. Tatiyo vadeyya “tayā etasmim pothetvā dubbale kate tiṇhena asinā sīsacchedanaṃ nāma mayhaṃ bhāro hotū”ti te evaṃ vatvā tathā kareyyuṃ.

Tattha paṭhamapaccāmittassa araṇṇassa vaṇṇaṃ kathetvā taṃ ādāya tattha gatakālo viya suhajjañātimaṇḍalato nikkaḍḍhitvā yattha katthaci nibbattāpanaṃ nāma jātiyā kiccaṃ, duttiyassa pothetvā dubbalakaraṇaṃ viya nibbattakkhandhesu nipatitvā parādhīnamañcaparāyaṇabhāvakaraṇaṃ jarāya kiccaṃ, tatiyassa tiṇhena asinā sīsacchedanaṃ viya jīvitakkhayapāpanaṃ maraṇassa kiccanti veditabbaṃ.

Apicettha jātidukkhaṃ sādīnavamahākantārappaveso viya daṭṭhabbaṃ, jarādukkhaṃ tattha annapānarahitassa dubbalaṃ viya daṭṭhabbaṃ, maraṇadukkhaṃ dubbalassa iriyāpathapavattane vihataparakkamassa vāḷādīhi anayabyasanāpādanaṃ viya daṭṭhabbanti.

Sokaniddesa

194. **Sokaniddese** byasatīti byasanaṃ, hitasukhaṃ khipati viddhamsetīti attho. Ñātīnaṃ byasanaṃ ñātibyasanaṃ, corarogabhayādīhi ñātikkhayo ñātivināsoti attho. Tena **ñātibyasanena**. **Phuṭṭhassāti** ajjhotthaṭassa, abhibhūtaṃ samannāgatassāti attho. Sesesupi eseṃ nayo. Ayaṃ pana viṣeso bhogānaṃ byasanaṃ **bhogabyasanaṃ**, rājacorādivasena bhogakkhayo bhogavināsoti attho. Rogoyeva byasanaṃ **rogabyasanaṃ**. Rogo hi ārogyaṃ byasati vināsetīti byasanaṃ. Sīlassa byāsanaṃ **sīlabyasanaṃ**. Dussīlyassettaṃ nāmaṃ. Sammādiṭṭhiṃ vināsayamānā uppannā diṭṭhi eva byasanaṃ **diṭṭhibyasanaṃ**. Ettha ca purimāni dve anipphannāni, pacchimāni tīni nipphannāni tilakkhaṇabbhātaṇi. Purimāni ca tīni neva kusalāni na akusalāni, sīladiṭṭhibyasanaadvayaṃ akusalaṃ.

Aññataraññatarenāti gahitesu vā yena kenaci aggahitesu vā mittāmaccaḃbyasanādīsu yena kenaci. **Samannāgatassā**ti samanubandhassa aparimuccamānassa. **Aññataraññatarena dukkhadhammenā**ti yena kenaci sokadukkhassa uppattihetunā. **Sokoti** socanakavasena soko. Idaṃ tehi kāraṇehi uppajjanakasokassa sabhāvapaccattaṃ. **Socanā**ti socanākāro. **Socitattanti** socitabhāvo. **Antosokoti** abbhantare soko. Dutiyapadaṃ upasaggavasena vaddhitaṃ. So hi abbhantare sukkhāpento viya parisukkhāpento viya uppajjati “antosoko antoparisoko”ti vuccati.

Cetaso parijjhāyanāti cittassa jhāyanākāro. Soko hi uppajjamāno aggi viya cittaṃ jhāpeti paridahati, “cittaṃ me jhāmaṃ, na me kiñci paṭibhātī”ti vadāpeti. Dukkhitō mano dummano, tassa bhāvo **domanassaṃ**. Anupaviṭṭhaṭṭhena sokova sallanti **sokasallaṃ**. **Ayaṃ vuccati sokoti** ayaṃ soko nāma kathyati. So paṇāyaṃ kiñcāpi atthato domanassavedanāva hoti, evaṃ santepi antonijjhānalakkhaṇo, cetaso parinijjhāyanaraso¹, anusocanapaccupaṭṭhāno.

Sokassa dukkhaṭṭho veditabboti ettha pana ayaṃ sabhāvadukkhattā ceva dukkhassa ca vatthubhāvena dukkhoti vutto. Kataradukkhassāti? Kāyikadukkhassa ceva javanakkhaṇe ca domanassadukkhassa. Sokavegena hi hadaye mahāgaṇḍo utṭhahitvā paripaccitvā bhijjati, mukhato vā kāḷalohitaṃ nikkhamati, balavaṃ kāyadukkhāṃ uppajjati. “Ettakā me ñātayo khayaṃ gatā, ettakā me bhogā”ti cintentassa ca balavaṃ domanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnāṃ dukkhānaṃ vatthubhāvenapesa dukkhoti veditabbo. Api ca—

Sattānaṃ hadayaṃ soko, sallaṃ viya vitujjati.

Aggitattova nārāco, bhusaṇca dahate puna.

Samāvahati ca byādhi-jarāmaraṇabhedaṇaṃ.

Dukkhampi vividhaṃ yasmā, tasmā dukkhoti vuccatīti.

1. Parijjhāpanaraso (Visuddhimagge Indriyasaccaniddese)

Paridevaniddesa

195. **Paridevaniddese** “mayhaṃ dhītā mayhaṃ putto”ti evaṃ ādissa ādissa devanti rodanti etenāti **ādevo**. Taṃ taṃ vaṇṇaṃ parikittetvā parikittetvā devanti etenāti **paridevo**. Tato parāni dve dve padāni purimadvayasseva ākārabhāvaniddesavasena vuttāni. **Vācāti** vacanaṃ. **Palāpoti** tucchaṃ niratthakavacanaṃ. Upaḍḍhabhaṇita-aññabhaṇitādivasena virūpo palāpo **vippalāpo**. **Lālappoti** punappunaṃ lapanam. Lālappanākāro **lālappanā**. Lālappitassa bhāvo **lālappitattaṃ**. **Ayaṃ vuccati paridevoti** ayaṃ paridevo nāma kathiyati. So lālappanalakkhaṇo, guṇadosaparikittanaraso, sambhamapaccupaṭṭhāno.

Paridevassa dukkhaṭṭho veditabboti ettha pana ayampi sayaṃ na dukkho, kāyadukkhadomanassadukkhānaṃ pana vatthubhāvena dukkhoti vutto. Paridevanto hi attano khandhaṃ muṭṭhīti potheti, ubho hi hatthehi uraṃ paharati pisati¹, sīsena bhittiyā saddhiṃ yujjhati. Tenassa balavaṃ kāyadukkhaṃ uppajjati, “ettakā me ñātayo khayaṃ vayaṃ abbattham gata”ti-ādīni cinteti, tenassa balavaṃ domanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhoti veditabbo. Api ca—

Yaṃ sokasallavihato paridevamāno,
Kaṇṭhoṭṭhatālutala² sosajamappasayhaṃ.
Bhiyyodhimattamadhigacchatiyeva dukkhaṃ,
Dukkhoti tena Bhagavā paridevamāhāti.

Dukkhadomanassaniddesa

196-7. **Dukkhadomanassaniddesā** heṭṭhā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ³ vaṇṇitattā pākaṭā eva. Lakkhaṇādīni pana tesāṃ tattha vuttāneva.

“Dukkhassa dukkhaṭṭho veditabbo, domanassassa dukkhaṭṭho veditabbo”ti ettha pana ubhayampetaṃ sayañca dukkhattā kāyikacetasikadukkhānañca vatthubhāvena dukkhanti vuttaṃ. Hatthapādānañhi kaṇṇanāsikānañca chedanadukkhena

1. Pimsati (Sī, Syā)

2. ...dālugala (Sī)

3. Abhi-Ṭṭha 1. 299 piṭṭhesu.

dukkhitassa anāthasālāyaṃ ucchiṭṭhakapālaṃ purato katvā nipannassa vaṇamukhehi puḷuvakesu nikkhamantesu balavaṃ kāyadukkhāṃ uppajjati. Nānāraṅgarattavatthamanuññālaṅkāraṃ nakkhattaṃ kīlantaṃ mahājanaṃ disvā balavadomanassaṃ uppajjati. Evaṃ tāva dukkhassa dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvo veditabbo. Api ca—

Piḷeti kāyikamidaṃ, dukkhāṃ dukkhañca mānasaṃ bhiyyo.
Janayati yasmā tasmā, dukkhanti visesato vuttanti.

Cetodukkkhasamappitā pana kese pakiriya urāni patipisanti āvaṭṭanti vivaṭṭanti, chinnapapātaṃ papatanti, satthaṃ āharanti, visaṃ khādanti, rajjuyā ubbandhanti, aggiṃ pavisanti. Taṃ taṃ viparītaṃ vatthuṃ tathā tathā vipphaṇṇasāraṇaṃ pariḍayhamānacittā cintenti. Evaṃ domanassassa ubhinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvo veditabbo. Api ca—

Piḷeti yato cittaṃ, kāyassa ca pīḷanaṃ samāvahati.
Dukkhanti domanassampi, domanassaṃ tato ahūti.

Upāyāsaniddesa

198. **Upāyāsaniddese āyāsanatṭhena āyāso.**

Samāsīdanavisīdanākārappavattassa cittakīlamathassetāṃ nāmaṃ. Balavaṃ āyāso **upāyāso**. Āyāsitaḥbhāvo **āyāsītattaṃ**. Upāyāsitaḥbhāvo **upāyāsītattaṃ**. **Ayaṃ vuccati upāyāsoti** ayaṃ upāyāso nāma kathyati. So panesa byāsattilakkhaṇo, nitthunanaraso, visādapaccupaṭṭhāno.

Upāyāsassa dukkhaṭṭho veditabboti ettha pana sayampi sayāṃ na dukkho, ubhinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhoti vutto. Kupitena hi raññā issariyaṃ acchinditvā hataputtabhātikānaṃ āṇattavadhānaṃ bhayena aṭaviṃ pavisitvā nilīnānaṃ mahāvisādappattānaṃ dukkhaṭṭhānena dukkhaseyyāya dukkhanisajjāya balavaṃ kāyadukkhāṃ uppajjati, “ettakā no ñātakā ettakā bhogā natṭhā”ti cintentānaṃ balavadomanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhoti veditabboti. Api ca—

Cittassa paridahanā, kāyassa visādanā ca adhimattam.

Yam dukkhamupāyāso, janeti dukkho tato vutto.

Ettha ca mandagginā antobhājaneyeva telādīnaṃ pāko viya soko, tikkhagginā paccamānassa bhājanato bahinikkhamanaṃ viya paridevo, bahinikkhantāvasesassa nikkhamitumpi appahontassa antobhājaneyeva yāva parikkhayā pāko viya upāyāso daṭṭhabbo.

Appiyasampayoganiddesa

199. **Appiyasampayoganiddese yassāti ye assa. Aniṭṭhāti** apariyesitā. Pariyesitā vā hontu apariyesitā vā, nānamevetam amanāpārammaṇaṃ. Manasmim na kamanti na pavisantīti **akantā**. Manasmim na appiyanti, na vā manaṃ vaḍḍhentīti **amanāpā**. **Rūpāti**-ādi tesam sabhāvanidassanaṃ. Anattaṃ kāmenti icchantīti **anattakāmā**. Ahitaṃ kāmenti icchantīti **ahitakāmā**. Aphāsukaṃ dukkhavihāraṃ kāmenti icchantīti **aphāsukakāmā**. Catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ vivaṭṭam na icchanti, sabhayaṃ vaṭṭameva nesaṃ kāmenti icchantīti **ayogakkhemakāmā**.

Api ca saddhādīnaṃ vuḍḍhisāṅkhātassa atthassa akāmanato tesameva hānisāṅkhātassa anattassa ca kāmanato **anattakāmā**. Saddhādīnaṃyeva upāyabhūtassa hitassa akāmanato saddhāhāni-ādīnaṃ upāyabhūtassa ahitassa ca kāmanato **ahitakāmā**. Phāsukavihārassa akāmanato aphāsukavihārassa ca kāmanato **aphāsukakāmā**. Yassa kassaci nibbhayassa akāmanato bhayassa ca kāmanato **ayogakkhemakāmā**ti evampettha attho daṭṭhabbo.

Sanṅatīti gantvā saṃyogo. **Samāgamoti** āgatehi saṃyogo. **Samodhānanti** ṭhānanisajjādīsu sahabhāvo. **Missībhāvoti** sabbakiccānaṃ sahakaraṇaṃ. Ayaṃ sattavasena yojanā. Saṅkhāravasena pana yaṃ labbhati, taṃ gaheṭṭabbaṃ. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ appiyasampayogo nāma kathiyati. So aniṭṭhasamodhānalakkhaṇo, cittaviḥātakaraṇaraso, anattabhāvapaccupaṭṭhāno.

So atthato eko dhammo nāma natthi, kevalaṃ appiyasampayuttānaṃ duvidhassāpi dukkhassa vatthubhāvato dukkhoti vutto. Aniṭṭhāni hi vatthūni samodhānagatāni vijjhanachedanaphālanādihi kāyikampi dukkhaṃ uppādentī, ubbegajananato mānasampi. Ten’etaṃ vuccati—

Disvāva appiye dukkhaṃ, paṭhamāṃ hoti cetasi.

Tadupakkamasambhūta-matha kāye yato idha.

Tato dukkhadvayassāpi, vatthuto so Mahesinā.

Dukkho vuttoti viññeyyo, appiyeḥi samāgamoti.

Piyavippayoganiddesa

200. **Piyavippayoganiddeso** vuttapaṭipakkhanayena vedītabbo. **Mātā** vāti-ādi panettha atthakāme sarūpena dassetuṃ vuttaṃ. Tattha mamāyatīti **mātā**. Piyāyatīti **pitā**. Bhajatīti **bhātā**. Tathā **bhaginī**. Mettāyantīti **mittā**. Minantīti vā **mittā**, sabbaguyhesu anto pakkhipantīti attho. Kiccakaraṇīyesu sahabhāvavattḥena amā hontīti **amaccā**. Ayaṃ amhākaṃ ajjhattikoti evaṃ jānanti, ñāyantīti vā **ñātī**. Lohitena sambandhāti **sālohitā**. Evametāni padāni atthato vedītabbāni. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ piyeḥi vippayogo nāma kathiyati. So iṭṭhavatthuviyogalakkaṇo, sokuppādanaraso, byasanapaccupaṭṭhāno.

So atthato eko dhammo nāma natthi, kevalaṃ piyavippayuttānaṃ duvidhassāpi dukkhassa vatthubhāvato dukkhoti vutto. Iṭṭhāni hi vatthūni viyujjamānāni sarīrassa sosanamilāpanādi bhāvena kāyikampi dukkhaṃ uppādentī, yampi no ahosi, tampi no natthīti anusocāpanato mānasampi. Ten’etaṃ vuccati—

Ñātidhanādiviyogā, sokasarasamappitā vitujjanti.

Bālā yato tatoyaṃ, dukkhoti mato piyaviyogoti.

Icchāniddesa

201. **Icchāniddese** **jātidhammānanti** jātisabhāvānaṃ jātipakatikānaṃ. **Icchā uppajjatīti** taṇhā uppajjati. **Aho vatāti** patthanā.

Na kho panetaṃ icchāya pattabbanti yaṃ etaṃ “aho vata mayaṃ na jātīdhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā”ti evaṃ pahīnasamudayesu sādhusu vijjamānaṃ ajātīdhammattaṃ, parinibbutesu ca vijjamānaṃ jātīyā anāgamaṃ icchitaṃ, taṃ icchantassāpi maggabhāvanāya vinā apattabbato anicchantassa ca bhāvanāya pattabbato na icchāya pattabbaṃ nāma hoti. **Idampīti** etampi. Upari sesāni upādāya pikāro. **Yampicchanti** yenapi dhammena alabbhaneyyaṃ vatthuṃ icchanto na labhati, taṃ alabbhaneyyavatthu-icchanaṃ dukkhanti veditabbaṃ. **Jarādhammānanti**-ādīsupi eseva nayo. Evamettha alabbhaneyyavatthūsu icchāva “yampicchaṃ na labhati, tampi dukkhaṃ”ti vuttā. Sā alabbhaneyyavatthu-icchanalakkhaṇā, tappariyesanarasā, tesāṃ appattipaccupaṭṭhānā.

Dvinnāṃ pana dukkhānaṃ vatthubhāvato dukkhāti vuttā. Ekacco hi rājā bhavissatīti sambhāvito hoti. So chinnabhinnagaṇena parivārīto pabbatavisamaṃ vā vanagahanaṃ vā pavisati. Atha rājā taṃ pavattim̃ ñatvā balakāyaṃ peseti. So rājapurischi nihataparivāro sayampi laddhappahāro palāyamāno rukkhantaraṃ vā pāsānantaraṃ vā pavisati. Tasmiṃ samaye mahāmegho uṭṭhahati, tibbandhakārā kālavadalikā hoti. Atha naṃ samantato kālakupillikādayo pāṇā parivāretvā gaṇhanti. Tenassa balavakāyadukkhāṃ uppajjati. Mā ekaṃ nissāya ettakā ñātī ca bhogā ca vinaṭṭhāti cintentassa balavadomanassaṃ uppajjati. Iti ayaṃ icchā imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhāti veditabbā. Api ca—

Taṃ taṃ patthayamānānaṃ, tassa tassa alābhato.

Yaṃ vighātamayaṃ dukkhaṃ, sattānaṃ idha jāyati.

Alabbhaneyyavatthūnaṃ, patthanā tassa kāraṇaṃ.

Yasmā tasmā Jino dukkhaṃ, icchitālābhamabravīti.

Upādānakkhandhaniddesa

202. **Upādānakkhandhaniddese saṃkhittenā**ti desanaṃ sandhāya vuttaṃ. Dukkhañhi ettakāni dukkhasatānīti vā ettakāni dukkhasahassānīti vā ettakāni

dukkhasatasahassānīti vā saṁkhipitum na sakkā, desanā pana sakkā. Tasmā “dukkham nāma aññaṁ kiñci natthi, saṁkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti desanaṁ saṁkhipento evamāha. **Seyyathidanti** nipāto. Tassa te katameti ceti attho. **Rūpupādānakkhandhoti**-ādīnaṁ attho Khandhavibhaṅge vaṇṇitoyeva.

Khandhānaṁ dukkhaṭṭho veditabboti ettha pana

Jātippabhutikaṁ dukkham, yaṁ vuttaṁ idha tādīnā.

Avuttaṁ yañca taṁ sabbaṁ, vinā ete na vijjati.

Yasmā tasmā upādāna-kkhandhā saṅkhepato ime.

Dukkhatī vuttā dukkhanta-desakena Mahesinā.

Tathā hi indhanamiva pāvako, lakkhamiva paharaṇāni, gorūpamiva ḍaṁsamakasādayo, khetamiva lāvakā, gāmaṁ viya gāmaghātakā, upādānakkhandhapañcakameva jāti-ādayo nānappakārehi bādhayamānā tiṇalatādīni viya bhūmiyaṁ, pupphaphalapallavādīni viya rukkesu, upādānakkhandhesuyeva nibbattanti. Upādānakkhandhānañca ādidukkham jāti, majjhedukkham jarā, pariyosānadukkham maraṇaṁ, mārāṇantikadukkhābhighātena pariḍayhamānadukkham soko tadasahanato lālappanadukkham paridevo, tato dhātukkhobhasaṅkhātā-aniṭṭhaphoṭṭhabbasamāyogato kāyassa ābādhanaadukkham dukkham, tena bādhiyamānānaṁ puthujjanānaṁ tattha paṭighuppattito cetobādhanaadukkham domanassaṁ, sokādivuḍḍhiyā janitavisādānaṁ anutthunanadukkham upāyāso, manorathavighātappattānaṁ icchāvighātadukkham icchitālābhoti evaṁ nānappakārato upaparikkhiyamānā upādānakkhandhāva dukkhātī yadetaṁ ekamekaṁ dassetvā vuccamānaṁ anekehi kappehi na sakkā asesato vattum, taṁ sabbampi dukkham ekajalabindumhi sakalasamuddajalarasaṁ viya yesu kesuci pañcasu upādānakkhandhesu saṁkhipitvā dassetum “saṁkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti Bhagavā avocāti.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

203. **Samudayasaccaniddese yāyaṃ taṇhāti** yā yaṃ taṇhā.

Ponobbhavikā¹ punabbhavakaraṇaṃ punobbhavo, puno bbhavo sīlamassāti ponobbhavikā². Api ca punabbhavaṃ deti, punabbhavāya saṃvattati, punappunaṃ bhava nibbattetīti ponobbhavikā. Sā panaṣā punabbhavassa dāyikāpi atthi adāyikāpi, punabbhavāya saṃvattanikāpi atthi asaṃvattanikāpi. Dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattāpi. Sā punabbhavaṃ dadamānāpi adadamānāpi punabbhavāya saṃvattamānāpi asaṃvattamānāpi dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattāpi ponobbhavikā evāti nāmaṃ labhati. Abhinandanasaṅkhātena nandirāgena saḥagatāti **nandirāgasahagatā**. Nandirāgena saddhiṃ atthato ekattameva gatāti vuttaṃ hoti. **Tatratatrābhinandinī**ti yatra yatra attabhāvo, tatratatrābhinandinī. Rūpādīsu vā ārammaṇesu tatratatrābhinandinī, rūpābhinandinī saddagandharasaphoṭṭhabbadhammābhinandinīti attho. **Seyyathidanti** nipāto. Tassa sā katamāti ceti attho. **Kāmatanḥāti** kāme taṇhā kāmatanḥā. Pañcakāmaguṇikarāgassetam adhivacanaṃ. Bhava taṇhā **bhavatanḥā**. Bhavapatthanāvasena uppannaṃ sassatadiṭṭhisahagatassa rūpārūpabhavarāgassa ca jhānanikantiyā cetam adhivacanaṃ. Vibhave taṇhā **vibhavatanḥā**. Uccchedadiṭṭhisahagatassa rāgassetam adhivacanaṃ.

Idāni tassā taṇhāya vatthuṃ vitthārato dassetuṃ **sā kho panaṣāti**-ādimāha. Tattha **uppajjati**ti jāyati. **Nivisati**ti punappunaṃ pavattivasena patiṭṭhahati. **Yaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpanti** yaṃ lokasmiṃ piyasabhāvañceva madhurasabhāvañca. **Cakkhuṃ loketi**-ādīsu lokasmiṃhi cakkhādīsu mamattena abhinivīṭṭhā sattā sampattiyaṃ patiṭṭhitā attano cakkhuṃ ādāsādīsu nimittaggahaṇānusārena vippasannaapañcapasādaṃ suvaṇṇavimāṇe ugghāṭitamaṇi sīhapañjaraṃ viya maññanti, sotaṃ rajatapanālīkaṃ viya pāmaṅgasuttakaṃ viya ca maññanti, tuṅganāsāti laddhavohāraṃ ghānaṃ vaṭṭetvā ṭhapitaharitālavaṭṭiṃ viya maññanti, jivhaṃ rattakambalapaṭalaṃ viya mudusiniddhamadhurarasadaṃ maññanti, kāyaṃ sālalaṭṭhiṃ viya suvaṇṇatoraṇaṃ viya ca maññanti, manam aṇṇesaṃ manena asadisam ulāraṃ maññanti, rūpaṃ suvaṇṇakaṇikārapupphādivaṇṇam.

1. Ponobbhavikā (Sī)

2. Ponobbhavikā (Sī)

viya, saddaṃ mattakaravīkakokilamandadhamitamāṇivamaṇigghosaṃ viya, attanā paṭiladdhāni catusamuṭṭhānikagandhārammaṇādīni “kassa aññassa evarūpāni atthī”ti maññanti, tesaṃ evaṃ maññamānānaṃ tāni cakkhādīni piyarūpāni ceva honti sātārūpāni ca. Atha nesaṃ tattha anuppannā ceva taṇhā uppajjati, uppannā ca punappunaṃ pavattivasena nivisati. Tasmā Bhagavā “cakkhum loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti-ādimāha. Tattha **uppajjamānā**ti yadā uppajjati, tadā ettha uppajjati attho. Esa nayo sabbatthāpīti.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

204. **Nirodhasaccaniddese yo tassāyeva taṇhāyāti** ettha “yo tasseva dukkhassā”ti vattabbe yasmā samudayanirodheneva dukkhaṃ nirujjhati, no aññathā. Yath’āha—

“Yathāpi mūle anupaddave daḷhe,
Chinnopi rukkho punareva rūhati.
Evampi taṇhānusaye anūhate,
Nibbattatī dukkhamidaṃ punappunan”ti¹.

Tasmā taṃ dukkhanirodhaṃ dassento samudayanirodhena dassetum evamāha. Sihasamānavuttino hi Tathāgatā, te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhaṃca dassentā hetumhi paṭipajjanti na phale. Suvānavuttino pana aññatitthiyā, te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhaṃca dassentā attakilamathānuyogena ceva tasseva ca desanāya phale paṭipajjanti na hetumhī sihasamānavuttitāya Satthā hetumhi paṭipajjanto **yo tassāye vāti-**ādimāha.

Tattha **tassāyevāti** yā sā uppatti nivesavasena heṭṭhā pakāsītā, tassāyeva. **Asesavirāganirodhoti**-ādīni sabbāni

1. Khu 1. 62 piṭṭhe Dhammapade.

nibbānavevacanāneva. Nibbānañhi āgamma taṇhā asesā virajjati nirujjhati, tasmā taṃ “tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho”ti vuccati. Nibbānañca āgamma taṇhā cajiyyati paṭinissajjiyyati muccati na allīyati, tasmā nibbānaṃ “cāgo paṭinissaggo mutti anālayo”ti vuccati. Ekameva hi nibbānaṃ, nāmāni panassa sabbasaṅkhatānaṃ nāmapaṭipakkhavasena anekāni nibbānavevacanāneva honti. Seyyathidaṃ, asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo taṇhākkhayo anuppādo appavattaṃ animittaṃ appaṇihitaṃ anāyūhanaṃ appaṭisandhi anupapatti agati ajātaṃ ajaraṃ abyādhi amataṃ asokaṃ aparidevaṃ anupāyāsaṃ asaṃkiliṭṭhanti-ādīni.

Idāni maggena chinnāya nibbānaṃ āgamma appavattipattāyapi ca taṇhāya yesu vatthūsu tassā uppatti dassitā, tattheva abhāvaṃ dassetuṃ **sā kho panesāti**-ādimāha. Tattha yathā puriso khetto jātaraṃ titta-alābuvallim disvā aggato paṭṭhāya mūlaṃ pariyesitvā chindeyya, sā anupubbena milāyitvā appaṇṇattim gaccheyya. Tato tasmim khetto titta-alābu niruddhā pahīnāti vucceyya, evameva khetto titta-alābu viya cakkhādīsu taṇhā. Sā ariyamaggena mūlacchinnā nibbānaṃ āgamma appavattim gacchati¹. Evaṃ gatā pana tesu vatthūsu khetto titta-alābu viya na paṇṇāyati. Yathā ca aṭavito core ānetvā nagarassa dakkhiṇadvāre ghāteyyum, tato aṭaviyaṃ corā matāti vā mārītāti vā vucceyyum, evameva aṭaviyaṃ corā viya yā cakkhādīsu taṇhā, sā dakkhiṇadvāre corā viya nibbānaṃ āgamma niruddhattā nibbāne niruddhā. Evaṃ niruddhā pana tesu vatthūsu aṭaviyaṃ corā viya na paṇṇāyati. Tenassā tattheva niruddhaṃ dassento “cakkhum loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati. Ettha nirujjhamānā nirujjhati”ti-ādimāha. Sesamettha uttānatthamevāti. Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Gaccheyya (Ka)

4. Maggasaccaniddesavaṇṇanā

205. **Maggasaccaniddese ayamevāti** aññamaggapaṭikkhepanatthaṃ niyamanam. **Ariyoti** taṃtaṃmaggavajjhehi kilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭhaṅgāni assāti **aṭṭhaṅgiko**. Svāyaṃ caturaṅgikā viya senā pañcaṅgikaṃ viya tūriyaṃ aṅgamattameva hoti, aṅgavinimutto natthi. Nibbānatthikehi maggiyati, nibbānaṃ vā maggati, kilese vā mārento gacchatīti **maggo**. **Seyyathidanti** so katamoti ceti attho.

Idāni aṅgamattameva maggo hoti, aṅgavinimutto natthīti dassento **sammādiṭṭhi -pa- sammāsamādhīti** āha. Tattha sammā dassanalakkhaṇā **sammādiṭṭhi**. Sammā abhiniropanalakkhaṇo **sammāsaṅkappo**. Sammā pariggahalakkhaṇā **sammāvācā**. Sammā samuṭṭhāpanalakkhaṇo **sammākammanto**. Sammā vodānalakkhaṇo¹ **sammā-ājīvo**. Sammā paggahalakkhaṇo **sammāvāyāmo**. Sammā upaṭṭhānalakkhaṇā **sammāsati**. Sammā samādhānalakkhaṇo **sammāsamādhī**.

Tesu ca ekekassa tīṇi tīṇi kiccāni honti. Seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi tāva aññehipi attano paccanīkakilesehi saddhiṃ micchādiṭṭhiṃ pajahati, nirodhaṃ ārammaṇaṃ karoti. Sampayuttadhamme ca passati tappaṭicchādakamohavidhamanavasena asammohato. Sammāsaṅkappādayopi tatheva micchāsaṅkappādīni ca pajahanti, nirodhañca ārammaṇaṃ karonti. Visesato panettha sammāsaṅkappo sahaajātadhamme abhiniropeti, sammāvācā sammā pariggaṇhāti, sammākammanto sammā samuṭṭhāpeti, sammā-ājīvo sammā vodāpeti, sammāvāyāmo sammā paggaṇhāti, sammāsati sammā upaṭṭhāti, sammāsamādhī sammā padahati.

Apicesā sammādiṭṭhi nāma pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā hoti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā. Kiccato pana dukkhe ñāṇanti-ādīni cattāri nāmāni labhati. Sammāsaṅkappādayopi pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā honti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā. Tesu sammāsaṅkappo kiccato nekkhammasaṅkappoti-ādīni

1. Vodāpanalakkhaṇo (Ka)

tīṇi nāmāni labhati. Sammāvācādayo tayo pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā viratīyopi honti cetanāyopi, maggakkhaṇe pana viratīyova. Sammāvāyāmo sammāsātīti idampi dvayaṃ kiccato sammappadhānasatipaṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhati. Sammāsamādhī pana pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhīyeva.

Iti imesu aṭṭhasu dhammesu Bhagavatā nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārattā paṭhamam sammādiṭṭhi desitā. Ayañhi “paññāpajjoto paññāsattan”¹ti ca vuttā. Tasmā etāya pubbabhāge vipassanāñāṇasaṅkhātāya sammādiṭṭhiyā avijjandhakāraṃ viddhamsetvā kilesacore ghātento khemena yogāvacaro nibbānam pāpuṇāti. Tena vuttam “nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārattā paṭhamam sammādiṭṭhi desitā”ti.

Sammāsaṅkappo pana tassā bahūpakāro. Tasmā tadanantaram vutto. Yathā hi heraññiko hatthena parivattetvā parivattetvā cakkhunā kahāpaṇam olokento “ayaṃ kūṭo ayaṃ cheko”ti jānāti, evam yogāvacaropi pubbabhāge vitakkena vitakketvā vitakketvā vipassanāpaññāya olokayamāno “ime dhammā kāmāvacarā ime dhammā rūpāvacarādayo”ti jānāti. Yathā vā pana purisena koṭiyam gahetvā parivattetvā parivattetvā dinnam mahārukkham tacchako vāsiyā tacchetvā kamme upaneti, evam vitakkena vitakketvā vitakketvā dinnadhamme yogāvacaro paññāya “ime dhammā kāmāvacarā ime dhammā rūpāvacarā”ti-ādinā nayena paricchinditvā kamme upaneti. Tena vuttam “sammāsaṅkappo pana tassā bahūpakāro. Tasmā tadanantaram vutto”ti.

Svāyam yathā sammādiṭṭhiyā, evam sammāvācāyapi upakārako. Yathāha “pubbe kho gahapati vitakketvā vicāretvā pacchā vācam bhindatī”²ti. Tasmā tadanantaram sammāvācā vuttā.

Yasmā pana idaṇcīdaṇca karissāmāti paṭhamam vācāya samvidahitvā loke kammante payojenti, tasmā vācā kāyakammassa upakārikāti sammāvācāya anantaram sammākammanto vutto.

1. Abhi 1. 20, 22 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 376 piṭṭhe.

Catubbidham pana vacīduccaritaṃ tividham kāyaduccaritaṃ pahāya ubhayaṃ sucaritaṃ pūrentasseva yasmā ājīvaṭṭhamakasīlaṃ pūراتي, na itarassa. Tasmā tadubhayānantaraṃ sammā-ājīvo vutto.

Evam suddhājīvena “parisuddho me ājīvo”ti ettāvatā paritosam akatvā suttapamattena viharitum na yuttam, atha kho sabba-iriyāpathesu idaṃ vīriyamārabhitabbanti dassetuṃ tadanantaram sammāvāyāmo vutto.

Tato āraddhavīriyenāpi kāyādisu catūsu vatthūsu sati suppatiṭṭhitā kātabbāti dassanattam tadanantaram sammāsati desitā.

Yasmā pana evam suppatiṭṭhitā sati samādhissa upakārānupakārānam dhammānam gatiyo samanvesitvā pahoti ekattārammaṇe cittaṃ samādhātuṃ, tasmā sammāsati-anantaram sammāsamādhi desitoti veditabbo.

Sammādiṭṭhiniddese “dukkhe ñāṇaṃ”ti-ādinā catusaccasakammaṭṭhānam dassitaṃ. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭam, pacchimāni vivaṭṭam. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi dve saccāni “pañcakkhandhā dukkham, taṇhā samudayo”ti evam saṅkhepena ca “katame pañcakkhandhā, rūpakkhando”ti-ādinā nayena vitthārena ca ācariyassa santike uggaṇhitvā vācāya punappunam parivattento yogāvacaro kammaṃ karoti. Itaresu pana dvīsu saccesu “nirodhasaccaṃ iṭṭham kantaṃ manāpaṃ, maggasaccaṃ iṭṭham kantaṃ manāpaṃ”ti evam savaneneva kammaṃ karoti. So evam kammaṃ karonto cattāri saccāni ekena paṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkham pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodham sacchikiriyapaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkham pariññābhisamayena -pa- maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti.

Evamassa pubbabhāge dvīsu saccesu uggahaparipucchāsavanadhāraṇa-sammasanapaṭivedho hoti, dvīsu savanapaṭivedhoyeva. Aparabhāge tīsu kiccato paṭivedho hoti, nirodhe ārammaṇapaṭivedho. Tattha sabbampi paṭivedhañāṇam lokuttaram. Savanadhāraṇasammasanañāṇam lokiyaṃ kāmāvacaram. Paccavekkhaṇā pana pattasaccassa hoti. Ayaṅca ādikammiko, tasmā sā idha na vuttā. Imassa ca bhikkhuno pubbe pariggahato “dukkham

parijānāmi, samudayaṃ pajahāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvēmi”ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi. Pariggahato paṭṭhāya hoti. Aparabhāge pana dukkhaṃ pariññātameva hoti -pa- maggo bhāvitova hoti.

Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni, dve gambhīrattā duddasāni. Dukkhasaccañhi uppattito pākaṭaṃ, khāṇukaṇṭakappahārādīsu “aho dukkhaṇ”ti vattabbatampi āpajjati. Samudayaampi khāditukāmatābhuñjitukāmatādivasena uppattito pākaṭaṃ. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīraṃ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṃ pana dvinnāṃ dassanattāya payogo bhavaggagahaṇatthaṃ hatthappasāraṇaṃ viya avīciphusanatthaṃ pādappasāraṇaṃ viya satadhā bhinnavālassa koṭiyā koṭiṃ paṭipādanaṃ viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṃ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu saccesu uggahādivasena pubbabhāgañāṇuppattiṃ sandhāya idaṃ “dukkhe ñāṇaṇ”ti-ādi vuttaṃ. Paṭivedhakkhaṇe pana ekameva ñāṇaṃ hoti.

Sammāsaṅkappaniddese kāmato nissaṭoti **nekkhammasaṅkappo**. Byāpādato nissaṭoti **abyāpādasāṅkappo**. Vihimsāya nissaṭoti **avihimsāsaṅkappo**. Tattha nekkhammavitakko kāmavitakkassa padaghātaṃ padacchedaṃ karonto uppajjati, abyāpādavitakko byāpādavitakkassa, avihimsāvitakko vihimsāvitakkassa. Nekkhammavitakko ca kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati, abyāpāda-avihimsāvitakkā byāpādavihimsāvitakkānaṃ.

Tattha yogāvacaro kāmavitakkassa padaghātanatthaṃ kāmavitakkaṃ vā sammasati aññaṃ vā kiñci saṅkhāraṃ. Athassa vipassanākkhaṇe vipassanāsampayutto saṅkappo tadaṅgavasena kāmavitakkassa padaghātaṃ padacchedaṃ karonto uppajjati, vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaṃ pāpeti. Athassa maggakkhaṇe maggasampayutto saṅkappo samucchedavasena kāmavitakkassa padaghātaṃ padacchedaṃ karonto uppajjati. Byāpādavitakkassāpi padaghātanatthaṃ byāpādavitakkaṃ vā aññaṃ vā saṅkhāraṃ sammasati. Vihimsāvitakkassa padaghātanatthaṃ vihimsāvitakkaṃ vā aññaṃ vā saṅkhāraṃ sammasati. Athassa vipassanākkhaṇeti sabbaṃ purimanayeneva yojetabbaṃ.

Kāmavitakkādīnaṃ pana tiṇṇaṃ Pāliyaṃ vibhassetu
 aṭṭhatimsārammaṇesu ekakammaṭṭhānampi apaccanīkaṃ nāma natthi.
 Ekantato pana kāmavitakkassa tāva asubhesu paṭhamajjhānameva
 paccanīkaṃ, byāpādavitakkassa mettāya tikacatukkajjhānāni,
 vihiṃsāvitakkassa karuṇāya tikacatukkajjhānāni. Tasmā asubhe
 parikammaṃ katvā jhānaṃ samāpannassa samāpattikkhaṇe jhānasampayutto
 saṅkappo vikkhambhanavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati.
 Jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapentassa vipassanākkhaṇe
 vipassanāsampayutto saṅkappo tadaṅgavasena kāmavitakkassa paccanīko
 hutvā uppajjati. Vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaṃ pāpentassa
 maggakkhaṇe maggasampayutto saṅkappo samucchadavasena
 kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati. Evaṃ uppanno
 nekkhammasaṅkappoti vuccatīti veditabbo.

Mettāya pana parikammaṃ katvā, karuṇāya parikammaṃ katvā jhānaṃ
 samāpajjati sabbaṃ purimanayeneva yojetabbaṃ. Evaṃ uppanno
 abyāpādasāṅkappoti vuccati, avihimsāsāṅkappoti ca vuccatīti veditabbo.
 Evamete nekkhammasaṅkappādayo vipassanājhānavasena uppattīnaṃ
 nānattā pubbabhāge nānā. Maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu,
 uppannassa akusalasaṅkappassa padacchedato anuppattisādhanavasena
 maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova kusalaṅkappo uppajjati. Ayaṃ
 sammāsaṅkappo nāma.

Sammāvācāniddeseṇi yasmā aññeneva cittena musāvādā viramati,
 aññenaññena piṣuṇavācādihi, tasmā catassopetā veramaṇiyo pubbabhāge
 nānā. Maggakkhaṇe pana micchāvācāsaṅkhātāya catubbidhāya
 akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ
 pūrayamānā ekāva sammāvācāsaṅkhātā kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ
 sammāvācā nāma.

Sammākammantaniddeseṇi yasmā aññeneva cittena paṇātipātā viramati,
 aññena adinnādānā, aññena kāmesumicchācārā, tasmā tissopetā veramaṇiyo
 pubbabhāge nānā. Maggakkhaṇe pana micchākammantasaṅkhātāya
 tividdhāya akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena
 maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammākammantasaṅkhātā kusalaveramaṇī
 uppajjati. Ayaṃ sammākammanto nāma.

Sammā-ājīvaniddese idhāti imasmiṃ sāsane. **Ariyasāvakoti** ariyassa Buddhassa sāvako. **Micchā-ājīvaṃ pahāyāti** pāpakaṃ ājīvaṃ pajahitvā. **Sammā-ājīvenāti** Buddhapasatthena kusala-ājīvena. **Jīvikam kappetīti** jīvitappavattim pavatteti. Idhāpi yasmā aññeneva cittena kāyadvāravītikkamā viramati, aññena vacīdvāravītikkamā, tasmā pubbabhāge nānākkhaṇesu uppajjati. Maggakkhaṇe pana dvīsu dvāresu sattannaṃ kammaṭṭhānaṃ vasena uppannāya micchā-ājīvadussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanaṃ vasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammā-ājīvasaṅkhātā kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ sammā-ājīvo nāma.

Sammāvāyāmaniddeso Sammappadhānavibhaṅge anupadavaṇṇanāvasena āvibhavissati. Ayaṃ pana pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññeneva hi cittena anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya vāyāmaṃ karoti, aññena uppannānaṃ pahānāya. Aññeneva ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya, aññena uppannānaṃ ṭhitiyā. Maggakkhaṇe pana ekacittēveva labbhati. Ekameva hi maggasampayuttaṃ vīriyaṃ catukiccasādhanaṭṭhena cattāri nāmāni labhati.

Sammāsatiniddesopi Satipaṭṭhānavibhaṅge anupadavaṇṇanāvasena āvibhavissati. Ayampi ca pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññeneva hi cittena kāyaṃ pariggaṇhāti, aññenaññena vedanādīni. Maggakkhaṇe pana ekacittēveva labbhati. Ekāyeva hi maggasampayuttā sati catukiccasādhanaṭṭhena cattāri nāmāni labhati.

Sammāsamādhiniddese cattāri jhānāni pubbabhāgepi nānā, maggakkhaṇepi. Pubbabhāge samāpattivasena nānā, maggakkhaṇe nānāmaggavasena. Ekassa hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko hoti, dutiyamaggādayopi paṭhamajjhānikā dutiyādīsu aññatarajjhānikā vā. Ekassa paṭhamamaggo dutiyādīnaṃ aññatarajjhāniko hoti, dutiyādayopi dutiyādīnaṃ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṃ cattāropi maggā jhānavasena sadisā vā asadisā vā ekaccasadisā vā honti.

Ayaṃ panassa viseso pādakajjhānaniyāmena hoti. Pādakajjhānaniyāmena tāva paṭhamajjhānalābhino paṭhamajjhānā vuṭṭhāya vipassantassa

uppannamaggo paṭhamajjhāniko hoti. Maggaṅgabojjhaṅgāni panettha paripuṇṇāneva honti. Dutiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno maggo dutiyajjhāniko hoti, maggaṅgāni panettha satta honti. Tatiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno maggo tatiyajjhāniko, maggaṅgāni panettha satta bojjhaṅgāni cha honti. Esa nayo catutthajjhānato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanā.

Āruppe catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati, tañca kho lokuttaraṃ no lokiyaṃ vuttaṃ, ettha kathanti? Etthāpi paṭhamajjhānādīsu yato vuṭṭhāya sotāpattimaggaṃ paṭilabhitvā arūpasamāpattiṃ bhāvetvā yo āruppe uppanno, taṃjhaṇikāva tassa tattha tayo maggā uppajjanti. Evaṃ pādakajjhānameva niyāmeti. Keci pana therā “vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyāmetī”ti vadanti. Keci “puggalajjhāsayo niyāmetī”ti vadanti. Keci “vuṭṭhānagāminivipassanā niyāmetī”ti vadanti. Tesāṃ vādavinicchayo heṭṭhā cittuppādakaṇḍe lokuttarapadabhājanīyavaṇṇanāyaṃ¹ vuttanayeneva veditabbo. **Ayaṃ vuccati sammāsamādhī**ti yā imesu catūsu jhānesu ekaggatā, ayaṃ pubbabhāge lokiyo, aparabhāge lokuttaro sammāsamādhī nāma vuccatīti. Evaṃ lokiya lokuttaravasena Bhagavā maggasaccaṃ desesi.

Tattha lokiya magge sabbāneva maggaṅgāni yathānurūpaṃ chasu ārammaṇesu aññatarārammaṇāni honti. Lokuttaramagge pana catusaccappaṭivedhāya pavattassa ariyassa nibbānārammaṇaṃ avijjānusayasamugghātaṃ paññācakkhu sammādiṭṭhi, tathā sampannadiṭṭhissa taṃsampayuttaṃ tividhamicchāsaṅkappasamugghātaṃ cetaso nibbānapadābhiniropanaṃ sammāsaṅkappo, tathā passantassa vitakkentassa ca taṃsampayuttāva catubbidhavadūccaritasamugghātikā micchāvācāya virati sammāvācā, tathā viramantassa taṃsampayuttāva micchākammantasamucchedikā tividhakāyadūccaritavirati sammākammanto, tesāmyeva sammāvācākammantānaṃ vodānabhūtā taṃsampayuttāva kuhanādisamucchedikā micchā-ājīvavirati sammā-ājīvo, imissā sammāvācākammantājīvasaṅkhātāya sīlabhūmiyaṃ patitṭhamānassa tadanurūpo taṃsampayuttova

1. Abhi-Ṭṭha 1. 272 piṭṭhsu.

kosajjasamucchedako anuppannuppannānaṃ akusalakusalānaṃ
anuppādapahānuppādaṭṭhitisādhako ca vīriyārambho sammāvāyāmo, evaṃ
vāyamantassa taṃsampayuttova micchāsativiniddhunako kāyādīsu
kāyānupassanādisādhako ca cetaso asammoso sammāsati, iti anuttarāya
satiyā suvihitacittārakkhassa taṃsampayuttāva micchāsamādhisamugghātikā
cittakaggatā sammāsamādhīti. Esa lokuttaro ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, yo
saha lokiyena maggena dukkhanirodhagāminī paṭipadāti saṅkham gato.

So kho panesa maggo sammādiṭṭhisāṅkappānaṃ vijjāya,
sesadhammānaṃ caraṇena saṅgahitattā **vijjā ceva caraṇaṇīca**. Tathā tesam
dvinnam vipassanāyānena, itaresam samathayānena saṅgahitattā **samatho
ceva vipassanā ca**. Tesam vā dvinnam paññākkhandhena, tadanantarānaṃ
tiṇṇam sīlakkhandhena, avasesānaṃ samādhikkhandhena adhipaññā-
adhisīla-adhicittasikkhāhi ca saṅgahitattā **khandhattayaṇīceva sikkhattayaṇīca**
hoti, yena samannāgato ariyasāvako dassanasamatthehi cakkhūhi
gamanasamatthehi ca pādehi samannāgato addhiko viya
vijjācaraṇasampanno hutvā vipassanāyānena kāmasukhallikānuyogaṃ,
samathayānena attakilamathānuyoganti antadvayaṃ parivajjetvā
majjhimaṭṭhapaṭipadam paṭipanno paññākkhandhena mohakkhandham,
sīlakkhandhena dosakkhandham, samādhikkhandhena ca lobhakkhandham
padāleno adhipaññāsikkhāya paññāsampadam, adhisīlasikkhāya
sīlasampadam, adhicitasikkhāya samādhisampadanti tisso sampattiyo patvā
amataṃ nibbānaṃ sacchikaroti, ādimajjhāpariyosānakalyāṇaṃ
sattatiṃsabodhipakkhiyadhammaratanavicittam sammattaniyāmasaṅkhātam
ariyabhūmiṇca okkanto hotīti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

206-214. Idāni abhidhammabhājanīyaṃ hoti. Tattha “ariyasaccānī”ti
avatvā nippadesato paccayasāṅkhātam samudayaṃ dassetuṃ “cattāri
saccānī”ti

vuttaṃ. Ariyasaccānīti hi vutte avasesā ca kilesā avasesā ca akusalā dhammā tīṇi ca kusalamūlāni sāsavāni avasesā ca sāsavā kusalā dhammā na saṅgayhanti. Na ca kevalaṃ taṇhāva dukkhaṃ samudāneti, imepi avasesā ca kilesādayo paccayā samudānentiyeva. Iti imepi paccayā dukkhaṃ samudānentiyevāti nippadesato paccayasaṅkhātāṃ samudayaṃ dassetuṃ “ariyasaccānī”ti avatvā “cattāri saccānī”ti vuttaṃ.

Niddesavāre ca nesāṃ paṭhamāṃ dukkhaṃ aniddisitvā tasveva dukkhassa sukhāniddesatthaṃ dukkhasamudayo niddiṭṭho. Tasmiṃhi niddiṭṭhe “avasesā ca kilesā”ti-ādinā nayena dukkhasaccaṃ sukhāniddesaṃ hoti. Nirodhasaccampettha taṇhāya pahānaṃ “taṇhāya ca avasesānañca kilesānaṃ pahānaṃ”ti evaṃ yathāvuttassa samudayassa pahānavasena pañcahākārehi niddiṭṭhaṃ. Maggasaccaṃ panettha paṭhamajjhānikasotāpattimaggasena Dhammasaṅgaṇiyā¹ vibhattassa desanāyassa mukhamattameva dassentena niddiṭṭhaṃ. Tattha nayabhedo vedītabbo, taṃ upari pakāsayissāma.

Yasmā pana na kevalaṃ aṭṭhaṅgiko maggova paṭipadā, “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo supārisuddho hoti”ti² vacanato pana puggalajjhāsayavasena pañcaṅgikopi maggo paṭipadā evāti desito, tasmā taṃ nayaṃ dassetuṃ pañcaṅgikavāropi niddiṭṭho. Yasmā ca na kevalaṃ aṭṭhaṅgikapañcaṅgikamaggāva paṭipadā, sampayuttakā pana atirekapaññāsadhamaṃ paṭipadā eva, tasmā taṃ nayaṃ dassetuṃ tatiyo sabbasaṅgāhikavāropi niddiṭṭho. Tattha “avasesā dhammā dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya sampayuttā”ti idaṃ parihāyati. Sesāṃ sabbattha sadisameva.

Tattha aṭṭhaṅgikavārassa “taṇhāya ca avasesānañca kilesānaṃ pahānaṃ”ti-ādīsu pañcasu koṭṭhāsesu paṭhamakoṭṭhāse tāva sotāpattimagge jhānābhīnivese suddhikapaṭipadā suddhikasūññatā suññatapaṭipadā suddhika-appaṇihitaṃ appaṇihitapaṭipadāti imesu pañcasu vāresu dvinnāṃ dvinnāṃ catukkapañcakanayānaṃ vasena **dasa nayā** honti. Evaṃ sesesupīti vīsatiyā abhinivesesu **dve nayasatāni**. Tāni catūhi adhipatīhi catugguṇitāni

1. Abhi 1. 72 piṭṭhādīsu.

2. Ma 3. 338 piṭṭhe.

aṭṭha. Iti suddhikāni dve, sādhipatī aṭṭhāti sabbampi **nayasahassam** hoti. Yathā ca sotāpattimagge, evaṃ sesamaggesupīti **cattāri nayasahassāni** honti. Yathā ca paṭhamakoṭṭhāse cattāri, evaṃ sesesupīti aṭṭhaṅgikavāre pañcasu koṭṭhāsesu **vīsati nayasahassāni** honti. Tathā pañcaṅgikavāre sabbasaṅgāhikavāre cāti sabbānipi **satṭhi nayasahassāni** satthārā vibhattāni. Pāli pana saṅkhepena āgatā. Evamidaṃ tividhamahāvāraṃ pañcadasakoṭṭhāsaṃ satṭhinayasahassapaṭimaṇḍitaṃ abhidhammabhājanīyaṃ nāma niddiṭṭhanti veditabbaṃ.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

215. Pañhāpucchake catunnampi saccānaṃ Khandhavibhaṅge vuttanayānusāreneva kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana samudayasaccaṃ kāmāvacaradhamme assādentassa parittārammaṇaṃ hoti, mahaggatadhamme assādentassa mahaggatārammaṇaṃ, paññattiṃ assādentassa navattabbārammaṇaṃ. Dukkhasaccaṃ kāmāvacaradhamme ārabba uppannaṃ parittārammaṇaṃ, rūpārūpāvacaradhamme ārabba uppattikāle mahaggatārammaṇaṃ, nava lokuttaradhamme paccavekkhaṇakāle appamāṇārammaṇaṃ, paññattiṃ paccavekkhaṇakāle navattabbārammaṇaṃ. Maggasaccaṃ sahaajātahetuvasena sabbadāpi maggahetukaṃ, vīriyaṃ vā vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhīpati, chandacittesu aññatarādhīpatikāle navattabbaṃ nāma hoti. Dukkhasaccaṃ ariyānaṃ maggapaccavekkhaṇakāle maggārammaṇaṃ, tesameva maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇakāle maggādhīpati, sesadhammapaccavekkhaṇakāle navattabbaṃ hoti.

Dve saccāniti dukkhasamudayasaccāni. Etāni hi atītādibhede dhamme ārabba uppattikāle atītādi-ārammaṇāni honti. Samudayasaccaṃ ajjhattādibhede dhamme assādentassa ajjhattādi-ārammaṇaṃ hoti, dukkhasaccaṃ ākiñcaññāyatanakāle navattabbārammaṇampīti veditabbaṃ. Iti imasmiṃ pañhāpucchake dve saccāni lokiyāni honti, dve lokuttarāni.

Yathā ca imasmiṃ, evaṃ purimesupi dvīsu. Sammāsambuddhena hi tīsupi
suttantabhājanīyādīsu lokiyalokuttarāneva saccāni kathitāni. Evamayaṃ
Saccavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Saccavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Indriyavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

219. Idāni tadanantare Indriyavibhaṅge **bāvīsati**ti gaṇanaparicchedo. **Indriyān**īti paricchinna dhammanidassanaṃ. Idāni tāni sarūpato dassento **cakkhundriya**nti-ādimāha. Tattha cakkhudvāre indaṭṭhaṃ kāretīti **cakkhundriya**ṃ. Sota, ghāna, jivhā, kāyadvāre indaṭṭhaṃ kāretīti **kāyindriya**ṃ. Vijānanalakkaḥaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **manindriya**ṃ. Itthibhāve indaṭṭhaṃ kāretīti **itthindriya**ṃ. Purisabhāve indaṭṭhaṃ kāretīti **purisindriya**ṃ. Anupālanalakkaḥaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **jīvitindriya**ṃ. Sukhalakkaḥaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **sukhindriya**ṃ. Dukkha, somanassa, domanassa, upekkhālakkaḥaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **upekkhindriya**ṃ. Adhimokkhalakkaḥaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **saddhindriya**ṃ. Paggahalakkaḥaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **vīriyindriya**ṃ. Upaṭṭhānalakkaḥaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **satindriya**ṃ. Avikkhepalakkaḥaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **samādhindriya**ṃ. Dassanalakkaḥaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **paññindriya**ṃ. Anaññātāññassāmīti pavatte jānanalakkaḥaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **anaññātāññassāmītindriya**ṃ. Ñātānaṃ yeva dhammaṇaṃ puna ājānane indaṭṭhaṃ kāretīti **aññindriya**ṃ. Aññātāvibhāve indaṭṭhaṃ kāretīti **aññātāvindriya**ṃ.

Idha suttantabhājanīyaṃ nāma na gahitaṃ. Kasmā? Suttante imāya paṭipāṭiyā bāvīsatiyā indriyānaṃ anāgatattā. Suttantasmiñhi katthaci dve indriyāni kathitāni, katthaci tīṇi, katthaci pañca. Evaṃ pana nirantaraṃ dvāvīsati āgatāni nāma natthi. Ayaṃ tāvettha Aṭṭhakathānayo. Ayaṃ pana aparo nayo—etesu hi

Atthato lakkhaṇādīhi, kamato ca vijāniyā.

Bhedābheda tathā kiccā, bhūmito ca vinicchayaṃ.

Tattha cakkhādīnaṃ tāva “cakkhatīti cakkhū”ti-ādinā nayena **attho** pakāsito. Pacchimesu pana tīsu paṭhamāṃ pubbabhāge anaññātāṃ amataṃ padaṃ catusaccadhammaṃ vā jānissāmīti evaṃ paṭipannassa uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca anaññātāññassāmītindriyanti vuttaṃ, dutiyaṃ ājānato ca indriyaṭṭhasambhavato ca aññindriyaṃ, tatiyaṃ aññātāvino catūsu saccesu

niṭṭhitañāṇakiccassa khīṇāsavasseva uppañjanato indriyaṭṭhasambhavato ca aññātāvindriyaṃ.

Ko panesa indriyaṭṭho nāmāti. Indaliṅgaṭṭho indriyaṭṭho, indadesitaṭṭho indriyaṭṭho, indadiṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho, indasiṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho, indajuṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho. So sabbopi idha yathāyogaṃ yujjati, Bhagavā hi Sammāsambuddho paramissariyabhāvato indo, kusalākusalañca kammaṃ kammesu kassaci issariyābhāvato. Tenevettha kammasañjanitāni indriyāni kusalākusalakammaṃ ulliṅgenti, tena ca siṭṭhānīti indaliṅgaṭṭhena indasiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Sabbāneva panetāni Bhagavatā yathābhūtato pakāsitāni ca abhisambuddhāni cāti indadesitaṭṭhena indadiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Teneva Bhagavatā Munindena kānici gocarāsevanāya, kānici bhāvanāsevanāya sevitanīti indajuṭṭhaṭṭhenapi indriyāni. Api ca ādhipaccasaṅkhātena issariyaṭṭhenāpi etāni indriyāni. Cakkhuviññāṇādippavattiyañhi cakkhādīnaṃ siddhamādhipaccaṃ, tasmiñhi tikkhe tikkhattā mande ca mandattāti ayaṃ tāvettha **atthato** vinicchayo.

Lakkhaṇādīhīti lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānehipi cakkhādīnaṃ vinicchayaṃ vijāniyāti attho. Tāni nesaṃ lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttāneva. Paññindriyādīni hi cattāri atthato amohoyeva. Sesāni tattha sarūpenevāgatāni.

Kamatoti ayampi desanākkamova. Tattha ajjhataḍḍhammaṃ pariññāya ariyabhūmipaṭilābho hotīti attabhāvapariyāpannāni cakkhundriyādīni paṭhamāni desitāni. So panattabhāvo yaṃ dhammaṃ upādāya itthīti vā purisoti vā saṅkharāṃ gacchati, ayaṃ soti nidassanattham tato itthindriyaṃ purisindriyañca. So duvidhopi jīvitindriyapaṭibaddhavuttīti ñāpanattham tato jīvitindriyaṃ. Yāva tassa pavatti, tāva etesaṃ vedayitānaṃ anivatti. Yañca kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ sukhadukkhanti ñāpanattham tato sukhindriyādīni. Taṃnirodhatthaṃ pana ete dhammā bhāvetabbāti paṭipattidassanattham tato saddhādīni. Imāya paṭipattiyā esa dhammo paṭhamam attani pātubhavaṭīti paṭipattiyā amoghabhāvadassanattham tato anaññātāññassāmītindriyaṃ, tasseva phalattā tato anantaraṃ bhāvetabbattā ca tato aññindriyaṃ. Ito paraṃ bhāvanāya imassa adhigamo, adhigate ca panimasmiṃ natthi kiñci

uttari karaṇīyanti nāpanattham ante paramassāsabhūtam aññātāvindriyam desitanti ayamettha kamo.

Bhedābhedāti jīvitindriyasveva cettha bhedo. Tañhi rūpajīvitindriyam arūpajīvitindriyanti duvidham hoti. Sesānam abhedoti evamettha bhedābhedato vinicchayaṃ vijāniyā.

Kiccāti kiṃ indriyānam kiccanti ce. Cakkhundriyassa tāva “cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāḍadhātuyā taṃsāmpayuttakānañca dhammānam indriyapaccayena paccayo”ti vacanato yaṃ taṃ indriyapaccayabhāvena sādhetabbaṃ attano tikkhamandādibhāvena cakkhuviññāḍādidhammānam tikkhamandādisaṅkhātaraṃ attākārānuvattāpanaṃ, idaṃ kiccaṃ. Evaṃ sotaghānajivhākāyānam. Manindriyassa pana sahaajātadhammānam attano vasavattāpanaṃ, jīvitindriyassa sahaajātadhammānupālaṇaṃ, itthindriyapurisindriyānam itthipurisanimittakuttākappākārānuvidhānaṃ, sukhadukkkhasomanassadomanassindriyānam sahaajātadhamme abhibhavitvā yathāsakaṃ oḷārikākārānupāpanaṃ, upekkhindriyassa santapaṇītamajjhakkārānupāpanaṃ, saddhādīnaṃ paṭipakkhābhibhavanaṃ sampayuttadhammānañca pasannākārādibhāvasampāpanaṃ, anaññātāññassāmītiindriyassa saṃyojanattayapahānañceva sampayuttakānañca tappahānābhimukhabhāvakaraṇaṃ, aññindriyassa kāmarāgabyāpādāditanukaraṇapahānañceva sahaajātānañca attano vasānuvattāpanaṃ, aññātāvindriyassa sabbakiccesu ussukkapahānañceva amatābhimukhabhāvapaccayatā ca sampayuttānanti evamettha kiccato vinicchayaṃ vijāniyā.

Bhūmitoti cakkhusota ghāna jivhākāya itthipurisasukhadukkha domanassindriyāni cettha kāmāvacarāneva, manindriyajīvitindriya-upekkhindriyāni saddhāvīriyasatisamādhipaññindriyāni ca catubhūmipariyāpannāni, somanassindriyaṃ kāmāvacararūpāvacaralokuttaravasena bhūmittayapariyāpannaṃ, avasāne tīṇi lokuttarānevāti evaṃ bhūmitopi vinicchayaṃ vijāniyā. Evañhi vijānanto—

Saṃvegabahulo bhikkhu, tīto indriyasamvare.

Indriyāni pariññāya, dukkhassantaṃ nigacchatīti.

220. Niddesavāre “yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ”ti-ādi sabbaṃ Dhammasaṅgaṇiyaṃ padabhājane¹ vuttanayeneva veditabbaṃ. Vīriyindriyasamādhindriyaniddesādīsu ca sammāvāyāmo micchāvāyāmo sammāsamādhī micchāsamādhīti-ādīni na vuttāni. Kasmā? Sabbasaṅgāhakattā. Sabbasaṅgāhakāni hi idha indriyāni kathitāni. Evaṃ santepettha dasa indriyāni lokiyāni kāmāvacarāneva, tīṇi lokuttarāni, nava lokiya lokuttaramissakānīti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

2. Pañhāpucchakavaṇṇanā

221. Pañhāpucchake sabbesampi indriyānaṃ kusalādivibhāgo Pāḷinayānusāreneva veditabbo.

223. Ārammaṇattikesu pana **sattindriyā anārammaṇāti** cakkhusotaghānajaivhākāya-itthipurisindriyāni sandhāya vuttaṃ. Jīvitindriyaṃ pana arūpamissakattā idha anābhaṭṭhaṃ. **Dvindriyāti** dve indriyā. Sukhadukkhadvayaṃ sandhāyetam vuttaṃ. Tañhi ekantaparitārammaṇaṃ. **Domanassindriyaṃ siyā paritārammaṇaṃ siyā mahaggaṭārammaṇanti** kāmāvacaradhamme ārabba pavattikāle paritārammaṇaṃ hoti, rūpāvacarārūpāvacare pana ārabba pavattikāle mahaggaṭārammaṇaṃ, paṇṇattiṃ ārabba pavattikāle navattabbārammaṇaṃ. **Navindriyā siyā paritārammaṇāti** manindriyajīvitindriyasomanassindriya-upekkhindriyāni ceva saddhādipaṇcakaṇca sandhāya idaṃ vuttaṃ. Jīvitindriyāñhi rūpamissakattā anārammaṇesu rūpadhammesu saṅgahitampi arūpakoṭṭhāsena siyāpakke saṅgahitaṃ.

Cattāri indriyānīti sukhadukkhadomanassa-aññātāvindriyāni. Tāni hi maggārammaṇattike na bhajanti. **Maggahetukanti** saha-jāta hetuṃ sandhāya vuttaṃ. Vīriyavīmaṃsajēṭṭhakakāle siyā maggādhipati, chandacittajēṭṭhakakāle siyā navattabbā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 344 piṭṭhādīsu.

Dasindriyā siyā uppannā siyā uppādinoti satta rūpindriyāni tīni ca vipākindriyāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. Dasindriyāni domanassena saddhiṃ heṭṭhā vuttāneva. Tattha domanassindriyaṃ paṇṇattim ārabba pavattikāle navattabbārammaṇaṃ, sesāni nibbānapaccavekkhaṇakālepi. **Tīṇindriyāni bahiddhārammaṇānīti** tīni lokuttarindriyāni. **Cattārīti** sukhadukkhasomanassadomanassāni. Tāni hi ajjhataḍḍhammepi bahiddhāḍḍhammepi ārabba pavattanti. **Aṭṭhindriyāti** manindriyajīvitindriya-upekkhindriyāni ceva saddhādīpaṇcakaṇca. Tattha ākiṇcaññāyatanakāle navattabbārammaṇatā veditabbā.

Iti imasmimpi pañhāpucchake dasindriyāni kāmāvacarāni, tīni lokuttarāni, nava lokiyalokuttaramissakāneva kathitānīti ayampi abhidhammabhājanīyena saddhiṃ ekaparicchedova hoti. Ayaṃ pana Indriyavibhaṅgo dveparivaṭṭaṃ nīharitvā bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Indriyavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭiccasamuppādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya uddesavāraṇṇanā

225. Idāni tadanantare Paṭiccasamuppādavibhaṅge yā ayam
“avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinā nayena tanti nikkhattā, tassā
atthasaṁvaṇṇanaṁ karontena vibhajjavādimañḍalaṁ otaritvā ācariye
anabbhācikkhantena sakasamayaṁ avokkamantena parasamayaṁ
anāyūhantena¹ suttaṁ appaṭibāhantena vinayaṁ anulomentena mahāpadese
olokentena dhammaṁ dīpentena atthaṁ saṅgahantena tamevatthaṁ puna
āvattetvā aparehipi pariyāyehi niddisantena ca yasmā atthasaṁvaṇṇanā
kātabbā hoti, pakatiyāpi ca dukkarāva paṭiccasamuppādassa
atthasaṁvaṇṇanā. Yath’āhu porāṇā—

“Saccaṁ satto paṭisandhi, paccayākārameva ca.
Duddasā caturo dhammā, desetunīca sudukkarā”ti.

Tasmā “aññatra āgamādhigamappattehi na sukarā paṭiccasamuppādassa
atthavaṇṇanā”ti paritūlayitvā

Vattukāmo ahaṁ ajja, paccayākāraṇṇanaṁ.
Patiṭṭhaṁ nādhigacchāmi, ajjhogāḷhova sāgaraṁ.
Sāsanaṁ panidaṁ nānā-desanānayaamaṇḍitaṁ.
Pubbācariyamaggo ca, abbochinno pavattati.
Yasmā tasmā tadubhayaṁ, sannissāyatthavaṇṇanaṁ.
Ārabhissāmi etassa, taṁ suṇātha samāhitā.

Vuttañh’etaṁ pubbācariyehi—

“Yo kocimaṁ aṭṭhiṁ katvā suṇeyya,
Labhetha pubbāpariyaṁ visesaṁ.
Laddhāna pubbāpariyaṁ visesaṁ,
Adassanaṁ maccurājassa gacche”ti.

Avijjāpaccayā saṅkhārāti-ādīsu hi āditoyeva tāva—

Desanābhedato attha-lakkhaṇekavidhādito.

Aṅgānaṅca vavatthānā, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **dasanābhedatoti** Bhagavato hi vallihārakānaṃ catunnaṃ purisānaṃ valliggahaṇaṃ viya ādito vā majjhato vā paṭṭhāya yāva pariyoṣānaṃ, tathā pariyoṣānato vā majjhato vā paṭṭhāya yāva ādīti catubbidhā paṭiccasamuppādadesanā. Yathā hi vallihārakesu catūsu purisesu eko valliyaṃ mūlameva paṭhamam passati, so taṃ mūle chetvā sabbaṃ ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti, evaṃ Bhagavā “iti kho bhikkhave avijjāpaccayā saṅkhārā -pa- jātipaccayā jarāmaṇaṇ”¹ti ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānāpi paṭiccasamuppādaṃ deseti.

Yathā pana tesu purisesu eko valliyaṃ majjham paṭhamam passati, so majjhe chinditvā uparibhāgaṃyeva ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti, evaṃ Bhagavā “tassa taṃ vedanaṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī. Yā vedanāsu nandī, tadupādānaṃ. Tassupādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti”²ti majjhato paṭṭhāya yāva pariyoṣānāpi deseti.

Yathā ca tesu purisesu eko valliyaṃ aggaṃ paṭhamam passati, so agge gahetvā aggānusārena yāva mūlā sabbaṃ ādāya kamme upaneti, evaṃ Bhagavā “jātipaccayā jarāmaṇanti iti kho panetaṃ vuttaṃ, jātipaccayā nu kho bhikkhave jarāmaṇaṇ no vā, kathaṃ vā ettha hotīti. Jātipaccayā bhante jarāmaṇaṇ, evaṃ no ettha hoti ‘jātipaccayā jarāmaṇaṇ’ti. Bhavapaccayā jāti -pa- avijjāpaccayā saṅkhārāti iti kho panetaṃ vuttaṃ, avijjāpaccayā nu kho bhikkhave saṅkhārā no vā, kathaṃ vā ettha hotīti. Avijjāpaccayā bhante saṅkhārā, evaṃ no ettha hoti ‘avijjāpaccayā saṅkhārā’¹ti pariyoṣānato paṭṭhāya yāva āditopi paṭiccasamuppādaṃ deseti.

Yathā pana tesu purisesu eko valliyaṃ majjhameva paṭhamam passati, so majjhe chinditvā heṭṭhā otaranto yāva mūlā ādāya kamme

1. Ma 1. 328 piṭṭhe.

2. Ma 1. 333; Saṃ 2. 13 piṭṭhesu.

upaneti, evaṃ Bhagavā “ime bhikkhave cattāro āhārā kimnidānā
 kiṃsamudayā kimjātikā kiṃpabhavā. Ime cattāro āhārā taṇhānidānā
 taṇhāsamudayā taṇhājātikā taṇhāpabhavā. Taṇhā cāyaṃ bhikkhave
 kimnidānā. Vedanā. Phasso. Saḷāyatanaṃ. Nāmarūpaṃ. Viññāṇaṃ.
 Saṅkhārā kimnidānā -pa- saṅkhārā avijjānidānā avijjāsamudayā avijjājātikā
 avijjāpabhavā”ti¹ majjhato paṭṭhāya yāva ādito deseti.

Kasmā panevaṃ desetīti. Paṭiccasamuppādassa samantabhaddakattā
 sayaṅca desanāvilāsappattattā. Samantabhaddako hi paṭiccasamuppādo tato
 tato ñāyappaṭivedhāya saṃvattatiyeva, desanāvilāsappatto ca Bhagavā
 catuvesārajappaṭisambhidāyogena catubbidhagamabhīrabhāvappattiyā ca. So
 desanāvilāsappattattā nānānayecheva dhammaṃ deseti. Visesato panassa yā
 ādito paṭṭhāya anulomadesanā, sā pavattikāraṇavibhāgasammūlhaṃ
 vencyyajanaṃ samanupassato yathāsakehi kāraṇehi pavattisandassanattamaṃ
 uppattikkamasandassanattamaṃ pavattitāti ñātabbā.

Yā pariyosānato paṭṭhāya paṭilomadesanā, sā “kicchaṃ vatāyaṃ loko
 āpanno jāyati ca jīyati ca mīyati cā”ti-ādinā² nayena kicchāpannaṃ
 lokamanuvilokayato pubbabhāgappaṭivedhānusārena tassa tassa
 jarāmarañādikassa dukkhassa attanādhigatakāraṇasandassanattamaṃ. Yā pana
 majjhato paṭṭhāya yāva ādi, sā āhāranidānavavattthāpanānusārena yāva
 atītaṃ addhānaṃ atiharitvā puna atītaddhato pabhuti
 hetuphalappaṭipāṭisandassanattamaṃ. Yā pana majjhato paṭṭhāya yāva
 pariyosānā pavattā, sā paccuppanne addhāne anāgataddhahetusamuṭṭhānato
 pabhuti anāgataddhasandassanattamaṃ. Tāsu yā sā pavattikāraṇasammūlhasa
 vencyyajanassa yathāsakehi kāraṇehi pavattisandassanattamaṃ
 uppattikkamasandassanattamaṃ ādito paṭṭhāya anulomadesanā vuttā, sā idha
 nikkhittāti veditabbā.

Kasmā panettha avijjā ādito vuttā, kiṃ pakativādīnaṃ pakati viya
 avijjāpi akāraṇaṃ mūlakāraṇaṃ lokassāti. Na akāraṇaṃ. “Āsavasamudayā
 avijjāsamudayo”ti hi avijjāya kāraṇaṃ vuttaṃ.

1. Saṃ 1. 253 piṭṭhe.

2. Dī 2. 26 piṭṭhe.

atthi pana pariyāyo, yena mūlakāraṇaṃ siyā, ko pana soti. Vaṭṭakathāya sīsabhāvo. Bhagavā hi vaṭṭakathaṃ kathento dve dhamme sīsaṃ katvā kathesi avijjāṃ vā bhavataṇhaṃ vā. Yathāha “purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya ‘ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ ti. Evañcetaṃ bhikkhave vuccati, atha ca pana paññāyati ‘idappaccayā avijjā’ ti”¹. Bhavataṇhaṃ vā. Yathāha “purimā bhikkhave koṭi na paññāyati bhavataṇhāya ‘ito pubbe bhavataṇhā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ ti. Evañcetaṃ bhikkhave vuccati, atha ca pana paññāyati ‘idappaccayā bhavataṇhā’ ti”².

Kasmā pana Bhagavā vaṭṭakathaṃ kathento ime dveva dhamme sīsaṃ katvā kathesīti. Sugatiduggatigāmīno kammassa visesahetubhūtatā. Duggatigāmīno hi kammassa visesahetu avijjā. Kasmā? Yasmā avijjābhībhūto puthujjano aggisantāpalaguḷābhīghātaparissamābhībhūta vajjhagāvi tāya parissamāturatāya nirassādampi attano anattāhāvahampi ca uṇhodakapāṇaṃ viya kilesasantāpato nirassādampi duggativinipātato ca attano anattāhāvahampi paṇātipātādimanekappakāraṃ duggatigāmīkammaṃ ārabhati. Sugatigāmīno pana kammassa visesahetu bhavataṇhā. Kasmā? Yasmā bhavataṇhābhībhūto puthujjano yathāvuttappakārā gāvi sītudakataṇhāya sa-assādaṃ attano parissamavinodanañca sītudakapāṇaṃ viya kilesasantāpavirahato sa-assādaṃ sugatisampāpanena attano duggatidukkhaparissamavinodanañca paṇātipātāveramaṇi-ādīmanekappakāraṃ sugatigāmīkammaṃ ārabhati.

Etesu pana vaṭṭakathāya sīsabhūtesu dhammesu katthaci Bhagavā ekadhammamūlikāṃ desanaṃ deseti. Seyyathidaṃ, “iti kho bhikkhave avijjūpanisā saṅkhārā, saṅkhārūpanisaṃ viññāṇaṃ” ti-ādi³. Tathā “upādāniyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādānaṃ” ti-ādi⁴. Katthaci ubhayamūlikampi. Seyyathidaṃ, “avijjānīvaraṇassa bhikkhave bālassa taṇhāya sampayuttassa evamaṃ kāyo samudāgato. Iti ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpaṃ,

1. Am 3. 346 piṭṭhe.

3. Sam 1. 269 piṭṭhe.

2. Am 3. 348 piṭṭhe.

4. Sam 1. 311 piṭṭhe.

itthetaṃ dvayaṃ, dvayaṃ paṭicca phasso saḷevāyatanāni, yehi phuṭṭho bālo sukhadukkhāṃ paṭisaṃvedetī”ti-ādi¹. Tāsu tāsu desanāsu “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti ayamidha avijjāvasena ekadhammamūlikā desanāti veditabbā. Evaṃ tāvettha desanābhedato viññātabbo vinicchayo.

Atthatoti avijjādīnaṃ padānaṃ atthato. Seyyathidaṃ “pūretuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyāṃ nāma, aladdhabbanti attho. Taṃ avindiyāṃ vindatīti avijjā. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṃ nāma, taṃ vindiyaṃ na vindatīti avijjā. Khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanatṭhaṃ, dhātūnaṃ suññatṭhaṃ², saccānaṃ tathaṭṭhaṃ, indriyānaṃ ādhipateyyatṭhaṃ aviditaṃ karotīti avijjā. Dukkhadīnaṃ pīḷanādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ catubbidhaṃ atthaṃ aviditaṃ karotītipi avijjā. Antavirahite saṃsāre sabbayonigatibhavaviññāṇatṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti avijjā. Paramatthato avijjāmānesu itthipurisādīsu javati, vijjāmānesupi khandhādīsu na javatīti avijjā. Api ca chakkhuviññāṇādīnaṃ vatthārammaṇānaṃ³ paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppannānaṃca dhammānaṃ chādanatopi avijjā.

Yaṃ paṭicca phalameti, so paccayo. **Paṭiccā**ti na vinā tena, taṃ appaccakkhitvāti attho. **Etī**ti uppajjati ceva pavattati cāti attho. Api ca upakāraṇatṭho paccayatṭho, avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo. Tasmā **avijjāpaccayā**.

Saṅkhatamabhisāṅkharontīti saṅkhārā. Api ca avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārasaddena āgatasāṅkhārā cāti duvidhā saṅkhārā. Tattha puññāpuññāneñjābhisāṅkhārā tayo kāyavacīcittasaṅkhārā tayoti ime cha avijjāpaccayā saṅkhārā. Te sabbepi lokiyakusalākusalacetanāmattameva honti.

Saṅkhatasaṅkhāro abhisāṅkhatasaṅkhāro abhisāṅkharaṇakasaṅkhāro payogābhisāṅkhāroti ime pana cattāro saṅkhārasaddena āgatasāṅkhārā.

1. Saṃ 1. 262 piṭṭhe.

2. Suññatāṭṭhaṃ (Sī, Ka)

3. Vatthārammaṇa (Syā, Ka)

tattha “aniccā vata saṅkhārā”ti-ādīsu¹ vuttā sabbepi sappaccayā dhammā **saṅkhatasaṅkhārā** nāma. Kammanibbattā tebhūmakā rūpārūpadhammā **abhisāṅkhatasaṅkhārā**ti Aṭṭhakathāsu vuttā. Tepi “aniccā vata saṅkhārā”ti ettheva saṅgaham gacchanti. Visum pana nesam āgataṭṭhānam na paññāyati. Tebhūmakakusalākusalacetanā pana **abhisāṅkharapaṇakasaṅkhāro**ti vuccati. Tassa “avijjāgatoyam bhikkhave purisapuggalo puññañce saṅkhāram abhisāṅkharoti”ti-ādīsu² āgataṭṭhānam paññāyati. Kāyikacetasikam pana vīriyam **payogātisaṅkhāro**ti vuccati. So “yāvatikā abhisāṅkhārassa gati, tāvatikam gantvā akkhāhataṁ maññe aṭṭhāsī”ti-ādīsu³ āgato.

Na kevalaṅca ete yeva, aññepi “saññāvedayitanirodham samāpajjantassa kho āvuso visākha bhikkhuno paṭhamam nirujjhati vacīsaṅkhāro, tato kāyasaṅkhāro, tato cittasaṅkhāro”ti-ādīnā⁴ nayena saṅkhārasaddena āgatā anekasaṅkhārā. Tesu natthi so saṅkhāro, yo saṅkhatasaṅkhāre saṅgaham na gaccheyya. Ito param **saṅkhārapaccayā viññāṇanti**-ādīsu yam vuttam, tam vuttanayeneva veditabham.

Avutte pana vijānātīti **viññāṇam**. Namatīti **nāmam**. Ruppātīti **rūpam**. Āye tanoti, āyataṅca nayatīti **āyatanam**. Phusatīti **phasso**. Vedayatīti **vedanā**. Paritassatīti **taṇhā**. Upādiyatīti **upādānam**. Bhavati bhāvayati cāti **bhavo**. Jananam **jāti**. Jiraṇam **jarā**. Maranti etenāti **maraṇam**. Socanam **soko**. Paridevanam **paridevo**. Dukkhatatīti **dukkham**. Uppādatṭhitivasena vā dvedhā khaṇatīti **dukkham**. Dummanassa bhāvo **domanassam**. Bhuso āyāso **upāyāso**.

Sambhavantīti nibbattanti. Na kevalaṅca sokādiheva, atha kho sabbapadehi sambhavanti—saddassa yojanā kātabbā. Itarathā hi “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti vutte kim karontīti na paññāyeyyum. “Sambhavantī”ti pana yojanāya sati “avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo, tasmā avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavanti”ti paccayapaccayuppannavavattthānam kataṁ hoti. Esa nayo sabbattha.

1. Dī 2. 129, 161; Saṁ 1. 160, 398 piṭṭhādīsu.

3. Am 1. 110 piṭṭhe.

2. Saṁ 1. 310 piṭṭhe.

4. Ma 1. 376 piṭṭhe.

Evanti niddiṭṭhanayanidassanaṃ. Tena avijjādiheva kāraṇehi, na issaranimmānādhīti dasseti. **Etassāti** yāthāvuttassa. **Kevalassāti** asammissassa sakalassa vā. **Dukkakkhandhassāti** dukkhasamūhassa, na sattassa na sukhasubhādīnaṃ. **Samudayoti** nibbatti. **Hotīti** sambhavati. Evamettha atthato viññātabbo vinicchayo.

Lakkhaṇāditoti avijjādīnaṃ lakkhaṇādito. Seyyathidaṃ aññāṇalakkhaṇā avijjā, sammohanarasā, chādanapaccupaṭṭhānā, āsavapadaṭṭhānā. Abhisankharaṇalakkhaṇā saṅkhārā, āyūhanarasā, cetanāpaccupaṭṭhānā, avijjāpadaṭṭhānā. Vijāṇanalakkhaṇaṃ viññāṇaṃ, pubbaṅgamarasaṃ, paṭisandhipaccupaṭṭhānaṃ, saṅkhārapadaṭṭhānaṃ, vatthārammaṇapadaṭṭhānaṃ vā. Namanalakkhaṇaṃ nāmaṃ, sampayogarasam, avinibbhogapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ, vikiraṇarasam, abyākatapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Āyatanalakkhaṇaṃ saḷāyatanaṃ, dassanādirasaṃ, vatthudvārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, nāmarūpapadaṭṭhānaṃ. Phusanalakkhaṇo phasso, saṅghaṭṭanaraso, saṅgatipaccupaṭṭhāno, saḷāyatanapadaṭṭhāno. Anubhavanalakkhaṇā vedanā, viśayarasaṃ sambhogarasā, sukhadukkhapaccupaṭṭhānā, phassapadaṭṭhānā. Hetulakkhaṇā taṇhā, abhinandanarasā, atittibhāvapaccupaṭṭhānā, vedanāpadaṭṭhānā. Gahaṇalakkhaṇaṃ upādānaṃ, amuñcanarasam, taṇhādālhattadiṭṭhipaccupaṭṭhānaṃ, taṇhāpadaṭṭhānaṃ. Kammakammaphalalakkhaṇo bhavo, bhāvanabhavanaraso, kusalākusalābyākatapaccupaṭṭhāno, upādānapadaṭṭhāno. Jāti-ādīnaṃ lakkhaṇādīni Saccavibhaṅge vuttanayeneva veditabbāni. Evamettha lakkhaṇāditopi viññātabbo vinicchayo.

Ekavidhāditoti ettha avijjā aññāṇādassanamohādibhāvato ekavidhā, appaṭipattimicchāpaṭipattito duvidhā, tathā saṅkhārāsankhārato, vedanāttayasampayogato tividhā, catusacca-appaṭivedhato catubbidhā, gatipaṇcākādīnavacchādanato pañcavidhā. Dvārārammaṇato pana sabbesupi arūpadhammesu chabbidhatā veditabbā.

Saṅkhārā sāsavavipākadhammadhammādibhāvato ekavidhā, kusalākusalato duvidhā, tathā parittamahaggata hīnamajjhima micchattaniyatāniyatato, tividhā puññābhisaṅkhārādibhāvato, catubbidhā catuyonisamvattanato, pañcavidhā pañcagatigāmito.

Viññāṇaṃ lokiyavipākādibhāvato ekavidhaṃ, sahetukāhetukādito duvidhaṃ, bhavattayapariyāpannato vedanāttayasampayogato ahetukaduhetukatihetukato ca tividhaṃ, yonigativasena catubbidhaṃ pañcavidhaṃ.

Nāmarūpaṃ viññāṇasannissayato kammaṇipaccayato ca ekavidhaṃ, sārāmaṇānārammaṇato duvidhaṃ, atītādito tividhaṃ, yonigativasena catubbidhaṃ pañcavidhaṃ.

Saḷāyatanaṃ sañjāṭisamosaraṇaṭṭhānato ekavidhaṃ, bhūtaṇṇasādhavivāṇānādito duvidhaṃ, sampattāsampattanobhayagocarato tividhaṃ, yonigatipariyāpannato catubbidhaṃ pañcavidhaṃcāti iminā nayena phassādīnampi ekavidhādibhāvo veditabboti evamettha ekavidhādītopi viññāṭabbo vinicchayo.

Āṅgānaṃ vavatthānāti sokādayo cettha bhavacakkassa avicchedadassanattamaṃ vuttā. Jarāmaṇabbhāhatassa hi bālassa te sambhavanti. Yathāha “assutavā bhikkhave puthujjano sārīrikāya dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷim kandati sammohamāpajjati”¹. Yāva ca tesāṃ pavatti, tāva avijjāyāti punapi avijjāpaccayā saṅkhārāti sambandhameva hoti bhavacakkam. Tasmā tesampi jarāmaṇeneva ekasaṅkhepaṃ katvā dvādaseva paṭiccasamuppādaṅgānīti veditabbāni. Evamettha āṅgānaṃ vavatthānatopi viññāṭabbo vinicchayo. Ayaṃ tāvettha uddesavārasena saṅkhepakathā.

Uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāpadaniddesa

226. Idāni niddesavārasena vitthārakathā hoti. “Avijjāpaccayā saṅkhārā”ti hi vuttaṃ. Tattha avijjāpaccayesu saṅkhāresu dassetabbesu yasmā putte kathetabbe paṭhamāṃ pitā kathīyati. Evañhi sati

1. Saṃ 2. 408 piṭṭhe.

“mittassa putto dattassa putto”ti putto sukathito hoti. Tasmā desanākusalo sathā saṅkhārānaṃ janakatthena pitusadisaraṃ avijjāṃ tāva dassetuṃ **tattha katamā avijjā, dukkhe aññāṇanti**-ādimāha.

Tattha yasmā ayaṃ avijjā dukkhasaccassa yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā gandhetvā tiṭṭhati, tasmā “dukkhe aññāṇaṃ”ti vuccati. Tathā yasmā dukkhasamudayassa, dukkhanirodhassa, dukkhanirodhagāminiyaṃ paṭipadāya yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā gandhetvā tiṭṭhati, tasmā dukkhanirodhagāminiyaṃ paṭipadāya aññāṇanti vuccati. Imesu catūsu ṭhānesu suttantikapariyāyena aññāṇaṃ avijjāti kathitaṃ.

Nikkhepaṇḍe¹ pana abhidhammapariyāyena “pubbante aññāṇaṃ”ti aparesupi catūsu ṭhānesu aññāṇaṃ gahitaṃ. Tattha **pubbanteti** atīto addhā atītāni khandhadhātu-āyatanāni. **Aparanteti** anāgato addhā anāgatāni khandhadhātu-āyatanāni. **Pubbantāparanteti** tadubhayaṃ. **Idappaccayatāti** saṅkhārādīnaṃ kāraṇāni avijjādīni aṅgāni. **Paṭiccasamuppannadhammāti** avijjādīhi nibbattā saṅkhārādayo dhammā. Tatrāyaṃ avijjā yasmā atītānaṃ khandhādīnaṃ yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā gandhetvā tiṭṭhati, tasmā “pubbante aññāṇaṃ”ti vuccati. Tathā yasmā anāgatānaṃ khandhādīnaṃ, atītānāgatānaṃ khandhādīnaṃ, idappaccayatāya ceva paṭiccasamuppannadhammānañca yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā gandhetvā tiṭṭhati, tasmā idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇanti vuccati. Imesu aṭṭhasu ṭhānesu abhidhammapariyāyena aññāṇaṃ avijjāti kathitaṃ.

Evaṃ kiṃ kathitaṃ hoti? Kiccato ceva jātito ca avijjā kathitā nāma hoti. Kathaṃ? Ayañhi avijjā imāni aṭṭha ṭhānāni jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na detīti kiccato kathitā. Uppajjamānāpi imesu aṭṭhasu ṭhānesu uppajjatīti jātitoṇi kathitā. Evaṃ kathetvā puna

1. Abhi 1. 216 piṭṭhe.

“yaṃ evarūpaṃ aññāṇaṃ adassanan”ti-ādīni pañcavīsati padāni avijjāya lakkhaṇaṃ dassetuṃ gahitāni.

Tattha yasmā ayaṃ avijjā imehi aṭṭhahi padehi kathitāpi puna pañcavīsatiyā padehi lakkhaṇe akathite sukathitā nāma na hoti, lakkhaṇe pana kathiteyeva sukathikā nāma hoti. Yathā puriso naṭṭhaṃ goṇaṃ pariyesamāno manusse puccheyya “api ayyā setaṃ goṇaṃ passatha, rattaṃ goṇaṃ passathā”ti, te evaṃ vadeyyuṃ “imasmiṃ raṭṭhe setarattānaṃ goṇānaṃ anto natthi, kiṃ te goṇassa lakkhaṇaṃ”ti. Atha tena “saṅghāṭi vā naṅgalaṃ vā”ti vutte goṇo sukathito nāma bhaveyya. Evameva yasmā ayaṃ avijjā aṭṭhahi padehi kathitāpi puna pañcavīsatiyā padehi lakkhaṇe akathite sukathitā nāma na hoti, lakkhaṇe pana kathiteyeva sukathitā nāma hoti, tasmā yāna’ssā lakkhaṇadassanatthaṃ pañcavīsati padāni kathitāni, tesampi vasena veditabbā.

Seyyathidaṃ ñāṇaṃ nāma paññā, sā atthatthaṃ kāraṇakāraṇaṃ catusaccadhammaṃ viditaṃ pākaṭaṃ karoti. Ayaṃ pana avijjā uppajjitvā taṃ viditaṃ pākaṭaṃ kātuṃ na detīti ñāṇapaccanīkato **aññāṇaṃ**. Dassanantipi paññā, sāpi taṃ ākāraṃ passati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ passituṃ na detīti **adassanaṃ**. Abhisamayotipi paññā, sā taṃ ākāraṃ abhisameti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ abhisametuṃ na detīti **anabhisamayo**. Anubodho sambodho paṭivedhotipi paññā, sā taṃ ākāraṃ anubujjhati sambujjhati paṭivijjhati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ anubujjhituṃ sambujjhituṃ paṭivijjhituṃ na detīti **ananubodho asambodho appaṭivedho**. Saṅgāhanātipi paññā, sā taṃ ākāraṃ gahetvā ghaṃsitvā gaṇhāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ gahetvā ghaṃsitvā gaṇhantuṃ na detīti **asaṅgāhanā**. Pariyogāhanātipi paññā, sā taṃ ākāraṃ ogāhitvā anupavisitvā gaṇhāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ ogāhitvā anupavisitvā gaṇhantuṃ na detīti **apariyogāhanā**. Samapekkhanātipi paññā, sā taṃ ākāraṃ samaṃ sammā ca pekkhati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ samaṃ sammā ca pekkhituṃ na detīti **asamapekkhanā**. Paccavekkhaṇātipi paññā, sā taṃ ākāraṃ paccavekkhati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ paccavekkhituṃ na detīti **apaccavekkhaṇā**,

nāssā kiñci kammaṃ paccakkhaṃ atthi, sayañca apaccavekkhitvā kataṃ kammani **appaccakkhakammaṃ**. Dummedhabhāvatāya **dummejjhaṃ**. Bālabhāvatāya **bālyaṃ**.

Sampajaññantipi paññā, sā atthattamaṃ kāraṇakāraṇaṃ catusaccadhammaṃ sammā pajānāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ ākāraṃ pajānitum na detīti **asampajaññaṃ**. Mohanavasena **moho**. Pamohanavasena **pamoho**. Sammohanavasena **sammoho**. Avindiyaṃ vandatīti-ādivasena **avijjā**. Vaṭṭasmiṃ ohanati osīdāpetīti **avijjogho**. Vaṭṭasmiṃ yojetīti **avijjāyogo**. Appahīnavasena punappunaṃ uppajjanato ca **avijjānusayo**. Magge pariyuṭṭhitacorā addhike viya kusalacittaṃ pariyuṭṭhāti gaṇhāti vilumpatīti **avijjāpariyuṭṭhānaṃ**. Yathā nagaradvāre palighasaṅkhātāya laṅgiyā patitāya antonagare manussānaṃ bahinagaragamanampi bahinagare manussānaṃ antonagarapavesanampi pacchijjati, evameva yassa sakkāyanagare ayaṃ patitā, tassa nibbānasampāpakaṃ nāṇagamanam pacchijjati **avijjālaṅgī** nāma hoti. Akusalañca taṃ mūlañca, akusalānaṃ vā mūlanti **akusalamūlaṃ**. Taṃ pana na aññaṃ, idhādhippeto mohoti moho akusalamūlaṃ. **Ayaṃ vuccati avijjāti** ayaṃ evaṃlakkhaṇā avijjā nāmāti vuccati. Evaṃ pañcavīsati padavasena avijjāya lakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Evaṃlakkhaṇā pañāyaṃ avijjā dukkhādīsu aññānanti vuttāpi dukkhasaccassa ekadeso hoti, saha-jātā hoti, taṃ ārammaṇaṃ karoti, chādeti. Samudayasaccassa na ekadeso hoti, saha-jātā hoti, taṃ ārammaṇaṃ karoti, chādeti. Nirodhasaccassa neva ekadeso hoti na saha-jātā, na taṃ ārammaṇaṃ karoti, kevalaṃ chādeti. Maggasaccassāpi na ekadeso, na saha-jātā, na taṃ ārammaṇaṃ karoti, kevalaṃ chādeti. Dukkhārammaṇatā avijjā uppajjati, tañca chādeti. Samudayārammaṇatā avijjā uppajjati, tañca chādeti. Nirodhārammaṇatā avijjā nuppajjati, tañca chādeti. Maggārammaṇatā avijjā nuppajjati, tañca chādeti.

Dve saccā duddasattā gambhīrā, dve saccā gambhīrattā duddasā. Api ca kho pana dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ gambhīrañceva duddasañca. Tattha dukkhaṃ nāma pākaṭaṃ, lakkhaṇassa pana duddasattā gambhīraṃ nāma jātaṃ. Samudayepi ese va nayo. Yathā pana mahāsamuddaṃ manthetvā ojāya nīharaṇaṃ nāma bhāro,

Sinerupādato vālikāya uddharaṇaṃ nāma bhāro, pabbataṃ piḷetvā rasassa nīharaṇaṃ nāma bhāro, evameva dve saccāni gambhīratāya eva duddasāni. Nirodhasaccaṃ pana atigambhīraṇa atiduddasañcāti evaṃ duddasattā gambhīraṇaṃ gambhīrattā ca duddasānaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ paṭicchādakaṃ mohandhakāraṃ ayaṃ vuccati avijjāti.

Avijjāpadaniddeso.

Saṅkhārapadaniddesa

Saṅkhārapade heṭṭhā vuttasaṅkhāresu saṅkhārasaddena āgatasāṅkhāre anāmasitvā avijjāpaccayā saṅkhāreyeva dassento **tattha katame avijjāpaccayā saṅkhārā, puññābhisāṅkhāro**-ādimāha. Tattha punāti attano kārakaṃ, pūreti cassa ajjhāsayaṃ, pujaṇa bhavaṃ nibbattetīti puñño. Abhisāṅkharoti vipākaṃ kaṭattārūpañcāti abhisāṅkhāro. Puñño va abhisāṅkhāro **puññābhisāṅkhāro**. Puñña paṭipakkhato apuñño, apuñño va abhisāṅkhāro **apuññābhisāṅkhāro**. Na iñjatīti āneñjaṃ, āneñjameva abhisāṅkhāro, āneñjaṇa bhavaṃ abhisāṅkharotīti **āneñjābhisāṅkhāro**. Kāyena pavattito, kāyato vā pavatto, kāyassa vā saṅkhāroti **kāyasaṅkhāro**. Vacīsaṅkhāraccittasaṅkhāresupi ese va nayo.

Tattha paṭhamattiko parivīmaṃsanāsuttavasena gahito. Tattha hi “puññañce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, puññaupagaṃ hoti viññāṇaṃ. Apuññañce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, apuññaupagaṃ hoti viññāṇaṃ. Āneñjañce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, āneñjupaṇaṃ hoti viññāṇaṃ”¹ti vuttaṃ. Dutiyattiko tadanantarassa Vibhaṅgasuttassa vasena gahito. Sammādiṭṭhisuttapariyāyena² gahitotipi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Tattha hi “tayo me bhikkhave saṅkhārā. Katame tayo. Kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro cittasaṅkhāro”³ti vuttaṃ. Kasmā pañcesu suttānaṃ vasena te gahitāti. Ayaṃ abhidhammo nāma na adhunākato, nāpi bāhiraka-isīhi vā sāvakehi vā

1. Am 1. 310 piṭṭhe.

2. Ma 1. 67 piṭṭhe.

3. Sam 1. 245 piṭṭhe.

devatāhi vā bhāsito. Sabbaññujinabhāsito pana ayaṃ. Abhidhammepi hi suttepi ekasadisāva tanti niddiṭṭhāti imassatthassa dīpanattham.

Idāni te saṅkhāre pabhedato dassetuṃ **tattha katamo puññābhisaṅkhāro**ti-ādimāha. Tattha **kusalā cetanā**ti aniyamato catubhūmikacetanāpi vuttā. **Kāmāvacarā rūpāvacarā**ti niyamitattā pana aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā pañca rūpāvacarakusalacetanāti terasa cetanā puññābhisaṅkhāro nāma. **Dānamayā**ti-ādīhi tāsāmyeva cetanānaṃ puññakiriyavattuvasena pavatti dassitā. Tattha aṭṭha kāmāvacarāva dānasīlamayā honti. Bhāvanāmayā pana terasapi. Yathā hi paṇaṇaṃ dhammaṃ sajjhāyamāno ekaṃ dve anusandhigatepi na jānāti, pacchā āvajjanto jānāti, evameva kaṣiṇaparikkammaṃ karontassa paṇaṇajjhānaṃ paccavekkhantassa paṇaṇakammaṭṭhānañca manasikarontassa ñāṇavippayuttāpi bhāvanā hoti. Tena vuttaṃ “bhāvanāmayā pana terasapi”ti.

Tattha dānamayādisu “dānaṃ ārabba dānamadhikicca yā uppajjati cetanā sañcetanā cetayitattaṃ, ayaṃ vuccati dānamayo puññābhisaṅkhāro. Sīlaṃ ārabba -pa- Bhāvanaṃ ārabba bhāvanamadhikicca yā uppajjati cetanā sañcetanā cetayitattaṃ, ayaṃ vuccati bhāvanāmayo puññābhisaṅkhāro”ti¹ ayaṃ saṅkhepadesanā.

Cīvarādisu pana catūsu paccayesu rūpādisu vā chasu ārammaṇesu annādisu vā dasasu dānavatthūsu taṃ taṃ dentassa tesā² uppādanato paṭṭhāya pubbabhāge pariccāgakāle pacchā somanassacittena anussaraṇe cāti tīsu kālesu pavattā cetanā **dānamayā** nāma. Sīlaṃ paripūraṇatthāya pana pabbajissāmīti vihāraṃ gacchantassa pabbajantassa manorathaṃ matthakaṃ pāpetvā “pabbajito vatamhi sādhu suṭṭhū”ti āvajjantassa pātimokkhaṃ saṃvarantassa cīvarādayo paccaye paccavekkhantassa āpāthagatesu rūpādisu cakkhudvārādinī saṃvarantassa ājīvaṃ sodhentassa ca pavattā cetanā **sīlamayā** nāma. Paṭisambhidāyaṃ³ vuttena vipassanāmaggena cakkhūṃ

1. Abhi 2. 337 piṭṭhe.

2. Tesāṃ tesāṃ (Sī, Syā)

3. Khu 9. 47 piṭṭhādisu.

aniccato dukkhato anattato bhāventassa rūpe -pa- dhamme.
 Cakkhuviññāṇaṃ -pa- manoviññāṇaṃ. Cakkhusamphassaṃ -pa-
 manosamphassaṃ. Cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ -pa- manosamphassajaṃ
 vedanaṃ. Rūpasaññaṃ -pa- dhammasaññaṃ. Jarāmarāṇaṃ aniccato
 dukkhato anattato bhāventassa pavattā cetanā **bhāvanāmayā** nāmāti ayaṃ
 vitthārakathā.

Apuññābhisāṅkhāraniddese **akusalā cetanā**ti dvādasa-
 akusalacittasampayuttā cetanā. **Kāmāvacarā**ti kiñcāpi tattha ṭhapetvā dve
 domanassasahagatacetanā sesā rūpārūpabhavēpi uppajjanti, tattha pana
 paṭisandhiṃ na ākaḍḍhanti, kāmāvacareyeva paṭisandhivasena vipākāṃ
 avacārentīti kāmāvacarātveva vuttā.

Āneñjābhisāṅkhāraniddese **kusalā cetanā arūpāvacarā**ti catasso
 arūpāvacarakusalacetanā. Etā hi catasso aniñjanaṭṭhena aniñjanassa ca
 abhisāṅkharaṇaṭṭhena **āneñjābhisāṅkhā**roti vuccanti.
 Rūpāvacaracatutthajjhānato hi tisso kusalavipākakiriyacetanā dvādasa
 arūpāvacaracetanāti pañcadasa dhammā aniccalaṭṭhena aphaṇḍanaṭṭhena
 āneñjā nāma. Tattha rūpāvacarā kusalā cetanā aniñjā samānāpi attanā
 sarikkhakampi asarikkhakampi sa-iñjanampi aniñjanampi rūpārūpaṃ janetīti
 āneñjābhisāṅkhāro nāma na hoti. Vipākakiriyacetanā pana avipākattā
 vipākāṃ na abhisāṅkharonti, tathā arūpāvacarā vipākakiriyacetanāpīti
 ekādasāpi etā cetanā āneñjāva na abhisāṅkhārā. Catubbidhā pana
 arūpāvacarakusalacetanā yathā hatthi-assādīnaṃ sadisāva chāyā honti, evaṃ
 attanā sadisaṃ niccalaṃ arūpameva janetīti āneñjābhisāṅkhāroti vuccatīti.

Evaṃ puññābhisāṅkhāravasena terasa, apuññābhisāṅkhāravasena
 dvādasa, āneñjābhisāṅkhāravasena catassoti sabbāpetā paripiṇḍitā
 ekūnatimsa cetanā honti. Iti Bhagavā aparimāṇesu cakkavālesu
 aparimāṇānaṃ sattānaṃ uppajjanakakusalākusalacetanā mahātulāya
 dhārayamāno viya nāliyaṃ pakkhipitvā minamāno viya ca
 sabbaññutaññāṇena paricchinditvā ekūnatimsameva dassesi.

Idāni aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇā sattā kusalākusalakammaṃ āyūhamānā yehi dvārehi āyūhanti, tāni tīṇi kammadvārāni dassento **tattha katamo kāyasaṅkhāro, kāyasañcetanāti**-ādimāha. Tattha **kāyasañcetanāti** kāyaviññattiṃ samuṭṭhāpetvā kāyadvārato pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā dvādasa akusalacetanāti samavīsati cetanā. Kāyadvāre ādānaggahaṇacopanaṃ pāpayamānā uppannā vīsati kusalākusalacetanātipi vattuṃ vaṭṭati.

Vacīsañcetanāti vacīviññattiṃ samuṭṭhāpetvā vacīdvārato pavattā tāyeva vīsati cetanā. Vacīdvāre hanusañcopanaṃ vākyabhedaṃ pāpayamānā uppannā vīsati cetanātipi vattuṃ vaṭṭati. Abhiññācetanā panettha parato viññāṇassa paccayo na hotīti na gahitā. Yathā ca abhiññācetanā, evaṃ uddhaccacetanāpi na hoti. Tasmā sāpi viññāṇassa paccayabhāve apanetabbā. Avijjāpaccayā pana sabbāpetā honti.

Manosañcetanāti ubhopi viññattiyo asamuṭṭhāpetvā manodvāre uppannā sabbāpi ekūnatimsa cetanā. Iti Bhagavā aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇā sattā kusalākusalakammaṃ āyūhamānā imehi tīhi dvārehi āyūhantīti āyūhanakammadvāraṃ dassesi.

Imesaṃ pana dvinnampi tikānaṃ aññamaññaṃ sampayogo veditabo. Kathaṃ? Puññābhisaṅkhāro hi kāyaduccaritā viramantassa siyā kāmasaṅkhāro, vacīduccaritā viramantassa siyā vacīsaṅkhāro. Evaṃ aṭṭha kusalacetanā kāmāvacarā puññābhisaṅkhāro ca hoti kāyasaṅkhāro ca vacīsaṅkhāro ca. Manodvāre uppannā pana terasa cetanā puññābhisaṅkhāro ca hoti cittasaṅkhāro ca. Apuññābhisaṅkhāropi kāyaduccaritavasena pavattiyaṃ siyā kāyasaṅkhāro, vacīduccaritavasena pavattiyaṃ siyā vacīsaṅkhāro, dve dvārāni muñcitvā manodvāre pavattiyaṃ siyā cittasaṅkhāroti evaṃ apuññābhisaṅkhāro kāyasaṅkhāropi hoti vacīsaṅkhāropi cittasaṅkhāropi.

Kāyasaṅkhāro pana siyā puññābhisaṅkhāro siyā apuññābhisaṅkhāro, na āneñjābhisaṅkhāro. Tathā vacīsaṅkhāro. Cittasaṅkhāro pana siyā

puññābhisāṅkhāro, siyā apuññābhisāṅkhāro, siyā āneñjābhisāṅkhāroti ime avijjāpaccayā saṅkhārā nāma.

Katham panetaṃ jānitabbaṃ “ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī”ti? Avijjābhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātāṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkhāṃ sukhasaññāya gahetvā tassa hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhati. Samudaye aññāṇena dukkhahetubhūtepi taṇhāparikkhāre saṅkhāre sukhahetuto maññamāno ārabhati. Nirodhe pana magge ca aññāṇena dukkhassa anirodhabhūtepi gativisesse dukkanirodhasaññī hutvā nirodhasa ca amaggabhūtesupi yaññāmaratapādīsu nirodhamaggasaññī hutvā dukkhanirodhaṃ patthayamāno yaññāmaratapādīmukhena tividhepi saṅkhāre ārabhati.

Api ca so tāya catūsu saccesu appahīnāvijjatāya visesato jātijārōgamaraṇādi-anekādīnavavokiṇṇaṃ puññaphalasaṅkhātāṃ dukkhāṃ dukkhato ajānanto tassa adhigamāya kāyavacīcittasaṅkhārabhedāṃ puññābhisāṅkhārāṃ ārabhati devaccharakāmako viya marupapātāṃ. Sukhasammatassāpi ca tassa puññaphalassa ante mahāpariḷāhajanakāṃ vipariṇāmadukkhataṃ appassādatañca apassantopi tappaccayaṃ vuttappakārameva puññābhisāṅkhārāṃ ārabhati salabho viya dīpasikhābhiniṇipātāṃ madhubindugiddho viya ca madhulittasatthadhārālehanāṃ.

Kāmupasevanādīsu ca savipākesu ādīnavaṃ apassanto sukhasaññāya ceva kilesābhibhūtatāya ca dvārattayappavattampi apuññābhisāṅkhārāṃ ārabhati bālo viya gūthakīḷanaṃ maritukāmo viya ca visakhādanāṃ. Āruppavipākesu cāpi saṅkhāravipariṇāmadukkhataṃ anavabujjhamāno sassatādivipallāsena cittasaṅkhārābhūtaṃ āneñjābhisāṅkhārāṃ ārabhati disāmūḷho viya pisācanagarābhimukhamaggagamaṇāṃ.

Evam yasmā avijjābhāvatova saṅkhārābhāvo, na abhāvato. Tasmā jānitabbametaṃ “ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī”ti. Vuttampi cetāṃ “avidvā bhikkhave avijjāgato puññābhisāṅkhārampi abhisāṅkharoti, apuññābhisāṅkhārampi abhisāṅkharoti, āneñjābhisāṅkhārampi abhisāṅkharoti.

Yato kho bhikkhave bhikkhuno avijjā pahīnā, vijjā uppannā, so avijjāvirāgā vijjuppādā neva puññābhisaṅkhārāṃ abhisaṅkharoti”ti.

Etthāha gaṇhāma tāva etaṃ “avijjā saṅkhārānaṃ paccayo”ti, idaṃ pana vattabbari “katamesaṃ saṅkhārānaṃ kathaṃ paccayo hoti”ti. Tatr’idaṃ vuccati—

Paccayo hoti puññānaṃ, duvidhānekadhā pana.

Paresaṃ pacchimānaṃ sā, ekadhā paccayo matā.

Tattha **puññānaṃ duvidhāti** ārammaṇapaccayena ca upanissayapaccayena cāti dvedhā paccayo hoti. Sā hi avijjaṃ khayato vayato sammasanakāle kāmāvacarānaṃ puññābhisaṅkhārānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo hoti, abhiññācittena samohacittajānanakāle rūpāvacarānaṃ. Avijjāsamatikkamanatthāya pana dānādīni ceva kāmāvacarapuññakiriyavatthūni pūrentassa rūpāvacarajjhānāni ca uppādentassa dvinnampi tesaṃ upanissayapaccayena paccayo hoti. Tathā avijjāsammūḷhattā kāmabhavarūpabhavasampattiyo patthetvā tāneva puññāni karontassa.

Anekadhā pana paresanti apuññābhisaṅkhārānaṃ anekadhā paccayo hoti. Kathaṃ? Esā hi avijjaṃ ārabha rāgādīnaṃ uppajjanakāle ārammaṇapaccayena, garuṃ katvā assādanakāle ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayehi, avijjāsammūḷhassa anādīnavadassāvino pāṇātipātādīni karontassa upanissayapaccayena, dutiyajavanādīnaṃ anantarasamanantarānantarūpanissayāsevananatthivigatapaccayehi, yaṃkiñci akusalaṃ karontassa hetusahajāta-aññamaññānissayasampayutta-atthi-avigatapaccayehīti anekadhā paccayo hoti.

Pacchimānaṃ sā ekadhā paccayo matāti āneñjābhisaṅkhārānaṃ upanissayapaccayeneva ekadhā paccayo matā. So panassā upanissayabhāvo puññābhisaṅkhāre vuttanayeneva veditabboti.

Etthāha kimpanāyamekāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, udāhu aññepi paccayā hontīti. Kiñcettha yadi tāva ekāva, ekakāraṇavādo āpajjati. Atha aññepi santi, avijjāpaccayā saṅkhārāti ekakāraṇaniddeso nupapajjati. Na nupapajjati. Kasmā? Yasmā

Ekam na ekato idha, nānekamanekatopi no ekam.

Phalamatthi atthi pana eka-hetuphaladīpane attho.

Ekato hi kāraṇato na idha kiñci ekam phalamatthi, na anekam. Nāpi anekehi kāraṇehi ekam, anekehi pana kāraṇehi anekameva hoti. Tathā hi anekehi utupathavībījasalilasāṅkhātehi kāraṇehi anekameva rūpagandharasādi-aṅkurasāṅkhātāṃ phalamuppajjamānaṃ dissati. Yaṃ panetaṃ “avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ”ti ekekahetuphaladīpanaṃ kataṃ, tattha attho atthi, payojanaṃ vijjati.

Bhagavā hi katthaci padhānattā katthaci pākaṭattā katthaci asādhāraṇattā desanāvilāsassa ca veneyyānaṃ anurūpato ekameva hetuṃ vā phalaṃ vā dīpeti. “Phassapaccayā vedanā”ti¹ hi ekameva hetuṃ phalañcāha. Phasso hi vedanāya padhānāhetu yathāphassaṃ vedanāvavattānato. Vedanā ca phassassa padhānaphalaṃ yathāvedanaṃ phassavavattānato.

“Semhasamuṭṭhānā ābādha”ti² pākaṭattā ekam hetumāha. Pākaṭo hettha semho, na kammādayo. “Ye keci bhikkhave akusalā dhammā, sabbete ayonisomanasikāramūlakā”ti asādhāraṇattā ekam hetumāha. Asādhāraṇo hi ayonisomanasikāro akusalānaṃ, sādharmaṇi vatthārammaṇādīnīti.

Tasmā ayamidha avijjā vijjamānesupi aññesu vatthārammaṇasahajātadhammādisu saṅkhārakāraṇesu “assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī”ti³ ca “avijjāsamudayā āsavasamudayo”ti⁴ ca vacanato aññesampi taṇhādīnaṃ saṅkhārahetūnaṃ hetūti padhānattā, “avidvā bhikkhave avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisāṅkharotī”ti pākaṭattā, asādhāraṇattā ca saṅkhārānaṃ hetubhāvena dīpitāti veditabbā. Eteneva ca ekekahetuphaladīpanaparihāravacanena sabbattha ekekahetuphaladīpane payojanaṃ veditabbanti.

1. Dī 2. 48 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 311 piṭṭhe.

2. Khu 7. 10 piṭṭhe Mahāniddese.

4. Ma 1. 68 piṭṭhe.

Etth’āha—evaṃ santepi ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya katham
puññāneñjābhisaṅkhārappaccayattam yujjati. Na hi nimpabījato ucchu
uppañjatīti. Katham na yujjissati. Lokasmiñhi—

Viruddho cāviruddho ca, sadisāsadiso tathā.

Dhammānam paccayo siddho, vipākā eva te ca na.

Dhammānañhi ṭhānasabhāvakkiccādiviruddho ca aviruddho ca paccayo
loke siddho. Purimacittañhi aparacittassa ṭhānaviruddho paccayo,
purimasippādisikkhā ca pacchā pavattamānānam sippādikiriyānam.
Kammaṃ rūpassa sabhāvaviruddho paccayo, khīrādīni ca dadhi-ādīnam.
Āloko cakkhuviññāṇassa kiccaviruddho, guḷādayo ca āsavādīnam.
Cakkhurūpādayo pana cakkhuviññāṇādīnam ṭhānaviruddhā paccayā.
Purimajavanādayo pacchimajavanādīnam sabhāvaviruddhā kiccaviruddhā
ca.

Yathā ca viruddhāviruddhā paccayā siddhā, evaṃ sadisāsadisāpi.
Sadisameva hi utu-āhārasaṅkhātāṃ rūpaṃ rūpassa paccayo hoti, sālībījādīni
ca sāliphālādīnam. Asadisampi rūpaṃ arūpassa, arūpaṇca rūpassa paccayo
hoti, golomāvilomavisāṇadadhitilapiṭṭhādīni ca dabbabhūtiṇakādīnam.
Yesāṇca dhammānam ye viruddhāviruddhā sadisāsadisā paccayā, na te
dhammā tesam dhammānam vipākāyeva. Iti ayaṃ avijjā vipākavasena
ekantāniṭṭhaphalā sabhāvavasena ca sāvajjāpi samānā sabbesampi etesaṃ
puññābhisaṅkhārādīnam yathānurūpaṃ
ṭhānakiccasabhāvaviruddhāviruddhapaccayavasena
sadisāsadisappaccayavasena ca paccayo hotīti veditabbā.

So cassā paccayabhāvo “yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātāṃ aññāṇam
appahīnam hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkham
sukhasaññāya gahetvā tassa hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhatī”ti-ādīnā
nayena vutto eva.

Api ca ayaṃ aññopi pariyāyo—

“Cutūpapāte saṃsāre, saṅkhārānañca lakkhaṇe.

Yo paṭiccasamuppanna-dhammesu ca vimuyhati.

Abhisāṅkhāroti so ete, saṅkhāre tividhe yato.

Avijjā paccayo tesam, tividhānampi yaṃ tato”ti.

Katham̐ pana yo etesu vimuyhati, so tividhepete saṅkhāre karotīti ce.
 Cutiyā tāva vimūḷho sabbattha “khandhānaṃ bhedo maraṇaṃ”ti cutiṃ
 agaṇhanto satto marati, sattassa desantaraṣaṅkamananti-ādīni vikappeti.
 Upapāte vimūḷho sabbattha “khandhānaṃ pātubhāvo jātī”ti upapātaṃ
 agaṇhanto satto upapajjati, sattassa navasarīrapātubhāvoti-ādīni vikappeti.
 Saṃsāre vimūḷho yo esa

“Khandhānaṃ paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.
 Abbochinnānaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī”ti.

Evam̐ vaṇṇito saṃsāro, taṃ evam̐ agaṇhanto “ayaṃ satto asmā lokā
 param̐ lokam̐ gacchati, parasmā lokā imam̐ lokam̐ āgacchatī”ti-ādīni
 vikappeti. Saṅkhārānaṃ lakkhaṇe vimūḷho saṅkhārānaṃ sabhāvalakkhaṇam̐
 sāmāññalakkhaṇaṃ agaṇhanto saṅkhāre attato attaniyato dhuvato subhato
 sukhato ca vikappeti. Paṭiccasamuppānādharmesu vimūḷho avijjādīhi
 saṅkhārādīnaṃ pavattiṃ agaṇhanto “attā jānāti vā na jānāti vā, so eva karoti
 ca kāreti ca. So paṭisandhiyaṃ upapajjati, tassa aṇu-issarādayo
 kalalādibhāvena sarīraṃ saṇṭhapetvā indriyāni sampādentī. So
 indriyasampanno phusati vedayati taṇhiyati upādiyati ghaṭiyati, so puna
 bhavantare bhavatī”ti vā “sabbe sattā niyatisaṅgatibhāvapariṇatā”ti¹ vā
 vikappeti. So evam̐ avijjāya andhikato evam̐ vikappento yathā nāma andho
 pathaviyaṃ vicaranto maggampi amaggampi thalampi ninnampi samampi
 visamampi paṭipajjati, evam̐ puñṇampi apuñṇampi āneñjampi saṅkhāraṃ
 abhisāṅkharotīti. Ten’etaṃ vuccati—

“Yathāpi nāma jaccandho, naro aparīṇāyako.
 Ekadā yāti maggena, ummaggenāpi² ekadā.
 Saṃsāre saṃsaraṃ bālo, tathā aparīṇāyako.
 Karoti ekadā puñṇam̐, apuñṇamapi ekadā.

1. Dī 1. 50 piṭṭhe.

2. Kummaggenāpi (Sī)

Yadā ñatvā ca so dhammaṃ, saccāni abhisamessati.
Tadā avijjūpasamā, upasanto carissatī”ti.

Ayaṃ **avijjāpaccayā saṅkhārā**ti padasmim vittharakathā.

Avijjāpaccayā saṅkhārapadaniddeso.

Viññāṇapadaniddesa

227. Saṅkhārapaccayā viññāṇapadaniddese **cakkhuviññāṇanti**-ādīsu cakkhuviññāṇaṃ kuslavipākāṃ akusalavipākanti duvidhaṃ hoti. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇāni. Manoviññāṇaṃ pana kusalākusalavipākā dve manodhātuyo, tisso ahetukamanoviññāṇadhātuyo, aṭṭha sahetukāni kāmāvacaravipākacittāni, pañca rūpāvacarāni, cattāri arūpāvacarānīti bāvisatividhaṃ hoti. Iti imehi chahi viññāṇehi sabbānīpi bāttiṃsa lokiyavipākaviññāṇāni saṅgahitāni honti. Lokuttarāni pana vaṭṭakathāyaṃ na yujjantīti na gahitāni.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “idaṃ vuttappakāraṃ viññāṇaṃ saṅkhārapaccayā hoti”ti. Upacitakammābhāve vipākābhāvato. Vipākāñhetuṃ, vipākāñca na upacitakammābhāve uppajjati. Yadi uppajjeyya, sabbesaṃ sabbavipākāni uppajjeyyuh, na ca uppajjantīti jānitabbametaṃ “saṅkhārapaccayā idaṃ viññāṇaṃ hoti”ti.

Katarasaṅkhārapaccayā kataraviññāṇanti ce.

Kāmāvacarapuññābhisaṅkhārapaccayā tāva kuslavipākāni pañca cakkhuviññāṇādīni, manoviññāṇe ekā manodhātu, dve manoviññāṇadhātuyo, aṭṭha kāmāvacaramahāvipākānīti soḷasa. Yath’āha—

“Kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākāṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hoti. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇaṃ uppannaṃ hoti. Vipākā manodhātu uppannā hoti. Manoviññāṇadhātu uppannā hoti somanassasahagatā, manoviññāṇadhātu uppannā hoti upekkhāsahagatā, manoviññāṇadhātu uppannā hoti somanassasahagatā ñāṇasampayuttā.

somanassasahagatā nāṇasampayuttā sasaṅkhārena. Somanassasahagatā nāṇavippayuttā. Somanassasahagatā nāṇavippayuttā sasaṅkhārena. Upekkhāsahagatā nāṇasampayuttā. Upekkhāsahagatā nāṇasampayuttā sasaṅkhārena. Upekkhāsahagatā nāṇavippayuttā. Upekkhāsahagatā nāṇavippayuttā sasaṅkhārenā”ti¹.

Rūpāvacara puññābhisaṅkhārapaccayā pana pañca rūpāvacaravipākāni. Yath’āha—

“Tasseva rūpāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākāṃ vivicceva kāmehi -pa- paṭhamāṃ jhānaṃ -pa- pañcamāṃ jhānaṃ upasampajjaviharatī”ti².

Evam puññābhisaṅkhārapaccayā ekavīsatividham viññāṇaṃ hoti.

Apuññābhisaṅkhārapaccayā pana akusalavipākāni pañca cakkhuviññāṇādīni, ekā manodhātu, ekā manoviññāṇadhātūti evaṃ sattavidham viññāṇaṃ hoti. Yath’āha—

“Akusalassa kammassa katattā upacitattā vipākāṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hoti. Tathā sotaghānājivhākāyaviññāṇaṃ, vipākā manodhātu, vipākā manoviññāṇadhātu uppannā hoti”ti³.

Āneñjābhisaṅkhārapaccayā pana cattāri arūpavipākānīti evaṃ catubbidham viññāṇaṃ hotīti. Yath’āha—

“Tasseva arūpāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākāṃ sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā ākāsañāṇācāyatanasaññāsahagatāṃ -pa- viññāṇāñcā -pa- ākiñcaññā -pa- nevasaññānāsaññāyatanasaññāsahagatāṃ sukhassa ca pahānā -pa- catuttham jhānaṃ upasampajja viharatī”ti⁴.

Evam yaṃ saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ hoti, taṃ ñatvā idānissa evaṃ pavatti veditabbā sabbameva hi idaṃ pavatti paṭisandhivasena dvidhā pavattati.

1. Abhi 1. 104, 116 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 136 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 116 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 117 piṭṭhe.

tattha dve pañcaviññāṇāni dve manodhātuyo
somanassasahagatāhetukamanoviññāṇadhātūti imāni terasa
pañcavokārabhave pavattiyāmyeva pavattanti. Sesāni ekūnavīsati tīsu
bhavesu yathānurūpaṃ pavattiyampi paṭisandhiyampi pavattanti.

Katham? Kusalavipākāni tāva cakkhuviññāṇādīni pañca kusalavipākena
vā akusalavipākena vā nibbattassa yathākkamaṃ paripākamupagatindriyassa
cakkhādīnaṃ āpāthagataṃ iṭṭhaṃ vā iṭṭhamajjhataṃ vā rūpādi-ārammaṇaṃ
ārabbha cakkhādīpasādaṃ nissāya
dassanasavanaghāyanasāyanaphusanakiccaṃ sādhayamānāni pavattanti.
Tathā akusalavipākāni pañca. Kevalaṇhi tesaṃ anīṭṭhaṃ anīṭṭhamajjhataṃ
vā rūpādi-ārammaṇaṃ hoti, ayameva vireso. Dasāpi cetāni
niyatadvārārammaṇavatthuṭṭhānāni niyatakiccaṇeva ca bhavanti.

Tato kusalavipākānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ anantaraṃ
kusalavipākamanodhātu tesaṇṇeva ārammaṇamārabbha hadayavatthum
nissāya sampañcchanakiccaṃ sādhayamānā pavattati. Tathā
akusalavipākānaṃ anantarā akusalavipākā. Idaṇca pana dvayaṃ
niyatadvārārammaṇaṃ niyatavatthuṭṭhānaṃ niyatakiccaṇca hoti.

Somanassasahagatā pana ahetukamanoviññāṇadhātu
kusalavipākamanodhātuyā anantaraṃ tassā eva ārammaṇaṃ ārabba
hadayavatthum nissāya santīraṇakiccaṃ sādhayamānā ca chasu dvāresu
balavārammaṇe kāmāvacarasattānaṃ yebhuyyena
lobhasampayuttajavanāvasāne bhavaṅgavīthiṃ pacchinditvā javanena
gahitārammaṇe tadārammaṇavasena ca sakiṃ vā dvikkhattum vā pavattati.
Cittappavattigaṇanāyaṃ pana sabbadvāresu tadārammaṇe dve eva cittavārā
āgatā. Idaṃ pana cittaṃ tadārammaṇanti ca piṭṭhibhavaṅganti cāti dve
nāmāni labhati. Aniyatadvārārammaṇaṃ niyatavatthukaṃ
aniyataṭṭhānakiccaṇca hotīti evaṃ tāva terasa pañcavokārabhave
pavattiyāmyeva pavattantīti veditabbāni. Sesesu ekūnavīsatiyā cittesu na
kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattati.

Pavattiyāṃ pana kusalākusalavipākā tāva dve
ahetukamanoviññāṇadhātuyo pañcadvāre¹
kusalākusalavipākamanodhātūnaṃ anantaraṃ

1. Pañcasu dvāresu (Sī, Syā)

santīraṇakiccaṃ, chasu dvāresu pubbe vuttanayeneva tadārammaṇakiccaṃ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti cattāri kiccāni sādhayamānā niyatavatthukā aniyatadvārārammaṇaṭṭhānakiccā hutvā pavattanti.

Aṭṭha kāmāvacarasahetukacittāni pavattiyaṃ vuttanayeneva chasu dvāresu tadārammaṇakiccaṃ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti tīṇi kiccāni sādhayamānāni niyatavatthukāni aniyatadvārārammaṇaṭṭhānakiccāni hutvā pavattanti.

Pañca rūpāvacarāni cattāri ca arūpāvacarāni attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti kiccadvayaṃ sādhayamānāni pavattanti. Tesu rūpāvacarāni niyatavatthārammaṇāni aniyataṭṭhānakiccāni, itarāni avatthukāni niyatārammaṇāni aniyataṭṭhānakiccāni hutvā pavattantīti evaṃ tāva bāttimsavidhampi viññāṇaṃ pavattiyaṃ saṅkhārapaccayā pavattati. Tatrassa te te saṅkhārā kammaṇapaccayena ca upanissayapaccayena ca paccayā honti.

Tattha yānetāni ekādasā tadārammaṇacittāni vuttāni, tesu ekampi rūpārūpabhave tadārammaṇaṃ hutvā na pavattati. Kasmā? Bījābhāvā. Tattha hi kāmāvacaravipākasaṅkhātāṃ paṭisandhibījaṃ natthi, yaṃ rūpādīsu ārammaṇesu pavattiyaṃ tassa janakaṃ bhavyeṃ. Cakkhuviññāṇādīnampi rūpabhave abhāvo āpajjati ce. Na, indriyappavatti-ānubhāvato dvāravīthibhede cittaniyamato ca.

Yathā cetāṃ tadārammaṇaṃ ekantena rūpārūpabhave nappavattati, tathā sabbepi akāmāvacare dhamme nānubandhati. Kasmā? Ajanakattā ceva janakassa ca asadisattā. Tañhi yathā nāma gehā nikkhamitvā bahi gantukāmo taruṇadārako attano janakaṃ pitaraṃ vā aññaṃ vā pitusadisāṃ hitakāmaṃ ñātiṃ aṅguliyaṃ gahetvā anubandhati, na aññaṃ rājapurisādīṃ. Tathā etampi bhavaṅgārammaṇato bahi nikkhamitukāmaṃ sabhāgatāya attano janakaṃ pitaraṃ vā pitusadisāṃ vā kāmāvacarajavanameva anubandhati, na aññaṃ mahaggataṃ anuttaraṃ vā.

Yathā cetaṃ mahaggatalokuttare dhamme nānubandhati, tathā yadā etc kāmāvacaradhammāpi mahaggatārammaṇā hutvā pavattanti, tadā tepi nānubandhati. Kasmā? Aparicidadesattā accantaparittārammaṇattā ca. Tañhi yathā pitaraṃ vā pitusadisam vā ñātiṃ anubandhantopi taruṇadārako gharadvāra-antaravīthicatukkādimhi pariciteyeva dese anubandhati, na araṇṇaṃ vā yuddhabhūmiṃ vā gacchantam. Evaṃ kāmāvacaradhamme anubandhantampi amahaggatādimhi pariciteyeva dese pavattamāne dhamme anubandhati, na mahaggatalokuttaradhamme ārabba pavattamāneti.

Yasmā cassa “sabbo kāmāvacaravipāko kiriyamanodhātu kiriyahetukamanoviññādhātu somanassasahagatā ime dhammā parittārammaṇā”ti evaṃ accantaparittameva ārammaṇaṃ vuttaṃ. Tasmāpetam mahaggatalokuttarārammaṇe kāmāvacaradhammepi nānubandhatīti vedittabbaṃ.

Kim vā imāya yuttikathāya. Aṭṭhakathāyañhi ekanten’eva vuttaṃ—
ekādasa tadārammaṇacittāni nāmagottaṃ ārabba javane javite tadārammaṇaṃ na gaṇhanti. Paṇṇattiṃ ārabba javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati, tilakkhaṇārammaṇikavipassanāya tadārammaṇaṃ na labbhati, vuṭṭhānagāminiyā balavavipassanāya tadārammaṇaṃ na labbhati, rūpārūpadhamme ārabba javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati, micchattaniyatadhammesu tadārammaṇaṃ na labbhati, sammattaniyatadhammesu tadārammaṇaṃ na labbhati, lokuttaradhamme ārabba javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati, abhiññāñāṇaṃ ārabba javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati, paṭisambhidāñāṇaṃ ārabba javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati, kāmāvacare dubbalārammaṇe tadārammaṇaṃ na labbhati, chasu dvāresu balavārammaṇe āpāthagateyeva labbhati, labbhamānañca kāmāvacareyeveva labbhati, rūpārūpabhava tadārammaṇaṃ nāma natthīti.

Yaṃ pana vuttaṃ “sesesu ekūnavīsatiyā cittesu na kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattatī”ti, taṃ atisaṅkhittattā dubbijānaṃ. Tenassa vitthāranayadassanatthaṃ vuccati “kati paṭisandhiyo, kati paṭisandhicittāni, kena kattha paṭisandhi hoti, kim paṭisandhiyā ārammaṇaṃ”ti.

Asaññaapaṭisandhiyā saddhiṃ vīsatipaṭisandhiyo, vuttappakārāneva ekūnavīsati paṭisandhicittāni. Tattha akusalavipākāya ahetukamanoviññāṇadhātuyā apāyesu paṭisandhi hoti, kuslavipākāya manussaloke jaccandhajātibadhirajāti-ummattaka-eḷamūganapuṃsakādīnaṃ. Aṭṭhahi sahetukamahāvīpākehi kāmāvacaradevesu ceva manussesu ca puññavantānaṃ paṭisandhi hoti, pañcahi rūpāvacaravīpākehi rūpībrahmaloke, catūhi arūpāvacaravīpākehi arūpaloketi yena ca yattha paṭisandhi hoti, sā eva tassā anurūpapaṭisandhi nāma.

Saṅkhepato paṭisandhiyā tīṇi ārammaṇāni honti kammaṃ kammanimittaṃ gatinimittanti. Tattha **kammaṃ** nāma āyūhitā kusalākusalacetanā. **Kammanimittaṃ** nāma yaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā kammaṃ āyūhati. Tattha atīte kappakoṭisatasahassamatthakasmimpi kamme kate tasmiṃ khaṇe kammaṃ vā kammanimittaṃ vā āgantvā upaṭṭhāti.

Tatr'idaṃ kammanimittassa upaṭṭhāne vatthu—Gopakasīvali kira nāma Tālapitṭhikavihāre cetiyaṃ kāresi. Tassa maraṇamañce nipannassa cetiyaṃ upaṭṭhāsi. So tadeva nimittaṃ gaṇhitvā kālaṃ katvā devaloke nibbatti. Añña sammūḷhakālakiriyā nāma hoti. Parammukhaṃ gacchantassa hi pacchato tikhiṇena asinā sīsaṃ chindanti, nipajjitvā niddāyantassāpi tikhiṇena asinā sīsaṃ chindanti, udaye osīdāpetvā mārenti. Evarūpepi kāle aññatarāṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā upaṭṭhāti. Aññaṃ lahukamaraṇaṃ nāma atthi. Nikhādanadaṇḍakamatthakasmīhi nilīnamakkhikaṃ muggarena paharivā pisanti. Evarūpepi kāle kammaṃ vā kammanimittaṃ vā upaṭṭhāti. Evaṃ pisiyamānāya pana makkhikāya paṭhamaṃ kāyadvārāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ nāvatteti, manodvārāvajjanaṃ eva āvatteti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre kāyadvārāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvatteti, tato kāyaviññāṇaṃ sampaṭicchanaṃ santīraṇaṃ voṭṭhabbananti vīthiccittāni pavattanti. Javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Tatiyavāre manodvārāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvatteti, atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati, etasmiṃ tṭhāne kālakiriyāṃ karoti. Idaṃ kimatthaṃ ābhataṃ? Arūpadhammānaṃ visayo nāma evaṃ lahukoti dīpanatthaṃ.

Gatinimittam nāma nibbattanaka-okāse eko vaṇṇo upaṭṭhāti. Tattha niraye upaṭṭhahante lohakumbhīsadisō hutvā upaṭṭhāti, manussaloke upaṭṭhahante mātukucchi kambalayānasadisā hutvā upaṭṭhāti, devaloke upaṭṭhahante kapparukkhavimānasayanādīni upaṭṭhahanti. Evaṃ kamman kammanimittam gatinimittanti saṅkhepato paṭisandhiyā tīṇi ārammaṇāni honti.

Aparo nayo—paṭisandhiyā tīṇi ārammaṇāni honti atītam paccuppannam navattabbaṇca, asaṇṇīpaṭisandhi anārammaṇāti. Tattha viññāṇaṇcāyatananevasaṇṇāṇāsāṇṇāyatanapaṭisandhīnam atītameva ārammaṇam, dasannam kāmāvacarānam atītam vā paccuppannam vā, sesānam navattabbam. Evaṃ tīsu ārammaṇesu pavattamānā pana paṭisandhi yasmā atītārammaṇassa vā navattabbārammaṇassa vā cuticittassa anantameva hoti, paccuppannārammaṇam pana cuticittam nāma natthi, tasmā dvīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya cutiyā anantaram tīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya paṭisandhiyā sugatiduggativasena pavattanākāro veditabbo.

Seyyathidam, kāmāvacarasugatiyam tāva ṭhitassa pāpakammīno puggalassa “tānissa tamhi samaye olambhantī”¹ti ādivacanato maraṇamañce nipannassa yathūpacitam pāpakammam vā kammanimittam vā manodvāre āpāthamāgacchati. Tam ārabha uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāya vā javanavīthiyā anantaram bhavaṅgavisayam ārammaṇam katvā cuticittam uppajjati. Tasmim niruddhe tadeva āpāthagatam kamman vā kammanimittam vā ārabha anupacchinnakilesabalavināmitam² duggatipariyāpannam paṭisandhicittam uppajjati. Ayam atītārammaṇāya cutiyā anantarā atītārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye vuttappakārakammavasena narakādīsu aggijālavaṇṇādikam duggatinimittam manodvāre āpāthamāgacchati. Tassa dvikkhattum bhavaṅge uppajjitvā niruddhe tam ārammaṇam ārabha ekaṃ āvajjanam, maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavagattā pañca javanāni, dve tadārammaṇānī tīni vīthiccittāni uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayam ārammaṇam

1. Ma 3. 203 piṭṭhe.

2. ...balavavināmitam (Syā, Ka)

katvā ekaṃ cuticittaṃ. Ettāvatā ekādasa cittakkhaṇā atītā honti. Athāvasesapañcacittakkhaṇāyuke tasmīmyeva ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye pañcannaṃ dvārānaṃ aññatarasmiṃ dvāre rāgādihetubhūtaṃ hīnārammaṇaṃ āpāthamāgacchati. Tassa yathākkamena uppannavoṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayamārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ. Ettāvatā dve bhavaṅgāni, āvajjanaṃ, dassanaṃ, sampañcchanaṃ, santīraṇaṃ, voṭṭhabbanaṃ, pañca javanāni, dve tadārammaṇāni, ekaṃ cuticittanti pañcadasa cittakkhaṇā atītā honti. Athāvasesa-ekacittakkhaṇāyuke tasmīmyeva ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayampi atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi. Esa tāva atītārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya duggatipaṭisandhiyā pavattanākāro.

Duggatiyaṃ ṭhitassa pana upacitānavajjakammassa vuttanayeneva taṃ anevajjakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchatīti kaṇhapakkhe sukkapakkhaṃ ṭhapetvā sabbaṃ purimanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ atītārammaṇāya duggaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya sugatipaṭisandhiyā pavattanākāro.

Sugatiyaṃ ṭhitassa pana upacitānavajjakammassa “tānissa tamhi samaye olambantī”ti-ādivacanato maraṇamañce nipannassa yathūpacitaṃ anavajjakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Tañca kho upacitakāmāvacarānavajjakammasseva.

Upacitamahaggatakammassa pana kammanimittameva āpāthamāgacchati. Taṃ ārabha uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāya vā javanavīthiyā anantaraṃ bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā cuticittamuppajjati. Tasmīṃ niruddhe tadeva āpāthagataṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā ārabha anupacchinnakilesabalavināmitaṃ sugatipariyāpannaṃ paṭisandhicittamuppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā atītārammaṇā navattabbārammaṇā vā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye kāmāvacarānavajjakammavasena manussaloke mātukucchivaṇṇasaṅkhātāṃ vā devaloke uyyānakapparukkhādivaṇṇasaṅkhātāṃ vā sugatinimittāṃ manodvāre āpāthamāgacchati. Tassa duggatinimitte dassitānukkameneva cuticittānantarāṃ paṭisandhicittāṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye ñātakā “ayaṃ tāta tavatthāya Buddhapūjā karīyati, cittaṃ pasādehi”ti vatvā pupphadāmadhajapaṭākādivasena rūpārammaṇāṃ vā dhammassavanatūriyapūjādivasena saddārammaṇāṃ vā dhūmavāsagandhādivasena gandhārammaṇāṃ vā “idaṃ tāta sāyassu, tavatthāya dātabbāṃ deyyadhammaṃ”ti vatvā madhuphāṇitādivasena rasārammaṇāṃ vā “idaṃ tāta phusassu, tavatthāya dātabbāṃ deyyadhammaṃ”ti vatvā cīnapaṭasomārapaṭādivasena phoṭṭhabbārammaṇāṃ vā pañcadvāre upasamharanti. Tassa tasmiṃ āpāthagate rūpādi-ārammaṇe yathākkamena uppannavoṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavagattā pañca javanāni dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇāṃ katvā ekaṃ cuticittāṃ, tadavasāne tasmiṃñeva ekacittakkhaṇaṭhitike ārammaṇe paṭisandhicittāṃ uppajjati. Ayampi atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa pana pathavīkasiṇajjhānādivasena paṭiladdhamahaggatassa sugatiyaṃ ṭhitassa maraṇasamaye kāmāvacarakusalakammakammanimittā gatinimittānaṃ aññatarāṃ pathavīkasiṇādikaṃ vā nimittāṃ mahaggatācittāṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Cakkhusotānaṃ vā aññatarasmiṃ kusalupattihetubhūtaṃ paṇītamārammaṇāṃ āpāthamāgacchati, tassa yathākkamena uppannavoṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavagattā pañca javanāni uppajjanti. Mahaggatagatikānaṃ pana tadārammaṇāṃ natthi. Tasmā javanānantaraṃyeva bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇāṃ katvā ekaṃ cuticittāṃ uppajjati. Tassāvasāne kāmāvacaramahaggatasugatīnaṃ aññatarasugatipariyāpannaṃ yathūpaṭṭhitesu ārammaṇesu aññatarārammaṇāṃ paṭisandhicittāṃ uppajjati. Ayaṃ navattabbārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītapaccuppannanavattabbānaṃ aññatarārammaṇā paṭisandhi.

Etenānusārena āruppacutiyāpi anantarā paṭisandhi veditabbā. Ayaṃ atītanavattabbārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītanavattabbapaccuppannārammaṇāya paṭisandhiyā pavattanākāro.

Duggatīyaṃ ʒhitassa pana pāpakammīno vuttanayeneva taṃ kammaṃ kammanimittam gatinimittam vā manodvāre, pañcadvāre pana akusaluppatihetubhūtaṃ ārammaṇam āpāthamāgacchati. Athassa yathākkamena cuticittāvasāne duggatipariyāpannam tesu ārammaṇesu aññatarārammaṇam paṭisandhicittam uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya duggaticutiya anantarā atītapaccuppannārammaṇāya paṭisandhiyā pavattanākāroti. Ettāvata ekūnavīsatividhassāpi viññāṇassa paṭisandhivasena pavatti dīpitā hoti.

Tayidaṃ sabbampi evaṃ

Pavattamānam sandhimhi, dvidhā kamma vattati.

Missādīhi ca bhedehi, bhedassa duvidhādiko.

Idaṇhi ekūnavīsatividhampi vipākaviññāṇam paṭisandhimhi pavattamānam dvidhā kamma vattati. Yathāsakaṇhi etassa janakam kammaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena ceva upanissayapaccayena ca paccayo hoti. Vuttaṇhetam “kusalākusalam kammaṃ vipākassa upanissayapaccayena paccayo”ti¹. Evaṃ vattamānassa panassa missādīhi bhedehi duvidhādikopi bhedo veditabbo. Seyyathidaṃ, idaṇhi paṭisandhivasena ekadhā vattamānampi rūpena saha missāmissabhedato duvidham, kāmarūpārūpabhavabhedato tividham, aṇḍajajalābujasamsedaja-opapātikayonivasena catubbidham, gativasena pañcavidham, viññāṇaṭṭhitivasena sattavidham, sattāvāsavasena aṭṭhavidham hoti. Tattha

Missam dvidhā bhāvabhedā, sabhāvam tattha ca dvidhā.

Dve vā tayo vā dasakā, omato ādinā saha.

Missam dvidhā bhāvabhedāti yaṇhetamettha aññatra arūpabhavā rūpamissam paṭisandhiviññāṇam uppajjati, taṃ rūpabhavē itthindriyapurisindriyasaṅkhātena bhāvena vinā uppattito kāmabhavē aññatra jātipaṇḍakapaṭisandhiyā bhāvena saha uppattito sabhāvam abhāvanti duvidham hoti.

Sabhāvam tattha ca dvidhāti tatthāpi ca yaṃ sabhāvam, taṃ itthipurisabhāvānam aññatarena saha uppattito duvidhameva hoti.

1. Abhi 8. 147, 150 piṭṭhesu.

Dve vā tayo vā dasakā, omato ādinā sahāti yañhetamettha missaṃ amissanti dvaye ādibhūtaṃ rūpamissaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ, tena saha vatthukāyadasakavasena dve vā vatthukāyabhāvadasakavasena tayo vā dasakā omato uppajjanti, natthi ito paraṃ rūpaparihānīti. Taṃ panetaṃ evaṃ omakaparimāṇaṃ uppajjamānaṃ aṇḍajajalābujanāmikāsu dvīsu yonīsu jāti-uṇṇāya ekena aṃsunā uddhatatelasappimaṇḍappamāṇaṃ kalalanti laddhasaṅkhaṃ hutvā uppajjati. Tattha yonīnaṃ gativasena sambhavabhedo veditabbo. Etāsu hi

Niraye bhummaṃvajesu, devesu ca na yoniyo.

Tisso purimikā honti, catassopi gatittaye.

Tattha **devesu cāti** casaddena yathā niraye ca bhummaṃvajesu ca devesu, evaṃ nijjhāmataṇhikapetesu ca purimikā tisso yoniyo na santīti veditabbā. Opapātikā eva hi te honti. Sese pana tiracchānapettivisayamanussasaṅkhāte gatittaye pubbe vajjitabhummadevesu ca catasso yoniyo honti. Tattha

Tiṃsa nava ceva rūpīsu, sattati ukkaṃsato va rūpāni.

Samśedajopapātīsu, atha vā avakaṃsato tiṃsa.

Rūpībrahmesu tāva opapātikayonikesu cakkhusotavatthudasakānaṃ jīvitanaṃvakkassa cāti catunnaṃ kalāpānaṃ vasena tiṃsa ca nava paṭisandhiviññāṇena saha rūpāni uppajjanti. Rūpībrahme pana ṭhapetvā aññesu samśedaja-opapātikikesu ukkaṃsato cakkhusotaghānajaṃvabhāvavattthudasakānaṃ vasena sattati. Tāni ca niccaṃ devesu. Tattha vaṇṇo gandho raso ojā catasso cāpi dhātuyo cakkhupasādo jīvitindriyanti ayaṃ dasarūpaparimāṇo rūpapuñño cakkhudasako nāma. Evaṃ sesā veditabbā. Avakaṃsato pana jaccandhabadhira-aghānakanapuṃsakassa jivhākāyavattthudasakānaṃ vasena tiṃsa rūpāni uppajjanti. Ukkaṃsāvakaṃsānaṃ pana antare anurūpato vikappo veditabbo.

Evaṃ viditvā puna

Khandhārammaṇagati hetu-vedanāpīṭivittakkavicārehi.

Bhedābhedaṃviseṣo, cutisandhīnaṃ pariññeyyo.

Yāhesā missāmissato duvidhā paṭisandhi, yā cassā atītānantarā cuti, tāsāṃ imehi khandhādīhi bhedābhedaviseso ñātabboti attho.

Katham? Kadāci catukkkhandhāya arūpacutiyā anantarā catukkkhandhāva ārammaṇatopi abhinnā paṭisandhi hoti, kadāci amahaggatabahiddhārammaṇāya mahaggata-ajjhataṭṭārammaṇā. Ayaṃ tāva arūpabhūmīsuyeva nayo. Kadāci pana catukkkhandhāya āruppacutiyā anantarā pañcakkhandhā kāmāvacarapaṭisandhi, kadāci pañcakkhandhāya kāmāvacaracutiyā rūpāvacaracutiyā vā anantarā catukkkhandhā āruppaṭisandhi. Evaṃ atītārammaṇacutiyā atītānavattabbapaccuppannārammaṇā paṭisandhi, ekaccasugaticutiyā ekaccaduggatipaṭisandhi, ahetukacutiyā sahetukapaṭisandhi, duhetukacutiyā tihetukapaṭisandhi, upekkhāsahagatacutiyā somanassasahagatapaṭisandhi, appītikacutiyā sappītikapaṭisandhi, avitakkacutiyā savitakkapaṭisandhi, avicāracutiyā savicārapaṭisandhi, avitakka-avicāracutiyā savitakkasavicārapaṭisandhīti tassa tassa viparītato ca yathāyogaṃ yojetabbam.

Laddhappaccayamiti dhamma-mattametaṃ bhavantaramupeti.
N’āssa tato saṅkanti, na tato hetuṃ vinā hoti.

Iti hetuṃ laddhappaccayaṃ rūpārūpadhammamattaṃ uppajjamānaṃ bhavantaram upeti vuccati, na satto, na jīvo. Tassa nāpi atītabhavato idha saṅkanti atthi, nāpi tato hetuṃ vinā idha pātubhāvo. Tayidaṃ pākaṭena manussacutipaṭisandhikkamena pakāsayissāma—

Atītabhavasmiñhi sarasena upakkamena vā samāsannamaraṇassa asayhānaṃ sabbaṅgapaccāṅgasandhibandhanacchedakānaṃ mārāṇantikavedanāsattānaṃ sannipātaṃ asahantassa ātape pakkhittaharitatālappaṇṇamiva kamena upasussamāne sarīre niruddhesu cakkhādīsu indriyesu hadayavatthumatte patiṭṭhitesu kāyindriyamanindriyājīvitindriyesu taṅkhaṇāvasesa hadayavatthusannissitaṃ viññāṇaṃ garusamāsevitāsannapubbakatānaṃ aññataraṃ laddhāvesapaccayasāṅkhārasāṅkhātāṃ kammaṃ vā tadupaṭṭhāpitaṃ vā kammanimittagatinimittasāṅkhātāṃ viyasamārabbha pavattati. Tadevaṃ pavattamānaṃ taṇhā-avijjānaṃ appahīnattā avijjāpaṭicchāditādīnave tasmim visaye taṇhā

nāmeti, sahaṇāsaṅkhārā khipanti. Taṃ santativasena taṇhāya
nāmiyamānaṃ saṅkhārehi khippamānaṃ
orimatīrarukkhavinibaddharajjumālambitvā mātikātikkamako viya
purimañca nissayaṃ jahati, aparañca kammassamuṭṭhāpitaṃ nissayaṃ
assādayamānaṃ vā anassādayamānaṃ vā ārammaṇādīhiyeva paccayehi
pavattati.

Ettha ca purimaṃ cavanato cuti, pacchimaṃ
bhavantarādīpaṭisandhānato paṭisandhīti vuccati. Tadeva nāpi purimabhavā
idhāgataṃ, nāpi tato kammasaṅkhāranativisayādihetuṃ vinā pātubhūtaṃ
veditabbaṃ.

Siyuṃ nidassanānettha, paṭighosādikā atha.
Santānabandhato natthi, ekatā nāpi nānato.

Ettha cetassa viññāṇassa purimabhavato idha anāgamane
atītabhavapariyāpannaheṭūhi ca uppāde
paṭighosapadīpamuddapaṭibimbappakārā dhammā nidassanāni siyuṃ. Yathā
hi paṭighosapadīpamuddacchāyā saddādihetukā aññatra agantvā honti,
evameva idaṃ cittaṃ. Ettha ca **santānabandhato natthi, ekatā nāpi nānatā**.
Yadi hi santānabandhe sati ekantamekatā bhavēyya, na khīrato dadhi
sambhūtaṃ siyā. Athāpi ekantanānatā bhavēyya, na khīrassādhīno dadhi
siyā. Esa nayo sabbahetuhetusamuppannesu. Evañca sati
sabbalokavohāralopo siyā. So ca añiṭṭho, tasmā ettha na ekantamekatā vā
nānatā vā upagantabbāti.

Etthāha—nanu evaṃ asaṅkantipātubhāve sati ye imasmim
manussattabhāve khandhā, tesāṃ niruddhattā phalapaccayassa ca kamassa
tadā agamanato aññassa aññato ca taṃ phalaṃ siyā. Upabhuñjake ca asati
kassa taṃ phalaṃ siyā. Tasmā na sundaramidaṃ vidhānanti. Tatr’idaṃ
vuccati—

Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ, nāññassa na ca aññato.
Bījānaṃ abhisāṅkhāro, etassatthassa sādako.

Ekasantānasmiñhi phalamuppajjamānaṃ tadā ekantaṃ
ekattanānattānaṃ paṭisiddhattā aññassāti vā aññatoti vā na hoti. Etassa ca
panatthassa bījānaṃ abhisāṅkhāro sādako. Ambabijādīnāñhi
abhisāṅkhāresu katesu tassa bījassa santāne laddhapaccayo kālantare
phalaviseso uppajjamāno na aññabījānaṃ, nāpi aññābhisāṅkhārapaccayā
uppajjati. Na ca tāni

bījāni te abhisāṅkhārā vā phalaṭṭhānaṃ pāpuṇanti. Evaṃsāmpadamidaṃ veditabbaṃ. Vijjāsipposadhādīhi cāpi bālasarīre upayuttehi kālantare vuḍḍhasarīrādīsu phaladehi ayamatto veditabbo.

Yampi vuttaṃ “upabhuñjake ca asati kassa taṃ phalaṃ siyā”ti, tattha

Phalassuppattiyā eva, siddhā bhuñjakasammuti.

Phaluppādena rukkhassa, yathā phalati sammuti.

Yathā hi rukkhasaṅkhātānaṃ dhammānaṃ ekadesabhūtaṃ rukkhaphalassa uppattiyā eva rukkho phalaṭṭhīti vā phalitoti vā vuccati, tathā devamanussasaṅkhātānaṃ khandhānaṃ ekadesabhūtaṃ upabhogasaṅkhātassa sukhadukkhaphalassa uppādeneva devo vā manusso vā upabhuñjatīti vā sukhitoti vā dukkhitoti vā vuccati. Tasmā na ettha aññena upabhuñjakena nāma koci attho atthīti.

Yopi vadeyya “evaṃ santepi ete saṅkhārā vijjamānā vā phalassa paccayā siyūṃ avijjamānā vā. Yadi ca vijjamānā, pavattikkhaṇeyeva nesāṃ vipākena bhavitabbaṃ. Atha avijjamānā, pavattito pubbe ca pacchā ca niccaṃ phalāvahā siyūṃ”ti. So evaṃ vattabbo—

Katattā paccayā ete, na ca niccaṃ phalāvahā.

Pāṭibhogādikaṃ tattha, veditabbaṃ nidassanaṃ.

Katattā eva hi saṅkhārā attano phalassa paccayā honti, na vijjamānattā vā avijjamānattā vā. Yathāha “kāmaṇāvacarassa kusalassa kammaṃ katattā upacittā vipākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hoti”¹ ādi. Yathārahaṃ attano phalassa ca paccayā hutvā na puna phalāvahā honti vipakkavipākattā. Etassa catthassa vibhāvane idaṃ pāṭibhogādikaṃ nidassanaṃ veditabbaṃ.

Yathā hi loke yo kassaci atthassa niyyātanatthaṃ pāṭibhogo hoti, bhaṇḍaṃ vā kiṇṇāti, iṇaṃ vā gaṇḍhāti, tassa taṃkiriyākaraṇamattameva tadatthaniyyātanādīmhi paccayo hoti, na kiriyāya vijjamānatā vā avijjamānatā vā. Na ca tadatthaniyyātanādito parampi

dhāarakova hoti. Kasmā? Niyyātanādīnaṃ katattā. Evaṃ katattāva saṅkhārāpi attano phalassa paccayā honti, na ca yathārataṃ phaladānato parampi phalāvahā hontīti. Ettāvatā missāmissavasena dvidhāpi pavattamānassa paṭisandhiviññāṇassa saṅkhārapaccayā pavatti dīpitā hoti.

Idāni sabbesvetesu bāttimsaviññāṇesu sammohavighātatthaṃ

Paṭisandhipavattīnaṃ, vasenete bhavādisu.

Vijānitabbā saṅkhārā, yathā yesaṃca paccayā.

Tattha tayo bhavā, catasso yoniyo, pañca gatiyo, satta viññāṇaṭṭhitiyo, nava sattāvāsāti ete bhavādayo nāma. Etesu bhavādisu paṭisandhiyaṃ pavatte ca ete yesaṃ vipākaviññāṇaṃ paccayā, yathā ca paccayā honti, tathā vijānitabbāti attho.

Tattha puññābhisaṅkhāre tāva kāmāvacara-aṭṭhacetanābhedo puññābhisaṅkhāro avisesena kāmabhava sugatiyaṃ navanna vipākaviññāṇaṃ paṭisandhiyaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo.

Rūpāvacarapañcakusalacetanābhedo puññābhisaṅkhāro rūpabhava paṭisandhiyaṃ eva pañcannaṃ. Vuttappabhedakāmāvacaro pana kāmabhava sugatiyaṃ upekkhāsahagatāhetukamanoviññādhātuvaṃjānaṃ sattannaṃ parittavipākaviññāṇaṃ vuttanayeneva dvidhā paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Sveva rūpabhava pañcannaṃ vipākaviññāṇaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Kāmabhava pana duggatiyaṃ aṭṭhannampi parittavipākaviññāṇaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ.

Tattha niraye Mahāmoggallānattherassa narakacārikādīsu iṭṭhārammaṇasamāyoge so paccayo hoti. Tiracchānesu pana nāgasupaṇṇapetamahiddhikesu ca iṭṭhārammaṇaṃ labbhatiyeva. Sveva kāmabhava sugatiyaṃ soḷasannampi kuslavipākaviññāṇaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyaṃ. Avisesena puññābhisaṅkhāro rūpabhava dasannaṃ vipākaviññāṇaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyaṃ.

Dvādasākusalacetanābhedo apuññābhisaṅkhāro kāmabhava duggatiyaṃ ekassa viññāṇassa tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ, no pavatte. Channaṃ pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Sattannampi akusalavipākaviññāṇaṃ pavatte ca

paṭisandhiyañca. Kāmabhave pana sugatiyaṃ tesāmyeva sattannaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Rūpabhave catunnaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. So ca kho kāmāvacare anittiharūpadassanasaddasavanavasena. Brahmaloce pana anittihā rūpadayo nāma natthi, tathā kāmāvacaradevalokepi.

Āneñjābhisāṅkhāro arūpabhave catunnaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca.

Kāmāvacarakusalākusalato pana sabbasaṅgāhikanayena vīsaticetanābhedopi kāyasaṅkhāro kāmabhave dasannaṃ vipākaviññāṇānaṃ paṭisandhiyaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo. Sveva kāmabhave terasannaṃ, rūpabhave navannaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Sveva kāmabhave tevīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca. Vacīsaṅkhārepi eseva nayo.

Aṭṭhaviṣati-ekūnatimsacetanābhedopi pana cittasaṅkhāro tisu bhavesu ekūnavīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ, no pavatte. Sveva dvīsu bhavesu heṭṭhāvuttānaṃ terasannañca navannañcāti dvāvīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Tisu pana tavesu dvattimsāyapi vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ceva paṭisandhiyañca. Evaṃ tāva bhavesu paṭisandhipavattīnaṃ vasena te saṅkhārā yesaṃ paccayā, yathā ca paccayā honti, tathā vijānitabbā. Eteneva nayena yoni-ādīsupi veditabbā.

Tatridaṃ ādito paṭṭhāya mukhamattappakāsaṇaṃ imesu hi saṅkhāresu yasmā puññābhisāṅkhārā tāva dvīsu bhavesu paṭisandhiṃ datvā sabbaṃ attano vipākaṃ janeti, tathā aṇḍajādīsu catūsu yonīsu, devamanussasaṅkhātāsu dvīsu gatīsu, nānattakāyanānattasaññīnānattakāya-ekattasaññī-ekattakāyanānattasaññī-ekattakāya-ekatta-saññīsaṅkhātāsu manussānañceva paṭhamadutiyatatiyajjhānabhūmīnañca vasena catūsu viññāṇaṭṭhitīsu. Asaññasattāvāse panesa rūpamattamevābhisāṅkharotīti catūsuyeva sattāvāsesu ca paṭisandhiṃ datvā sabbaṃ attano vipākaṃ janeti. Tasmā

esa etesu dvīsu bhavesu catūsu yonīsu dvīsu gatīsu catūsu viññāṇaṭṭhitīsu catūsu sattāvāsesu ca ekavīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo hoti yathāsambhavaṃ paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Apuññābhisaṅkhāro pana yasmā ekasmiṃyeva kāmabhava catūsu yonīsu avasesāsu tīsu gatīsu nānattakāya-ekattasaññisaṅkhātāya ekissā viññāṇaṭṭhitiyā tādiseyeva ca ekasmiṃ sattāvāse paṭisandhivasena vipaccati, tasmā esa ekasmiṃ bhava catūsu yonīsu tīsu gatīsu ekissā viññāṇaṭṭhitiyā ekamhi ca sattāvāse sattannaṃ vipākaviññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo hoti paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Āneñjābhisaṅkhāro pana yasmā ekasmiṃ arūpabhava, ekissā opapātikayoniyā, ekissā devagatiyā, Ākāsānañcāyatanādīsu tīsu viññāṇaṭṭhitīsu, Ākāsānañcāyatanādīsu ca catūsu sattāvāsesu paṭisandhivasena vipaccati, tasmā esa ekasmiṃyeva bhava ekissā yoniyā ekissā devagatiyā tīsu viññāṇaṭṭhitīsu catūsu sattāvāsesu catunnaṃ viññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo hoti paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Kāyasaṅkhāropi yasmā ekasmiṃ kāmabhava catūsu yonīsu pañcasu gatīsu dvīsu viññāṇaṭṭhitīsu dvīsu sattāvāsesu paṭisandhiṃ datvā sabbaṃ attano vipākaṃ janeti, tasmā esa ekasmiṃ bhava catūsu yonīsu pañcasu gatīsu dvīsu viññāṇaṭṭhitīsu dvīsu ca sattāvāsesu tevīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ pavatte ca. Vacīsaṅkhārepi eseṇa nayo.

Cittasaṅkhāro pana yasmā ekaṃ sattāvāsaṃ ṭhapetvā na katthaci na vipaccati, tasmā esa tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu aṭṭhasu sattāvāsesu yathāyogaṃ dvattiṃsāya vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ pavatte ca. Aviññāṇake pana sattāvāse saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ natthi.

Api ca puññābhisaṅkhāro asaññasattesu kaṭattārūpānaṃ nānākkhaṇīkakammapaccayena paccayoti. Evaṃ

Paṭisandhipavattīnaṃ, vasenete bhavādisu.
Vijānitabbā saṅkhārā, yathā yesaṅca paccayāti.

Saṅkhārapaccayā viññāṇapadaniddeso.

Nāmarūpapadaniddesa

228. Viññāṇapaccayā nāmarūpaniddese—

Desanābhedato sabba-bhavādisu pavattito.
Saṅghā paccayanayā, viññātabbo vinicchayo.

Desanābhedatoti “tattha katamaṃ rūpaṃ, cattāro ca mahābhūtā catunnaṅca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ”¹ evaṃ tāva suttante ca idha ca rūpapadassa abhedato ekasadisā desanā katā, nāmapadassa pana bhedato.

Suttantasmīhi “tattha katamaṃ nāmaṃ, vedanā saññā cetanā phasso manasikāro”¹ ti vuttaṃ. Idha “vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho”¹ ti. Tattha hi yampi cakkhuviññāṇapaccayā nāmaṃ uppajjati, uppannaṅca cittassa ṭhiti arūpīnaṃ dhammānaṃ āyūti evaṃ aññadhammasannissayena aggahetabbato pākaṭaṃ, taṃ dassento cetanāphassamanasikāravasena saṅkhārakkhandhaṃ tidhā bhinditvā dvīhi khandhehi saddhiṃ desesi. Idha pana tattha vuttaṅca avuttaṅca sabbaṃ nāmaṃ saṅgaṇhanto “tayo khandhā vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho”¹ ti āha.

Kim pana ime tayo khandhāva nāmaṃ, viññāṇaṃ nāmaṃ na hotīti. No na hoti. Tasmīṃ pana viññāṇe gayhamāne nāmaviññāṇassa ca paccayaviññāṇassa cāti dvinnāṃ viññāṇānaṃ sahabhāvo āpajjati. Tasmā viññāṇaṃ paccayaṭṭhāne ṭhapetvā paccayanibbattaṃ nāmaṃ dassetuṃ tayova khandhā vuttāti. Evaṃ tāva desanābhedato viññātabbo vinicchayo.

Sabbabhavādisu pavattitoti ettha pana nāmaṃ ekaṃ sattāvāsaṃ ṭhapetvā sabbabhavayonigativīññāṇaṭṭhitisesasattāvāsesu pavattati.

1. Saṃ 1. 245; Ma 1. 65, 66 piṭṭhesu.

rūpaṃ dvīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu purimāsu catūsu viññāṇaṭṭhitīsu pañcasu ca sattāvāsesu pavattati. Evaṃ pavattamāne cetasmim nāmarūpe yasmā abhāvakagabbhaseyyakānaṃ aṇḍajānañca paṭisandhikkhaṇe vatthukāyavasena rūpato dve santatisīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesam vitthārena rūparūpato vīsati dhammā tayo ca arūpino khandhāti ete tevīsati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana ekasantatisīsato nava rūpadhamme apanetvā cuddasa, sabhāvakānaṃ bhāvadasakaṃ pakkhipitvā tettiṃsa. Tesampi aggahitaggahaṇena santatisīsadvayato aṭṭhārassa rūpadhamme apanetvā pannarasa.

Yasmā ca opapātikasattesu brahmakāyikādīnaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotavattudasakānaṃ jīvitindriyanavakassa ca vasena rūparūpato cattāri santatisīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesam vitthārena rūparūpato ekūnacattālīsa dhammā tayo ca arūpino khandhāti ete dvācattālīsa dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana santatisīsattayato sattavīsati dhamme apanetvā pannarasa.

Kāmabhava pana yasmā sesa-opapātikānaṃ saṃsedajānaṃ vā sabhāvakaparipuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe rūparūpato sattasantatisīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesam vitthārena rūparūpato sattati dhammā tayo ca arūpino khandhāti ete tesattati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana santatisīsachakkato catupaññāsa dhamme apanetvā ekūnavīsati. Esa ukkaṃsato. Avakaṃsena pana taṃtaṃrūpasantatisīsavikalānaṃ tassa tassa vasena hāpetvā hāpetvā saṅkhepato ca vitthārato ca paṭisandhiviññāṇapaccayā nāmarūpasāṅkhātā veditabbā. Arūpīnaṃ pana tayova arūpino khandhā, asaṇṇīnaṃ rūpato jīvitindriyanavakamevāti esa tāva paṭisandhiyaṃ nayo.

Pavatte pana sabbattha rūpappavattidese paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe paṭisandhicittena saha pavatta-ututo utusamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakaṃ pātubhavati. Paṭisandhicittaṃ pana rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Tañhi yathā papāte patitapuriso

parassa paccayo hotuṃ na sakkoti, evaṃ vatthudubbalatāya dubbalattā rūpaṃ samuṭṭhāpetuṃ na sakkoti, paṭisandhicittato pana uddhaṃ paṭhamabhavaṅgato pabhuti cittasamuṭṭhānakam suddhaṭṭhakam. Saddapātubhāvakāle paṭisandhikkhaṇato uddhaṃ pavatta-ututo ceva cittato ca saddanavakam. Ye pana kabaḷikārāhārupajīvino gabbhaseyyakasattā, tesaṃ

“Yañcassa bhuñjati mātā, annaṃ pānañca bhojanaṃ.
Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro”¹.

Vacanato mātārā ajjhoharitāhārena anugate sarīre opapātikānaṃ sabbapaṭhamam attano mukhagataṃ kheḷaṃ ajjhoharaṇakāle āhārasamuṭṭhānam suddhaṭṭhakanti idaṃ āhārasamuṭṭhānassa suddhaṭṭhakassa utucittasamuṭṭhānānañca ukkaṃsato dvinnam navakānam vasena chabbīsatividham, pubbe ekekacittakkhaṇe tikkhattuṃ uppajjamānam vuttaṃ kammamuṭṭhānam sattatividhanti channavutividham rūpaṃ tayo ca arūpino khandhāti samāsato navanavuti dhammā. Yasmā vāsaddo aniyato kadācīdeva pātubhāvato. Tasmā duvidhampi taṃ apanetvā ime sattanavuti dhammā yathāsambhavaṃ sabbasattānaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Tesañhi suttānampi pamattānampi carantānampi khādantānampi pivantānampi divā ca rattiñca ete viññāṇapaccayā pavattanti. Tañca nesaṃ viññāṇapaccayabhāvaṃ parato vaṇṇayissāma.

Yaṃ panetamettha kammajarūpaṃ, taṃ bhavayonigativīññāṇaṭṭhitisattāvāsesu sabbapaṭhamam patiṭṭhantampi tisamuṭṭhānikarūpena anupatthaddham na sakkoti saṇṭhātuṃ, nāpi tisamuṭṭhānikam tena anupatthaddham. Atha kho vātabbhāhatāpi catuddisavavatthāpitā naḷalāpiyo viya² ūmivegabbhāhatāpi mahāsamudde katthaci laddhapatiṭṭhā bhinnavāhanikā viya ca aññamaññupatthaddhānevetāni apatamānāni saṇṭhahitvā³ ekampi vassam dvepe vassāni -pa- vassasatampi yāva tesaṃ sattānaṃ āyukkhayo vā puññakkhayo vā, tāva pavattantīti evaṃ sabbabhavādīsu pavattitopettha viññātabbo vinicchayo.

1. Sam 1. 208 piṭṭhe.

2. Naḷakalāpādayo viya (Syā)

3. Saṅgahitvā (Si)

1. Suttantikapariyāyato (Syā)

yathārahaṃ paccayo hotīti veditabbaṃ. Vitthārato pana tassa paccayanaye dassiyamāne sabbāpi paṭṭhānakathā vitthāretabbā hotīti na taṃ ārabhāma.

Tattha siyā kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hotī”ti. Suttato yuttito ca. Sutte hi “cittānuparivattino dhammā”ti-ādinā¹ nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā siddhā. Yuttito pana—

Cittajena hi rūpena, idha diṭṭhena sijjhati.

Adiṭṭhassāpi rūpassa, viññāṇaṃ paccayo iti.

Citte hi pasanne appasanne vā tadanurūpāni rūpāni uppajjamānāni diṭṭhāni, diṭṭhena ca adiṭṭhassa anumānaṃ hotīti iminā idha diṭṭhena cittajarūpena adiṭṭhassāpi paṭisandhirūpassa viññāṇaṃ paccayo hotīti jānitabbametaṃ. Kammasamuṭṭhānassāpi hi tassa cittasamuṭṭhānasseva viññāṇapaccayatā paṭṭhāne² āgatāti. Evaṃ paccayanayatopettha viññātabbo vinicchayo.

Ettha ca “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti bhāsamānena Bhagavatā yasmā upaparikkhamānānaṃ paṇḍitānaṃ paramatthato nāmarūpamattameva pavattamānaṃ dissati, na satto na poso. Tasmā appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ hotīti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpapadaniddeso.

Śaḷāyatanapadaniddesa

229. Nāmarūpapaccayā śaḷāyatananiddese—

Nāmaṃ khandhattayaṃ rūpaṃ, bhūtavatthādikaṃ mataṃ.

Katekasesaṃ taṃ tassa, tādissasseva paccayo.

1. Abhi 1. 10 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 19, 140 piṭṭhādīsu.

Yañhetam saḷāyatanassa paccayabhūtam nāmarūpaṃ, tattha nāmantī vedanādikkhandhattayam. Rūpaṃ pana sakasantatipariyāpannam niyamato cattāri bhūtāni cha vatthūni jīvitindriyanti evaṃ bhūtavatthādikaṃ matanti veditabbaṃ. Tam pana “nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpan”ti evaṃ katekasesam “chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatanan”ti evaṃ katekasesasseva saḷāyatanassa paccayoti veditabbaṃ. Kasmā? Yasmā āruppe nāmameva paccayo. Tañca chaṭṭhāyatanasseva, na aññassa. “Nāmapaccayā chaṭṭhāyatanan”ti hi abyākatavāre vakkhati. Idha saṅgahitameva hi tattha vibhattanti veditabbaṃ.

Tattha siyā—katham panetaṃ jānitabbaṃ “nāmarūpaṃ saḷāyatanassa paccayo”ti. Nāmarūpabhāve bhāvato. Tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve tam tam āyatanam hoti, na aññathā. Sā panassa tabbhāvabhāvāvibhāvata paccayanayasmiññeva āvibhavissati. Tasmā—

Paṭisandhiyam pavatte vā, hoti yam yassa paccayo.

Yathā ca paccayo hoti, tathā neyyam vibhavinā.

Tatr’āyam atthadīpanā—

Nāmameva hi āruppe, paṭisandhipavattisu.

Paccayo sattadhā chaṭṭhā, hoti tam avakāmsato.

Katham? **Paṭisandhiyam** tāva avakāmsato saḥajāta-aññamaññanissayasampayuttavipāka-atthi-avigatapaccayehi sattadhā nāmaṃ chaṭṭhāyatanaṃ paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Tassa vasena ukkāmsāvakaṃso veditabbo.

Pavattepi vipākaṃ vuttanayeneva paccayo hoti. Itaram pana avakāmsato vuttappakāresu paccayesu vipākapaccayavajjehi chahi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Tassa vasena ukkāmsāvakaṃso veditabbo.

Aññasmimpi bhāve nāmaṃ, tattheva paṭisandhiyam.

Chaṭṭhassa itaresam tam, chahākārehi paccayo.

Āruppato hi aññasmimpi pañcavokārabhave taṃ vipākanāmaṃ
hadayavatthuno sahāyaṃ hutvā chaṭṭhassa manāyatanassa yathā āruppe
vuttaṃ, tatheva avakaṃsato sattadhā paccayo hoti. Itaresaṃ panetaṃ
pañcannaṃ cakkhāyatanādīnaṃ catumahābhūtasahāyaṃ hutvā sahaajāta
nissayavipākavippayutta-atthi-avigatapaccayena chahākārehi paccayo hoti.
Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi
paccayo hoti. Tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Pavattepi tathā hoti, pākaṃ pākassa paccayo.

Apākaṃ avipākassa, chadhā chaṭṭhassa paccayo.

Pavattepi hi pañcavokārabhave yathā paṭisandhiyaṃ, tatheva
vipākanāmaṃ vipākassa chaṭṭhāyatanassa avakaṃsato sattadhā paccayo hoti.
Avipākaṃ pana avipākassa chaṭṭhassa avakaṃsatova tato vipākapaccayaṃ
apanetvā chadhāva paccayo hoti. Vuttanayeneva panettha ukkaṃsāvakaṃso
veditabbo.

Tatheva sesapañcannaṃ, vipākaṃ paccayo bhave.

Catudhā avipākampi, evameva pakāsitaṃ.

Tatheva hi pavatte sesānaṃ cakkhāyatanādīnaṃ pañcannaṃ
cakkhupasādādivatthukampi itarampi vipākanāmaṃ pacchājātavippayutta-
atthi-avigatapaccayehi catudhā paccayo hoti. Yathā ca vipākaṃ, avipākampi
evameva pakāsitaṃ. Tasmā kusalādibhedampi tesaṃ catudhā paccayo hotīti
veditabbaṃ. Evaṃ tāva nāmaeva paṭisandhiyaṃ pavatte vā yassa yassa
āyatanassa paccayo hoti, yathā ca hoti, tathā veditabbaṃ.

Rūpaṃ panettha āruppa-bhave bhavati paccayo.

Na ekāyatanassāpi, pañcakkhandhabhave pana.

Rūpato sandhiyaṃ vatthu, chadhā chaṭṭhassa paccayo.

Bhūtāni catudhā honti, pañcannaṃ avisesato.

Rūpato hi paṭisandhiyaṃ vatthurūpaṃ chaṭṭhassa manāyatanassa
sahaajāta-aññamaññanissaya vippayutta-atthi-avigatapaccayehi chadhā
paccayo hoti. Cattāri pana bhūtāni avisesato paṭisandhiyaṃ pavatte ca yaṃ
yaṃ

āyatanam uppajjati, tassa tassa vasena pañcannampi cakkhāyatanādīnam sahaajāta nissaya atthi avigatapaccayehi catudhā paccayā honti.

Tidhā jīvitametesam, āhāro ca pavattiyam.

Tāneva chadhā chaṭṭhassa, vatthu tasseva pañcadhā.

Etesam pana cakkhādīnam pañcannam paṭisandhiyam pavatte ca atthi-avigata-indriyavasena rūpajīvitam tidhā paccayo hoti.

Āhāro cāti āhāro ca atthi-avigata-āhāravasena tidhā paccayo hoti. So ca kho ye sattā āhārūpajīvino, tesam āhārānugate kāye pavattiyamyeva, no paṭisandhiyam. Tāni pana pañca cakkhāyatanādīni chaṭṭhassa cakkhusotaghānajiṃhākāyaviññāṇasaṅkhātassa manāyatanassa nissayapurejāta indriya vippayutta atthi avigatavasena chahākārehi paccayā honti pavatte, no paṭisandhiyam. Ṭhapetvā pana pañca viññāṇāni tasseva avasesamanāyatanassa vatthurūpam nissaya purejāta vippayutta atthi avigatavasena pañcadhā paccayo hoti pavatte, no paṭisandhiyam. Evam rūpameva paṭisandhiyam pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti, yathā ca hoti, tathā veditabbam.

Nāmarūpam panubhayam, hoti yam yassa paccayo.

Yathā ca tampi sabbattha, viññātabbam vibhāvinā.

Seyyathidam, paṭisandhiyam tāva pañcavokārabhave khandhattayavatthurūpasaṅkhātam nāmarūpam chaṭṭhāyatanassa sahaajāta aññamañña nissaya vipāka sampayuttavippayutta atthi avigatapaccayādīhi paccayo hotīti idamettha mukhamattam. Vuttanayānusārena pana sakkā sabbam yojetunti na ettha vitthāro dassitoti.

Nāmarūpapaccayā saḷāyatanapadaniddeso.

Phassapadaniddesa

230. Saḷāyatanapaccayā phassaniddese—

Chaḷeva phassā saṅkhepā, cakkhusamphassa-ādayo.

Viññāṇamiva bāttimsa, vitthārena bhavanti te.

Saṅkhepato hi Pāḷiyaṃ cakkhusamphassoti-ādayo chaḷeva phassā āgatā. Vitthārena pana cakkhusamphassādayo pañca kusalavipākā pañca akusalavipākāti dasa, sesā bāvisati lokiyavipākaviññāṇasampayuttā ca bāvisatīti evaṃ sabbe pi saṅkhārapaccayā vuttaviññāṇamiva bāttimsa honti. Yaṃ panetassa bāttimsavidhassāpi phassassa paccayo saḷāyatanam, tattha

Chaṭṭhena saha ajjhattam, cakkhādīm bāhirehipi.

Saḷāyatanamicchanti, chahi saddhim vicakkhaṇā.

Tattha ye tāva “upādinna kapavattikathā ayan”ti ekasantatipariyāpannameva paccayaṃ paccayuppannaṃ dīpentī, te chaṭṭhāyatanapaccayā phassoti Pāḷi-anusārato āruppe chaṭṭhāyatanaṃ aṇṇattha sabbasaṅgahato saḷāyatanaṃ phassassa paccayoti ekadesasarūpekasesaṃ katvā chaṭṭhena saha ajjhattam cakkhādīm saḷāyatananti icchanti. Tañhi chaṭṭhāyatanaṃ saḷāyatanaṃ saḷāyatanantveva saṅkham gacchati. Ye pana paccayuppannameva ekasantatipariyāpannam dīpentī, paccayaṃ pana bhinnasantānampi, te yaṃ yaṃ āyatanam phassassa paccayo hoti, tam sabbam dīpentā bāhirampi pariggahetvā tadeva chaṭṭhena saha ajjhattam bāhirehipi rūpāyatanādīhi saddhim saḷāyatananti icchanti. Tampi hi chaṭṭhāyatanaṃ saḷāyatanaṃ saḷāyatananti etesaṃ ekasesa kate saḷāyatanantveva saṅkham gacchati.

Etthāha—na sabbāyatanehi eko phasso sambhoti, nāpi ekamhā āyatanā sabbe phassā, ayaṃ saḷāyatanapaccayā phassoti ekova vutto, so kasmāti. Tatridam vissajjanam saccametam. Sabbehi eko ekamhā vā sabbe na sambhonti, sambhoti pana anekehi eko, yathā cakkhusamphasso cakkhāyatanā rūpāyatanā cakkhuviññāṇasaṅkhātā manāyatanā avasesā sampayuttadhammāyatanā cāti evaṃ sabbattha yathānurūpaṃ yojetabham. Tasmā eva hi—

Eko panekāyatana-ppabhavo iti dīpito.
Phassoyaṃ ekavacana-niddesenīdha tādīnā.

Ekavacananiddesenāti saḷāyatanapaccayā phassoti iminā hi ekavacananiddesena anekehi āyatanehi eko phasso hotīti tādīnā dīpitoti attho. Āyatanesu pana—

Chadhā pañca tato ekaṃ, navadhā bāhirāni cha.
Yathāsambhavametassa, paccayatte vibhāvaye.

Tatrāyaṃ vibhāvanā cakkhāyatanādīni tāva pañca cakkhusamphassādibhedato pañcavidhassa phassassa nissaya purejāta indriya vippayutta atthi-avigatavasena chadhā paccayā honti. Tato param ekaṃ vipākamanāyatanaṃ anekabhedassa vipākamanosamphassassa sahajāta-aññamaññanissayavipāka-āhāra-indriyasampayutta-atthi-avigatavasena navadhā paccayo hoti. Bāhiresu pana rūpāyatanaṃ cakkhusamphassassa ārammaṇapurejāta-atthi-avigatavasena catudhā paccayo hoti. Tathā saddāyatanādīni sotasamphassādīnaṃ. Manosamphassassa pana tāni dhammāyatanañca tathā ca ārammaṇapaccayamatteneva cāti evaṃ bāhirāni cha yathāsambhavametassa paccayatte vibhāvayeti.

Saḷāyatanapaccayā phassapadaniddeso.

Vedanāpadaniddesa

231. Phassapaccayā vedanāniddese—

Dvārato vedanā vuttā, cakkhusamphassajādikā.
Chaḷeva tā pabhedenā, ekūnanavutī matā.

Cakkhusamphassajā vedanāti-ādīnā hi nayena Pāḷiyaṃ imā cakkhusamphassajādikā dvārato chaḷeva vedanā vuttā. Tā pana pabhedenā ekūnanavutiyā cittehi sampayuttattā ekūnanavutīti matā.

Vedanāsu panetāsu, idha bāttimsa vedanā.
Vupākacittayuttāva, adhippetāti bhāsītā.

Atṭhadhā tattha pañcannaṃ, pañcadvāramhi paccayo.
Sesānaṃ ekadhā phasso, manodvārepi so tathā.

Tattha hi pañcadvāre cakkhupasādādivatthukānaṃ pañcannaṃ
vedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso sahaajāta-
aññaṃaññaṇissayavipāka-āhāra-sampayutta-atthi-avigatavasena atṭhadhā
paccayo hoti. Sesānaṃ pana ekekasmim dvāre
sampaṭicchanasantīraṇatadārammaṇavasena pavattānaṃ
kāmaṇvacaravipākavedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso
upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti.

Manodvārepi so tathāti manodvārepi hi tadārammaṇavasena
pavattānaṃ kāmaṇvacaravipākavedanānaṃ so
sahajātamanosamphassasaṅkhāto phasso tattheva atṭhadhā paccayo hoti.
Paṭisandhibhavaṅgacutivasena ca pavattānaṃ
tebhūmakavipākavedanānampi. Yā panetā manodvāre tadārammaṇavasena
pavattā kāmaṇvacaravedanā, tāsāṃ manodvāre āvajjanasampayutto
manosamphasso upanissayavasena ekadhā paccayo hotīti.

Phassapaccayā vedanāpadaniddeso.

Tañhāpadaniddesa

232. Vedanāpaccayā taṇhāniddese—

Rūpataṇhādibhedena, cha taṇhā idha dīpitā.
Ekekā tividhā tattha, pavattākārato matā.

Imasmiṇhi vedanāpaccayā taṇhāniddese “seṭṭhiputto brāhmaṇaputto”ti
pitito nāmaṇvasena putto viya imā rūpataṇhā -pa- dhammataṇhāti
ārammaṇato nāmaṇvasena cha taṇhā dīpitā pakāsītā kathitāti attho. Tattha
rūpe taṇhā rūpataṇhāti iminā nayena padattho veditabbo.

Tāsu ca pana taṇhāsu ekekā taṇhā pavatti-ākārato kāmataṇhā
bhavataṇhā vibhavataṇhāti evaṃ tividhā matā. Rūpataṇhā eva hi yadā
cakkhussa āpāthagataṃ rūpārammaṇaṃ kāmassādavasena

assādayamānā pavattati, tadā kāmataṇhā nāma hoti. Yadā tadevārammaṇaṃ dhuvaṃ sassatanti pavattāya sassatadiṭṭhiyā saddhiṃ pavattati, tadā bhavataṇhā nāma hoti. Sassatadiṭṭhisahagato hi rāgo bhavataṇhāti vuccati. Yadā pana tadevārammaṇaṃ “ucchiḍḍati vinassati”ti pavattāya ucchedadiṭṭhiyā saddhiṃ pavattati, tadā vibhavataṇhā nāma hoti. Ucchedadiṭṭhisahagato hi rāgo vibhavataṇhāti vuccati. Eseva nayo saddataṇhādīsupīti etā aṭṭhārasa taṇhā honti.

Tā ajjhatarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhā aṭṭhārasāti chattimsa. Iti atītā chattimsa, anāgatā chattimsa, paccuppannā chattimsāti aṭṭhasataṃ taṇhā honti. Tā pana saṅkhippamānā rūpādi-ārammaṇavasena cha, kāmataṇhādivasena vā tissova taṇhā hotīti veditabbā. Yasmā panime sattā puttaṃ assādetvā putte mamattena dhātiyā viya rūpādi-ārammaṇavasena uppajjamānaṃ vedanaṃ assādetvā vedanāya mamattena rūpādi-ārammaṇadāyakaṇaṃ cittakāra gandhabba gandhika sūda tantavāya rasāyanavidhāyakavejjādīnaṃ mahāsakkāraṃ karonti, tasmā sabbāpesā vedanāpaccayā taṇhā hotīti veditabbā.

Yasmā cettha adhippetā, vipākasukhavedanā.

Ekāva ekadhāvesā, tasmā taṇhāya paccayo.

Ekadhāti upanissayapaccayena paccayo hoti. Yasmā vā

Dukkhī sukhaṃ patthayati, sukhī bhiyyopi icchati.

Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā.

Taṇhāya paccayā tasmā, honti tissopi vedanā.

Vedanāpaccayā taṇhā, iti vuttā Mahesinā.

Vedanāpaccayā cāpi, yasmā nānusayaṃ vinā.

Hoti tasmā na sā hoti, brāhmaṇassa vusīmatoti.

Vedanāpaccayā taṇhāpadaniddeso.

Upādānapadaniddesa

233. Taṇhāpaccayā upādānaniddese—

Upādānāni cattāri, tāni atthavibhāgato.

Dhammasaṅkhepavittārā, kamato ca vibhāvaye.

Pāḷiyañhi upādānanti kāmupādānaṃ -pa- attavādupādānanti imāni cattāri upādānāni āgatāni. Tesam ayaṃ **atthavibhāgo**—vatthusañkhātāṃ kāmāṃ upādiyatīti **kāmupādānaṃ**. Kāmo ca so upādānañcātipi **kāmupādānaṃ**. **Upādānanti** daḥhaggahaṇaṃ. Daḥhattho hettha upasaddo upāyāsa-upakaṭṭhādīsu viya. Tathā diṭṭhi ca sā upādānañcāti **diṭṭhupādānaṃ**. Diṭṭhiṃ upādiyatīti vā **diṭṭhupādānaṃ**. Sassato attā ca loko cāti-ādīsu hi purimadiṭṭhiṃ uttaradiṭṭhi upādiyati. Tathā sīlabbataṃ upādiyatīti **sīlabbatupādānaṃ**. Sīlabbatañca taṃ upādānañcātipi **sīlabbatupādānaṃ**. Gosīlagovatādīni hi evaṃ suddhīti abhinivesato sayameva upādānānīti. Tathā vadanti etenāti vādo, upādiyanti etenāti upādānaṃ. Kiṃ vadanti upādiyanti vā? Attānaṃ. Attano vādupādānaṃ **attavādupādānaṃ**. Attavādamattameva vā attāti upādiyanti etenāti **attavādupādānaṃ**. Ayaṃ tāva tesam atthavibhāgo.

Dhammasaṅkhepavittāre pana kāmupādānaṃ tāva “tattha katamaṃ kāmupādānaṃ, yo kāmesu kāmaccando kāmarāgo kāmanandī kāmataṇhā kāmasneho kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajjhosaṇaṃ. Idam vuccati kāmupādānaṃ”ti āgatattā saṅkhepato taṇhādaḥhattaṃ vuttaṃ. Taṇhādaḥhattaṃ nāma purimataṇhā-upanissayapaccayena daḥhasambhūtā uttarataṇhā eva. Keci panāhu “appattavisayapatthanā taṇhā andhakāre corassa hatthappasāraṇaṃ viya. Sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ tasseva bhaṇḍaggahaṇaṃ viya. Appicchataṣantutṭhi tāpaṭipakkhā ca te dhammā. Tathā pariyesanārakkhadukkhamaṭṭhāti. Sesupādānattayaṃ pana saṅkhepato diṭṭhimattameva.

Vittārato pana pubbe rūpādīsu vuttāya atṭhasatappabhedāyapi taṇhāya daḥhabhāvo kāmupādānaṃ. Dasavattukā micchādiṭṭhi diṭṭhupādānaṃ. Yathāha “tattha katamaṃ diṭṭhupādānaṃ, ‘natthi dinnam natthi yitṭham -pa-sacchikatvā pavedentī’ti

yā evarūpā diṭṭhi -pa- vipariyesaggāho, idaṃ vuccati diṭṭhupādānaṃ”ti¹. Sīlavatehi suddhiparāmasanaṃ pana sīlabbatupādānaṃ. Yathāha “tattha katamaṃ sīlabbatupādānaṃ, ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhi sīlabbatena suddhīti yā evarūpā diṭṭhi -pa- vipariyesaggāho, idaṃ vuccati sīlabbatupādānaṃ”ti¹. Vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi attavādupādānaṃ. Hathāha “tattha katamaṃ attavādupādānaṃ, idha assutavā puthujjano -pa- sappurisa dhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati -pa- vipariyesaggāho, idaṃ vuccati attavādupādānaṃ”ti¹. Ayamettha dhammasaṅkhepavittāro.

Kamatoti ettha pana tividho kamo uppattikkamo pahānakkamo desanākkamo ca. Tattha anamatagge saṃsāre imassa paṭhamāṃ uppattīti abhāvato kilesānaṃ nippariyāyena uppattikkamo na vuccati. Pariyāyena pana yebhuyyena ekasmiṃ bhava attaggāhapubbaṅgamo sassatucchedābhiniveso. Tato “sassato ayaṃ attā”ti gaṇhato attavisuddhatthaṃ sīlabbatupādānaṃ, ucchiṇṇatīti gaṇhāto paralokanirapekkhassa kāmupādānanti evaṃ paṭhamāṃ attavādupādānaṃ, tato diṭṭhisīlabbatakāmupādānānīti ayametesāṃ ekasmiṃ bhava uppattikkamo.

Diṭṭhupādānādīni cettha paṭhamāṃ pahīyanti sotāpattimaggaṃ vajjhantā. Kāmupādānaṃ pacchā arahattamaggaṃ vajjhantīti ayametesāṃ pahānakkamo.

Mahāvisayattā pana pākaṭattā ca etesu kāmupādānaṃ paṭhamāṃ desitāṃ. Mahāvisayaṇhi taṃ aṭṭhicittasampayogā, appavisayāni itarāni catucittasampayogā. Yebhuyyena ca ālayārāmatāya pajāya pākaṭaṃ kāmupādānaṃ, na itarāni. Kāmupādānavā² vatthukāmānaṃ samadhi gamatthaṃ kotūhalamaṅgalādibahulo hoti, sā’ssa diṭṭhīti tadanantaraṃ diṭṭhupādānaṃ. Taṃ pabhijjamānaṃ sīlabbata-attavādupādānavasena duvidhaṃ hoti. Tasmīṃ dvaye gokiriyaṃ vā kukkurakiriyaṃ vā disvāpi veditabbato oḷārikanti sīlabbatupādānaṃ paṭhamāṃ desitāṃ, sukhumattā ante attavādupādānanti ayametesāṃ desanākkamo.

1. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu.

2. Kāmupādānaṃ vā (Si, Syā, Ka)

Tañhā ca purimassettha, ekadhā hoti paccayo.

Sattadhā aṭṭhadhā vāpi, hoti sesattayassa sā.

Ettha ca evaṃ desite upādānacatukke purimassa kāmupādānassa kāmatañhā upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti tañhābhinanditesu visayesu uppattito. Sesattayassa pana sahaajāta aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatahetuvasena sattadhā vā upanissayena saha aṭṭhadhā vāpi paccayo hoti. Yadā ca sā upanissayavasena paccayo hoti, tadā asahajātāva hotīti.

Tañhāpaccayā upādānapadaniddeso.

Bhavapadaniddesa

234. Upādānapaccayā bhavaniddese—

Atthato dhammato ceva, sātthato bhedasaṅgahā.

Yam yassa paccayo ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha bhavatīti bhavo. **Duvidhenā**ti dvīhi ākārehi pavattitoti attho. Atha vā duvidhenāti paccatte karaṇavacanāṃ, duvidhoti vuttaṃ hoti. **Atthī**ti saṃvijjati. Kammameva bhavo kammabhavo, upapattiyeva bhavo upapattibhavo. Ettha ca upapatti bhavatīti bhavo, kammaṃ pana yathā sukhakāraṇattā “sukho Buddhānamuppādo”¹ti vutto, evaṃ bhavakāraṇattā phalavohārena bhavoti veditabbaṃ. **Tattha katamo kammabhavoti** tesu dvīsu bhavesu yo kammabhavoti vutto, so katamoti attho. Puññābhisaṅkhārādayo vuttatthā eva. **Sabbanti** anavasesaṃ. Bhavaṃ gacchati gameti cāti **bhavagāmi**. Iminā lokuttaraṃ paṭikkhipati. Ayañhi vaṭṭakathā, tañca vivaṭṭanissitanti. Kariyatīti kammaṃ.

Kāmabhavādīsu kāmasaṅkhāto bhavo **kāmabhavo**. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Saññāvatam bhavo, saññā vā ettha bhava atthīti **saññābhavo**. Vipariyāyena **asaññābhavo**. Oḷārikasaññāya

1. Khu 1. 42 piṭṭhe.

abhāvā sukhumāya ca bhāvā neva saññā nāsaññā asmiṃ bhaveti **nevasaññānāsaññābhavo**. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo **ekavokārabhavo**. Eko vā vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavo. Esa nayo catuvokārapañcavokārabha vesu. **Ayaṃ vuccati upapattibhavoti** esa navavidhopi upapattibhavo nāma vuccatīti. Evaṃ tāvettha atthato viññātabbo vinicchayo.

Dhammato pana ettha hi puññābhisaṅkhāro dhammato terasa cetanā, apuññābhisaṅkhāro dvādasa, āneñjābhisaṅkhāro catasso. “Sabbampi bhavagāmikamman”ti etena sabbepete dhammā cetanāsampayuttā vā kammaṣaṅkhātā ācayagāmino dhammā saṅgahitā. Kāmabhavo pañca upādinnakkhandhā, tathā rūpabhavo, arūpabhavo cattāro, saññābhavo catupañca, asaññābhavo eko upādinnakkhandho, nevasaññānāsaññābhavo cattāro. Ekavokārabhavādayo ekacatupañcakkhandhā upādinnakkhandhehīti evamettha dhammatopi viññātabbo vinicchayo.

Sāthhatoti yathā ca bhavaniddese, tatheva kāmañca saṅkhāraniddese pi puññābhisaṅkhārādayova vuttā, evaṃ santepi purimā atītakammavasena idha paṭisandhiyā paccayattā vuttā. Ime paccuppannakammavasena āyatim paṭisandhiyā paccayattāti puna vacanaṃ sāthhakameva. Pubbe vā “tattha katamo puññābhisaṅkhāro, kusalacetanā kāmāvacarā”ti evamādinā nayena cetanāva saṅkhārāti vuttā. Idha pana “sabbampi bhavagāmikamman”ti vacanato cetanāsampayuttāpi. Pubbe ca viññāṇapaccayameva kamman saṅkhārāti vuttam, idāni asaññābhavanibbattakampi. Kim vā bahunā, avijjāpaccayā saṅkhārāti ettha puññābhisaṅkhārādayova kusalākusaladhammā vuttā. Upādānapaccayā bhavoti idha pana upapattibhavassāpi saṅgahitattā kusalākusalābyākatā dhammā vuttā. Tasmā sabbathāpi sāthhakamevidam punavacananti evamettha sāthhatopi viññātabbo vinicchayo.

Bhedasaṅgahāti upādānapaccayā bhavassa bhedato ceva saṅgahato ca. Yañhi kāmupādānapaccayā kāmabhavanibbattakan kamman kariyati, so kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evaṃ

kāmupādānapaccayā dve kāmabhavā, tadantogadhāva saññābhavapañcavokārabhavā. Dve rūpabhavā, tadantogadhāva saññābhava-asaññābhava-ekavokārabhavapañcavokārabhavā. Dve arūpabhavā, tadantogadhāva saññābhavanevasaññānāsaññābhavacatuvokārabhavāti saddhiṃ antogadhehi cha bhavā. Yathā ca kāmupādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi cha bhavā, tathā sesupādānapaccayāpīti evaṃ upādānapaccayā bhedato saddhiṃ antogadhehi catuvīsati bhavā.

Saṅgahato pana kammabhavaṃ upapattibhavañca ekato katvā kāmupādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi eko kāmabhavo, tathā rūpārūpabhavāti tayo bhavā. Tathā sesupādānapaccayāpīti evaṃ upādānapaccayā saṅgahato saddhiṃ antogadhehi dvādasa bhavā. Api ca avisesena upādānapaccayā kāmabhavūpagaṃ kammaṃ kammabhavo, tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evaṃ upādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi dve kāmabhavā, dve rūpabhavā, dve arūpabhavāti aparenapi pariyāyena saṅgahato cha bhavā. Kammabhava-upapattibhavabhedaṃ vā anupagamma saddhiṃ antogadhehi kāmabhavādivasena tayo bhavā honti. Kāmabhavādibhedañcāpi anupagamma kammabhava-upapattibhavavasena dve bhavā honti. Kammupapattibhedañca anupagamma upādānapaccayā bhavoti bhavavasena eko bhavo hotīti evamettha upādānapaccayassa bhavassa bhedasaṅgahāpi viññātabbo vinicchayo.

Yaṃ yassa paccayo cevāti yañcettha upādānaṃ yassa paccayo hoti, tatopi viññātabbo vinicchayoti attho. Kiṃ panettha kassa paccayo hoti? Yaṃkiñci yassa kassaci paccayo hotiyeva. Ummattako viya hi puthujjano. So “idaṃ yuttam idaṃ ayuttan”ti avicāretvā yassa kassaci upādānassa vasena yaṃkiñci bhavaṃ patthetvā yaṃkiñci kammaṃ karotiyeva. Tasmā yadekacce “sīlabbatupādānena rūpārūpabhavā na hontī”ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Sabbena pana sabbo hotīti gahetabbaṃ. Seyyathidaṃ. Idhekacco anussavavasena vā diṭṭhānusārena vā “kāmā nāmete manussaloke ceva khattiyamahāsālādīsu chakāmāvacaradevaloke ca samiddhā”ti cintetvā tesam adhigamattham asaddhammassavanādīhi vañcito “iminā kamma kāmā sampajjantī”ti

maññamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīnipi karoti. So duccaritapāripūriyā apāye upapajjati. Sandiṭṭhike vā pana kāme patthayamāno paṭiladdhe vā gopayamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīnipi karoti. So duccaritapāripūriyā apāye upapajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhiniḃbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva.

Aparo pana saddhammassavanādīhi upabrūhitañāṇo “iminā kammena kāmā sampajjanti”ti maññamāno kāmupādānavasena kāyasucaritādīni karoti. So sucaritapāripūriyā devesu vā manussesu vā upapajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhiniḃbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṃ sappabhedassa sāntogadhassa kāmabhavassa paccayo hoti.

Aparo “rūpārūpabhavesu tato samiddhatarā kāmā”ti sutvā vā parikappetvā vā kāmupādānavaseneva rūpārūpasamāpattiyo nibbattetvā samāpattibalena rūpārūpabrahmaloke upapajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhiniḃbattā khandhā upapattibhavo. Saññā-asaññā nevasaññā nāsaññā-ekavokāracatuvokārapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ rūpārūpabhavānampi paccayo hoti.

Aparo “ayaṃ attā nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ ucchinno su-ucchinno hoti”ti ucchedadiṭṭhiṃ upādāya tadupagaṃ kammaṃ karoti. Tassa taṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhiniḃbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti diṭṭhupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ tiṇṇampi kāmarūpārūpabhavānaṃ paccayo hoti.

Aparo “ayaṃ attā nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ sukhī hoti, vigatapariḷāho hoti”ti attavādupādānena tadupagaṃ kammaṃ karoti. Tassa taṃ kammaṃ kammabhavo, tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā

eva. Iti attavādupādānaṃ sappabhedānaṃ sātogadhānaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ paccayo hoti.

Aparo “idaṃ sīlabbataṃ nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ pūrentassa sukhaṃ pāripūriṃ gacchatī”ti sīlabbatupādānavasena tadupagaṃ kammaṃ karoti. Tassa taṃ kammaṃ kammabhavo, tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti sīlabbatupādānampi sappabhedānaṃ sātogadhānaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ paccayo hotīti evamettha yaṃ yassa paccayo hoti, tatopi viññātabbo vinicchayo.

Kim panettha kassa bhavassa kathaṃ paccayo hotīti ce.

Rūpārūpabhavānaṃ, upanissayapaccayo upādānaṃ.
Sahajātādīhi paṇi taṃ, kāmabhavassāti viññeyyaṃ.

Rūpārūpabhavānañhi, kāmabhavapariyāpannassa ca kammabhave kusalakammasseva upapattibhavassa cetāṃ catubbidhampi upādānaṃ upanissayapaccayena ekadhā paccayo hoti. Kāmabhave attanā sampayutta-akusalakammabhavassa sahajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatahetupaccayappabhedehi sahajātādīhi paccayo hoti, vippayuttassa pana upanissayapaccayenevāti.

Upādānapaccayā bhavapadaniddeso.

Jāti jarā maraṇā dipadaniddesa

235. Bhavapaccayā jātiniddesādīsu jāti-ādīnaṃ vinicchayo
Saccavibhaṅge vuttanayeneva vedītabbo. **Bhavoti** panettha kammabhavova adhippeto. So hi jātiyā paccayo na upapattibhavo. So pana kammappaccaya-upanissayapaccayavasena dvidhāva paccayo hotīti.

Tattha siyā—kathaṃ paṇetaṃ jānitabbaṃ “bhavo jātiyā paccayo”ti ce. Bāhirapaccayasamattepi hīnapaṇītatādivisesadassanato. Bāhirānañhi janakajanettisukkasoṇitāhārādīnaṃ paccayānaṃ samattepi sattānaṃ yamakānampi sataṃ hīnapaṇītatādiviseso dissati. So ca na

ahetuko sabbadā ca sabbesañca abhāvato, na kammabhavato aññahetuko tadabhinibbattakasattānaṃ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvatoti kammabhavahetukova. Kammañhi sattānaṃ hīnapaṇītatādivisesahetu. Tenāha Bhagavā “kamman satte vibhajati yadidaṃ hīnapaṇītatāyā”ti¹. Tasmā jānitabbametam “bhavo jātiyā paccayo”ti.

Yasmā ca asati jātiyā jarāmarañam nāma na hoti, sokādayo ca dhammā na honti. Jātiyā pana sati jarāmarañānceva, jarāmarāṇasaṅkhātadukkhadhammaphuṭṭhassa ca bālassa jarāmarāṇābhisambandhā vā tena tena dukkhadhammena phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti. Tasmā ayaṃ jāti jarāmarāṇassa ceva sokādīnañca paccayo hotīti vedītabbā. Sā pana upanissayakoṭiyā ekadhāva paccayo hotīti.

Bhavapaccayā jāti-ādipadaniddeso.

242. **Evametassā**ti-ādīnaṃ attho uddesavāre vuttanayeneva vedītabbo. **Saṅgati**-ādīni samudayavevacanāneva.

Yasmā panettha sokādayo avasāne vuttā, tasmā yā sā avijjā “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti evametassa bhavacakkassa ādimhi vuttā, sā

Sokādīhi avijjā, siddhā bhavacakkamaviditādimidaṃ.
Kāraṇavedakarahitaṃ, dvādasavidhasuññatāsuññam.

Satataṃ samitaṃ pavattatīti vedītabbaṃ. Kathaṃ panettha sokādīhi avijjā siddhā, kathamidaṃ bhavacakkaṃ aviditādi, kathaṃ kāraṇavedakarahitaṃ, kathaṃ dvādasavidhasuññatāsuññanti ce. Ettha hi sokadukkhadomanassupāyāsā avijjāya aviyogino, paridevo ca nāmamūlhaṃtesu tesu tāva siddhesu siddhāva hoti avijjā. Api ca “āsavasamudayā avijjāsamudayo”ti hi vuttaṃ, āsavasamudayā cete sokādayo honti. Kathaṃ? Vatthukāma viyoge tāva soko kāmasavasamudayo hoti. Yath’āha—

1. Ma 3. 244 piṭṭhe.

“Tassa ce kāmāyānassa, chandajātassa jantuno.
Te kāmā parihāyanti, sallaviddhova ruppatī”¹.

Yathā cāha “kāmato jāyatī soko”². Sabbepi cete diṭṭhāsavasamudayā honti. Yathāha “tassa ahaṃ rūpaṃ mama rūpanti pariyuṭṭhaṭṭhāyino taṃ rūpaṃ vipariṇamati aññathā hoti. Tassa rūpavipariṇāmaññathābhāvā uppajjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā”³. Yathā ca diṭṭhāsavasamudayā, evaṃ bhavāsavasamudayāpi. Yathāha “yepi te bhikkhave devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā uccesu vimānesu ciratṭhitikā⁴, tepi Tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā yebhuyyena bhayaṃ saṃvegaṃ santāsaṃ āpajjanti”⁵. Pañca pubbanimittāni disvā maraṇabhayaena santajjitānaṃ devānaṃ viyāti. Yathā ca bhavāsavasamudayā, evaṃ avijjāsavasamudayāpi. Yathāha “sa kho so bhikkhave bālo diṭṭheva dhamme tividhaṃ dukkhadomanassaṃ paṭisaṃvedetī”⁶.

Iti yasmā āsavasamudayā ete honti, tasmā ete sijjhamānā avijjāya hetubhūte āsave sādenti. Āsavesu ca siddhesu paccayabhāve bhāvato avijjāpi siddhāva hotīti. Evaṃ tāvettha **sokādīhi avijjā siddhā** hotīti veditabbā.

Yasmā pana evaṃ paccayabhāve bhāvato avijjāya siddhāya puna avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇanti evaṃ hetuphalaparamparāya pariyosānaṃ natthi, tasmā taṃ hetuphalasambandhavasena pavattaṃ dvādasāṅgaṃ **bhavadakkaṃ aviditādīti** siddhaṃ hoti.

Evaṃ sati “avijjāpaccayā saṅkhārā”⁷ti idaṃ ādimattakathanāṃ virujjhatīti ce. Nayidaṃ ādimattakathanāṃ, padhānadhammakathanāṃ panetaṃ. Tiṇṇāñhi vaṭṭānaṃ avijjā padhānā. Avijjāggahaṇena hi avasesaṃ kilesavaṭṭāṇa kammādiṇi ca bālaṃ paliveṭṭhenti sappasiraggahaṇena sesaṃ sappasārīraṃ viya bāhaṃ. Avijjāsamucchede pana kate tehi vimokkho hoti sappasiracchede kate paliveṭṭhitabāhāvimokkho viya. Yathāha “avijjāyatveva

1. Khu 1. 399 piṭṭhe.

2. Khu 1. 45 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 3 piṭṭhe.

4. Ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭhanti (sabbattha)

5. Saṃ 2. 70; Aṃ 1. 342 piṭṭhesu.

6. Ma 3. 202 piṭṭhe.

asesavirāgaṇiroduhā saṅkhāraṇiroduho”ti-ādi¹. Iti yaṃ gaṇhato bandho muñcato ca mokkho hoti, tassa padhānadhammassa kathanamidam, na ādimattakathananti evamidam bhavacakkaṃ aviditādīti veditabbaṃ. Tayidaṃ yasmā avijjādīhi kāraṇehi saṅkhārādīnaṃ pavatti, tasmā tato aññena “brahmā mahābrahmā seṭṭho sajita”ti evaṃ parikappitena brahmādinā vā saṃsārassa kāraṇena, “so kho pana me ayaṃ attā vado vedeyyā”ti evaṃ parippitena attanā vā sukhadukkhānaṃ vedakena rahitaṃ. Iti **kāraṇavedakarahitanti** veditabbaṃ.

Yasmā panettha avijjā udayabbayadhammakattā dhuvabhāvena, saṃkiliṭṭhattā saṃkilesikattā ca subhabhāvena, udayabbayapaṭipīlitattā sukhabhāvena, paccayāyattavuttittā vasavattanabhūtena attabhāvena ca suññā. Tathā saṅkhārādīnipi aṅgāni. Yasmā vā avijjā na attā, na attano, na attani, na attavatī, tathā saṅkhārādīnipi aṅgāni. Tasmā **dvādasavidhasuññatāsuññamidam** bhavacakkanti veditabbaṃ.

Evañca veditvā puna—

Tassa avijjātaṇhā, mūlamatitādayo tayo kālā.

Dve aṭṭha dve eva ca, sarūpato tesu aṅgāni.

Tassa kho panetassa bhavacakkassa avijjā taṇhā cāti dve dhammā mūlanti veditabbā. Tadetam pubbantāharaṇato avijjāmūlaṃ vedanāvasānaṃ, aparantasantānato taṇhāmūlaṃ jarāmarāṇāvasānanti duvidham hoti. Tattha purimaṃ diṭṭhicaritavasena vuttam, pacchimaṃ taṇhācaritavasena. Diṭṭhicaritānañhi avijjā, taṇhācaritānaṃ taṇhā saṃsāranāyikā. Ucchedadiṭṭhisamugghātāya vā paṭhamam phaluppattiyā hetūnaṃ anupacchedapakāsanato, sassatadiṭṭhisamugghātāya dutiyam uppannānaṃ jarāmarāṇapakāsanato, gabbhaseyyakavasena vā purimaṃ anupubbapavattidīpanato, opapātikavasena pacchimaṃ sahuppattidīpanato.

Atītapaccuppannānāgatā cassa tayo kālā. Tesu Pāliyam sarūpato āgatavasena avijjā saṅkhārā cāti dve aṅgāni

1. Saṃ 1. 244; Vi 3. 1 piṭṭhādīsu.

atītakālāni, viññāṇādīni bhavāvasānāni aṭṭha paccuppannakālāni, jāti ceva jarāmaraṇaṇca dve anāgatakālānīti veditabbāni. Puna—

Hetuphalahetupubbaka-tisandhicatubhedasaṅgahañcetaṃ.
Vīsati-ākārāraṃ, tivaṭṭamanavaṭṭhitaṃ bhamati.

Itipi veditabbaṃ. Tattha saṅkhārānaṇca paṭisandhiviññāṇassa ca antarā eko hetuphalasandhi nāma, vedanāya ca taṇhāya ca antarā eko phalahetusandhi nāma, bhavassa ca jātiyā ca antarā eko hetuphalasandhīti evamidaṃ hetuphalahetupubbakatisandhīti veditabbaṃ. Sandhīnaṃ ādipariyosānavavatthitā panassa cattāro saṅgahā honti. Seyyathidaṃ, avijjāsaṅkhārā eko saṅgaho, viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanā dutiyo, taṇhā-upādānabhavā tatiyo, jātijarāmaraṇaṇca catutthoti evamidaṃ catubhedasaṅgahanti veditabbaṃ.

Atīte hetavo pañca, idāni phalapañcakaṃ.
Idāni hetavo pañca, āyatīṃ phalapañcakanti—

Etehi pana vīsatiyā ākārehi arehi vīsati-ākārāranti veditabbaṃ. Tattha **atīte hetavo pañcāti** avijjā saṅkhārā cāti ime tāva dve vuttā eva. Yasmā pana avidvā paritassati, paritasito upādiyati, tassa upādānapaccayā bhavo. Tasmā taṇhupādānabhavāpi gahitā honti. Tenāha “purimakammabhavasmim moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamaṇaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo, ime pañca dhammā purimakammabhavasmim idha paṭisandhiyā paccayā”ti¹.

Tattha **purimakammabhavasminti** purime kammabhave, atītajātiyaṃ kammabhave kariyamāneti attho. **Moho avijjāti** yo tadā dukkhādīsu moho, yena mūlho kammaṃ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārāti** taṃ kammaṃ karoto purimacetanāyo, yathā dānaṃ dassāmīti cittaṃ uppādetvā māsampi saṃvaccharampi dānupakaraṇāni sajjentassa uppannā purimacetanāyo. Paṭiggāhakānaṃ pana hetthe dakkhiṇaṃ paṭiṭṭhāpayato cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanasaṅkhārā nāma, sattamā cetanā bhavo. Ya kāci vā pana

1. Khu 9. 50 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

cetanā bhavo, taṁsampayuttā āyūhanasaṅkhārā nāma. **Nikanti taṇhāti** yā kamman karontassa tassa phale upapattibhave nikāmanā patthanā, sā taṇhā nāma. **Upagamanam upādānanti** yaṁ kamman bhavassa paccayabhūtaṁ “idaṁ katvā asukasmim nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchijjissāmī”ti-ādinā nayena pavattaṁ upagamanam gahaṇam pathamasanam, idaṁ upādānam nāma. **Cetanā bhavoti** āyūhanāvasāne vuttacetanā bhavoti evamattho veditabbo.

Idāni phalapañcakanti viññāṇādi vedanāvasānam Pāliyaṁ āgatameva. Yathāha “idha paṭisandhi viññāṇam, okkanti nāmarūpam, pasādo āyatanam, phuṭṭho phasso, vedayitam vedanā, ime pañca dhammā idhūpapattibhavasmiṁ purekatassa kammassa paccayā”ti¹. Tattha **paṭisandhi viññāṇanti** yaṁ bhavantarapaṭisandhānavasena uppannattā paṭisandhī vuccati, taṁ viññāṇam. **Okkanti nāmarūpanti** yā gabbhe rūpārūpadhammānam okkanti āgantvā pavisanam viya, idaṁ nāmarūpam. **Pasādo āyatananti** idaṁ cakkhādipañcāyatanavasena vuttam. **Phuṭṭho phassoti** yo ārammaṇam phuṭṭho phusanto uppanno, ayam phasso. **Vedayitam vedanāti** yaṁ paṭisandhiviññāṇena vā saḷāyatanapaccayena vā phassena sahuppannam vipākavedayitam, sā vedanāti evamattho veditabbo.

Idāni hetavo pañcāti taṇhādayo Pāliyaṁ āgatāva taṇhupādānabhavā. Bhave pana gahite tassa pubbabhāgā taṁsampayuttā vā saṅkhārā gahitāva honti, taṇhupādānaggahaṇena ca taṁsampayuttā, yāya vā mūlho kamman karoti, sā avijjā gahitāva hotīti evam pañca. Tenāha “idha paripakkattā āyatanānam moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanam upādānam, cetanā bhavo, ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṁ āyatim paṭisandhiyā paccayā”ti¹. Tattha **idha paripakkattā āyatanānanti** paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle sammoho dassito. Sesam uttānameva.

Āyatim phalapañcakanti viññāṇādīni pañca, tāni jātiggahaṇena vuttāni. Jarāmarāṇam pana tesamyeva jarāmarāṇam. Tenāha “āyatim

1. Khu 9. 50 piṭṭhe.

paṭisandhi viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanam, phuṭṭho phasso, vedayitam vedanā, ime pañca dhammā āyatim upapattibhavasmin idha katassa kammassa paccayā¹. Evamidam vīsati-ākārāraṃ hoti.

Tattha purimabhavasmin pañca kammāsambhārā, etarahi pañca vipākadhammā. Etarahi pañca kammāsambhārā, anāgate pañca vipākadhammāti dasa dhammā kammaṃ, dasa vipākoti dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammaṃ nāma, dvīsu ṭhānesu vipāko vipāko nāmāti sabbampetaṃ bhavacakkaṃ paccayākāravatṭaṃ kammañceva kammavipāko ca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammasaṅkhhepo, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākasaṅkhhepoti sabbampetaṃ kammasaṅkhhepo ceva vipākasaṅkhhepo ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammavaṭṭaṃ, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākavaṭṭanti sabbampetaṃ kammavaṭṭañceva vipākavaṭṭañca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammabhavo, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākabhavoti sabbampetaṃ kammabhavo ceva vipākabhavo ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammavavattaṃ, dvīsu vipāko vipākavavattanti sabbampetaṃ kammavavattañceva vipākavavattañca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammasantati, dvīsu vipāko vipākasantatīti sabbampetaṃ kammasantati ceva vipākasantati ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṃ kiriyā nāma, dvīsu vipāko kiriyāphalaṃ nāmāti sabbampetaṃ kiriyā ceva kiriyāphalañcāti.

Evam samuppannamidaṃ sahetukaṃ,
Dukkhaṃ aniccaṃ calamittaraddhuvaṃ.
Dhammehi dhammā pabhavanti hetuso,
Na hettha attā va paro va vijjati.

Dhammā dhamme sañjanenti, hetusambhārapaccayā.
Hetūnañca nirodhāya, dhammo Buddhena desito.
Hetūsu uparuddhesu, chinnaṃ vaṭṭaṃ na vaṭṭati.

Evam dukkhantakiriyāya, brahmacariyidha vijjati.
Satte ca nupalabbhante, nevucchedo na sassataṃ.

Tivaṭṭamanavaṭṭhitaṃ bhamatīti ettha pana saṅkhārābhavā kammavaṭṭaṃ, avijjātaṇhupādānāni kilesavaṭṭaṃ, viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanā vipākavaṭṭanti imehi tīhi vaṭṭehi tivaṭṭamidaṃ bhavacakkaṃ yāva kilesavaṭṭaṃ na

1. Khu 9. 51 piṭṭhe.

upacchiḥjati, tāva anupacchinnapaccayattā anavaṭṭhitaṃ punappunaṃ
parivaṭṭanato bhamatiyevāti veditabbaṃ.

Tayidamevaṃ bhamamānaṃ—

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā upamāhi ca.

Gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Tattha yasmā kusalākusalakammaṃ avisesena samudayasaccanti
Saccavibhaṅge vuttaṃ, tasmā avijjāpaccayā saṅkhārāti avijjāya saṅkhārā
dutiya-saccappabhavaṃ dutiya-saccaṃ, saṅkhārehi viññāṇaṃ
dutiya-saccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ. Viññāṇādihi nāmarūpādīni
vipākavedanāpariyosānāni paṭhamasaccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ,
vedanāya taṇhā paṭhamasaccappabhavaṃ dutiya-saccaṃ, taṇhāya upādānaṃ
dutiya-saccappabhavaṃ dutiya-saccaṃ, upādānato bhavo
dutiya-saccappabhavaṃ paṭhamadutiya-saccadvayaṃ. Bhavato jāti
dutiya-saccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ, jātiyā jarāmaraṇaṃ
paṭhamasaccappabhavaṃ paṭhamasaccanti evaṃ tāvidaṃ **saccappabhavato**
viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā panettha avijjā vatthūsu ca satte sammoheti, paccayo ca hoti
saṅkhārānaṃ pātubhāvāya. Tathā saṅkhārā saṅkhataṇca abhisāṅkharonti,
paccayā ca honti viññāṇassa. Viññāṇampi vatthuṇca paṭivijjānāti, paccayo ca
hoti nāmarūpassa. Nāmarūpampi aññamaññaṇca upatthambheti, paccayo ca
hoti saḷāyatanassa. Saḷāyatanampi savisaye ca vattati, paccayo ca hoti
phassassa. Phassopi ārammaṇaṇca phusati, paccayo ca hoti vedanāya.
Vedanāpi ārammaṇarasaṇca anubhavati, paccayo ca hoti taṇhāya. Taṇhāpi
rajjanīye ca dhamme rajjati, paccayo ca hoti upādānassa. Upādānampi
upādāniye ca dhamme upādiyati, paccayo ca hoti bhavassa. Bhavopi
nānāgatīsu ca vikkhipati, paccayo ca hoti jātiyā. Jātipi khandhe ca janeti,
tesaṃ abhinibbattibhāvena pavattattā paccayo ca hoti jarāmaraṇassa.
Jarāmaraṇampi khandhānaṃ pākabhedabhāvaṇca adhitiṭṭhati, paccayo ca
hoti bhavantarapātubhāvāya, sokādīnaṃ adhiṭṭhānattā. Tasmā sabbapadesu
dvidhā pavatta**kiccatopi** idaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā cettha “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti idaṃ
 kārakadassananivāraṇaṃ, “saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ”ti
 attasaṅkantidassananivāraṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ”ti
 attātiparikappitavatthubhedadassanato ghanasaññānivāraṇaṃ,
 “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti-ādīsu “attā passati -pa- vijānāti phusati
 vedayati taṇhiyati upādiyati bhavati jāyati jīyati mīyati”ti
 evamādidassananivāraṇaṃ. Tasmā micchādassananivāraṇatopetaṃ
 bhavacakkaṃ nivāraṇato viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā panettha salakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena dhammānaṃ
 adassanato andho viya avijjā, andhassa upakkhalanaṃ viya avijjāpaccayā
 saṅkhārā, upakkhalitassa patanaṃ viya saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, patitassa
 gaṇḍapātubhāvo viya viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, gaṇḍabhedapīlakā viya
 nāmarūpapaccayā saḷāyatanan, gaṇḍapīlakāghaṭṭanaṃ viya
 saḷāyatanapaccayā phasso, ghaṭṭanadukkhaṃ viya phassapaccayā vedanā,
 dukkhassa paṭikārābhilāso viya vedanāpaccayā taṇhā, paṭikārābhilāsena
 asappāyaggahaṇaṃ viya taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādinna-
 asappāyālepanaṃ viya upādānapaccayā bhavo, asappāyālepanena
 gaṇḍavikārapātubhāvo viya bhavapaccayā jāti, gaṇḍavikārato gaṇḍabhedo
 viya jātipaccayā jarāmaraṇaṃ.

Yasmā vā panettha avijjā apaṭipattimicchāpaṭipattibhāvena satte
 abhibhavati paṭalaṃ viya akkhini, tadabhibhūto ca bālo ponobbhavikehi
 saṅkhārehi attānaṃ veṭheti kosakārakimi viya kosappadesehi.
 Saṅkhārapariggahitaṃ viññāṇaṃ gatisu paṭiṭṭhaṃ labhati
 pariṇāyakaapariggahito viya rājakumāro rajje. Upapattinimittaṃ
 parikappanato viññāṇaṃ paṭisandhiyaṃ anekappakāraṃ nāmarūpaṃ
 abhinibbatteti māyākāro viya māyaṃ. Nāmarūpe paṭiṭṭhitaṃ saḷāyatanan
 vuḍḍhiṃ virūhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti subhūmiyaṃ paṭiṭṭhito vanappagumbo
 viya. Āyatanaghaṭṭanato phasso jāyati araṇīsaḥitābhimanthanato aggi viya.
 Phassena phuṭṭhassa vedanā pātubhavati agginā phuṭṭhassa dāho viya.
 Vedayamānassa taṇhā vaḍḍhati loṇūdaṃ pivato pipāsā viya. Tasīto
 bhavesu abhilāsaṃ karoti pipāsito viya pāṇīye. Tadassupādānaṃ upādānena
 bhavaṃ upādiyati āmisalobhena maccho baḷisaṃ viya. Bhave sati jāti hoti
 bīje sati aṅkuro viya. Jātassa avassaṃ jarāmaraṇaṃ

uppannassa rukkhassa patanaṃ viya. Tasmā evaṃ **upamāhipetaṃ** bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā ca Bhagavatā atthatopi dhammatopi desanātopi paṭivedhatopi gambhīrabhāvaṃ sandhāya “gambhīro cāyaṃ Ānanda paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso cā”¹ti vuttaṃ, tasmā **gambhīrabhedatopetaṃ** bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Tattha yasmā na jātito jarāmaraṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hoti. Itthañca jātito samudāgacchatīti evaṃ jātipaccayasamudāgataṭṭhassa duravabodhanīyato jarāmarāṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro. Tathā jātiyā bhavapaccaya -pa- saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro. Tasmā idaṃ bhavacakkaṃ atthagambhīranti ayaṃ tāvettha **atthagambhīratā**. Hetuphalañhi atthoti vuccati. Yathāha “hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”²ti.

Yasmā pana yenākārena yadavatthā ca avijjā tesāṃ tesāṃ saṅkhārānaṃ paccayo hoti, tassa duravabodhanīyato avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho gambhīro. Tathā saṅkhārānaṃ -pa- jātiyā jarāmarāṇassapaccayaṭṭho gambhīro. Tasmā idaṃ bhavacakkaṃ dhammagambhīranti ayamettha **dhammagambhīratā**. Hetuno hi dhammoti nāmaṃ. Yathāha “hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”²ti.

Yasmā cassa tena tena kāraṇena tathā tathā pavattetabbattā desanāpi gambhīrā, na tattha sabbaññūtaññāṇato aññaṃ ñāṇaṃ paṭiṭṭhaṃ labhati. Tathā hetāṃ katthaci sutte anulomato, katthaci paṭilomato, katthaci anulomapaṭilomato, katthaci vemajjhato paṭṭhāya anulomato vā paṭilomato vā. Katthaci tisandhicusāṅkhepaṃ, katthaci dvisandhitisaṅkhepaṃ, katthaci ekasandhidvisāṅkhepaṃ desitaṃ. Tasmā idaṃ bhavacakkaṃ desanāgambhīranti ayaṃ **desanāgambhīratā**.

Yasmā panettha yo avijjādīnaṃ sabhāvo, yena paṭividdhena avijjādayo dhammā salakkhaṇato paṭividdhā honti, so duppariyogāhattā gambhīro. Tasmā idaṃ bhavacakkaṃ paṭivedhagambhīraṃ. Tathā hettha avijjāya

1. Dī 2. 47; Saṃ 1. 318 piṭṭhesu.

2. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

aññāṇādassanasaccāsampaṭivedhaṭṭho gambhīro, saṅkhārānaṃ
 abhisāṅkharaṇāyūhanasārāgavirāgaṭṭho, viññāṇassa suññata-abyāpāra-
 asaṅkantipaṭisandhipātubhāvaṭṭho, nāmarūpassa
 ekuppādaviniḍḍhagāvinibbhoganamanaruppanaṭṭho, saḷāyatanassa
 adhipatilokadvārakhattavisayavisayībhāvaṭṭho, phassassa
 phusanasaṅghaṭṭanasāṅgatisannipātaṭṭho, vedanāya
 ārammaṇarasānubhavanasukhadukkhamaññhattabhāvaniñjīvavedayitaṭṭho,
 taṇhāya abhinanditajjhosaṇasaritālatānadītaṇhāsamuddaduppūraṇaṭṭho,
 upādānassa ādānaggahaṇābhiniṇesaparāmāsaturatikkamanaṭṭho, bhavassa
 āyūhanābhisaṅkharaṇayonigatiṭṭhitinivāsesu khipanaṭṭho, jātiyā jātisañjāti-
 okkantinibbattipātubhāvaṭṭho, jarāmarāṇassa khayavayabhedavipariṇāmaṭṭho
 gambhīroti ayamettha **paṭivedhagambhīratā**.

Yasmā panettha ekattanayo nānattanayo abyāpāranayo
 evaṃdhammatānayoti cattāro atthanayā honti, tasmā **nayabhedatopetaṃ**
 bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ. Tattha avijjāpaccayā saṅkhārā,
 saṅkhārapaccayā viññāṇanti evaṃ bījassa aṅkurādibhāvena
 rukkhabhāvappatti viya santānānupacchedo **ekattanayo** nāma, yaṃ sammā
 passanto hetuphalasambandhena pavattamānassa santānassa
 anupacchedāvabodhato ucchedaṭṭhiṃ pajahati, micchā passanto
 hetuphalasambandhena pavattamānassa santānānupacchedassa
 ekattaggahaṇato sassatadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjādīnaṃ pana yathāsakalakkaṇavavattānaṃ **nānattanayo** nāma,
 yaṃ sammā passanto navanavānaṃ uppādadassanato sassatadiṭṭhiṃ
 pajahati, micchā passanto ekasantānapatitassa bhinnasantānasseva
 nānattaggahaṇato ucchedadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjāya saṅkhārā mayā uppādetabbā, saṅkhārānaṃ vā viññāṇaṃ
 amhehīti evamādiḍḍhābhāvo **abyāpāranayo** nāma, yaṃ sammā passanto
 kārakassa abhāvāvabodhato attadiṭṭhiṃ pajahati, micchā passanto yo asatipi
 byāpāre avijjādīnaṃ sabhāvaniyamasiddho hetubhāvo, tassa aggahaṇato
 akiriyadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjādīhi pana kāraṇehi saṅkhārādīnaṃyeva sambhavo khīrādīhi
 dadhi-ādīnaṃ viya, na aññesanti ayaṃ **evaṃdhammatānayō** nāma, yaṃ
 sammā

passanto paccayānurūpato phalāvabodhato ahetukadiṭṭhiñca akiriyadiṭṭhiñca pajahati, micchā passanto paccayānurūpaṃ phalappavattim aggahetvā yato kutoci yassa kassaci asambhavaggahaṇato ahetukadiṭṭhiñceva niyatavādañca upādiyatīti evamidaṃ bhavacakkaṃ—

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā upamāhi ca.
Gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Idaṃhi gambhīrato agādhaṃ nānāyaggahaṇato durabhiyānaṃ
ñāṇāsinaṃ samādhipavarasilāyaṃ sunisitena—

Bhavacakkamapadāletvā,
Asanivicakkamiva niccanimmathanāṃ.
Saṃsārabhayamatīto,
Na koci supinantarepyatthi.

Vuttampi cetāṃ Bhagavatā “gambhīro cāyaṃ Ānanda
paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso ca, etassa Ānanda dhammassa
ananubodho appaṭivedhā evamayaṃ pajā tantākulakajātā kulagaṇṭhikajātā
muñjapabbajabhūtā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati”¹.
Tasmā attano vā paresaṃ vā hitāya sukhāya paṭipanno avasesakiccāni
pahāya—

Gambhīre paccayākāra-ppabhede idha paṇḍito.
Yathā gādhaṃ labhetheva-manuyuñje sadā satoti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

243. Evaṃ mahāpathaviṃ pattharanto viya ākāsaṃ vitthārayanto viya
ca sabbadhammesu appaṭihatañāṇo Satthā suttantabhājanīye nigganṭhiṃ
nijjaṭaṃ paccayākāraṃ nānācittavasena dassetvā idāni yasmā na kevalaṃ
ayaṃ paccayākāro nānācittesuyeva hoti, ekacittepi hotiyeva, tasmā
abhidhammabhājanīyavasena ekacittakkhaṇikaṃ paccayākāraṃ

1. Dī 2. 47; Saṃ 1. 318 piṭṭhesu.

nānappakārato dassetuṃ **avijjāpaccayā saṅkhāroti**-ādinā nayena mātikaṃ tava ṭhapesi. Evaṃ ṭhapitāya pana mātikāya—

Avijjādīhi mūlehi, nava mūlapadā nava.

Nayā tattha catukkāni, vārabhedañca dīpaye.

Tatrāyaṃ dīpanā—ettha hi

avijjāsaṅkhāraviññāṇanāmachaṭṭhāyatanaphassa-vedanātaṇhā-upādānappabhedehi avijjādīhi navahi mūlapadehi avijjādiko saṅkhārādiko viññāṇādiko nāmādiko chaṭṭhāyatanādiko phassādiko vedanādiko taṇhādiko upādānādikoti ime nava mūlapadā nava nayā honti.

Tesu yo tava ayaṃ avijjādiko nayo, tattha paccayacatukkaṃ hetucatukkaṃ sampayuttacatukkaṃ aññamaññacatukkanti cattāri catukkāni honti. Yathā cettha, evaṃ sesesupīti ekekasmim naye catunnaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena chattimsa catukkāni. Tattha ekekena catukkena catunnaṃ catunnaṃ vārānaṃ saṅgahitattā catunnampi catukkānaṃ vasena ekekasmim naye soḷasa soḷasa vārāti catucattālīsādhikaṃ vārasataṃ hotīti veditabbaṃ.

1. Paccayacatukka

Tattha yadetaṃ sabbapaṭhame avijjāmūlake naye paccayacatukkaṃ, tasmim paṭhamo nāmarūpaṭṭhāne nāmassa, saḷāyanaṭṭhāne chaṭṭhāyatanassa ca vuttattā aparipuṇṇa-aṅgadvayayutto dvādasaṅgikavāro nāma. Duttiyo nāmarūpaṭṭhāne nāmasseva, saḷāyanaṭṭhāne ca na kassaci vuttattā aparipuṇṇa-ekaṅgayutto ekādasaṅgikavāro nāma. Tatiyo saḷāyanaṭṭhāne chaṭṭhāyatanassa vuttattā paripuṇṇa-ekaṅgayutto dvādasaṅgikavāro nāma. Catuttho pana paripuṇṇadvādasaṅgikoyeva.

Tattha siyā—ayampi chaṭṭhāyatanapaccayā phassoti vuttattā aparipuṇṇekaṅgayuttovēvāti. Na, tassa anaṅgattā. Phassoyeva hettha aṅgaṃ, na chaṭṭhāyatanam. Tasmā tassa anaṅgattā nāyaṃ aparipuṇṇekaṅgayuttoti. Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ “paṭhamo sabbasaṅgāhikaṭṭhena, duttiyo paccayavisesaṭṭhena, tatiyo gabbhaseyyakasattānaṃ vasena, catuttho

opapātikasattānaṃ vasena gahito. Tathā paṭhamo sabbasaṅgāhikaṭṭhena, dutiyo paccayavisesaṭṭhena, tatiyo aparipuṇṇāyatanavasena, catuttho paripuṇṇāyatanavasena gahito. Tathā paṭhamo sabbasaṅgāhikaṭṭheneva, dutiyo Mahānidānasuttantavasena¹, tatiyo rūpabhavavasena, catuttho kāmabhavavasena gahito”ti.

Tattha paṭhamo imesu dutiyādīsu tīsu vāresu na katthaci na pavisaṭṭi sabbasaṅgāhikoti vutto. Sesānaṃ viseso parato āvibhavissati. Tassāvibhāvatthaṃ—

Yaṃ yattha aññathā vuttaṃ, avuttañcāpi yaṃ yaṃ.

Yaṃ yathā paccayo yassa, taṃ sabbamupalakkhaye.

Tatrāyaṃ nayo—avisesena tāva catūsupi etesu suttantabhājanīye viya saṅkhārāti avatvā saṅkhāroti vuttaṃ, taṃ kasmāti. Ekacittakkhaṇikattā. Tatra hi nānācittakkhaṇiko paccayākāro vibhatto, idha ekacittakkhaṇiko āraddho. Ekacittakkhaṇe ca bahū cetanā na santīti saṅkhārāti avatvā saṅkhāroti vuttaṃ.

Paṭhamavāre panettha ekacittakkhaṇapariyāpannadhammasaṅgahaṇato sabbaṭṭhānasādhāraṇato ca rūpaṃ chaḍḍetvā “viññāṇapaccayā nāmaṃ”tveva vuttaṃ. Tañhi ekacittakkhaṇapariyāpannaṃ sabbaṭṭhānasādhāraṇaṇca, na katthaci viññāṇappavattiṭṭhāne na pavattati. Yasmā a ekacittakkhaṇapariyāpanno ekovettha phasso, tasmā tassānurūpaṃ paccayabhūtaṃ āyatanam gaṇhanto saḷāyatanatṭhāne “nāmapaccayā chaṭṭhāyatanan”ti ekaṃ manāyatanamyeva āha. Tañhi ekassa akusalaphassassa anurūpaṃ paccayabhūtaṃ. Kāmañcetaṃ saṅkhārapaccayā viññāṇanti etthāpi vuttaṃ, hetuphalavisesadassanatthaṃ pana aṅgapuṇṇatthaṇca puna idha gahitaṃ. Tatra hi etassa visesena saṅkhāro hetu, avisesena nāmaṃ phalaṃ. Idha panassa avisesena nāmaṃ hetu, visesena phasso phalanti. Sokādayo pana yasmā sabbe ekacittakkhaṇe na sambhavanti, sabbasmiṃca cittappavattiṭṭhāne ceva citte ca na pavattanti, tasmā na gahitā. Jātijarāmarāṇāni pana acittakkhaṇamattānīpi samānāni cittakkhaṇe antogadhattā.

1. Dī 2. 47 piṭṭhe.

aṅgaparipūraṇatthaṃ gahitāni. Evaṃ tāvettha **yaṃ aññathā vuttaṃ, yañca avuttaṃ**, taṃ veditabbaṃ.

Yaṃ panettha ito paresu vāresu vuttaṃ, tassattho vuttanayeneva veditabbo. Yasmiṃ yasmiṃ pana vāre yo yo viseso āgato, taṃ taṃ tattha tattheva pakāsayissāma.

Yaṃ yathā paccayo yassāti ettha pana saṅkhārassa avijjā sampayuttadhammasādhāraṇehi sahaajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatapaccayehi chahi hetupaccayena cāti sattadhā paccayo. Tattha yasmā parato hetucatukkādīni¹ tīṇi catukkāni avigatasampayutta-aññamaññapaccayavasena vuttāni, tasmā idha tāni apānetvā avasesānaṃ vasena avijjā saṅkhārassa catudhā paccayoti veditabbo.

Saṅkhāro viññāṇassa sādharmaṇehi chahi, kammāhārapaccayehi cāti aṭṭhadhā paccayo, idha pana teyeva tayo apānetvā pañcadhā. Viññāṇaṃ nāmassa sādharmaṇehi chahi, indriyāhārādhipatīhi cāti navadhā, idha pana tayo apānetvā chadhā. Nāmaṃ chaṭṭhāyatanassa sādharmaṇehi chahi. Kiñci panettha adhipatipaccayena, kiñci āhārapaccayādīhīti anekadhā. Idha pana teyeva tayo apānetvā tidhā catudhā pañcadhā vā. Chaṭṭhāyatanam phassassa yathā viññāṇam nāmassa, evaṃ phasso vedanāya sādharmaṇehi chahi āhārapaccayena cāti sattadhā. Idha pana teyeva tayo apānetvā catudhā. Vedanā taṇhāya sādharmaṇehi chahi jhānindriyapaccayehi cāti aṭṭhadhā, idha pana teyeva tayo apānetvā pañcadhā. Taṇhā upādānassa yathā avijjā saṅkhārassa, evaṃ upādānaṃ bhavassa sādharmaṇehi chahi maggapaccayena cāti sattadhā, idha pana teyeva tayo apānetvā catudhā. Bhavo jātiyā yasmā jātīti idha saṅkhatalakkhaṇam adhippetam, tasmā pariyāyena upanissayapaccayeneva paccayo. Tathā jāti jarāmaraṇassāti.

Ye pana evaṃ vadanti “imasmiṃ catukke sabbesampi saṅkhārādīnaṃ avijjādayo sahaajātapaccayena paccayā honti. Sahajātapaccayavaseneva hi paṭhamavāro āraddho”ti, te bhavādīnaṃ tathā abhāvaṃ sesapaccayānañca

1. Hetukādīni (Tikā)

sambhavaṃ dassetvā paṭikkhipitabbā. Na hi bhavo jātiyā saha-jātapaccayo hoti, na jāti jarāmarañassa. Ye cetesaṃ saṅkhārādīnaṃ avasesā paccayā vuttā, tepi sambhavantiyeva. Tasmā na sakkā chaḍḍetunti. Evaṃ tāva paṭhamavāre yaṃ yattha aññathā vuttaṃ, avuttañcāpi yaṃ yaḥim, yañca yathā yassa paccayo hoti, taṃ veditabbaṃ. Dutiyavārādīsupi eseva nayo.

Ayaṃ pana viseso—dutiya-vāre “nāmapaccayā phasso”ti vatvā saḷāyatanaṭṭhāne na kiñci vuttaṃ, taṃ kimatthanti.

Paccayavisesadassanattathāñceva mahānidānadesanāsaṅgahattathāñca.

Phassassa hi na kevalañca chaṭṭhāyatana meva paccayo, vedanākkhandhādayo pana tayo khandhāpi paccayāyeva.

Mahānidānasuttante cassa “atthi idappaccayā phassoti iti puṭṭhena satā Ānanda atthītiṣṣa vacanīyaṃ. Kimpaccayā phassoti iti ce vadeyya, nāmapaccayā phassoti iccassa vacanīyaṃ”ti¹ evaṃ saḷāyatanaṃ chaḍḍetvā ekādasāṅgiko paṭiccasamuppādo vutto. Tasmā imassa paccayavisesassa dassanattathāṃ imissā ca Mahānidānasuttantadesanāya pariggahattathāṃ dutiya-vāre “nāmapaccayā phasso”ti vatvā saḷāyatanaṭṭhāne na kiñci vuttanti. Esa tāva dutiya-vāre viseso.

Tatiya-vāre pana “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti suttantabhājanīye āgatameva catutthamaṅgaṃ vuttaṃ, taṃ ekacittakkhaṇikattā paccayākārassa idha ayuttanti ce. Taṃ nāyuttaṃ, kasmā? Sakakkhaṇe paccayabhāvato. Sacepi hi tattha rūpaṃ cittakkhaṇato uddhaṃ tiṭṭhati, tathāpiṣṣa taṃ viññāṇaṃ sakakkhaṇe paccayo hoti. Kathaṃ? purejātassa tāva cittasamuṭṭhānassa aññassa vā pacchājātapaccayena. Vuttañhetuṃ “pacchājātā cittacetāsikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo”ti². Saha-jātassa pana cittasamuṭṭhānassa nissayapaccayena paccayo. Yathāha “cittacetāsikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ nissayapaccayena paccayo”ti³.

1. Dī 2. 48 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 7 piṭṭhe Paṭṭhāne.

3. Abhi 8. 5 piṭṭhe Paṭṭhāne.

Yadi evaṃ purimavāresu kasmā evaṃ na vuttanti. Rūpappavattidesaṃ sandhāya desitattā. Ayañhi paccayākāro rūpappavattidese kāmabhava gabbhaseyyakānañceva aparipuṇṇāyatana-opapātikānañca rūpāvacaradevānañca vasena desito. Tenevettha “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti avatvā chaṭṭhāyatananti vuttaṃ. Tattha nāmaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Rūpaṃ pana hadayarūpaṃ veditabbaṃ. Taṃ panetassa chaṭṭhāyatanassa nissayapaccayena ceva purejātapaccayena cāti dvidhā paccayo hotīti esa tatiyavāre viseso.

Catutthavāro pana yonivasena opapātikānaṃ āyatanavasena paripuṇṇāyatanānaṃ bhavavasena kāmāvacarasattānaṃ vasena vutto. Tenevettha “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti vuttaṃ. Tattha nāmaṃ chaṭṭhāyatanassa saha-jātādīhi, cakkhāyatanādīnaṃ pacchājātapaccayena. Rūpe hadayarūpaṃ chaṭṭhāyatanassa nissayapaccayapurejātapaccayehi, cattāri mahābhūtāni cakkhāyatanādīnaṃ saha-jātanissaya-atthi-avigatehi. Yasmā panesa ekacittakkhaṇiko paccayākāro, tasmā ettha saḷāyatanapaccayāti avatvā “chaṭṭhāyatanapaccayā phasso”ti vuttoti ayaṃ catutthavāre viseso.

Evametesāṃ nānākaraṇaṃ ña tvā puna sabbesveva tesu visesena paṭhamakā dve vārā arūpabhava paccayākāradassanatthaṃ vuttāti veditabbā. Arūpabhavasmiñci rūpena asammissāni paṭiccasamuppādaṅgāni pavattanti. Tatiyo rūpabhava paccayākāradassanatthaṃ vutto. Rūpabhavasmiñhi satipi rūpasammissatte saḷāyatanānaṃ na pavattati. Catuttho kāmabhava paccayākāradassanatthaṃ vutto. Kāmabhavasmiñhi sakalaṃ saḷāyatanānaṃ pavattati. Tatiyo vā rūpabhava ceva kāmabhava ca aparipuṇṇāyatanānaṃ akusalappavattikkhaṇaṃ sandhāya vutto. Catuttho vā kāmabhava paripuṇṇāyatanānaṃ. Paṭhamo vā sabbatthagāmitaṃ sandhāya vutto. So hi na katthaci cittappavattidese na pavattati. Duttiyo paccayavisesaṃ sandhāya vutto. Ekādasāṅgikattañhettha phassassa ca nāmapaccayattaṃ paccayaviseso. Tatiyo purimayonidvayaṃ sandhāya vutto. Purimāsu hi dvīsu yonīsu so sambhavati tattha sadā saḷāyatanassa asambhavato. Catuttho pacchimayonidvayaṃ sandhāya vutto. Pacchimāsu hi so dvīsu yonīsu sambhavati tattha sadā saḷāyatanassa sambhavatoti.

Ettāvatā ca yaṃ vuttaṃ catūsupi vāresu—

“Yaṃ yattha aññathā vuttaṃ, avuttañcāpi yaṃ yahim.
Yaṃ yathā paccayo yassa, taṃ sabbamupalakkhaye”ti.

Gāthāya atthadīpanā katā hoti.

Etenevānusārena, sabbametaṃ nayaṃ ito.
Viseso yo ca taṃ jaññā, catukkesu paresupi.

2. Hetucatukka

244. Tattha yo tāva idha vutto nayo, so sabbattha pākaṭoyeva. Viseso pana evaṃ veditabbo hetucatukke tāva avijjā hetu assāti **avijjāhetuko**, avijjā assa saḥavattanato yāvabhaṅgā pavattikā gamikāti vuttaṃ hoti.

“Avijjāpaccayā”ti ca ettāvatā saḥajātādīpaccayavasena sādharmaṇato saṅkhārassa avijjā paccayoti dassetvā puna “avijjāhetuko”ti eteneva visesato avigatapaccayatā dassitā. **Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ saṅkhārahetukanti-**ādīsipi eseva nayo.

Kasmā pana bhavādisu hetukappahaṇaṃ na katanti.
Avigatapaccayaniyamābhāvato abhāvato ca avigatapaccayassa. “Tattha katamo upādānapaccayā bhavo, ṭhapetvā upādānaṃ vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho, ayaṃ vuccati upādānapaccayā bhavo”ti vacanato upādānapaccayā catunnaṃ khandhānaṃ idha bhavoti nāmaṃ. Saṅkhārakkhandhe ca “jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā”ti-ādivacanato¹ jātijarāmarāṇāni antogadhāni.

Tattha yāva upādānaṃ, tāva jātijarāmarāṇānaṃ anupalabbhanato upādānaṃ bhavassa na niyamato avigatapaccayo hoti. “Yā tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ jātī”ti-ādivacanato saṅkhatalakkhaṇesu jātiyā jarāmarāṇasaṅkhātassa bhavassa jātikkhaṇamatteyeva abhāvato avigatapaccayabhāvo na sambhavati. Tathā jātiyā jarāmarāṇakkhaṇe

1. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

abhāvato. Upanissayapaccayeneva pana bhavo jātiyā. Jāti jarāmarañassa paccayoti sabbathāpi avigatapaccayaniyamābhāvato abhāvato ca avigatapaccayassa bhavādīsu hetukaggahaṇaṃ na katanti veditabbaṃ.

Keci panāhu “bhavo duvidhenā”ti vacanato upapattimissako bhavo, na ca upapattibhavassa upādānaṃ avigatapaccayo hotīti “upādānapaccayā bhavo upādānahetuko”ti avatvā “upādānapaccayā bhavo”ti vutto. Idha pacchinnattā paratopi na vuttanti. Taṃ idha upapattimissakassa bhavassa anadhippetattā ayuttaṃ. Arūpakkhandhā hi idha bhavoti āgatā.

Bhavapaccayā jātīti ettha ca ṭhapetvā jātijarāmarāṇāni avaseso bhavo jātiyā paccayoti veditabbo. Kasmā? Jāti-ādīnaṃ jātiyā appaccayattā. Yadi evaṃ “ṭhapetvā jātijarāmarāṇāni bhavo jātiyā paccayo”ti vattabboti. Āma vattabbo, vattabbapadesābhāvato pana na vutto. Dasamaṅganiddese hi upādānapaccayasambhūto bhavo vattabbo, ekādasamaṅganiddese jāti vattabbā. Yo pana bhavo jātiyā paccayo, tassa vattabbapadeso natthīti vattabbapadesābhāvato na vutto. Avuttopi pana yuttito gahetabboti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpanti-ādīsu ca viññāṇādīnaṃ avigatapaccayabhāvasambhavato viññāṇahetukādivacanāṃ katanti esa hetucatukke viseso.

3. Sampayuttacatukka

245. Sampayuttacatukkepi avijjāpaccayāti ettāvataṃ saha-jātādipaccayavasena saṅkhārassa avijjāpaccayatāṃ dassetvā puna “avijjāsampayutto”ti sampayuttapaccayatā dassitā. Sesapadesupi eseva nayo. Yasmā pana arūpīnaṃ dhammānaṃ rūpadhammehi sampayogo natthi, tasmā viññāṇapaccayā nāmarūpanti-ādīsu tatiyacatutthavārapadesu “viññāṇasampayuttaṃ nāmaṃ”ti-ādinaṃ nayena yaṃ labbhati, tadeva gahitanti esa sampayuttacatukke viseso.

4. Aññamaññacatukka

246. Aññamaññacatukkepi avijjāpaccayāti sahaṇātādīpaccayavasena saṅkhārassa avijjāpaccayataṃ dassetvā “saṅkhārāpaccayāpi avijjā”ti aññamaññapaccayato dassitā. Sesapadesupi eseṇa nayo. Yaṃā pana bhavo nippadeso, upādānaṃ sappadesaṃ, sappadesadhammo ca nippadesadhammassa paccayo hoti. Na nippadesadhammo sappadesadhammassa, tasmā ettha “bhavapaccayāpi upādānaṃ”ti na vuttaṃ. Heṭṭhā vā desanāya pacchinnattā evaṃ na vuttaṃ. Yaṃā ca nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ atthi, saḷāyatanaṃpaccayā ekacittakkaṇe nāmarūpaṃ natthi, yaṃā saḷāyatanaṃ aññamaññapaccayo bhavēyya, tasmā catutthavāre “chaṭṭhāyatanaṃpaccayāpi nāmarūpaṃ”ti yaṃ labbhati tadeṇa gahitanti eṇa aññamaññacatukke viṇeso.

Avijjāmūlakanayamātikā.

Saṅkhārādimūlakanayamātikā

247. Idāni saṅkhārāpaccayā avijjāti saṅkhāramūlakanayo āradḁho. Tatthāpi yathā avijjāmūlake, evaṃ cattāri catukkāni soḷasa ca vārā veditabbā. Paṭhamacatukke pana paṭhamavārameṇa dassetvā desanā saṅkhittā. Yathā cettha, evaṃ viññāṇamūlakādīsipi. Tattha sabbesṇeṇa tesu saṅkhāramūlakādīsū aṭṭhasu nāyesu “saṅkhārāpaccayā avijjā”ti-ādinā nayena sahaṇātādīpaccayavasena avijjāya saṅkhārāpaccayataṃ dassetvā puna “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinā nayena ekacittakkaṇepi paccayā kāracakkassa pavatti dassitā.

Kasmā pana bhavamūlakā jātījarāmaṇamūlakā vā nayā na vuttā, kiṃ bhavapaccayā avijjā na hotīti? No na hoti, “saṅkhārāpaccayā avijjā”ti evamādīsū pana vuccamāṇesu na koci bhavapariyāpanno dhammo avijjāya paccayo na vutto. Tasmā apubbassa aññassa avijjāpaccayassa vattabbassa abhāvato bhavamūlako nayo na vutto. Bhavaggahaṇeṇa ca avijjāpi saṅgahaṃ gacchati, tasmā “bhavapaccayā avijjā”ti vuccamāṇe “avijjāpaccayā avijjā”tipi vuttaṃ siyā, na ca ekacittakkaṇe avijjā

avijjāya paccayo nāma hoti. Tattha pacchinnattāva jātijarāmarañamūlakāpi nayā na gahitā. Api ca bhavē jātijarāmarañānipi antogadhāni, na cetāni ekacittakkhaṇe avijjāya paccayā hontīti bhavamūlakā jātijarāmarañamūlakā vā nayā na vuttāti.

Mātikāvaṇṇanā.

Akusalaniddesavaṇṇanā

248-249. Idāni yathā heṭṭhā cittuppādakaṇḍe kusalattikaṃ ādim katvā nikkhittamātikāya paṭipāṭiyā paṭhamam kusalam bhājitam, tathā idha mātikāya anikkhittattā paṭhamam kusalam anāmasitvā “avijjāpaccayā saṅkhāro”ti akusaladhammasena mātikāya nikkhittattā nikkhepapaṭipāṭiyāva avijjādīni paṭiccasamuppādaṅgāni bhājetvā dassetuṃ **katame dhammā akusalāti**-ādimāha. Tassattho heṭṭhā cittuppādakaṇḍe¹ vuttanayeneva veditabbo. Yasmā pana ekacittakkhaṇe taṇhāya ca kāmupādānassa ca sambhavo natthi, tasmā yaṃ ettha taṇhāpaccayā upādānam labbhati, tadeva dassetuṃ **diṭṭhi diṭṭhigatanti**-ādi vuttam.

Bhavaniddese ca yasmā upādānam saṅkhārakkhandhe saṅgaham gacchati, tasmā “īhapetvā upādānam vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho”ti vuttam. Evañhi vuccamāne upādānassa upādānapaccayattam āpajjeyya, na ca tadeva tassa paccayo hoti. Jāti-ādiniddesesu yasmā ete arūpadhammānam jāti-ādayo, tasmā “khaṇḍiccam palliccam valittacatā cuti cavanatā”ti na vuttam.

250. Evaṃ paṭhamavāram niṭṭhapetvā puna dutiyavāre yasmim samaye paṭhamavārena paccayākāro dassito, tasmimyeva samaye aparenapi nayena paccayākāram dassetuṃ visuṃ samayavavatthānavāram avatvā **tasmim samaye avijjāpaccayā saṅkhāro**ti-ādināva nayena desanā katā. Tattha **īhapetvā phassanti** idam yasmā phassopi nāmapariyāpanno, tasmā phassassa nāmato nīharaṇattham vuttam.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 289 piṭṭhādīsu.

252. Tatiyavāre yassa cittasamuṭṭhānarūpassa viññāṇaṃ paccayo, tasmim̐ pavattamāne yasmā tenupatthaddhānaṃ cakkhāyatanādīnaṃ upacittataṃ paññāyati, tasmā **cakkhāyatanassa upacayoti**-ādi vuttaṃ. Yasmā ca kammajarūpassapi tasmim̐ samaye vattamānassa viññāṇaṃ pacchājātapaccayena paccayo hoti, tasmāpi evaṃ vuttaṃ. Tattha kiñcāpi kammajaṃ cittasamuṭṭhānanti dveva santatiyo gahitā, itarāpi pana dve santatiyo gahetabbā. Tāsampi hi viññāṇaṃ paccayo hotiyeva.

254. Catutthavāre pana yasmā ekacittakkhaṇepi mahābhūtarūpapaccayā cakkhāyatanādīni, hadayarūpapaccayā chaṭṭhāyatanam̐, nāmapaccayā ca pacchājātasahajātādivasena yathānurūpaṃ sabbānapi pavattanti, tasmā **tattha katamaṃ nāmarūpapaccayā saḷāyatanam̐, cakkhāyatananti**-ādi vuttaṃ.

256. Dutiyacatukke sabbaṃ uttānameva.

264. Tatiyacatukke yassa sampayuttapaccayabhāvo na hoti, yassa ca hoti, taṃ visum̐ visum̐ dassetum̐ **idaṃ vuccati viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ viññāṇasampayuttaṃ nāmanti**-ādi vuttaṃ.

272. Catutthacatukke phassapaccayā nāmaniddese kiñcāpi “ṭhapetvā phassaṃ vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho, idaṃ vuccati phassapaccayā nāman”ti na vuttaṃ, tathāpi anantarātītapadaniddese “ṭhapetvā phassaṃ vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho”ti vuttattā avuttampi taṃ vuttameva hoti. Yadeva hi nāmaṃ phassassa paccayo, phassopi tasseva paccayoti.

Yathā cāyaṃ catucatukko¹ soḷasavārappabhedo avijjāmūlako paṭhamanayo etasmim̐ paṭhamākusalacitte pakāsito, evaṃ saṅkhāramūlakādayo aṭṭha nayāpi veditabbā, Pāḷi pana saṃkhittā. Evameva tasmim̐ paṭhamākusalacittēyeva nava nayā chattiṃsa catukkāni catucattālīsādhikaṇca vārasataṃ hotīti veditabbam̐.

280. Idāni imināva nayena sesākusalacittesupi paccayākāraṃ dassetum̐ **katame dhammā akusalāti**-ādi āraddhaṃ. Tattha yasmā diṭṭhivippayuttesu taṇhāpaccayā upādānaṃ natthi, tasmā upādānaṭṭhāne upādānaṃ

1. Catutthacatukke (Syā, Ka)

viya daḷhanipātinā adhimokkkena padaṃ pūritam. Domanassasahagatesu ca yasmā vedanāpaccayā taṇhāpi natthi, tasmā taṇhāṭṭhāne taṇhā viya balavakilesena paṭighena padaṃ pūritam, upādānaṭṭhāne adhimokkheva. Vicikicchāsampayutte pana yasmā sanniṭṭhānābhāvato adhimokkhopi natthi, tasmā taṇhāṭṭhāne balavakilesabhūtāya vicikicchāya padaṃ pūritam, upādānaṭṭhānam parihīnameva. Uddhaccasampayutte pana yasmā adhimokkho atthi, tasmā taṇhāṭṭhāne balavakilesena uddhaccena padaṃ pūritam, upādānaṭṭhāne adhimokkheva. Sabbattheva ca visesamattam dassetvā Pāli saṃkhittā. Yo cāyaṃ viseso dassito, tattha kevaḷam adhimokkhaniddesova apubbo. Sesam heṭṭhā āgatameva.

Adhimokkhaniddese pana adhimuccanavasena **adhimokkho**. Adhimuccati vā tena ārammaṇe cittaṃ nibbicikicchātāya sanniṭṭhānam gacchatīti **adhimokkho**. Adhimuccanākāro **adhimuccanā**. Tassa cittaṃ, tasmim vā ārammaṇe adhimuttatīti **tadadhimuttatā**. Sabbacittesu ca paṭhamacitte vuttanayeneva nayacatukkavārappabhedo veditabbo. Kevalaṇhi vicikicchāsampayutte upādānamūlakassa nayassa abhāvā aṭṭha nayā dvattiṃsa catukkāni aṭṭhavīsādhikaṇca vārasataṃ hotīti.

Akusalaniddesavaṇṇanā.

Kusalaniddesavaṇṇanā

292. Idāni imināva nayena kusalacittādīsipi paccayākāram dassetuṃ **katame dhammā kusalā**ti-ādi āradham. Yathā pana akusale paṭhamam mātikam nikkhipitvā pacchā niddeso kato, na tathā idha. Kasmā? Appanāvāre nānattasambhavato. Lokiyakusalādīsu hi tesam dhammānam dukkhasaccapariyāpannattā “evametassa kevalassa dukkhakkhandhassā”ti appanā hoti, lokuttarakusalādīsu “evametesam dhammānam”ti. Tasmā ettha sādhāraṇato mātikam ṭhapetuṃ na sakkāti pāṭiyekkam tesam tesam kusalādīnam mātikam uddisitvāva niddeso katoti.

Tattha yasmā ekacittakkhaṇe kusalasāṅkhārena saddhim avijjānatthi, tasmā tam avatvā avijjā viya akusalānam, kusalānam mūlato kusalamūlam,

taṇhupādānānañca abhāvato taṇhāṭṭhāne taṇhā viya ārammaṇe ajjhogāḷho pasādo, upādānaṭṭhāne upādānaṃ viya daḷhanipātī nāma adhimokkho vutto. Sesam heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Kusalaniddesavaṇṇanā.

Abyākataniddesavaṇṇanā

306. Abyākataṃ heṭṭhā cittupādakaṇḍe¹ āgatapaṭipāṭiyāva vibhattaṃ. Sabbavāresu ca avijjāmūlakā nayā parihīnā. Kasmā? Avijjāṭṭhāne ṭhapetabbassa abhāvato. Kusala-cittesu hi avijjāṭṭhāne ṭhapetabbaṃ kusalamūlaṃ atthi, cakkhuviññāṇādīsu natthi. Sahetukesu pana kiñcāpi atthi, evaṃ santepi idha pacchinnatā tattha na gahitaṃ, pañcaviññāṇasote sotapatitāva hutvā desanā katāti veditabbā.

Visesato panettha cakkhuviññāṇādīsu taṇhāṭṭhānaṃ upādānaṭṭhānañca parihīnaṃ. Kasmā? Taṇhāṭṭhānārahassa balavadhammassa abhāvā adhimokkharahitattā ca. Sesāhetukesu taṇhāṭṭhānameva parihīnaṃ. Sahetukesu pasādasabbhāvato taṇhāṭṭhāne pasādena padaṃ pūritaṃ. Evamettha kusalākusalavipākesu cakkhuviññāṇādīsu saṅkhāraviññāṇanāmachaṭṭhāyatanaphassavedanāmūlakā cha cha, sesāhetukesu adhimokkhamūlakena saddhiṃ satta satta, sahetukesu pasādamūlakena saddhiṃ aṭṭha aṭṭha nayā veditabbā.

Tattha cakkhuviññāṇādīsopi catunnampi catukkānaṃ ādivārova vutto. Dutiyavāro paccayavisesaṭṭhena labbhamānopi na vutto, tatiyacatutthavārā asambhavatoyeva. Rūpamissakā hi te, na ca cakkhuviññāṇādīni rūpaṃ samuṭṭhāpenti. Yathā ca paṭhamacatukke dve vārā labbhanti, evaṃ sesacatukkesopi. Tasmā paṭhamacatukke dutiyavāro, sesacatukkesu ca dve dve vārā avuttāpi vuttāva hontīti veditabbā. Sesāhetukābyākate sabbacatukkesu sabbepi vārā labbhanti, idha pacchinnatā pana parato na gahitā. Sotapatitāva hutvā desanā katāti.

1. Abhi 1. 181 piṭṭhādīsu.

sesasahetukavipākesupi eseṇa nayo aññatra arūpāvacaravipākā.
Arūpāvacaravipākasmīhi vāradvayameva labbhatīti.

Abyākataniddesavaṇṇanā.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā

334. Idāni aparena pariyāyena ekacittakkhaṇe paccayākāraṃ dassetuṃ puna **katame dhammā kusalā**ti-ādi āradhmaṃ. Tattha **avijjāpaccayā**ti upanissayapaccayataṃ sandhāya vuttaṃ. Teneva niddesavāre “tattha katamā avijjā”ti avibhajitvā “tattha katamo avijjāpaccayā saṅkhāro”ti vibhattaṃ. Kusalacetanāsaṅkhāto hi saṅkhāroyeva tasmiṃ samaye cittaṇa sahaajāto hoti, na avijjā.

Tattha lokiyakusalassa heṭṭhā suttantabhājanīye vuttanayeneva avijjā paccayo hoti. Yasmā pana appahīnāvijjo avijjāya pahānatthaṃ lokuttaraṃ bhāveti, tasmā tassāpi samatikkamavasena paccayo hoti. Avijjāvatoyeva hi kusalāyūhanaṃ hoti, na itarassa. Tattha tebhūmakakusale sammohavasenapi samatikkamabhāvanāvasenapi āyūhanaṃ labbhati, lokuttare samuccheda bhāvanāvasenāti. Sesaṃ vuttanayameva.

Ayaṃ pana viseso yathā heṭṭhā ekekakusale catunnaṃ catukkānaṃ vasena nava soḷasakā laddhā, tathā idha na labbhanti. Kasmā? Avijjāya avigatasampayutta-aññamaññapaccayābhāvato, upanissayavasena panettha paṭhamacatukkameva labbhati, tampi paṭhamavārameva dassetvā saṅkhittaṃ, nīharitvā pana dassetabbanti.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā.

Kusalamūlakavipākaniddesavaṇṇanā

343. Idāni abyākatesupi apareneva nayena paccayākāraṃ dassetuṃ **katame dhammā abyākatā**ti-ādi āradhmaṃ. Tattha **kusalamūlapaccayā**ti idampi upanissayapaccayataṃ sandhāya vuttaṃ. Kuslavipākassa hi

kusalamūlaṃ, akusalavipākassa ca akusalamūlaṃ upanissayapaccayo hoti, nānākkhaṇikakammapaccaye pana vattabbameva natthi. Tasmā esa upanissayapaccayena ceva nānākkhaṇikakammapaccayena ca paccayo hoti. Teneva niddesavāre “tattha katamaṃ kusalamūlaṃ”ti avibhajitvā “tattha katamo kusalamūlapaccayā saṅkhāro”ti vibhattaṃ. Akusalavipākepi ese va nayo.

Avijjāmūlakakusalaniddese viya ca imasmimpi vipākaniddese paṭhamāṃ paccayacatukkameva labbhati, tampi paṭhamavāraṃ dassetvā saṅkhittaṃ. Tasmā ekekaṃ vipākacitte ekamekasseva catukkassa vasena kusalamūlamūlake akusalamūlamūlake ca naye vārappabhedo vedītabbo. Kiriyaḍhammānaṃ pana yaṃ nā avijjā na kuṣalākuṣalamūlāni upanissayapaccayataṃ labhanti, tasmā kiriyavasena paccayākāro na vuttoti.

Evameva—

Akuṣalakuṣalābyākata-dhammesu anekabhedato vatvā.

Kuṣalākuṣalānaṃ pana, vipāke ca upanissayavasena.

Puna ekadhāva vutto, vāḍippavarena paccayākāro.

Dhammapaccayabhede, nāṇassa pabhedaḍananatthaṃ.

Pariyattisavanacintana-paṭipattikkamavivajjītanāṇca.

Yaṃ nāṇapabhedo, na kaḍāciḍiḍi hoti etasmiṃ.

Pariyattisavanacintana-paṭipattikkamato ṣaḍā dhīro.

Tattha kayirā na haṇṇaṃ, karaṇīyataṃ tato atthīti.

Ayaṃ pana paccayākāro suttanta-abhidhammabhāḍanīyavasena dveḍarivaṭṭameva nīharitvā bhājetvā ḍassito hoti.

Abhidhammabhāḍanīyavaṇṇanā.

Sammohavinodanīyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Paṭiccasamuppāḍavibhaṅgaḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Satipaṭṭhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya uddesavāraṇṇanā

355. Idāni tadanantare Satipaṭṭhānavibhaṅge **cattāro**ti gaṇanaparicchedo, tena na tato heṭṭhā na uddhanti satipaṭṭhānaparicchedaṃ dīpeti.

Satipaṭṭhānāti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatāpi, satipi. “Catunnaṃ bhikkhave satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desessāmi, taṃ suṇātha -pa-. Ko ca bhikkhave kāyassa samudayo. Āhārasamudayā kāyassa samudayo”ti-ādisu¹ hi satigocarō satipaṭṭhānanti vuccati. Tathā “kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati cā”ti-ādisu². Tassattho patiṭṭhāti asminti paṭṭhānaṃ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**, padhānaṃ ṭhānanti vā paṭṭhānaṃ, satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya.

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno Satthā gaṇaṃ anusāsītumarahatī”ti³ ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatā satipaṭṭhānanti vuttā. Tassattho paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti? Satiyā, satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulikāta satta bojjhaṅge paripūrentī”ti-ādisu⁴ pana satiyeva satipaṭṭhānanti vuccati. Tassattho patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkantitvā pakkhanditvā vattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetam. Yadi evaṃ kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacanaṃ katanti? Satiyā bahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā tā satiyoti.

1. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

3. Ma 3. 258, 263 piṭṭhesu.

2. Khu 9. 406 piṭṭhe.

4. Ma 3. 124 piṭṭhe.

Kasmā pana Bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikāti? Veneyyahitattā. Taṇhācaritadiṭṭhicaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvidhā pavattesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikaṃ kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ Visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṃ vedanānupassanāsatiṭṭhānaṃ. Diṭṭhicaritassapi mandassa nātipabbhedagataṃ cittānupassanāsatiṭṭhānaṃ Visuddhimaggo, tikkhassa atippabbhedagataṃ dhammānupassanāsatiṭṭhānaṃ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ Visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassāpi mandassa nātipabbhedagatārammaṇaṃ tatiyaṃ, tikkhassa atippabbhedagatārammaṇaṃ catutthaṃ. Iti cattārova vuttā anūnā anadhikāti.

Subhasukhanicca-attabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā. Kāyo hi asubho, tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesāṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṃ paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Sukhaṃ niccaṃ attāti gahitesupi ca vedanādīsu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā, etesu ca sukhanicca-attabhāvavipallāsavipallatthā sattā. Tesāṃ tattha dukkhādibhāvadassanena tesāṃ vipallāsānaṃ pahānatthaṃ sesāni tīṇi vuttānīti evaṃ subhasukhanicca-attabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā cattārova vuttā anūnā anadhikāti veditabbā. Na kevalaṇca vipallāsappahānatthameva, atha kho caturoghayogāsavagantha-upādāna-agatipahānatthampi catubbidhāhārapariññatthaṇca cattārova vuttāti veditabbā. Ayam tāva pakaraṇanayo.

Aṭṭhakathāyaṃ pana “saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāro”ti etadeva vuttaṃ. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, dakkhiṇato, pacchimato, uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Nagaraṃ viya hi nibbānamahānagaraṃ, dvāraṃ viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo, pācīnadisādayo viya kāyādayo.

Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ kāyānupassanāmukhena

āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanaṃ bhāvetvā kāyānupassanā-
bhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti.
Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā
dakkhiṇadvārena nagaremeva pavisanti, evaṃ vedanānupassanāmukhena
āgacchantā navavidhena vedanānupassanaṃ bhāvetvā
vedanānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ
nibbānameva osaranti. Yathā pacchimato āgacchantā pacchimadisāya
uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pacchimadvārena nagaremeva pavisanti, evaṃ
cittānupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittānupassanaṃ bhāvetvā
cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva
osaranti. Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ
gahetvā uttaradvārena nagaremeva pavisanti, evaṃ
dhammānupassanāmukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanaṃ
bhāvetvā dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ
nibbānameva osarantīti evaṃ saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca
ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāroti vuttāti veditabbā.

Idha bhikkhūti ettha kiñcāpi Bhagavatā devaloke nisīditvā ayaṃ
Satipaṭṭhānavibhaṅgo kathito, ekabhikkhupi tattha Bhagavato santike
nisinnako nāma natthi. Evaṃ santepi yasmā ime cattāro satipaṭṭhāne
bhikkhū bhāventi. Bhikkhugocarā hi ete, tasmā **idha bhikkhūti** ālapati. Kim
panete satipaṭṭhāne bhikkhūyeva bhāventi na bhikkhunī-ādayoti? Bhikkhunī-
ādayopi bhāventi, bhikkhū pana aggaparīsā. Iti aggaparīsattā idha bhikkhūti
ālapati. Paṭipattiyā vā bhikkhubhāvadassanato evamāha. Yo hi imaṃ
paṭipattiṃ paṭipajjati, so bhikkhu nāma hoti. Paṭipannako hi devo vā hotu
manusso vā, bhikkhūti saṅkhaṃ gacchatiyeva. Yath’āha—

“Alaṅkato cepi samaṃ careyya,
Santo danto niyato brahmacārī.
Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū”ti¹.

1. Khu 1. 34 piṭṭhe.

Kāyānupassanā-uddesavaṇṇanā

Ajjhattanti niyakajjhataṃ adhippetam, tasmā **ajjhataṃ kāyeti** attano kāyeti attho. Tattha **kāyeti** rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnaṃca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāya-assakāyarathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānaṃhi paramajegucchānaṃ so āyoti **kāyo**. **Āyoti** uppatideso. Tatrāyaṃ vacanatto āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo, iti kucchitānaṃ kesādīnaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāyānupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno. **Kāyeti** ca vatvāpi puna **kāyānupassīti** dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādīdassanattaṃ katanti veditabbaṃ. Tena na kāye¹ vedanānupassī cittadhammānupassī vā, atha kho kāye kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassī. Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāya-samūhasaṅkhāto kāyo, tatthāpi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibhuṅjako viya rittamuṭṭhiviniveṭṭhako viya ca bhūtopādāyasamūhānupassīyevāti nānappakārato samūhavasena kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthi vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Ten’āhu Porāṇā—

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati.

Apassaṃ bajjhate mūlho, bajjhamāno na muccati”ti.

1. Kāyeyeva (Sī, Syā, Ka)

Ghanavinibbhogādidassanatthanti vuttaṃ, ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo ayañhi etasmim kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassī. Kim vuttaṃ hoti? Yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti. Na evaṃ aniccadukkhānatta-asubhabbhūteyeva imasmim kāye niccasukha-attasubhabbhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkhānatta-asubhākārasamūhānupassīyevāti vuttaṃ hoti. Atha vā yvāyaṃ mahāsatipaṭṭhāne “idha bhikkhave bhikkhu araññagato vā -pa- so satova assasati”ti-ādinā¹ nayena assāsapassāsādicuṇṇakajāta-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca “idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati, tathā āpokāyaṃ, tejokāyaṃ, vāyokāyaṃ, kesakāyaṃ, lomakāyaṃ, chavikāyaṃ, cammakāyaṃ, maṃsakāyaṃ, rudhirakāyaṃ, nhārukāyaṃ, aṭṭhikāyaṃ, aṭṭhimiñjakāyaṃ”ti paṭisambhidāyaṃ² kāyo vutto, tassa sabbassa imasmimyeva kāye anupassanato kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā evaṃ gahetabbassa kassaci ananupassanato, tassa tasseva pana kesalomādikassa nānādharmasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhāte kāyānupassīti evamattho daṭṭhabbo. Api ca “imasmim kāye aniccato anupassati no niccato”ti-ādinā anukkamena paṭisambhidāyaṃ² āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanatopi kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo.

Tathā hi ayaṃ kāye kāyānupassanāpaṭipadaṃ paṭipanno bhikkhu imaṃ kāyaṃ aniccānupassanādīnaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ vasena aniccato anupassati, no niccato, dukkhato anupassati, no sukhato, anattato anupassati, no attato, nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjati, nirodheti, no samudeti, paṭinissajjati, no ādiyati. So taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

2. Khu 9. 406 piṭṭhe.

pajahati, nibbindanto nandim pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṇissajjanto¹ ādānaṃ pajahatīti² veditabbo.

Viharatīti catūsu iriyāpathavihāresu aññataravihārasamāyogaparidīpanametaṃ, ekaṃ iriyāpathabādhanam³ aparena iriyāpathena vicchinditvā apatamānaṃ attabhāvaṃ harati pavattetīti attho.

Bahiddhā kāyeti parassa kāye. **Ajjhattabahiddhā kāyeti** kālena attano kāye, kālena parassa kāye. Paṭhamanayena hi attano kāye kāyapariggaho vutto, dutiyanayena parassa kāye, tatiyanayena kālena attano, kālena parassa kāye. Ajjhattabahiddhā pana ghaṭitārammaṇaṃ nāma natthi, paṇṇakammaṭṭhānassa pana aparāparaṃ sañcaraṇakālo ettha kathito. **Ātāpīti** kāyapariggāhakavīriyasamāyogaparidīpanametaṃ. So hi yasmā tasmim samaye yaṃ taṃ vīriyaṃ tīsu bhavesu kilesānaṃ ātāpanato ātāpoti vuccati, tena samannāgato hoti, tasmā **ātāpīti** vuccati.

Sampajānoti kāyapariggāhakena sampajāññaśaṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimāti** kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati. Na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi. Tenevāha “satiṇca khvāhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmi”ti⁴. Tasmā ettha “kāye kāyānupassī viharatī”ti ettāvata kāyānupassanāsatiṭṭhānakammaṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassatī upāyapariccāge anupāyapariggahe ca asamatthova hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, tesaṃ dassanatthaṃ “ātāpī sampajāno satimā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

1. Paṇissajjento (Syā, Ka)

3. Eka-iriyāpathabādhanam (?)

2. Khu 9. 406 piṭṭhe.

4. Sam 3. 100 piṭṭhe.

Iti kāyānupassanāsati paṭṭhānaṃ sampayogaṅgaṇca dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetuṃ **vineyya loke abhijjhādomanassanti** vuttaṃ. Tattha **vineyyāti** tadanāgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loketi** ettha yvāyaṃ ajjhataḍḍibhedo kāyo pariggahito, sveva idha loko nāma. Tasmim loke abhijjhādomanassaṃ vinayitvāti attho. Yasmā panettha abhijjhāgahaṇena kāmaccando, domanassaggahaṇena byāpādo saṅghaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

Visesena cettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā, abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadidaṃ¹ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepassabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkipanto bhūtaṇca anapanento yogasamattho hotīti.

Aparo nayo—“kāye kāyānupassī”ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ. “Viharati”ti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ². “Ātāpī”ti-ādīsu ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajaññaṇa sabbatthikakammaṭṭhānaṃ, kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo vā. Satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho, sampajaññaṇa vipassanā, abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṃ vuttanti veditabbaṃ. Ayaṃ tāva kāyānupassanāsati paṭṭhānuddesassa atthavaṇṇanā.

Vedanānupassanādi-uddesavaṇṇanā

Vedanānupassanāsati paṭṭhānuddesādīsopi **ajjhataḍḍi**ni vuttanayeneva veditabbāni. Etesupi hi attano vedanādīsū, parassa vedanādīsū, kālena attano kālena parassa vedanādīsūti tividho

1. Yadayam (Sī), hadayam (Syā, Ka)

2. Kāyassa pariharaṇam (Sī, Syā)

pariggaho vutto. **Vedanāsu vedanānupassīti**-ādīsu ca vedanādīnaṃ punavacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Vedanāsu vedanānupassī, citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassīti ettha pana **vedanā**ti tisso vedanā, tā ca lokiyā eva. Cittampi lokiyaṃ, tathā dhammā. Tesāṃ vibhāgo niddesavāre pākaṭo bhavissati. Kevalaṃ panidha yathā vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto “vedanāsu vedanānupassī”ti veditabbo. Esa nayo cittadhammesu. Kathaṇca vedanā anupassitabbāti? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yath’āha—

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato.
Sa ve sammaddaso bhikkhu, upasanto carissatī”ti¹.

Sabbā eva cetā dukkhātipi anupassitabbā. Vuttañhetāṃ “yaṃkiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhasminti vadāmi”ti². Sukhadukkhatoṇi ca anupassitabbā. Yathāha “sukhā kho āvuso Visākha vedanā thitisukhā vipariṇāmadukkhā”ti³ sabbāṃ vitthāretabbaṃ. Api ca aniccādisatta-anupassanāvasenapi⁴ anupassitabbā. Sesāṃ niddesavāreyeva pākaṭaṃ bhavissati.

Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipāka-kiriyādinānattabhedānaṃ aniccādinupassanānaṃ niddesavāre āgatasarāgādibhedānaṇca vasena anupassitabbaṃ. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatādhammassa aniccādisattānupassanānaṃ niddesavāre āgatasantāsantādibhedānaṇca vasena anupassitabbā. Sesāṃ vuttanayameva. Kāmañcetta yassa kāyasaṅkhāte loka abhiññādomanassaṃ pahīnaṃ, tassa vedanādilokesupi taṃ pahīnameva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhaṇikasatipaṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttaṃ. Yato vā ekattha pahīnaṃ, sesesupi pahīnaṃ hoti. Tenevassa tattha pahānadassanattampi evaṃ vuttanti veditabbanti.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 2. 409 piṭṭhe.

3. Ma 1. 377 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 417 piṭṭhe.

4. Khu 9. 407 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā

356. Idāni seyyathāpi nāma cheko vilivakārako thūlakilañjasaṇhakilañjacaṇkoṭakapeḷāpuṭādīni upakaraṇāni kattukāmo ekaṃ mahāveḷum labhivā catudhā chindivā tato ekekaṃ veḷukhaṇḍaṃ gahetvā phāletvā taṃ taṃ upakaraṇaṃ kareyya, yathā vā pana cheko suvaṇṇakāro nānāvihitaṃ piḷandhanavikatiṃ kattukāmo suparisuddhaṃ suvaṇṇaghaṭikaṃ labhivā catudhā chindivā tato ekekaṃ koṭṭhāsaṃ gahetvā taṃ taṃ piḷandhanaṃ kareyya, evameva Bhagavā Satipaṭṭhānadesanāya sattānaṃ anekappakāraṃ visesādhigamaṃ kattukāmo ekameva sammāsatiṃ “cattāro satipaṭṭhānā, idha bhikkhu ajjhataṃ kāye kāyānupassī viharatī”ti-ādinaṃ nayena ārammaṇavasena catudhā bhindivā tato ekekaṃ satipaṭṭhānaṃ gahetvā vibhajanto **kathaṇca bhikkhu ajjhataṃ kāyeti**-ādinaṃ nayena niddesavāraṃ vattumāraddho.

Tattha **kathaṇcā**ti-ādi vitthāretum kathetukamyatāpucchā. Ayaṃ panettha saṅkhepattho kena ca ākārena kena pakārena bhikkhu ajjhataṃ kāye kāyānupassī viharatīti. Sesapucchāvāresupi eseva nayo. **Idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. Ayañhettha idhasaddo ajjhataḍdivasena sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttañhettaṃ “idheva bhikkhave samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti¹. Tena vuttaṃ “imasmiṃ sāsane bhikkhū”ti.

Ajjhataṃ kāyanti attano kāyaṃ. **Uddhaṃ pādatalā**ti pādatalato upari. **Adho kesamatthakā**ti kesaggato heṭṭhā. **Tacapariyanti** tiriyaṃ tacaparicchinnāṃ. **Pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhatī**ti nānappakārakesādi-asucibharito ayaṃ kāyoti passati. Kathaṃ? **Atthi imasmiṃ kāye kesā -pa- muttanti**. Tattha **atthī**ti saṃvijjanti. **Imasminti** yvāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tiriyaṃ tacapariyanto pūro nānappakārassa asucinoti vuccati, tasmīṃ. **Kāyeti** sarīre.

1. Am 1. 560; Ma 1. 92 piṭṭhesu.

sarīrañhi asucisañcayato kucchitānaṃ kesādīnañceva cakkhurogādīnañca rogasatānaṃ āyabhūta kāyoti vuccati.

Kesā lomāti ete kesādayo dvattimsākārā. Tattha atthi imasmim kāye kesā, atthi imasmim kāye lomāti evaṃ sambandho veditabbo. Imasmiñhi pādatalato paṭṭhāya upari, kesamatthakā paṭṭhāya heṭṭhā, tacato paṭṭhāya tiriyaṇtatoti ettake byāmamatte kaḷevare sabbākārenapi vicinanto na koci kiñci muttaṃ vā maṇiṃ vā veḷuriyaṃ vā agaruṃ vā kuṅkumaṃ vā kappūnaṃ vā vāsacūṇṇādiṃ vā aṇumattampi sucibhāvaṃ passati, atha kho paramaduggandhajegucchaṃ assirīkadassanaṃ nānappakāraṃ kesalomādibhedāṃ asuciṃyeva passati. Tena vuttaṃ **atthi imasmim kāye kesā lomā -pa- muttanti**. Ayamettha padasambandhato vaṇṇanā.

Imaṃ pana kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā arahattaṃ pāpuṇitukāmena kulaputtana āditova catubbidhaṃ sīlaṃ sodhetvā supariuddhasīle paṭiṭṭhitena yvāyaṃ dasasu palibodhesu palibodho atthi, taṃ upacchinditvā paṭikūlamanasikārakammaṭṭhānabhāvanāya paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ anāgāmiphalādisu vā aññataraṃ pattassa sabbantimena paricchedena sātṭhakathāya Pāliya kataparicayassa tanti-ācariyassāpi kalyāṇamittassa santike uggahetabbaṃ. Visuddhaṃ tathārūpaṃ kalyāṇamittaṃ ekavīhāre alabhantena tassa vasanaṭṭhānaṃ gantvā uggahetabbaṃ. Tattha catubbidhasīlavisodhanañceva¹ palibodho ca palibodhupacchedo ca² ācariyassa santikaṃ upasaṅkamanavidhānañca³ sabbampi Visuddhimagge vitthārato kathitaṃ. Tasmā taṃ tattha kathitanayeneva veditabbaṃ.

Ācariyena pana kammaṭṭhānaṃ kathentena tivīdhena kathetabbaṃ. Eko bhikkhu pakatiyā uggahitakammaṭṭhāno hoti, tassa ekaṃ dve nisajjavāre sajjhāyaṃ kāretvā kathetabbaṃ. Eko santike vasitvā uggaṇhitukāmo hoti, tassa āgatāgatavelāya kathetabbaṃ. Eko uggaṇhitvā aññattha gantukāmo hoti, tassa nātipapañcaṃ nātisaṅkhepaṃ

1. Visuddhi 1. 34 piṭṭhādīsu. 2. Visuddhi 1. 86 piṭṭhe. 3. Visuddhi 1. 94 piṭṭhe.

katvā nijjaṭaṃ niggaṇṭhikaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ. Kathentena kiṃ ācikkhitabbanti. Sattadhā uggahakosallaṃ dasadhā ca manasikāraḥkosallaṃ ācikkhitabbam.

Tattha vacasā manasā vaṇṇato saṇṭhānato disato okāsato paricchedatoti evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhitabbam. Imasmiṃhi paṭikūlamanasikāraḥkammaṭṭhāne yopi Tipiṭako hoti, tenāpi manasikāraḥkāle paṭhamam vācāya sajjhāyo katabbo. Ekaccassa hi sajjhāyaṃ karontasseva kammaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti Malayavāsīmahādevattherassa santike uggahitakammaṭṭhānānaṃ dvinnam therānaṃ viya. Thero kira tehi kammaṭṭhānaṃ yācito “cattāro māse imam evam sajjhāyaṃ karoṭhā”ti dvattimsākārapāliṃ adāsi. Te kiñcāpi tesam dve tayo nikāyā paguṇā, padakkhiṇaggaḥhitāya pana cattāro māse dvattimsākāraṃ sajjhāyantāva sotāpannā ahesum.

Tasmā kammaṭṭhānaṃ kathentena ācariyena antevāsiko vattabbo “paṭhamam tāva vācāya sajjhāyaṃ karoḥi”ti. Karontena ca tacapañcakādīni paricchinditvā anulomapaṭilomavasena sajjhāyo katabbo. “Kesā lomā nakhā dantā taco”ti hi vatvā puna paṭilomato “taco dantā nakhā lomā kesā”ti vattabban. Tadanantaram vakkapañcake “maṃsam nhāru aṭṭhi aṭṭhimiṇṇam vakkan”ti vatvā puna paṭilomato “vakkam aṭṭhimiṇṇam aṭṭhi nhāru maṃsam taco dantā nakhā lomā kesā”ti vattabban. Tato papphāsapañcake “hadayaṃ yakanam kilomakam pihakam papphāsan”ti vatvā puna paṭilomato “papphāsam pihakam kilomakam yakanam hadayaṃ vakkam aṭṭhimiṇṇam aṭṭhi nhāru maṃsam taco dantā nakhā lomā kesā”ti vattabban.

Tato imam tantim anāruḥhampi Paṭisambhidāmagge¹ āgataṃ matthaluṇṇam karīsāvasāne tantim āropetvā imasmiṃ matthaluṇṇapañcake “antam antaguṇam udariyam karīsam matthaluṇṇam”ti vatvā puna paṭilomato “matthaluṇṇam karīsam udariyam antaguṇam antam papphāsam pihakam kilomakam yakanam hadayaṃ vakkam aṭṭhimiṇṇam aṭṭhi nhāru maṃsam taco dantā nakhā lomā kesā”ti vattabban.

1. Khu 9. 8 piṭṭhe.

Tato medachakke “pittam semham pubbo lohitaṃ sedo medo”ti vatvā puna paṭilomato “medo sedo lohitaṃ pubbo semham pittaṃ matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ papphāsaṃ vihakam kilomakam yakanam hadayaṃ vakkam aṭṭhimiṇjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā”ti vattabbaṃ.

Tato muttachakke “assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā muttan”ti vatvā puna paṭilomato “muttam lasikā siṅghāṇikā kheḷo vasā assu medo sedo lohitaṃ pubbo semham pittaṃ matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ papphāsaṃ pihakaṃ kilomakam yakanam hadayaṃ vakkam aṭṭhimiṇjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā”ti evaṃ kālasatampi kālasahassampi kālasatasahassampi vācāya sajjhāyo kātabbo. Vacasā sajjhāyena hi kammaṭṭhānatanti paṇḍā hoti, na ito cito ca cittaṃ vidhāvati, koṭṭhāsā pākāṭa hoti. Hatthasaṅkhalikā viya khāyanti, vatipādapanti viya ca khāyanti. Yathā ca pana vacasā, tatheva manasāpi sajjhāyo kātabbo. Vacasā sajjhāyo¹ hi manasā sajjhāyassa paccayo hoti, manasā sajjhāyo lakkhaṇappaṭivedhassa paccayo hoti, lakkhaṇappaṭivedho maggaphalappaṭivedhassa paccayo hoti.

Vaṇṇatoti kesādīnaṃ vaṇṇo vavatthapetaḥḥa. **Sanṭhānatoti** tesamīyeva saṇṭhānaṃ vavatthapetaḥḥa. **Disatoti** imasmiṃ sarīre nābhito uddhaṃ uparimā disā, adho heṭṭhimā disā. Tasmā “ayaṃ koṭṭhāso imissā nāma disāyā”ti disā vavatthapetaḥḥa. **Okāsatoti** “ayaṃ koṭṭhāso imasmiṃ nāma okāse patiṭṭhito”ti evaṃ tassa tassa okāso vavatthapetaḥḥa. **Paricchedatoti** sabhāgaparicchedo visabhāgaparicchedoti dve paricchedā. Tattha “ayaṃ koṭṭhāso heṭṭhā ca upari ca tiriyaṅca iminā nāma paricchinno”ti evaṃ sabhāgaparicchedo veditaḥḥa. “Kesā na lomā, lomāpi na kesā”ti evaṃ amissīkatavasena visabhāgaparicchedo veditaḥḥa.

1. Sajjhāyopi (Syā, Ka)

Evam sattadhā uggahakosallam ācikkhantena pana “idam kammaṭṭhānam asukasmim sutte paṭikūlavasena kathitam, asukasmim dhātuvasenā”¹ti ña tvā ācikkhitabban. Idañhi Mahāsatipaṭṭhāne¹ paṭikūlavaseneva kathitam, Mahāhatthipadopama²mahārāhulovāda³ dhātuvihaṅgesu⁴ dhātuvasena kathitam. Kāyagatāsatisutte⁵ pana yassa vaṇṇato upaṭṭhāti, tam sandhāya cattāri jhānāni vibhattāni. Tattha dhātuvasena kathitam vipassanākammaṭṭhānam hoti, paṭikūlavasena kathitam samathakammaṭṭhānam. Tadetam idha samathakammaṭṭhānam avisesato sabbasādhāraṇavasena kathitanti vadantiyevāti.

Evam sattadhā uggahakosallam ācikkhitvā “anupubbato nātisīghato nātisaṇikato vikkhepaṭibāhanato paṇṇattisamatikkamanato anupubbamuñcanato appanāto tayo ca suttantā”¹ti evam dasadhā manasikāraḥkosallam ācikkhitabban. Tattha **anupubbatoti** idañhi sajjhākaraṇato paṭṭhāya anupaṭipāṭiyā manasikātabban, na ekantarikāya. Ekantarikāya hi manasikaronto yathā nāma akusalo puriso dvattimsapadam nissenim ekantarikāya ārohanto kilantakāyo patati, na ārohanam sampādeti. Evameva bhāvanāsampattivasena adhigantabbassa assāḍassa anadhigamā kilantacitto patati, na bhāvanam sampādeti.

Anupubbato manasikarontenāpi ca **nātisīghato** manasikātabban. Atisīghato manasikaroto hi yathā nāma tiyojanamaggaṃ paṭipajjitvā okkamanavissajjanaṃ asallakkhetvā sīghena javena sattakkhattumpi gamanāgamanam karoto purisassa kiñcāpi addhānam parikkhayaṃ gacchati, atha kho pucchitvāva gantabban hoti. Evameva kevalam kammaṭṭhānam pariyoṣānam pāpuṇāti, avibhūtam pana hoti, na visesaṃ āvahati. Tasmā nātisīghato manasikātabban.

Yathā ca nātisīghato, evam **nātisaṇikatopi**. Atisaṇikato manasikaroto hi yathā nāma tadaheva tiyojanam maggaṃ gantukāmassa

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 242 piṭṭhe.

3. Ma 2. 83 piṭṭhe.

4. Ma 3. 281 piṭṭhe.

5. Ma 3. 130 piṭṭhe.

purisassa antarāmagge rukkhapabbatagahanādīsu vilambamānassa maggo parikkhayaṃ na gacchati, dvīhatīhena pariyosāpetabbo hoti. Evameva kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchati. Visesādhigamassa paccayo na hoti.

Vikkhepapaṭibāhanatoti kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā bahiddhā puthuttārammaṇe cetaso vikkhepo paṭibāhitabbo. Appaṭibāhato hi yathā nāma ekapadikaṃ papātamaggaṃ paṭipannassa purisassa akkamanapadaṃ asallakkhetvā ito cito ca vilokayato padavāro virajjhati, tato sataporise papāte patitabbaṃ hoti. Evameva bahiddhā vikkhepe sati kammaṭṭhānaṃ parihāyati paridhamsati. Tasmā vikkhepapaṭibāhanato manasikātabbaṃ.

Paṇṇattisamatikkamanatoti yā ayaṃ “kesā lomā”ti-ādikā paṇṇatti, taṃ atikkamitvā “paṭikūlan”ti cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Yathā hi udakadullabhakāle manussā araṇṇe udapānaṃ disvā tattha tālapaṇṇādikaṃ kiñcideva saññānaṃ bandhitvā tena saññāṇena āgantvā nhāyanti ceva pivanti ca, yadā pana tesaṃ abhiṇhasaṇcārena āgatāgatapadaṃ pākaṭaṃ hoti, tadā saññāṇena kiccaṃ na hoti. Icchiticchitakkhaṇe gantvā nhāyanti ceva pivanti ca, evameva pubbabhāge kesā lomāti paṇṇattivasena manasikaroto paṭikūlabhāvo pākaṭo hoti. Atha kesā lomāti paṇṇattim samatikkamitvā paṭikūlabhāveyeva cittaṃ ṭhapetabbaṃ.

Anupubbamuñjanatoti yo yo koṭṭhāso na upaṭṭhāti, taṃ taṃ muñcantena anupubbamuñcanato manasikātabbaṃ. Ādikammikassa hi kesāti manasikaroto manasikāro gantvā muttanti imaṃ pariyosānakotṭhāsameva āhacca tiṭṭhati. Muttanti ca manasikaroto manasikāro gantvā kesāti imaṃ ādikotṭhāsameva āhacca tiṭṭhati. Athassa manasikaroto keci koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, keci pana na upaṭṭhahanti. Tena ye ye upaṭṭhahanti, tesu tesu tāva kammaṃ kātappaṃ, yāva dvīsu upaṭṭhitesu tesampi eko suṭṭhuturaṃ upaṭṭhahati. Evaṃ upaṭṭhitaṃ pana tameva punappunaṃ manasikarontena appanā uppādetabbā.

Tatrāyaṃ upamā—yathā hi dvattimsatālake tālavane vasantaṃ makkaṭaṃ gahetukāmo luddo ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṃ sarena vijjhitvā ukkuṭṭhim kareyya, atha kho so makkaṭo paṭipāṭiyā tasmim tasmim

tāle patitvā pariyantatālameva gaccheyya, tatthapi gantvā luddena tatheva kate puna teneva nayena āditālaṃ āgaccheyya, so evaṃ punappunam paṭipāṭiyā gacchamāno ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāneyeva uṭṭhahitvā puna anukkamena ekasmiṃ tāle nipatitvā tassa vemajjhe makulātālapaṇṇasūciṃ dalhaṃ gahetvā vijjhiyamānopi na uṭṭhaheyya. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ—yathā hi tālavane dvattiṃsatālā, evaṃ imasmiṃ kāye dvattiṃsa koṭṭhāsā. Makkaṭo viya cittaṃ. Luddo viya yogāvacaro. Makkaṭassa dvattiṃsatālake tālavane nivāso viya yogino cittassa dvattiṃsakotṭhāsake kāye ārammaṇavasena anusaṇcaraṇaṃ. Luddena ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṃ sarena vijjhivā ukkuṭṭhiyā katāya makkaṭassa tasmīṃ tasmīṃ tāle patitvā pariyantatālagamaṇaṃ viya yogino kesāti manasikāre āraddhe paṭipāṭiyā gantvā pariyosānakotṭhāse eva cittassa saṇṭhānaṃ. Puna paccāgamanepi eseva nayo. Punappunam paṭipāṭiyā gacchamānassa makkaṭassa ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāne uṭṭhānaṃ viya punappunam manasikaroto kesuci kesuci upaṭṭhitesu anupaṭṭhahante vissajjetvā upaṭṭhitesu parikkammakaraṇaṃ. Anukkamena ekasmiṃ tāle nipatitvā tassa vemajjhe makulātālapaṇṇasūciṃ dalhaṃ gahetvā vijjhiyamānassapi anuṭṭhānaṃ viya avasāne dvīsu upaṭṭhitesu yo suṭṭhuturaṃ upaṭṭhāti, tameva punappunam manasikarivā appanāya uppādanaṃ.

Aparāpi upamā yathā nāma piṇḍapātiko bhikkhu dvattiṃsakulaṃ gāmaṃ upanissāya vasanto paṭhamagehe eva dve bhikkhā labhitvā parato ekaṃ vissajjeyya, punadivase tisso labhitvā parato dve vissejjeyya, tatiyadivase ādimhiyeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā paribhuñjeyya, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Dvattiṃsakulagāmo viya hi dvattiṃsākāro. Piṇḍapātiko viya yogāvacaro. Tassa taṃ gāmaṃ upanissāya vāso viya yogino dvattiṃsākāre parikkammakaraṇaṃ. Paṭhamagehe dve bhikkhā labhitvā parato ekissā vissajjanaṃ viya dutiyadivase tisso labhitvā parato dvinnam vissajjanaṃ viya ca manasikaroto manasikaroto anupaṭṭhahante anupaṭṭhahante vissajjetvā upaṭṭhitesu

upaṭṭhitesu yāva koṭṭhāsadvaye parikkammakaraṇaṃ. Tatiyadivase ādimhiyeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālāyaṃ nisīditvā paribhogo viya dvīsu yo suṭṭhutarāṃ upaṭṭhahati, tameva punappunaṃ manasikaritvā appanāya uppādanāṃ.

Appanātoti appanākoṭṭhāsato, kesādīsu ekekasmim koṭṭhāse appanā hotīti veditabboti ayamettha adhippāyo.

Tayo ca suttantāti adhiccittāṃ sītibhāvo bojjaṅgakosallanti ime tayo suttantā vīriyasamādhiyojanatthaṃ veditabbāti ayamettha adhippāyo. Tattha—

“Adhiccittamanuyutta bhikkhave bhikkhunā tīṇi nimittāni kālena kālaṃ anasikātabbāni. Kālena kālaṃ samādhinimittāṃ manasikātabbāṃ, kālena kālaṃ paggahanimittāṃ manasikātabbāṃ, kālena kālaṃ upekkhānimittāṃ manasikātabbāṃ. Sace bhikkhave adhiccittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ samādhinimittāṃyeva manasikareyya, tṭhānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya. Sace bhikkhave adhiccittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ paggahanimittāṃyeva manasikareyya, tṭhānaṃ taṃ cittaṃ uddhaccāya saṃvatteyya. Sace bhikkhave adhiccittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ upekkhānimittāṃyeva manasikareyya, tṭhānaṃ taṃ cittaṃ na sammāsamādhiyeyya āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho bhikkhave adhiccittamanuyutto bhikkhu kālena kālaṃ samādhinimittāṃ, paggahanimittāṃ, upekkhānimittāṃ manasikaroti, taṃ hoti cittaṃ mudu ca kammaniyaṅca pabhassaraṅca, na ca pabhaṅgu, sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya.

Seyyathāpi bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā ukkaṃ bandhati¹, ukkaṃ bandhitvā ukkāmuḥkaṃ ālimpeti², ukkāmuḥkaṃ ālimpetvā saṇḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāmuḥke pakkhipeyya, ukkāmuḥke pakkhipitvā kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ

1. Bandheyya (Am 1. 258 piṭṭhe)

2. Ālimpeyya (Am 1. 258 piṭṭhe)

ajjuhekkhati. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ abhidhameyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ ḍaheyya¹. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ udakena paripphoseyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ nibbāpeyya². Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ ajjuhekkheyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ na sammā paripākāṃ gaccheyya.

Yato ca kho bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjuhekkhati, taṃ hoti jātarūpaṃ mudu ca kammaniyaṇca pabhassaraṇca, na ca pabhaṅgu, sammā upeti kammāya. Yassā yassā ca piḷandhanavikatiyā ākaṅkhati yadi paṭṭikāya yadi kuṇḍalāya yadi gīveyyakāya³ yadi suvaṇṇamālāya, tañcassa atthaṃ anubhoti.

Evameva kho bhikkhave adhicittamanuyutta -pa- sammā samādhīyati āsavānaṃ khayāya. Yassa yassa ca abhiññā sacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññā sacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbatāṃ pāpuṇāti sati sati-āyatane”ti⁴ idaṃ suttaṃ adhicittanti veditabbaṃ.

“Chahi bhikkhave dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātun, katamehi chahi. Idha bhikkhave bhikkhu yasmiṃ samaye cittaṃ niggahetabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ niggahāti. Yasmiṃ samaye cittaṃ paggaḥetabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ paggaḥāti. Yasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃsitabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ sampahaṃseti. Yasmiṃ samaye cittaṃ ajjuhekkhitabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ ajjuhekkhati. Paṇītādhimuttiko ca hoti nibbānābhirato ca. Imehi kho bhikkhave chahi dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātun”ti⁵ idaṃ suttaṃ sītibhāvoti veditabbaṃ.

1. Ḍaheyya (Ka)

2. Nibbāpeyya (Ka)

3. Gīveyyakena (Am 1. 259 piṭṭhe)

4. Am 1. 258 piṭṭhe.

5. Am 2. 379 piṭṭhe.

Bojjhaṅgakosallaṃ pana “evameva kho bhikkhave yasmiṃ samaye līnaṃ cittaṃ hoti, akālo tasmīṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāyā”¹ti Saṃyuttamahāvagge Bojjhaṅgasāmyutte āgatameva.

Iti idaṃ sattavidhaṃ uggahakosallaṃ suggahitaṃ katvā imaṅca dasavidhaṃ manasikāra-kosallaṃ suṭṭhu vavatthapetvā tena yoginā ubhayakosallavasena kammaṭṭhānaṃ sādhu-kāmaṃ uggahetabbhaṃ. Sace panassa ācariyena saddhiṃ ekavihāreyeva phāsu hoti, evaṃ vitthārena akathāpetvā kammaṭṭhāna-manuyuñjantena visesaṃ labhitvā uparūpari kathāpetabbhaṃ. Aññattha vasitukāmena yathāvuttena vidhinā vitthārato kathāpetvā punappunaṃ parivattetvā sabbaṃ gaṇṭhiṭṭhānaṃ chinditvā kammaṭṭhāna-bhāvanāya ananurūpaṃ senāsanaṃ pahāya mahāvāsātādi-aṭṭhārasadosavajjite anurūpe vihāre viharantena khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā yo tāva rāgacarito hoti, tena yasmā rāgo pahātabbo, tasmā paṭikūla-manasikāre parikammaṃ kātabbhaṃ.

Karontena pana kesesu tāva nimittaṃ gahetabbhaṃ. Kathaṃ? Ekaṃ vā dve vā kese luñcitvā hatthatale ṭhapetvā vaṇṇo tāva vavatthapetabbo. Chinnaṭṭhānepi kese oloketuṃ vaṭṭati. Uda-kapatte vā yāgupatte vā oloketumpi vaṭṭatiyeva. Kāḷakakāle disvā kāḷakāti manasikātabbā, setakāle setāti. Missakakāle pana ussadavasena manasikātabbā honti. Yathā ca kesesu, evaṃ sakalepi tacapañcake disvāva nimittaṃ gahetabbhaṃ. Evaṃ nimittaṃ gahetvā sabbakoṭṭhāsesu vaṇṇasaṇṭhānadisokāsapari-cchedavasena vavatthapetvā vaṇṇasaṇṭhāna-gandha-āsayokāsavasena pañcadhā paṭikūlato vavatthapetabbā.

Tatrāyaṃ sabbakoṭṭhāsesu anupubbakathā—**kesā** tāva pakativāṇṇena kāḷakā addāriṭṭhakavaṇṇā, saṇṭhānato dīghavaṭṭalika tulādaṇḍasaṇṭhānā, disato uparimadisāya jātā, okāsato ubhosu passesu kaṇṇacūlikāhi, purato nalāṭantena, pacchato

1. Saṃ 3. 99 piṭṭhe.

galavāṭakena paricchinṇā, sīsakaṭāhaveṭhanam allacammam kesānam okāso. Paricchato kesā sīsaveṭhanacamme vīhaggamattam pavisitvā patiṭṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāseṇa, tiriyaṃ aññamaññaṇa paricchinṇā. Dve kesā ekato natthīti ayaṃ sabhāgaparicchedo.

Kesā na lomā, lomā na kesāti evaṃ avasesehi ekattimsakoṭṭhāsehi amissikātā, kesā nāma pāṭiyekko koṭṭhāsoti ayaṃ visabhāgaparicchedo. Idam kesānam vaṇṇādito vavatthāpanam.

Idam pana nesaṃ vaṇṇādivasena pañcadhā paṭikūlato vavatthāpanam kesā ca nāmete vaṇṇatopi paṭikūlā, saṇṭhānatopi, gandhatopi, āsayatopi, okāsatopi paṭikūlā. Manuññepi hi yāgupatte vā bhattapatte vā kesavaṇṇam kiñci disvā “kesamissakamidam, haratha nan”ti jigucchanti. Evaṃ kesā **vaṇṇato** paṭikūlā. Rattim bhuñjantāpi kesasaṇṭhānam akkavākam vā makacivākam vā chupitvāpi tatheva jigucchanti. Evaṃ **saṇṭhānato** paṭikūlā.

Telamakkhanapupphadhūmādisaṅkhāravirahitānañca kesānam gandho paramajeguccho hoti, tato jegucchataro aggimhi pakkhittānam. Kesā hi vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikūlāpi siyūṃ, gandhena pana paṭikūlā eva. Yathā hi daharassa kumārassa vaccam vaṇṇato haliddivaṇṇam, saṇṭhānatopi haliddipiṇḍasaṇṭhānam, saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitañca uddhumātakakālasunakhasarīram vaṇṇato tālapakkavaṇṇam, saṇṭhānato vaṭṭetvā vissatṭhamudiṅgasāṇṭhānam, dāṭhāpissa sumanamakuḷasadisāti ubhayampi vaṇṇasaṇṭhānato siyā appaṭikūlam, gandhena pana paṭikūlameva. Evaṃ kesāpi siyūṃ vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikūlā, gandhena pana paṭikūlā evāti.

Yathā pana asuciṭṭhāne gāmanissandena jātāni sūpeyyapaṇṇāni nāgarikamanussānam jegucchāni honti aparibhogāni, evaṃ kesāpi pubbalohitamuttakarīsapittasemhādinissandena jātattā atijegucchāti idam nesaṃ **āsayato** pāṭikulyam. Ime ca kesā nāma gūtharāsīmhi

uṭṭhitakaṇṇikaṃ viya ekattiṃsakotṭhāsārāsīmhi jātā. Te susānasaṅkāraṭṭhānādīsu jātasākaṃ viya parikhādīsu¹ jātakamalakuvalayādīpupphaṃ viya ca asuciṭṭhāne jātattā paramajegucchāti idaṃ nesaṃ **okāsato** pāṭikulyaṃ.

Yathā ca kesānaṃ, evaṃ sabbakotṭhāsānaṃ vaṇṇasaṅṭhānagandhāsayaṃkāsavasena pañcadhā paṭikūlatā vavatthapetabbā. Vaṇṇasaṅṭhānadisokāsaparicchadavasena pana sabbepi visuṃ visuṃ vavatthapetabbā.

Tattha **lomā** tāva pakativāṇṇato na kesā viya asambhinnakālākā, kāḷapiṅgalā pana honti. Saṅṭhānato onataggaṭālamūlasaṅṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato ṭhapetvā kesānaṃ patiṭṭhitokāsaṅca hatthapādatalāni ca yebhuyyena avasesasarīraveṭṭhanacamme jātā. Paricchato sarīraveṭṭhanacamme likkhāmattaṃ pavisitvā patiṭṭhitena, heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāsena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Dve lomā ekato natthi. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Nakhāti vīsatiyā nakhapaṭṭānaṃ nāmaṃ. Te sabbepi vaṇṇato setā. Saṅṭhānato macchasaṅkalikasaṅṭhānā. Disato pādanakhā heṭṭhimadisāya jātā, hatthanakhā uparimadisāyāti dvīsu disāsu jātā. Okāsato aṅgulīnaṃ aggapiṭṭhesu patiṭṭhitā. Paricchato dvīsu disāsu aṅgulikoṭṭimaṃsehi, anto aṅgulipiṭṭhimamsena, bahi ceva agge ca ākāsena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Dve nakhā ekato natthi. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Dantāti paripuṇṇadantassa dvattiṃsa dantaṭṭhikāni. Tepi vaṇṇato setā. Saṅṭhānato anekasaṅṭhānā. Tesaṃhi heṭṭhimāya tāva dantapāḷiyā majjhe cattāro dantā mattikapiṇḍe paṭipāḷiyā ṭhapita-alābubijasaṅṭhānā. Tesā ubhosu passesu ekeko ekamūlako ekakoṭiko mallikamakuḷasaṅṭhāno. Tato ekeko dvimūlako dvikoṭiko yānaka-upatthambhanikasaṅṭhāno, tato dve dve timūlā tikoṭikā. Tato dve dve catumūlā catukoṭikāti. Uparimapāḷiyāpi ese

1. Parikkhādīsu (Syā, Ka)

nayo. Disato uparimadisāya jātā. Okāsato dvīsu hanukaṭṭhikesu patiṭṭhitā. Paricchedato heṭṭhā hanukaṭṭhike patiṭṭhitena attano mūlatalena, upari ākāseṇa, tiriyaṃ aññaṃaññaṇa paricchinna. Dve dantā ekato natthi. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Tacoti sakalasarīraṃ veṭhetvā ṭhitacammaṃ. Tassa upari kālasāmapīṭādivaṇṇā chavi nāma, yā¹ sakalasarīratopi saṅkaḍḍhiyamānā badaraṭṭhimattā hoti. Taco pana vaṇṇato setoyeva. So cassa setabhāvo aggijālābhigāhātapaharaṇapahārādīhi viddhaṃsitāya chaviyā pākaṭo hoti. Saṇṭhānato sarīrasaṇṭhānova hoti. Ayamettha saṅkhepo.

Vitthārato pana pādaṅgulittaco kosakārakakosasaṇṭhāno, piṭṭhipādattaco puṭabandha-upāhanasaṇṭhāno, jaṅghattaco bhattapuṭakatālapanṇasaṇṭhāno, ūruttaco taṇḍulabharitadīghatthavikasaṇṭhāno, ānisadattaco udakapūritapaṭaparissāvānasaṇṭhāno, piṭṭhittaco phalakonaddhacammaṇṭhāno, kucchittaco vīṇādoṇikonaddhacammaṇṭhāno, urattaco yebhuyyena caturassasaṇṭhāno, ubhayabāhuttaco tūṇīronaddhacammaṇṭhāno, piṭṭhihatthattaco khurakosakaṇṭhāno phalakatthavikasaṇṭhāno vā, hatthaṅgulittaco kuṇḍikākosakaṇṭhāno, gīvattaco galakaṇḍukasaṇṭhāno, mukhattaco chiddāvachiddo kīṭakulāvakaṇṭhāno, sīsattaco pattatthavikasaṇṭhānoti.

Tacapariggaṇhakena ca yogāvacarena uttarotṭhato paṭṭhāya uparimukhaṃ nāṇaṃ pesetvā paṭṭhamaṃ tāva mukhaṃ pariyonandhitvā ṭhitacammaṃ vavatthapetabbaṃ. Tato nalāṭṭhicammaṃ. Tato thavikāya pakkhittapattassa ca thavikāya ca antarena hatthamiva sīsattāhikassa ca sīsacammaṃ ca antarena nāṇaṃ pesetvā aṭṭhikena saddhiṃ cammassa ekābaddhabhāvaṃ viyojenta sīsacammaṃ vavatthapetabbaṃ, tato khandhacammaṃ. Tato anulomena paṭilomena ca dakkhiṇahatthacammaṃ. Atha teneva nayena vāmahatthacammaṃ. Tato piṭṭhicammaṃ. Taṃ taṃ vavatthapetvā anulomena ca paṭilomena ca dakkhiṇapādacammaṃ. Atha

1. Chavi nāmesā (Sī, Syā, Ka)

teneva nayena vāmapādacammaṃ, tato anukkameneva vatthi-
 udarahadayagīvacammāni vavatthapetabbāni. Atha gīvacammānantaraṃ
 heṭṭhimahanucammaṃ vavatthapetvā adharoṭṭhapariyosānaṃ pāpetvā
 niṭṭhapetabbam. Evaṃ oḷārikoḷārikaṃ pariggaṇhantassa sukhumampi
 pākaṭaṃ hoti.

Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sakalasarīraṃ pariyonandhitvā ṭhito.
 Paricchedato heṭṭhā patiṭṭhitatalena, upari ākāsena paricchinnō. Ayamassa
 sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso yeva.

Maṃsanti maṃsapesisaṭāni. Taṃ sabbampi vaṇṇato rattaṃ
 kiṃsupapūphasadisāṃ. Saṇṭhānato jaṅghapiṇḍikamaṃsaṃ
 tālapaṇṇapuṭabhattasaṇṭhānaṃ, ūrumaṃsaṃ nisadapotakasaṇṭhānaṃ,
 ānisadamaṃsaṃ uddhanakoṭisaṇṭhānaṃ, piṭṭhimaṃsaṃ
 tālaguḷapaṭalasaṇṭhānaṃ, phāsukadvayamaṃsaṃ potthalikāya¹ kucchiyaṃ
 tanumattikālepanasaṇṭhānaṃ, thanamaṃsaṃ vaṭṭetvā²
 avakkhittamattikāpiṇḍasaṇṭhānaṃ, bāhudvayamaṃsaṃ diguṇaṃ katvā
 ṭhapitaniccamamahāmūsikasaṇṭhānaṃ, evaṃ oḷārikoḷārikaṃ maṃsaṃ
 pariggaṇhantassa sukhumampi pākaṭaṃ hoti. Disato dvīsu disāsu jātaṃ.
 Okāsato sādhiḱāni³ tīṇi aṭṭhisatāni anulimpetvā ṭhitaṃ. Paricchedato heṭṭhā
 aṭṭhisanghāte patiṭṭhitatalena, upari tacena, tiriyaṃ aññaṃaññaṃ
 paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana
 kesasadiso va.

Nhārūti nava nhārusatāni. Vaṇṇato sabbepi nhārū setā. Saṇṭhānato
 nānāsaṇṭhānā. Etesu hi gīvāya uparibhāgato paṭṭhāya pañca mahānhārū
 sarīraṃ vinaddhamānā hadayassa purimapaṣṣena otiṇṇā, pañca
 pacchimapaṣṣena, pañca dakkhiṇapaṣṣena, pañca vāmapaṣṣena,
 dakkhiṇaḥatthaṃ vinaddhamānāpi hatthassa purimapaṣṣena pañca,
 pacchimapaṣṣena pañca. Tathā vāmaḥatthaṃ vinaddhamānāpi.
 Dakkhiṇapādaṃ vinaddhamānāpi pādassa purimapaṣṣena pañca,
 pacchimapaṣṣena pañca. Tathā vāmapādaṃ vinaddhamānāpīti evaṃ
 sarīradhārakā nāma⁴ saṭṭhi mahānhārū kāyaṃ vinaddhamānā otiṇṇā, ye
 kaṇḍarātipi vuccanti. Te sabbepi kuṇḍalamakuḷasaṇṭhānā.

1. Koṭṭhalikāya (Syā, Ka)

2. Ṭhatvā (Sī)

3. Dasādhiḱāni (Syā), vīsādhiḱāni (Visuddhimagge)

4. Sarīradhāraṇā nāma (Ka)

Aññe pana taṃ taṃ padesaṃ ajjhottharivā ʒhitā tato sukhumatarā suttarajjukasaṇṭhānā, aññe tato sukhumatarā pūtilatāsaṇṭhānā, aññe tato sukhumatarā mahāvīṇātantaṇṭhānā, aññe thūlasuttakasaṇṭhānā, hatthapādapiṭṭhiyaṃ nhārū sakuṇapādasasaṇṭhānā, sīsaṇhārū dāraḱānaṃ sīsajālakasaṇṭhānā, piṭṭhinhārū ātape pasārita-allaḱālasasaṇṭhānā, avasesā taṃtaṃaṅgapacaṅgānugatā nhārū sarīre paṭimukkajālakaṇcukasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā ʒhitā. Paricchedato heṭṭhā tiṇṇaṃ aṭṭhisatānaṃ upari patiṭṭhitatalehi, upari maṃsacammāni āhacca ʒhitapadesehi, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso yeva.

Aṭṭhīti ʒhapetvā dvattimsa dantaṭṭhīni avasesāni catusaṭṭhi hatthaṭṭhīni, catusaṭṭhi pādaṭṭhīni, catusaṭṭhi maṃsanissitāni mudu-aṭṭhīni, dve paṇhikaṭṭhīni, ekekasmim pāde dve¹ goppakaṭṭhīni, dve jaṅghaṭṭhīni, dve jaṇṇukaṭṭhīni, dve ūruṭṭhīni², dve kaṭiṭṭhīni, aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni, catuvīsati phāsukaṭṭhīni, cuddasa uraṭṭhīni, ekaṃ hadayaṭṭhi, dve akkhakaṭṭhīni, dve koṭṭaṭṭhīni, dve bāhuṭṭhīni, dve dve aggabāhuṭṭhīni, satta gīvaṭṭhīni, dve hanukaṭṭhīni, ekaṃ nāsikaṭṭhi, dve akkhiṭṭhīni, dve kaṇṇaṭṭhīni, ekaṃ naḱāṭṭhi, ekaṃ muddhaṭṭhi, nava sīsakaṇṭhaṭṭhīni evaṃ timattāni aṭṭhisatāni.

Tāni sabbānipi vaṇṇato setāni. Saṇṭhānato nānāsaṇṭhānāni. Tattha hi aggapādaṅguliṭṭhīni katakabījasaṇṭhānāni, tadanantarāni majjhapabbatṭhīni panasatṭhisasaṇṭhānāni, mūlapabbatṭhīni paṇavasasaṇṭhānāni, piṭṭhipādaṭṭhīni koṭṭitakaṇḁalakaṇḁararāsisaṇṭhānāni, paṇhikaṭṭhi ekaṭṭhitālaphalabījasaṇṭhānaṃ, goppakaṭṭhīni bandhakīḱāgoḱakasaṇṭhānāni, jaṅghaṭṭhīnaṃ goppakaṭṭhīsu patiṭṭhitatṭhānaṃ apanītatacasindikaḱīrasaṇṭhānaṃ, khuddakajaṅghaṭṭhikaṃ dhanukadaṇḁasaṇṭhānaṃ, mahantaṃ milātasappapiṭṭhisasaṇṭhānaṃ, jaṇṇukaṭṭhi ekato parikkhīṇaphēṇakasaṇṭhānaṃ.

Tattha jaṅghaṭṭhikassa patiṭṭhitatṭhānaṃ atikhiṇaggagosīṅgasaṇṭhānaṃ, ūruṭṭhi duttacchitavāsīpharasudaṇḁakasaṇṭhānaṃ, tassa kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhitatṭhānaṃ kīḱāgoḱakasaṇṭhānaṃ, tena kaṭiṭṭhino patiṭṭhitatṭhānaṃ aggacchinna mahāpunnāgaphalasaṇṭhānaṃ, kaṭikaṭṭhīni dvepi ekābaddhāni hutvā kumbhakāraḱa-uddhanasaṇṭhānāni, pāṭiyekkaṃ kammāraḱūṭayottasaṇṭhānāni, koṭiyaṃ

1. Dve dve (Visuddhimagge) 2. Ekaṃ jaṇṇukaṭṭhi, ekaṃ ūruṭṭhi (Visuddhimagge)

ṭhita-ānisadaṭṭhi adhomukhaṃ katvā gahitasappaphaṇasaṅghānaṃ sattasu ṭhānesu chiddāvachiddaṃ, piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni abbhantarato uparūpari ṭhapitasīsakapaṭṭaveṭṭhakaṇṭhānāni, bāhirato vaṭṭanāvaḷisaṅghānāni, tesam antarantarā kakacadantasadisā dve tayo kaṇṭakā honti. Catuvīsatiyā phāsukaṭṭhīsu aparipuṇṇāni aparipuṇṇa-asitasāṅghānāni, paripuṇṇāni paripuṇṇāsitasāṅghānāni. Sabbānīpi odātakukkuṭassa pasāritapakhasaṅghānāni.

Cuddasa uraṭṭhīni jīṇṇasandamānikapaṇjarasaṅghānāni, hadayaṭṭhi dabbiphaṇasaṅghānaṃ, akkhakaṭṭhīni khuddakalohavāsidaṇḍasaṅghānāni, koṭṭaṭṭhīni ekato parikkhīṇasīhalakudālasaṅghānāni, bāhuṭṭhīni ādāsadaṇḍakaṇṭhānāni, aggabāhuṭṭhīni yamakatālakandaṇḍasaṅghānāni, maṇibandhaṭṭhīni ekato alliyāpetvā ṭhapitasīsakapaṭṭaveṭṭhakaṇṭhānāni, piṭṭhihatthaṭṭhīni koṭṭitakaṇḍalakaṇḍarāsisaṅghānāni, hatthaṅgulīsu mūlapabbaṭṭhīni paṇavasāṅghānāni, majjhapabbaṭṭhīni aparipuṇṇapanasaṭṭhisāṅghānāni, aggapabbaṭṭhīni katakabījasaṅghānāni, satta gīvaṭṭhīni daṇḍena vijjhivā paṭipāṭiyā ṭhapitavamsakaḷīracakkalikaṇṭhānāni¹, heṭṭhimahanukaṭṭhi kammārānaṃ ayokūṭayottakasaṅghānaṃ, uparimaṃ avalekhanasatthakaṇṭhānaṃ.

Akkhikūpanāsakūpaṭṭhīni apanītamiṇṇjataruṇatālāṭṭhisāṅghānāni, nalāṭaṭṭhi adhomukhaṭṭhapitasāṅkhathālakakapālasaṅghānaṃ, kaṇṇacūlikaṭṭhīni nhāpitakhurakosakaṇṭhānāni, nalāṭakaṇṇacūlikānaṃ upari paṭṭabandhanokāse aṭṭhi saṅkuṭitaghaṭapūṇṇapaṭalakhaṇḍasaṅghānaṃ, muddhaṭṭhi mukhacchinnavaṇṇaṇāḷikerasaṅghānaṃ, sīsāṭṭhīni sibbetvā ṭhapitajajjaralābukaṭṭhāsaṅghānāni.

Disato dvīsu disāsu jātāni. Okāsato avisesena sakalasarīre ṭhitāni. Visesena panettha sīsāṭṭhīni gīvaṭṭhīsu paṭiṭṭhitāni, gīvaṭṭhīni piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīsu, piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni kaṭiṭṭhīsu, kaṭiṭṭhīni ūruṭṭhīsu, ūruṭṭhīni jaṇṇukaṭṭhīsu, jaṇṇukaṭṭhīni jaṅghaṭṭhīsu, jaṅghaṭṭhīni gopphakaṭṭhīsu, gopphakaṭṭhīni piṭṭhipādaṭṭhīsu paṭiṭṭhitāni. Paricchedato anto aṭṭhimiṇṇena, upari maṃsena, agge mūle ca aññaṃaññaṇa paricchinnāni. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

1. ...vakkalakaṇṭhānāni (sī)

Aṭṭhimiñjanti tesam tesam aṭṭhīnaṃ abbhantaragataṃ miñjaṃ. Taṃ vaṇṇato setaṃ. Saṇṭhānato mahantamahantānaṃ aṭṭhīnaṃ abbhantaragataṃ veḷunāliyaṃ pakkhittaseditamahāvettaggasanṭhānaṃ, khuddānukhuddakānaṃ abbhantaragataṃ veḷuyatṭhipabbesu pakkhittaseditatanuvettaggasanṭhānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato aṭṭhīnaṃ abbhantare patiṭṭhitaṃ. Paricchedato aṭṭhīnaṃ abbhantaratalehi paricchinnāṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Vakkanti ekabandhanā dve maṃsapiṇḍā. Taṃ vaṇṇato mandarattaṃ pāḷibhaddakaṭṭhivaṇṇaṃ. Saṇṭhānato dāraḷakānaṃ yamakakīḷāgoḷakasāṇṭhānaṃ, ekavaṇṭapaṭibaddha-ambaphaladvayasāṇṭhānaṃ vā. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato galavāṭakā nikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā dvedhā bhinnena thūlanhārunā vinibaddhaṃ hutvā hadayamaṃsaṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ. Paricchedato vakkam vakkabhāgena paricchinnāṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Hadayanti yadayamaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato rattaṃ padumapattapiṭṭhivaṇṇaṃ. Saṇṭhānato bāhirapattāni apanetvā adhomukhaṭṭhapitapadumamakūlasāṇṭhānaṃ. Bahi maṭṭhaṃ, anto kosātakīphalassa abbhantarasadisam. Paññavantānaṃ thokaṃ vikasitaṃ, mandapaññānaṃ makulītaṃ¹. Anto cassa punnāgaṭṭhipatiṭṭhānamatto āvāṭako hoti, yattha aḍḍhapasatamattaṃ lohitaṃ saṇṭhāti, yaṃ nissāya manodhātu manoviññāṇadhātu ca vattanti. Taṃ panetaṃ rāgacaritassa rattaṃ hoti, dosacaritassa kāḷakaṃ, mohacaritassa maṃsadhovanudakasadisam, vitakkacaritassa kulatthayūsavaṇṇaṃ, saddhācaritassa kaṇikārapupphavaṇṇaṃ, paññācaritassa acchaṃ vipprasannaṃ anāvilam paṇḍaram parisuddhaṃ niddhotajātimaṇi viya jutimantaṃ khāyati. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sarīrabbhantare dvinnam thanānaṃ majjhe patiṭṭhitaṃ. Paricchedato hadayaṃ hadayabhāgena paricchinnāṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Yakananti yamakamaṃsapāḷaṃ. Taṃ vaṇṇato rattapaṇḍukadhātukaṃ, nātirattakumudassa pattapiṭṭhivaṇṇaṃ. Saṇṭhānato mūle ekaṃ, agge yamakaṃ

1. Mukulītaṃ (Sī)

koviḷārapattasaṅṭhānaṃ. Tañca dandhānaṃ ekameva hoti mahantaṃ, paññavantānaṃ dve vā tīṇi vā khuddakāni. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato dvinnāṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ʘhitaṃ. Paricchedato yakanāṃ yakanabhāgena paricchinnāṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Kilomakanti paṭicchannāpaṭicchannabhedato duvidhaṃ pariyonahanamaṃsaṃ. Taṃ duvidhampi vaṇṇato setaṃ, dukūlapilotikavaṇṇaṃ. Saṅṭhānato attano okāsasaṅṭhānaṃ. Disato paṭicchannakilomakaṃ uparimāya disāya jātaṃ, itaraṃ dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato paṭicchannakilomakaṃ hadayañca vakkañca paṭicchādetvā ʘhitaṃ, appaṭicchannakilomakaṃ sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsaṃ pariyonandhitvā ʘhitaṃ. Paricchedato heṭṭhā maṃsena, upari cammena, tiriyaṃ kilomakabhāgena paricchinnāṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Pihakanti udarajivhāmaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato nīlaṃ nigguṇḍikapupphavaṇṇaṃ. Saṅṭhānato sattaṅgulappamāṇaṃ abandhanaṃ kālavacchakajivhāsaṅṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ʘhitaṃ, yasmim paharaṇappahārena bahi nikkhante sattānaṃ jīvitakkhaya hoti. Paricchedato pihakabhāgena paricchinnāṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Papphāsanti dvattimsamaṃsakhandhappabhedāṃ papphāsamaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato rattaṃ nātipakka-udumbaraphalavaṇṇaṃ. Saṅṭhānato visamacchinnabahalapūvakhaṇḍasaṅṭhānaṃ. Abbhantare asitapītānaṃ abhāve uggatena kammajatejusmānā abbhāhatattā saṃkhāditapalālapinḍamiva niraṣaṃ nirojaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sarīrabbhantare dvinnāṃ thanānamantare hadayañca yakanañca paṭicchādetvā olambantaṃ ʘhitaṃ. Paricchedato papphāsabhāgena paricchinnāṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Antanti purisassa dvattimsahatthā, itthiyā aṭṭhavīsatihatthā ekavīsatiyā ʘhānesu obhaggā antavaṭṭi. Tadeṭaṃ vaṇṇato setaṃ

sakkharasudhāvaṇṇaṃ. Saṅghānato lohitadoṇiyaṃ ābhujitvā
 ṭhapitasīsacchinnasappasaṅghānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato upari
 galavāṭake hetṭhā ca karīsamagge vinibandhattā
 galavāṭakakarīsamaggapariyante sarīrabbhantare ṭhitaṃ. Paricchedato
 antabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo,
 visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Antaḡaṇanti antabhogaṭṭhānesu bandhanaṃ. Taṃ vaṇṇato setaṃ
 dakasītalikamūlavaṇṇaṃ. Saṅghānato dakasītalikamūlasaṅghānameva. Disato
 dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato kudālapharasukammādīni karontānaṃ
 yantākaddhanakāle yantasuttamiva, yantaphalakāni antabhoge ekato
 aggaḷante¹ ābandhitvā pādapuñcha- naraḷjumaṇḍalakassa antarā taṃ
 sibbetvā ṭhitarajjukā viya ekavīsatiyā ṭhānesu antabhogānaṃ antarā ṭhitaṃ.
 Paricchedato antaḡaṇabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo,
 visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Udariyanti udare bhavaṃ asitapītakhāyitasāyitaṃ. Taṃ vaṇṇato
 aḷḷhohaṭṭhāraṇṇaṃ. Saṅghānato parissāvane
 sithilabandhataṇḍulasāṅghānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato
 udare ṭhitaṃ. Udaṃ nāma ubhato nippīḷiyamānassa allasāṭakassa majjhe
 saṅghāṭaphoṭakasadisāṃ antapaṭalaṃ, bahi maṭṭhaṃ, anto
 maṃsakasambukapaliveṭhanakiliṭṭhapāvārakapupphakasadisāṃ,
 kuthitapanasatacassa² abbhantarasadisanti pi vattuṃ vaṭṭati. Yattha takkoṭakā
 gaṇḍuppadakā tālatīrakā sūcimukhakā paṭatantasuttakā
 iccevaṃ mādivattiṃsakulappabhedā kimayo ākulabyākulā saṇḍasaṇḍacārino
 hutvā nivasanti, ye pānabhojanādimhi avijjamāne ullaṅghitvā viravantā
 hadayamaṃsaṃ abhihananti, pānabhojanādi-aḷḷhoharaṇavelāya ca
 uddhammukhā hutvā paṭhamajjhohaṭṭhe dve tayo ālope turitaturitā viluppanti,
 yaṃ tesāṃ kimīnaṃ sūtiḡharaṃ vaccakuṭi ḡlānasālā susānaṇca hoti.

Yattha seyyathāpi nāma caṇḍālagāmadvāre candanikāya nidāghasamaye
 thūlaphusitake deve vassante udakena vuyhamānaṃ muttakarīsacamma-
 aṭṭhiṇhārukhaṇḍakheḷasiṅghāṇikalohitappabhuti nānākuṇapajātaṃ nipatitvā

1. Aggaḷantena (Syā, Ka)

2. Kuṭṭhita... (Syā), kudhita... (Ka)

kaddamodakālulitaṃ dvīhatīhaccayena sañjātakimikulaṃ
 sūriyātapavegasantāpakuthitaṃ upari pheṇapubbulake¹ muñcantāṃ
 abhinīlavanṇaṃ paramaduggandhajegucchaṃ neva upagantuṃ, na daṭṭhuṃ
 araharūpataṃ āpajjitvā tiṭṭhati, pageva ghāyituṃ vā sāyituṃ vā. Evameva
 nānappakārapānabhojanādidadantamusalasañcuṇṇitaṃ
 jivhāhatthaparivattitakheḷalālāpalibuddhaṃ
 taṅkhaṇavigatavaṇṇagandharasādisampadaṃ
 tantavāyakhalisuvānavamathusadisaṃ nipatitvā pittaśemhavātapaliveṭṭhitaṃ
 hutvā udaraggisantāpavegakuthitaṃ kimikulākulaṃ uparūpari
 pheṇapubbulakāni muñcantāṃ paramakasambuduggandhajegucchabhāvaṃ
 āpajjitvā tiṭṭhati, yaṃ sutvāpi pānabhojanādīsu amanuññatā saṅṭhāti, pageva
 paññācakkhunā avaloketvā. Yattha² ca patitaṃ pānabhojanādi pañcadhā
 vibhāgaṃ gacchati, ekaṃ bhāgaṃ pāṇakā khādanti, ekaṃ bhāgaṃ udaraggi
 jhāpeti, eko bhāgo muttaṃ hoti, eko karīsaṃ, eko rasabhāvaṃ āpajjitvā
 soṇitamamsādīni³ upabrūhayati. Paricchedato udarapaṭalena ceva
 udariyabhāgena ca paricchinnāṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo,
 visabhāgaparicchedo pana kesasādisova.

Karīsanti vaccaṃ. Taṃ vaṇṇato yebhuyyena ajjhohaṭṭhāravaṇṇameva
 hoti. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato
 pakkāsāye ṭhitaṃ. Pakkāsāyo nāma heṭṭhā nābhipiṭṭhikaṇṭakamūlānamantare
 antāvasāne ubbedhena aṭṭhaṅgulamatto veḷunālikasādiso, yattha seyyathāpi
 nāma uparūpari bhūmibhāge patitaṃ vassodakaṃ ogaḷitvā heṭṭhā
 bhūmibhāgaṃ pūretvā tiṭṭhati, evameva yaṃkiñci āmāsāye patitaṃ
 pānabhojanādikaṃ udaragginā pheṇuddehakaṃ pakkaṃ pakkaṃ nisādāya
 pisitamiva saṇhabhāvaṃ āpajjitvā antabilena ogaḷitvā ogaḷitvā madditvā
 veḷupabbe pakkipamānapaṇḍumattikā viya sannicitaṃ hutvā tiṭṭhati.
 Paricchedato pakkāsāyapaṭalena ceva karīsabhāgena ca paricchinnāṃ.
 Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasādisova.

Matthaluṅganti sīsakaṭṭhabbhantare ṭhitaṃ nījarāsi. Taṃ vaṇṇato setaṃ
 ahicchattakapaṇḍikavaṇṇaṃ, dadhibhāvaṃ asampattaduṭṭhakhīravaṇṇanti
 vattuṃ vaṭṭati. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ.

1. Pheṇapupphulake (Ka)

2. Tattha (Sī)

3. Sukkaṣoṇitamamsādīni (Syā)

okāsato sīsakaṭāḥabbhantare cattāro sibbinimagge nissāya samodhānetvā
 ṭhapitā cattāro piṭṭhapiṇḍā viya samohitaṃ tiṭṭhati. Paricchedato
 sīsakaṭāḥassa abbhantaratalehi ceva matthaluṇḡabhāgena ca paricchinnāṃ.
 Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Pittanti dve pittāni baddhapittaṇca abaddhapittaṇca. Tattha
 baddhapittaṃ vaṇṇato bahalamadhukatelavaṇṇaṃ, abaddhapittaṃ milāta-
 ākulitapupphavaṇṇaṃ. Taṃ saṇṭhānato ubhayampi okāsasaṇṭhānaṃ. Disato
 baddhapittaṃ uparimāya disāya jātaṃ, itaraṃ dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato
 abaddhapittaṃ ṭhapetvā kesalomadantanakhānaṃ
 maṃsavanimuttaṭṭhānaṇceva thaddhasukkhacammaṇca udakamiva
 telabinduṃ avasesasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ, yamhi kupite akkhīni pītakāni
 honti bhamanti, gattaṃ kampati kaṇḍuyati. Baddhapittaṃ
 hadayapapphāsānamantare yakanamaṃsaṃ nissāya patiṭṭhite
 mahākosātakīkosakasadiṣe pittakosake ṭhitaṃ, yamhi kupite sattā
 ummattakā honti, vipallatthacittā hirottappaṃ chaḍḍetvā akattabbaṃ karonti,
 abhāsitaḥṭṭhaṃ bhāsanti, acintetabbaṃ cintenti. Paricchedato pittaḥbhāgena
 paricchinnāṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana
 kesasadisova.

Semhanti sarīrabbhantare ekapattapūrapamāṇaṃ¹ semhaṃ. Taṃ
 vaṇṇato setaṃ nāgabalapaṇṇarasavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ.
 Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato udarapaṭale ṭhitaṃ. Yaṃ
 pānabhojanādīni ajjhoḥaraṇakāle seyyathāpi nāma uḍake sevālapaṇakam
 kaṭṭhe vā kapāle vā patante chijjivā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā
 tiṭṭhati, evameva pānabhojanādimhi nipatante chijjivā dvidhā hutvā puna
 ajjhottharivā tiṭṭhati. Yamhi ca mandībhūte pakkagaṇḍo viya
 pūtikukkuṭaṇḍamiva ca udaraṃ paramajegucchaṃ kuṇapagandhaṃ hoti, tato
 uggatena ca gandhena uddekopi² mukhampi duggandhaṃ
 pūtikūṇapasadisāṃ hoti, so ca puriso “apehi duggandhaṃ vāyasī”ti
 vattabbaṃ āpajjati. Yaṇca vaḍḍhitvā bahalattamāpannaṃ
 pidhānaphalakamiva vaccakuṭiyā udarapaṭalassa ambhantareyeva
 kuṇapagandhaṃ sannirujjhivā³ tiṭṭhati. Paricchedato semhabhāgena
 paricchinnāṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana
 kesasadisova.

1. Ekapattapūrapamāṇaṃ (Sī)

2. Uggāropi (Sī)

3. Sannirundhitvā (Sī)

Pubboti pūtilohitavasena pavattapubbo. So vaṇṇato paṇḍupalāsavaṇṇo. Matakasarīre pana pūtibahalācāmavaṇṇo hoti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato pana pubbassa okāso nāma nibaddho natthi, yattha so sannicito tiṭṭheyya. Yatra yatra pana khāṇukaṇṭakappaharaṇaggiḷālādīhi abhigate sarīrappadese lohitaṃ saṇṭhahitvā paccati, gaṇḍapīlakādayo vā uppajjanti, tatra tatveva tiṭṭhati. Paricchedato pubbhāgena paricchinno. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Lohitanti dve lohitaṇi sannicitalohitaṇca saṃsaraṇalohitaṇca. Tattha sannicitalohitaṃ vaṇṇato nipakkabahalalākhārasavaṇṇaṃ, saṃsaraṇalohitaṃ acchalākhārasavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato ubhayampi okāsasaṇṭhānaṃ. Disato sannicitalohitaṃ uparimāya disāya jātaṃ, itaraṃ dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato saṃsaraṇalohitaṃ ṭhapetvā kesalomadantanakhānaṃ maṃsavanimuttaṭṭhānaṇceva thaddhasukkhacammaṇca dhamanīḷālānusārena sabbaṃ upādinnaḷakarāraṃ pharivā ṭhitaṃ, sannicitalohitaṃ yakanatṭhānassa heṭṭhābhāvaṃ pūretvā ekapatthapuramattaṃ hadayaḷakapapphāsānaṃ upari thokaṃ thokaṃ paggharantaṃ vakkahadayayakanapapphāse temayamānaṃ ṭhitaṃ. Tasmīṇhi vakkahadayādīni atemente sattā pipāsītā honti. Paricchedato lohitaḷbhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Sedoti lomakūpādīhi paggharaṇaka-āpodhātu. So vaṇṇato vipasannaṭilatelavaṇṇo. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sedassokāso nāma nibaddho natthi, yattha so lohitaṃ viya sadā tiṭṭheyya. Yadā pana aggisantāpasūriyasantāpa-utuvikārādīhi sarīraṃ santappati, tadā udakato abbūḷhamattavisamacchinnabhisamuḷālakumudanaḷakalāpo viya sabbakesalomakūpavivarehi paggharati. Tasmā tassa saṇṭhānampi kesalomakūpavivarānaṃyeva vasena veditaḷbbaṃ. Sedapariggaṇhakena ca yoginā kesalomakūpavivare pūretvā ṭhitaḷvaseneva sedo manasikāṭabbo. Paricchedato sedabhāgena paricchinno. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Medoti thinasineho. So vaṇṇato phālitalaliddivaṇṇo. Saṇṭhānato thūlasarīrassa tāva cammamamaṁsantare
 ṭhapitalaliddivaṇṇadukūlapilotikasaṇṭhāno hoti, kisasarīrassa
 jaṅghamaṁsaṁ ūramaṁsaṁ piṭṭhikaṇṭakanissitaṁ piṭṭhimaṁsaṁ
 udaravaṭṭimaṁsanti etāni nissāya diguṇaṁ tiguṇaṁ katvā
 ṭhapitalaliddivaṇṇadukūlapilotikasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jātō.
 Okāsato thūlassa sakalasarīraṁ pharitvā, kisassa jaṅghamaṁsādīni nissāya
 ṭhito, yaṁ sinehasaṅkhaṁ gatampi paramajegucchattā neva muddhani
 telatthāya, na nāsatelādīnaṁ atthāya gaṇhanti. Paricchedato heṭṭhā maṁsena,
 upari cammena, tiriyaṁ medabhāgena paricchinnō. Ayamassa
 sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Assūti akkhīhi paggharaṇaka-āpodhātu. Taṁ vaṇṇato
 vipasannatilatelavaṇṇaṁ. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṁ. Disato uparimāya
 disāya jātā. Okāsato akkhikūpakesu ṭhitaṁ. Na cetāṁ pittakosake
 pittamiva akkhikūpakesu sadā sannicitaṁ tiṭṭhati. Yadā pana sattā
 somanassajātā mahāhasitaṁ hasanti, domanassajātā rodanti paridevanti,
 tathārūpaṁ visabhāgāhāraṁ āharanti. Yadā ca nesaṁ akkhīni
 dhūmarajapaṁsukādīhi abhihaññanti, tadā etehi
 somanassadomanassavisabhāgāhāra-utūhi samuṭṭhahitvā akkhikūpake
 pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Assupariggaṇhakena pana yoginā
 akkhikūpake pūretvā ṭhitavaseneva pariggaṇhitabbaṁ. Paricchedato
 assabhāgena paricchinnaṁ. Ayamassa sabhāgaparicchedo,
 visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Vasāti vilīnasineho. Sā vaṇṇato nālīkeratelavaṇṇā. Ācāme
 āsittatelavaṇṇātipi vattuṁ vaṭṭati. Saṇṭhānato nhānakāle pasanna-udakassa
 upari paribbhamantasinehabinduvisaṭasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā.
 Okāsato yebhuyyena hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhināsapuṭanalāṭa-
 aṁsakūṭesu ṭhitā. Na cesā etesu okāsesu sadā vilīnāva hutvā tiṭṭhati. Yadā
 pana aggisantāpasūriyasantāpa-utuvisabhāgadhātuvisabhāgehi te padesā
 usmājātā honti, tadā tattha nhānakāle pasanna-udakūpari sinehabinduvisaṭo
 viya ito cito ca saṁsarati. Paricchedato vasābhāgena

paricchinnā. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Kheḷoti antomukhe pheṇamissā āpodhātu. So vaṇṇato seto pheṇavaṇṇo. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Pheṇasaṇṭhānotipi vattum vaṭṭati. Disato uparimāya disāya jāto. Okāsato ubhohi kapolapassehi oruyha jivhāya ṭhito. Na cesa ettha sadā sannicito hutvā tiṭṭhati. Yadā pana sattā tathārūpaṃ āhāraṃ passantī vā saranti vā, uṇhatittakaṭukaloṇambilānaṃ vā kiñci mukhe ṭhapenti, yadā vā nesaṃ hadayaṃ ākilāyati, kismiñcīdeva vā jigucchā uppajjati, tadā kheḷo uppajjitvā ubhohi kapolapassehi oruyha jivhāya saṇṭhāti. Aggajivhāya cesa tanuko hoti, mūlajivhāya bahalo. Mukhe pakkhittaṇa puthukaṃ vā taṇḍulaṃ vā aññaṃ vā kiñci khādanīyaṃ nadīpulīne khatakūpakasalilaṃ viya parikkhayaṃ agacchantova temetum samattho hoti. Paricchedato kheḷabhāgena paricchinnō. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Sīṅghāṇikāti matthaluṅgato paggharaṇaka-asuci. Sā vaṇṇato taruṇatālaṭṭhimiṇṇjavaṇṇā. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānā. Disato uparimāya disāya jātā. Okāsato nāsapuṭe pūretvā ṭhitā. Na cesā ettha sadā sannicitā hutvā tiṭṭhati, atha kho yathā nāma puriso padiminīpattena dadhim bandhitvā heṭṭhā kaṇṭakena vijjheyya, atha tena chiddena dadhimatthu gaḷitvā bahi pateyya, evameva yadā sattā rodanti vā, visabhāgāhāra-utuvaseṇa vā sañjātadhātukkhobhā honti, tadā antosiṇato pūtiṣemhabhāvaṃ āpannaṃ matthaluṅgaṃ gaḷitvā tālumattakavivareṇa otaritvā nāsapuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Sīṅghāṇikāpariggaṇhakena pana yogino nāsapuṭe pūretvā ṭhitavaseneva pariggaṇhitabbā. Paricchedato sīṅghāṇikābhāgena paricchinnā. Aya massa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Lasikāti sarīrasandhīnaṃ abbhantare picchilakuṇapaṃ. Sā vaṇṇato kaṇikāraniyyāsavaṇṇā. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato aṭṭhisandhīnaṃ abbañjanakiccaṃ sādhayamānā asītisatasandhīnaṃ abbhantare ṭhitā. Yassa cesā mandā hoti, tassa

uṭṭhahantassa nisīdantassa abhikkamantassa paṭikkamantassa samīñjantassa pasārentassa aṭṭhikāni kaṭakaṭāyanti, accharasaddaṃ karonto viya vicarati, ekayojanadviyojanamattampi addhānaṃ gatassa vāyodhātu kuppati, gattāni dukkhanti. Yassa pana bahukā hoti, tassa uṭṭhānanisajjādīsu na aṭṭhīni kaṭakaṭāyanti, dīghampi addhānaṃ gatassa na vāyodhātu kuppati, na gattāni dukkhanti. Paricchedato lasikābhāgena paricchinnā. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Muttanti vaṇṇato māsakhārodakavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato adhomukhaṭhapita-udakakumbhantaragata-udakasāṇṭhānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato vatthissa abbhantare ṭhitaṃ. Vatthi nāma vatthipuṭo vuccati. Yattha seyyathāpi nāma candanikāya pakkhitte amukhe ravaṇaghaṭe¹ candanikaraso pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati, evameva sarīrato muttaṃ pavisati. Na cassa pavisanamaggo paññāyati, nikkhamanamaggo pana pākaṭo hoti. Yamhi ca muttassa bharite passāvaṃ karomāti sattānaṃ āyūhanaṃ hoti. Paricchedato vatthi-abbhantarena ceva muttabhāgena ca paricchinnā. Ayamassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Evañhi kesādi ke koṭṭhāse vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena vavathapetvā anupubbato nātisīghato nātisaṇikatoti-ādinā nayena vaṇṇasaṇṭhānagandhāsavayokāsavasena pañcadhā paṭikūlāti manasikaroto paṇṇattisamatikkamavasena seyyathāpi cakkhumato purisassa dvattiṃsavaṇṇānaṃ kusumānaṃ ekasuttagaṇṭhitaṃ mālaṃ olokontassa sabbapupphāni apubbāpariyamiva pākaṭāni honti, evameva “atthi imasmiṃ kāye kesā”ti imaṃ kāyaṃ olokontassa sabbe te dhammā apubbāpariyamiva pākaṭā honti. Tena vuttaṃ manasikāraṃkosallakathāya “ādikammikassa hi kesāti manasikaroto manasikāro gantvā muttanti imaṃ pariyosānaṃ koṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhatī”ti.

Sace pana bahiddhāpi manasikāraṃ upasaṃharati, athassa evaṃ sabbakoṭṭhāsesu pākaṭibhūtesu āhuṇḍantā manussatiracchānādayo sattākāraṃ vijahitvā koṭṭhāsarāsivaseneva upaṭṭhahanti. Tehi ca ajjhohariyamānaṃ pānabhojanādi koṭṭhāsarāsīmhi pakkhiyamānamiva upaṭṭhāti. Athassa

1. Yavanaghaṭe (Sī), lavanaghaṭe (Syā)

anupubbamuñcanādivasena paṭikūlā paṭikūlāti punappunam manasikaroto anukkamena appanā uppajjati.

Tattha kesādīnam vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparichedavasena upaṭṭhānam uggahanimittam, sabbākārato paṭikūlavasena upaṭṭhānam paṭibhāganimittam. Tam punappunam āvajjantassa manasikarontassa takkāhataṃ vitakkāhataṃ karontassa cattāro khandhā paṭikūlārammaṇā honti. Paṭhamajjhānavasena appanā pavattati. Pubbabhāge parikamma-upacāraccittāni savitakkasavicārāni sappītikāni somanassasahagatāni paṭikūlanimittārammaṇāni, appanāpi savitakkasavicārā sappītikā somanassasahagatāva. Bhūmantarena pana mahaggaṭā rūpāvacarā honti. Paṭikūlepi ca etasmim ārammaṇe ānisaṃsadassāvitāya somanassam uppajjati, ekattārammaṇabaleneva vā tam uppajjati, dutiyajjhānādīni panettha na nibbattanti. Kasmā? Oḷārikattā. Idañhi ārammaṇam oḷārikam, vitakkabalenevettha cittekaggaṭā jāyati, na vitakkasamatikkamenāti. Ayaṃ tāva samathavasena kammaṭṭhānakathā.

Avisesato pana sādharmaṇavasena evam veditabbaṃ idañhi kammaṭṭhānam bhāvetukāmena kammaṭṭhānam uggahetvā sajjhāyakāle eva kesādīnam vaṇṇanimittasaṇṭhānanimittadisānimitta-okāsanimittaparichedanimittāni vācāya pothetvā pothetvā ekekakoṭṭhāse “ayaṃ etaṃ sarikkhako”ti tividhena sajjhāyo katabbo. Kathaṃ? Tacapañcake tāva heṭṭhā vuttanayeneva anulomato pañcāhaṃ, paṭilomato pañcāhaṃ, anulomapaṭilomato pañcāhanti aḍḍhamāsaṃ sajjhāyo katabbo. Tato ācariyassa santikaṃ gantvā vakkapañcakaṃ uggaṇhitvā tatheva aḍḍhamāsaṃ sajjhāyo katabbo, tato te dasapi koṭṭhāse ekato katvā aḍḍhamāsaṃ, puna papphāsapañcakādīsipi ekekaṃ uggaṇhitvā aḍḍhamāsaṃ, tato te pañcadasapi koṭṭhāse aḍḍhamāsaṃ, matthaluṅgapañcakaṃ aḍḍhamāsaṃ, tato tevīsati koṭṭhāse aḍḍhamāsaṃ, medachakkaṃ aḍḍhamāsaṃ, tato te chabbīsati koṭṭhāse ekato katvā aḍḍhamāsaṃ, muttachakkaṃ aḍḍhamāsaṃ, tato sabbepi dvattimsa koṭṭhāse ekato katvā aḍḍhamāsanti evam cha māse sajjhāyo katabbo.

Tattha upanissayasampannassa sapaññassa bhikkhuno kammaṭṭhānam uggaṇhantasseva koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, ekaccassa na upaṭṭhahanti, tena “na upaṭṭhahanti”ti

vīriyaṃ na vissajjetabbaṃ. Yattakā koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, tattake gahetvā sajjhāyo kātabbo. Evaṃ kammaṭṭhānaṃ kathentena pana neva paññavato na mandapaññassa vasena kathetabbaṃ, majjhimapaññassa vasena kathetabbaṃ. Majjhimapaññassa hi vasena ācariyā chahi māsehi paricchinditvā tantim ṭhappayimsu. Yassa pana ettāvatāpi koṭṭhāsā pākāṭa na honti, tena tato parampi sajjhāyo kātabbo eva. No ca kho aparicchinditvā, cha cha māse paricchinditvāva kātabbo.

Sajjhāyaṃ karontena vaṇṇo na paccavekkhitabbo, na lakkhaṇaṃ manasikātabbaṃ, koṭṭhāsavaseneva sajjhāyo kātabbo. Ācariyenāpi “vaṇṇavasena sajjhāyaṃ karohī”ti niyametvā na kathetabbaṃ. Niyametvā kathite ko dosoti? Sampattiyampi vipattisaññā-āpajjanaṃ. Sace hi ācariyena “vaṇṇavasena sajjhāyaṃ karohī”ti vutte imassa bhikkhuno tathā karontassa kammaṭṭhānaṃ vaṇṇato na upaṭṭhāti, paṭikūlavasena vā dhātuvasena vā upaṭṭhāti. Athesa “na idaṃ kammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇaṃ”ti saññī hoti, ācariyena kathitameva kappetvā gaṇhāti. “Paṭikūlavasena sajjhāyaṃ karohī”ti vuttepi sace tassa tathā karontassa paṭikūlato na upaṭṭhāti, vaṇṇavasena vā dhātuvasena vā upaṭṭhāti. Athesa “nayidaṃ kammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇaṃ”ti saññī hoti, ācariyena kathikameva kappetvā gaṇhāti. “Dhātuvasena taṃ sajjhāyaṃ karohī”ti vuttepi sace tassa tathā karontassa dhātuto na upaṭṭhāti, vaṇṇavasena vā paṭikūlavasena vā upaṭṭhāti. Athesa “nayidaṃ kammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇaṃ”ti saññī hoti, ācariyena kathitameva kappetvā gaṇhāti. Ayaṃ ācariyena niyametvā kathite doso.

Kinti pana vattabboti? “Koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karohī”ti vattabbo. Kathaṃ? Kesakoṭṭhāso lomakoṭṭhāsoti sajjhāyaṃ karohīti vattabbo. Sace panassa evaṃ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa vaṇṇato upaṭṭhāti, athānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṃ “ahaṃ dvattiṃsākāraṃ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karomi, mayhaṃ pana vaṇṇato upaṭṭhāti”ti. Ācariyena “kammaṭṭhānaṃ viya akammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇaṃ eten”ti na visamvādetabbaṃ. “Sādhu sappurisa pubbe tayā vaṇṇakasiṇe parikkammaṃ katapubbaṃ bhavissati, etadeva kammaṭṭhānaṃ tuyhaṃ sappāyaṃ,

vaṇṇavaseneva sajjhāyaṃ karohī”ti vattabbo. Tenapi vaṇṇavaseneva sajjhāyo kātabbo.

So evaṃ karonto ajjhattaṃ nīlakaṃ pītakaṃ lohitaṃ odātanti cattāri vaṇṇakasiṇāni labhati. Kathaṃ? Tassa hi kesalomapittesu ceva akkhīnaṇca kāḷakaṭṭhāne vaṇṇaṃ nīlaṃ nīlanti manasikarontassa catukkapaṇṇakajjhānāni uppajjanti, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Medasmiṃ pana akkhīnaṇca pītakaṭṭhāne vaṇṇaṃ pītakaṃ pītakanti manasikarontassa catukkapaṇṇakajjhānāni uppajjanti, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Maṃsalohitesu pana akkhīnaṇca rattaṭṭhāne vaṇṇaṃ lohitaṃ lohitaṃ manasikarontassa catukkapaṇṇakajjhānāni uppajjanti, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Idamaṃ vaṇṇavasena abhinivīṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamanaṃ.

Aparassa koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa paṭikūlato upaṭṭhāti, athānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṃ. Ācariyena “kammaṭṭhānaṃ viya akammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇaṃ etan”ti na visaṃvādetabbaṃ. “Sādhu sappurisa pubbe tayā paṭikūlamanasikāre yogo kato bhavissati, etadeva kammaṭṭhānaṃ tuyhaṃ sappāyaṃ, paṭikūlavaseneva sajjhāyaṃ karohī”ti vattabbo. Tenapi paṭikūlavasena sajjhāyo kātabbo. Tassa “kesā nāma ajaññā duggandhā jegucchā paṭikūlā”ti evaṃ paṭikūlavasena sajjhāyaṃ karontassa paṭikūlārammaṇe paṭhamajjhānaṃ nibbattati, so jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Idamaṃ paṭikūlavasena abhinivīṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamanaṃ.

Aparassa koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa dhātuto upaṭṭhāti, dhātuto upaṭṭhahantaṃ kīdisaṃ hutvā upaṭṭhātīti. Kesā tāva vammikamatthake jātakuṇṭhatīṇakāni viya hutvā upaṭṭhāhanti, lomā purāṇagāmaṭṭhāne jātadabbatīṇakāni viya, nakhā daṇḍakesu ṭhapitamadhukaphalaṭṭhikosakā viya, dantā mattikāpiṇḍe pavesetvā ṭhapita-alābubijāni viya, taco vīṇāpabbake pariyaṇaddha-allagocammaṃ viya, maṃsaṃ bhittiyaṃ

anulittamattikā viya, nhāru dabbasambhārabaddhavalli viya, aṭṭhi ussāpetvā
 ṭhapitabhittidabbasambhāro viya, aṭṭhimiñjaṃ mahāveṇumhi
 pakkhittaseditavettaggaṃ viya, vakkam hadayaṃ yakanam kilomakam
 pihakam papphāsanti ime cha koṭṭhāsā sūnakāragharam¹ viya hutvā
 upaṭṭhahanti. Dvattimsahattham antam lohitadoṇiyam samvelletvā
 ṭhapitagharasappo viya, antagaṇam pādapuñchanake sibbitarajjukā viya,
 udariyam parissāvane sithilabandhataṇḍulam viya, karīsam veṇupabbe
 pakkhittapaṇḍumattikā viya, matthaluṅgam omadditvā ṭhapitā cattāro
 taṇḍulapiṭṭhapiṇḍā viya, dvādasavidhā āpodhātu paṭipāṭiyā ṭhapitesu
 dvādasasu udakasarāvakesu pūrita-udakam viya hutvā upaṭṭhāti.

Athānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṃ. Ācariyena “kammatṭhānam
 viya akamatṭhānam vilakkhaṇam etan”ti na visamvādetabbaṃ. “Sādhu
 sappurisa pubbe tayā dhātumanasikāre yogo kato bhavissati, etadeva
 kammatṭhānam tuyham sappāyam, dhātuvaseneva sajjhāyam karohī”ti
 vattabbo. Tenapi dhātuvasena sajjhāyo kātabbo.

Tatridam manasikāramukheneva sajjhāyavidhānam idha bhikkhu “kesā
 sīsam pariyanandhitvā ṭhitacamme jātā, te na jānanti ‘mayam sīsam
 pariyanandhitvā ṭhitacamme jātā’ti, sīsam pariyanandhitvā ṭhitacammampi
 na jānāti ‘kesā mayi jātā’ti, acetanā ete abyākatā suññā thaddhā patthinnā
 pathaviḍhātu esā”ti, manasikaroti. Lomā sarīram pariyanahanacamme jātā,
 te na jānanti “mayam sarīram pariyanahanacamme jātā”ti, sarīram
 pariyanahanaccampi na jānāti “lomā mayi jātā”ti, etepi acetanā. Na khā
 aṅgulīnam aggesu jātā, te na jānanti “mayam aṅgulīnam aggesu jātā”ti,
 aṅgulīnam aggānipi na jānanti “nakhā amhesu jātā”ti, etepi acetanā. Dantā
 hanukaṭṭhike jātā, te na jānanti “mayam hanukaṭṭhike jātā”ti,
 hanukaṭṭhikampi na jānāti “dantā mayi jātā”ti, etepi acetanā. Taco na jānāti
 “sarīram mayā pariyanaddhan”ti, sarīrampi na jānāti “aham tacena
 pariyanaddhan”ti, ayampi acetano. Maṃsam na jānāti “mayam sarīram
 anulittan”ti, sarīrampi na jānāti “aham maṃsena anulittan”ti, idampi
 acetanam. Nhāru na jānāti

1. Sūnāgharam (Sī)

“aham aṭṭhipuññaṃ ābandhitvā tṭhitan”ti, aṭṭhipuñjopi na jānāti
 “nhārujālenāhaṃ ābaddho”ti, idampi acetanaṃ.

Sīsaṭṭhi na jānāti “aham gīvaṭṭhike patiṭṭhitan”ti, gīvaṭṭhikampi na jānāti
 “mayi sīsaṭṭhikaṃ patiṭṭhitan”ti, gīvaṭṭhi na jānāti “aham piṭṭhikaṇṭake
 tṭhitan”ti, piṭṭhikaṇṭakaṭṭhikopi, kaṭṭhikaṃ ūruṭṭhikaṃ jaṅghaṭṭhikaṃ
 gopphakaṭṭhikaṃ na jānāti “aham paṇhikaṭṭhike patiṭṭhitan”ti,
 paṇhikaṭṭhikampi na jānāti “aham gopphakaṭṭhikaṃ ukkhipitvā tṭhitan”ti
 -pa-. Gīvaṭṭhikaṃ na jānāti “aham sīsaṭṭhikaṃ ukkhipitvā tṭhitan”ti.

Paṭipāṭiyā aṭṭhīni tṭhāni koṭiyā,
 Anekasandhiyamito na kehici.
 Baddho nahārūhi jarāya codito,
 Acetano kaṭṭhaliṅgarūpamo.

Idampi acetanaṃ. Aṭṭhimiññaṃ. Vakkam -pa- matthaluṅgaṃ acetanaṃ
 abyākataṃ suññaṃ thaddhaṃ patthinnaṃ pathaviḍhātūti manasikaroti.
 Pittaṃ semhaṃ -pa- muttaṃ acetanaṃ abyākataṃ suññaṃ¹ yūsagataṃ
 āpodhātūti manasikaroti.

Ime dve mahābhūte pariggaṇhantassa udare ussādā tejodhātu pākaṭā
 hoti, nāsāyā ussādā vāyodhātu pākaṭā hoti. Ime cattāro mahābhūte
 pariggaṇhantassa upādārūpaṃ pākaṭaṃ hoti. Mahābhūtaṃ nāma
 upādārūpena paricchinnaṃ, upādārūpaṃ mahābhūtena. Yathā ātapo nāma
 chāyāya paricchinno, chāyā ātapena, evameva mahābhūtaṃ upādārūpena
 paricchinnaṃ, upādārūpaṃ mahābhūtena. Athassa evaṃ “cattāri
 mahābhūtāni tevīsati upādārūpāni rūpakkhandho”ti rūpakkhandhaṃ
 pariggaṇhantassa āyatanadvārasena arūpino khandhā pākaṭā honti. Iti
 rūpārūpapariggaho pañcakkhandhā honti, pañcakkhandhā dvādasāyatanāni
 honti, dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo hontīti khandhāyatanadhātuvasena
 yamakatālakkkhandhaṃ² phārento viya dve koṭṭhāse katvā nāmarūpaṃ
 vavatthapeti.

So “idaṃ nāmarūpaṃ na ahetu na appaccayā nibbattaṃ, sahetu
 sappaccayā nibbattaṃ. Ko panassa hetu, ko pana paccayo”ti upaparikkhanto

1. Suññaṃ ābaddhaṃ (Syā)

2. Yamakatālakandaṃ (Syā, Ka)

“avijjāpaccayā tanhāpaccayā kammaṇṇapaccayā āhārapaccayā cā”ti tassa paccayaṃ vavatthapetvā “atītepi paccayā ceva paccayasamuppannadhammā ca, anāgatepi etarahipi paccayā ceva paccayasamuppannadhammā ca, tato uddham satto vā puggalo vā natthi, suddhasaṅkhārapuñño evā”ti tīsu addhāsu kaṅkham vitarati. Ayaṃ pana vipassanāsaṅkhārasallakkhaṇā **ñātāpariññā** nāma.

Evam saṅkhāre sallakkhetvā tīhassa pana bhikkhussa Dasabalassa sāsane mūlaṃ otiṇṇaṃ nāma hoti, patiṭṭhā laddhā nāma, cūlasotāpanno nāma hoti niyatagatiko. Tathārūpaṃ pana utusappāyaṃ puggalasappāyaṃ bhojanasappāyaṃ dhammassavanasappāyaṃ labhivā ekāsane ekapallaṅkavaragato tīṇi lakkhaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammasanto arahattaṃ gaṇhātīti. Idaṃ dhātuvasena abhinivīṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamanaṃ.

Yassa pana neva vaṇṇato upaṭṭhāti na paṭikūlato na suññato, tena “na me upaṭṭhāti”ti na kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā nisīditabbaṃ. Koṭṭhāsamanasikāreyeva pana yogo kātabbo. Porāṇakattherā kira “koṭṭhāsamanasikārova pamāṇaṃ”ti āhaṃsu. Iccassa punappunaṃ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa koṭṭhāsā paṇṇā honti. Kadā pana paṇṇā nāma hontīti? Yadā kesāti āvajjitamatte manasikāro gantvā matthaluṅganti antimakoṭṭhāse patiṭṭhāti, matthaluṅganti āvajjitamatte manasikāro āgantvā kesāti-ādikoṭṭhāse patiṭṭhāti.

Athassa yathā nāma cakkhumato purisassa dvattiṃsavaṇṇānaṃ pupphānaṃ ekasuttagaṇṭhitaṃ mālaṃ olokentassa paṭipāṭiyā vā pana nikhāte dvattiṃsavatipāde paṭikkamitvā olokentassa paṭipāṭiyāva dvattiṃsavaṇṇāni pupphāni vatipādā vā pākāṭā honti, evameva dvattiṃsa koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, vicarantā tiracchānagatāpi manussāpi sattāti na upaṭṭhahanti, koṭṭhāsāti upaṭṭhahanti. Khādanīyabhojanīyaṃ koṭṭhāsantare pakkipamānaṃ viya hoti.

Koṭṭhāsānaṃ paṇṇakālato paṭṭhāya tīsu mukhesu ekena mukhena vimuccissati, kammaṭṭhānaṃ vaṇṇato vā paṭikūlato vā suññato vā

upaṭṭhāti. Yathā nāma pūve pacitukāmā itthī madditvā ṭhapitapiṭṭhato yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ pacati. Yathā vā pana same bhūmippadese ṭhapitaṃ udakapūraṃ kumbhaṃ yato yato āviñchanti, tato tatova udakaṃ nikkhamati, evameva koṭṭhāsānaṃ paṇṇakālato paṭṭhāya tīsu mukhesu ekena mukhena vimuccissati. Ākaṅkhamānassa vaṇṇato, ākaṅkhamānassa paṭikūlato, ākaṅkhamānassa suññato kammaṭṭhānaṃ upaṭṭhahissatiyeva. Ayaṃ ettako uggahasandhi nāma. Imasmiṃ uggahasandhismiṃ ṭhatvā arahattaṃ pattā bhikkhū gaṇanapathaṃ vītivattā.

Yassa pana uggahasandhismiṃ kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhāti, tena kammaṭṭhānaṃ uggahetvā sace yattha ācariyo vasati, so āvāso sappāyo hoti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce, sappāyaṭṭhāne vasitabbaṃ. Vasantena aṭṭhārasa vihāradose¹ vajjetvā pañcaṅgasamannāgate sanāsane² vasitabbaṃ, sayampi pañcaṅgasamannāgatena bhavitabbaṃ. Tato pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkantena rattitṭhānaṃ vā divāṭṭhānaṃ vā pavisitvā kammaṭṭhānaṃ manasikātabbaṃ.

Kathaṃ? Ādīto tāva heṭṭhā vuttanayeneva anupubbato manasikātabbaṃ, na ekantarikā. Anupubbato manasikaronto hi dvattiṃsapadaṃ nisseṇiṃ padapaṭipāṭiyā akkamanto pāsādaṃ āruya pāsādānisamsaṃ anubhavanakapuriso viya “kesā lomā”ti paṭipāṭiyā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto kammaṭṭhānato ca na parihāyati, pāsādānisamsasadiṣe ca nava lokuttaradhamme anubhavati. Anupubbato manasikarontenāpi ca nātisīghato nātisaṇikato manasikātabbaṃ. Atisīghato manasikarontassa hi kiñcāpi kammaṭṭhānaṃ paṇṇaṃ hoti, avibhūtaṃ pana hoti. Tattha opammaṃ heṭṭhā vuttameva.

Atisaṇikato manasikarontassa kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchati, antarāva osakkitabbaṃ hoti. Yathā hi puriso tiyojanaṃ maggaṃ sāyaṃ kacchiṃ bandhitvā paṭipanno nikkhantaṭṭhānato paṭṭhāya sītalacchāyaṃ disvā vissamati, ramaṇīyaṃ vālikatalaṃ disvā piṭṭhiṃ pasāreti, vanapokkharāṇiṃ disvā pānīyaṃ pivati nhāyati, pabbataṃ disvā āruya pabbatārāmaṇeyyakam passati. Taṃ antarāyeva siho vā byaggho vā dīpi vā hanati, corā vā

1. Visuddhi 1. 115 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 119 piṭṭhe.

pana viluppanti ceva hananti ca, evameva atisaṇikaṃ manasikarontassa kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchati, antarāva osakkitaḅbaṃ hoti.

Tasmā nātisīghaṃ nātisaṇikaṃ ekadivasaṃ tiṃsa vāre manasikātabbaṃ. Pātoṇa dasa vāre, majjhanhike dasavāre, sāyaṇhe dasa vāre sajjhāyo kātābbo, no kātum na vaṭṭati. Yathā hi pātoṇa uṭṭhāya mukhaṃ no dhovituṃ na vaṭṭati, khādanīyaṃ bhojanīyaṃ no khādituṃ no bhuñjituṃ na vaṭṭati. Etaṃ pana vaṭṭeyya, idameva ekantena no kātum na vaṭṭati, karonto mahantaṃ atthaṃ gaḥetvā tiṭṭhati. Yathā hi ekassa purisassa tīṇi khettāni, ekaṃ khettaṃ aṭṭhakumbhaṃ deti, ekaṃ soḷasa, ekaṃ dvattiṃsa. Tena tīṇipi khettāni paṭijaggituṃ asakkontena dve chaḍḍetvā ekaṃ dvattiṃsakumbhadāyakaṃ eva paṭijaggitaḅbaṃ. Tattheva kasanavapananiddāyaṇādīni kātābbāni. Tadevassa itaresu dvīsu uṭṭhānakadāyaṃ dassati, evameva sesaṃ mukhadhovaṇādikammaṃ chaḍḍetvāpi ettheva kammaṃ kātābbāṃ, no kātum na vaṭṭati, karonto mahantaṃ atthaṃ gaṇhitvā tiṭṭhatīti ettāvataṃ majjhimā paṭipadā nāma kathitā.

Evaṃ paṭipannenāpi vikkhepo paṭibāhitaḅbo. Kammaṭṭhānañhi vissajjetvā citte bahiddhā vikkhepaṃ gacchante kammaṭṭhānato parihāyati, vaṭṭabhayaṃ samatikkamituṃ na sakkoti. Yathā hi eko puriso saḥassuddhāraṃ sādhetvā vaḍḍhiṃ labhitvā addhānaṃ paṭipanno antarāmagge kumbhīlamakaragāharakkhasasamuṭṭhitāya¹ gambhīragirikandarāya upari atthataṃ ekapadikaṃ daṇḍakasetuṃ āruya gacchanto akkamanapadaṃ vissajjetvā ito cito ca olovento paripatitvā kumbhīlādibhattaṃ hoti, evameva ayampi kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā sacitte bahiddhā vikkhepaṃ pacchante kammaṭṭhānato parihāyati, vaṭṭabhayaṃ samatikkamituṃ na sakkoti.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ—purisassa saḥassuddhāraṃ sādhetvā vaḍḍhiṃ laddhakālo viya hi imassa bhikkhuno ācariyasantike kammaṭṭhānassa uggahitaḅbo, antarā gambhīragirikandarā viya saṃsāro, tassa kumbhīlādīhi daṭṭhakālo viya vaṭṭamūlakāni mahādukkhāni, ekapadikadaṇḍakasetu viya imassa bhikkhuno sajjhāyavīthi, tassa purisassa

1. ...rakkhasasamuṭṭhāya (Syā)

ekapadikaṃ daṇḍakasetuṃ āruyha akkamanapadaṃ vissajjetvā ito cito ca olokontassa paripatitvā kumbhīlādīnaṃ bhattabhāvaṃ āpannakālo viya imassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā bahiddhā vikkhittacittassa kammaṭṭhānato parihāyitvā vaṭṭabhayaṃ samatikkamituṃ asamatthabhāvo veditabbo.

Tasmā kesā manasikātabbā, kese manasikaritvā cittuppādassa bahiddhā vikkhepaṃ paṭibāhitvā suddhacitteneva “lomā nakhā dantā taco”ti manasikātabbaṃ. Evaṃ manasikaronto kammaṭṭhānato na parihāyati, vaṭṭabhayaṃ samatikkamati. Opammaṃ panettha tadeva parivattetvā veditabbaṃ. Sahassuddhāraṃ sādhetvā vaḍḍhiṃ labhitvā chekassa purisassa daṇḍakasetuṃ āruyha nivāsanapārūpanaṃ saṃvidhāya dhātupatthaddhakāyaṃ katvā sotthinā paratīragamanaṃ viya chekassa bhikkhuno kese manasikaritvā cittuppādassa bahiddhā vikkhepaṃ paṭibāhitvā suddhacitteneva “lomā nakhā dantā taco”ti manasikarontassa kammaṭṭhānato aparihāyitvā vaṭṭabhayaṃ samatikkamanaṃ veditabbaṃ.

Evaṃ bahiddhā vikkhepaṃ paṭibāhantenāpi heṭṭhā vuttanayeneva paṇṇattim samatikkamanaṃ manasikātabbaṃ. Kesā lomāti paṇṇattim vissajjetvā paṭikūlaṃ paṭikūlanti sati ṭhapetabbā. Paṭhamānyeva pana paṭikūlato na upaṭṭhāti. Yāva na upaṭṭhāti, tāva paṇṇatti na vissajjetabbā. Yadā upaṭṭhāti, tadā paṇṇattim vissajjetvā paṭikūlanti manasikātabbaṃ. Karontena ca heṭṭhā vuttanayeneva pañcahākārehi paṭikūlato manasikātabbā. Tacapañcakasmiñhi vaṇṇasaṇṭhānagandhāsayaṃyokāsavaseneva pañcavidhampi pāṭikulyaṃ labbhati. Sesesupi yaṃ yaṃ labbhati, tassa tassa vasena manasikāro pavattetabbo.

Tattha kesādayo pañca koṭṭhāsā subhanimittaṃ rāgaṭṭhāniyaṃ iṭṭhārammaṇanti saṅkhaṃ gatā. Ye keci rajjanakasattā nāma, sabbe te imesu pañcasu koṭṭhāsesu rajjanti. Ayaṃ pana bhikkhu mahājanassa rajjanaṭṭhāne paṭikūlanti appanaṃ pāpeti. Tattha appanāppattito patṭhāya parato akilamantova appanaṃ pāpuṇāti.

Tatridaṃ opammaṃ yathā hi cheko dhanuggaho rājānaṃ ārādhettvā satasahassuṭṭhānaṃ gāmaṃvaram labhitvā sannaddhapañcāvudho tattha gacchanto

antarāmagge dvattiṃsa core disvā tesu pañca corajeṭṭhake ghāteyya, tesam ghātitaḥkālato paṭṭhāya tesu dve ekamaggaṃ paṭipajjamānā nāma na honti, evaṃsāmpadamidaṃ datṭhabbāṃ. Dhanuggahassa rājānaṃ ārādhetvā gāmaṃ laddhaḥkālō viya hi imassa bhikkhuno āvariyasantike kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ṭhitakālō, dvattiṃsa corā viya dvattiṃsa koṭṭhāsā. Pañca corajeṭṭhakā viya kesādayo pañca, corajeṭṭhakānaṃ ghātitaḥkālō viya imassa bhikkhuno sabbasattānaṃ rajjanaṭṭhāne tacapañcake paṭikūlanti appanāya pāpitakālō, sesacorānaṃ paṇippahāreṇeva palāyitaḥkālō viya sesakoṭṭhāsesu akilamantasseva appanāppatti veditabbā.

Evam paṇṇattiṃ samatikkamantena ca anupubbamuñcanato manasikāro pavattetabbo. Kese manasikarontena manasikaronteneva kesesu sāpekkhena hutvā lomesu sati pesetabbā. Yāva lomā na upaṭṭhahanti, tāva kesā kesāti manasikātabbā. Yadā pana lomā upaṭṭhahanti, tadā kese vissajjetvā lomesu sati upaṭṭhapetabbā. Evam nakhādīsopi manasikāro pavattetabbo.

Tatridaṃ opammaṃ yathā hi jalūkā gacchamānā yāva purato patiṭṭhaṃ na labhati, tāva pacchato naṅguṭṭhena gahitaṭṭhānaṃ na muñcati. Yadā pana purato patiṭṭhaṃ labhati, tadā naṅguṭṭhaṃ ukkhipitvā mukhena gahitaṭṭhāne ṭhapeti. Evameva kese manasikarontena manasikaronteneva kesesu sāpekkhena hutvā lomesu sati pesetabbā. Yāva lomā na upaṭṭhahanti, tāva kesā kesāti manasikātabbā. Yadā lomā upaṭṭhahanti, tadā kese vissajjetvā lomesu sati upaṭṭhapetabbā. Evam nakhādīsopi manasikāro pavattetabbo.

Evam pavattentena appanā hotīti vuttamanasikāraḥkosallaṃ sampādetabbāṃ. Kathaṃ? Idañhi appanākammaṭṭhānaṃ manasikarontassa appanaṃ pāpuṇāti. Paṭhamāṇeṇeva tāva na upaṭṭhāti. Anamataggasmiñhi saṃsāravatṭe ca nānārammaṇesu vadḍhitaṃ cittaṃ kesāti āvajjitamatte sajjhāyasotānusāreṇa gantvā matthaluṅge patiṭṭhāti. Matthaluṅgāni āvajjitamatte sajjhāyasotānusāreṇa āgantvā kesesu patiṭṭhāti. Manasikarontassa manasikarontassa pana so so koṭṭhāso upaṭṭhāti,

sati samādhināpi tiṭṭhamānā pavattati. Tena yo yo koṭṭhāso adhikatarāṃ upaṭṭhāti, tattha tattha diguṇena yogaṃ katvā appanā pāpetabbā. Evaṃ appanāya pāpitakālato paṭṭhāya sesakoṭṭhāsesu akilamanto appanaṃ pāpeti. Tattha tālavanamakkaṭova opammaṃ.

Apicettha evampi yojanā veditabbā dvattimsatālakasmiñhi tālavane makkaṭo paṭivasati. Taṃ gahetukāmo luddo koṭṭiyāṃ ṭhitatālamūle ṭhatvā ukkuṭṭhimakāsi. Mānājātiko makkaṭo taṃ taṃ tālaṃ laṅghitvā pariyantatāle aṭṭhāsi. Luddo tatthapi gantvā ukkuṭṭhimakāsi. Makkaṭo puna tatheva purimatāle patiṭṭhāsi. So aparāparaṃ anubandhiyamāno kilamanto tassa tasseva tālassa mūle ṭhatvā ukkuṭṭhukkuṭṭhikāle utṭhahitvā gacchanto gacchanto atikilamanto ekassa tālassa makulaṇṇasūciṃ daḷhaṃ gahetvā dhanukoṭiyā vijjhितvā gaṇhantopi na palāyati.

Tattha dvattimsatālā viya dvattimsa koṭṭhāsā. Makkaṭo viya cittaṃ. Luddo viya yogāvacarō. Luddena tālamūle ṭhatvā ukkuṭṭhikāle mānājātikassa makkaṭassa palāyitvā pariyantakoṭṭiyāṃ ṭhitakālo viya anamatagge saṃsāravatṭe ca nānārammaṇesu vaddhitacittassa kesāti āvajjitamatte sajjhāyasotānusārena gantvā matthaluṅge patiṭṭhānaṃ. Pariyantakoṭṭiyāṃ ṭhatvā ukkuṭṭhe orimakoṭṭim āgamanakālo viya matthaluṅganti āvajjitamatte sajjhāyasotānusārena gantvā kesesu patiṭṭhānaṃ. Aparāparaṃ anubandhiyamānassa kilamantassa ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāne utṭhānakālo viya manasikarontassa manasikarontassa tasmim tasmim koṭṭhāse upaṭṭhahante satiyā patiṭṭhāya patiṭṭhāya gamanaṃ. Dhanukoṭiyā vijjhितvā gaṇhantassāpi apalāyanakālo viya yo koṭṭhāso adhikatarāṃ upaṭṭhāti, tasmim diguṇaṃ manasikāraṃ katvā appanāya pāpanaṃ.

Tattha appanāya pāpitakālato paṭṭhāya sesakoṭṭhāsesu akilamantova appanaṃ pāpessati. Tasmā paṭikūlaṃ paṭikūlanti punappunaṃ āvajjitabbaṃ samannāharitabbaṃ, takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbaṃ. Evaṃ karontassa cattāro khandhā paṭikūlārammaṇā honti, appanaṃ pāpuṇāti. Pubbabhāgacittāni parikamma-upacārasaṅkhātāni savitakkasavicārānīti sabbaṃ heṭṭhā vuttasadisameva. Ekaṃ pana koṭṭhāsaṃ manasikarontassa

ekameva paṭhamajjhānaṃ nibbattati, pāṭiyekkaṃ manasikarontassa dvattiṃsapaṭhamajjhānāni nibbattanti. Hatthe gahitapañhāvattu pākatikameva.

So taṃ nimittanti so bhikkhu taṃ kammaṭṭhānanimittam. **Āsevatīti** sevati bhajati. **Bhāvetīti** vaḍḍheti. **Bahulīkarotīti** punappunaṃ karoti. **Svāvatthitaṃ vavatthapetīti** suvavatthitaṃ karoti. **Bahiddhā kāye cittaṃ upasaṃharatīti** evaṃ katvā bahiddhā parassa kāye attano cittaṃ upasaṃharati ṭhapeti peseti.

Atthissa kāyeti atthi assa kāye. **Ajjhattabahiddhākāye cittaṃ upasaṃharatīti** kālena attano kālena paresaṃ kāye. Cittaṃ upanāmeti¹. **Atthi kāyeti** idaṃ yasmā na ekantena attano kāyo, nāpi parasseva kāyo adhippeto, tasmā vuttaṃ. Ettha pana attano jīvamānakasarīre paṭikūlanti parikammaṃ karontassa appanāpi upacāraṃpi jāyati. Parassa jīvamānakasarīre paṭikūlanti manasikarontassa neva appanā jāyati, na upacāraṃ. Nanu ca dasasu asubhesu ubhayampetaṃ jāyatīti. Āma jāyati. Tāni hi anupādinnaḥkappakkhe ṭhitāni, tasmā tattha appanāpi upacāraṃpi jāyati. Idaṃ pana upādinnaḥkappakkhe ṭhitaṃ, tenevettha ubhayampetaṃ na jāyati. Asubhānupassanāsāṅkhātā pana visassanābhāvanā hotīti veditabbā. Imasmiṃ pabbe kiṃ kathitanti. Samathavipassanā kathitā.

Idānettha evaṃ sabbaṃ samasikārasādhāraṇaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ. Etesaṃhi—

Nimittato lakkhaṇato, dhātuto atha suññato.

Khandhādito ca viññeyyo, kesādīnaṃ vinicchayo.

Tattha **nimittatoti** dvattiṃsākāre saṭṭhisataṃ nimittāni, yesaṃ vasena yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ koṭṭhāsato pariggaṇhāti. Seyyathidaṃ? Kesassa vaṇṇanimittaṃ saṇṭhānanimittaṃ disānimittaṃ okāsanimittaṃ paricchedanimittanti pañca nimittāni honti. Lomādīsupi eseṃ nayo.

Lakkhaṇatoti dvattiṃsākāre aṭṭhavīsatisataṃ lakkhaṇāni honti, yesaṃ vasena yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ lakkhaṇato manasikaroti.

1. Upaṭṭhāpeti (Sī)

Seyyathidaṃ? Kese thaddhattalakkhaṇaṃ ābandhattalakkhaṇaṃ
uṇhattalakkhaṇaṃ vitthambhanalakkhaṇanti cattāri lakkhaṇāni honti.
Lomādīsupi eseṇa nayo.

Dhātutoti dvattiṃsākāre “catudhāturo ayaṃ bhikkhu puriso”ti vuttāsu
dhātūsu aṭṭhavīsatisataṃ dhātuyo honti, yāsaṃ vasena yogāvacaro
dvattiṃsākāraṃ dhātuto pariggaṇhāti. Seyyathidaṃ? Kese kakkhaḷatā
pathavīdhātu, ābandhanatā āpodhātu, uṇhatā tejodhātu, vitthambhanatā
vāyodhātūti catasso dhātuyo honti. Lomādīsupi eseṇa nayo.

Suññatoti dvattiṃsākāre channavuti suññatā honti, yāsaṃ vasena
yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ suññato vipassati. Seyyathidaṃ? Kesā suññā
attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā
avipariṇāmadhammena vāti kese tāva attasuññatā attaniyasuññatā
niccabhāvasuññatāti tisso suññatā honti. Lomādīsupi eseṇa nayo.

Khandhāditoti dvattiṃsākāre kesādīsu khandhādivasena
pariggaṇhamānesu kesā kati khandhā honti, kati āyatanāni, kati dhātuyo,
kati saccāni, kati satipaṭṭhānānīti-ādinā nayanapettha vinicchayo viññātabbo.

357. Evaṃ ajjhattādibhedato tividhena kāyānupassanaṃ vitthārato
dassetvā idāni “kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno”ti-ādīni padāni
bhājetvā dassetuṃ **anupassīti**-ādi āradham. Tattha yāya anupassanāya
kāyānupassī nāma hoti, taṃ dassetuṃ **tattha katamā anupassanā, yā paññā**
pajānanāti-ādi vuttaṃ. **Ātāpīti**-ādīsupi eseṇa nayo.

Tattha **paññā pajānanāti**-ādīni heṭṭhā cittuppādakaṇḍavaṇṇanāyaṃ¹
vuttanayeneva veditabbāni. **Upetoti**-ādīni sabbāni aññamaññavevacanāni.
Api ca āsevanavasena **upeto**. Bhāvanāvasena suṭṭhu upetoti

1. Abhi-Ṭṭha 1. 191 piṭṭhādīsu.

samupeto. Upāgato samupāgato, upapanno sampannoti imesupi dvīsu dukesu ayameva nayo. Bahulīkāravasena pana **samannāgatoti** evamettha yojanā veditabbā. **Iminā ātāpena upetoti**-ādīsupi eseva nayo.

Viharatītipade “tattha katamo vihāro”ti puccham akatvā puggalādhiṭṭhānāya desanāya desento **iriyatī**-ādimāha. Tassattho catunnam iriyāpathānam aññatarasamaṅgībhāvato **iriyati**. Tehi iriyāpathacatukkehi kāyasakaṭavattanena **vattati**. Ekam iriyāpathadukkham aparena iriyāpathena bāhitvā ciraṭṭhitikabhāvena sarīrarakkhanato **pāleti**. Ekasmim iriyāpathe asaṅṭhahitvā sabbiriyāpathavattanato **yapeti**. Tena tena iriyāpathena tathā tathā kāyassa yāpanato **yāpeti**. Cirakālavattāpanato **carati**. Iriyāpathena iriyāpatham vicchinditvā jīvītarahaṇato **viharati**.

362. **Sveva kāyo lokoti** yasmim kāye kāyānupassī viharati, sveva kāyo lujjanapalujjanaṭṭhena loko. Yasmā panassa kāye pahīyamānam abhiññhādomanassam vedanādīsupi pahīyati eva, tasmā **pañcapi upādānakkhandhā lokoti** vuttam.

Santāti-ādīsupi nirodhavasena santatāya **santā**, bhāvanāya samitattā **samitā**. Vatthupariññāya appavattivūpasamavasena **vūpasantā**. Nirodhasaṅkhātām attham gatāti **atthaṅgatā**. Punappunam nibbattiya paṭibāhitattā ativiya atthaṅgatāti **abbhatthaṅgatā**. **Appitā**ti vināsītā, appavattiyam ṭhapitātipi attho. **Byappitā**ti suvināsītā, ativiya appavattiyam ṭhapitātipi attho. Yathā puna na anvassavanti, evam sositattā **sositā**. Suṭṭhu sositāti **visositā**, sukkhāpitāti attho. Vigatantā katāti **byantīkatā**. Ettha ca anupassanāya kammaṭṭhānavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇam, ātāpena sammappadhānam, satisampajaññena kammaṭṭhānapariharaṇupāyo. Satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdho samatho, sampajaññena vipassanā, abhiññhādomanassavinayena bhāvanāphalam vuttanti veditabban.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā

363. Vedanānupassanāniddeseṇi heṭṭhā vuttasadisam vuttanayeneva veditabbam. **Sukham vedanam vedayamānoti**-ādīsu pana **sukham vedananti** kāyikam vā cetasikam vā sukham vedanam vedayamāno “aham sukham vedanam vedayāmī”ti pajānātīti attho. Tattha kāmam uttānaseyyakāpi dārakā thaññapivanādikāle sukham vedayamānā “sukham vedanam vedayāmā”ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanam sandhāya vuttam. Evarūpañhi jānanam sattūpaladdhim nappajahati, sattasaññaṃ¹ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānam vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanam sattūpaladdhim pajahati, sattasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko vedahati, kassa vedanā, kimkāraṇā vedanā”ti evaṃ sampajānavediyanam sandhāya vuttam.

Tattha **ko vedayatīti** na koci satto vā puggalo vā vedayati. **Kassa vedanāti** na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. **Kimkāraṇā vedanāti** vatthu-ārammaṇā ca panesā vedanā. Tasmā esa evaṃ pajānāti “taṃ taṃ sukhādīnam vatthum ārammaṇam katvā vedanāva vedayati, taṃ pana vedanāpavattim upādāya ‘aham vedayāmī’ti vohāramattaṃ hoti”ti. Evaṃ vatthum ārammaṇam katvā vedanāva vedayatīti sallakkhento “esa sukham vedanam vedayāmī”ti pajānātīti veditabbo cittalapabbate aññataro thero viya.

Thero kira aphāsukakāle balavavedanāya nitthunanto aparāparaṃ parivattati, tameko daharo āha “kataram vo bhante ṭhānam rujjatī”ti. Āvuso pāṭiyekkam rujjanaṭṭhānam nāma natthi, vatthum ārammaṇam katvā vedanāva vedayatīti. Evaṃ jānanakālato paṭṭhāya adhivāsetum vaṭṭati no bhanteti. Adhivāsemi āvusoti. Adhivāsanaṃ bhante seyyoti. Thero adhivāsesi. Vāto yāva hadayā phālesi. Mañcake antāni rāsikatāni ahesum. Thero daharassa dassesi “vaṭṭatāvuso ettakā adhivāsanaṃ”ti. Daharo tuṇhī ahosi. Thero vīriyasamādhiṃyojetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitvā **samasīsī** hutvā parinibbāyi.

1. Attasaññaṃ (Dī-Ṭṭha 2. 364 piṭṭhe)

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhaṃ -pa- nirāmiṣaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “nirāmiṣaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī”ti pajānāti. Iti Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ arūpakammaṭṭhānañca, rūpapariggaho arūpapariggahotipi etadeva vuccati. Tattha Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathento saṅkhepamanasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvavatthānaṃ kathesi. Tadubhayampi Visuddhimagge sabbākārato dassitameva.

Arūpakammaṭṭhānaṃ kathento yebhuyyena vedanāvasena kathesi. Tividho hi arūpakammaṭṭhāne abhiniveso phassavasena vedanāvasena cittavasenāti. Kathaṃ? Ekaccassa hi saṅkhittena vā vitthārena vā pariggahite rūpakammaṭṭhāne tasmim ārammaṇe cittacetāsikānaṃ paṭhamābhiniṣṭhāto taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno phasso pākaṭo hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavantī uppajjamānā vedanā pākaṭā hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ pariggahetvā vijānantaṃ uppajjamānaṃ viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti.

Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, sopi “na kevalaṃ phassova uppajjati, tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ anubhavamānā vedanāpi uppajjati, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānanamānaṃ viññāṇampi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, sopi “na kevalaṃ vedanāya uppajjati, tāya saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānanamānaṃ viññāṇampi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, sopi “na kevalaṃ viññāṇameva uppajjati, tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, anubhavamānā vedanāpi, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti.

So “ime phassapañcamakā dhammā kimnissitā”ti upadhārento “vatthum nissitā”ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo, yaṃ sandhāya vuttaṃ “idañca pana me viññāṇaṃ etthasitaṃ etthapaṭibaddhaṃ”ti¹. So atthato

1. Dī 1. 72 piṭṭhe.

bhūtāni ceva upādārūpāni ca. Evamettha vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāmanti nāmarūpameva passati. Rūpañcetta rūpakkhandho, nāmaṃ cattāro arūpino khandhāti pañcakkhandhamattaṃ hoti. Nāmarūpavinimuttā hi pañcakkhandhā pañcakkhandhavinimuttaṃ vā nāmarūpaṃ natthi.

So “ime pañcakkhandhā kimhetukā”ti upaparikkhanto avijjādihetukāti passati. Tato paccayo ceva paccayuppannañca idaṃ, añño satto vā puggalo vā natthi, suddhasaṅkhārapuñjamattamevāti sappaccayanāmarūpavaseneva tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā aniccaṃ dukkhaṃ anattāti sammasanto vicarati. So ajja ajjāti paṭivedhaṃ ākaṅkhamāno tathārūpe divase utusappāyaṃ puggalasappāyaṃ bhojanasappāyaṃ dhammassavanasappāyaṃ vā labhitvā ekapallaṅkena nisinnova vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā arahatte paṭiṭṭhāsi. Evaṃ imesaṃ tiṇṇampi janānaṃ yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Idha pana Bhagavā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Phassavasena vā hi viññāṇavasena vā kathiyamānaṃ na pākaṭaṃ hoti, andhakāraṃ viya khāyati. Vedanāvasena pana pākaṭaṃ hoti. Kasmā? Vedanānaṃ uppattipākaṭatāya. Sukhadukkhavedanānaṃhi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ satadhotasappiṃ khādāpayantaṃ viya satapākatelaṃ makkhāpayamānaṃ viya udakaghaṭasahassena pariḷahaṃ nibbāpayamānaṃ viya aho sukhaṃ aho sukhamti vācaṃ nicchārayamānameva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ tatthaphālaṃ pavesentaṃ viya vilīnatambalohena āsiṅcantaṃ viya sukkhatiṇavanappatimhi araṇṇe dāru-ukkākalāpaṃ pakkhipamānaṃ viya aho dukkhaṃ aho dukkhanti vippalāpayamānameva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā hoti.

Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārā avibhūtā, sā sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātaṭikkhepavasena majjhataṭkārabhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Antarā piṭṭhipāsāṇaṃ āruhitvā palāyantassa migassa anupathaṃ gacchanto migaluddako piṭṭhipāsāṇassa orabhāge aparabhāgepi padaṃ disvā majjhe

apassantopi “ito āruḷho, ito oruḷho, majjhe piṭṭhipāsāṇe iminā padesena gato bhavissati”ti nayato jānāti, evaṃ. Āruḷhatṭhāne padaṃ viya hi sukhāya vedanāya uppatti pākaṭā hoti. Oruḷhatṭhāne padaṃ viya dukkhāya vedanāya uppatti pākaṭā hoti. “Ito āruḷho ito oruḷho majjhe evaṃ gatoti nayato gahaṇaṃ viya sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭikkhepavasena majjhataṭākārabhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti.

Evaṃ Bhagavā paṭhamāṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena vinivattetvā dassesi. Na kevalaṇca idheva evaṃ dasseti, Dīghanikāyamhi Mahānidāne Sakkapaṇhe Mahāsatiṭṭhāne Majjhimanikāyamhi Satipaṭṭhāne ca Cūḷatanhāsaṅkhaye Mahātanhāsaṅkhaye Cūḷavedalle Mahāvedalle Raṭṭhapālasutte Māgaṇḍiyasutte Dhātuvibhaṅge āneñjasappāye Saṃyuttanikāyamhi Cūḷanidānasutte Rukkhopame Parivīmaṃsanāsutte sakale Vedanāsaṃyutteti evaṃ anekesu suttesu paṭhamāṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena vinivattetvā dassesi. Yathā ca tesu tesu, evaṃ imasmimpi Satipaṭṭhānavibhaṅge paṭhamāṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena vinivattetvā dassesi.

Tattha **sukhaṃ vedananti**-ādisu ayaṃ aparopi pajānanapariyāyo **sukhaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānāti**ti sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī”ti pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato imissā ca sukhāya ito paṭhamāṃ abhāvato vedanā nāma aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti itiha tattha sampajāno hoti. Vuttampi cetam Bhagavatā—

“Yasmiṃ aggivessana samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmim samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, sukhaṃveva tasmim samaye vedanaṃ vedeti. Yasmiṃ aggivessana samaye dukkhaṃ -pa- adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmim samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, adukkhamasukhaṃveva tasmim samaye vedanaṃ vedeti. Sukhāpi kho

aggivessana vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Dukkhāpi kho -pa-. Adukkhamasukhāpi kho aggivessana vedanā aniccā saṅkhatā -pa-nirodhadhammā. Evaṃ passaṃ aggivessana sutavā ariyasāvako sukhāyapi vedanāya nibbindati, dukkhāyapi vedanāya nibbindati, adukkhamasukhāyapi vedanāya nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti, khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāti”ti¹.

Sāmisāṃ vā sukhanti-ādīsu **sāmisā sukhā** nāma

pañcakāmaguṇāmisaniṣṭhā cha gehassitasomanassavedanā. **Nirāmisā sukhā** nāma cha nekkhammassitaso- manassavedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma cha gehassitadomanassavedanā. **Nirāmisā dukkhā** nāma cha nekkhammassitadomanassavedanā. **Sāmisā adukkhamasukhā** nāma cha gehassita-upekkhāvedanā. **Nirāmisā adukkhamasukhā** nāma cha nekkhammassita-upekkhāvedanā. Tāsaṃ vibhāgo uparipaṇṇāse Pāḷiyaṃ² āgatoyeva. **So taṃ nimittanti** so taṃ vedanānimittaṃ. **Bahiddhā vedanāsūti** parapuggalassa vedanāsu. **Sukhaṃ vedanaṃ vedayamānanti** parapuggalaṃ sukhavedanaṃ vedayamānaṃ. **Ajjhattabahiddhāti** kālena attano kālena parassa vedanāsu cittaṃ upasaṃharati. Imasmiṃ vāre yasmā neva attā, na paro niyamito, tasmā vedanāpariggahamattameva dassetuṃ “idha bhikkhu sukhaṃ vedanaṃ sukhā vedanā”ti-ādi vuttaṃ. Sesamettha uttānameva. Imasmiṃ pana pabbe suddhavipassanāva kathitāti.

Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāniddesavaṇṇanā

365. Cittānupassanāniddeseṇi heṭṭhā vuttasadiṣaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Sarāgaṃ vā cittanti-**ādīsu pana **sarāganti** aṭṭhavidhaṃ lobhasahagataṃ. **Vītarāganti** lokiyakusalābyākataṃ. Idaṃ pana yasmā sammasanaṃ

1. Ma 2. 167, 168 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 258 piṭṭhādisu.

na dhammasamodhānaṃ, tasmā idha ekapadehi lokuttaraṃ na labbhati. (Yasmā pahānekaṭṭhavasena rāgādīhi saha vattanti pahīyanti, tasmā dvīsu padesu nippariyāyena na labbhantīti na gahitāni.)¹ Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Sadosanti** duvidhaṃ domanassasahagataṃ. **Vītadosanti** lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasa akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Samohanti** vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcāti duvidhaṃ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesānipi idha vaṭṭanti eva. Imasmiṃyeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādiṇṇānti. **Vītamohanti** lokiyakusalābyākataṃ. **Saṃkhittanti** thinamiddhānupatitaṃ. Etañhi saṅkuṭṭacittaṃ nāma. **Vikkhittanti** uddhaccasahagataṃ. Etañhi pasaṭṭacittaṃ nāma.

Mahaggatanti rūpāvacaraṃ arūpāvacarañca. **Amahaggatanti** kāmāvacaraṃ. **Sa-uttaranti** kāmāvacaraṃ. **Anuttaranti** rūpāvacarañca arūpāvacarañca. Tatrāpi sa-uttaraṃ rūpāvacaraṃ, anuttaraṃ arūpāvacarameva. **Samāhitanti** yassa appanāsamādhi upacārasamādhi vā atthi. **Asamāhitanti** ubhayasamādhiraṭṭhaṃ. **Vimuttanti** tadanāgavikkhambhanavimuttīhi vinimuttaṃ. **Avimuttanti** ubhayavimuttiraṭṭhaṃ. Samucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāsova natthi. **Sarāgamassa cittanti** sarāgaṃ assa cittaṃ. Sesāni heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Imasmimpi pabbe suddhavipassanāva kathitāti.

Cittānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāniddesavaṇṇanā

Nīvaraṇapabba

367. Ettāvatā yasmā kāyānupassanāya rūpakkhandhapariggahova kathito, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggahova, cittānupassanāya viññāṇakkhandhapariggahova. Tasmā idāni sampayuttadhammasīsenā saññāsāṅkhārakkhandhapariggahampi kathetum dhammānupassanaṃ dassento **kathaṇca bhikkhūti**-ādimāha. Tattha **santanti** abhiñhasamudācārasena saṃvijjamānaṃ. **Asantanti**

1. () Idam vacanaṃ “sesāni -pa- bhajanti”ti imassa vākyassa anantare bhavitum yuttaṃ. Dī-Ṭṭha 2. 366; Ma-Ṭṭha 1. 284 piṭṭhesu pana taṃ na dissati.

asamudācāravasena vā pahīnattā vā avijjamānaṃ. **Yathā cā**ti yena kāraṇena kāmaccchandassa uppādo hoti. **Taṃca pajānātī**ti taṃca kāraṇaṃ pajānāti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Tattha subhanimitte ayonisomanasikārena kāmaccchandassa uppādo hoti. **Subhanimittam** nāma subhampi subhanimittam, subhārammaṇampi subhanimittam **Ayonisomanasikāro** nāma anupāyamanasikāro uppathamanasikāro anicce niccanti vā dukkhe sukhanti vā anattani attāti vā asubhe subhanti vā manasikāro. Tam tattha bahulaṃ pavattayato kāmaccchando uppajjati. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave subhanimittam, tattha
ayonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā
kāmaccchandassa uppādāya uppannassa vā kāmaccchandassa
bhiyyobhāvāya vepullāya”¹.

Asubhanimitte pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Asubhanimittam** nāma asubhampi asubhanimittam, asubhārammaṇampi asubhanimittam. **Yonisomanasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro anicce aniccanti vā dukkhe dukkhanti vā anattani anattāti vā asubhe asubhanti vā manasikāro. Tam tattha bahulaṃ pavattayato kāmaccchando pahīyati. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave asubhanimittam, tattha
yonisomanasikārabahulikāro, ayaṃāhāro² anuppannassa vā
kāmaccchandassa uppādāya uppannassa vā kāmaccchandassa
bhiyyobhāvāya vepullāya”³.

Api ca cha dhammā kāmaccchandassa pahānāya saṃvattanti asubhanimittassa uggaho asubhabhāvanānuyogo indriyesu guttadvārata bhojane mattaññutā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Dasavidhañhi asubhanimittam uggaṇhantassāpi kāmaccchando pahīyati, bhāventassāpi, indriyesu

1. Saṃ 3. 90 piṭṭhesu.

2. Ayamāhāro (sabbattha)

3. Pahānāya na bhiyyobhāvāya na vepullāya (sabbattha) Saṃ 3. 92, 93 piṭṭhesu pana passitabbaṃ.

pihitadvārassāpi, catunnaṃ pañcannaṃ ālopānaṃ okāse sati udakaṃ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tena vuttaṃ—

“Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive.

Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”^{ti}¹.

Asubhakammikatissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi kāmacchando pahīyati, ṭhānanissajjādīsu dasa-asubhanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti”^{ti}. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa kāmacchandassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Paṭighanimitte āyonisomanasikārena pana byāpādassa uppādo hoti. Tattha paṭighampi paṭighanimittam nāma, paṭighārammaṇampi paṭighanimittam. Ayonisomanasikāro sabbattha ekalakkhaṇova. Tam tasmim nimitte bahulaṃ pavattayato byāpādo uppajjati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave paṭighanimittam, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”^{ti}².

Mettāya pana cetovimuttiyā yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. Tattha mettāti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati, cetovimuttīti appanāva. Yonisomanasikāro vuttalakkaṇova. Tam tattha bahulaṃ pavattayato byāpādo pahīyati. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave mettācetovimutti, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayaṇāhāro³ anuppannassa vā byāpādassa uppādāya uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”^{ti}⁴.

Api ca cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattanti mettānimittassa uggaho mettābhāvanānuyogo kammassakatāpaccavekkhaṇā

1. Khu 2. 343 Theragāthāyaṃ. 2. Saṃ 3. 91, 92 piṭṭhesu. 3. Ayamāhāro (sabbattha)

4. Pahānāya na bhiyyobhāvāya na vepullāya (sabbattha) Saṃ 3. 93 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

paṭisaṅkhānabahulikatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti.

Odissakānodissakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettaṃ uggaṇhantassāpi byāpādo pahīyati, odhiso anodhiso disāpharaṇavasena mettaṃ bhāventassāpi. “Tvaṃ etassa kuddho kiṃ karissasi, kimassa sīlādīni vināsetuṃ sakkhissasi, nanu tvaṃ attano kammaṇa āgantvā attano kammeneva gamissasi, parassa kujjhanāṃ nāma vītaccitaṅgāratatta-ayosalākagūthādīni gahetvā parassa paharitukāmatāsadisāṃ hoti. Esopi tava kuddho kiṃ karissati, kiṃ te sīlādīni vināsetuṃ sakkhissati, esa attano kammenāgantvā attano kammeneva gamissati, appaṭicchitapaheṇakaṃ viya paṭivātakhittarajomuṭṭhi viya ca etassevesa kodho matthake patissatī”ti evaṃ attano ca parassa ca kammassakataṃ paccavekkhatopi, ubhayakammassakataṃ paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne ṭhitassāpi, assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahīyati. Thānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatīṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Aratīti-ādīsu ayonisomanasikārena thinamiddhassa uppādo hoti. **Aratī** nāma ukkaṇṭhitatā, **tandī** nāma kāyālasīyatā, **vijambhitā** nāma kāyavināmanā, **bhattasammado** nāma bhattamucchā bhattapariḷāho, **cetaso līnattaṃ** nāma cittassa līnākāro. Imesu aratī-ādīsu ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ uppajjati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave aratī tandī vijambhitā bhattasammado cetaso ca līnattaṃ, tattha ayonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti ¹.

Ārambhadhātu-ādīsu pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Ārambhadhātu** nāma paṭhamārambhavīriyaṃ, **nikkamadhātu** nāma

1. Saṃ 3. 91 piṭṭhe.

kosajjato nikkhantattā tato balavataraṃ, **parakkamadhātu** nāma paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ. Imasmiṃ tippabhede vīriye yonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ pahīyati. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamanāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti¹.

Api ca cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti atibhojane nimittaggāho iriyāpathasamparivattanatā ālokasaññāmanasikāro abbhokāsavāso kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Āharahatthaka bhuttavamitaka tatravatṭaka alaṃsāṭaka kākamāsakabhojanaṃ bhuñjitvā rattitṭhānadivāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṃ karoto thinamiddhaṃ mahāhatthī viya ottharantaṃ āgacchati. Catupañca-ālopa-okāsaṃ pana ṭhapetvā pāṇiyaṃ pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno taṃ na hotīti atibhojane nimittaṃ gaṇhantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati. Yasmiṃ iriyāpathe thinamiddhaṃ okkamati, tato aññaṃ parivattentassāpi, rattiṃ candālokaḍḍipāloka-ukkāloke divā sūriyālokaṃ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, Mahākassapattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati. Ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Cetaso avūpasame ayonisomanasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti. **Avūpasamo** nāma avūpasantākāro. Uddhacakukkuccamevetam atthato. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato uddhaccakukkuccaṃ uppajjati. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave cetaso avūpasamo, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā

1. Saṃ 3. 93 piṭṭhe.

uddhaccakukkuccassa uppādāya uppannassa vā uddhaccakukkuccassa
bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti¹.

Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yonisomanasikārenassa
pahānaṃ hoti. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave cetaso vūpasamo, tattha
yonisomanasikārabahulīkāro, ayamanāhāro anuppannassa vā
uddhaccakukkuccassa uppādāya uppannassa vā uddhaccakukkuccassa
bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti².

Api ca cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṁvattanti
bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā vuḍḍhasevitā kalyāṇamittatā
sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca
vā nikāye Pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi
uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, kappiyākappiyaparipucchābahulassāpi,
vinayapaññattiyāṃ ciṇṇavasībhāvatāya pakataññunopi, vuḍḍhe
mahallakattare upasaṅkamantassāpi, Upālītherasādise vinayadhare
kalyāṇamitte sevantassāpi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati. Tānanisajjādīsu
kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā
uddhaccakukkuccassa pahānāya saṁvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi
pahīne uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena kukkuccassa
anāgāmi maggena āyatīṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Vicikicchāṭṭhānīyesu dhammesu ayonisomanasikārena vicikicchāya
uppādo hoti. **Vicikicchāṭṭhānīyā dhammā** nāma punappunaṃ vicikicchāya
kāraṇattā vicikicchāva. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato
vicikicchā uppajjati. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave vicikicchāṭṭhānīyā dhammā, tattha
ayonisomanasikāra-bahulīkāro, ayamāhāro anuppannāya vā
vicikicchāya uppādāya uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya
vepillāyā”ti¹.

1. Saṃ 3. 91 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 93 piṭṭhe.

Kusalādidhammesu yonisomanasikārena panassā pahānaṃ hoti. Tenāha Bhagavā—

“Atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā ()¹
hīnapaṇīta dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha
yonisomanasikāra-bahulīkāro, ayamaṇāhāro anuppannāya vā
vicikicchāya uppādāya uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya
vepullāyā”ti².

Api ca cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti bahussutata
paripucchakatā vinaye pakataññutā adhimokkhabahulatā kalyāṇamittatā
sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā -pa- pañca vā nikāye Pāḷivasena
ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati, tīṇi ratanāni ārabba
paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasībhāvassāpi, tīsu ratanesu
okappaniyasaddhāsāṅkhātā-adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte
Vakkalittherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati.
Thānanisajjādīsu tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati.
Tena vuttaṃ “cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi
pana chahi dhammehi pahānāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatim
anuppādo hotīti pajānāti.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

Bojjhaṅgapabbe **santanti** paṭilābhavasena vijjamānaṃ. **Asantanti**
appaṭilābhavasena avijjamānaṃ. **Yathā ca anuppannassāti**-ādīsu pana
satisambojjhaṅgassa tāva—

“Atthi bhikkhave satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yoniso-
manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā atisambojjhaṅgassa
uppādāya uppannassa vā sati

1. (Sevitabbāsevitabbā dhammā) sabbattha, Pāḷiyaṃ pana natthi. 2. Saṃ 3. 93 piṭṭhe.

sambojjhaṅgassa (bhiyyobhāvāya vepullāya)¹ bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti²—

Evam uppādo hoti. Tattha satiyeva satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Yonisomanasikāro vuttalakkaṇoyeva. Taṁ tattha bahulaṁ pavattayato satisambojjhaṅgo uppajjati.

Api ca cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti satisampajaññaṁ muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā upaṭṭhitassatipuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Abhikkantādīsu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññaṇa, bhattanikkhittakākasadise muṭṭhassatipuggale parivajjanena, Tissadattatthera-abhayattherasadise upaṭṭhitassatipuggale sevanena, ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittatāya ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evam catūhi kāraṇehi uppannassa paṇassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrihotīti pajānāti.

Dhammavicayasambojjhaṅgassa pana—

“Atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā -pa-kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā dhammavicaya-sambojjhaṅgassa (bhiyyobhāvāya vepullāya) bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti³—

Evam uppādo hoti.

Api ca satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti paripucchakatā vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivajjanā paññavantapuggalasevanā gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatāti. Tattha **paripucchakatāti** khandhadhātu-āyatana-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgajhānasamathavipassanānaṁ atthasannissitaparipucchābahulatā. **Vatthuvisadakiriyāti** ajjhattikabāhirānaṁ vatthūnaṁ visadabhāvakaraṇaṁ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṁ vā ussannadosaṇceva sedamalamakkhitaṇa, tadā ajjhattikaṁ vatthu avisadaṁ hoti aparisuddhaṁ.

1. () Pāliyaṁ natthi.

2. Saṁ 3. 60 piṭṭhe.

3. Saṁ 3. 91 piṭṭhe.

yadā pana cīvaram jīṇaṃ kiliṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti, senāsanaṃ vā uklāpaṃ, tadā bāhiraṃ vatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Tasmā kesādichedanena uddhaṃvirecana-adhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaraṇena ucchādananhāpanena ca ajjhattikavatthu visadaṃ kātabbaṃ, sūcikkammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi bāhiraṃ vatthu visadaṃ kātabbaṃ. Etasmiṃhi ajjhattikabāhiraṃ vatthumhi avisade uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ, aparisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhiraṃ vatthumhi uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi visadaṃ hoti, parisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṃ “vatthuvisadakiriya dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattatī”ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaraṇaṃ. Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, itarāni mandāni. Tato vīriyindriyaṃ paggahakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena hāpetabbaṃ. Vakkalittheravatthu cettha nidassanaṃ. Sace pana vīriyindriyaṃ balavaṃ hoti, atha neva saddhindriyaṃ adhimokkhaṃ kātuṃ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedā. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatrāpi Soṇattheravatthu dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kiccesu asamatthatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānaṃca samataṃ pasaṃsanti. Balavasaddho hi mandapañño mudhappasanno hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkhaṃ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Cittuppādamatteneva kusalaṃ hotīti atidhāvitvā dānādīni puññāni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ pana samatāya vatthusmiṃyeva pasīdati. Balavasamādhimā pana mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjā adhibhavati. Balavavīriyaṃ mandasamādhimā vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ adhibhavati. Samādhī pana vīriyena saṃyojito kosajje patituṃ na labhati, vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patituṃ na labhati. Tasmā tadubhayampi samaṃ kātabbaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā

hoti. Api ca samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ so saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇissati.

Samādhipaññāsu puna samādhikammikassa ekaggaṭā balavatī vaṭṭatī. Evañhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākamikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇappaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samatāya appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu sabbakammika-amacco viya ca sabbarājakicesu sabbattha icchitabbā. Tenāha “sati ca pana sabbatthikā vuttā¹ Bhagavatā. Kimkāraṇā? Cittañhi satipaṭisaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati. Na vinā satiyā cittassa paggahaniggaho hotī”ti.

Duppaññapuggalaparivajjanā nāma khandhādibhede anogaḷhapaññānaṃ dummedhapuggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Paññavantapuggalasevanā** nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā. **Gambhīraññāpacariyapaccavekkhaṇā** nāma gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Vīriyasambojjhaṅgassa—

“Atthi bhikkhave ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā vīrisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa (bhiyyobhāvāya vepullāya) bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti²—

Evaṃ uppādo hoti.

Api ca ekādasa dhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti apāyabhayapaccavekkhaṇatā ānisaṃsadassāvitā gamanavīthipaccavekkhaṇatā

1. Sam 3. 100 piṭṭhe.

2. Sam 3. 92 piṭṭhe.

piṇḍapātāpacāyanatā dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā
 Satthumahattapaccavekkhaṇatā jātimahattapaccavekkhaṇatā
 sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā kusītapuggalaparivajjanatā
 āraddhavīriyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya
 mahādukkhaṃ anubhavanakālepi, tiracchānayaniyaṃ jālakkipakumīnādīhi
 gahitakālepi, pājanakaṇṭakādippahāravitunnassa pana sakaṭavahanādīkalepi,
 pettivisaye anekānipi vassasahassāni ekaṃ Buddhantarampi khuppiṇāsaṃ
 āturībhūtakālepi, kālakaṇṭhika-asuresu saṭṭhihattha-asītihatthappamāṇena
 aṭṭhicammamatteneva attabhāvena vātātapādidukkhānubhavanakālepi na
 sakkā vīriyasambojjhaṅgaṃ uppādetum, ayameva te bhikkhu kālo
 vīriyakaraṇāyāti evaṃ apāyabhayaṃ paccavekkhantassāpi
 vīriyasambojjhaṅgo uppajjati. Na sakkā kusītena nava lokuttaradhammā
 laddhum, āraddhavīriyeneva sakkā, ayamānisaṃso vīriyassāti evaṃ
 ānisaṃsadassāvinopi uppajjati. Sabbabuddhapaccekabuddhamahāsāvakeheva
 te gatamaggo gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantunti evaṃ
 gamanavīthiṃ paccavekkhantassāpi uppajjati. Ye taṃ piṇḍapātādīhi
 upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi taṃ
 nissāya jīvissāmāti te paṇītāni piṇḍapātādīni denti, atha kho attano kārāṇaṃ
 mahapphalataṃ paccāsīsamānā denti. Satthārāpi “ayaṃ ime paccaye
 paribhuñjitvā kāyadaḥhībahulo sukhaṃ viharissatī”ti na evaṃ sampassatā
 tuyhaṃ paccayā anuññatā, atha kho “ayaṃ ime paribhuñjamāno
 samaṇadhammaṃ katvā vaṭṭadukkhato muccissatī”
 ti te paccayā anuññatā. So dāni tvaṃ kusīto viharanto na taṃ piṇḍapātāṃ
 apacāyissasi. Āraddhavīriyasēva hi piṇḍapātāpacāyanaṃ nāma hotīti evaṃ
 piṇḍapātāpacāyanaṃ paccavekkhantassāpi uppajjati Mahāmittattherassa
 viya.

Thero kira kassakaleṇe nāma paṭivasati, tassa ca gocaragāme ekā mahā-
 upāsikā therāṃ puttaṃ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasāṃ araṇṇaṃ gacchantī
 dhītaraṃ āha “amma asukasmim̐ ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmim̐ khīraṃ,
 asukasmim̐ sappi, asukasmim̐ phāṇitaṃ, tava bhātikassa ayyamittassa
 āgatakāle bhattaṃ pacitvā khīrasappiphaṇitehi saddhiṃ

dehi, tvañca bhuñjeyyāsī”ti. Tvaṃ pana kiṃ bhuñjissasi ammāti. Ahaṃ pana hiyyo pakkaṃ pārivāsikabhattaṃ kañjiyena bhuttamhīti. Divā kiṃ bhuñjissasi ammāti. Sākapaṇṇaṃ pakkipitvā kaṇaṇḍulehi ambilayāguṃ pacitvā ṭhapehi ammāti.

Thero cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ nīharantova taṃ saddaṃ sutvā attānaṃ ovadi mahā-upāsikā kira kañjiyena pārivāsikabhattaṃ bhuñji, divāpi kaṇapaṇṇambilayāguṃ bhuñjissati, tuyhaṃ atthāya pana purāṇaṇḍulādīni ācikkhati. Taṃ nissāya kho panesā neva khettaṃ na vatthum na bhattaṃ na vatthaṃ paccāsīsatī, tisso pana sampattiyo patthayamānā deti. Tvaṃ etissā tā sampattiyo dātuṃ sakkhissasi na sakkhissasīti. Ayaṃ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā bhuñjitunti pattaṃ thavikāya pakkipitvā gaṇṭhikaṃ muñcitvā nivattitvā kassakaleṇameva gantvā pattaṃ heṭṭhāmañce cīvaraṃ cīvaravaṃse ṭhapetvā arahattaṃ apāpuṇitvā na nikkhamissāmīti vīriyaṃ adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattaṃ appamatto hutvā nivutthabhiikkhu vipassanaṃ vadḍhetvā purebhattameva arahattaṃ patvā vikasamānamiva padumaṃ mahākhīṇāsavo sitaṃ karontova nisīdi. Leṇadvāre rukkhamaṃhi adhivatthā devatā

“Namo te purisājañña, namo te purisuttama.

Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisā”ti—

Udānaṃ udānetvā “bhante piṇḍāya pavitṭhānaṃ tumhādisānaṃ arahantānaṃ bhikkhaṃ datvā mahallakittiyo dukkhā muccissanti”ti āha.

Thero utṭhahitvā dvāraṃ vivaritvā kālaṃ olokento pātoyevatī ñatvā pattacīvaramādāya gāmaṃ pāvisi. Dārikāpi bhattaṃ sampādetvā “idāni me bhātā āgamissati, idāni me bhātā āgamissati”ti dvāraṃ vivaritvā olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāraṃ sampatte pattaṃ gahetvā sapphāṇitayojitassa khīraṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero “sukhaṃ¹ hotū”ti anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sāpi taṃ olokayamānā aṭṭhāsi.

Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi, vipasannāni indriyāni, mukhaṃ bandhanā muttatālapakkaṃ viya ativiya virocittha. Mahā-upāsikā araṇṇā āgantvā “kiṃ amma bhātiko te āgato”ti pucchi. Sā sabbaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi, upāsikā “ajja me puttassa pabbajitakiccaṃ matthakaṃ pattan”ti ñatvā “abhiramati te amma bhātā Buddhasāsane na ukkaṇṭhatī”ti āha.

Mahantaṃ kho panetaṃ Satthu dāyajjaṃ, yadidaṃ satta ariyadhanāni nāma, taṃ na sakkā kusītena gahetuṃ. Yathā hi vippaṭipannaṃ puttaṃ mātāpitara “ayaṃ amhākaṃ aputto”ti paribāhiraṃ karonti, so tesā accayena dāyajjaṃ na labhati, evaṃ kusītopi idaṃ ariyadhanadāyajjaṃ na labhati, āraddhavīriyova labhatīti **dāyajjamahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati. Mahā kho pana te Satthā, Satthuno hi te mātukucchismiṃ paṭisandhigaṇhanakālepi abhinikkhamanepe abhisambodhiyampi dhammacakkappavattanayamakapāṭihāriyadevorohana-āyusaṅkhāravossajjanesupi parinibbānakālepi dasasahassilokadhātu kampittha, yuttaṃ nu te evarūpassa Satthuno sāsane pabbajitvā kusītena bhavitunti evaṃ **Satthumahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Jātiyāpi tvaṃ idāni na lāmakajātikosi, asambhinnāya mahāsammatapaveṇiyā āgate Okkākarājavaṃse jāto Sirisuddhodanamahārājassa ca Mahāmāyādeviyā ca nattā Rāhulabhaddassa kaniṭṭho, tayā nāma evarūpena Jinaputtena hutvā na yuttaṃ kusītena viharitunti evaṃ **jātimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati. Sāriputtamoggallānā ceva asītimahāsāvakā ca vīriyeneva lokuttaradhammaṃ paṭivijjhimsu, tvaṃ etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjasi, nappaṭipajjasīti evaṃ **sabrahmacārimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Kucchiṃ pūretvā ṭhita-ajagarasadise vissatṭhakāyikacetasikavīriye kusītapuggale parivajjentassāpi, āraddhavīriye pahitatte puggale sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu vīriyuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāraccittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Pītisambojjhaṅgassa—

“Atthi bhikkhave pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yoniso-
manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā
pītisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa
(bhiyyobhāvāya vepullāya) bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti¹—

Evam uppādo hoti. Tattha pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā
nāma. Tassā uppādakamanasikāro yonisomanasikāro nāma.

Api ca ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti
Buddhānussati, dhamma, saṁgha, sīla, cāga, devatānussati upasamānussati
lūkhapuggalaparivajjanatā siniddhapuggalasevanatā
pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti.

Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṁ pharamāno
pītisambojjhaṅgo uppajjati. Dhammasaṁghaguṇe anussarantassāpi,
dīgharattaṁ akkhaṇḍaṁ katvā rakkhitaṁ catupārisuddhisīlaṁ
paccavekkhantassāpi, gihino dasasīlaṁ pañcasīlaṁ paccavekkhantassāpi,
dubbhikkhabhayādīsu paṇītaṁ bhojanaṁ sabrahmacārīnaṁ datvā “evam
nāma adamhā”ti cāgaṁ paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle
sīlavantānaṁ dinnadānaṁ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā
devatā devattaṁ pattā, tathārūpānaṁ guṇānaṁ attani atthitaṁ
paccavekkhantassāpi, samāpattiyā vikkhambhite kilese saṭṭhipi sattatipi
vassāni na samudācarantīti paccavekkhantassāpi,
cetiyaḍassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya
saṁsūcitalūkhabhāve Buddhādīsu pasādasinehābhāvena gadrabhapiṭṭhe
rajasadise lūkhapuggale parivajjentassāpi, Buddhādīsu pasādabahule
muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayaguṇaparidīpake
pasādanīyasuttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsu pīti-
uppādanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evam uppannassa
panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

1. Saṁ 3. 92 piṭṭhe.

Passaddhisambojjhaṅgassa—

“Atthi bhikkhave kāyappassaddhi cittappassaddhi, tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa (bhiyyobhāvāya vepullāya) bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”¹—

Evam uppādo hoti. Api ca satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti paṇītabhojanasevanatā utusukhasevanatā iriyāpathasukhasevanatā majjhatapayogatā sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā passaddhikāyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Paṇītañhi siniddham sappāyabhojanam bhuñjantassāpi, sītuṇhesu utūsu ṭhānādīsu ca iriyāpathesu sappāyam utuñca iriyāpathaṇca sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabba-utu-iriyāpathakkhamova hoti, na taṁ sandhāyetam vuttam. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visabhāge utu-iriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassāpi uppajjati. Majjhatapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakatapaccavekkhaṇā, iminā majjhatapayogena uppajjati. Yo leḍḍudaṇḍādīhi param viheṭṭhayamānova vicarati, evarūpaṁ sāraddhakāyam puggalam parivajjentassāpi, saṁyatapādapāṇim passaddhakāyam puggalam sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhi-uppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evam uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Samādhisambojjhaṅgassa—

“Atthi bhikkhave samathanimittam abyagganimittam, tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa (bhiyyobhāvāya vepullāya) bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”¹—

Evam uppādo hoti. Tattha samathova samathanimittam, avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittanti.

1. Sam 3. 92 piṭṭhe.

Api ca ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti vatthuvisadakiriyatā indriyasamattapaṭipādanatā nimittakusalatā samaye cittassa paggahaṇatā samaye cittassa niggahaṇatā samaye sampahaṁsanatā samaye ajjuhekkhanatā asamāhitapuggalaparivajjanatā samāhitapuggalasevanatā jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Tattha **vatthuvisadakiriyatā ca indriyasamattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kaṣiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggahaṇatā**ti yasmim samaye atisithilavīriyatādīhi līnaṁ cittaṁ hoti, tasmim samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgassa samuṭṭhāpanena tassa paggaṇhanaṁ. **Samaye cittassa niggahaṇatā**ti yasmim samaye accāraddhavīriyatādīhi uddhaṭaṁ cittaṁ hoti, tasmim samaye passaddhisamādhī-upekkhāsambojjhaṅgassa samuṭṭhāpanena tassa niggaṇhanaṁ. **Samaye sampahaṁsanatā**ti yasmim samaye cittaṁ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṁ hoti, tasmim samaye aṭṭhasaṁvegavatthupaccavekkhaṇena saṁvejeti. **Aṭṭha saṁvegavatthūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṁ pañcamaṁ, atīte vaṭṭamūlakaṁ dukkhaṁ, anāgate vaṭṭamūlakaṁ dukkhaṁ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṁ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṁ janeti, ayaṁ vuccati samaye sampahaṁsanatāti.

Samaye ajjuhekkhanatā nāma yasmim samaye sammāpaṭipattiṁ āgama alīnaṁ anuddhaṭaṁ anirassādaṁ ārammaṇe samappavattaṁ samathavīthipaṭipannaṁ cittaṁ hoti, tadāyaṁ paggahaniggahasampahaṁsanesu na byāpāraṁ āpajjati sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṁ vuccati samaye ajjuhekkhanatāti.

Asamāhitapuggalaparivajjanatā nāma upacāraṁ vā appanaṁ vā appattānaṁ vikkhittacittānaṁ puggalānaṁ ārakā parivajjanaṁ.

Samāhitapuggalasevanatā nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānaṁ sevanaṁ bhajānaṁ payirupāsanaṁ. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu samādhī-uppādanatthaṁyeva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evañhi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṁ uppannaṁ panassa arahattamaggena bhāvanāparipūri hotīti pajānāti.

Upekkhāsambojjhaṅgassa—

“Atthi bhikkhave upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppa-

nnassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā upekkhā-sambojjhaṅgassa (bhiyyobhāvāya vepullāya) bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti¹—

Evam uppādo hoti. Tattha upekkhāva upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma. Api ca pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti sattamajjhhattatā saṅkhāramajjhhattatā sattasaṅkhāra kelāyanapuggalaparivajjanatā sattasaṅkhāramajjhattapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha dvīhākārehi **sattamajjhhattataṁ** samuṭṭhāpeti “tvaṁ attano kammena āgantvā attanova kammena gamissasi, esopi attano kammena āgantvā attanova kammena gamissati, tvaṁ kaṁ kelāyasi”ti evaṁ kammassakatapaccavekkhaṇena ca, “paramatthato sattoyeva natthi, so tvaṁ kaṁ kelāyasi”ti evaṁ nissatapaccavekkhaṇena ca. Dvīhevākārehi **saṅkhāramajjhhattataṁ** samuṭṭhāpeti “idaṁ cīvaram anupubbena vaṇṇavikārañceva jīṇṇabhāvañca upagantvā pādapuñchanacolaṁ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṁ bhavissati. Sace panassa sāmiko bhavyeaya, nāssa evaṁ vinassitum dadeyyā”ti evaṁ assāmikabhāvapaccavekkhaṇena ca, “anaddhaniyaṁ idaṁ tāvakālikan”ti evaṁ tāvakālikabhāvapaccavekkhaṇena ca. Yathā ca cīvare, evaṁ pattādīsupi yojanā kātābbā.

Sattasaṅkhāra kelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihi vā attano puttadhītādike pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādike mamāyati, sahattheneva nesaṁ kesacchedanasūcikkammacīvaradhovanarajanapattapacanādīni karoti, muhuttampi apassanto “asuko sāmaṇero kuhiṁ, asuko daharo kuhiṁ”ti bhantamigo viya ito cito ca āloketi. Aññena kesacchedanādīnaṁ atthāya “muhuttaṁ tāva asukaṁ pesethā”ti yāciyamānopi “amhepi taṁ attano kammaṁ na kārema, tumhe naṁ gahetvā kilamessathā”ti na deti. Ayaṁ **sattakelāyano** nāma.

1. Saṁ 3. 92 piṭṭhe.

Yo pana cīvarapattathālakakattarayattḥi-ādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikam yācitopi “mayampi imam mamāyantā na paribhuñjāma, tumhākam kim dassāmā”ti vadati. Ayaṃ **saṅkhārakelāyano** nāma. Yo pana tesu dvīsupi vatthūsu majjhatto udāsīno, ayaṃ **sattasaṅkhāramajjhatto** nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpe sattasaṅkhārakelāyanapuggale ārakā parivajjentassāpi sattasaṅkhāramajjhattapuggale sevantassāpi ṭhānanisajjādīsu taduppādanattham ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā.

Imesupi dvīsu pabbesu suddhavipassanāva kathitā. Iti ime cattāro satipaṭṭhānā pubbabhāge nānācittesu labbhanti. Aññeneva hi cittaṇa kāyaṃ pariggaṇhāti, aññena vedanaṃ, aññena cittaṃ, aññena dhamme pariggaṇhāti, lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittēyeva labbhanti. Ādito hi kāyaṃ pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati **kāyānupassanā** nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo **kāyānupassī** nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vedanaṃ pariggaṇhitvā. Cittaṃ pariggaṇhitvā. Dhamme pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati **dhammānupassanā** nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo **dhammānupassī** nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Evaṃ tāva desanā puggale tiṭṭhati. Kāye pana subhanti vipallāsappahānā kāyapariggāhikā sati maggena samijjhatīti kāyānupassanā nāma. Vedanāya sukhanti vipallāsappahānā vedanāpariggāhikā sati maggena samijjhatīti vedanānupassanā nāma. Cितte niccanti vipallāsappahānā cittapariggāhikā sati maggena samijjhatīti cittānupassanā nāma. Dhammesu attāti vipallāsappahānā dhammapariggāhikā sati maggena samijjhatīti dhammānupassanā nāma. Iti ekāva maggasampayuttā sati catukiccasādhanaṭṭhena

cattāri nāmāni labhati. Tena vuttam “lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacitteteveva labbhanti”ti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

374. Abhidhammabhājanīye lokuttarasatipaṭṭhānavasena desanāya āraddhattā yathā kāyādi-ārammaṇesu lokiyasatipaṭṭhānesu tanti ṭhapitā, evaṃ aṭṭhapetvā sabbānipi kāyānupassanādīni satipaṭṭhānāni Dhammasaṅganiyaṃ¹ vibhattassa desanāyassa mukhamattameva dassentena niddiṭṭhāni.

Tattha nayabhedo veditabbo. Kathaṃ? Kāyānupassanāya tāva sotāpattimagge jhānābhīnivese suddhikapaṭipadā suddhikasūñnatā suñnatapaṭipadā suddhika-appaṇihitaṃ appaṇihitapaṭipadāti imesu pañcasu ṭhānesu dvinnam dvinnam catukkapañcakanayānam vasena dasa nayā honti, evaṃ sesesupīti vīsatiyā abhinivesesu dve nayasatāni. Tāni catūhi adhipatīhi catuguṇitāni aṭṭha. Iti suddhikāni dve sādhipatīni² aṭṭhāti sabbampi nayasahassam hoti. Tathā vedanānupassanādīsu suddhikasatipaṭṭhāne cāti sotāpattimagge pañca nayasahassāni. Yathā ca sotāpattimagge, evaṃ sesamaggasupīti kusale vīsati nayasahassāni.

Suñnatāpaṇihitānimittādibhedesu pana tato tiguṇe vipāke saṭṭhi nayasahassānīti evameva sakiccasādhakānañceva saṃsiddhikakiccānañca kusalavipākasatipaṭṭhānānam niddesavasena duvidho kāyānupassanādivasena ca suddhikavasena ca kusale pañcannam vipāke pañcannanti dasannam niddesavārānam vasena dasappabhedo asītinayasahassappaṭimaṇḍito abhidhammabhājanīyaniddeso.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

386. Pañhāpucchake Pāli-anusāreneva satipaṭṭhānānam kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbānipi etāni appamāṇam

1. Abhi 1. 87, 125 piṭṭhādīsu.

2. Sādhipatīhi (Ka)

nibbānaṃ ārabha pavattanato appamāṇārammaṇāneva, na
 maggārammaṇāni. Sahajātahetuvasena pana maggaHetukāni, vīriyaṃ vā
 vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhīpatīni,
 chandacittajeṭṭhakāya maggabhāvanāya navattabbāni maggādhīpatīni
 phalakālepi navattabbāneva. Atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi navattabbāni.
 Nibbānassa pana batiddhādharmattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti
 evametasmim pañhāpucchake nibbattitalokuttarāneva satipaṭṭhānāni¹
 kathitāni. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmiṃyeva
 lokiya lokuttaramissakā satipaṭṭhānā kathitā,
 abhidhammabhājanīyapañhāpucchakesu pana lokuttarāyevāti evamayam
 Satipaṭṭhānavibhaṅgopi teparivaṭṭam nīharitvā bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Satipaṭṭhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Satipaṭṭhānāti (Ka)

8. Sammappadhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

390. Idāni tadanantare Sammappadhānavibhaṅge **cattāro**ti gaṇanaparicchedo, tena na tato heṭṭhā na uddhanti sammappadhānaparicchedaṃ dīpeti. **Sammappadhānā**ti kāraṇappadhānā upāyappadhānā yonisopadhānā. **Idha bhikkhū**ti imasmim̐ sāsane paṭipannako bhikkhu. **Anuppannānanti** anibbattānaṃ. **Pāpakānanti** lāmakānaṃ. **Akusalānaṃ dhammānanti** akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Anuppādāyāti** na uppādanatthāya. **Chandaṃ janetī**ti kattukamyatāsaṅkhātāṃ kusalacchandaṃ janeti uppādeti. **Vāyamatī**ti payogaṃ parakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti kāyikacetasiṃkāṃ vīriyaṃ karoti. **Cittaṃ paggaṇhātī**ti teneva sahaajātavīriyena cittaṃ ukkhipati. **Padahatī**ti padhānavīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāripi padāni āsevanābhāvanābahulīkammaṣātaṇṇakiriyāhi yojetabbāni.

Uppannānaṃ pāpakānanti anuppannānanti avatṭabbataṃ āpannānaṃ pāpadhammānaṃ. **Pahānāyāti** pajahanatthāya. **Anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānanti** anibbattānaṃ kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Uppādāyāti** uppādanatthāya. **Uppannānanti** nibbattānaṃ. **Ṭhitiyāti** ṭhitatthāya. **Asammosāyāti** anassanattham̐. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Bhāvanāyāti** vaḍḍhiyā. **Pāripūriyāti** paripūraṇatthāya. Ayaṃ tāva catunnaṃ sammappadhānānaṃ uddesavārasena ekapadiko atthuddhāro.

391. Idāni paṭipāṭiyā tāni padāni bhājetvā dassetuṃ **kathaṇca bhikkhu** **anuppannānanti**-ādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha yaṃ heṭṭhā dhammasaṅgahe āgatasadisam̐, taṃ tassa vaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditaḍḍhaṃ. Yaṃ pana tasmiṃ anāgataṃ, tattha chandaniddese tāva **yo chandoti** yo chandaniyavasena chando. **Chandikatāti** chandikabhāvo, chandakaraṇākāro vā. **Kattukamyatāti** kattukāmatā. **Kusaloti** cheko. **Dhammacchandoti** sabhāvacchando. Ayañhi chando nāma taṇhāchando diṭṭhichando vīriyachando dhammacchandoti bahuvidho nānappakāraṇiko.

Tesu dhammacchandoti imasmiṃ ṭhāne kattukamyatākusaladhammacchando adhippeto.

Imaṃ chandaṃ janetīti chandaṃ kurumānova chandaṃ janeti nāma. **Sañjanetī**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Uṭṭhapetī**ti chandaṃ kurumānova taṃ uṭṭhapeti nāma. **Samuṭṭhapetī**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Nibbattetī**ti chandaṃ kurumānova taṃ nibbattetī nāma. **Abhinibbattetī**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Api ca chandaṃ karontova chandaṃ **janeti** nāma. Tameva satataṃ karonto **sañjaneti** nāma. Kenacideva antarāyena patitaṃ puna ukkhipanto **uṭṭhapeti** nāma. Pabandhaṭṭhitaṃ pāpento **samuṭṭhapeti** nāma. Taṃ pākaṭaṃ karonto **nibbattetī** nāma. Anosakkanatāya alīnavuttitāya anolīnavuttitāya abhimukhabhāvena nibbattento **abhinibbattetī** nāma.

394. Vīriyaniddese vīriyaṃ karontova vīriyaṃ **ārabhati** nāma. Dutiyaṃ padaṃ upasaggena vaḍḍhitaṃ. Vīriyaṃ karontoyeva ca **āsevati bhāveti** nāma. Punappunaṃ karonto **bahulīkaroti**. Āditova¹ karonto **ārabhati**. Punappunaṃ karonto **samārabhati**. Bhāvanāvasena bhajanto **āsevati**. Vaḍḍhento **bhāveti**. Sabbakiccesu tadeva bahulīkaronto **bahulīkarotī**ti veditabbo.

395. Cittapaggahaniddese vīriyapaggahena yojento cittaṃ **paggaṇhāti**, ukkhipatīti attho. Punappunaṃ paggaṇhanto **sampaggaṇhāti**. Evaṃ sampaggaṇhitaṃ yathā na patati, tathā naṃ vīriyupatthambhena upatthambhento **upatthambheti**. Upatthambhitampi thirabhāvatthāya punappunaṃ upatthambhento **paccupatthambheti** nāma.

406. **Ṭhitiyā**tipadassa niddese sabbesampi asammosādīnaṃ ṭhitivevacanabhāvaṃ dassetuṃ **yā ṭhiti so asammosoti**-ādi vuttaṃ. Ettha hi heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ padaṃ uparimassa uparimassa padassa attho, uparimaṃ uparimaṃ² heṭṭhimassa heṭṭhimassa atthotipi vattuṃ vaṭṭati. Sesam sabbattha uttānatthamevāti. Ayaṃ tāva Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ panettha vinicchayakathā ayañhi sammappadhānakathā nāma duvidhā lokiyā lokuttarā ca. Tattha lokiyā sabbapubbabhāge hoti,

1. Ādito vā (?)

2. Uparimaṃ uparimaṃ padaṃ (Sī, Syā)

sā Kassapasamyuttapariyāyena lokiyamaggakkhaṇe veditabbā. Vuttañhi tattha—

“(Cattārome āvuso sammappadhānā. Katame cattāro.)¹ Idhāvuso bhikkhu ‘anuppannā me pāpakā akusalā dhammā uppajjamānā anattāya saṁvatteyyun’ti ātappaṃ karoti, ‘uppannā me pāpakā akusalā dhammā appahīyamānā anattāya saṁvatteyyun’ti ātappaṃ karoti, ‘anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā anattāya saṁvatteyyun’ti ātappaṃ karoti, ‘uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anattāya saṁvatteyyun’ti ātappaṃ karoti”².

Ettha ca **anuppannā kusalā dhammā**ti samathavipassanā ceva maggo ca. **Uppannā kusalā** nāma samathavipassanāva. Maggo pana sakim uppajjitvā nirujjhamāno anattāya saṁvattanako nāma natthi. So hi phalassa paccayaṃ datvāva nirujjhati, purimasmiṃ vā samathavipassanāva gahetabbāti vuttaṃ. Tam pana na yuttaṃ.

Tattha “uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anattāya saṁvattanti”ti atthassa āvibhāvatthaṃ idaṃ vatthu eko kira khīṇāsavattothero “mahācetiyaṇca mahābodhiṇca vandissāmi”ti samāpattilābhinā bhaṇḍagāhakaśāmaṇerena saddhiṃ janapadato mahāvihāraṃ āgantvā vihārapariveṇaṃ³ pāvisi. Sāyanhasamaye mahābhikkhusaṃghe cetiyaṃ vandamāne cetiyaṃ vandanatthāya na nikkhami. Kasmā? Khīṇāsavānañhi tīsu ratanesu mahantaṃ gāravaṃ hoti. Tasmā bhikkhusaṃghe vanditvā paṭikkante manussānaṃ sāyamāsabhuttavelāya sāmaṇerampi ajānāpetvā “cetiyaṃ vandissāmi”ti ekakova nikkhami. Sāmaṇero “kim nu kho thero avelāya ekakova gacchati, jānissāmi”ti upajjhāyassa padānupadikova nikkhami. Thero anāvajjanena tassa āgamaṇaṃ ajānanto dakkhiṇadvārena mahācetiyaṅgaṇaṃ āruḷho. Sāmaṇeropi anupadaṃyeva āruḷho.

1. () Pāḷiyaṃ natthi.

2. Saṃ 1. 401 piṭṭhe.

3. Piṅgaraparive ṇaṃ (Syā), piyaṅgapariveṇaṃ (Ka)

Mahāthero mahācetiyaṃ ulloketvā¹ Buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā sabbaṃ cetaso samannāharitvā haṭṭhapahaṭṭho mahācetiyaṃ vandati. Sāmaṇero therassa vandanākāraṃ disvā “upajjhāyo me ativiya pasannacitto vandati, kiṃ nu kho pupphāni labhitvā pūjaṃ kareyyā”ti cintesi. There vanditvā uṭṭhāya sirasi añjaliṃ ṭhapetvā mahācetiyaṃ ulloketvā ṭhite sāmaṇero ukkāsitvā attano āgatabhāvaṃ jānāpesi. Thero parivattetvā olokento “kadā āgatosī”ti pucchi. Tumhākaṃ cetiyaṃ vandanakāle bhante, ativiya pasannā cetiyaṃ vandittha, kinnu kho pupphāni labhitvā pūjeyyāthāti. Āma sāmaṇera imasmiṃ cetiye viya aññatra ettakaṃ dhātunidhānaṃ nāma natthi, evarūpaṃ asadisāṃ mahāthūpaṃ pupphāni labhitvā ko na pūjeyyāti. Tena hi bhante adhivāsetha, āharissāmīti tāvadeva jhānaṃ samāpajjitvā iddhiyā Himavantaṃ gantvā vaṇṇagandhasampannāni pupphāni gahetvā parissāvanaṃ pūretvā mahāthere dakkhiṇamukhato pacchimamukhaṃ asampattheyeva āgantvā pupphaparissāvanaṃ hatthe ṭhapetvā “pūjetha bhante”ti āha. Thero atimandāni no sāmaṇera pupphānīti āha. Gacchatha bhante Bhagavato guṇe āvajjetvā pūjethāti.

Thero pacchimamukhanissitena sopānena āruyha kucchivedikābhūmiyaṃ pupphapūjaṃ kātuṃ āraddho. Vedikābhūmi paripuṇṇā, pupphāni patitvā dutiyabhūmiyaṃ jaṇṇupparāmaṇena odhinā pūrayimsu. Tato otaritvā pādapiṭṭhikapantiṃ pūjesi, sāpi paripūri. Paripuṇṇabhāvaṃ ña tvā heṭṭhimatale vikiranto agamāsi, sabbacetiyaṅgaṇaṃ paripūri. Tasmiṃ paripuṇṇe “sāmaṇera pupphāni na khīyanti”ti āha. Parissāvanaṃ bhante adhomukhaṃ karoṭhāti. Adhomukhaṃ katvā cālesi, tadā pupphāni khīṇāni. Thero parissāvanaṃ sāmaṇerassa datvā saddhiṃ hatthipākārena² cetiyaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditvā pariveṇaṃ gacchanto cintesi “yāva mahiddhiko vatāyaṃ sāmaṇero, sakkhissati nu kho imaṃ iddhānubhāvaṃ rakkhituṃ”ti³. Tato “na sakkhissati”ti disvā sāmaṇeraṃ āha “sāmaṇera tvaṃ idāni mahiddhiko, evarūpaṃ pana iddhiṃ nāsetvā

1. Oloketvā (Sī, Syā, Ka)

2. Saṭṭhihatthapākārena (Syā, Ka)

3. Rakkhituṃ noti (Sī, Syā)

pacchimakāle kāṇapesakāriyā hatthena madditamkāñjiyaṃ pivissasī”ti. Daharakabhāvassa nāmesa doso, yaṃ so upajjhāyassa kathāya saṃvejetvā “kammaṭṭhānaṃ me bhante ācikkhathā”ti na yāci. “Amhākaṃ upajjhāyo kiṃ vadatī”ti taṃ pana asuṇanto viya agamāsī.

Thero mahācetiyañca mahābodhiñca vanditvā sāmaṇeraṃ pattacīvaraṃ gāhāpetvā anupubbena Kuṭṭhitissamahāvihāraṃ agamāsī. Sāmaṇero upajjhāyassa padānupadiko hutvā bhikkhācāraṃ na gacchati, “kataraṃ gāmaṃ pavisatha bhante”ti pucchitvā pana “idāni me upajjhāyo gāmadvāraṃ sampatto bhavissatī”ti ña tvā attano ca upajjhāyassa ca pattacīvaraṃ gahetvā ākāsenāgantvā therassa pattacīvaraṃ datvā piṇḍāya pavisati. Thero sabbakālaṃ ovadati “sāmaṇera mā evamakāsi, puthujjaniddhi nāma calā anibaddhā, asappāyaṃ rūpādi-ārammaṇaṃ labhitvā appamattakeneva bhijjati, santāya samāpattiyā parihīnā brahmacariyavāse santhambhituṃ na sakkontī”ti. Sāmaṇero “kiṃ kathesi mayhaṃ upajjhāyo”ti sotuṃ na icchati, tatheva karoti. Thero anupubbena cetiyavandanaṃ karonto Kammupendavihāraṃ¹ nāma gato. Tattha vasantepi there sāmaṇero tatheva karoti.

Athekadivasam ekā pesakāradhītā abhirūpā paṭhamavaye ṭhitā Kammupendagāmato nikkhamitvā padumassaraṃ oruyha gāyamānā pupphāni bhañjati, tasmim samaye sāmaṇero padumassaramatthakena gacchati, gacchanto pana sakkaralasikāya² kāṇamakkhikā viya tassā gītasadde bajjhi. Tāvadeva iddhi antarahitā, chinnaṃ pakkho kāko viya ahosi. Santasamāpattibalena pana tattheva udakapiṭṭhe apatitvā simbalitūlaṃ viya patamānaṃ anupubbena padumassaratīre aṭṭhāsī. So vegena gantvā upajjhāyassa pattacīvaraṃ datvā nivatti. Mahāthero “pagevetam mayā diṭṭhaṃ, nivāriyamānopi na nivattissatī”ti kiñci avatvā piṇḍāya pāvisi.

Sāmaṇero gantvā padumassaratīre aṭṭhāsī tassā paccuttaraṇaṃ āgamayamāno. Sāpi sāmaṇeraṃ ākāsenā gacchantañca punāgantvā ṭhitañca disvā

1. Kampupelandavihāraṃ (Sī), kambupeṇḍavihāraṃ (Syā)

2. Sakkaralasikāya (Sī, Syā), silesikāya (Ma-Ṭṭha 3. 171 piṭṭhe.)

“addhā esa maṃ nissāya ukkaṇṭhito”ti ña tvā “paṭikkama sāmaṇerā”ti āha. Sopi paṭipakkami. Itarā paccuttarivā sāṭakaṃ nivāsetvā taṃ upasaṅkamitvā “kiṃ bhante”ti pucchi. So tamatthaṃ ārocesi. Sā bahūhi kāraṇehi gharāvāse ādīnavaṃ brahmacariyavāse ānisaṃsaṇca dassetvā ovadamānāpi tassa ukkaṇṭhaṃ vinodetuṃ asakkontī “ayaṃ mama kāraṇā evarūpāya iddhiyā parihīno, na dāni yuttaṃ pariccajitun”ti “idheva tiṭṭhā”ti vatvā gharaṃ gantvā mātāpitūnaṃ taṃ pavattim ārocesi. Tepi āgantvā nānappakāraṃ ovadamānā vacanaṃ aggaṇhantaṃ āhaṃsu “tvaṃ amhe uccākulāti sallakkhesi¹, mayaṃ pesakārā. Sakkhissasi pesakārakammaṃ kātun”ti. Sāmaṇero āha “upāsaka gihibhūto nāma pesakārakammaṃ vā kareyya naḷakārakammaṃ vā, kiṃ iminā, mā sāṭakamatte lobhaṃ karoṭhā”ti. Pesakārako udare baddhasāṭakaṃ datvā gharaṃ netvā dhītaraṃ adāsi.

So pesakārakammaṃ uggaṇhitvā pesakārehi saddhiṃ sālāya kammaṃ karoti. Aññesaṃ itthiyo pātova bhattaṃ sampādetvā āharimsu. Tassa bhariyā na tāva āgacchati, so itaresu kammaṃ vissajjetvā bhuñjamānesu tasaraṃ vaṭṭento nisīdi. Sā pacchā āgamāsi. Atha naṃ so “aticirena āgatāsī”ti tajjesi. Mātugāmo ca nāma api cakkavattirājānaṃ attani paṭibaddhacittaṃ ña tvā dāsaṃ viya sallakkheti. Tasmā sā evamāha “aññesaṃ ghare dārupaṇṇaloṇādāni sannihitāni, bāhirato āharitvā dāyakā pesakārakāpi atthi, ahaṃ pana ekikā, tvampi mayhaṃ ghare idaṃ atthi idaṃ natthīti na jānāsi. Sace icchasi, bhuñja, no ce icchasi, mā bhuñjā”ti. So “na kevalaṃ ussūre bhattaṃ āharasi, vācāyapi maṃ ghaṭṭesi”ti kujjhitvā aññaṃ paharaṇaṃ apassanto tameva tasaradaṇḍakaṃ tasarato luñcitvā khiṇi. Sā taṃ āgacchantam disvā īsakaṃ parivatti. Tasaradaṇḍakassa ca koṭi nāma tikhiṇā hoti, sā tassā parivattamānāya akkhikoṭiyaṃ pavisitvā aṭṭhāsi. Sā ubhoḥi hatthehi vegena akkhiṃ aggaḥesi, bhinnatṭhānato lohitaṃ paggharati.

1. Uccākulikāti mā sallakkhesi (Sī)

So tasmim kāle upajjhāyassa vacanaṃ anussari “idaṃ sandhāya maṃ upajjhāyo ‘anāgate kāle kāṇapesakāriyā hatthena madditaṃ kañjiyaṃ pivissasī’ti āha, idaṃ therena diṭṭhaṃ bhavissati, aho dīghadassī ayyo”ti mahāsaddena rodituṃ ārabhi. Tamenam aññe “alaṃ āvuso mā rodi, akkhi nāma bhinnam na sakkā rodanena paṭipākatikaṃ kātun”ti āhaṃsu. So “nāhaṃ etamatthaṃ rodāmi, apica kho idaṃ sandhāya rodāmi”ti sabbaṃ pavattiṃ paṭipāṭiyā kathesi. Evaṃ uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anathāya saṃvattanti.

Aparampi vatthu—tiṃsamattā bhikkhū kalyāṇiyaṃ mahācetiyaṃ vanditvā aṭavimaggena mahāmaggaṃ otaramānā antarāmagge jhāmakkhette kammaṃ katvā āgacchantaṃ ekaṃ manussaṃ addasaṃsu. Tassa sarīraṃ masimakkhitaṃ hoti, masimakkhitameva ca ekaṃ kāsavaṃ kacchaṃ piḷetvā nivatthaṃ, olokiyamāno jhāmakhāṇuko viya¹ khāyati. So divasabhāge kammaṃ katvā upaḍḍhajhāyamānānaṃ² dārūnaṃ kalāpaṃ ukkhipitvā piṭṭhiyaṃ vippakiṇṇehi kesehi kummaggena āgantvā bhikkhūnaṃ sammukhe aṭṭhāsi. Sāmaṇerā disvā aññamaññaṃ olokayamānā “āvuso tuyhaṃ pitā tuyhaṃ mahāpitā tuyhaṃ mātulo”ti hasamānā gantvā “ko nāmosi tvaṃ upāsakā”ti nāmaṃ pucchimsu. So nāmaṃ pucchito vippaṭisārī hutvā dārūkalāpaṃ chaḍḍetvā vatthaṃ saṃvidhāya nivāsetvā mahāthere vanditvā “tiṭṭhatha tāva bhante”ti āha. Mahātherā aṭṭhaṃsu.

Daharasāmaṇerā āgantvā mahātherānaṃ sammukhāpi parihasaṃ karonti. Upāsako āha “bhante tumhe maṃ passitvā parihasatha, ettakeneva matthakaṃ pattamhāti sallakkhetha. Ahampi pubbe tumhādisova samaṇo ahosiṃ, tumhākaṃ pana cittekaggatāmattampi natthi. Ahaṃ imasmim sāsane mahiddhiko mahānubhāvo ahosiṃ, ākāsaṃ gahetvā pathaviṃ karomi, pathaviṃ ākāsaṃ. Dūraṃ gaṇhitvā santikaṃ karomi, santikaṃ dūraṃ. Cakkavāḷasahassaṃ khaṇena vinivijjhāmi, hatthe me passatha, idāni pana makkaṭaṭhatthasadisā. Ahaṃ imeheva hatthehi idha nisinno va candimasūriye parāmasiṃ. Imesaṃyeva pādānaṃ candimasūriye pādakathalikaṃ katvā nisīdim. Evarūpā me iddhi pamādena antarahitā, tumhe mā pamajjittha. Pamādena hi

1. Jhāmakhāṇu viya (Ka)

2. Upaḍḍhajhāmakānaṃ (Sī, Ka)

evarūpaṃ byasaṇaṃ pāpuṇanti. Appamattā viharantā jātijarāmarāṇassa antaṃ karonti. Tasmā tumhe maññeva ārammaṇaṃ karitvā appamattā hotha bhante”ti tajjetvā ovādamadāsi. Te tassa kathentasseva saṃvegaṃ āpajjitvā vipassamānā tiṃsa janā tattheva arahattaṃ pāpuṇimsūti. Evampi uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anattāya saṃvattantīti veditabbā. Ayaṃ tāva lokiyasammappadhānakathāya vinicchayo.

Lokuttaramaggakkhaṇe panetaṃ ekameva vīriyaṃ catukiccasādhanavasena cattāri nāmāni labhati. Tattha **anuppannānanti** asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇavasena vā anuppannānaṃ. Aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā pāpakā akusalā dhammā nāma natthi. Anuppannā pana uppajjamānāpi eteveya uppajjanti, pahīyamānāpi eteveya pahīyanti.

Tattha ekaccassa vattavasena kilesā na samudācaranti, ekaccassa ganthadhutaṅgasamādhivipassanā navakammikānaṃ aññataravasena. Kathaṃ? Ekacco hi vattasampanno hoti, tassa dvāsītikhuddakavattāni¹ cuddasa mahāvattāni² cetiyaṅgaṇa bodhiyaṅgaṇa pāṇiyamāla uposathāgāra āgantukagamikavattāni ca karontasseva kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa vattaṃ vissajjetvā bhinnavattassa vicarato ayonisomanasikārañceva sativossaggaṇca āgama uppajjanti. Evaṃ asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco ganthayutto hoti, ekampi nikāyaṃ gaṇhāti, dvepi tayopi cattāropi pañcapi. Tasseva Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ atthavasena Pāḷivasena nusandhivasena pubbāparavasena gaṇhantassa sajjhāyantassa cintentassa vācentassa desetassa pakāsentassa kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa ganthakammaṃ pahāya kusītassa vicarato ayonisomanasikārasativossagge āgama uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana dhutaṅgadharo hoti, terasa dhutaṅgaguṇe samādāya vattati, tassa dhutaṅgaguṇe pariharantassa kilesā okāsaṃ na labhanti.

1. Vi 4. 239 piṭṭhādīsu.

2. Vi 4. 373 piṭṭhādīsu.

aparabhāge panassa dhutaṅgāni vissajjetvā bāhullāya āvaṭṭassa¹ vicarato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana aṭṭhasu samāpattīsu ciñṇavasī hoti. Tassa paṭhamajjhānādīsu āvajjanavasī-ādīnaṃ vasena viharantassa kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa parihīnajjhānassa vā vissaṭṭhajjhānassa vā bhassādīsu anuyuttassa viharato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma.

Ekacco pana vipassako hoti, sattasu vā vipassanāsu² aṭṭhārasasu vā mahāvīpassanāsu kammaṃ karonto viharati. Tassevaṃ viharato kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa vipassanākammaṃ pahāya kāyadalhībahulassa viharato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma.

Ekacco pana navakammiko hoti, uposathāgārābhojanasālādīni karoti. Tassa tesaṃ upakaraṇāni cintentassa kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa navakamme niṭṭhite vā vissaṭṭhe vā ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma.

Ekacco pana brahmalokā āgato suddhasatto hoti, tassa anāsevanāya kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa laddhāsevanassa ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma. Evaṃ tāva asamudācāravasena anuppannatā veditabbā.

Kathaṃ ananubhūtārammaṇavasena? Idhekacco ananubhūtapubbaṃ manāpiyādibhedāṃ ārammaṇaṃ labhati, tassa tattha ayonisomanasikārasativossagge āgamma rāgādayo kilesā uppajjanti. Evaṃ

1. Āvattassa (Sī), āvaṭṭantassa (Syā)

2. Khu 9. 406 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

ananubhūtārammaṇavasena anuppannā uppajjanti nāma.
Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekameva vīriyaṃ.

Ye ca evaṃ anuppannā uppajjeyyūṃ, te yathā neva uppajjanti, evaṃ nesaṃ anuppādakiccaṃ uppannānaṃca pahānakiccaṃ sādheti. Tasmā **uppannānaṃ pāpakānanti** ettha pana catubbidham uppannaṃ vattamānuppannaṃ bhutvā vigatuppannaṃ okāsakatuppannaṃ bhūmiladdhuppannanti. Tattha ye kilesā vijjamānā uppādādisamaṅgino, idaṃ **vattamānuppannaṃ** nāma. Kamme pana javite ārammaṇarasāṃ anubhavitvā niruddhavipāko bhutvā vigataṃ nāma. Kammaṃ uppajjitvā niruddham bhutvā¹ vigataṃ nāma. Tadubhayampi **bhutvā vigatuppannanti** saṅkhaṃ gacchati. Kusalākusalakammaṃ aññassa kammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti. Evaṃ kate okāse vipāko uppajjamāno okāsakaraṇato paṭṭhāya uppannoti vuccati. Idaṃ **okāsakatuppannaṃ** nāma.

Pañcakkhandhā pana vipassanāya bhūmi nāma, te atītādibhedā honti. Tesu anusayitakilesā pana atītā vā anāgatā vā paccuppannā vāti na vattabbā. Atītakkhandhesu anusayitāpi hi appahīnāva honti. Anāgatakkhandhesu, paccuppannakkhandhesu anusayitāpi appahīnāva honti. Idaṃ **bhūmiladdhuppannaṃ** nāma. Ten’āhu porāṇā—“tāsu tāsu bhūmīsu asamugghātītā kilesā bhūmiladdhuppannāti saṅkhaṃ gacchantī”ti.

Aparampi catubbidham uppannaṃ samudācāruppannaṃ ārammaṇādhiḡahituppannaṃ avikkhambhituppannaṃ asamugghātītuppannanti. Tattha sampati vattamānaṃyeva **samudācāruppannaṃ** nāma. Sakiṃ cakkhūni ummīletvā ārammaṇe nimitte ḡahite anussarītānussaritakkhaṇe kilesā nupajjissantīti na vattabbā. Kasmā? Ārammaṇassa adhiḡahitattā. Yathā kiṃ? Yathā khīrarukkhaṃ kuṭṭhāriyā āhatahataṭṭhāne khīraṃ na nikkhamissatīti na vattabbaṃ, evaṃ. Idaṃ **ārammaṇādhiḡahituppannaṃ** nāma. Samāpattiyā avikkhambhitakilesā pana imasmīṃ nāma ṭhāne nupajjissantīti na vattabbā, kasmā? Avikkhambhi tattā. Yathā kiṃ? Yathā sace khīrarukkhaṃ kuṭṭhāriyā āhaneyyūṃ, imasmīṃ nāma ṭhāne khīraṃ na

1. Bhavitvā (Ma-Ṭṭha 3. 173 piṭṭhe.)

nikkhomeyyāti na vattabbaṃ, evaṃ. Idaṃ **avikkhambhituppannaṃ** nāma. Maggena asamugghātita kilesā pana bhavagge nibbattassāpi nuppajjissantīti purimanayeneva vitthāretabbaṃ. Idaṃ **asamugghātītuppannaṃ** nāma.

Imesu uppannesu vattamānuppannaṃ bhutvāvigatuppannaṃ okāsakatuppannaṃ samudācāruppannanti catubbidhaṃ uppannaṃ na maggavajjhaṃ, bhūmiladdhuppannaṃ ārammaṇādhigahituppannaṃ avikkhambhi tuppannaṃ asamugghātītuppannanti catubbidhaṃ maggavajjhaṃ. Maggo hi uppajjamāno ete kilese pajahati. So ye kilese pajahati, te atītā vā anāgatā vā paccuppannā vāti na vattabbā. Vuttampi cetam—

“Hañci atīte kilese pajahati, tena hi khīṇaṃ khepeti, niruddhaṃ nirodheti, vigataṃ vigameti, atthaṅgataṃ atthaṃ gameti, atītāṃ yaṃ natthi, taṃ pajahati. Hañci anāgate kilese pajahati, tena hi ajātaṃ pajahati, anibbattaṃ, anuppannaṃ, apātubhūtaṃ pajahati. Anāgataṃ yaṃ natthi, taṃ pajahati. Hañci paccuppanne kilese pajahati, tena hi ratto rāgaṃ pajahati, duṭṭho dosaṃ, mūlho mohaṃ, vinibaddho mānaṃ, parāmaṭṭho diṭṭhiṃ, vikkhepagato uddhaccaṃ, aniṭṭhaṅgato vicikicchā, thāmagato anusayaṃ pajahati, kaṇhasukkadhammā yuganaddhā samameva vattanti. Saṃkilesikā maggabhāvanā hoti -pa- tena hi natthi maggabhāvanā, natthi phalasacchikiriya, natthi kilesappahānaṃ, natthi dhammābhisamayoti. Atthi maggabhāvanā -pa- atthi dhammābhisamayoti. Yathā kathaṃ viya, seyyathāpi taruṇo rukkho -pa- apātubhūtāyeva na pātubhavanti”¹.

Iti Pāḷiyaṃ ajātaphalarukkho āgato, jātaphalarukkheṇa pana dīpetabbaṃ. Yathā hi saphalo taruṇa-ambarukkho, tassa phalāni manussā paribhuñjeyyuraṃ, sesāni pātetvā pacchiyo pūreyyuraṃ, atha añño puriso taṃ pharasunā chindeyya. Tenassa neva atītāni phalāni nāsītāni honti, na anāgatapaccuppannāni ca nāsītāni. Atītāni hi manussehi paribhuttāni, anāgatāni anibbattāni, na sakkā

1. Khu 9. 394 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

nāsetum. Yasmiṃ pana samaye so chinno, tadā phalāniyeva natthīti paccuppannānīpi anāsītāni. Sace pana rukkho acchinno assa, athassa pathavīrasaṇca āporasaṇca āgamma yāni phalāni nibbatteyyum, tāni nāsītāni honti. Tāni hi ajātāneva na jāyanti, anibbattāneva na nibbattanti, apātubhūtāneva na pātubhavanti. Evameva maggo nāpi atītādibhede kilese pajahati, nāpi na pajahati. Yesañhi kilesānaṃ maggena khandhesu apariññātesu uppatti siyā, maggena uppajjitvā khandhānaṃ pariññātattā te kilesā ajātāva na jāyanti, anibbattāva na nibbattanti, apātubhūtāva na pātubhavanti. Taruṇaputtāya itthiyā puna avijāyanatthaṃ byādhītānaṃ rogavūpasamatthaṃ pītabhesajjehi cāpi ayamatto vibhāvetabbo. Evaṃ maggo ye kilese pajahati, te atītā vā anāgatā vā paccuppannā vāti na vattabbā. Na ca maggo kilese na pajahati. Ye pana maggo kilese pajahati, te sandhāya “uppannānaṃ pāpakānaṃ”ti-ādi vuttaṃ.

Na kevalaṇca maggo kileseyeva pajahati, kilesānaṃ pana appahīnattā ye uppajjeyyūṃ upādinnakkhandhā, tepī pajahatiyeva. Vuttampi cetāṃ “sotāpattimaggañāṇena abhisankhāraviññāṇassa nirodhena satta bhavē ṭhapetvā anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyūṃ nāmaṇca rūpaṇca, etthehe nirujjhantī”ti¹ vitthāro. Iti maggo upādinnato anupādinnato ca vuṭṭhāti. Bhavavasena pana sotāpattimaggo apāyabhavato vuṭṭhāti, sakadāgāmimaggo sugatibhavekadesato, anāgāmimaggo sugatikāmabhavato vuṭṭhāti. Arahattamaggo rūpārūpabhavato vuṭṭhāti. Sabbabhavehi vuṭṭhātiyevātipi vadanti.

Atha maggakkhaṇe kathaṃ anuppannānaṃ uppādāya bhāvanā hoti, kathaṃ vā uppannānaṃ ṭhitiyāti. Maggappavattiyā eva. Maggo hi pavattamāno pubbe anuppannapubbattā anuppanno nāma vuccati. Anāgatapubbaṃ hi ṭhānaṃ gantvā ananubhūtapubbaṃ vā ārammaṇaṃ anubhavītvā vattāro bhavanti “anāgataṭṭhānaṃ āgatamha, ananubhūtaṃ ārammaṇaṃ anubhavāmā”ti. Yā cassa pavatti, ayameva ṭhiti nāmāti ṭhitiyā bhāvetīti vattum vaṭṭati. Evametassa bhikkhuno idaṃ lokuttaramaggakkhaṇe vīriyaṃ “anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ

1. Khu 8. 33 Cūlaniddese.

anuppādāyā”ti-ādini cattāri nāmāni labhati. Ayaṃ lokuttaramaggakkhaṇe sammappadhānakathā. Evamettha lokiyalokuttaramissakā sammappadhānā niddiṭṭhāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

408. Abhidhammabhājanīye sabbānipi sammappadhānāni Dhammasaṅgaṇīyaṃ¹ vibhattassa desanāyassa mukhamattameva dassentena niddiṭṭhāni. Tattha nayabhedo veditabbo. Kathaṃ? Paṭhamasammappadhāne tāva sotāpattimagge jhānābhinivese suddhikapaṭipadā suddhikasūñṇatā suñṇatapaṭipadā suddhika-appaṇihitā appaṇihitapaṭipadāti imesu pañcasu ṭhānesu dvinnāṃ dvinnāṃ catukkapañcakanayānaṃ vasena dasa nayā honti. Evaṃ sesesupīti vīsatiyā abhinivesesu dve nayasatāni. Tāni catūhi adhipatīhi catugguṇitāni aṭṭha. Iti suddhikāni dve sādhipatīni aṭṭhāti sabbampi nayasahassaṃ hoti. Tathā dutiyasammappadhānādīsu suddhikasammappadhāne cāti sotāpattimagge pañcanayasahassāni. Yathā ca sotāpattimagge, evaṃ sesamaggasupīti kusalavaseneva vīsati nayasahassāni. Vipāke pana sammappadhānehi kattabbakiccaṃ natthīti vipākavāro na gahitoti. Sammappadhānāni panettha nibbattitalokuttarāneva kathitānīti veditabbāni.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

427. Pañhāpucchake Pāli-anusāreneva sammappadhānānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbānipi etāni appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabha pavattito appamāṇārammaṇāneva, na maggārammaṇāni. Sahajātahetuvasena pana maggahetukāni, vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā

1. Abhi 1. 87 piṭṭhe.

maggabhāvanākāle maggādhīpatīni, chandacittajēṭṭhikāya maggabhāvanāya na vattabbāni maggādhīpatīnīti. Vīriyajēṭṭhikāya pana aññassa vīriyassa abhāvā na vattabbāni maggādhīpatīnīti vā na maggādhīpatīnīti vā. Atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi na vattabbāni. Nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti evametasmim pañhāpucchake nibbattitalokuttarāneva sammappadhānāni kathitāni. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmim yeva lokiyalokuttaramissakā sammappadhānā kathitā. Abhidhammabhājanīyapañhāpucchakesu pana lokuttarāyevāti evamayaṃ Sammappadhānavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Sammappadhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Iddhipādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

431. Idāni tadanantare Iddhipādavibhaṅge **cattāro**ti gaṇanaparicchedo. **Iddhipādā**ti ettha ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontītipi iddhi. Paṭhamenatthena iddhi eva pādo iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyenatthena iddhiyā pādoti iddhipādo, pādoti patiṭṭhā adhigamupāyoti attho. Tena hi yasmā uparūparivisesasaṅkhātā iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, tasmā pādoti vuccati. Evaṃ tāva “cattāro iddhipādā”ti ettha attho veditabbo.

Idāni te bhājetvā dassetuṃ **idha bhikkhū**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. **Chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgatanti** ettha chandahetuko chandādhiko vā samādhī **chandasamādhī**. Kattukamyatāchandaṃ adhipatīṃ karitvā paṭiladdhasamādhissetaṃ adhivacanaṃ. Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā**. Catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetāṃ adhivacanaṃ. **Samannāgatanti** chandasamādhinā ca padhānasaṅkhārehi ca upetaṃ. **Iddhipādanti** nipphattipariyāyena vā ijjhanakatṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhīti saṅkhaṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ sesacittacetāsikarāsinti attho. Yañhi parato “iddhipādoti tathābhūtassa vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho”ti vuttaṃ, taṃ iminā atthena yujjati. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. Yatheva hi chandaṃ adhipatīṃ karitvā paṭiladdhasamādhī chandasamādhīti vutto, evaṃ vīriyaṃ -pa- cittaṃ. Vīmaṃsaṃ adhipatīṃ karitvā paṭiladdhasamādhī vīmaṃsasamādhīti vuccati.

Idāni chandasamādhī-ādīni padāni bhājetvā dassetuṃ **kathaṇca bhikkhū**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **chandaṃ ce bhikkhu adhipatīṃ karitvā**ti yadi bhikkhu chandaṃ adhipatīṃ chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā samādhīṃ paṭilabhati nibbatteti, evaṃ nibbattito ayaṃ samādhī chandasamādhī nāma vuccatīti attho.

Vīriyaṃ ceti-ādīsupi eseva nayo. **Ime vuccanti padhānasaṅkhārā**ti ettāvatā chandiddhipādaṃ bhāvayamānassa bhikkhuno padhānābhisaṅkhārasaṅkhātacatukiccasā- dhakaṃ vīriyaṃ kathitaṃ. **Tadekajjhaṃ abhisaññūhitvā**ti taṃ sabbaṃ ekato rāsiṃ katvāti attho. **Saṅkhyāṃ gacchatī**ti etaṃ vohāraṃ gacchatīti veditabbanti attho.

433. Idāni “chandasamādhīpadhānasaṅkhāro”ti etasmim padasamūhe chandādidhamme bhājetvā dassetuṃ **tattha katamo chandoti**-ādi āraddhaṃ. Taṃ uttānatthameva.

Upeto hotīti iddhipādasāṅkhāto dhammarāsi upeto hoti. **Tesaṃ dhammānanti** tesaṃ sampayuttānaṃ chandādidhammānaṃ. **Iddhi samiddhī**ti-ādīni sabbāni nipphattivevacanāneva. Evaṃ santepi ijjanakattṭhena **iddhi**. Sampuṇṇā iddhi **samiddhi**. Upasaggena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ. Ijjanākāro **ijjanā**. **Samijjanā**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Attano santāne pātubhāvavasena labhanaṃ **lābho**. Parihīnānampi vīriyārambhavasena puna lābho **paṭilābho**. Upasaggena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Pattī**ti adhiḡamo. Aparihānavasena sammā pattīti **sampatti**. **Phusanā**ti paṭilābhaphusanā. **Sacchikiriyā**ti paṭilābhasacchikiriyāva. **Upasampadā**ti p-aṭilābha-upasampadā evāti veditabbā.

Tathābhūtassāti tena ākārena bhūtassa, te chandādidhamme paṭilābhītvā ṭhitassāti attho. **Vedanākkhandhoti**-ādīhi chandādayo anto katvā cattāropi khandhā kathitā. **Te dhammeti** te cattāro arūpakkhandhe, chandādayo vā tayo dhammetipi vuttaṃ. **Āsevatī**ti-ādīni vuttatthāneva. Sesa-iddhipādaniddhesesupi imināva nayena attho veditabbo.

Ettāvatā kiṃ kathitanti? Catunnaṃ bhikkhūnaṃ matthakappattaṃ kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ. Eko hi bhikkhu chandaṃ avassayati, kattukamyatākusaladhammacchandena atthanipphattiyaṃ sati ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāroti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti. Eko vīriyaṃ avassayati, eko cittaṃ, eko paññaṃ avassayati, paññāya atthanipphattiyaṃ sati ahaṃ lokuttaradhammaṃ

nibbattessāmi, natthi mayham etassa nibbattane bhāroti paññaṃ jeṭṭhakaṃ paññaṃ dhuraṃ paññaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti.

Katham? Yathā hi catūsu amaccaputtesu ṭhānantaraṃ patthetvā vicarantesu eko upaṭṭhānaṃ avassayi, eko sūrabhāvaṃ, eko jātiṃ, eko mantam, katham? Tesu hi paṭhamo upaṭṭhāne appamādakāritāya atthanipphattiyā sati labbhamānaṃ “lacchāmetaṃ ṭhānantaran”ti upaṭṭhānaṃ avassayi. Duttiyo upaṭṭhāne appamattopi “ekacco saṅgāme paccupaṭṭhite saṅṭhātuṃ na sakkoti, avassaṃ kho pana rañño paccanto kuppissati. Tasmiṃ kuppite rathadhure kammaṃ katvā rājānaṃ ārādhetvā āharāpessāmetaṃ ṭhānantaran”ti sūrabhāvaṃ avassayi. Tatiyo “sūrabhāvepi sati ekacco hīnajātiko hoti, jātiṃ sodhetvā ṭhānantaraṃ dadantā mayham dassanti”ti jātiṃ avassayi. Catuttho “jātimāpi eko amantanīyo hoti, mantena kattabbakicce uppanne āharāpessāmetaṃ ṭhānantaran”ti mantam avassayi. Te sabbe pi attano attano avassayabalena ṭhānantarāni pāpuṇimsu.

Tattha upaṭṭhāne appamatto hutvā ṭhānantaraṃ patto viya chandaṃ avassāya kattukamyatākusaladhammacchandena “atthanipphattiyā sati ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayham etassa nibbattane bhāro”ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo Raṭṭhapālathero viya¹. So hi āyasmā chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Sūrabhāvena rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ patto viya vīriyaṃ jeṭṭhakaṃ vīriyaṃ dhuraṃ vīriyaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo Soṇathero viya². So hi āyasmā vīriyaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi.

Jātisampattiyā ṭhānantaraṃ patto viya cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ dhuraṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo Sambhūtatthero viya. So hi āyasmā cittaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Mantam avassāya ṭhānantarappatto viya vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ vīmaṃsaṃ dhuraṃ vīmaṃsaṃ pubbaṅgamaṃ

1. Ma 2. 244 piṭṭhe.

2. Vi 3. 267 piṭṭhe.

katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo thero mogharājā viya. So hi āyasmā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi.

Ettha ca¹ tayo chandasamādhīpadhānasaṅkhārāsaṅkhātā dhammā iddhīpi honti iddhīpādāpi, sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhīpādāyeva. Vīriyacittavīmaṃsasamādhīpadhānasaṅkhārāsaṅkhātāpi tayo dhammā iddhīpi honti iddhīpādāpi, sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhīpādāyeva. Ayam tāva abhedato kathā.

Bhedato pana chando iddhi nāma, chandadhurena bhāvitā cattāro khandhā chandiddhipādo nāma. Samādhī padhānasaṅkhāroti dve dhammā saṅkhārakkhandhavasena chandiddhipāde pavisanti. Pāde pavīṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Tattheva samādhī iddhi nāma, samādhidhurena bhāvitā cattāro khandhā samādhiddhipādo nāma. Chando padhānasaṅkhāroti dve dhammā saṅkhārakkhandhavasena samādhiddhipāde pavisanti. Pāde pavīṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭati eva. Tatthava padhānasaṅkhāro iddhi nāma, padhānasaṅkhārabhāvitā cattāro khandhā padhānasaṅkhāridhipādo nāma. Chando samādhīti dve dhammā saṅkhārakkhandhavasena padhānasaṅkhāridhipāde pavisanti. Pāde pavīṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭati eva. Tattheva vīriyaṃ iddhi nāma, cittaṃ iddhi nāma, vīmaṃsā iddhi nāma -pa-. Pāde pavīṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭati eva. Ayam bhedato kathā nāma.

Ettha pana abhinavaṃ natthi, gahitameva vibhūṭadhātukaṃ kataṃ. Kathaṃ? Chando samādhī padhānasaṅkhāroti ime tayo dhammā iddhīpi honti iddhīpādāpi, sesā sampayuttakā cattāro khandhā iddhīpādāyeva. Ime hi tayo dhammā ijḡhamānā sampayuttakehi catūhi khandhehi saddhimīyeva ijḡhanti, na vinā. Sampayuttakā pana cattāro khandhā ijḡhanakaṭṭhena iddhi nāma honti, paṭiṭṭhānaṭṭhena pādo nāma. Iddhīti vā iddhīpādoti vā na aññassa kassaci adhivacanaṃ, sampayuttakānaṃ catunnaṃ khandhānaṃyeva adhivacanaṃ. Vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsasamādhīpadhānasaṅkhāroti tayo dhammā -pa- catunnaṃ khandhānaṃyeva adhivacanaṃ.

Api ca pubbabhāgo pubbabhāgo iddhīpādo nāma, paṭilābho paṭilābho iddhi nāmāti veditabbo. Ayamatto upacārena vā vipassanāya vā dīpetabbo. Paṭhamajḡhānaparikammañhi iddhīpādo nāma, paṭhamajḡhānaṃ iddhi nāma.

1. Ettha pana (Sī, Syā)

Kenatthēna iddhi, kenatthēna pādoti. Ijjhanakaṭṭheneva iddhi, patiṭṭhānaṭṭheneva pādo. Evamidhāpi iddhīti vā pādoti vā na aññassa kassaci adhivacanaṃ, sampayuttakānaṃ catunnaṃ khandhānaṃyeva adhivacanaṃti. Evaṃ vutte pana idamāhaṃsu catunnaṃ khandhānameva adhivacanaṃ bhaveyya, yadi Satthā parato uttaracūḷabhājanīyaṃ nāma na āhareyya. Uttara-cūḷabhājanīye pana “chandoyeva chandiddhipādo, vīriyameva, cittameva, vīmaṃsāva vīmaṃsiddhipādo”ti kathitaṃ. Keci pana “iddhi nāma anipphannā, iddhipādo nipphanṇo”ti vadiṃsu. Tesāṃ vacanaṃ paṭikkhipitvā iddhipi iddhipādopi nipphanṇo tilakkhaṇabbhāhatoti sannitṭhānaṃ kataṃ. Iti imasmiṃ suttantabhājanīye lokiyalokuttaramissakā iddhipādā kathitāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

444. Abhidhammabhājanīyaṃ uttānatthameva. Nayā panettha gaṇetabbā. “Chandasamādhipadhānasāṅkhārasamannāgataṃ iddhipādāṃ bhāveti”ti vuttaṭṭhānasmiṃhi lokuttarāṇi cattārī nayasahassāṇi vibhattāṇi. Vīriyasamādhī-ādīsupi eśeva nayo. Tathā uttaracūḷabhājanīye chandiddhipāde cattārī nayasahassāṇi vibhattāṇi, vīriyacittavīmaṃsiddhipāde cattārī cattārīti sabbānipi aṭṭhannaṃ catukkāṇaṃ vasena dvattiṃsa nayasahassāṇi vibhattāṇi. Evameva nibbattitalokuttarāṇaṃyeva iddhipādāṇaṃ vasena dvattiṃsanayasahassappaṭimaṇḍitaṃ abhidhammabhājanīyaṃ kathitanti veditabbaṃ.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

462. Pañhāpucchake Pāḷi-anusāreṇeva iddhipādānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbepe appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabha pavattito appamāṇārammaṇā eva, na maggārammaṇā. Sahajātahetuvasena pana maggahetukā, na maggādhipatino. Cattāro hi adhipatayo aññamaññaṃ garuṃ na karonti. Kasmā? Sayam jeṭṭhakattā. Yathā hi samajātikā samavayā samathāmā samasippā cattāro rājaputtā attano attano jeṭṭhakatāya aññamaññaṃ apacitiṃ na karonti, evamimepi cattāro adhipatayo pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ jeṭṭhakadhammatāya aññamaññaṃ garuṃ na karontīti ekanteneva na maggādhipatino. Atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi na vattabbā. Nibbānassa pana bahiddhādhammatā bahiddhārammaṇā nāma hontīti evametasmim pañhāpucchake nibbattitalokuttarāva iddhipādā kathitā. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmimyeva lokiyalokuttaramissakā iddhipādā kathitā. Abhidhammabhājanīyapañhāpucchakesu pana lokuttarāyevāti evamayaṃ Iddhipādavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Iddhipādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bojjhaṅgavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

466. Idāni tadanantare Bojjhaṅgavibhaṅge **sattāti** gaṇanaparicchedo. **Bojjhaṅgāti** bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti **bojjhaṅgā**. Idam vuttam hoti—yā esā dhammasāmaggī yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhacca-paṭiṭṭhānāyūhana-kāmasukhattakilamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnam anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya sati-dhammavicaya-vīriya-pīti-passaddhi-samādhī-upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā bodhīti vuccati, bujjhati kilesasantānaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikaroti, tassā dhammasāmaggīsāṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi **bojjhaṅgā** jhānaṅga-maggaṅgādīni viya. Yo pan’esa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi **bojjhaṅgā** senaṅga-rathaṅgādayo viya. Ten’āhu Aṭṭhakathācariyā—“bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjhaṅgā”ti.

Api ca “bojjhaṅgāti ken’aṭṭhena bojjhaṅgā? Bodhāya samvattantīti bojjhaṅgā, bujjhantīti bojjhaṅgā, anubujjhantīti bojjhaṅgā, paṭibujjhantīti bojjhaṅgā, sambujjhantīti bojjhaṅgā”ti iminā Paṭisambhidānāyena’api¹ bojjhaṅgattho veditabbo.

Satisambojjhaṅgoti—ādīsu pasattho sundaro ca bojjhaṅgo sambojjhaṅgo, sati yeva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo**. Tattha upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇalakkhaṇo pītisambojjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepalakkhaṇo samādhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgo. Tesu “satiṇca khv’āhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmi”ti² vacanato sabbesaṃ bojjhaṅgānaṃ upakāraṇatā satisambojjhaṅgo paṭhamam vutto. Tato param “so tathā sato

1. Khu 9. 320 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicinatī”ti-ādinā¹ nayena evaṃ anukkamen’eva nikkhepapayojanaṃ Pāḷiyaṃ āgatameva.

Kasmā panete satt’eva vuttā anūnā anadhikāti?

Līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca. Ettha hi tayo bojjhaṅgā līnassa paṭipakkhā. Yath’āha—“yasmiṅca kho bhikkhave samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim̐ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāyā”ti². Tayo uddhaccassa paṭipakkhā. Yath’āha—“yasmiṅca kho bhikkhave samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim̐ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāyā”ti³. Eko pan’ettha loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca sabbesu rājakiccesu, sabbabojjhaṅgesu icchitabbato sabbatthiko. Yath’āha “satiṅca khv’āhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmi”ti. “Sabbatthakan”tipi Pāḷi, dvinnampi sabbattha icchitabbanti attho. Evaṃ līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca satt’eva vuttāti veditabbā.

467. Idāni nesaṃ ekasmiṃ yev’ārammaṇe attano attano kiccavasena nānākaraṇaṃ dassetuṃ **Tattha katamo satisambojjhaṅgoti**-ādi āraddhaṃ. Tattha **idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. **Satimā hotī**ti paññāya paññavā yasena yasavā dhanena dhanavā viya satiyā satimā hoti, satisampannoti attho. **Paramenā**ti uttarena. Tañhi paramatthasaccassa nibbānassa c’eva maggassa ca anulomato paramaṃ nāma hoti uttamaṃ seṭṭhaṃ. **Satinepakkenā**ti nepakkaṃ vuccati paññā, satiyā c’eva nepakkena cāti attho.

Kasmā pana imasmiṃ satibhājanīye paññā saṅgahitā?ti. Satiyā balavabhāvadīpanatthaṃ. Sati hi paññāya saddhimpī uppajjati vināpi, paññāya saddhiṃ uppajjamānā balavatī hoti, vinā uppajjamānā dubbalā. Ten’assā balavabhāvadīpanatthaṃ paññā saṅgahitā. Yathā hi dvīsu disāsu dve rājamahāmattā tiṭṭheyyuṃ. Tesu eko rājaputtaṃ gahetvā tiṭṭheyya, eko attano dhammatāya ekako’va. Tesu rājaputtaṃ gahetvā ṭhito

1. Ma 3. 127 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 99 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

attanopi tejena rājaputtassapi tejena tejavā hoti, attano dhammatāya ṭhito na tena samatejo hoti, evameva rājaputtam gahetvā ṭhitamahāmatto¹ viya paññāya saddhim uppannā sati, attano dhammatāya ṭhito viya vinā paññāya uppannā. Tattha yathā rājaputtam gahetvā ṭhito attanopi tejena rājaputtassapi tejena tejavā hoti, evam paññāya saddhim uppannā sati balavatī hoti. Yathā attano dhammatāya ṭhito na tena samatejo hoti, evam vinā paññāya uppannā dubbalā hotīti balavabhāvadīpanattham paññā gahitāti.

Cirakatampīti attano vā parassa vā kāyena cirakataṃ vattaṃ vā kasiṇamaṇḍalam vā kasiṇaparikammaṃ vā. **Cirabhāsitaṃpīti** attanā vā parena vā vācāya cirabhāsitaṃ bahukampi vattasīse ṭhatvā dhammakatham vā kammaṭṭhānavinicchayaṃ vā, vimuttāyatanasīse vā ṭhatvā dhammakathameva. **Saritā hotīti** taṃ kāyaviññattiṃ vacīviññattiṃca samuṭṭhāpetvā pavattaṃ arūpadhammakotṭhāsaṃ “evam uppajjitvā evam niruddho”ti saritā hoti. **Anussaritāti** punappunaṃ saritā. **Ayaṃ vuccati satisambojjhaṅgoti** ayaṃ evam uppannā sesambojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttā sati satisambojjhaṅgo nāma kathiyati.

So tathā sato viharantoti so bhikkhu ten’ākārena uppannāya satiyā sato hutvā viharanto. **Tam dhammanti** taṃ cirakataṃ cirabhāsitaṃ heṭṭhā vuttappakāraṃ dhammaṃ. **Paññāya pavicinatī** hi paññāya aniccaṃ dukkhaṃ anattāti pavicinati. **Pavicaratīti** aniccaṃ dukkhaṃ anattāti tattha paññaṃ carāpento pavicarati. **Parivīmaṃsaṃ āpajjatīti** olokanam gavesanam āpajjati. **Ayaṃ vuccatīti** idaṃ vuttappakāraṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpakam vipassanāñāṇam dhammavicayasambojjhaṅgo nāma vuccati.

Tassa tam dhammanti tassa bhikkhuno taṃ heṭṭhā vuttappakāraṃ dhammaṃ. **Āraddhaṃ hotīti** paripuṇṇam hoti paggahitam. **Asallīnanti** āraddhattā yeva asallīnaṃ. **Ayaṃ vuccatīti** idaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpakam vipassanāsampayuttaṃ vīriyam vīriyasambojjhaṅgo nāma vuccati.

1. Ṭhito mahāmatto (Sī)

Nirāmisāti kāmāmisa-lokāmisa-vaṭṭāmisānaṃ abhāvena nirāmisā parisuddhā. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttāpīti pītisambojjhaṅgo nāma vuccati.

Pīṭimanassāti pītisampayuttacittassa. **Kāyopi passambhatī**ti khandhattayasāṅkhāto nāmakāyo kilesadarathapaṭippassaddhiyā passambhati. **Cittampī**ti viññāṇakkhandhopi tath'eva passambhati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttā passaddhi passaddhisambojjhaṅgo nāma vuccati.

Passaddhakāyassa sukhinoti passaddhakāyatāya uppannasukhena sukhitassa. **Samādhīyatī**ti sammā ādhiyati, niccalaṃ hutvā ārammaṇe ṭhapiyati, appanāppattaṃ viya hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttā cittekaggatā samādhisambojjhaṅgo nāma vuccati.

Tathā samāhitanti tena appanāppattena viya samādhinā samāhitaṃ. **Sādhukam ajjhupekkhitā hotī**ti suṭṭhu ajjhupekkhitā hoti. Tesam dhammānaṃ hāpanavaḍḍhane abyāvaṭṭo¹ hutvā ajjhupekkhati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ channaṃ bojjhaṅgānaṃ anosakkana-anativattanabhāvasādhako majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo nāma vuccati.

Ettāvatā kiṃ kathitaṃ nāma hoti? Apubbaṃ acarimaṃ ekacittakkhaṇe nānārasalakkhaṇā pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgā kathitā hontīti. Paṭhamo nayo.

468-469. Idāni yena pariyāyena satta bojjhaṅgā cuddasa honti, tassa pakāsanatthaṃ dutiyanayaṃ dassento puna **satta bojjhaṅgā**ti-ādimāha. Tatr'āyaṃ anupubbapadavaṇṇanā—**Ajjhattaṃ dhammesu satī**ti ajjhattikasāṅkhāre pariggaṇhantassa uppannā satī. **Bahiddhā dhammesu satī**ti bahiddhāsāṅkhāre pariggaṇhantassa uppannā satī. **Yadapī**ti yāpi. **Tadapī**ti sāpi. **Abhiññāyā**ti abhiññeyyadhamme abhijānanatthāya. **Sambodhāyā**ti sambodhi vuccati maggo, maggatthāyāti attho. **Nibbānāyā**ti vānaṃ vuccati taṇhā, sā

tattha natthīti nibbānaṃ, tadatthāya asaṅkhatāya amatadhātuyā sacchikiriyaatthāya saṃvattatīti attho. **Dhammavicayasambojjhaṅgepi** es'eva nayo.

Kāyikaṃ vīriyanti caṅkamaṃ adhiṭṭhahantassa uppannavīriyaṃ. **Cetasikaṃ vīriyanti** “na tāv'āhaṃ imaṃ pallaṅkaṃ bhindissāmi, yāva me na anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccissatī”ti evaṃ kāyapayogaṃ vinā uppannavīriyaṃ. **Kāyapassaddhīti** tiṇṇaṃ khandhānaṃ darathapassaddhi. **Cittapassaddhīti** viññāṇakkhandhassa darathapassaddhi. Upekkhāsambojjhaṅge satisambojjhaṅgasadiso'va vinicchayo. Imasmiṃ naye satta bojjhaṅgā lokiyalokuttaramissakā kathitā.

Porāṇakattherā pana ettakena pākaṭaṃ na hotīti vibhajitvā dassesum. Etesu hi ajjhattadhammesu sati pavicayo upekkhāti ime tayo attano khandhārammaṇattā lokiyā'va honti, tathā maggaṃ appattaṃ kāyikavīriyaṃ. Avitakka-avicārā pana pītisamādhayo lokuttarā honti, sesā lokiyalokuttaramissakāti.

Tattha ajjhattaṃ tāva dhammesu sati-pavicaya-upekkhā ajjhattārammaṇā, lokuttarā pana bahiddhārammaṇāti tesāṃ lokuttarabhāvo mā yujjittha. Caṅkamapayogena nibbattavīriyampi lokiyanti vadanto na kilamati. Avitakka-avicārā pana pītisamādhayo kadā lokuttarā hontīti? Kāmāvacare tāva pītisambojjhaṅgo labbhati, avitakka-avicārāpīti na labbhati. Rūpāvacare avitakka-avicārāpīti labbhati, pītisambojjhaṅgo pana na labbhati. Arūpāvacare sabbena sabbaṃ na labbhati. Ettha pana alabbhamānaṃ upādāya labbhamānakāpi paṭikkhittā. Evamayaṃ avitakka-avicāro pītisambojjhaṅgo kāmāvacaratopi nikkhanto rūpāvacaratopi arūpāvacaratopīti nibbattitalokuttaro yevāti kathito.

Tathā kāmāvacare samādhisambojjhaṅgo labbhati, avitakka-avicāro pana samādhi na labbhati. Rūpāvacara-arūpāvacaresu avitakka-avicāro samādhi labbhati, samādhisambojjhaṅgo pana na labbhati. Ettha pana alabbhamānaṃ upādāya labbhamānakopi paṭikkhitto. Evamayaṃ avitakka-avicāro samādhi kāmāvacaratopi nikkhanto rūpāvacaratopi arūpāvacaratopīti nibbattitalokuttaro yevāti kathito.

Api ca lokiyaṃ gahetvā lokuttaro kātabbo, lokuttaraṃ gahetvā lokiyo kātabbo. Ajjhataḍḍhammesu hi sati-pavicaya-upekkhānaṃ lokuttarabhāvanākālopi atthi. Tatr’idaṃ Suttaṃ—“ajjhattavimokkhaṃ khv’āhaṃ āvuso sabbupādānakkhayaṃ vadāmi, evamass’ime āsavā n’ānusetī”¹ti¹ iminā Suttena lokuttarā honti. Yadā pana caṅkamapayogena nibbatte kāyikavīriye avūpasante yeva vipassanā maggena ghaṭṭiyati, tadā taṃ lokuttaraṃ hoti. Ye pana therā “kasiṇajjhāne ānāpānajjhāne brahmavihārajjhāne ca bojjhaṅgo uddharanto na vāretabbo”ti vadanti, tesā vāde avitakka-avicārā pītisamādhisambojjhaṅgā lokiyā hontīti.

Dutiyo nayo.

470-471. Idāni bojjhaṅgānaṃ bhāvanāvasena pavattaṃ tatiyanayaṃ dassento puna **Satta bojjhaṅgā**ti-ādimāha. Tatth’āpi ayaṃ anupubbapadavaṇṇanā—**Bhāvetī**ti vadḍheti, attano santāne punappunaṃ janeti abhinibbatteti. **Vivekanissitanti** viveke nissitaṃ. **Vivekoti** vivittatā. So c’āyaṃ tadaṅgaviveko vikkhambhana, samuccheda, paṭippassaddhi, nissaraṇavivekoti pañcavidho. Tattha tadaṅgaviveko nāma vipassanā. Vikkhambhanaviveko nāma aṭṭha samāpattiyo. Samucchedaṇḍaviveko nāma maggo. Paṭippassaddhiviveko nāma phalaṃ. Nissaraṇaviveko nāma sabbanimittanissaṭṭhaṃ nibbānaṃ. Evametasmim pañcavidhe viveke nissitaṃ vivekanissitanti tadaṅgavivekanissitaṃ samucchedaṇḍavivekanissitaṃ nissaraṇavivekanissitaṃca satisambojjhaṅgaṃ bhāvetīti ayamatto veditabbo.

Tathā hi ayaṃ satisambojjhaṅgabhāvanānuyogamanuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ maggakāle pana kiccato samucchedaṇḍavivekanissitaṃ ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti. Pañcavivekanissitaṃpīti eke. Te hi na kevalaṃ balavavipassanāmaggaḥphalakkhaṇesu eva bojjhaṅgaṃ uddharanti, vipassanāpādaḥkasiṇajjhāna-ānāpānāsubhabrahmavihārajjhānesupi uddharanti, na ca paṭisiddhā

1. Saṃ 1. 286 piṭṭhe, thokaṃ visadisāṃ.

Aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesam matena etesam jhānānam pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanavivekanissitam. Yathā ca vipassanākkhaṇe “ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitan”ti vuttam, evam “paṭippassaddhivivekanissitampi bhāveti”ti vattum vaṭṭati. Esa nayo virāganissitādīsu. Vivekatthā eva hi virāgādayo.

Kevalaṇh’ettha vossaggo duvidho pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tattha **pariccāgavossaggoti** vipassanākkhaṇe ca tadaṅgasena maggakkhaṇe ca samucchadavasena kilesappahānam. **Pakkhandanavossaggoti** vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe pana ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanam. Tadubhayampi imasmiṃ lokiyalokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṃ sati sambojjhaṅgo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati, nibbānaṅca pakkhandati.

Vossaggapariṇāminti iminā pana sakalena vacanena vossaggattham pariṇamantaṃ¹ pariṇataṅca, paripaccantaṃ paripakkaṇcāti idaṃ vuttam hoti. Ayaṇhi bojjhaṅgabhāvanamanuyutto bhikkhu yathā satisambojjhaṅgo kilesapariccāgavossaggattham nibbānapakkhandanavossaggatthaṅca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṃ bhāvetīti. Esa nayo sesambojjhaṅgesupi. Imasmimpi naye lokiyalokuttaramissakā bojjhaṅgā kathitāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

472. Abhidhammabhājanīye sattapi bojjhaṅge ekato pucchitvā vissajjanassa ca, pāṭiyekkaṃ pucchitvā vissajjanassa ca vasena dve nayā, tesam atthavaṇṇanā heṭṭhā vuttanayen’eva veditabbā.

Upekkhāsambojjhaṅganiddese pana upekkhanavasena **upekkhā**. Upekkhanākāro **upekkhanā**. Upekkhitabbayutte samappavatte dhamme ikkhati na

1. Pariṇāmentam (Ṭikā)

codetīti upekkhā. Puggalaṃ upekkhāpetīti upekkhanā.

Bojjhaṅgabhāvappattiyā lokiya-upekkhanāya adhikā upekkhanā

ajjhupekkhanā. Abyāpārāpajjanena majjhatabhāvo majjhattatā. Sā pana cittassa, na sattassāti dīpetuṃ **majjhattatā cittassāti** vuttanti. Ayamettha apubbapadavaṇṇanā¹.

Nayā pan'ettha gaṇetabbā. Sattannampi hi bojjhaṅgānaṃ ekato pucchitvā vissajjane ekekamagge nayasahassaṃ nayasahassanti cattāri nayasahassāni vibhattāni. Pāṭiyekkaṃ pucchitvā vissajjane ekakabojjhaṅgavasena cattāri cattārīti satta catukkā aṭṭhavīsati. Tāni purimehi catūhi saddhiṃ dvattiṃsāti sabbānipi Abhidhammabhājanīye dvattiṃsa nayasahassāni vibhattāni kusalān'eva. Yasmā pana phalakkhaṇepi bojjhaṅgā labbhanti, kusalahetukāni ca sāmāññaphalāni, tasmā tesupi bojjhaṅgadassanattamaṃ kusalaniddesa-pubbaṅgamāya eva tantiyā vipākanayo āraddho. Sopi ekato pucchitvā vissajjanassa ca, pāṭiyekkaṃ pucchitvā vissajjanassa ca vasena duvidho hoti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayen'eva veditabbaṃ. Vipāke pana kusalato tiguṇā nayā kātabbāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

482. Pañhāpucchake Pāli-anusāreneva bojjhaṅgānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbe p'ete appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabha pavattito appamāṇārammaṇā eva, na maggārammaṇā. Sahajātahetuvasena pan'ettha kusalā maggahetukā, vīriyaṃ vā vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatino, chandacittajeṭṭhikāya maggabhāvanāya na vattabbā maggādhipatinoti, phalakālepi na vattabbā eva.

Atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi na vattabbā, nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇā nāma hontīti evametasmiṃ pañhāpucchake pi

1. Anupubbapadavaṇṇanā (Sī, Syā)

nibbattitalokuttarā'va bojjhaṅgā kathitā. Sammāsambuddhena hi Suttantabhājanīyass'eva paṭhamanayasmim lokiya, dutiya-tatiyesu lokiya-lokuttaramissakā bojjhaṅgā kathitā. Abhidhammabhājanīyassa pana catūsupi navesu imasmiṅca pañhāpucchake lokuttarā yevāti evamayam Bojjhaṅgavibhaṅgopi teparivaṭṭam nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Bojjhaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Maggaṅgavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

486. Idāni tadanantare Maggaṅgavibhaṅge **ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti-**ādi sabbaṃ Saccavibhaṅge dukkhanīrodhagāminipaṭipadāniddese vuttanayeneva veditabbaṃ. Bhāvanāvasena pāṭiyekkaṃ dassite dutiyanayepi **sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitanti-**ādi sabbaṃ Bojjhaṅgavibhaṅge vuttanayeneva veditabbaṃ. Evamidaṃ dvinnampi nayānaṃ vasena suttantabhājanīyaṃ lokiya lokuttaramissakameva kathitaṃ.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

490. Abhidhammabhājanīye “ariyo”ti avatvā **aṭṭhaṅgiko maggoti** vuttaṃ. Evaṃ avuttepi ayaṃ ariyo eva. Yathā hi muddhābhisittassa rañño muddhābhisittāya deviyā kucchismiṃ jāto putto rājaputtoti avuttepi rājaputtoyeva hoti, evamayampi ariyoti avuttepi ariyo evāti veditabbo. Sesamidhāpi Saccavibhaṅge vuttanayeneva veditabbaṃ.

493. Pañcaṅgikavārepi aṭṭhaṅgikoti avuttepi aṭṭhaṅgiko eva veditabbo. Lokuttaramaggo hi pañcaṅgiko nāma natthi. Ayamettha ācariyānaṃ samānatthakathā. Vitaṇḍavādī panāha “lokuttaramaggo aṭṭhaṅgiko nāma natthi, pañcaṅgikoyeva hoti”ti. So suttaṃ āharāhīti vutto addhā aññaṃ apassanto idaṃ mahāsaḷāyatanato suttappadesaṃ āharissati—“yā tathābhūtaṃ diṭṭhi, sāssa hoti sammādiṭṭhi. Yo tathābhūtaṃ saṅkappo, vāyāmo, sati, yo tathābhūtaṃ samādhi, svāssa hoti sammāsamādhi. Pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo supārisuddho hoti”ti¹.

Tato “etassa anantaraṃ suttapadaṃ āharā”ti vattabbo. Sace āharati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce āharati, sayāṃ āharitvā “evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī”ti¹

iminā te Satthusāsanena vādo bhinno. Lokuttaramaggo pañcaṅgiko nāma natthi, aṭṭhaṅgikova hotīti vattabbo.

imāni pana tīṇi aṅgāni pubbe parisuddhāni vattanti, lokuttaramaggakkhaṇe parisuddhatarāni honti. Atha pañcaṅgiko maggoti idaṃ kimatthaṃ gahitanti? Atirekakiccadassanattthaṃ. Yasmiñhi samaye micchāvācaṃ pajahati sammāvācaṃ pūreti, tasmim̐ samaye sammākammantasammā-ājīvā natthi. Imāni pañca kārāpakaṅgāneva micchāvācaṃ pajahanti, sammāvācā pana sayam virativasena pūreti. Yasmin̐ samaye micchākammantaṃ pajahati, sammākammantaṃ pūreti, tasmim̐ samaye sammāvācāsammā-ājīvā natthi. Imāni pañca kārāpakaṅgāneva micchākammantaṃ pajahanti, sammākammanto pana sayam virativasena pūreti. Yasmin̐ samaye micchā-ājīvaṃ pajahati, sammā-ājīvaṃ pūreti, tasmim̐ samaye sammāvācāsammākammantā natthi. Imāni pañca kārāpakaṅgāneva micchā-ājīvaṃ pajahanti, sammā-ājīvo pana sayam virativasena pūreti. Imaṃ etesaṃ pañcannaṃ kārāpakaṅgānaṃ kiccātirekataṃ dassetuṃ pañcaṅgiko maggoti gahitaṃ. Lokuttaramaggo pana aṭṭhaṅgikova hoti, pañcaṅgiko nāma natthi.

Yadi sammāvācādihi saddhim̐ aṭṭhaṅgikoti vadatha, catasso sammāvācācetanā tisso sammākammantacetanā satta sammā-ājīvacetanāti imamhā cetanābahuttā kathaṃ muccissatha. Tasmā pañcaṅgikova lokuttaramaggoti. Cetanābahuttā ca pamuccissāma, aṭṭhaṅgikova lokuttaramaggoti ca vakkhāma. Tvaṃ tāva mahācattārīsakabhāṇako hosi na hosīti pucchitabbo. Sace na homīti vadati, tvaṃ abhāṇakattā na jānāsīti vattabbo. Sace bhāṇakosmīti vadati, suttaṃ āharāti vattabbo. Sace suttaṃ āharati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce āharati, sayam uparipaṇṇāsato āharitabbaṃ—

“Katamā ca bhikkhave sammāvācā. Sammāvācaṃpahaṃ bhikkhave dvāyaṃ vadāmi—atthi bhikkhave sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā, atthi bhikkhave sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā.

Katamā ca bhikkhave sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā. Musāvādā veramaṇī pisuṇāya vācāya veramaṇī

pharusāya vācāya veramaṇī samphappalāpā veramaṇī. Ayaṃ bhikkhave sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā.

Katamā ca bhikkhave sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā. Yā kho bhikkhave ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato catūhi vacīduccaritehi ārati virati paṭivirati veramaṇī. Ayaṃ bhikkhave sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā -pa-.

Katamo ca bhikkhave sammākammanto. Sammākammantaṃpaham bhikkhave dvāyaṃ vadāmi -pa- upadhivepakko.

Katamo ca bhikkhave sammākammanto ariyo anāsavo lokuttaro -pa-.

Katamo ca bhikkhave sammā-ājīvo. Sammā-ājīvaṃpaham bhikkhave dvāyaṃ vadāmi -pa- upadhivepakko.

Katamo ca bhikkhave sammā-ājīvo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo. Yā kho bhikkhave ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato micchā-ājīvā ārati virati paṭivirati veramaṇī. Ayaṃ bhikkhave sammā-ājīvo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo”ti¹.

Evamettha catūhi vacīduccaritehi tīhi kāyaduccaritehi micchājīvato cāti ekekāva virati ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgāti vuttā, kuto ettha cetanābahuttaṃ, kuto pañcaṅgiko maggo, idaṃ te suttaṃ akāmakassa lokuttaramaggo aṭṭhaṅgikoti dīpeti. Sace ettakena sallakkheti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce sallakkheti, aññānīpi kāraṇāni āharitvā saññāpetabbo. Vuttañhetarī Bhagavatā—

“Yasmim kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo na upalabbhati, samaṇopi tattha na upalabbhati -pa-. Imasmim kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati,

1. Ma 3. 118, 119, 120 piṭṭhesu.

idheva Subhadda samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇebhi aññehi”¹.

Aññesupi anekesu suttasatesu aṭṭhaṅgikova maggo āgato.

Kathāvatthuppakaraṇepi vuttam—

“Maggānaṃ aṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā.

Virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānaṃ cakkhumāti—

Attheva suttantoti, āmantā. Tena hi aṭṭhaṅgiko maggo”². Sace pana ettakenāpi saññattim na gacchati, gaccha vihāraṃ pavisitvā yāguṃ pivāhīti uyyojetabbo. Uttariṃ pana kāraṇaṃ vakkhatīti aṭṭhānametaṃ. Sesamettha uttānatthameva.

Nayā panettha gaṇetabbā. Aṭṭhaṅgikamaggasmiñhi ekato pucchitvā ekato vissajjane catūsu maggesu cattāri nayasahassāni vibhattāni, pañcaṅgikamagge ekato pucchitvā ekato vissajjane cattāri, pāṭiyekkaṃ pucchitvā pāṭiyekkaṃ vissajjane cattāri cattārīti pañcasu aṅgesu vīsati. Iti purimāni aṭṭha imāni ca vīsati sabbānipi Maggavibhaṅge aṭṭhavīsatinayasahassāni vibhattāni. Tāni ca kho nibbattitalokuttarāni kusalāneva, vipāke pana kusalato tiguṇā nayā kātabbāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

504. Pañhāpucchake Pāli-anusāreneva maggaṅgānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbānipetāni appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabha pavattito appamāṇārammaṇāneva, na maggārammaṇāni. Neva hi maggo na phalaṃ maggaṃ ārammaṇaṃ karoti. Sahajātahetuvaseṇa panettha kusalāni maggahetukāni, vīriyaṃ vā vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatīni, chandacittajetṭhikāya maggabhāvanāya na vattabbāni maggādhipatinīti, phalakālepi na vattabbāneva.

1. Dī 2. 124 piṭṭhe.

2. Abhi 4. 433 piṭṭhe.

Atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi na vattabbāni, nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti evametasmim pañhāpucchakepi nibbattitalokuttarāneva maggaṅgāni kathitāni. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmimyeva lokiya lokuttarāni maggaṅgāni kathitāni, abhidhammabhājanīye pana pañhāpucchake ca lokuttarānevāti evamayaṃ Maggavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Maggaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Jhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya mātikāvaṇṇanā

508. Idāni tadanantare Jhānavibhaṅge yā tāva ayaṃ sakalassāpi suttantabhājanīyassa paṭhamam mātikā ṭhapitā, tattha **idhā**ti vacanam pubbabhāgakaṇṇīyasampadāya sampannassa sabbappakārajjhānanibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpanam, aññasāsanassa ca tathābhāvapaṭisedhanam. Vuttañhetam “idheva bhikkhave samaṇo -pa-suññā parappavādā samaṇebhi aññehi”¹. **Bhikkhū**ti tesam jhānanam nibbattakapuggalaparidīpanam. **Pātimokkhasamvarasamvutoti** idamassa pātimokkhasamvare patiṭṭhitabhāvaparidīpanam. **Viharatī**ti idamassa tadanurūpavihārasamaṅgibhāvaparidīpanam. **Ācāragocarasampannoti** idamassa heṭṭhā pātimokkhasamvarassa upari jhānānuyogassa ca upakāradhammaparidīpanam. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī**ti idamassa pātimokkhato acavanadhammatāparidīpanam. **Samādāyā**ti idamassa sikkhāpadānam anavasesato ādānaparidīpanam. **Sikkhatī**ti idamassa sikkhāya samaṅgibhāvaparidīpanam. **Sikkhāpadesū**ti idamassa sikkhitabbadhammaparidīpanam.

Indriyesūti idamassa guttadvāratāya bhūmiparidīpanam. Rakkhitabbokāsaparidīpanantipi vadanti eva. **Guttadvāro**ti idamassa chasu dvāresu samvihitārakkhabhāvaparidīpanam. **Bhojane mattaññū**ti idamassa santosādiguṇaparidīpanam. **Pubbarattāpararattam jāgariyānuyogamanuyuttoti** idamassa kāraṇabhāvaparidīpanam. **Sātaccam nepakkanti** idamassa paññāpariggahitena vīriyena sātaccakāritāparidīpanam. **Bodhipakkhikānam dhammānam bhāvanānuyogamanuyuttoti** idamassa paṭipattiyā nibbedhabhāgiyattaparidīpanam.

So abhikkante -pa- tuṇhībhāve sampajānakārī hotīti idamassa sabbattha satisampajāññasamannāgatattaparidīpanam. **So vivittam senāsanam bhajatī**ti idamassa anurūpasenāsanapariggahaparidīpanam. **Araññam -pa- paṭisallānasārūppanti** idamassa senāsanappabhedanirādinavatānisamsaparidīpanam.

1. Am 1. 560 piṭṭhe.

So araṇṇagato vāti idamassa vuttappakārena senāsanena yuttabhāvaridīpanaṃ. **Nisīdatīti** idamassa yogānurūpa-iriyāpathaparidīpanaṃ. **Parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvāti** idamassa yogārambhaparidīpanaṃ. **So abhijjhaṃ loke pahāyāti**-ādi panassa kammaṭṭhānānuyogena nīvaraṇappahānaparidīpanaṃ. Tasseva pahīnanīvaraṇassa **vivicceva kāmehīti**-ādi paṭipāṭiyā jhānuppattiparidīpanaṃ.

Api ca **idha bhikkhūti** imasmiṃ sāsane jhānuppādako bhikkhu. Idāni yasmā jhānuppādakena bhikkhunā cattāri sīlāni sodhetabbāni, tasmāssa **pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti** iminā pātimokkhasaṃvarasīlavisuddhiṃ upadisati. **Ācāragocarasaṃpannoti**-ādinā ājīvapārisuddhisīlaṃ. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesūti** iminā tesāṃ dvinnāṃ sīlānaṃ anavasesato ādānaṃ. **Indriyesu guttadvāroti** iminā indriyasaṃvarasīlaṃ. **Bhojane mattaññūti** iminā paccayasannissitasīlaṃ. **Pubbarattāpararattanti**-ādinā sīle paṭiṭṭhitassa jhānabhāvanāya upakārake dhamme. **So abhikkanteti**-ādinā tesāṃ dhammānaṃ aparihānāya kammaṭṭhānassa ca asaṃmosāya sātisaṃpajaññasamāyogaṃ. **So vivittanti**-ādinā bhāvanānurūpasenāsanapariggahaṃ. **So araṇṇagato vāti**-ādinā taṃ senāsaṇaṃ upagatassa jhānānurūpa-iriyāpathañceva jhānabhāvanārambhaṇa. **So abhijjhanti**-ādinā jhānabhāvanārambhena jhānapaccanīkadhammappahānaṃ. **So ime pañca nīvaraṇe pahāyāti**-ādinā evaṃ pahīnājjhānapaccanīkadhammassa sabbajjhānānaṃ uppattikkamaṃ upadisatīti.

Mātikāvaṇṇanā.

Niddesaṇṇanā

509. Idāni yathānikkhittaṃ mātikaṃ paṭipāṭiyā bhājetvā dassetuṃ **idhāti imissā diṭṭhiyāti**-ādi āraddhaṃ. Tattha **imissā diṭṭhiyāti**-ādihi dasahi padehi sikkhattayaṣaṅkhātāṃ Sabbaññubuddhasāsanameva kathitaṃ. Tañhi Buddhena Bhagavatā diṭṭhattā **diṭṭhīti** vuccati. Tasseva khamanavasena **khanti**, ruccanavasena **ruci**, gahaṇavasena **ādāyo**, sabhāvaṭṭhena **dhammo**,

sikkhitabbaṭṭhena **vinayo**, tadubhayenāpi **dhammavinayo**, pavuttavasena **pāvacaṇaṃ**, seṭṭhacariyaṭṭhena **brahmacariyaṃ**, anusīṭṭhidānavasena **Satthusāsananti** vuccati. Tasmā **imissā diṭṭhiyā**ti-ādīsu imissā Buddhadiṭṭhiyā imissā Buddhakhantiyā imissā Buddharuciya imasmim̃ Buddha-ādāye imasmim̃ Buddhadhamme imasmim̃ Buddhavinaye.

“Ye ca kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi ‘ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saṃyogāya saṃvattanti no visāmyogāya, ācayāya saṃvattanti no apacayāya, (upādāya saṃvattanti no paṇissaggiyā,) ¹ mahicchatāya saṃvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti no subharatāyā’ti. Ekaṃsena hi Gotami dhāreyyāsi ‘neso dhammo, neso vinayo, netaṃ Satthusāsanā’ti. Ye ca kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi ‘ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya -pa-subharatāya saṃvattanti no dubbharatāyā’ti. Ekaṃsena hi Gotami dhāreyyāsi ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ Satthusāsanā’ti”²—

Evam̃ vutte imasmim̃ Buddhadhammavinaye imasmim̃ Buddhapāvacaṇe imasmim̃ Buddhabrahmacariye imasmim̃ Buddhasatthusāsaneti evamattho veditabbo.

Apicetaṃ sikkhattayasāṅkhātāṃ sakalaṃ sāsaṇaṃ Bhagavatā diṭṭhattā sammādiṭṭhipaccayattā sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca diṭṭhi. Bhagavato khamanavasena khanti. Ruccanavasena ruci. Gahaṇavasena ādāyo. Attano kāraṇaṃ apāyesu apatamānaṃ dhāretīti dhammo. Sova saṃkilesapakkhaṃ vinetīti vinayo. Dhammo ca so vinayo cāti dhammavinayo.

Kusaladhammehi vā akusaladhammānaṃ esa vinayoti dhammavinayo.

Teneva vuttaṃ—“ye ca kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya -pa-. Ekaṃsena Gotami dhāreyyāsi eso dhammo, eso vinayo, etaṃ Satthusāsanā’ti”².

1. () Pāliyaṃ natthi.

2. Am̃ 3. 107; Vi 4. 449 piṭṭhesu.

dhammena vā vinayo na daṇḍādīhīti dhammavinayo. Vuttampi c’etaṃ—

“Daṇḍeneke damayanti, aṅkusehi kasāhi ca.
Adaṇḍena asatthena, nāgo danto Mahesinā”ti¹.

Tathā

“Dhammena nīyamānānaṃ, kā usūyā vijānatan”ti².

Dhammāya vā vinayo dhammavinayo. Anavajjadhammatthañhesa vinayo, na bhavabhogāmisatthaṃ. Tenāha Bhagavā “nayidaṃ bhikkhave brahmacariyaṃ vussati janakuhanatthan”ti³ vitthāro. Puṇṇattheropi āha “anupādāparinibbānatthaṃ kho āvuso Bhagavati brahmacariyaṃ vussati”ti⁴. Visiṭṭhaṃ vā nayatīti vinayo. Dhammato vinayo dhammavinayo. Saṃsāradhammato hi sokādidhammato vā esa visiṭṭhaṃ nibbānaṃ nayati. Dhammassa vā vinayo, na titthakarānanti dhammavinayo, dhammabhūto hi Bhagavā, tasseva vinayo. Yasmā vā dhammāyeva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa dhammesu vinayo, na sattesu na jīvesu cāti dhammavinayo. Sātthasabyañjanatādīhi aññesaṃ vacanato padhānaṃ vacananti pavacanaṃ. Pavacanameva pāvacanaṃ. Sabbacariyāhi visiṭṭhacariyabhāvena brahmacariyaṃ. Devamanussānaṃ Satthubhūtaṃ Bhagavato sāsanaṃ Satthusāsanaṃ. Satthubhūtaṃ vā sāsanaṃtipi satthusāsanaṃ. “So vo mamaccayena Satthā”ti⁵ hi dhammavinayova Satthāti vuttoti evametesāṃ padānaṃ attho veditabbo.

Yasmā pana imasmiṃyeva sāsane sabbapakārajjhānanibbattako bhikkhu dissati, na aññatra, tasmā tattha tattha “imissā”ti ca “imasmiṃ”ti ca ayaṃ niyamo katoti veditabboti. Ayaṃ “idhā”ti mātikāpadaniddesassa attho.

510. Bhikkhuniddese **samaññāyāti** paññattiyā, vohārenāti attho. Samaññāya eva hi ekacco bhikkhūti paññāyati. Tathā hi nimantanādīmhi bhikkhūsu gaṇīyamānesu sāmaṇerepi gahetvā “sataṃ bhikkhu sahaṃsaṃ bhikkhū”ti vadanti. **Paṭiññāyāti** attano paṭijānana.

1. Vi 4. 357; Ma 2. 308 piṭṭhesu.

2. Vi 3. 55 piṭṭhe.

3. Am 1. 334 piṭṭhe.

4. Ma 1. 204 piṭṭhe.

5. Di 2. 127 piṭṭhe.

Paṭiññāyapi hi ekacco bhikkhūti paññāyati. Tassa “ko ettha āvusoti. Ahaṃ āvuso bhikkhū”ti evamādīsu¹ sambhavo daṭṭhabbo. Ayaṃ pana Ānandattherena vuttatā dhammikā paṭiññā. Rattibhāge pana dussīlāpi paṭipatham āgacchantā “ko etthā”ti vutte adhammikāya paṭiññāya abhutatthāya “mayam bhikkhū”ti vadanti.

Bhikkhatīti yācati. Yo hi koci bhikkhati bhikkham esati gavesati, so tam labhatu vā mā vā, atha kho bhikkhatīti bhikkhu. **Bhikkhakoti** byañjanaena padam vaḍḍhitam, bhikkhanadhammatāya bhikkhūti attho. **Bhikkhācariyam ajjhupagatoti** Buddhādīhi ajjhupagatam bhikkhācariyam ajjhupagatatā bhikkhācariyam ajjhupagato nāma. Yo hi koci appam vā mahantam vā bhogakkhandham pahāya agāasmā anagāriyam pabbajito kasigorakkhādīhi jīvitakappanam hitvā liṅgasampañicchaneneva bhikkhācariyam ajjhupagatoti bhikkhu. Parappaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattam bhuñjamānopi bhikkhācariyam ajjhupagatoti bhikkhu. Piṇḍiyālopabhojanam nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyam ajjhupagatoti bhikkhu.

Agghaphassavaṇṇabhedenā bhinnam paṭam dhāretīti **bhinnapaṭadharo**. Tattha satthakacchedanena agghabhedo veditabbo. Sahassagghanakopi hi paṭo satthakena khaṇḍākhāṇḍikam chinno bhinnaggho hoti purimagghato upaḍḍhampi na agghati. Suttasamsibbanena phassabhedo veditabbo. Sukhasamphassopi hi paṭo suttehi samsibbito bhinnaphasso hoti, kharasamphassatam pāpuṇāti. Sūcimalādīhi vaṇṇabhedo veditabbo. Suparisuddhopi hi paṭo sūcikkammato paṭṭhāya sūcimalena, hatthasedamalajallikādīhi avasāne rajanakappakaraṇehi ca bhinnavaṇṇo hoti, pakativāṇṇam vijahati. Evaṃ tīhākārehi bhinnapaṭadhāraṇato bhinnapaṭadharoti bhikkhu. Gihivatthavisabhāgānam vā kāsāvānam dhāraṇamatteneva bhinnapaṭidharoti bhikkhu.

Bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu. Sotāpattimaggena pañca kilese bhindatīti bhikkhu. Sakadāgāmimaggena cattāro, anāgāmimaggena cattāro, arahattamaggena aṭṭha kilese bhindatīti bhikkhu.

1. Am 3. 415 piṭṭhe.

ettāvata cattāro maggaṭṭhā dassitā. **Bhinnattā**ti iminā pana cattāro phalaṭṭhā. Sotāpanno hi sotāpattimaggena pañca kilese bhinditvā ṭhito, sakadāgāmī sakadāgāmimaggena cattāro, anāgāmī anāgāmimaggena cattāro, arahā arahattamaggena aṭṭha kilese bhinditvā ṭhito. Evamayaṃ catubbidhā phalaṭṭho bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bhikkhu nāma.

Odhiso kilesānaṃ pahānāti ettha dve odhī maggodhi ca kilesodhi ca. Odhi nāmā sīmā mariyādā. Tattha sotāpanno maggodhinā odhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu. Tassa hi catūsu maggesu ekena odhinā kilesā pahīnā, na sakalena maggacatukkena. Sakadāgāmī-anāgāmīsupi eseva nayo. Sotāpanno ca kilesodhināpi odhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu. Tassa hi pahātabbakilesesu odhināva kilesā pahīnā, na sabbena sabbaṃ. Arahā pana anodhisova kilesānaṃ pahānā bhikkhu. Tassa hi maggacatukkena anodhināva kilesā pahīnā, na ekāya maggasīmāya. Pahātabbakilesesu ca anodhisāva kilesā pahīnā. Ekāpi hi kilesasīmā ṭhitā nāma natthi. Evaṃ so ubhayathāpi anodhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu.

Sekkhoti puthujjanakalyāṇakena saddhiṃ satta ariyā tisso sikkhā sikkhantīti sekkhā. Tesu yo koci sekkho bhikkhūti veditabbo. Na sikkhatīti **asekkho**. Sekkhadhamme atikkamma aggaphale ṭhito tato uttari sikkhitabbābhāvato khīṇāsavo asekkhoti vuccati. Avaseso puthujjanabhikkhu tisso sikkhā neva sikkhati, na sikkhitvā ṭhitoti **nevasekkhanāsekkhoti** veditabbo.

Sīlaggaṃ samādhiggaṃ paññaggaṃ vimuttagganti idaṃ aggaṃ patvā ṭhitattā **aggo bhikkhu** nāma. **Bhadro**ti apāpako. Kalyāṇaputhujjanādayo hi yāva arahā, tāva bhadrena sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāḍadassanena ca samannāgatattā bhadro bhikkhūti saṅkhaṃ gacchanti. **Maṇḍo bhikkhūti** pasanno bhikkhu, sappimaṇḍo viya anāvilo vippasannoti attho. **Sāro**ti tehiyeva sīlasārādīhi samannāgatattā nīlasamannāgamena nīlo paṭo viya sāro bhikkhūti veditabbo, vigatakilesapheggubhāvato vā khīṇāsavova sāroti veditabbo.

Tattha ca “bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, odhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu, sekkho bhikkhū”ti imesu tīsu ṭhānesu satta sekkhā kathitā. “Bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānanti bhikkhu, anodhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu, asekkho bhikkhu, aggo bhikkhu, maṇḍo bhikkhū”ti imesu pañcasu ṭhānesu khīṇāsavova kathito. “Nevasekkhanāsekkho”ti ettha puthujjanova kathito. Sesaṭṭhānesu puthujjanakalyāṇako satta sekkhā khīṇāsavoti ime sabbepi kathitā.

Evam samaññādihi bhikkhuṃ dassetvā idāni upasampadāvasena dassetuṃ **samaggena saṃghenā**ti-ādimāha. Tattha **samaggena saṃghenā**ti sabbantimena paricchena pañcavaggakaraṇīye kamme yāvatikā bhikkhū kammappattā, tesāṃ āgatattā chandārahānaṃ chandassa āhaṭattā sammukhībhūtānaṃ appaṭikkosanato ekasmiṃ kamme samaggabhāvaṃ upagatena. **Ñatticatutthenā**ti tihi anussāvanāhi ekāya ca ñattiyā kātabbena. **Kammenā**ti dhammikenā vinayakammena. **Akuppenā**ti vatthuñatti-anussāvanasīmāparisasampattisampannattā akopetabbataṃ appaṭikkositabbataṃ upagatena. **Ṭhānārahenā**ti kāraṇārahena Satthusāsanārahena.

Upasampanno nāma uparibhāvaṃ samāpanno, pattoti attho. Bhikkhubhāvo hi uparibhāvo. Tañcesa yathāvuttena kammena samāpannattā upasampannoti vuccati. Etena yā imā chibhikkhūpasampadā saraṇagamanūpasampadā ovādaṭṭiggahaṇūpasampadā pañhābyākaraṇūpasampadā garudhammaṭṭiggahaṇūpasampadā dūtenūpasampadā aṭṭhavācikūpasampadā ñatticatutthakammūpasampadāti aṭṭha upasampadā vuttā, tāsāṃ ñatticatutthakammūpasampadā dūtenūpasampadā aṭṭhavācikūpasampadāti imā tissova thāvarā, sesā Buddhē dharmāneyeva ahesuṃ. Tāsu upasampadāsu imasmiṃ ṭhāne ayaṃ ñatticatutthakammūpasampadāva adhippetā.

511. Pātimokkhasaṃvaraniddese **pātimokkhanti** sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti mocayati āpāyikādīhi dukkhehi, tasmā pātimokkhanti vuttaṃ. **Sīlaṃ patiṭṭhā**ti-ādīni tasseeva vevacanāni. Tattha sīlanti kāmāñcetaṃ saha kammavācāpariyosānena

ijjhanakassa pātimokkhassa vevacanaṃ, evaṃ santepi dhammato etaṃ sīlaṃ nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattappaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanādayo dhammā veditabbā. Vuttañhetam paṭisambhidāyaṃ “kiṃ sīlanti cetanā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīlaṃ”ti¹.

Tattha **cetanā sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattappaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanā, **cetasikaṃ sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi viramantassa virati. Api ca cetanā sīlaṃ nāma pāṇātipātādīni pajahantassa satta kammaṭṭhacetanā, cetasikaṃ sīlaṃ nāma “abhiṇṇaṃ pahāya vigatābhijjhena cetasa viharatī”ti-ādinā nayena Saṃyuttamahāvagge vuttā anabhiṇṇa-abyāpādasammādiṭṭhidhammā. **Saṃvaro sīlanti** ettha pañcavidhena saṃvaro veditabbo pātimokkhasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti. Tassa nānākaraṇaṃ Visuddhimagge² vuttaṃ. **Avītikkamo sīlanti** samādiṇṇasīlassa kāyikavācasiko avītikkamo. Ettha ca saṃvarasīlaṃ avītikkamasīlanti idameva nipariyāyato sīlaṃ, cetanā sīlaṃ cetasikaṃ sīlanti pariyāyato sīlanti veditabbaṃ.

Yasmā pana pātimokkhasaṃvarasīlena bhikkhu sāsane paṭiṭṭhāti nāma, tasmā taṃ **paṭiṭṭhāti** vuttaṃ. Paṭiṭṭhahati vā ettha bhikkhu, kusalaḍḍhammā eva vā ettha paṭiṭṭhahantīti paṭiṭṭhā. Ayamatto—

“Sīle paṭiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññaṇca bhāvayaṃ.
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭṭhe jatan”ti ca³.

“Paṭiṭṭhā⁴ mahārāja sīlaṃ sabbesaṃ kusalaḍḍhammānaṃ”ti ca “sīle paṭiṭṭhitassa kho mahārāja sabbe kusalā dhammā na parihāyanti”ti ca Ādisuttavasena veditabbo.

Tadetaṃ pubbuppatti-atthena **ādi**. Vuttampi cetam—
“tasmātiha tvaṃ uttiya ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalanāṃ dhammānaṃ, sīlaṇca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā”ti⁵.

1. Khu 9. 43 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 7 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 13 piṭṭhe.

4. Khu 11. 32 piṭṭhe Milindapañhe.

5. Saṃ 3. 144 piṭṭhe.

Yathā hi nagaravaḍḍhakī nagaraṃ māpetukāmo paṭhamam
nagaratṭhānam sodheti, tato aparabhāge
vīthicatukkasiṅghāṭakādiparicchedena vibhajitvā nagaraṃ māpeti, evameva
yogāvacaro āditova sīlam visodheti, tato aparabhāge
samathavipassanāmaggaṭṭhanibbānāni sacchikaroti. Yathā vā pana rajako
paṭhamam tīhi khārehi vattham dhovitvā parisuddhe vatthe yadicchakam
raṅgajātam upaneti. Yathā vā pana cheko cittakāro rūpaṃ likhitukāmo
āditova bhittiparikammaṃ karoti, tato aparabhāge rūpaṃ samuṭṭhāpeti,
evameva yogāvacaro āditova sīlam visodhetvā aparabhāge
samathavipassanādayo dhamme sacchikaroti, tasmā sīlam “ādī”ti vuttam.

Tadetaṃ caraṇasarikkhatāya **caraṇam**. Caraṇāti hi pādā vuccanti, yathā
hi chinncaraṇassa purisassa disaṅgamanābhisaṅkhāro na jāyati,
paripuṇṇapādasassa jāyati, evameva yassa sīlam bhinnam hoti khaṇḍam
aparipuṇṇam, tassa nibbānagamanāya nāṇagamanam na sampajjati. Yassa
pana tam abhinnaṃ hoti akkhaṇḍam paripuṇṇam, tassa nibbānagamanāya
nāṇagamanam sampajjati. Tasmā sīlam “caraṇan”ti vuttam.

Tadetaṃ saṃyamanavasena **saṃyamo**, saṃvaraṇavasena **saṃvaro**,
ubhayenāpi sīlasaṃyamo ceva sīlasaṃvaro ca kathito. Vacanattho panettha
saṃyameti vītikkamavipphandanam, puggalam vā saṃyameti
vītikkamavasena tassa vipphanditum na detīti saṃyamo. Vītikkamassa
pavesanadvāram saṃvarati pidahatīti saṃvaro. **Mokkham**ti uttaram
mukhabhūtam vā. Yathā hi sattānam catubbidho āhāro mukhena pavisitvā
aṅgamaṅgāni pharati, evam yoginopi catubhūmakakusalam sīlamukhena
pavisitvā atthasiddhim sampādeti. Tena vuttam “mokkhan”ti. Pamukhe¹
sādhūti **pāmokkham**, pubbaṅgamaṃ seṭṭham padhānanti attho. **Kusalānam**
dhammānam samāpattiyāti catubhūmakakusalānam paṭilābhatthāya
pāmokkham pubbaṅgamaṃ seṭṭham padhānanti veditabbaṃ.

Kāyiko avītikkamoti tividham kāyasucaritam. **Vācasikoti** catubbidham
vacīsucaritam. **Kāyikavācasikoti** tadubhayaṃ. Iminā ājivaṭṭhamakasīlam
pariyādāya dasseti. **Saṃvutoti** pihito, saṃvutindriyo

1. Pamukhena (Sī, Syā)

pihitindriyoti attho. Yathā hi saṁvutadvāraṃ gehaṃ “saṁvutagehaṃ pihitagehan”ti vuccati, evamidha saṁvutindriyo “saṁvuto”ti vutto.

Pātimokkhasaṁvarenati pātimokkhena ca saṁvarena ca, pātimokkhasaṅkhātena vā saṁvarena. **Upetoti**-ādīni vuttatthāneva.

512. **Iriyatīti**-ādīhi sattahipi padehi pātimokkhasaṁvarasīle ṭhitassa bhikkhuno iriyāpathavihāro kathito.

513. Ācāragocaraniddese kiñcāpi Bhagavā samaṇācāraṃ samaṇagocaraṃ kathetukāmo “ācāragocarasampannoti atthi ācāro, atthi anācāro”ti padaṃ uddhari. Yathā pana maggakusalo puriso maggaṃ ācikkhanto “vāmaṃ muñca dakkhiṇaṃ gaṇhā”ti paṭhamaṃ muñcitabbaṃ sabhayamaggaṃ uppathamaggaṃ ācikkhati, pacchā gahetabbaṃ khemamaggaṃ ujumaggaṃ, evameva maggakusalapurisasadiso dhammarājā paṭhamaṃ pahātabbaṃ Buddhappaṭikuṭṭhaṃ anācāraṃ ācikkhitvā pacchā ācāraṃ ācikkhitukāmo “tattha katamo anācāro”ti-ādimāha. Purisena hi ācikkhitamaggo sampajjeyya vā na vā, Tathāgatena ācikkhitamaggo apaṇṇako indena vissaṭṭhaṃ vajiraṃ viya avirajjhanako nibbānanagaraṃyeva samosarati. Tena vuttaṃ “puriso maggakusaloti kho tissa Tathāgatassetāṃ adhivacanaṃ Arahato Sammāsambuddhasā”ti¹.

Yasmā vā sasīsaṃ nahānena pahīnasedamalajallikassa purisassa mālāgandhavilepanādivibhūsanavidhānaṃ viya pahīnapāpadhammassa kalyāṇadhammasamāyogo sampannarūpo hoti, tasmā sedamalajallikaṃ viya pahātabbaṃ paṭhamaṃ anācāraṃ ācikkhitvā pahīnasedamalajallikassa mālāgandhavilepanādivibhūsanavidhānaṃ viya pacchā ācāraṃ ācikkhitukāmopi **tattha katamo anācāro**ti-ādimāha. Tattha **kāyiko vītikkamoti** tiividhaṃ kāyaduccaritaṃ. **Vācasiko vītikkamoti** catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ. **Kāyikavācasiko vītikkamoti** tadubhayaṃ. Evaṃ ājīvaṭṭhamakasilasseva vītikkamaṃ dassesi.

Yasmā pana na kevalaṃ kāyavācāhi eva anācāraṃ ācarati, manasāpi ācarati eva. Tasmā taṃ dassetuṃ “sabbampi dussīlyaṃ anācāro”ti vuttaṃ.

1. Saṃ 2. 89 piṭṭhe.

tattha ekacciyaṃ¹ anācāraṃ vibhajitvā dassento **idhekacco veḷudānenāti-** ādimāha. Tattha **veḷudānenāti** paccayahetukena veḷudānena. Vihāre uṭṭhitañhi araṇṇato vā āharitvā rakkhitagopitaṃ veḷum “evaṃ me paccayaṃ dassanti”²ti upaṭṭhākānaṃ dātuṃ na vaṭṭati. Evañhi jīvikaṃ kappento anesanāya micchājīvena jīvati. So diṭṭhena dhamme garahaṃ pāpuṇāti, samparāye ca apāyaparipūrako hoti. Attano puggalikaveḷum kulasaṅgahatthāya dadanto kuladūsakadukkaṭamāpajjati, parapuggalikaṃ theyyacittena dadamāno bhaṇḍagghena kāretabbo. Saṃghikepi eseva nayo. Sace pana taṃ issaravatāya deti, garubhaṇḍavissajjanamāpajjati.

Kataro pana veḷu garubhaṇḍaṃ hoti, kataro na hotīti. Yo tāva aropimo sayamjātako, so saṃghena paricchinnatṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ, tato paraṃ na garubhaṇḍaṃ. Ropitaṭṭhāne sabbena sabbam garubhaṇḍaṃ. So pana pamāṇena paricchinnō telanāḷippamāṇopi garubhaṇḍaṃ, na tato heṭṭhā. Yassa pana bhikkhuno telanāḷiyā vā kattaradaṇḍena vā attho, tena phātikammaṃ katvā gahetabbo. Phātikammaṃ tadagghanakaṃ vā atirekaṃ vā vaṭṭati, ūnakaṃ² na vaṭṭati. Hatthakammampi udakāharaṇamattaṃ vā appaharitakaraṇamattaṃ vā na vaṭṭati, thāvaram³ kātuṃ vaṭṭati. Tasmā pokkharāṇito vā paṃsum uddharitvā sopānaṃ vā attharāpetvā visamaṭṭhānaṃ vā samaṃ katvā gahetuṃ vaṭṭati. Phātikammaṃ akatvā gahito tattha vasanteneva paribhuñjitaḥ, pakkamantena saṃghikaṃ katvā ṭhapetvā gantabbaṃ. Asatiyā gahetvā gatena yattha gato sarati, tato paccāharitabbo. Sace antarā bhayaṃ hoti, sampattavihāre ṭhapetvā gantabbaṃ.

Manussā vihāraṃ gantvā veḷum yācanti, bhikkhū saṃghikoti dātuṃ na visahanti, manussā punappunaṃ yācanti vā tājenti vā, tadā bhikkhūhi “daṇḍakammaṃ katvā gaṇhathā”²ti vattuṃ vaṭṭati. Veḷudānaṃ nāma na hoti. Sace te daṇḍakammattāya vāsipharasu-ādīni vā khādanīyabhojanīyaṃ vā denti, gahetuṃ na vaṭṭati. Vinayaṭṭhakathāyaṃ⁴ pana “daḍḍhagehā manussā gaṇhitvā gacchantā na vāretabbā”²ti vuttaṃ.

1. Ekaccassa (Ka)

2. Omakaṃ (Sī)

3. Taṃ thāvaram (Sī, Syā)

4. Vi-Ṭṭha 4. 80, 81 piṭṭhesu.

Sace saṁghassa veḷugumbe veḷudūsikā uppajjanti, taṁ akotṭāpentānaṁ¹ veḷu nassati, kiṁ kātabbanti. Bhikkhācāre manussānaṁ ācikkhitabbaṁ. Sace koṭṭetuṁ na icchanti, samabhāgaṁ labhissathāti vattabbā. Na icchantiyeva, dve koṭṭhāse labhissathāti vattabbā. Evampi anicchantesu natṭhena attho natthi, tumhākaṁ khaṇe sati daṇḍakammaṁ karissatha, koṭṭetvā gaṇhathāti vattabbā. Veḷudānaṁ nāma na hoti. Veḷugumbe aggimhi uṭṭhitepi udakena vuyhamānaveḷūsupi eseva nayo. Rukkhesupi ayameva kathāmaggo. Rukkho pana sūcidaṇḍakappamāṇo garubhaṇḍaṁ hoti. Saṁghike rukkhe koṭṭāpetvā saṁghaṁ anāpucchitvāpi saṁghikaṁ āvāsaṁ kātuṁ labbhati. Vacanapathacchedanatthaṁ pana āpucchitvāva kātabbo.

Puggalikaṁ kātuṁ labbhati na labbhatīti? Na labbhati. Hatthakammasīsena pana ekasmiṁ gehe mañcaṭṭhānamattaṁ labbhati. Tīsu gehesu ekaṁ gehaṁ labhati. Sace dabbasambhārā puggalikā honti, bhūmi saṁghikā, ekaṁ gehaṁ katvā samabhāgaṁ labhati. Dvīsu gehesu ekaṁ gehaṁ labhati. Saṁghikarukkhe saṁghikaṁ āvāsaṁ bādhente saṁghaṁ anāpucchā hāretuṁ vaṭṭati na vaṭṭatīti?. Vaṭṭati, vacanapathacchedanatthaṁ pana āpucchitvāva hāretabbo. Sace rukkhaṁ nissāya saṁghassa mahanto lābho hoti, na hāretabbo. Puggalikaṁ rukkhe saṁghikaṁ āvāsaṁ bādhente rukkhasāmikassa ācikkhitabbaṁ. Sace harituṁ na icchati, chedāpetvā hāretabbo. Rukkhaṁ me dethāti codentassa rukkhaṁ agghāpetvā mūlaṁ dātabbaṁ. Saṁghike rukkhe puggalikāvāsaṁ puggalike ca puggalikāvāsaṁ bādhentepi eseva nayo. Valliyampi ayameva kathāmaggo. Valli pana yattha vikkāyati, dullabhā hoti, tattha garubhaṇḍaṁ. Sā ca kho upaḍḍhabāhupparamāṇato paṭṭhāya, tato heṭṭhā vallikhaṇḍaṁ garubhaṇḍaṁ na hoti.

Pattadānādīsipi **pattadānenāti** paccayahetukena pattadānenāti-ādi sabbaṁ veḷudāne vuttanayeneva veditabbaṁ. Garubhaṇḍatāya panettha ayaṁ vinicchayo. Pattampi hi yattha vikkāyati, gandhikādayo gandhapaliveṭṭhanādīnaṁ atthāya gaṇhanti, tādise dullabhaṭṭhāneyeva garubhaṇḍaṁ hoti. Esa tāva kimsukapattakaṇṇapiḷandhanatālapattādīsū vinicchayo.

1. Ākoṭṭāpentānaṁ (Sī, Syā)

Tālapaṇṇampi imasmimyeva ṭhāne kathetabbarā. Tālapaṇṇampi hi sayamjāte tālavane saṃghena paricchinnatṭhāneyeva garubhaṇḍam, na tato param. Ropimatālesu sabbampi garubhaṇḍam. Tassa pamāṇam heṭṭhimakoṭiyā aṭṭhaṅgulappamāṇopi rittapotthako. Tiṇampi ettheva pakkhipitvā kathetabbarā. Yattha pana tiṇam natthi, tattha muñjapalālānālīkerapaṇṇādīhipi chādenti, tasmā tānipi tiṇeneva saṅgahitāni. Iti muñjapalālādīsu yaṃkiñci muṭṭhippamāṇam tiṇam nālīkerapaṇṇādīsu ca ekapaṇṇampi saṅghassa dinnam vā tatthajātakam vā bahi-ārāme saṅghassa tiṇavatthumhi jātatiṇam vā rakkhitagopitam garubhaṇḍam hoti. Tam pana saṅghakamme ca cetiyakamme ca kate atirekam puggalikakamme kātum¹ vaṭṭati. Heṭṭhā vuttavelumhipi eseva nayo.

Pupphadāne “ettakesu rukksesu pupphāni vissajjetvā yāgubhattavatte upanentu, ettakesu senāsanappaṭisaṅkharāṇe upanentū”ti evaṃ niyamitatṭhāne eva pupphāni garubhaṇḍāni honti. Paratīre sāmaṇerā pupphāni ocinitvā rāsīm karonti. Pañcaṅgasamannāgato pupphabhājako bhikkhusaṅgham gaṇetvā koṭṭhāse karoti, so sampattaparisāya saṅgham anāpucchitvāva dātum labhati, asammatenā pana āpucchitvāva dātabbarā. Bhikkhu pana kassa pupphāni dātum labhati, kassa na labhatīti. Mātāpitūnam geham haritvāpi gehato pakkosāpetvāpi “vatthupūjam karoṭhā”ti dātum labhati, piḷandhanatthāya dātum na labhati, sesaṇṭīnam pana haritvā na dātabbarā, pakkosāpetvā “pūjam karoṭhā”ti dātabbarā. Sesajanassa pūjanatṭhānam sampattassa apaccāsīsentena dātabbarā. Pupphadānam nāma na hoti. Vihāre bahūni pupphāni pupphanti. Bhikkhunā piṇḍāya carantena manusse disvā “vihāre bahūni pupphāni pūjethā”ti vattabbarā. Vacanamatte doso natthi. Manussā khādanīyabhojanīyam ādāya āgamissantīti cittena pana na vattabbarā. Sace vadati, khādanīyabhojanīyam na paribhuñjitabbarā, manussā attano dhammatāya vihāre pupphāni atthīti pucchitvā “asukadivase vihāram āgamissāma, sāmaṇerānam pupphāni ocinitum mā dethā”ti vadanti. Bhikkhū sāmaṇerānam kathetum pamuṭṭhā. Sāmaṇerehi pupphāni ocinitvā ṭhapitāni. Manussā bhikkhū upasaṅkamitvā “bhante mayam tumhākam asukadivaseyeva

1. Dātum (Sī, Syā)

ārocayimha, ‘sāmaṇerānaṃ pupphāni ocinituṃ mā dethā’^{ti}. Kasmā na vārayitthā^{ti}. “Sati me pamuṭṭhā, pupphāni ocitamattāneva, tāva na pūjā katā”^{ti} vattabbaṃ. “Gaṇhatha pūjethā”^{ti} na vattabbaṃ. Sace vadati, āmisam na paribhuñjitabbaṃ.

Aparo bhikkhu sāmaṇerānaṃ ācikkhati “asukagāmaṃvāsino pupphāni mā ocinitthāti āhaṃsū”^{ti}. Manussāpi āmisam āharitvā dānaṃ datvā vadanti “amhākaṃ manussā na bahukā, sāmaṇere¹ amhehi saha pupphāni ocinituṃ āṇāpethā”^{ti}. “Sāmaṇerehi bhikkhā laddhā, ye bhikkhācāraṃ na gacchanti, te sayameva jānissanti upāsakā”^{ti} vattabbaṃ. Ettakaṃ nayaṃ labhitvā sāmaṇere putte vā bhātike vā katvā pupphāni ocināpetuṃ doso natthi, pupphadānaṃ nāma na hoti.

Phaladāne phalampi pupphaṃ viya niyamitameva garubhaṇḍaṃ hoti. Vihāre bahukamhi phalāphale sati aphāsukamanussā āgantvā yācanti. Bhikkhū “saṃghikaṃ”^{ti} dātuṃ na ussahanti. Manussā vipaṭṭisārino akkosanti paribhāsanti. Tattha kiṃ kātābanti. Phalehi vā rukkhehi vā paricchinditvā katikā kātābbā “asukesu ca rukkhesu² ettakāni phalāni gaṇhantā ettakesu vā rukkhesu phalāni gaṇhantā na vāretābbā”^{ti}. Corā pana issarā vā balakkārena gaṇhantā na vāretābbā. Kuddhā hi te sakalavihārampi nāseyyuṃ. Ādīnava pana kathetābhoti.

Sinānadāne sinānacuṇṇāni koṭṭitāni na garubhaṇḍāni. Akoṭṭito rukkhattacova garubhaṇḍaṃ. Cuṇṇaṃ pana agilānassa rajananipakkaṃ vaṭṭati. Gilānassa yaṃkiñci cuṇṇaṃ vaṭṭatiyeva. Mattikāpi ettheva pakkipitvā kathetābbā. Mattikāpi yattha dullabhā hoti, tattheva garubhaṇḍaṃ. Sāpi heṭṭhimakoṭṭiyā timsapalaguḷapiṇḍappamāṇāva, tato heṭṭhā na garubhaṇḍanti.

Dantakaṭṭhadāne dantakaṭṭhaṃ acchinnakameva garubhaṇḍaṃ. Yesam sāmaṇerānaṃ saṃghato dantakaṭṭhavāro pāpuṇāti, te attano ācariyupajjhāyānaṃ pāṭiyekkaṃ dātuṃ na labhanti. Yehi pana ettakāni dantakaṭṭhāni āharitābbānīti paricchinditvā vāraṃ gahitāni, te atirekāni ācariyupajjhāyānaṃ dātuṃ labhanti. Ekena bhikkhunā dantakaṭṭhamālakato bahūni

1. Sāmaṇerehi (Syā, Ka)

2. Asuke ca asuke ca rukkhe (Sī, Syā)

dantakaṭṭhāni na gahetabbāni. Devasikaṃ ekekameva gahetabbāṃ.
Pāṭiyekkaṃ vasantenāpi bhikkhusaṃghaṃ gaṇayitvā yattakāni attano
pāpuṇanti, tattakāneva gahetvā gantabbāṃ. Antarā āgantukesu vā āgatesu
disaṃ vā pakkamantena āharitvā gahitaṭṭhāneyeva ṭhapetabbāni.

Cāṭukamyatāyāti-ādīsu cāṭukamyatā vuccati attānaṃ dāsaṃ viya
nīcatṭhāne ṭhapetvā parassa khalitavacanampi saṇṭhapetvā piyakāmatāya
paggayhavacanāṃ. **Muggasūpyatāyāti** muggasūpasamānāya saccālikena
jīvitakappanatāyetaṃ adhvavanāṃ. Yathā hi muggasūpe pacante bahū
muggā pākāṃ gacchanti, thokā na gacchanti, evameva saccālikena
jīvitakappake puggale bahu alikaṃ hoti, appakaṃ saccaṃ. Yathā vā
muggasūpassa appavisanaṭṭhānaṃ nāma natthi, evameva saccālikavuttino
puggalassa appaviṭṭhavācā nāma natthi. Siṅghāṭakaṃ viya
icchiticchitadhārāya patiṭṭhāti. Tenassa sā musāvādītā muggasūpyatāti vuttā.
Pāribhaṭyatāti paribhaṭakammabhāvo. Paribhaṭassa hi kammaṃ
pāribhaṭyaṃ, tassa bhāvo pāribhaṭyatā. Alaṅkārakaraṇādīhi
dāraṅkālāpanassetāṃ adhvavanāṃ.

Jaṅghapesanikanti gāmantaradesantarādīsu tesāṃ tesāṃ gihīnaṃ
sāsanapaṭisāsanaharaṇaṃ. Idañhi jaṅghapesanikaṃ nāma attano
mātāpitūnaṃ, ye cassa mātāpitāro upaṭṭhahanti, tesāṃ sāsaṇaṃ gahetvā
katthaci gamanavasena vaṭṭati. Cetiyaṃ vā saṃghassa vā attano vā
kammaṃ karontānaṃ vaḍḍhakīnampi sāsaṇaṃ haritūṃ vaṭṭati. Manussa
“dānaṃ dassāma, pūjaṃ karissāma, bhikkhusaṃghassa ācikkhathā”ti
vadanti. “Asukattherassa nāma dethā”ti piṇḍapātaṃ vā bhesajjaṃ vā
cīvaraṃ vā denti, “vihāre pūjaṃ karoṭhā”ti mālāgandhavilepanādīni vā
dhajapaṭākādīni vā niyyādentī sabbaṃ haritūṃ vaṭṭati, jaṅghapesanikaṃ
nāma na hoti. Sesānaṃ sāsaṇaṃ gahetvā gacchantassa padavāre padavāre
doso.

Aññataraññatarenāti etesaṃ vā veḷudānādīnaṃ aññataraññatarena,
vejjakammabhaṇḍāgārikakammaṃ piṇḍapaṭiviṇḍakammaṃ
saṃghuppādacetiyauppāda-upaṭṭhāpanakammanti evarūpānaṃ vā
micchājīvena jīvitakappanakammānaṃ yena kenaci. **Buddhapaṭikuttṭhenāti**
Buddhehi garahitena paṭisiddhena. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ sabbopi anācāro
nāma kathiyati. Ācāraniddeso vuttapaṭipakkhanayeneva veditabbo.

514. Gocaraniddesepe paṭhamam agocarassa vacane kāraṇam heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Ettha ca **gocaroti** piṇḍapātādīnam atthāya upasaṅkamtum yuttatṭhānam **gocarō**, ayuttatṭhānam **agocarō**. Vesiya gocarō assāti **vesiyāgocarō**, mittasanthavavasena upasaṅkamitatṭhānanti attho. Tattha vesiya nāma rūpūpajīvinīyo yena kenacideva sulabhajjhācāratāmittasanthavasinehavasena upasaṅkamanto vesiya gocarō nāma hoti. Tasmā evaṃ upasaṅkamtum na vaṭṭati. Kim kāraṇā? Ārakkhavipattito. Evaṃ upasaṅkamantassa hi ciraṃ rakkhitagopitopi samaṇadhammo katipāheneva nassati. Sacepi na nassati, garaham labhati. Dakkhiṇāvasena pana upasaṅkamantena satim upaṭṭhāpetvā upasaṅkamitabbaṃ. **Vidhavā** vuccanti matapatikā vā pavutthapatikā vā. **Thullakumāriyoti** mahallikā anivṭṭhakumāriyo¹. **Paṇḍakāti** lokāmisaniṣṣitakathābahulā ussannakilesā avūpasantapariḷāhā napuṃsakā. Tesam sabbesampi upasaṅkamane ādīnavo vuttanayeneva veditabbo. **Bhikkhunīsupi** eseva nayo. Api ca bhikkhū nāma ussannabrahmacariyā honti, tathā bhikkhuniyo. Te aññamaññaṃ santhavavasena katipāheneva rakkhitagopitasamaṇadhammaṃ nāsenti. Gilānapucchakena pana gantum vaṭṭati. Bhikkhunā pupphāni labhitvā pūjanatthāyapi ovādadānatthāyapi gantum vaṭṭatiyeva.

Pānāgāranti surāpānagharaṃ. Tam brahmacariyantarāyakarehi surāsoṇḍehi avivittaṃ hoti. Tattha tehi saddhim saha soṇḍavasena upasaṅkamtum na vaṭṭati. Brahmacariyantarāyo hoti. **Saṃsaṭṭho viharati rājūhīti**-ādīsu **rājānoti** abhisittā vā hontu anabhisittā vā, ye rajjam anusāsanti. **Rājamahāmattāti** rājūnam issariyasadisāya mahatiyā issariyamattāya samannāgatā. **Titthiyāti** viparītadassanā bāhiraparibbājakā. **Titthiyasāvakāti** bhattivasena tesam paccayadāyakā, etehi saddhim saṃsaggajāto hotīti attho.

Ananulomikena saṃsaggenāti ananulomikasaṃsaggo nāma tissannaṃ sikkhānam ananulomo paccanīkasaṃsaggo, yena brahmacariyantarāyaṃ paññattivītikkaṃ sallekha-parihāniṇca pāpuṇāti. Seyyathidaṃ, rājarājamahāmattehi saddhim sahasokitā sahananditā samasukhadukkhata,

1. Anividdhakumāriyo (Ka)

uppannesu kiccakaraṇīyesu attanāva yogaṃ āpajjanatā,
 titthiyatitthiyasāvakehi saddhiṃ ekacchandarucisamācāratā
 ekacchandarucisamācārabhāvāvaho vā sinehabahumānasanthavo. Tattha
 rājarājamahāmattehi saddhiṃ saṃsaggo brahmacariyantarāyaṃ karoti.
 Itarehi titthiyasāvakehi tesāṃ laddhigahaṇaṃ. Tesāṃ pana vādaṃ bhinditvā
 attano laddhiṃ gaṇhāpetuṃ samatthena upasaṅkamuṃ vaṭṭati.

Idāni aparenapi pariyāyena agocaraṃ dassetuṃ **yāni vā pana tāni kulānīti**-ādi āraddhaṃ. Tattha **assaddhānīti** Buddhādīsu saddhāviraḥitāni. Buddho sabbaññū, dhammo niyyāniko, saṃgho suppaṭipannoti na saddahanti. **Appasannānīti** cittaṃ pasannaṃ anāvilaṃ kātuṃ na sakkonti. **Akkosakaparibhāsakānīti** akkosakāni ceva paribhāsakāni ca, “corosi, bālosi, mūḷhosi, oṭṭhosi, goṇosi, gadrabhosi, āpāyikosi, nerayikosi, tiracchānagatosi, natthi tuyhaṃ sugati, duggatīyeva pāṭikaṅkhā”ti evaṃ dasahi akkosavatthūhi akkosanti, “hotu idāni taṃ paharissāma bandhissāma vadhissāmā”ti evaṃ bhayadassanena paribhāsanti cāti attho. **Anatthakāmānīti** atthaṃ na icchanti, anatthameva icchanti. **Ahitakāmānīti** ahitameva icchanti, hitaṃ na icchanti. **Aphāsukakāmānīti** phāsukaṃ na icchanti, aphāsukameva icchanti. **Ayogakkhemakāmānīti** catuḥi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ na icchanti, sabhayameva icchanti. **Bhikkhūnanti** ettha sāmaṇerāpi saṅghaṃ gacchanti. **Bhikkhunīnanti** ettha sikkhamānasāmaṇeriyopi. Sabbesampi hi Bhagavantaṃ uddissa pabbajitānañceva saraṇagatānañca catunnampi parisānaṃ tāni anatthakāmāniyeva. **Tathārūpāni kulānīti** evarūpāni khattiyakulādīni kulāni. **Sevatīti** nissāya jīvati. **Bhajatīti** upasaṅkamati. **Payirupāsātīti** punappunaṃ upasaṅkamati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ vesiyādigocarassa vesiyādiko, rājādisaṃsatṭhassa rājādiko, assaddhakulādisevakassa assaddhakulādiko cāti tippakāropi ayuttagocarō agocaroti veditabbo.

Tassa iminā pariyāyena agocaratā veditabbā. Vesiyādiko tāva pañcakāmaguṇanissayato agocaroti veditabbo. Yathāha “ko ca bhikkhave bhikkhuno agocarō paravisayo, yadidaṃ pañca

kāmaguṇā”ti¹. Rājādiko jhānānuyogassa anupanissayato lābhasakkārāsanīcakkaniṭṭhādanato diṭṭhivipattihetuto ca, assaddhakulādiko saddhāhānicittasantosāvahanato agocaroti.

Gocaraniddese **na vesiyāgocaroti**-ādīni vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni. **Opānabhūtānī**-ādīsu pana **opānabhūtānī** udapānabhūtāni bhikkhusaṃghassa cātumahāpathe khatapokkharāṇi viya yathāsukham ogāhanakkhamāni cittamahāmatassa gehasadisāni. Tassa kira gehe kālatthambho yuttoyeva. Gharadvāraṃ sampattānaṃ bhikkhūnaṃ paccayavekallaṃ nāma natthi. Ekadivasaṃ bhesajjavattameva² saṭṭhi kahāpaṇāni nikkhamanti. **Kāsāvapajjotānī** bhikkhubhikkhunīhi nivatthapārutānaṃ kāsāvānaṃyeva pabhāya ekobhāsāni bhūtapālasetṭhikulasadisāni. **Isivātapāṭivātānī** gehaṃ pavisantānaṃ nikkhamantānaṃca bhikkhubhikkhunīsankhātānaṃ isīnaṃ cīvaravātena ceva samīñjanapasāraṇādi janitasarīravātena ca paṭivātāni pavāyitāni viniddhutakibbisāni vā.

515. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvitāniddese aṇumattānī** aṇupamāṇā. **Vajjāti** dosā. **Yāni tāni vajjānī** yāni tāni garahitabbatṭhena vajjāni. **Appamattakānī** parittamattakāni khuddakappamāṇāni. **Oramattakānī** parittatopi orimappamāṇattā oramattakāni. **Lahusānī** lahukāni. **Lahusammatānī** lahūti sammatāni. **Saṃyamakaraṇīyānī** saṃyamena kattabbapaṭīkammāni. **Saṃvarakaraṇīyānī** saṃvarena³ kātabbāni saṃvarena kattabbapaṭīkammāni. **Cittuppādakaraṇīyānī** cittuppādamattena kattabbapaṭīkammāni. **Manasikārapaṭibaddhānī** manasā āvajjitamatteneva kattabbapaṭīkammāni. Kāni pana tānīti. Divāvihāravāsī⁴ Sumatthero tāva āha “anāpattigamanīyāni cittuppādamattakāni, yāni na puna evarūpaṃ karissāmīti manasā āvajjitamatteneva sujjhanti. Adhiṭṭhānāvīkammaṃ nāmetāṃ kathitaṃ”ti. Antevāsiko panassa Tipiṭakacūlanāgatthero panāha “idaṃ pātimokkhasaṃvarasīlasseva bhājanīyaṃ, tasmā sabbalahukaṃ dukkaṭadubbhāsitaṃ idha vajjanti veditabbaṃ. Vuṭṭhānāvīkammaṃ nāmetāṃ kathitaṃ”ti.

1. Saṃ 3. 128 piṭṭhe.

3. Saṃvarantena (Ka)

2. Bhesajjamattameva (Si)

4. Dibbavihāravāsī (Ka)

iti-imesūti evaṃpakāresu imesu. **Vajjadassāvī**ti vajjato dosato dassanasīlo.

Bhayadassāvīti catubbidhassa bhayassa kāraṇattā bhayato dassanasīlo.

Ādīnavadassāvīti idha nindāvahanato āyatim dukkhavipākato upariguṇānaṃ antarāyakaraṇato vipphaṇisārajananato ca etena nānappakārena ādīnavato dassanasīlo.

Nissaraṇadassāvīti yaṃ tattha nissaraṇaṃ, tassa dassanasīlo. Kiṃ panettha nissaraṇanti. Ācariyattheravāde tāva “anāpattigamanīyatāya sati adhiṭṭhānāvīkammaṃ nissaraṇaṃ”ti kathitaṃ. Antevāsikattheravāde tāva “āpattigamanīyatāya sati vuṭṭhānāvīkammaṃ nissaraṇaṃ”ti kathitaṃ.

Tattha tathārūpo bhikkhu aṇumattāni vajjāni vajjato bhayato passati nāma, taṃ dassetuṃ ayaṃ nayo kathito. Paramāṇu nāma, aṇu nāma, tajjārī nāma, rathareṇu nāma, likkhā nāma, ūkā nāma, dhaññamāso nāma, aṅgulaṃ nāma, vidatthi nāma, ratanaṃ nāma, yaṭṭhi nāma, usabhaṃ nāma, gāvutaṃ nāma, yojanaṃ nāma. Tattha **paramāṇu** nāma ākāsakotṭhāsiko maṃsacakkhussa āpāthaṃ nāgacchati, dibbacakkhusseva āgacchati. **Aṇu** nāma bhitticchiddatālacchiddehi pavitṭhasūriyarasmīsu vaṭṭi vaṭṭi¹ hutvā paribbhamanto paññāyati. **Tajjārī** nāma gopathamanussapathacakkapathesu chijjitvā ubhosu passesu uggantvā tiṭṭhati. **Rathareṇu** nāma tattha tattheva allīyati. **Likkhā**dayo pākaṭā eva. Etesu pana chattimsa paramāṇavo ekassa aṇuno pamāṇaṃ. Chattimsa aṇu ekāya tajjāriyā pamāṇaṃ. Chattimsa tajjāriyo eko rathareṇu. Chattimsa rathareṇu ekā likkhā. Satta likkhā ekā ūkā. Satta ūkā eko dhaññamāso. Sattadhaññamāsappamāṇaṃ ekaṃ aṅgulaṃ. Tenaṅgulaṃ dvādaṇḍaṅgulāni vidatthi. Dve vidatthiyo ratanaṃ. Satta ratanaṃ yaṭṭhi. Tāya yaṭṭhiyā vīsati yaṭṭhiyo usabhaṃ. Asīti usabhāni gāvutaṃ. Cattāri gāvutāni yojanaṃ. Tena yojanena aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahasubbedho Sinerupabbatarājā. Yo bhikkhu aṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahasubbedhasinerupabbatasadisam katvā daṭṭhuṃ sakkoti, ayaṃ bhikkhu

1. Vaṭṭavaṭṭi (Sī, Syā)

aṇumattāni vajjāni bhayato passati nāma. Yopi bhikkhu sabbalahukam dukkaṭadubbhāsitamattam paṭhamapārājikasadisam katvā daṭṭhum sakkoti, ayam aṇumattāni vajjāni vajjato bhayato passati nāmāti veditabbo.

516. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesūtipadaniddese bhikkhusikkhāti** bhikkhūhi sikkhitabbasikkhā. Sā bhikkhunīhi sādharmaṇāpi asādharaṇāpi bhikkhusikkhā eva nāma. **Bhikkhunīsikkhāti** bhikkhunīhi sikkhitabbasikkhā. Sāpi bhikkhūhi sādharmaṇāpi asādharaṇāpi bhikkhunīsikkhā eva nāma. Sāmaṇerasikkhamānasāmaṇerīnam sikkhāpi ettheva pavittā. **Upāsakasikkhāti** upāsakehi sikkhitabbasikkhā. Sā pañcasīladasasīlavasena vaṭṭati. **Upāsikasikkhāti** upāsikāhi sikkhitabbasikkhā. Sāpi pañcasīladasasīlavasena vaṭṭati. Tattha bhikkhubhikkhunīnam sikkhā yāva arahattamaggā vaṭṭati. Upāsaka-upāsikānam sikkhā yāva anāgānimaggā. Tatrāyam bhikkhu attanā sikkhitabbasikkhāpadesu eva sikkhati, sesasikkhā pana atthuddhāravasena sikkhāpadassa atthassa dassanattam¹ vuttā. **Iti imāsu sikkhāsūti** evaṃpakārāsu etāsu sikkhāsu. **Sabbena sabbanti** sabbena sikkhāsamādānena sabbam sikkham. **Sabbathā sabbanti** sabbena sikkhitabbākārena sabbam sikkham. **Asesam nissesanti** sesābhāvato asesam, satisammosena bhinnassāpi sikkhāpadassa puna pākatikakaraṇato nissesam. **Samādāya vattatīti** samādiyitvā gahetvā vattati. **Tena vuccatīti** yena kāraṇena etaṃ sabbam sikkhāpadam sabbena sikkhitabbākārena samādiyitvā sikkhati pūreti, tena vuccati “samādāya sikkhati sikkhāpadesū”ti.

517-8. **Indriyesu guttadvāro bhojane mattaññūtipadadvayassa** niddese kaṇhapakkhassa paṭhamavacane payojanam ācāraniddese vuttanayeneva veditabbari. Tattha **katamā indriyesu aguttadvāratāti**-ādīsu pana yaṃ vattabbari, taṃ sabbam nikkhepakaṇḍavaṇṇanāyaṃ vuttameva.

519. **Jāgariyānuyoganiddese pubbarattāpararattanti** ettha aḍḍharattasāṅkhātāya rattiya pubbe pubbarattam. Iminā paṭhamayāmañceva pacchābhattañca

1. Sikkhāsaddassa atthadassanattam (Sī, Syā)

gaṇhāti. Rattiyā pacchā apararattam. Iminā pacchimayāmañceva purebhattaṇca gaṇhāti. Majjhimayāmo panassa bhikkhuno niddākilamathavinodanokāsoti na gahito. **Jāgariyānuyoganti** jāgariyassa asupanabhāvassa anuyogaṃ. **Anuyutto hotīti** taṃ anuyogasaṅkhātāṃ āsevanāṃ bhāvanāṃ anuyutto hoti sampayutto¹. Niddese² panassa idha bhikkhu divasanti pubbaṇho majjhanho sāyanhoti tayopi divasakoṭṭhāsā gahitā. **Caṅkamenā nisajjāyāti** sakalampi divasaṃ iminā iriyāpathadvayeneva viharanto cittassa āvaraṇato āvaraṇīyehi dhammehi pañcahi nīvaraṇehi sabbākusaladhammehi vā cittaṃ parisodheti. Tehi dhammehi visodheti parimoceti. Tṭhānaṃ panettha kiñcāpi na gahitaṃ, caṅkamanisajjāsannissitaṃ pana katvā gahetabbameva. **Paṭhamayāmanti** sakalasmimpi paṭhamayāme. **Majjhimayāmanti** rattindivassa chakoṭṭhāsasaṅkhāte³ majjhimayāme.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogīseyyā petaseyyā sīhaseyyā Tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha “yebhuyyena bhikkhave kāmabhogī vāmena⁴ passena senti”ti ayaṃ **kāmabhogīseyyā**. Tesu hi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi. “Yebhuyyena bhikkhave petā uttānā senti”ti ayaṃ **petaseyyā**. Appamaṃsalohitattā hi aṭṭhisāṅghāṭajātā ekena passena sayitum na sakkonti, uttānāva senti. “Sīho bhikkhave migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappeti -pa- attamano hoti”ti⁵ ayaṃ **sīhaseyyā**. Tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṃ tṭhāne dve pacchimapāde ekasmiṃ tṭhāne tṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ tṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnāṃ purimapādānaṃ matthake sīsaṃ tṭhapetvā sayati, divasampi sayitvā pabujjhamāno na uttasanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādādīnaṃ tṭhitokāsaṃ sallakkheti. Sace kiñci tṭhānaṃ vijahitvā tṭhitaṃ hoti, nayidaṃ tuyhaṃ jātiyā na sūrabhāvassa anurūpanti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā tṭhite pana tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamidanti haṭṭhatuṭṭho utṭhāya sīhavi jambhitaṃ vijambhitvā

1. Payutto (Sī, Syā) 2. Abhi 2. 258 piṭṭhe.

3. Chaṭṭhakoṭṭhāsasaṅkhāte (Sī, Syā)

4. Kāmabhogī sattā vāmena (Sī, Syā)

5. Asm 1. 567 piṭṭhe.

kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati. Catutthajjhānaseyyā pana **Tathāgataseyyā**ti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayañhi tejussada-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma.

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti ati-ādhāya īsakaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi goppake jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiñhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā aphāsukā hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsukā hoti. Tena vuttaṃ “pāde pādaṃ accādhāyā”ti. **Sato sampajānoti** satiyā ceva sampajānapaññāya ca samannāgato hutvā. Iminā supariggāhakaṃ satisampajāññaṃ kathitaṃ. **Uṭṭhānasaññaṃ manasikaritvā**ti asukavelāya nāma uṭṭhahissāmī”ti evaṃ uṭṭhānavelāparicchedakaṃ uṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapetvā. Evaṃ katvā nipanno hi yathāparicchinnaḥkāleyeva uṭṭhātuṃ yutto.

520-521. **Sātaccāṃ nepakkanti** satataṃ pavattayitabbato sātaccasaṅkhātāṃ vīriyañceva paripākagatatā nepakkasaṅkhātāṃ paññañca yutto anuyutto pavattayamānoyeva jāgariyānuyogaṃ anuyutto viharatīti attho. Ettha ca vīriyaṃ lokiyalokuttaramissakaṃ kathitaṃ, paññāpi vīriyagatikā eva. Vīriye lokiyamhi lokiyā, lokuttare lokuttarāti attho.

522. **Bodhipakkhikānaṃ dhammānanti** catusaccabodhisāṅkhātassa maggañāṇassa pakkhe bhavānaṃ dhammānaṃ. Ettāvata sabbepi sattatiṃsa bodhipakkiyadhamme samūhato gahetvā lokiyāyapi bhāvanāya ekārammaṇe ekato pavattanasamatthe bojjhaṅgeyeva dassento **satta bojjhaṅgā**ti-ādimāha. Te lokiyalokuttaramissakāva kathitāti veditabbā. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva.

523. Abhikkanteti-ādiniddese **abhikkante paṭikkanteti** ettha tāva abhikkantaṃ vuccati purato gamanaṃ. **Paṭikkantanti** nivattanaṃ. Tadubhayampi catūsu

iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto abhikkamati nāma. Paṇivattento paṭikkamati nāma. Thānepi thitakova kāyaṃ purato onāmento abhikkamati nāma. Pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purima-aṅgābhimukho saṃsaranto abhikkamati nāma. Pacchima-aṅgappadesaṃ paccāsaṃsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi eveda nayo.

Sampajānakārī hotīti sampajāññaena sabbakiccakārī, sampajāññasseva vā kārī. So hi abhikkantādīsu sampajāññaṃ karoteva, na katthaci sampajāñnavirahito hoti. Taṃ pana sampajāññaṃ yasmā satisampayuttameva hoti, tenassa niddese “sato sampajāno abhikkamati, sato sampajāno paṭikkamati”ti vuttaṃ.

Ayañhi abhikkamanto vā paṭikkamanto vā na muṭṭhassatī asampajāno hoti, satiyā pana samannāgato paññāya ca sampajānoyeva abhikkamati ceva paṭikkamati ca. Sabbesu abhikkamādīsu catubbidhaṃ sampajāññaṃ otāreti. Catubbidhañhi sampajāññaṃ sātthakasampajāññaṃ sappāyasampajāññaṃ gocarasampajāññaṃ asammohasampajāññanti. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā “kinnu me¹ ettha gatena, attho atthi natthī”ti atthānatthaṃ pariggahetvā atthapariggaṇhaṇaṃ **sātthakasampajāññaṃ**. Tattha ca atthoti cetiyadassanabodhidassanasamghadassanatheradassana-asubhadassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hi Buddhārammaṇaṃ pītiṃ saṃghadassanena saṃghārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā tadeva khayavayato² sammāsanto arahattaṃ pāpuṇāti. There disvā tesāṃ ovāde patiṭṭhāya asubhaṃ disvā tattha paṭhamajjhānaṃ uppādetvā tadeva khayavayato² sammāsanto arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā etesaṃ dassanaṃ sātthaṃ. Keci pana “āmisatopi vaḍḍhi atthoyeva, taṃ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattā”ti vadanti.

Tasmīṃ pana gamane sappāyāsappāyaṃ pariggahetvā sappāyapariggaṇhaṇaṃ **sappāyasampajāññaṃ**. Seyyathidaṃ, cetiyadassanaṃ tāva sātthaṃ. Sace pana cetiyassa mahatiyā pūjāya dasadvādasayanantare parisā

1. Kim nu kho me (Sī, Syā)

2. Khayato (Sī, Syā)

sannipatanti, attano vibhavānurūpaṃ itthiyopi purisāpi alaṅkatapaṭiyattā cittakammarūpakāni viya sañcaranti. Tatra cassa iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhane moho uppajjati, kāyasaṃsaggāpattim vā āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṃ vā antarāyo hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti, vuttappakāra-antarāyābhāve sappāyaṃ. Bodhidassanepi eseva nayo. Saṃghadassanampi sātthaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattim dhammassavanaṃ karontesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti, antarāyābhāve sappāyaṃ hoti. Mahāparisaparivārānaṃ therānaṃ dassanepi eseva nayo.

Asubhadassanampi sātthaṃ, tadatthadīpanatthaṃca idaṃ vatthu eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṃ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato, sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṃ disvā paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā aṭṭhāsi. Daharo taṃ apassanto “sāmaṇerā”ti pakkosi. So “mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhim dve kathā nāma na kathitapubbā, aññasmiṃ divase uparivisesaṃ nibbattessāmī”ti cintetvā “kiṃ bhante”ti paṭivacanaṃ adāsi. “Ehi”ti ca vutto ekavacaneneva āgantvā “bhante iminā tāva maggena gantvā mayā ṭhitokāse muhuttaṃ puratthābhimukho ṭhatvā olokethā”ti āha. So tathā katvā tena pattavisesameva pāpuṇi. Evaṃ ekaṃ asubhaṃ dvinnāṃ janānaṃ atthāya jātāṃ. Evaṃ sātthampi panetaṃ purisassa mātugāmāsubhaṃ asappāyaṃ, mātugāmaṃ ca purisāsubhaṃ. Sabhāgameva sappāyanti evaṃ sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ nāma.

Evaṃ pariggahitasātthasappāyassa pana aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu attano cittaruciyaṃ kammaṭṭhānaṃsaṅkhātāṃ gocaraṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gahetvāva gamanaṃ **gocarasampajaññaṃ** nāma, tassāvibhāvanatthaṃ idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ—

Idhekacco bhikkhu harati, na paccāharati, ekacco na harati, paccāharati, ekacco pana neva harati, na paccāharati, ekacco harati ca

paccāharati ca. Tattha yo bhikkhu divasaṃ caṅkameṇa nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetvā tathā rattiyā paṭhamayāme majjhimayāme seyyaṃ kappetvā pacchimayāme pi nisajjācaṅkamehi vītināmetvā pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā Bodhirukkhe udakaṃ āsiñcitvā pāṇīyaṃ paribhojanīyaṃ paccupaṭṭhāpetvā ācariyupajjhāyavattādīni sabbāni khandhakavattāni samādāya vattati. So sarīraparikammaṃ katvā senāsaṇaṃ pavisitvā dve tayo pallaṅke usumaṃ gāhāpento kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitvā bhikkhācāravelāya utṭahitvā kammaṭṭhānasīseneva pattacīvaramādāya senāsaṇato nikkhamitvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova cetiyaṅgaṇaṃ gantvā sace Buddhānussatikammaṭṭhānaṃ hoti, taṃ avissajjetvā cetiyaṅgaṇaṃ pavisati. Aññaṃ ce kammaṭṭhānaṃ hoti, sopānamūle ṭhatvā hatthena gahitabhaṇḍaṃ viya taṃ ṭhapetvā Buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā cetiyaṅgaṇaṃ āruya mahantaṃ cetiyaṃ ce, tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditabbaṃ, khuddakaṃ ce, tatheva padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṃ. Cetiyaṃ vanditvā bodhiyaṅgaṇaṃ pattenāpi Buddhassa Bhagavato sammukhā viya nipaccākāraṃ dassetvā bodhi vanditabbā.

So evaṃ cetiyaṅgaṇaṃ bodhiṅgaṇaṃ vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṃ gantvā paṭisāmitaṃ bhaṇḍakaṃ hatthena gaṇhanto viya nikkhattakammaṭṭhānaṃ gahetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīseneva cīvaraṃ pārupitvā gāmaṃ piṇḍāya pavisati. Atha naṃ manussā disvā “ayyo no āgato”ti paccuggantvā pattaṃ gahetvā āsaṇasālāya vā gehe vā nisīdāpetvā yāguṃ datvā yāva bhattaṃ na niṭṭhāti, tāva pāde dhovitvā telena makkhetvā purato nisīditvā pañhaṃ vā pucchanti, dhammaṃ vā sotukāmā honti. Sacepi na kathāpenti, janaṇgaṇahatthaṃ dhammakathā nāma kātābbāyevāti Aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi. Tasmā kammaṭṭhānasīseneva āhāraṃ paribhuñjitvā anumodanaṃ vatvā nivattiyamānehipi manussehi anugato gāmato nikkhamitvā tattha te nivattetvā maggaṃ paṭipajjati.

Atha naṃ puretaraṃ nikkhamitvā bahigāme katabhattakiccā sāmaṇeradahaṇabhikkhū disvā paccuggantvā pattacīvaramassa gaṇhanti. Porāṇakabhikkhū kira “amhākaṃ upajjhāyo amhākaṃ ācariyo”ti na mukhaṃ oloketvā vattaṃ karonti, sampattaparicchadeneva karonti. Te taṃ pucchanti “bhante etc

manussā tumhākaṃ kiṃ honti, mātipakkhato sambandhā pitipakkhato”ti. Kiṃ disvā pucchathāti. Tumhesu etesaṃ pemaṃ bahumānanti. “Āvuso yaṃ mātāpitūhipi dukkaraṃ, taṃ ete manussā amhākaṃ karonti, pattacīvarampi no etesaṃ santakameva, etesaṃ ānubhāvena neva bhaye bhayaṃ na chātake chātaṃ jānāma, edisā nāma amhākaṃ upakārino natthi”ti tesāṃ guṇe kathento gacchati. Ayaṃ vuccati **harati na paccāharatī**ti.

Yassa pana pageva vuttappakāraṃ vattapaṭipattiṃ¹ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādinnaṃ muñcitvā upādinnaṃ gaṇhāti, sarīrato sedā muccanti, kammaṭṭhānaṃ vīthiṃ nārohati, so pageva pattacīvaramādāya vegasāva cetiyaṃ vanditvā gorūpānaṃ nikkhamanavelāyameva gāmaṃ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṃ labhitvā āsanāsālāṃ gantvā pivati, athassa dvattikkhattuṃ ajjhoharaṇamatteneva kammajatejodhātu upādinnaṃ muñcitvā anupādinnaṃ gaṇhāti, ghaṭasatena nhāto viya tejodhātupariḷāhanibbānaṃ patvā kammaṭṭhānasīna yāguṃ paribhuñjitvā pattaṇca mukhaṇca dhovitvā antarābhatte kammaṭṭhānaṃ manasikātvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīna āhāraṃ paribhuñjitvā tato paṭṭhāya poṅkhānupoṅkhaṃ upaṭṭhahamānaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāva āgacchati. Ayaṃ vuccati **na harati paccāharatī**ti. Edisā ca bhikkhū yāguṃ pivitvā vipassanaṃ ārabhitvā Buddhasāsane arahattaṃ pattā nāma gaṇanapathaṃ vītivattā. Sihaḷadīpeyeve tesu tesu gāmesu āsanāsālāya na taṃ āsanaṃ atthi, yattha yāguṃ pivitvā arahattaṃ pattā bhikkhū natthīti.

Yo pamādavihārī hoti, nikkhattadhuro sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetokhīlavinibandhabaddhacitto viharanto “kammaṭṭhānaṃ nāma atthi”tipi saññaṃ akatvā gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihisaṃsaggena saṃsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati. Ayaṃ vuccati **neva harati na paccāharatī**ti.

Yo panāyaṃ “harati ca paccāharati cā”ti vutto, so gatapaccāgatikavattavasena veditabbo atthakāmā hi kulaputtā sāsane

1. Vattapaṭivattaṃ (Sī, Syā)

pabbajitvā dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi satampi ekato vasantā katikavattaṃ katvā viharanti “āvuso tumhe na iṇaṭṭā, na bhayaṭṭā, na ājīvikāpakatā pabbajitā, dukkhā muccitukāmā panettha pabbajitā. Tasmā gamane uppannakilesaṃ gamaneyeva niggaṇhatha. Tṭhāne, nisajjāya, sayane uppannakilesaṃ sayaneyeva niggaṇhathā”ti.

Te evaṃ katikavattaṃ katvā bhikkhācāraṃ gacchantā aḍḍha-usabha-usabha-aḍḍhagāvutagāvutantareshu pāsāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṃ manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kilesa uppajjati, tattheva naṃ niggaṇhāti. Tathā asakkonto tiṭṭhati, athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati. So “ayaṃ bhikkhu tuyhaṃ uppannaṃ vitakkaṃ jānāti, ananucchavikaṃ te etan”ti attānaṃ paṭicodetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyabhūmiṃ okkamati. Tathā asakkonto nisīdati, athassa pacchato āgacchantopi nisīdatīti so eva nayo. Ariyabhūmiṃ okkamituṃ asakkontopi taṃ kilesaṃ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova gacchati. Na kammaṭṭhānavippayuttena cittaṇa pādaṃ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattitvā purimapaḍesaññeva eti Ālindakavāsī Mahāphussadevatthero viya. So kira ekūnavīsati vassāni gatapaccaḡatavattaṃ pūrento eva vihāsi. Manussāpi¹ antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni karontā therāṃ tathāgacchantāṃ disvā “ayaṃ thero punappunaṃ nivattitvā gacchati, kiṃ nu kho maggamūlho, udāhu kiñci pamuṭṭho”ti samullapanti. So taṃ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitteneva samaṇadhammaṃ karonto vīsativassabbhantare arahattaṃ pāpuṇi. Arahattappattadivase cassa caṅkamanakoṭiyaṃ adhivatthā devatā aṅgulīhi dīpaṃ ujjaletvā aṭṭhāsi. Cattāropi mahārājāno Sakko ca Devānamindo brahmā ca Sahampati upaṭṭhānaṃ āgamiṃsu. Tañca obhāsaṃ disvā vanavāsī Mahātissatthero taṃ dutiyadivase pucchi “rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi, kiṃ so obhāso”ti. Thero vikkhepaṃ karonto “obhāso nāma dīpobhāsoṃ hoti maṇi-obhāsoṃ”ti evamādimāha. Tato “paṭicchādetha tumhe”ti nibaddho “āmā”ti paṭijānitvā ārocesi.

1. Manussāpi sudaṃ (Sī, Syā)

Kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgatto viya ca. Sopi kira gatapaccāgatavattaṃ pūrento paṭhamam tava Bhagavato mahāpadhānam pūjessāmīti satta vassāni ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāsi, puna soḷasa vassāni gatapaccāgatavattaṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇi. So kammaṭṭhānayutteneva cittaṇa pādam uddharanto vippayuttana cittaṇa uddhate pāde paṭinivattento gāmasamīpaṃ gantvā “gāvī nu kho pabbajito nu kho”ti āsaṅkanīyappadese ṭhatvā cīvaraṃ pārupitvā kacchakantarato¹ udakena pattaṃ dhovitvā udakagaṇḍusaṃ karoti. Kim kārāṇā? Mā me bhikkhaṃ dātuṃ vā vandituṃ vā āgate manusse “dīghāyukā hothā”ti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahoṣīti. “Ajja bhante katimī”ti divasaṃ vā bhikkhugaṇaṇam vā pañham vā pucchito pana udakaṃ gilitvā āroceti. Sace divasādipucchakā na honti, nikkhamanavelāyaṃ gāmadvāre niṭṭhubhitvāva yāti.

Kalambatitthavihāre vassūpagatā paññāsa bhikkhū viya ca. Te kira āsālhipuṇṇamāyaṃ katikavattaṃ akaṃsu “arahattaṃ appatvā aññamaññaṃ nālapissāmā”ti. Gāmaṇca piṇḍāya pavisaṇṭā udakagaṇḍusaṃ katvā pavisiṃsu. Divasādīsu pucchitesu vuttanayena paṭipajjiṃsu. Tattha manussa niṭṭhubhanatṭhānam disvā jāniṃsu “ajja eko āgato, ajja dve”ti. Evaṇca cintesuṃ “kinu kho ete amheheva saddhiṃ na sallapanti udāhu aññamaññaṃpi, yadi aññamaññaṃpi na sallapanti, addhā vivādaḍā bhavissanti. Etha ne aññamaññaṃ khamāpessāmā”ti sabbe vihāraṃ gantvā paññāsāya bhikkhūsu dvepi bhikkhū ekokaṣe nāddasaṃsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so āha “na bho kalahakāraṇaṃ vasanokaṣo īdiso hoti, susammaṭṭhaṃ cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇaṃ, sunikkhattā sammajjaniyo, sūpaṭṭhapitaṃ pānīyaparibhojanīyaṃ”ti. Te tatova nivattā. Tepi bhikkhū antotemāseyeva arahattaṃ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṃ pavāresuṃ.

Evam Kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgatto viya, Kalambatitthavihāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittaṇa pādam uddharanto

1. Kacchakaraṇḍato (Sī, Syā, Ka)

gāmasamīpaṃ gantvā udakagaṇḍūsaṃ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsoṇḍadhuttādayo kalahakārakā caṇḍahatthi-assādayo vā natthi. Taṃ vīthim paṭipajjati. Tattha piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati. Na hi javanapiṇḍapātikadhutaṅgaṃ nāma kiñci atthi. Visamabhūmibhāgappattaṃ pana udakasakaṭaṃ viya niccalo hutvā gacchati. Anugharaṃ pavittṭho ca dātukāmaṃ vā adātukāmaṃ vā sallakkhetum tadanurūpaṃ kālaṃ āgamento bhikkhaṃ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihārameva vā āgantvā yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto āhāre paṭikūlasaṅghaṃ upaṭṭhapetvā akkhabbhaṅjanavaṇālepanaputtamaṃsūpamavasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti, neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya -pa- phāsuvihāro cāti. Bhuttāvī ca udakakiccaṃ katvā muhuttaṃ bhattakilamathaṃ paṭippassambhetvā yathā purebhattaṃ, evaṃ pacchābhattaṃ purimayāmaṃ pacchimayāmaṃca kammaṭṭhānameva manasikaroti. Ayaṃ vuccati **harati ca paccāharati cāti**.

Imaṃ pana haraṇapaccāharaṇasaṅkhātāṃ gatapaccāgatavattaṃ pūrento yadi upanissayasampanno hoti, paṭhamavaye eva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye. No ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha pacchimavaye. No ce pacchimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, anuppanne Buddhē nibbato paccekabodhiṃ sacchikaroti. No ce paccekabodhiṃ sacchikaroti, atha Buddhānaṃ sammukhībhāve khippābhiñño vā hoti, seyyathāpi thero Bāhiyo Dārucīriyo, mahāpañño vā seyyathāpi thero Sāriputto, mahiddhiko vā seyyathāpi thero Mahāmoggallāno, dhutaṅgadhāro vā seyyathāpi thero Mahākassapo, dibbacakkhuko vā seyyathāpi thero Anuruddho, vinayadhāro vā seyyathāpi thero Upālī, dhammakathiko vā seyyathāpi thero Puṇṇo Mantāṇiputto, ārañṇiko vā seyyathāpi thero Revato, bahussuto vā seyyathāpi thero Ānando, sikkhākāmo vā seyyathāpi thero Rāhulo Buddhaputtoti. Iti imasmiṃ catukke yvāyaṃ harati ca paccāharati ca, tassa gocarasampajāññaṃ sikhāppattaṃ hoti.

Abhikkamādisu pana asammuyhanam **asammohasampajaññaṃ**, tam evam veditabban idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhabālaputhujjanā abhikkamādisu “attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito”ti vā “aham abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito”ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto “abhikkamāmī”ti citte uppajjamāne teneva cittaena saddhim cittasamuṭṭhānavāyodhātu viññattim janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyāvāyodhātuvipphārasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisanghāto abhikkamati, tassevaṃ abhikkamato ekekapāduddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā atiharaṇavītiaraṇesu. Vossajjane tejodhātu vāyodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā sannikkhepanasannirujjhanesu¹. Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇam na pāpuṇanti, tathā atiharaṇe pavattā vītiaraṇam, vītiaraṇe pavattā vossajjanam, vossajjane pavattā sannikkhepanam, sannikkhepane pavattā sannirujjhanam² na pāpuṇanti. Tattha tattheva pabban pabban sandhi sandhi odhi odhi hutvā tattakapāle pakkhittatilam viya paṭapaṭāyantā³ bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamanam. Paramatthato hi dhātūnamyeva gamanam, dhātūnam ṭhanam, dhātūnam nisajjā, dhātūnam sayanam. Tasmim tasmiñhi koṭṭhāse saddhim rūpehi.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhati.

Avācimanusambandho, nadīsotova vattatīti.

Evam abhikkamādisu asammuyhanam asammohasampajaññaṃ nāmāti.

Niṭṭhito abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotītipadassa attho.

Ālokite vilokiteti ettha pana **ālokitam** nāma purato pekkhanam.

Vilokitam nāma anudisāpekkhanam. Aññānapi heṭṭhā upari pacchato pekkhanavasena olokita-ullokitaṭāpalokitāni

1. Sannikkhepanasannirumbhanesu (Sī, Syā)

2. Sannirumbhanam (Sī, Syā)

3. Taṭataṭāyantā (Sī, Syā)

nāma honti, tāni idha na gahitāni. Sāruppavasena pana imāneva dve gahitāni, iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevāti.

Tattha ālokessāmīti citte uppanne cittavaseneva anoloketvā atthapariggaṇhanam **sāthakasampajaññam**, tam āyasmantaṃ Nandaṃ kāyasakkhiṃ katvā veditabbaṃ. Vuttañh'etaṃ Bhagavatā—
 “sace bhikkhave Nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā Nando puratthimaṃ disaṃ āloketi ‘evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokeyato nābhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssavissanti’ti. Itiha sāthakasampajāno hoti. Sace bhikkhave nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddhaṃ, adho, anudisā anuviloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā Nando anudisaṃ anuviloketi ‘evaṃ me anudisaṃ anuvilokayato -pa- sampajāno hoti’ti”¹.
 Api ca idhāpi pubbe vuttacetiyadassanādivaseneva sāthakatā ca sappāyatā ca veditabbā.

Kammaṭṭhānassa pana avijahanameva **gocarasampajaññam**. Tasmā khandhadhātu-āyatanakammaṭṭhānikehi attano kammaṭṭhānavaseneva, kasiṇādikammaṭṭhānikehi vā pana kammaṭṭhānasīseneva ālokanavilokanam kātabbā.

Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā natthi, ālokessāmīti pana citte uppajjamāne teneva cittaṇa saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattim janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyāvāyodhātuvipphāravasena heṭṭhimaṃ akkhidalaṃ adho sīdati, uparimaṃ uddhaṃ laṅgheti, koci yantakena vivaranto nāma natthi, tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādheṇtaṃ uppajjatīti evaṃ pajānanaṃ panettha **asammohasampajaññam** nāma.

1. Am 3. 14 piṭṭhe.

Api ca mūlapariññā-āgantukatāvakālikabhāvavasena panettha
asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Mūlapariññāvasena tāva—

Bhavaṅgāvajjanañceva, dassanaṃ sampaṭicchanam.

Santīraṇaṃ voṭṭhabbanam, javanam bhavati sattamam.

Tattha bhavaṅgaṃ upapattibhavassa aṅgakiccaṃ sādhayamānaṃ
pavattati, taṃ āvattetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā,
tannirodhā cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhayamānaṃ, tannirodhā
vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā
vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā
kiriyamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā
sattakkhattuṃ javanaṃ javati. Tattha paṭhamajavanepi “ayaṃ itthī, ayaṃ
puriso”ti rajjanadussanamuyhanavasena ālokitavilokitaṃ na hoti.
Dutiyajavanepi -pa- sattamajavanepi. Etesu pana yuddhamaṇḍale yodhesu
viya heṭṭhupariyavasena bhijjivā patitesu “ayaṃ itthī, ayaṃ puriso”ti
rajjanādivasena ālokitavilokitaṃ hoti. Evaṃ tāvettha **mūlapariññāvasena**
asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate bhavaṅgacalanato
uddhaṃsakasakakiccanipphādanavasena āvajjanādisu uppajjivā niruddhesu
avasāne javanaṃ uppajjati, taṃ pubbe uppannānaṃ āvajjanādīnaṃ
gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā paragehe
kiñci yācituṃ pavittṭhassa āgantukapurisassa gehassāmikesupi tuṇhimāsinesu
āṇākaraṇaṃ na yuttaṃ, evaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre
āvajjanādisu arajjantesu adussantesu amuyhantesu ca
rajjanadussanamuyhanaṃ ayuttanti evaṃ **āgantukabhāvavasena**
asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Yāni panetāni cakkhudvāre voṭṭhabbanapariyosānāni cittāni uppajjanti,
tāni saddhiṃ sampayuttadhammehi tattha tattheva bhijjanti, aññamaññaṃ na
passantīti ittarāni tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṃ ghare sabbesu
mānusakesu matesu avasesassa ekakassa taṅkhaṇaṇṇeva maraṇadhammassa
na yuttā naccagītādīsu abhirati nāma, evameva ekadvāre sasampayuttesu

āvajjanādīsu tattha tattheva matesu avasesassa taṅkhaṇaṇṇeva maraṇadhammassa javanassāpi rajjanadussanamuyhanavasena abhirati nāma na yuttāti. Eva **tāvakālikabhāvavasena** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Api ca khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenapetaṃ veditabbaṃ. Ettha hi cakkhu ceva rūpāni ca rūpakkhando, dassanaṃ viññāṇakkhandho, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādikā saṅkhārakkhandho. Evametesam pañcannaṃ khandhānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi.

Tathā cakkhu cakkhāyatanaṃ, rūpaṃ rūpāyatanaṃ, dassanaṃ manāyatanaṃ, vedanādayo taṃsampayuttā dhammā dhammāyatanaṃ. Evametesam catunnaṃ āyatanānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi.

Tathā cakkhu cakkhudhātu, rūpaṃ rūpadhātu, dassanaṃ cakkhuviññādhātu, taṃsampayuttā vedanādayo dhammā dhammadhātu. Evametasam catunnaṃ dhātūnaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi.

Tathā cakkhu nissayapaccayo, rūpaṃ ārammaṇapaccayo, āvajjanaṃ anantara-samanantara-anantarūpanissayanatthivigatapaccayo, āloko upanissayapaccayo, vedanādayo saha-jātādipaccayā. Evametesam paccayānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketīti evamettha khandhāyatanadhātupaccaya-paccavekkhaṇavasenāpi asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Samiñjite pasāriteti pabbānaṃ samiñjanapasāraṇe. Tattha cittavaseneva samiñjanapasāraṇaṃ akatvā hatthapādānaṃ samiñjanapasāraṇapaccayā atthānatthaṃ pariggahetvā atthapariggaṇhanaṃ **sāttakasampajaññaṃ**. Tattha hatthapāde aticiraṃ samiñjitvā vā pasāretvā eva vā tṭhassa khaṇe khaṇe vedanā uppajjanti, cittaṃ ekaggataṃ na labhati, kammaṭṭhānaṃ paripatati, visesaṃ nādhigacchati. Kāle samiñjantassa kāle pasārentassa pana tā vedanā nuppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gacchati, visesamadhigacchatīti evaṃ atthānatthapariggaṇhanaṃ veditabbaṃ.

Atthe pana satipi sappāyāsappāyaṃ pariggahetvā
sappāyapariggaṇhanam **sappāyasampajaññaṃ**.

Tatrāyaṃ nayo—mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṃ
gaṇhanti, tesam piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṃ suṇanti. Tatreko
daharo hatthaṃ pasārento kāyasaṃsaggaṃ patvā teneva kāraṇena gihī jāto.
Aparo bhikkhu pādaṃ pasārento aggimhi pasāresi, aṭṭhim āhacca pādo
jhāyi. Aparo bhikkhu vammike pasāresi, so āsivisena daṭṭho. Aparo bhikkhu
cīvarakuṭidaṇḍake pasāresi, taṃ maṇisappo ḍaṃsi. Tasmā evarūpe asappāye
apasāretvā sappāye pasāretabbaṃ. Idamettha sappāyasampajaññaṃ.

Gocarasampajaññaṃ pana Mahātheravattunā dīpetabbaṃ—mahāthero
kira divāṭṭhāne nisinno antevāsikehi saddhim kathayamāno sahasā hatthaṃ
samiñjitvā puna yathāṭṭhāne ṭhapetvā saṇikaṃ samiñjesi, taṃ antevāsikā
pucchimsu “kasmā bhante sahasā hatthaṃ samiñjitvā puna yathāṭṭhāne
ṭhapetvā saṇikaṃ samiñjitthā”ti. “Yato paṭṭhāya mayā āvuso kammaṭṭhānaṃ
manasikātuṃ āraddho, na me kammaṭṭhānaṃ muñcivā hattho
samiñjitapubbo, idāni pana me tumhehi saddhim kathayamānena
kammaṭṭhānaṃ muñcivā samiñjito, tasmā puna yathāṭṭhāne ṭhapetvā
samiñjesin”ti. “Sādhu bhante bhikkhunā nāma evarūpena bhavitabban”ti
evametthāpi kammaṭṭhānāvijahanameva gocarasampajaññaṃti veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci samiñjento vā pasārento vā natthi,
vuttappakāracittakiriyāvāyodhātuvipphārena pana suttākaḍḍhanavasena
dāruyantassa hatthapādacalanam viya samiñjanapasāraṇam hotīti evam
parijānanam panettha **asammohasampajaññaṃti** veditabbaṃ.

Sanḅhāṭipattacīvaradhāraṇeti ettha sanḅhāṭicīvarānaṃ
nivāsanapārūpanavasena pattassa bhikkhapaṭiggahaṇādivasena paribhogo
dhāraṇam nāma. Tattha sanḅhāṭicīvaradhāraṇe tāva nivāsetvā pārūpitvā ca
piṇḍāya carato “āmisalābho sītassa paṭighātāyā”ti-ādinā nayena Bhagavatā
vuttappakāroyeva ca attho attho nāma. Tassa vasena **sāttahasampajaññaṃ**
veditabbaṃ.

Uṇhapakatikassa pana dubbalassa ca cīvaram sukhumaṃ sappāyam, sītālukassa ghanam dupaṭṭam. Viparītam asappāyam. Yassa kassaci jīṇṇam asappāyameva. Aggaḷādidānena hissa tam palibodhakaram hoti. Tathā paṭṭuṇṇadukūlādibhedam corānam lobhaniyacīvaram. Tādisañhi araṇṇe ekakassa nivāsantarāyakaram jīvitantarāyakarañcāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṃ nimittakammādimicchājīvavasena uppannam, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, tam asappāyam. Viparītam sappāyam. Tassa vasenettha **sappāyasampajaññam**, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca **gocarasampajaññam** veditabham.

Abbhantare attā nāma koci cīvaram pārupanto natthi, vuttappakāracitta-kiriyaṇvāyodhātuvipphāreneva pana cīvarapārupanam hoti. Tattha cīvarampi acetanam, kāyopi acetano. Cīvaram na jānāti “mayā kāyo pārupito”ti. Kāyopi na jānāti “aham cīvarena pārupito”ti. Dhātuyova dhātusamūham paṭicchādenti paṭapilotikāya potthakarūpapaṭicchādane viya. Tasmā neva sundaram cīvaram labhitvā somanassam kātabbam, na asundaram labhitvā domanassam. Nāgavammikacetiyaṇṇadisu hi keci mālāgandhadhūmavattadhādihi sakkāram karonti, keci gūthamuttakaddamadaṇḍasatthappahārādīhi asakkāram. Na tehi nāgavammikarukkhādayo somanassam vā domanassam vā karonti, evameva neva sundaram cīvaram labhitvā somanassam kātabbam, na asundaram labhitvā domanassanti evam pavattapaṭisaṅkhānavasenettha **asammohasampajaññam** veditabham.

Pattadhāraṇepi pattam sahasāva aggahetvā “imam gahetvā piṇḍāya caramāno bhikkham labhissāmī”ti evam pattaggahaṇapaccayā paṭilabhitabba-atthavasena **sāttakasampajaññam** veditabham. Kisadubbalasarīrassa pana garupatto asappāyo, yassa kassaci catupañcagaṇṭhikāhato dubbisodhaniyo asappāyova. Duddhotapatto hi na vaṭṭati, tam dhovantasseva cassa palibodho hoti. Maṇivaṇṇapatto pana lobhaniyova cīvare vuttanayeneva asappāyo. Nimittakammādivasena pana laddho, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, ayaṃ ekantāsappāyova, viparīto sappāyo. Tassa vasenettha **sappāyasampajaññam**, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva **gocarasampajaññam** veditabham.

Abbhantare attā nāma koci pattam gaṇhanto natthi, vuttappakāracitta-kiriyāvāyodhātuvipphāravaseneva pana pattaggahaṇam nāma hoti. Tattha pattopi acetano, hatthāpi acetanā. Patto na jānāti “aham hatthehi gahito”ti. Hatthāpi na jānanti “patto amhehi gahito”ti. Dhātuyova dhātusamūham gaṇhanti saṇḍāsena aggivaṇṇapattaggahaṇe viyāti evam pavattapaṭisaṅkhānavasenettha **asammohasampajaññam** veditabbam.

Api ca yathā chinnaḥatthapāde vaṇamukhehi paggharitaḥpubbalohitakimikule nīlamakkhikasamparikiṇṇe anāthasālāyam anāthamanusse disvā dayālukā purisā tesam vaṇabandhapaṭṭaḥakāni ceva kapālādīhi ca bhesajjāni upanāmenti. Tattha ḥakānipi kesañci saṇhāni kesañci thūlāni pāpuṇanti. Bhesajjakapālakānipi kesañci susaṇṭhānāni kesañci dussaṇṭhānāni pāpuṇanti. Na te tattha sumanā vā honti dummanā vā. Vaṇapaṭicchādanamatteneva hi ḥakena, bhesajjapariggahaṇamatteneva ca kapālakena tesam attho, evameva yo bhikkhu vaṇaḥakam viya cīvaram, bhesajjakapālakam viya ca pattam, kapāle bhesajjamiva ca patte laddhabhikkham sallakkheti, ayam saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asammohasampajaññena uttamasampajānakārīti veditabbo.

Asitādīsu **asiteti** piṇḍapātādibhojane. **Pītetī** yāgu-ādipāne. **Khāyiteti** piṭṭhakhajjakādikhādane. **Sāyiteti** madhuphāṇitādisāyane. Tattha “neva davāyā”ti-ādīnā nayena vutto aṭṭhavidhopi attho attho nāma. Tassa vasena **sāṭṭhakasampajaññam** veditabbam.

Lūkhapaṇītatittamadhurādīsu pana yena bhojanena yassa aphāsu hoti, tam tassa asappāyam. Yam pana nimittakammādivasena paṭiladdham, yañcassa bhuñjato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, tam ekantam asappāyameva. Viparītam sappāyam. Tassa vasenettha **sappāyasampajaññam**, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca **gocarasampajaññam** veditabbam.

Abbhantare attā nāma koci bhuñjako natthi, vuttappakāracittakiriyā-vāyodhātuvipphāreneva pana pattapaṭiggahaṇam nāma hoti. Cittakiriyā-vāyodhātuvipphāreneva hatthassa patte otāraṇam nāma hoti. Cittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva ālopakaraṇam ālopa-uddharaṇam

mukhavivaraṇaṇca hoti. Na koci kuñcikāya, na yantakena hanukaṭṭhiṃ
vivarati, cittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva ālopassa mukhe ṭhapanam,
uparidantānam musalakiccasāadhanam, heṭṭhādantānam
udukkhalakiccasāadhanam, jivhāya hatthakiccasāadhanāṇca hoti. Iti nam tattha
aggajivhāya tanukakheḷo mūlajivhāya bahalakheḷo makkheti, tam
heṭṭhādanta-udukkhale jivhāhatthaparivattitam kheḷa-udakatemitam
uparidantamusalasañcuṇṇitam koci kaṭacchunā vā dabbiyā vā anto
pavesento nāma natthi, vāyodhātuyāva pavisati. Paviṭṭham pavīṭṭham koci
palālasanthāram katvā dhārento nāma natthi, vāyodhātuvasenewa tiṭṭhati.
Ṭhitam ṭhitam koci uddhanam katvā aggim jāletvā pacanto nāma natthi,
tejodhātuyāva paccati. Pakkam pakkam koci daṇḍakena vā yaṭṭhiyā vā bahi
nīharako nāma natthi, vāyodhātuyeva nīharati. Iti vāyodhātu atiharati ca
vītiharati ca dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca nīharati ca.
Pathavīdhātu dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca nīharati ca.
Āpodhātu sineheti ca allattaṇca anupāleti. Tejodhātu antopaviṭṭham
paripāceti. Ākāsadhātu añjaso hoti. Viññāṇadhātu tattha tattha
sammāpayogamanvāya ābhujatīti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha
asammohasampajaññaṃ veditabban.

Api ca gamanato pariyesanato paribhogato āsayato nidhānato
aparipakkato paripakkato phalato nissandato sammakkhanatoti evaṃ
dasavidhapaṭikūlabhāvapaccavekkhaṇatopettha asammohasampajaññaṃ
veditabban. Vitthārakathā panettha Visuddhimagge
āhārapaṭikūlasaññānidhesato gahetabbā.

Uccārapassāvakammeti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha
pakkakāle uccārapassāvaṃ akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti,
akkhīni bhamanti, cittaṃ na ekaggaṃ hoti, aññe ca rogā uppajjanti.
Karontassa pana sabbaṃ taṃ na hotīti ayamettha attho. Tassa vasena
sāttakasampajaññaṃ veditabban.

Aṭṭhāne uccārapassāvaṃ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati,
jīvitantarāyo hoti. Patirūpe ṭhāne karontassa sabbaṃ

taṃ na hotīti idamettha sappāyaṃ. Tassa vasena **sappāyasampajaññaṃ**, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca **gocarasampajaññaṃ** veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci uccārapassāvakammaṃ karonto natthi, citta-kiriyāvāyodhātuvipphāreneva pana uccārapassāvakammaṃ hoti. Yathā pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṃ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṃ akāmatāya nikkhamati, evaṃ pakkāsayamuttavattāhiṃ sannicitā uccārapassāvā vāyuvegasamuppilīṭā akāmatāyapi nikkhamanti. So panāyaṃ evaṃ nikkhamanto uccārapassāvo neva tassa bhikkhuno attano hoti na parassa, kevalaṃ pana sarīranissandova hoti. Yathā kiṃ? Yathā udakatumbato purāṇa-udakaṃ chaḍḍentassa neva taṃ attano hoti na paresaṃ, kevalaṃ paṭijaggamattameva hoti, evanti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha **asammohasampajaññaṃ** veditabbaṃ.

Gatādīsu gateti gamane. Thiteti thāne. Nisinneti nisajjāya. Sutteti sayane. Tattha abhikkantādīsu vuttanayeneva sampajānakāritā veditabbā.

Ayaṃ panettha aparopi nayo eko hi bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati, tathā eko tiṭṭhanto, nisīdanto, sayanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati.

Ettakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamaṇa dīpayiṃsu. Yo hi bhikkhu caṅkamaṇaṃ otarivā caṅkamaṇakoṭiyaṃ thito pariggaṇhāti, pācīnacaṅkamaṇakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamaṇakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamaṇakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamaṇakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamaṇavemajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamaṇe pavattā rūpārūpadhammā thānaṃ appatvā ettheva niruddhā, thāne pavattā nisajjaṃ, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhāti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva bhavaṅgaṃ otāreti, uṭṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhāti. Ayaṃ bhikkhu gatādīsu **sampajānakārī** nāma hotīti.

Evam pana sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ na kātabbaṃ, tasmā yo bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati, “kāyo acetano mañco acetano. Kāyo na jānāti ‘ahaṃ mañce sayito’ti mañcopi na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti. Acetano kāyo acetane mañce sayito”ti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhamāno kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati. Ayaṃ sutte sampajānakārī nāma hotīti.

Jāgariteti jāgaraṇe. Tattha kiriyāmayapavattassa appavattiyā sati jāgaritaṃ nāma na hoti, kiriyāmayapavattavaḷaṇṇe pavattante jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto bhikkhu jāgarite sampajānakārī nāma hoti. Api ca rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi jāgarite sampajānakārī nāma hoti.

Bhāsiteti kathane. Tattha upādārūpassa saddāyatanassa appavatte sati bhāsitaṃ nāma na hoti, tasmim pavattante hotīti pariggāhako bhikkhu bhāsitaṃ sampajānakārī nāma hoti. Vimuttāyatanasīsenā dhammaṃ desentopi bāttimsa tiracchānakathā pahāya dasakathāvatthunissitakathaṃ kathentopi bhāsitaṃ sampajānakārī nāma hoti.

Tuṇhībhāveti akathane. Tattha upādārūpassa saddāyatanassa pavattiyam sati tuṇhībhāvo nāma natthi, appavattiyam hotīti pariggāhako bhikkhu tuṇhībhāve sampajānakārī nāma hoti. Aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinnopi dutiyajjhānaṃ samāpannopi tuṇhībhāve sampajānakārīyeva nāma hoti.

Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato. So heṭṭhā **abhikkante paṭikkanteti** ettha bhikkhācāragāmaṃ gacchato ca āgacchato ca addhānagamanavasena kathito. **Gate ṭhite nisinneti** ettha vihare cuṇṇikapāduddhāra-iriyāpathavasena kathitoti veditabbo.

524. **Tattha katamā satīti**-ādi sabbaṃ uttānatthameva.

526. **So vivittanti** iminā kiṃ dasseti? Etassa bhikkhuno upāsanaṭṭhānaṃ yogapathaṃ sappāyaseṇāsanaṃ dasseti. Yassa hi abbhantare ettakā guṇā atthi, tassa anucchaviko araṇṇavāso. Yassa panete natthi, tassa ananucchaviko. Evarūpassa hi araṇṇavāso kālamakkaṭa-acchataracchadīpimigādīnaṃ aṭavivāśasadiso hoti. Kasmā? Icchāya ṭhatvā pavittattā. Tassa hi araṇṇavāsamūlako koci attho natthi, araṇṇavāsañceva āraṇṇake ca dūseti, sāsane appasādaṃ uppādeti. Yassa pana abbhantare ettakā guṇā atthi, tasseva so anucchaviko. So hi araṇṇavāsaṃ nissāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhitvā parinibbāti, sakala-araṇṇavāsaṃ upasobheti, āraṇṇikānaṃ sīsaṃ dhovati, sakalasāsaṃ pasāreti. Tasmā satthā evarūpassa bhikkhuno upāsanaṭṭhānaṃ yogapathaṃ sappāyaseṇāsanaṃ dassento **so vivittaṃ senāsanaṃ bhajātī**-ādimāha. Tattha **vivittanti** suññaṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ. Etameva hi atthaṃ dassetuṃ **tañca anākiṇṇanti**-ādi vuttaṃ. Tattha **anākiṇṇanti** asaṃkiṇṇaṃ asambādhaṃ. Tattha yassa senāsanaṃ sāmantaṃ gāvutampi aḍḍhayaḍḍhayaṃ pabbatagahanaṃ vanagahanaṃ nadīgahanaṃ hoti, na koci avelāya upasaṅkhamituṃ sakkoti, idaṃ santikepi anākiṇṇaṃ nāma. Yaṃ pana aḍḍhayaḍḍhayaṃ vā yojanikaṃ vā hoti, idaṃ dūratāya eva anākiṇṇaṃ nāma hoti.

527. Seti ceva āsati ca etthāti **senāsanaṃ**. Tassa pabhedaṃ dassetuṃ **mañco pīṭhanti**-ādi vuttaṃ. Tattha **mañcoti** cattāro mañcā masārako bundikābaddho kuḷīrapādako āhaccapādakoti, tathā pīṭhaṃ. **Bhisīti** pañca bhisīyo uṇṇābhisi coḷabhisi vākabhisi tiṇabhisi paṇṇabhisi. **Bibbohananti** sīsūpadhānaṃ¹ vuttaṃ. Taṃ vitthārato vidatthacaturāṅgulaṃ vaṭṭati, dīghato mañcavitthārappamaṇaṃ. **Vihāroti** samantā parihārapathaṃ antoyeva rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni dassetvā katasenāsanaṃ. **Aḍḍhayogoti** supaṇṇavaṅkagehaṃ. **Pāsādoti** dve kaṇṇikāni gahetvā kato dīghapāsādo. **Aṭṭoti** paṭirājādipaṭibāhanatthaṃ iṭṭhakāhi kato bahalabhittiko catupañcabhūmiko patissayaviseso. **Māloti** bhojanasālasadiso maṇḍalamālo. Vinayaṭṭhakathāyaṃ pana

1. Sīsappamāṇaṃ (Ka)

ekakūṭasaṅgahito caturassapāsādoti vuttaṃ. **Leṇanti** pabbataṃ khaṇitvā vā pabbhārassa appahonakaṭṭhāne kuṭṭaṃ uṭṭhāpetvā vā katasenāsanam. **Guhāti** bhūmidari vā yattha rattindivaṃ dīpaṃ laddhuṃ vaṭṭati, pabbataguhā vā bhūmiguḥā vā. **Rukkhamūlanti** rukkhassa heṭṭhā parikkhittaṃ vā aparikkhittaṃ vā. **Veḷugumboti** veḷugaccho. **Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantīti** ṭhapetvā vā etāni mañcādīni yattha bhikkhū sannipatanti, yaṃ tesaṃ sannipātārahaṭṭhānaṃ, sabbametaṃ senāsanam.

528. **Bhajatīti** upeti. **Sambhajatīti** tattha abhirativasena anukkaṇṭhito suṭṭhu upeti. **Sevatīti** nivāsanavasena sevati. **Nisevatīti** anukkaṇṭhamāno sannissito hutvā sevati. **Samsevatīti** senāsanavattaṃ sampādentō sammā sevati.

529. Idāni yaṃ taṃ vivittanti vuttaṃ, tassa pabhedaṃ dassetuṃ **araññaṃ rukkhāmūlanti**-ādi āraddhaṃ. Tattha **araññaṃ** vinayapariyāyena tāva “ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ araññaṃ”¹ āgataṃ. Suttantapariyāyena āraññaṃ bhikkhuṃ sandhāya “āraññaṃ nāma senāsanam pañcadhanusatikapacchimam”² āgataṃ. Vinayasuttantā pana ubhopi pariyāyadesanā nāma, abhidhammo nippariyāyadesanāti abhidhammapariyāyena araññaṃ dassetuṃ **nikkhamitvā bahi indakhilāti** vuttaṃ, indakhilato bahi nikkhamitvāti attho.

530. Rukkhamūlādīnaṃ pakatiyā ca suviññeyyabhāvato **rukkhamūlaṃ** **rukkhamūlanti**-ādi vuttaṃ. Apicettha **rukkhamūlanti** yaṃkiñci sītaccchāyam³ vivittam rukkhāmūlaṃ. **Pabbatanti** selam. Tattha hi udakasoṇḍisu udakakiccaṃ katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnassa nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena bījiyamānassa cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Kandaranti** kaṃ vuccati udakaṃ, tena daritam udakena bhinnam pabbatappadesam. Yaṃ “nitumban”⁴tipi “nadīkuñjan”⁵tipi vadanti. Tattha hi rajatapattasadisā vālikā honti, matthake maṇivītānaṃ viya vanagahanam maṇikkhandhasadisam udakaṃ sandati, evarūpaṃ kandarāṃ oruyha pāṇiyam pivitvā gattāni sītaṃ katvā vālikam ussāpetvā paṃsukūlacīvaram

1. Vi 1. 57 piṭṭhe.

2. Vi 2. 236 piṭṭhe.

3. Sandacchāyam (Sī, Syā)

paññāpetvā nisinnassa samaṇadhammaṃ karoto cittaṃ ekaggaṃ hoti.

Giriguḥanti dvinnāṃ pabbatānaṃ antaraṃ, ekasmiṃyeva vā umaṅgasadisāṃ mahāvivaraṃ. Susānalakkhaṇaṃ Visuddhimagge¹ vuttaṃ.

531. **Vanapatthanti** gāmantāṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasanti na vapanti. Tenevassa niddese “vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanaṃ adhivacanan”ti-ādi vuttaṃ. Yasmā vā rukkhamaḷādīsu idamevekaṃ bhājetvā dassitaṃ, tasmāssa nikkhepaṭipāṭiyā niddesaṃ akatvā sabbapariyante niddeso katoti veditabbo. **Abbhokāsanti** acchannaṃ. Ākaṅkhamāno panettha cīvarakuṭiṃ katvā vasati. **Palālapuñjanti** palālarāsi. Mahāpalālapuñjato hi palālaṃ nikkadḍhitvā pabbhāraleṇasadiṣe ālaye karonti. Gacchagumbādīnampi upari palālaṃ pakkhipitvā heṭṭhā nisinnā samaṇadhammaṃ karonti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Vanapatthaniddese **salomahaṃsānanti** yattha pavittḥassa lomahaṃso uppajjati, evarūpānaṃ bhīsanakasenāsanaṃ². **Pariyantānanti** dūrabhāvena pariyante ṭhitānaṃ. **Na manussūpacārānanti** kasanavapanavasena manusseti upacaritabbaṃ vanantaṃ atikkamitvā ṭhitānaṃ. **Durabhisambhavānanti** aladdhāvivekassādehi abhibhuyya vasitum nasakkuṇeyyānaṃ.

532. Appasaddādiniddese **appasaddanti** vacanasaddena appasaddaṃ.

533. **Appanigghosanti** nagaranigghosasaddena appanigghosaṃ. Yasmā pana ubhayampetaṃ saddaṭṭhena ekaṃ, tasmāssa niddese “yadeva taṃ appasaddaṃ, tadeva taṃ appanigghosan”ti vuttaṃ. **Vijanavātanti** anusañcaraṇajanassa sarīravātena virahitaṃ. “Vijanavādan”tipi pāṭho, antojanavādena virahitanti attho. Yasmā pana yaṃ appanigghosaṃ, tadeva janasañcaraṇena ca janavādena ca virahitaṃ hoti, tasmāssa niddese “yadeva taṃ appanigghosaṃ, tadeva taṃ vijanavātan”ti vuttaṃ.

Manussarāhasseyyakanti manussānaṃ rahassakiriyaṭṭhāniyaṃ. Yasmā pana taṃ janasañcaraṇarahitaṃ hoti. Tenassa niddese “yadeva taṃ vijanavātaṃ, tadeva taṃ manussarāhasseyyakan”ti vuttaṃ. **Paṭisallānasāruppanti** vivekānurūpaṃ. Yasmā pana taṃ

1. Visuddhi 1. 74 piṭṭhe.

2. Bhīsanakasenāsanaṃ (Sī, Syā)

niyameneva manussarāhasseyyakam hoti, tasmāssa niddese “yadeva tam manussarāhasseyyakam, tadeva tam paṭisallānasāruppan”ti vuttam.

534. Araññagatādiniddese araññam vuttameva. Tathā rukkhāmūlam. Avasesam pana sabbampi senāsanam suññāgārena saṅgahitam.

535. **Pallaṅkam ābhujitvā**ti samantato ūrubaddhāsanam bandhitvā. **Ujum kāyam paṇidhāyā**ti uparimam sarīram ujum¹ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭim paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa cammamamsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesam paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyum, tā nuppajjanti. Tāsu na uppajjamānāsu cittam ekaggam hoti, kammaṭṭhānam na paripatati, vuḍḍhim phātim upagacchati.

536. **Ujuko hoti kāyo ṭhito paṇihitoti** idampi hi imamevattham sandhāya vuttam.

537. **Parimukham satim upaṭṭhapetvā**ti kammaṭṭhānābhimukham satim ṭhapayitvā, mukhasamīpe vā katvāti attho. Teneva vuttam “ayam sati upaṭṭhitā hoti sūpaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā”ti. **Mukhanimittanti** cettha uttarotṭhassa vemajjhappadeso daṭṭhabbo, yattha nāsikavāto paṭihaññati. Atha vā **parī**ti pariggahaṭṭho. **Mukhanti** niyyānaṭṭho. **Satī**ti upaṭṭhānaṭṭho. Tena vuccati “parimukham satin”ti. Evaṃ paṭisambhidāyam² vuttanayenapettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyam saṅkhepo “pariggahitaniyyānam satim katvā”ti.

538. Abhiḥhāniddeso uttānatthoyeva. Ayam panettha saṅkhepavaṇṇanā **abhiḥhānam loke pahāyā**ti lujjanapalujjanaṭṭhena pañcupādānakkhandhā loko, tasmā pañcasu upādānakkhandhesu rāgam pahāya kāmaccchandam vikkhambhetvāti ayamettha attho.

539. **Vigatābhiḥhjenā**ti vikkhambhanavasena pahīnattā vigatābhiḥhjena, na cakkhuvīññāpasadisenāti attho.

1. Ujukam (Sī, Syā)

2. Khu 9. 174 piṭṭhe.

541. **Abhijjhāya cittaṃ parisodhetī**ti abhijjhāto cittaṃ parisodheti, yathā naṃ sā muñcati ceva, muñcitvā ca na puna gaṇhāti, evaṃ karotīti attho. Niddesapadesu panassa āsevanto **sodheti**, bhāvento **visodheti**, bahulīkaronto **parisodhetī**ti evamattho veditabbo. **Mocetī**ti-ādīsupi eseṇa nayo.

542-543. **Byāpādapadosaṃ pahāyā**ti-ādīnampi imināva nayeṇa¹ attho veditabbo. Byāpajjati iminā cittaṃ pūtikummāsādayo viya pakatim² jahatīti byāpādo. Vikārappattiyā padussati, paraṃ vā padūseti vināsetīti padoso. Ubhayametaṃ kodhassevādhivacanāṃ. Teneva vuttaṃ “yo byāpādo so padoso. Yo padoso so byāpādo”ti. Yasmā cesa sabbasaṅgāhikavasena niddiṭṭho, tasmā “sabbapāṇabhūtahitānukampī”ti avatvā “abyāpannacitto”ti ettakameva vuttaṃ.

546. Thinaṃ cittagelaṇṇaṃ, middhaṃ cetasikagelaṇṇaṃ, thinaṇca middhaṇca **thinamiddhaṃ**. **Santā** hontīti ime dvepi dhammā nirodhasantatāya santā honti. Idaṃ sandhāyettha vacanabhedo kato.

549. **Ālokasaṇṇī**ti rattimpi divāpi diṭṭhālokaṇṇājananasamattāya vigatanīvaraṇāya parisuddhāya saṇṇāya samannāgato.

550. **Sato sampajānoti** satiyā ca ṇāṇena ca samannāgato. Idaṃ ubhayaṃ ālokasaṇṇāya upakārakattā vuttaṃ.

553. Vigatathinamiddhatāya pana ālokasaṇṇāya niddesapadesu cattattāti-ādīni aññaṃaññavevacanāneva. Tattha **cattattā**ti cattakāraṇā. Sesapadesupi eseṇa nayo. Cattattāti idaṃ panettha sakabhāva-pariccajanavasena vuttaṃ. **Vantattā**ti idaṃ puna anādiyanabhāva-dassanavasena. **Muttattā**ti idaṃ santatito vinamocanavasena. **Pahīnattā**ti idaṃ muttassāpi katthaci thānābhāva-dassanavasena. **Paṭinissatṭhattā**ti idaṃ pubbe ādinna-pubbassa nissaggadassanavasena. Paṭimuñcato vā nissatṭhattā bhāvanābalena

1. Upāyena (Ka)

2. Pakatibhāvaṃ (Sī, Syā)

abhibhuyya nissatṭhattāti attho. **Pahīnapaṭinissatṭhattāti** yathāvikkhambhanavasena pahānaṃ hoti, punappunaṃ santatiṃ na ajjhāruhati, tathā paṭinissatṭhattāti. **Ālokā hotīti** sappabhā hoti. Nirāvaraṇaṭṭhena **vivaṭā**. Nirupakkilesaṭṭhena **parisuddhā**. Pabhassaraṭṭhena **pariyodātā**.

556. **Uddhaccakukkuccanti** ettha uddhatakāro uddhaccaṃ. Ārammaṇe anicchayatāya vatthujjhācāro kukkuccaṃ. Idhāpi “santā hontī”ti purimanayeneva vacanabhedo veditabbo.

558. **Tiṇṇavicikicchoti** vicikicchaṃ taritvā atikkamitvā ṭhito. Niddeseṇissā **tiṇṇoti** idaṃ vicikicchāya animuggabhāvadassanavasena vuttaṃ. **Uttiṇṇoti** idaṃ tassā atikkamadassanavasena. **Nittiṇṇoti** idaṃ bhāvanābalena abhibhuyya upaddave tiṇṇabhāvadassanavasena. **Pāraṅgatoti** nibbicikicchābhāvasaṅkhātāṃ vicikicchāpāraṃ gato. **Pāramanuppattoti** tadeva pāraṃ bhāvanānuyogena pattoti. Evamassa paṭipattiyā saphalataṃ dasseti.

559. **Akathaṃkathīti** “kathamidaṃ kathamidan”ti evaṃ pavattāya kathaṃkathāya virahito. **Kusalesu dhammesūti** anavajjadhammesu. **Na kaṅkhatīti** “ime nu kho kusalā”ti kaṅkhaṃ na uppādeti. **Na vicikicchatīti** te dhamme sabhāvato vinicchetuṃ na kicchati na kilamati. **Akathaṃkathī hotīti** “kathaṃ nu kho ime kusalā”ti kathaṃkathāya rahito hoti. **Nikkathaṃkathī vikathaṃkathoti** tasseva vevacanaṃ. Vacanaṭṭho panettha kathaṃkathāto nikkhantoti nikkathaṃkatho. Vigatā kathaṃkathā assāti vikathaṃkatho.

562. **Upakkileseti** upakkilesabhūte. Te hi cittaṃ upagantvā kilissanti. Tasmā upakkilesāti vuccanti.

563. **Paññāya dubbalīkaraṇeti** yasmā ime nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjitūṃ na denti, uppannā api aṭṭha samāpattiyo pañca vā abhiññāyo upacchinditvā pātentī, tasmā “paññāya dubbalīkaraṇā”ti vuccanti. “Anuppannā ceva paññā na uppajjati,

uppannā ca paññā nirujjhatī”ti idampi hi imamevattham sandhāya vuttam.
Sesamettha sabbam heṭṭhā tattha tattha pakāsitattā uttānatthameva.

564. **Vivicceva kāmehi**ti-ādīsupi niddesesu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ heṭṭhā cittuppādakaṇḍe¹ rūpāvacaraniddese idheva ca tattha tattha vuttameva. Kevalaṇhi dutiyatatiyacatutthajjhānaniddesepi yathā tāni jhānāni heṭṭhā “tivaṅgikaṃ jhānaṃ hoti, duvaṅgikaṃ jhānaṃ hoti”ti vuttāni, evaṃ avatvā “ajjhataṃ sampasādanan”ti-ādivacanato pariyāyena sampasādādīhi saddhiṃ tāni aṅgāni gahetvā “jhānanti sampasādo pītisukhaṃ cittassekaggatā”ti-ādīnā nayena taṃ taṃ jhānaṃ niddiṭṭhanti ayamettha viseso.

588. **Yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti**tipadaniddese pana kiñcāpi “ācikkhanti desentī”ti-ādīni sabbāneva aññamaññavevacanāni, evaṃ santepi “upekkhako satimā sukhavihārī”ti-ādi-uddesavasena **ācikkhanti**, niddesavasena **desenti**, paṭiniddesavasena **paññāpenti**, tena tena pakārena atthaṃ ṭhapetvā **paṭṭhapenti**, tassa tassatthassa kāraṇaṃ dassentā **vivaranti**, byañjanavibhāgaṃ dassentā **vibhajanti**, nikkujjitabhāvaṃ gambhīrabhāvaṇca nīharitvā sotūnaṃ nāṇassa paṭiṭṭhaṃ janayantā **uttānīm karonti**, sabbehipi imehi ākārehi sotūnaṃ aññāṇandhakāraṃ vidhamentā **pakāsentī**ti evamattho daṭṭhabbo.

Samatikkamaniddesepe tattha tattha tehi tehi dhammehi vuṭṭhitattā **atikkanto**, uparibhūmippattiyā **vītikkanto**. Tato aparihānibhāvena samatikkantoti evamattho daṭṭhabbo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

623. Abhidhammabhājanīye heṭṭhā Cittuppādakaṇḍe² āgatanayeneva tanti ṭhapitā, tasmā tattha sabbesampi kuslavipākakiriyavasena niddiṭṭhānaṃ

1. Abhi-Ṭṭha 1. 208 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 70 piṭṭhādīsu.

jhānānaṃ tattha vuttanayeneva attho veditabbo. Suddhikanavakādibhedopi sabbo tattha vuttasadisoyevāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

638. Pañhāpucchake Pāli-anusāreneva jhānānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana tiṇṇaṃ jhānānaṃ nimittārammaṇattā parittārammaṇādibhāvena navattabbatā veditabbā. Lokuttarā panettha maggakāle phalakāle vā siyā appamañārammaṇā. **Catutthaṃ jhānaṃ siyā parittārammaṇanti** ettha kusalato terasa catutthajjhānāni sabbatthapāḍakacatutthaṃ, iddhividhacatutthaṃ, dibbasotañāṇacatutthaṃ, cetopariyañāṇacatutthaṃ, pubbenivāsañāṇacatutthaṃ, dibbacakkuṇāṇacatutthaṃ, yathākammūpagañāṇacatutthaṃ, anāgataṃsañāṇacatutthaṃ, ākāsañāṇcāyatanādicatutthaṃ, lokuttaracatutthanti.

Tattha **sabbatthapāḍakacatutthaṃ** navattabbārammaṇameva hoti.

Iddhividhacatutthaṃ cittavasena kāyaṃ pariṇāmentassa adissamānena kāyena pāṭihāriyakaraṇe kāyārammaṇattā parittārammaṇaṃ. Kāyavasena cittaṃ pariṇāmentassa dissamānena kāyena pāṭihāriyaṃ katvā brahmalokaṃ gacchantassa samāpatticittārammaṇattā mahaggatārammaṇaṃ.

Dibbasotañāṇacatutthaṃ saddārammaṇattā parittārammaṇaṃ.

Cetopariyañāṇacatutthaṃ kāmāvacaracittajānanakāle parittārammaṇaṃ, rūpāvacarārūpāvacaracittajānanakāle mahaggatārammaṇaṃ, lokuttaracittajānanakāle appamañārammaṇaṃ. Cetopariyañāṇalābhī pana puthujjano puthujjanānaṃyeva cittaṃ jānāti, na ariyānaṃ. Sotāpanno sotāpannassa ceva puthujjanassa ca. Sakadāgāmī sakadāgāmīno ceva heṭṭhimānaṃ dvinnāṃ. Anāgāmī anāgāmīno ceva heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ. Khīṇāsavo sabbesampi jānāti.

Pubbenivāsaññācatuttham kāmāvacarakkhandhānussaraṇakāle parittārammaṇam, rūpāvacarārūpāvacarakkhandhānussaraṇakāle mahaggaṭārammaṇam, “atīte Buddhapacceka-buddhakhīṇāsavā maggaṃ bhāvayimāsu, phalaṃ sacchikarimāsu”¹ti anussaraṇakāle appamāṇārammaṇam, nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇam.

Dibbacakkhuññācatuttham vaṇṇārammaṇattā parittārammaṇam.

Yathākammūpagaññācatuttham kāmāvacarakammānussaraṇakāle parittārammaṇam, rūpāvacarārūpāvacarakammānussaraṇakāle mahaggaṭārammaṇam.

Anāgataṃsaññācatuttham anāgate kāmādhātuyā nibbattijānanakāle parittārammaṇam, rūpārūpabhavesu nibbattijānanakāle mahaggaṭārammaṇam, “anāgate Buddhapacceka-buddhakhīṇāsavā maggaṃ bhāvessanti, phalaṃ sacchikarissanti”¹ti jānanakāle appamāṇārammaṇam, “anāgate saṅkho nāma rājā bhavissati”¹ti ādinā nayena nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇam.

Ākāsaññācāyatana-ākīñcaññāyatana-catuttham navattabbārammaṇam. Viññāññācāyatana-nevasaññānāsaññāyatana-catuttham mahaggaṭārammaṇam.

Lokuttaracatuttham appamāṇārammaṇam.

Kiriyatopi tesam dvādasannaṃ jhānaṇaṃ idameva ārammaṇavidhānaṃ. **Tiṇi jhānāni namaggārammaṇā**ti paccavekkhaṇāññaṇaṃ vā cetopariyādiññaṇaṃ vā maggaṃ ārammaṇaṃ kareyya, tiṇi jhānāni tathā appavattito namaggārammaṇā, saha-jāta-hetuvasena pana siyā maggahetukā. Vīriyajetthikāya vā vīmaṃsā-jetthikāya vā maggabhāvanāya maggādhipatino. Chandacittajetthakakāle phalakāle ca navattabbā.

Catuttham jhānanti idhāpi kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapāḍaka-iddhividhadibbasotadibbacakkhuyathākammūpagaññācatutthañceva catubbidhañca āruppacatuttham maggārammaṇādibhāvena na vattabbaṃ. Cetopariyapubbenivāsa-anāgataṃsaññācatuttham pana maggārammaṇam hoti. Na vattabbaṃ maggahetukaṃ maggādhipatīti vā, lokuttaracatuttham maggārammaṇam na hoti, maggakāle

pana sahaajātahetuvasena maggahetukaṃ. Vīriyavīmaṃsajeṭṭhikāya maggabhāvanāya maggādhipati. Chandacittajeṭṭhikāya ceva maggabhāvanāya phalakāle ca na vattabbaṃ. Kiriyaatopi dvādasasu jhānesu ayameva nayo.

Tīṇi jhānāni navattabbāti atītādīsu ekadhammampi ārabha appavattito navattabbāti veditabbā.

Catutthaṃ jhānanti kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapādakacatutthaṃ navattabbārammaṇameva. Iddhividhacatutthaṃ kāyavasena cittapariṇāmaṇe¹ samāpatticittārammaṇattā atītārammaṇaṃ, “anāgate imāni pupphāni mā milāyimsu, dīpā mā nibbāyimsu, eko aggikkhandho samuṭṭhātu, pabbato samuṭṭhātū”ti adhiṭṭhānakāle anāgatārammaṇaṃ, cittavasena kāyapariṇāmanakāle kāyārammaṇattā paccuppannārammaṇaṃ. Dibbasotacatutthaṃ saddārammaṇattā paccuppannārammaṇaṃ. Cetopariyañāṇacatutthaṃ atīte sattadivasabbhantare uppajjitvā niruddhacittajānanakāle atītārammaṇaṃ, anāgate sattadivasabbhantare uppajjanakacittajānanakāle anāgatārammaṇaṃ. “Yathā imassa bhoto manosāṅkhārā paṇihitā imassa cittassa anantarā amuṃ nāma vitakkaṃ vitakkessatīti. So bahuṃ cepi ādisati, tatheva taṃ hoti no aññathā”ti iminā hi suttena² cetopariyañāṇasseva pavatti pakāsītā. Addhāpaccuppannasantapaccuppannavaseneva paccuppannaṃ ārabha pavattikāle paccuppannārammaṇaṃ. Vitthārakathā panettha heṭṭhā-aṭṭhakathākāṇḍavaṇṇanāyaṃ³ vuttanayeneva veditabbā.

Pubbenivāsañāṇacatutthaṃ atītakkhandhānussaraṇakāle atītārammaṇaṃ, nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇaṃ. Dibbacakkhuñāṇacatutthaṃ vaṇṇārammaṇattā paccuppannārammaṇaṃ. Yathākammūpagañāṇacatutthaṃ atītakammameva ārammaṇaṃ karotīti atītārammaṇaṃ. Anāgataṃsañāṇacatutthaṃ anāgatakkhandhānussaraṇakāle anāgatārammaṇaṃ, nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇaṃ. Ākāsaṇāñcāyatana-ākīṇcaññāyanacatutthaṃ navattabbārammaṇameva. Viññāṇāñcāyatananevasaññānāsaññāyanacatutthaṃ atītārammaṇameva. Lokuttaracatutthaṃ navattabbārammaṇameva. Kiriyaatopi dvādasasu catutthajjhānesu eseva nayo.

1. Pariṇāmena (Sī, Syā)

2. Am 1. 171 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 1. 438 piṭṭhādīsu.

Tīpi jhānāni bahiddhārammaṇāti ajjhattato bahiddhābhūtaṃ nimittaṃ ārabha pavattito bahiddhārammaṇā.

Catutthaṃ jhānanti idhāpi kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapādakacatutthaṃ bahiddhārammaṇameva.

Iddhividhacatutthaṃ kāyavasena cittapariṇāmanepi cittavasena kāyapariṇāmanepi attanova kāyacittārammaṇattā ajjhattārammaṇaṃ, “bahiddhā hatthimpi dasseti”ti-ādinā nayena pavattakāle bahiddhārammaṇaṃ.

Dibbasotañāṇacatutthaṃ attano kucchigatasaddārammaṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa saddārammaṇakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Cetopariyañāṇacatutthaṃ bahiddhārammaṇameva.

Pubbenivāsañāṇacatutthaṃ attano khandhānussaraṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa khandhānañceva nāmagottassa ca anussaraṇakāle bahiddhārammaṇaṃ.

Dibbacakkhuñāṇacatutthaṃ attano rūpārammaṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa rūpārammaṇakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Yathākammūpagañāṇacatutthaṃ attano kammajānanakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa kammajānanakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Anāgataṃsañāṇacatutthaṃ attano anāgate nibbattijānanakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa khandhānussaraṇakāle ceva nāmagottānussaraṇakāle ca bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Ākāsañāṇcāyatanacatutthaṃ bahiddhārammaṇaṃ.
Ākiñcaññāyatanacatutthaṃ navattabbārammaṇaṃ.
Viññāṇcāyatananevasaññānāsaññāyatanacatutthaṃ ajjhattārammaṇaṃ.

Lokuttaracatutthaṃ bahiddhārammaṇameva. Kiriyaṭopi dvādasasu jhānesu ayameva nayoti.

Imasmiṃ pana Jhānavibhaṅge Sammāsambuddhena suttantabhājanīyepi lokiyalokuttaramissakāneva jhānāni kathitāni, abhidhammabhājanīyepi pañhāpucchakepi. Tayopi hi ete nayā tebhūmakadhammamissakattā ekaparicchedā eva. Evamayam Jhānavibhaṅgopi teparivaṭṭam nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Jhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Appamaññāvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

642. Idāni tadanantare Appamaññāvibhaṅge **catassoti** gaṇanaparicchedo. **Appamaññāyoti** pharaṇa-appamaṇavasena appamaññāyo. Etā hi ārammaṇavasena āppamaṇe vā satte pharanti, ekasattampi vā anavasesapharaṇavasena pharantīti pharaṇa-appamaṇavasena appamaññāyoti vuccanti. **Idha bhikkhūti** imasmiṃ sāsane bhikkhu. **Mettāsahagatenāti** mettāya samannāgatena. **Cetasāti** cittena. **Ekaṃ disanti** ekissā disāya. Paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekadisapariyāpannasattapharaṇavasena vuttaṃ. **Pharitvāti** phusitvā ārammaṇaṃ katvā. **Viharatīti** brahmavihārādhiṭṭhitaṃ iriyāpathavihāraṃ pavatteti. **Tathā dutiyanti** yathā puratthimādīsu disāsu yaṃkiñci ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tatheva tadanantaraṃ dutiyaṃ tatiyaṃ catutthañcāti attho.

Iti uddhanti teneva ca nayena uparimaṃ disanti vuttaṃ hoti. **Adho tiriyaṃti** adhodisampi tiriyaṃdisampi evameva. Ettha ca **adho**ti heṭṭhā. **Tiriyaṃti** anudisā. Evaṃ sabbadisāsu assamaṇḍale assamiva mettāsahagataṃ cittaṃ sāretipi paccāsāretipīti ettāvatā ekamekaṃ disaṃ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṃ dassitaṃ. **Sabbadhīti**-ādi pana anodhiso dassanattaṃ vuttaṃ. Tattha **sabbadhīti** sabbattha. **Sabbattatāyāti** sabbesu hīnamajjhimukkaṭṭhamittasapattamajjhataḍḍipabhedesu attatāya ayaṃ parasattoti vibhāgaṃ akatvā attasamatāyāti vuttaṃ hoti. Atha vā **sabbattatāyāti** sabbena cittabhāvena īsakampi bahi avikkhipamānoti vuttaṃ hoti. **Sabbāvantanti** sabbasattavantam, sabbasattayuttanti attho. **Lokanti** sattalokaṃ.

Vipulenāti-evamādi-pariyāyadassanato panettha puna “mettāsahagatenā”ti vuttaṃ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathāsaddo itisaddo vā na vutto, tasmā puna “mettāsahagatena cetasā”ti vuttaṃ. Nigamanavasena vā etaṃ vuttaṃ. **Vipulenāti** ettha ca pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṃ **mahaggataṃ**. Paṇaṇavasena

appamāṇaṃ. Sattārammaṇavasena ca appamāṇaṃ.

Byāpādapaccatthikappahānena **averaṃ.** Domanassappahānato **abyāpajjam**¹, niddukkhanti vuttaṃ hoti. Ayaṃ tāva “mettāsahagatena cetasā”ti-ādinā nayena ṭhapitāya mātikāya attho.

643. Idāni yadetaṃ “kathaṅca bhikkhave mettāsahagatena cetasā”ti-ādinā nayena vuttaṃ padabhājanīyaṃ, tattha yasmā idaṃ kammaṭṭhānaṃ dosacaritassa sappāyaṃ, tasmā yathārūpe puggale ayaṃ mettā appanaṃ pāpuṇāti, taṃ mettāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ tāva dassetuṃ **seyyathāpi nāma ekaṃ puggalanti**-ādi vuttaṃ. Tattha **seyyathāpi nāmāti** opammatthe nipāto, yathā ekaṃ puggalanti attho. **Piyan**ti pemaṇīyaṃ. **Manāpanti** hadayavuḍḍhikaraṃ. Tattha pubbeva sannivāseṇa paccuppannahitena vā piyo nāma hoti, silādiguṇasamāyogena manāpo nāma. Dānasamānattatāhi vā piyatā, piyavacana-atthacariyatāhi manāpatā veditabbā. Yasmā cettha piyatāya imassa byāpādassa pahānaṃ hoti, tato mettā sukhaṃ pharati, manāpatāya udāsīnatā na saṇṭhāti, hirottappaṇca paccupaṭṭhāti, tato hirottappānupālītā mettā na parihāyati, tasmā taṃ upamaṃ katvā idaṃ vuttaṃ **piyaṃ manāpanti**. **Mettāyeyyāti** mettāya phareyya, tasmīṃ puggale mettaṃ kareyya, pavattheyyāti attho. **Evameva sabbe satteti** yathā piyaṃ puggalaṃ mettāyeyya, evaṃ tasmīṃ puggale appanāppattāya vasibhāvaṃ upagatāya mettāya majjhattaverisaṅkhātepi sabbe satte anukkamena pharātīti attho. **Metti mettāyanāti**-ādīni vuttatthāneva.

644. **Vidisam vāti** padaṃ tiriyaṃ vāti etassa atthavibhāvanatthaṃ vuttaṃ.

645. **Pharitvāti** ārammaṇakaraṇavasena phusitvā. **Adhimuñcitvāti** adhikabhāvena muñcitvā, yathā muttaṃ sumuttaṃ hoti suppasāritaṃ suvitthataṃ, tathā muñcitvāti attho.

648. **Sabbadhi**-ādiniddese yasmā tīpi etāni padāni sabbasaṅgāhikāni, tasmā nesaṃ ekatova atthaṃ dassetuṃ **sabbena sabbanti**-ādi vuttaṃ. Tassattho heṭṭhā vuttoyeva.

1. Abyāpajjam (Sī, Syā)

650. **Vipulā**diniddese yasmā yaṃ appanāppattaṃ hutvā anantasattapharaṇavasena vipulaṃ, taṃ niyamato bhūmivasena **mahaggataṃ** hoti. Yañca mahaggataṃ, taṃ appamāṇagocaravasena **appamāṇaṃ**. Yaṃ appamāṇaṃ, taṃ paccatthikavighātavasena **averaṃ**. Yañca averaṃ. Taṃ vihatabyāpajjatāya **abyāpajjaṃ**. Tasmā “yaṃ vipulaṃ taṃ mahaggataṃ”ti-ādi vuttaṃ. **Avero abyāpajjoti** cettha līṅgavipariyāyena vuttaṃ. Manena vā saddhiṃ yojanā kātabbā—yaṃ appamāṇaṃ cittaṃ, so avero mano. Yo avero, so abyāpajjoti. Apicettha heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ padaṃ uparimassa uparimassa, uparimaṃ vā uparimaṃ heṭṭhimassa heṭṭhimassa atthotipi veditabbo.

653. **Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ duggataṃ durupetanti** idampi karuṇāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Evarūpasmiñhi puggale balavakāruṇṇaṃ uppajjati. Tattha **duggatanti** dukkhena samaṅgībhāvaṃ gataṃ. **Durupetanti** kāyaduccaritādīhi upetaṃ, gatikulabhogādivasena vā tamabhāve ṭhito puggalo duggato, kāyaduccaritādīhi upetattā tamaparāyaṇabhāve ṭhito durupetoti evamettha attho veditabbo.

663. **Ekaṃ puggalaṃ piyaṃ manāpanti** idampi muditāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha gatikulabhogādivasena jotibhāve ṭhito **piyo**, kāyasucaritādīhi upetattā jotiparāyaṇabhāve ṭhito **manāpoti** daṭṭhabbo.

673. **Neva manāpaṃ na amanāpanti** idampi upekkhāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha mittabhāvaṃ asampattatāya **neva manāpo**, amittabhāvaṃ asampattatāya **na amanāpoti** veditabbo. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ heṭṭhā Cittuppādakaṇḍe¹ vuttameva. Bhāvanāvidhānampi etesaṃ kammaṭṭhānānaṃ Visuddhimagge vitthārato kathitamevāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

Abhidhammabhājanīyaṃ kusalatopi vipākatopi kiriyatopi heṭṭhā Cittuppāḍakaṇḍe¹ bhājitanayeneva bhājitam, atthopissa tattha vuttanayeneva veditabbo.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

Pañhāpucchake Pāli-anusāreneva mettādīnaṃ kusalādibhāvo veditabbo.
 Ārammaṇattikesu pana sabbāpi tīsu tikesu navattabbārammaṇā eva.
 Ajjhattārammaṇattike bahiddhārammaṇāti. Imasmim̐ pana
 Appamaññāvibhaṅge Sammāsambuddhena suttantabhājanīyepi lokiyā eva
 appamaññāyo kathitā, abhidhammabhājanīyepi pañhāpucchakepi. Tayopi hi
 ete nayā lokiyattā ekaparicchedā eva. Evamayam Appamaññāvibhaṅgopi
 teparivaṭṭam̐ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Appamaññāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Sikkhāpadavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

703. Idāni tadanantare Sikkhāpadavibhaṅge **pañcāti** gaṇanaparicchedo. **Sikkhāpadānīti** sikkhitabbapadāni, sikkhakoṭṭhāsāti attho. Api ca upari āgatā sabbepi kusalā dhammā sikkhitabbato sikkhā, pañcasu pana silāṅgesu yaṁkiñci aṅgaṁ tasmaṁ sikkhānaṁ patitṭhānatṭhena padanti sikkhānaṁ padattā **sikkhāpadāni**. **Pāṇātipātāti** pāṇassa atipātā, ghātanā māraṇāti attho. **Veramaṇīti** virati. **Adinnādānāti** adinnassa ādānā, parapariggahitassa haraṇāti attho. **Kāmesūti** vatthukāmesu. **Micchācārāti** kilesakāmaavasena lāmakācārā. **Musāvādāti** abhūtavādato. **Surāmerayamajjapamādaṭṭhānāti** ettha **surāti** piṭṭhasurā pūvasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṁyuttāti pañca surā. **Merayanti** pupphāsavo phalāsavo gulāsavo madhvāsavo sambhārasaṁyuttoti pañca āsavā. Tadubhayampi madanīyaṭṭhena **majjam**. Yāya cetanāya taṁ pivanti, sā pamādakāraṇattā **pamādaṭṭhānaṁ**, tasmā surāmerayamajjapamādaṭṭhānā. Ayaṁ tāvettha mātikanikkhepassa attho.

704. Padabhājanīye pana **yasmim samaye kāmāvacaranti**-ādi sabbam heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Yasmā pana na kevalaṁ viratiyeva sikkhāpadaṁ, cetanāpi sikkhāpadameva, tasmā taṁ dassetuṁ dutiyanayo dassito. Yasmā ca na kevalaṁ eteyeve dve dhammā sikkhāpadaṁ, cetanāsampayuttā pana paropaññāsadhammāpi sikkhitabbakoṭṭhāsato sikkhāpadameva, tasmā tatiyanayopi dassito.

Tattha duvidham sikkhāpadaṁ pariyāyasikkhāpadaṁ nipariyāyasikkhāpadañca. Tattha virati nipariyāyasikkhāpadaṁ. Sā hi “pāṇātipātā veramaṇī”ti Pāliyaṁ āgatā, no cetanā. Viramanto ca tāya eva tato tato viramati, na cetanāya, cetanaṁ pana āharitvā dassesi. Tathā sesacetanāsampayuttadhamme. Vītikamakāle hi veracetanā dussīlyaṁ nāma. Tasmā sā viratikālepi susīlyavasena vuttā, phassādayo taṁsampayuttattā gahitāti.

Idāni etesu sikkhāpadesu ñāṇasamuttejanattham imesaṃ
pāṇātipātādīnaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlato
kammato sāvajjato payogato ca vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammatoti** pañcapete pāṇātipātādayo cetanādhammāva honti.
Koṭṭhāsato pañcapi kammaṭṭhā eva.

Ārammaṇato pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇo. Adinnādānaṃ
sattārammaṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā. Micchācāro itthipurisārammaṇo.
Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Surāpānaṃ
saṅkhārārammaṇaṃ.

Vedanāto pāṇātipāto dukkhavedano. Adinnādānaṃ tivedanaṃ. Tañhi
haṭṭhatuṭṭhassa adinnaṃ ādiyato sukhavedanaṃ hoti, bhītakāle
dukkhavedanaṃ, majjhataṭṭhassa hutvā gaṇhato adukkhamasukhavedanaṃ.
Micchācāro sukhavedano vā adukkhamasukhavedano vā. Musāvādo
adinnādānaṃ viya tivedano. Surāpānaṃ sukhamaññhattavedanaṃ.

Mūlato pāṇātipāto dosamohamūlo. Adinnādānaṃ kiñcikāle
lobhamohamūlaṃ, kiñcikāle dosamohamūlaṃ. Micchācāro lobhamohamūlo.
Musāvādo kiñcikāle lobhamohamūlo, kiñcikāle dosamohamūlo. Surāpānaṃ
lobhamohamūlaṃ.

Kammato musāvādo cettha vacīkammaṃ, sesā kāyakammameva.

Sāvajjato pāṇātipāto atthi appasāvajjo, atthi mahāsāvajjo. Tathā
adinnādānādīni. Tesāṃ nānākaraṇaṃ heṭṭhā¹ dassitameva.

Ayaṃ pana aparo nayo—kunthakipillikassa hi vadho appasāvajjo, tato
mahantatarassa mahāsāvajjo. Sopi appasāvajjo, tato mahantatarāya
sakuṇikāya mahāsāvajjo. Tato godhāya, tato sasakassa, tato migassa, tato
gavayassa, tato assassa, tato hatthissa vadho mahāsāvajjo. Tatopi
dussīlamanussassa, tato gorūpasīlakamanussassa, tato saraṇagatassa, tato
pañcasikkhāpadikassa, tato sāmaṇerassa, tato

1. Abhi-Ṭṭha 1. 140 piṭṭhādīsu.

puthujjanabhikkhuno, tato sotāpannassa, tato sakadāgāmissa, tato anāgāmissa, tato khīṇāsavassa vadho atimahāsāvajjoyeva.

Adinnādānaṃ dussīlassa santake appasāvajjaṃ, tato gorūpasīlakassa santake mahāsāvajjaṃ. Tato saraṇagatassa, pañcasikkhāpadikassa, sāmaṇerassa, puthujjanabhikkhuno, sotāpannassa, sakadāgāmissa, tato anāgāmissa santake mahāsāvajjaṃ. Tato khīṇāsavassa santake atimahāsāvajjaṃyeva.

Micchācāro dussīlaya itthiyā vītikkame¹ appasāvajjo, tato gorūpasīlakāya mahāsāvajjo. Tato saraṇagatāya, pañcasikkhāpadikāya, sāmaṇeriyā, puthujjanabhikkhuniyā, sotāpannāya, sakadāgāminiyā, tato anāgāminiyā vītikkame mahāsāvajjova. Khīṇāsavāya pana bhikkhuniyā ekantamahāsāvajjova.

Musāvādo kākaṇikamattassa atthāya musākathane appasāvajjo, tato aḍḍhamāsakassa, māsakassa, pañcamāsakassa, aḍḍhakahāpaṇassa, kahāpaṇassa, tato anagghaniyabhaṇḍassa atthāya musākathane mahāsāvajjo. Musā kathetvā pana saṃghaṃ bhindantassa ekantamahāsāvajjova.

Surāpānaṃ pasatamattassa pāne appasāvajjaṃ, añjalimattassa pāne mahāsāvajjaṃ. Kāyacālanasamatthaṃ pana bahuṃ pivitvā gāmaghātanigamaghātakammaṃ karontassa ekantamahāsāvajjameva.

Pāṇātipātāñhipatvā khīṇāsavassa vadho mahāsāvajjo. Adinnādānaṃ patvā khīṇāsavasantakassa haraṇaṃ, micchācāraṃ patvā khīṇāsavāya bhikkhuniyā vītikkamanaṃ, musāvādaṃ patvā musāvādena saṃghabhedo, surāpānaṃ patvā kāyacālanasamatthaṃ bahuṃ pivitvā gāmanigamaghātanaṃ mahāsāvajjaṃ. Sabbehipi panetehi musāvādena saṃghabhedanameva mahāsāvajjaṃ. Tañhi kappaṃ niraye pācanasamatthaṃ mahākibbisam.

1. Vītikkamane (Syā)

Payogatoti pāṇātipāto sāhatthikopi hoti āṇattikopi. Tathā adinnādānaṃ. Micchācāramusāvādasurāpānāni sāhatthikānevāti.

Evamettha pāṇātipātādīnaṃ dhammādivasena vinicchayaṃ ña tvā pāṇātipātā veramaṇīti-ādīnampi dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlato kammato khaṇḍato samādānato payogato ca vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammatoti** pariyāyasīlavasena paṭipāṭiyā pañca cetanādhammāva. **Koṭṭhāsatotī** pañcapi kammāpathā eva. **Ārammaṇatotī** pāṇātipātā veramaṇī parassa jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ katvā attano veracetanāya viramati. Itarāsupi eśeva nayo. Sabbāpi hi etā vītikkamitabbavattum ārammaṇaṃ katvā veracetanāhiyeva viramanti. **Vedanātotī** sabbāpi sukhavedanā vā honti majjhattavedanā vā. **Mūlatoti** ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobha-adosa-amohamūlā honti, ñāṇavippayuttacittena viramantassa alobha-adosa-mūlā honti. **Kammatoti** musāvādā veramaṇīyevettha vacīkammaṃ, sesā kāyakammaṃ. **Khaṇḍatotī** gahaṭṭhā yaṃ yaṃ vītikkamanti, taṃ tadeva khaṇḍaṃ hoti bhijjati, avasesaṃ na bhijjati. Kasmā? Gahaṭṭhā hi anibaddhasīlā honti, yaṃ yaṃ sakkonti, taṃ tadeva gopenti. Sāmaṇerānaṃ pana ekasmiṃ vītikkamante sabbāni bhijjanti. Na kevalaṃ etāni, sesasīlāni bhijjantiyeva. Tesaṃ pana vītikkamo daṇḍakammavattukko, “puna evarūpaṃ na karissāmi”ti daṇḍakamme kate sīlaṃ paripuṇṇaṃ hoti. **Samādānatoti** sayameva “pañca sīlāni adhiṭṭhāhāmi”ti adhiṭṭhahantenapi, pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ samādiyaṇtenapi samādiṇṇāni honti, aññassa santike nisīditvā “pañca sīlāni samādiyāmi”ti samādiyaṇtenapi, pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ samādiyaṇtenapi samādiṇṇāneva honti. **Payogato** sabbāni sāhatthikapayogānevāti veditabbāni.

712. Idāni yāsaṃ sikkhānaṃ koṭṭhāsabhāvena imāni pañca sikkhāpadāni vuttāni, tāni dassetuṃ **katame dhammā sikkhāti** ayaṃ sikkhāvāro āraddho. Tattha yasmā sabbepi catubhūmakakusalā dhammā

sikkhitabbabhāvato sikkhā, tasmā te dassetuṃ **yasmim̐ samaye**
kāmāvacaranti-ādi vuttaṃ. Tattha heṭṭhā Cittuppādakaṇḍe¹ vuttanayeneva
 Pāliṃ vitthāretvā attho veditabbo, idha pana mukhamattameva dassitanti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

2. Pañhāpucchakavaṇṇanā

714. Pañhāpucchake Pāli-anusāreneva sikkhāpadānaṃ kusalādibhāvo
 veditabbo. Ārammaṇattikesu pana yāni sikkhāpadāni ettha sattārammaṇānīti
 vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkhaṃ gate saṅkhāreyeva ārammaṇaṃ karonti,
 yasmā ca sabbānīpi etāni sampattavirativaseneva niddiṭṭhāni, tasmā
 “parittārammaṇā”ti ca “paccuppannārammaṇā”ti ca vuttaṃ. Yato pana
 viramati, tassa vatthuno accantabahiddhattā sabbesampi bahiddhārammaṇatā
 veditabbāti.

Imasmim̐ pana Sikkhāpadavibhaṅge Sammāsambuddhena
 abhidhammabhājanīyepi pañhāpucchakepi lokiyāneva sikkhāpadāni
 kathitāni. Ubhopi hi ete nayā lokiyattā ekaparicchedā eva. Evamayam̐
 Sikkhāpadavibhaṅgo dveparivaṭṭam̐ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodanīyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Sikkhāpadavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 1. 17 piṭṭhādīsu.

15. Paṭisambhidāvivhaṅga

1. Suttantabhājanīya

1. Saṅgahavāraṇṇanā

718. Idāni tadanantare Paṭisambhidāvivhaṅge **catassoti** gaṇanaparicchedo. **Paṭisambhidā**ti pabhedā. Yasmā pana parato **atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā**ti-ādimāha, tasmā na aññassa kassaci pabhedā, ñāṇasseva pabhedāti veditabbā. Iti “catasso paṭisambhidā”ti padena cattāro ñāṇappabhedāti ayamatto saṅgahito. **Atthapaṭisambhidā**ti atthe paṭisambhidā, atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanāvavattānakaraṇasammatthaṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇanti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Dhammappabhedassa hi sallakkhaṇavibhāvanāvavattānakaraṇasammatthaṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā** nāma. Niruttippabhedassa sallakkhaṇavibhāvanāvavattānakaraṇasammatthaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā** nāma. Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanāvavattānakaraṇasammatthaṃ paṭibhāne pabhedagataṃ ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā** nāma.

Idāni yathānikkhattā paṭisambhidā bhājetvā dassento **attha ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā**ti-ādimāha. Tattha **atthoti** saṅkhepato hetuphalaṃ. Tañhi hetuvasena araṇīyaṃ gantabbaṃ pattabbaṃ, tasmā atthoti vuccati. Pabhedato pana yaṃkiñci paccayasamuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā atthoti veditabbā, taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmiṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**.

Dhammoti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṃ, kusalaṃ, akusalanti ime pañca dhammā dhammoti veditabbā, taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmiṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**.

Tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇanti tasmiṃ atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti, tassā abhilāpe taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ

ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmim̐ sabhāvaniruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā**. Evamayaṃ niruttipaṭisambhidā saddārammaṇā nāma jātā, na paññatti-ārammaṇā. Kasmā? Yasmā saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvaniruttī”ti jānanti.

Paṭisambhidāppatto hi “phasso”ti vutte “ayaṃ sabhāvaniruttī”ti jānāti, “phassā”ti vā “phassan”ti vā vutte pana “ayaṃ na sabhāvaniruttī”ti jānāti.

Vedanādīsupi eseva nayo. Aññaṃ panesa nāma-ākhyāta-

upasaggabyañjanasaddaṃ jānāti na jānātīti? Yadaggena saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvaniruttī”ti jānāti, tadaggena tampi jānissatīti.

Taṃ pana nayidaṃ paṭisambhidākiccanti paṭikkhipitvā idaṃ vatthu kathitaṃ—

Tissadattatthero kira Bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṃ gahetvā aṭṭhārasasu bhāsasu katarabhāsāya kathemīti pavāresi. Taṃ pana tena attano uggahe ṭhatvā pavāritaṃ, na paṭisambhidāyaṃ ṭhiteṇa. So hi mahāpaññatāya taṃ taṃ bhāsaṃ kathāpetvā kathāpetvā uggaṇhi. Tato uggahe ṭhatvā evaṃ pavāresi.

Bhāsaṃ nāma sattā uggaṇhantīti vatvā ca panettha idaṃ kathitaṃ. Mātāpitāro hi daharakāle kumārake mañce vā pīṭhe vā nipajjāpetvā taṃ taṃ kathayamānā tāni tāni kiccāni karonti. Dārakā tesāṃ taṃ taṃ bhāsaṃ vavattāpentī “iminā idaṃ vuttaṃ, iminā idaṃ vuttan”ti. Gacchante gacchante kāle sabbampi bhāsaṃ jānanti. Mātā damiḷī, pitā andhako. Tesāṃ jāto dārako sace mātukathaṃ paṭhamaṃ suṇāti, damiḷabhāsaṃ bhāsissati. Sace pitukathaṃ paṭhamaṃ suṇāti, andhakabhāsaṃ bhāsissati. Ubhinnampi pana kathaṃ assuṇanto Māgadhabhāsaṃ bhāsissati.

Yopi agāmake mahārañṇe nibbatto, tattha añño kathento nāma natthi, sopi attano dhammatāya vacanaṃ samuṭṭhāpentō Māgadhabhāsameva bhāsissati. Niraye tiracchānayaniyaṃ pettivisaye manussaloke devaloketi sabbattha Māgadhabhāsāva ussannā. Tattha sesā oṭṭakirāta-andhakayonakadamiḷabhāsādikā aṭṭhārassa bhāsā

parivattanti, ()¹ ayamevekā yathābhuccabrahmavohāra-ariyavohārasaṅkhātā Māgadhabhāsā na parivattati. Sammāsambuddhopi Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ tantim āropento Māgadhabhāsāya eva āropesi. Kasmā? Evañhi atthaṃ āharitum sukhaṃ hoti. Māgadhabhāsāya hi tantim āruḥassa Buddhavacanassa paṭisambhidāppattānaṃ sotapathāgamanameva papañco. Sote pana saṅghaṭṭitamatteyeva nayasatena nayasahassena attho upaṭṭhāti. Aññāya pana bhāsāya tantim āruḥaṃ pothetvā pothetvā uggahetabbaṃ hoti. Bahumpi uggahetvā pana puthujjanassa paṭisambhidāppatti nāma natthi, ariyasāvako no paṭisambhidāppatto nāma natthi.

Ñānesu ñāṇanti sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā ñāṇaṃ paccavekkhantassa pabhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidāti. Imā pana catassopi paṭisambhidā dvīsu thānesu pabhedam gacchanti, pañcahi kāraṇehi visadā hontīti veditabbā. Katamesu dvīsu? Sekkhabhūmiyañca asekkhabhūmiyañca. Tattha Sāriputtattherassa Mahāmoggallānattherassa Mahākassapattherassa Mahākaccāyanattherassa Mahākoṭṭhitattherassāti asītiyāpi mahātherānaṃ paṭisambhidā asekkhabhūmiyaṃ pabhedam gatā, Ānandattherassa Cittassa gahapatino Dhammikassa upāsakassa Upālissa gahapatino Khujjuttarāya upāsikāyāti evamādīnaṃ paṭisambhidā sekkhabhūmiyaṃ pabhedam gatāti imāsu dvīsu bhūmīsu pabhedam gacchanti.

Katamehi pañcahi kāraṇehi paṭisambhidā visadā hontīti? Adhigamena pariyattiyā savanena paripucchāya pubbayogenāti. Tattha **adhigamo** nāma arahattaṃ. Tañhi pattassa paṭisambhidā visadā honti. **Pariyatti** nāma Buddhavacanaṃ. Tañhi uggaṇhantassa paṭisambhidā visadā honti. **Savanaṃ** nāma dhammassavanaṃ. Sakkaccañhi dhammaṃ suṇantassa paṭisambhidā visadā honti. **Paripucchā** nāma Aṭṭhakathā. Uggahitapāliyā atthaṃ kathentassa hi paṭisambhidā visadā honti. **Pubbayogo** nāma pubbayogāvacaratā atītabhāve haraṇapaccāharaṇanayena pariggahitakammaṭṭhānatā. Pubbayogāvacarassa hi paṭisambhidā visadā honti. Tattha arahattappattiyā Punabbasukuṭumbikaputtassa Tissattherassa paṭisambhidā visadā ahesum. So kira Tambapaṇṇidīpe Buddhavacanaṃ uggaṇhitvā paratīraṃ gantvā Yonakadhammarakkhitattherassa santike Buddhavacanaṃ uggaṇhitvā

1. (Kālantarena aññathā honti vinassanti ca) (Ka)

āgacchanto nāvaṃ abhiruhanatitthe ekasmiṃ pade uppannakaṅkho
 yojanasatamaggaṃ¹ nivattitvā ācariyassa santikaṃ gacchanto antarāmagge
 ekassa kuṭumbikassa pañhaṃ kathesi. So pasīditvā satasahassagghanikaṃ
 kambalaṃ adāsi. Sopi taṃ āharitvā ācariyassa adāsi. Thero vāsiyā koṭṭetvā
 nisīdanaṭṭhāne paribhaṇḍaṃ kāresi. Kimatthāyāti? Pacchimāya janatāya
 anuggahatthāyāti. Evaṃ kirassa ahosi “amhākaṃ gatamaggaṃ āvajjetvā
 anāgate sabrahmacārino paṭipattiṃ pūretabbaṃ maññissanti”ti. Tissattheropi
 ācariyassa santike kaṅkhaṃ chinditvā jambukolapaṭṭane oruyha
 cetiyaṅgaṇaṃ sammajjanavelāya vālikavihāraṃ patvā sammajji. Tassa
 sammajjitaṭṭhānaṃ disvā “idaṃ vītarāgassa bhikkhuno sammatṭhaṭṭhānaṃ”ti
 therassa vīmaṃsanatthāya pañhaṃ pucchimsu. Thero
 paṭisambhidāppattatāya pucchitapucchite pañhe kathesīti.

Pariyattiyā pana Tissadattattherassa ceva Nāgasenattherassa ca
 paṭisambhidā visadā ahesuṃ. Sakkaccadhammassavanena
 Sudhammasāmaṇerasa paṭisambhidā visadā ahesuṃ. So kira Talaṅgaravāsī²
 Dhammadinnattherassa bhāgineyyo khuraggeyeva arahattaṃ patto.
 Mātulattherassa dhammavinicchayaṭṭhāne nisīditvā suṇantoyeva tīṇi
 Piṭakāni paguṇāni akāsi. Uggahitapāliyaṃ atthaṃ kathentassa pana
 Tissadattattherassa eva paṭisambhidā visadā ahesuṃ. Gatapaccāgatavattaṃ
 pana pūretvā yāva anulomaṃ kammaṭṭhānaṃ ussukkāpetvā āgatānaṃ
 visadabhāvappattapaṭisambhidānaṃ pubbayogāvacarānaṃ anto natthi.

Etesu pana kāraṇesu pariyatti, savanaṃ, paripucchāti imāni tīṇi
 pabhedasseva balavakāraṇāni. Pubbayogo adhigamassa balavapaccayo,
 pabhedassa hoti na hotīti? Hoti, na pana tathā. Pariyattisavanaparipucchā hi
 pubbe hontu vā mā vā, pubbayogena pubbe ceva etarahi ca
 saṅkhārasammasanaṃ vinā paṭisambhidā nāma natthi. Ime pana dvepi ekato
 hutvā paṭisambhidā upatthambhetvā visadā karontīti.
 Saṅgahavāravaṇṇanā.

1. Yojanasatikaṃ maggaṃ (Syā)

2. Talaṅgaravāsī (Sī, Syā), vālaṅkaravāsī (Ka)

2. Saccavārādivaṇṇanā

719. Idāni ye saṅgahavāre pañca atthā ca dhammā ca saṅgahitā, tesaṃ pabhedadassananayena paṭisambhidā vibhajitum puna **catassoti-ādinā** nayena pabhedavāro āraddho. So saccavārahetuvāradhammavāra-paccayākāravārapariyattivāravasena pañcavidho. Tattha paccayasamuppannassa dukkhasaccassa, paccayena pattabbassa nibbānassa ca atthabhāvaṃ, phalanibbattakassa samudayassa, nibbānasampāpakassa ariyamaggassa ca dhammabhāvañca dassetum **saccavāro** vutto. Yassa kassaci pana hetuphalanibbattakassa hetuno dhammabhāvaṃ, hetuphalassa ca atthabhāvaṃ dassetum **hetuvāro** vutto. Tattha ca hetuphalakkamavasena uppaṭipāṭiyā paṭhamam dhammapaṭisambhidā niddiṭṭhā. Ye pana dhammā tamhā tamhā rūpārūpappabhedā hetuto jātā, tesaṃ atthabhāvaṃ, tassa tassa ca rūpārūpadhammappabhedassa hetuno dhammabhāvaṃ dassetum **dhammavāro** vutto. Jarāmarañādīnaṃ pana atthabhāvaṃ, jarāmarañādisamudayasāṅkhātānaṃ jāti-ādīnañca dhammabhāvaṃ dassetum **paccayākāravāro** vutto. Tato pariyattisaṅkhātassa tassa tassa bhāsitassa dhammabhāvaṃ, bhāsitasāṅkhātēna paccayena pattabbassa bhāsitatthassa ca atthabhāvaṃ dassetum **pariyattivāro** vutto.

Tattha ca yasmā bhāsitaṃ ña tvā tassattho ñāyati, tasmā bhāsitabhāsitatthakkamena uppaṭipāṭiyā paṭhamam dhammapaṭisambhidā niddiṭṭhā. Pariyattidhammassa ca pabhedadassanattham “tattha katamā dhammapaṭisambhidā”ti pucchāpubbaṅgamo paṭiniddesavāro vutto. Tattha suttanti-ādīhi navahi aṅgehi nippadesato tanti gahitā. Ayam imassa bhāsitassa attho, ayam imassa bhāsitassa atthoti imasmimpi ṭhāne bhāsitavasena nippadesato tanti eva gahitāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

725. Tattha tisso paṭisambhidā lokiyā, atthapaṭisambhidā lokiyalokuttaramissakā. Sā hi nibbānārammaṇānaṃ maggaphalañāṇānaṃ

vasena lokuttarāpi hoti, abhidhammabhājanīye kusalākusalavipākakiriyānaṃ vasena catūhi vārehi vibhattaṃ. Tattha yattakāni heṭṭhā cittuppadakaṇḍe¹ kusalacittāni vibhattāni, tesāṃ sabbesampi vasena ekekaśmim cittaniddese catasso catasso paṭisambhidā vibhattāti veditabbā. Akusalacittesupi eseṇa nayo. Vipākakiriyavāresu vipākakiriyānaṃ atthena saṅgahitattā dhammapaṭisambhidaṃ chaḍḍetvā ekekaśmim vipākacitte ca kiriyacitte ca tisso tissova paṭisambhidā vibhattā. Pāḷi pana mukhamattameva dassetvā saṃkhittā, sā heṭṭhā āgatavitthāravaseneva veditabbā.

Kasmā pana yathā kusalākusalavāresu “tesāṃ vipāke ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”ti vuttaṃ, evamidha “yesāṃ dhammānaṃ ime vipākā, tesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti evaṃ na vuttanti? Heṭṭhā vuttattā. Yadi evaṃ tesāṃ vipāke ñāṇaṃ atthapaṭisambhidāti heṭṭhā vuttattā ayaṃ atthapaṭisambhidāpi idha na vattabbā siyāti. No na vattabbā. Kasmā? Heṭṭhā vipākakiriyacittuppadavasena avuttattā. Kiriyavāre ca yesāṃ dhammānaṃ ime kiriyāti vacanameva na yujjati dvīsupi imesu vāresu tisso tissova paṭisambhidā vibhattā.

Tattha yāya niruttiyā tesāṃ dhammānaṃ paññatti hotīti yāya niruttiyā tesāṃ phasso hotīti-ādinā nayena vuttānaṃ dhammānaṃ ayaṃ phasso, ayaṃ vedanāti evaṃ paññatti hoti. **Tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇanti** tasmim at the dhamme ca pavattamānāya tassā dhammaniruttiyā sabhāvapaññattiyaṃ abhilāpe ñāṇaṃ. Abhilāpasaddaṃ ārammaṇaṃ katvā uppannañāṇameva idhāpi kathitaṃ. **Yena ñāṇenāti** yena paṭibhānapaṭisambhi dāñāṇena. **Tōni ñāṇāni jānātīti** itarāni tīṇi paṭisambhidāñāṇāni jānāti.

Idāni yathā yaṃ ñāṇaṃ tāni ñāṇāni jānāti, tathā tassa tesu pavattim dassetuṃ **imāni ñāṇāni idamatthajotakānīti** vuttaṃ. Tattha **idamatthajotakānīti** imassa atthassa jotakāni pakāsakāni, imaṃ nāma atthaṃ jotenti pakāsenti paricchindantīti attho. **Iti ñāṇesu ñāṇanti** iminā ākārena pavattaṃ tīsu ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā nāma.

1. Abhi 1. 17 piṭṭhādīsu.

Tattha kiñcāpi ayaṃ paṭibhānapaṭisambhidā “imissā idaṃ kiccaṃ, imissā idaṃ kiccaṃ”ti itarāsaṃ paṭisambhidānaṃ kiccaṃ jānāti, sayāṃ pana tāsāṃ kiccaṃ kātum na sakkoti bahussutadhammakathiko viya appassutadhammakathikassa. Dve kira bhikkhū eko bahussuto eko appassuto. Te ekatova ekaṃ dhammakathāmaggaṃ uggaṇhiṃsu. Tattha appassuto sarasampanno ahosi, itaro mandassaro. Tesu appassuto gatagataṭṭhāne attano sarasampattiyā sakalapariyaṃ khobhetvā dhammaṃ kathesi. Dhammaṃ suṇamānā haṭṭhatuṭṭhamānasā hutvā “yathā esa dhammaṃ kathesi, eko tipīṭakadharo maññe bhavissatī”ti vadanti. Bahussutabhikkhu pana “dhammassavane jānissatha ‘ayaṃ tipīṭakadharo vā no vā’ti” āha. So kiñcāpi evamāha, yathā pana sakalapariyaṃ khobhetvā dhammaṃ kathetuṃ sakkoti, evamassa kathanasamatthatā natthi. Tattha kiñcāpi paṭibhānapaṭisambhidā bahussuto viya appassutassa itarāsaṃ kiccaṃ jānāti, sayāṃ pana taṃ kiccaṃ kātum na sakkotīti veditabbaṃ. Sesāṃ uttānatthameva.

746. Evaṃ kusalacittuppadādivasena paṭisambhidā vibhajitvā idāni tāsāṃ uppattiṭṭhānabhūtaṃ khettaṃ dassetuṃ puna **catasso paṭisambhidāti-** ādimāha. Tattha **tisso paṭisambhidā kāmāvacarakusalato catūsu ñāṇasampayuttesu cittuppadesu**ti idaṃ sekkhānaṃ vasena vuttaṃ. Tesaṃhi dhammapaccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttaṃ pañcappakāraṃ dhammaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakusalacittesu dhammapaṭisambhidā uppajjati. Tathā niruttipaccavekkhaṇakāle saddaṃ ārammaṇaṃ katvā niruttipaṭisambhidā, ñāṇaṃ paccavekkhaṇakāle sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paṭibhānapaṭisambhidāti.

Kiriyato catūsūti idaṃ pana asekkhānaṃ vasena vuttaṃ. Tesaṃhi dhammaṃ paccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttaṃ pañcappakāraṃ dhammaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakiriyacittesu dhammapaṭisambhidā uppajjati. Tathā niruttipaccavekkhaṇakāle saddaṃ ārammaṇaṃ katvā niruttipaṭisambhidā, ñāṇaṃ paccavekkhaṇakāle sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paṭibhānapaṭisambhidāti.

Atthapaṭisambhidā etesu ceva uppajjatīti idaṃ pana sekkhāsekkhānaṃ vasena vuttaṃ. Tathā hi sekkhānaṃ atthapaccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttappabhedā atthaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakusalacittesu

ayaṃ uppajjati, maggaphalakāle ca maggaphalesu. Asekkhassa pana atthaṃ paccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttappabhedameva atthaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakiriyacittesu uppajjati, phalakāle ca uparime sāmāññaphaleti evametā sekkhāsekkhānaṃ uppajjamānā imāsu bhūmīsu uppajjantīti bhūmidassanatthaṃ ayaṃ nayo dassitoti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

747. Pañhāpucchake Pāli-anusāreneva catunnaṃ paṭisambhidānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana niruttiṭṭhapaṭisambhidā saddameva ārammaṇaṃ karotīti parittārammaṇā. Atthapaṭisambhidā kāmāvacaravipākakiriyasaṅkhātāñceva paccayasamuppannañca atthaṃ paccavekkhantassa parittārammaṇā, vuttappabhedameva rūpāvacarārūpāvacaraṃ atthaṃ paccavekkhantassa mahaggatārammaṇā, lokuttaravipākatthañceva paramatthañca nibbānaṃ paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā. Dhammapaṭisambhidā kāmāvacaraṃ kusaladhammaṃ akusaladhammaṃ paccayadhammañca paccavekkhantassa parittārammaṇā, rūpāvacarārūpāvacaraṃ kusaladhammaṃ paccayadhammañca paccavekkhantassa mahaggatārammaṇā, lokuttaraṃ kusalaṃ dhammaṃ paccayadhammañca paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā. Paṭibhānapaṭisambhidā kāmāvacarakusalavipākakiriyāñāṇāni paccavekkhantassa parittārammaṇā, rūpāvacarārūpāvacarāni kusalavipākakiriyāñāṇāni paccavekkhantassa tesam¹ ārammaṇāni vijānantassa mahaggatārammaṇā, lokuttarāni kusalavipākāñāṇāni paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā.

Atthapaṭisambhidā sahaajātahetuvasena siyā maggahetukā, vīriyajēṭṭhikāya maggabhāvanāya siyā maggādhipatī, chandacittajēṭṭhikāya navattabbā, phalakālepi navattabbā eva. Dhammapaṭisambhidā maggaṃ paccavekhaṇakāle maggārammaṇā, maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhantassa ārammaṇādhipativasena maggādhipatī. Paṭibhānapaṭisambhidā maggañāṇaṃ paccavekhaṇakāle maggārammaṇā, maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhantassa maggādhipatī. Sesañāṇaṃ paccavekhaṇakāle

1. Tāsaṃ (Sī, Syā)

navattabbārammaṇā. Niruttiṭṭhapaṭisambhidā paccuppannameva saddaṃ ārammaṇaṃ karotīti paccuppannārammaṇā.

Atthapaṭisambhidā atītaṃ vipākatthaṃ kiriyatthaṃ paccayasamuppannaṃ paccavekkhantassa atītārammaṇā, anāgataṃ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā, paccuppannaṃ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā, lokuttaraṃ paramatthaṃ paccavekkhantassa navattabbārammaṇā. Dhammapaṭisambhidā atītaṃ kusalaṃ akusalaṃ paccayadhammaṃ paccavekkhantassa atītārammaṇā, anāgataṃ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā, paccuppannaṃ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā. Paṭibhānapaṭisambhidā atītaṃ kusalañāṇaṃ vipākāñāṇaṃ kiriyāñāṇaṃ paccavekkhantassa atītārammaṇā, anāgataṃ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā, paccuppannaṃ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā.

Niruttiṭṭhapaṭisambhidā saddārammaṇattā bahiddhārammaṇā. Itarāsu tīsu atthapaṭisambhidā ajjhataṃ vipākatthaṃ kiriyatthaṃ paccayasamuppannaṃ paccavekkhantassa ajjhataṃ bahiddhārammaṇā, bahiddhā paccavekkhantassa bahiddhārammaṇā, ajjhatabahiddhā paccavekkhantassa ajjhatabahiddhārammaṇā, paramatthaṃ paccavekkhantassa bahiddhārammaṇā eva. Dhammapaṭisambhidā ajjhataṃ kusalākusalaṃ paccayadhammaṃ paccavekkhantassa ajjhataṃ kusalākusalaṃ paccavekkhantassa bahiddhārammaṇā, bahiddhā kusalākusalaṃ paccayadhammaṃ paccavekkhantassa bahiddhārammaṇā, ajjhatabahiddhā kusalākusalaṃ paccavekkhantassa ajjhatabahiddhārammaṇā. Paṭibhānapaṭisambhidā ajjhataṃ kusalavipākakiriyāñāṇaṃ paccavekkhantassa ajjhataṃ kusalavipākakiriyāñāṇaṃ paccavekkhantassa ajjhatabahiddhārammaṇā, bahiddhā -pa- ajjhatabahiddhā kusalavipākakiriyāñāṇaṃ paccavekkhantassa ajjhatabahiddhārammaṇā.

Idhāpi tisso paṭisambhidā lokiyā, atthapaṭisambhidā lokiyalokuttarā. Imasmiṃhi Paṭisambhidāvibhaṅge Sammāsambuddhena tayopi nayā lokiyalokuttaramissakattā ekaparicchedāva kathitā. Tīsupi hi etesu tisso paṭisambhidā lokiyā, atthapaṭisambhidā lokiyalokuttarāti evamayā Paṭisambhidāvibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Paṭisambhidāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Ñāṇavibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṇṇanā

751. Idāni tadanantare Ñāṇavibhaṅge **ekavidhena ñāṇavatthūti**-ādinā nayena paṭhamam ekavidhādīhi dasavidhapariyosānehi dasahi paricchedehi mātikam ṭhapetvā nikkhattapadānukkamena niddeso kato.

Tattha **ekavidhenāti** ekappakārena, ekakoṭṭhāsena vā. **Ñāṇavatthūti** ettha pana ñāṇaṅca tam vatthu ca nānappakārānam sampattinanti ñāṇavatthu, okāsaṭṭhena ñāṇassa vatthūtipi ñāṇavatthu. Idha pana purimenevatthena ñāṇavatthu veditabbam. Teneva ekavidhaparicchedāvasāne “yāthāvakavatthuvibhāvanā paññā. Evaṃ ekavidhena ñāṇavatthū”ti vuttaṃ. **Pañca viññāṇāti** cakkhuviññāṇādīni pañca. **Na hetūti**-ādīni heṭṭhā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ¹ vuttanayeneva veditabbāni. Saṅkhepato panettha yaṃ vattabbam, tam niddesavāre āvi bhavissati. Yathā cettha, evaṃ dukamātikādivaṇṇanāyaṃ yaṃ vattabbam, tam tattheva āvi bhavissati. Nikkheparicchedamattaṃ panettha evaṃ veditabbam. Ettha hi “na hetū ahetukā”ti-ādīhi tāva dhammasaṅgahamātikāvasena, “aniccā jarābhībhūtā”ti-ādīhi amātikāvasenāti saṅkhepato duvidhehi, pabhedato aṭṭhasattatiyā padehi **ekakamātikā** nikkhattā.

Dukānurūpehi pana pañcatimsāya dukehi **Dukamātikā** nikkhattā.

Tikānurūpehi “cintāmayā paññā”ti-ādīhi catūhi bāhirattikehi, vipākā paññāti-ādīhi aniyamitapaññāvasena vuttehi cuddasahi mātikātikehi, vitakkattike paṭhamapadena niyamitapaññāvasena vuttehi terasahi, dutiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi sattahi, tatiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi dvādasahi, pītittike ca paṭhamapadena niyamitapaññāvasena vuttehi terasahi, tathā dutiyapadena, tatiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi dvādasahīti aṭṭhasītiyā tikehi **Tikamātikā** nikkhattā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 89 piṭṭhādīsu.

Catukkamātikā pana kammassakatañāṇanti-ādīhi ekavīsatiyā catukkehi. **Pañcakamātikā** dvīhi pañcakehi. **Chakkamātikā** ekena chakkena. **Sattakamātikā** “sattasattati nāṇavatthūnī”¹ti evaṃ saṅkhepato vutthehi ekādasahi sattakehi. **Aṭṭhakamātikā** ekena aṭṭhakena. **Navakamātikā** ekena navakena.

10. Dasakamātikāvaṇṇanā

760. **Dasakamātikā** “dasa Tathāgatassa Tathāgatabalānī”²ti-ādinā ekeneva dasakena nikkhittā. Tattha **dasāti** gaṇanaparicchedo. **Tathāgatassāti** yathā Vipassī-ādayo pubbakā isayo āgatā, tathā āgatassa. Yathā ca te gatā, tathā gatassa. **Tathāgatabalānī**ti aññehi asādhāraṇāni Tathāgatasseva balāni. Yathā vā pubba- buddhānaṃ balāni puññassayasampattiya¹ āgatāni, tathā āgatabalānītipi attho. Tattha duvidhaṃ Tathāgatassa balaṃ kāyabalaṃ nāṇabalaṃ. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānusārena veditabbaṃ. Vuttañh’etaṃ Porāṇe—

“Kālāvakaṇṇa Gaṅgeyyaṃ, Paṇḍaraṃ Tambapiṅgalaṃ.
Gandhamaṅgalahemaṇṇa, Uposathachaddantime dasā”²ti—

Imāni hi dasa hatthikulāni.

Tattha **kālāvakaṇṇa**ti pakatihatthikulānaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa Kālāvakahatthino. Yaṃ dasannaṃ Kālāvakaṇṇaṃ balaṃ, taṃ ekassa Gaṅgeyyassa. Yaṃ dasannaṃ Gaṅgeyyānaṃ, taṃ ekassa Paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ Paṇḍarānaṃ, taṃ ekassa Tambassa. Yaṃ dasannaṃ Tambānaṃ, taṃ ekassa Piṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ Piṅgalānaṃ, taṃ ekassa Gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ Gandhahatthīnaṃ, taṃ ekassa Maṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ Maṅgalānaṃ, taṃ ekassa Hemavatassa. Yaṃ dasannaṃ Hemavatānaṃ, taṃ ekassa Uposathassa. Yaṃ dasannaṃ Uposathānaṃ, taṃ ekassa Chaddantassa. Yaṃ dasannaṃ Chaddantānaṃ, taṃ ekassa Tathāgatassa, nārāyanasaṅkhātābalantipi² idameva vuccati. Tadetaṃ

1. Puññūpanissayasampattiya (Sī, Syā)

2. ...saṅghātābalantipi (Ka)

pakatihatthīnaṃ gaṇanāya hatthikoṭisahassānaṃ, purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti, idaṃ tāva Tathāgataṃ **kāyabalaṃ**.

Ñāṇabalaṃ pana idha tāva Pāliyaṃ āgatameva dasabalaññaṃ, “**mahāsīhanāde**¹ dasabalaññaṃ, catuvesārajjaññaṃ, aṭṭhasu parisāsu akampanaññaṃ, catuyoniparicchedakaññaṃ, pañcagatiparicchedakaññaṃ, **saṃyuttake**² āgatāni tesattati ñāṇāni, sattasattati ñāṇāni”ti evaṃ aññānipi anekāni ñāṇasahassāni, etaṃ **ñāṇabalaṃ** nāma. Idhāpi ñāṇabalameva adhippetāṃ, ñāṇāñhi akampiyaṭṭhena upatthambhakaṭṭhena ca balanti vuttaṃ.

Yehi balehi samannāgatoti yehi dasahi ñāṇabalehi upeto samupeto. **Āsabhaṃ ṭhānanti** seṭṭhatṭhānaṃ uttamaṭṭhānaṃ, āsabhā vā pubbabuddhā, tesāṃ ṭhānanti attho. Api ca gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho. Vajasatajeṭṭhako vā usabho, vajasahassajeṭṭhako vasabho. Sabbagavaseṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi akampanīyo nisabho. So idha **usabhoti** adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanaṃ. Usabhassa idanti āsabhaṃ. **Ṭhānanti** catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānaṃ. Idaṃ pana āsabhaṃ viyāti āsabhaṃ. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati. Evaṃ Tathāgato pi dasahi Tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajjaṃ pādehi aṭṭhapaṇisapathaviṃ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ tiṭṭhamāno ca taṃ āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti upagacchati na paccakkhāti attani āropeti. Tena vuttaṃ “āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti”ti.

Parisāsūti aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṃ nadatīti** seṭṭhanādaṃ abhītanādaṃ nadati, sīhanādasadisāṃ vā nādaṃ nadati. Ayamatto sīhanādasuttena dīpetabbo. Yathā vā sīho sahanato ca hananato ca sīhoti vuccati, evaṃ Tathāgato lokadhammaṃ

1. Ma 1. 97 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 290 piṭṭhe.

sahanato parappavādānañca hananato sīhoti vuccati. Evañ vuttassa sīhassa nādaṃ sīhanādaṃ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ Tathāgatasīhopi Tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso iti rūpanti-ādinā nayena nānāvidhadesanāvilāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Tena vuttaṃ “parisāsu sīhanādaṃ nadatī”ti.

Brahmacakkaṃ pavattetīti ettha brahmanti seṭṭhaṃ uttamaṃ visuddhaṃ. Cakkasaddo ca panāyaṃ—

Sampattiyaṃ lakkhaṇe ca, rathaṇge iriyāpathe.

Dāne ratanadhammūra, cakkādīsu ca dissati.

Dhammacakke idha mato, tañca dvedhā vibhāvaye.

“Cattārimāni bhikkhave cakkāni yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ”ti-ādīsu¹ hi ayaṃ sampattiyaṃ dissati. “Heṭṭhā pādātalesu cakkāni jātāni”ti ettha² lakkhaṇe. “Cakkaṃva vahato padan”ti ettha³ rathaṇge. “Catucakkaṃ navadvāraṇ”ti ettha⁴ iriyāpathe. “Dadaṃ bhuñja mā ca pamādo, cakkaṃ pavattaya sabbapāṇinan”ti ettha⁵ dāne. “Dibbaṃ cakkaratanaṃ pāturahosī”ti ettha⁶ ratanacakke. “Mayā pavattitaṃ cakkaṃ”ti ettha⁷ dhammacakke. “Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake”ti ettha⁸ uracakke⁹. “Khurapariyantena cepi cakkenā”ti ettha¹⁰ paharaṇacakke. “Asanivicakkaṃ”ti ettha¹¹ asanimaṇḍale. Idha panāyaṃ dhammacakke mato.

Taṃ pana dhammacakkaṃ duvidhaṃ hoti paṭivedhaññānañca desanāññānañca. Tattha paññāpabhāvitaṃ attano ariyaphalāvahaṃ paṭivedhaññānaṃ, karuṇāpabhāvitaṃ sāvakaṇaṃ ariyaphalāvahaṃ desanāññānaṃ. Tattha paṭivedhaññānaṃ uppajjamānaṃ uppannanti duvidhaṃ. Tañhi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā

-
1. Am 1. 341 piṭṭhe.	2. Dī 2. 14 piṭṭhe.	3. Khu 1. 13 piṭṭhe.
4. Sam 1. 15 piṭṭhe.	5. Khu 5. 173 piṭṭhe.	6. Dī 2. 148 piṭṭhe.
7. Khu 1. 368 piṭṭhe.	8. Khu 5. 24, 132 piṭṭhesu.	9. Khuracakke (Ka)
10. Dī 1. 49 piṭṭhe.	11. Dī 3. 36; Sam 1. 427 piṭṭhesu.	

uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Tusitabhavanato vā yāva Mahābodhipallāṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Dīpaṅkarabyākaraṇato paṭṭhāya vā yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāññaṇampi pavattamānaṃ pavattanti duvidhaṃ. Tañhi yāva Aññāsikoṇḍañña¹ sotāpattimaggā pavattamānaṃ, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tesu paṭivedhaññaṇaṃ lokuttaraṃ, desanāññaṇaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ, Buddhānaṃyeva orasaññaṇaṃ.

Idāni yehi dasahi balehi samannāgato Tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, yāni āditova “dasa Tathāgatassa Tathāgatabalānī”ti nikkhittāni, tāni vitthārato dassetuṃ **katamāni dasa idha Tathāgato ṭhānaṇca ṭhānatoti-**ādimāha. Tattha **ṭhānaṇca ṭhānatoti** kāraṇaṇca kāraṇato. Kāraṇaṇhi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Taṃ Bhagavā ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānanti ca, ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhānanti ca pajānanto ṭhānaṇca ṭhānato aṭṭhānaṇca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. **Yampīti** yena ñāṇena. **Idampi Tathāgatassāti** idampi ṭānāṭṭhānaññaṇaṃ Tathāgatassa **Tathāgatabalaṃ** nāma hotīti attho. Evaṃ sabbapadesu yojanā veditabbā. (1)

Kammasamādānānanti samādiyitvā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ. Kammaeva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetusoti** paccayato ceva hetuto ca. Tattha gati-upadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ, kammaṃ hetu. (2)

Sabbatthagāmininti sabbagatigāminiṇca agatigāminiṇca. **Paṭipadanti** maggaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānātīti** bahūsupi manusseku ekameva pāṇaṃ ghātentesu imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa tiracchānayonigāminīti iminā nayena ekavatthusmimpi kusalākusalacetanāsankhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato sabhāvaṃ pajānāti. (3)

1. Aññākoṇḍañña (Sī, Syā)

Anekadhātunti cakkhudhātu-ādīhi kāmādhātu-ādīhi vā dhātūhi bahudhātum. **Nānādhātunti** tāsāmyeva dhātūnaṃ vilakkhaṇatāya nānappakāradhātum. **Lokanti** khandhāyatanadhātulokaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānāti** tāsāṃ tāsāṃ dhātūnaṃ aviparītato sabhāvaṃ paṭivijjhati. (4)

Nānādhimuttikatanti hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṃ. (5)

Parasattānanti padhānasattānaṃ. **Parapuggalānanti** tato paresaṃ hīnasattānaṃ. Ekattameva vā etaṃ padadvayaṃ, veneyyavasena pana dvedhā vuttaṃ. **Indriyaparopariyattanti** saddhādīnaṃ indriyaṇaṃ parabhāvaṃ aparabhāvaṃ vuḍḍhiṃ hāniṃcāti attho. (6)

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānaṇaṃ, “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīnaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhānasamāpatti-ādīnaṃ navannaṃ anupubbasaṃpattīnaṃ. **Saṃkilesanti** hānabhāgiyadhammaṃ. **Vodānanti** visesabhāgiyadhammaṃ. **Vuṭṭhānanti** yena kāraṇena jhānādīhi vuṭṭhahanti, taṃ kāraṇaṃ. (7)

Pubbenivāsānussatinti pubbe nivutthakkhandhānussaraṇaṃ. (8)

Cutūpapātanti cutiṃca upapātaṃca. (9)

Āsavānaṃ khayanti kāmāsavādīnaṃ khayasaṅkhātāṃ āsavanirodhaṃ nibbānaṃ. (10)

Imānīti yāni heṭṭhā “dasa Tathāgataṃ Tathāgatabalāni”ti avoca, imāni tānīti appanaṃ karotīti evamettha anupubbapadavaṇṇanaṃ ña tvā idāni yasmā Tathāgato paṭhamāmyeva ṭhānāṭṭhānañāṇena veneyyasattānaṃ āsavakkhayādhigamassa ceva anadhigamassa ca ṭhānāṭṭhānabhūtaṃ kilesāvaraṇābhāvaṃ passati, lokiyasammādiṭṭhiṭhānadassanato¹ niyatamicchādiṭṭhiṭhānābhāvādassanato ca. Atha nesaṃ kammavipākāñāṇena vipākāvaraṇābhāvaṃ passati, tihetukapaṭisandhidassanato. Sabbatthagāminīpaṭipadāñāṇena kammāvaraṇābhāvaṃ passati, anantariyakammābhāvādassanato. Evaṃ anāvaraṇānaṃ anekadhātunānādhātuñāṇena anukūladhammadesanattamaṃ cariyāvisesaṃ passati, dhātuvemattadassanato. Atha

1. Lokiyasammādiṭṭhiṭhitidassanato (Ka)

nesaṃ nānādhimuttikatāñāṇena adhimuttiṃ passati, payogaṃ anādiyitvāpi adhimuttivasena dhammadesanattamaṃ. Athevaṃ dīṭṭhādhimuttīnaṃ yathāsatti yāthābalaṃ dhammaṃ desetuṃ indriyaparopariyattañāṇena indriyaparopariyattaṃ passati, saddhādīnaṃ tikkhamudubhāvadassanato. Evaṃ pariññātindriyaparopariyattāpi panete sace dūre honti, atha jhānādipariññāṇena jhānādīsu vasībhūtattā iddhivisesena khippaṃ upagacchati. Upagantvā ca nesaṃ pubbenivāsānussatiñāṇena pubbajātibhāvanaṃ¹, dibbacakkhānubhāvato pattabbena cetopariyañāṇena sampatticittavisesaṃ passanto āsavakkhayañāṇānubhāvena āsavakkhayagāminiyā paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayāya dhammaṃ deseti. Tasmā iminā anukkamena imāni dasabalāni vuttānti veditabbāni. Ayaṃ tāva mātikāya atthavaṇṇanā.

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

761. Idāni yathānikkhittāya mātikāya “pañcaviññāṇā na hetumevā”ti-ādinā nayena āradhe niddesavāre **na hetumevāti** sādhāraṇahetupaṭikkhepaniddeso. Tattha “hetuhetu paccayahetu uttamahetu sādhāraṇahetūti catubbidho hetū”ti-ādinā nayena yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ rūpakaṇḍe “sabbaṃ rūpaṃ nahetumevā”ti-ādīnaṃ atthavaṇṇanāyaṃ² vuttameva. **Ahetukamevāti**-ādīsu byañjanasandhivasena makāro veditabbo, ahetukā evāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Api ca “hetū dhammā nahetū dhammā”ti-ādīsu³ dhammakotṭhāsesu pañcaviññāṇāni hetū dhammāti vā sahetukā dhammāti vā na honti. Ekantena pana na hetūyeva, ahetukā evāti imināpi nāyenettha sabbapadesu attho veditabbo. **Abyākatame vāti** padaṃ vipākābyākatavasena vuttaṃ. **Sārammaṇamevāti** olubbhārammaṇavasena. Paccayārammaṇaṃ olubbhārammaṇanti hi duvidhaṃ ārammaṇaṃ. Imasmiṃ pana ṭhāne olubbhārammaṇameva dhuraṃ, paccayārammaṇampi labbhatiyeva. **Acetasikamevāti** padaṃ cittaṃ, rūpaṃ, nibbānanti tīsu acetasikesu cittameva sandhāya vuttaṃ. **No apariyāpannamevāti** gatipariyāpannacutipariyāpannasamsāra vaṭṭabhava-pariyāpannabhāvato pariyaṇṇā eva, no apariyāpannā. Lokato vaṭṭato na niyyantīti

1. Pubbajātibhāvaṃ (Sī, Syā)

2. Abhi-Ṭṭha 1. 342 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

aniyyānikā. Uppannaṃ manoviññāṇaviññeyyamevāti rūpakaṇḍe cakkhuviññāṇādīnaṃ paccuppannāneva rūpādīni ārabbhā pavattito atītādivisayaṃ manoviññāṇampi pañcaviññāṇasotapatitameva katvā “uppannaṃ chahi viññāṇehi viññeyyan”ti¹ vuttaṃ. Pañcaviññāṇā pana yasmā paccuppannāpi cakkhuviññāṇādīnaṃ ārammaṇā na honti, manoviññāṇasseva honti, tasmā “manoviññāṇaviññeyyamevā”ti vuttaṃ. **Aniccamevāti** hutvā abhāvaṭṭhena aniccā eva. **Jarābhibhūtamevāti** jarāya abhibhūtattā jarābhibhūtā eva.

762. **Uppannavatthukā,** uppannārammaṇāti anāgatapaṭikkhepo. Na hi te anāgatesu vatthārammaṇesu uppajjanti.

Purejātavatthukā, purejātārammaṇāti sahuppattipaṭikkhepo. Na hi te sahuppannaṃ vatthuṃ vā ārammaṇaṃ vā paṭicca uppajjanti, sayāṃ pana pacchājātā hutvā purejātesu vatthārammaṇesu uppajjanti.

Ajjhattikavatthukāti ajjhatajjhattavasena² vuttaṃ. Tāni hi ajjhattike pañca pasāde vatthuṃ katvā uppajjanti. **Bāhirārammaṇāti** bāhirarūpādi-ārammaṇā. Tattha catukkaṃ veditabbaṃ. Pañcaviññāṇā hi pasādavatthukattā ajjhattikā ajjhattikavatthukā. Manoviññāṇaṃ hadayarūpaṃ vatthuṃ katvā uppajjanakāle ajjhattikaṃ bāhiravatthukaṃ, pañcaviññāṇasampayuttā tayo khandhā bāhirā ajjhattikavatthukā, manoviññāṇasampayuttā tayo khandhā hadayarūpaṃ vatthuṃ katvā uppajjanakāle bāhirā bāhiravatthukā.

Asambhinnavatthukāti aniruddhavatthukā. Na hi te niruddhaṃ atītāṃ vatthuṃ paṭicca uppajjanti. **Asambhinnārammaṇatāyapi** eseva nayo.

Aññaṃ cakkhuviññāṇassa vatthu ca ārammaṇañcāti-ādīsu cakkhuviññāṇassa hi aññaṃ vatthu, aññaṃ ārammaṇaṃ. Aññaṃ sotaviññāṇādīnaṃ. Cakkhuviññāṇaṃ sotapasādādīsu aññataraṃ vatthuṃ saddādīsu vā aññataraṃ ārammaṇaṃ katvā kappato kappāṃ gantvāpi na uppajjati, cakkhupasādameva pana vatthuṃ katvā rūpañca ārammaṇaṃ katvā uppajjati. Evamassa vatthupi dvārampi ārammaṇampi nibaddhaṃ, aññaṃ vatthuṃ vā dvāraṃ vā ārammaṇaṃ vā na saṅkamati.

1. Abhi 1. 145 piṭṭhe.

2. Ajjhatajjhattamattavasena (Ka)

nibaddhavatthu nibaddhadvāraṃ nibaddhārammaṇameva hutvā uppajjati.
Sotaviññāṇādisupi eśeva nayo.

763. **Na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhontī**ti ettha aññamaññassa cakkhu sotassa, sotaṃ vā cakkhussāti evaṃ ekaṃ ekassa gocaravisayaṃ na paccanubhotīti attho. Sace hi nīlādibhedanā rūpārammaṇaṃ samodhānetvā sotindriyassa upaneyya “iṅgha tāva naṃ vavatthāpehi vibhāvehi ‘kiṃ nāmetaṃ ārammaṇaṃ’ti”, cakkhuvīññāṇaṃ vināpi mukhena attano dhammatāya evaṃ vadeyya “are andhabāla vassasatampi vassasahassampi paridhāvamāno aññatra mayā kuhiṃ etassa jānanakaṃ labhissasi, āhara naṃ cakkhupasāde upanehi, ahametaṃ ārammaṇaṃ jānissāmi yadi vā nīlaṃ yadi vā pītakaṃ. Na hi eso aññassa visayo, mayhamevesā visayo”ti. Sesaviññāṇesupi eśeva nayo. Evamete aññamaññassa gocaravisayaṃ na paccanubhonti nāma.

764. **Samannāharantassāti** āvajjaneneva samannāharantassa.

Manasikarontassāti āvajjaneneva manasikarontassa. Etāni hi cittāni āvajjanena samannāhaṭakāle manasikatakāleyeva ca uppajjanti.

Na abbokiṇṇāti aññena viññāṇena abbokiṇṇā nirantarāva nuppajjanti. Etena nesaṃ anantaratā paṭikkhittā.

765. **Na apubbaṃ acarimanti** etena sabbesampi saḥuppatti paṭikkhittā.
Na aññamaññassa samanantarāti etena samanantaratā paṭikkhittā.

766. **Āvaṭṭanā vāti**-ādīni cattāripi āvajjanasseva nāmāni. Tañhi bhavaṅgassa āvaṭṭanato **āvaṭṭanā**, tasseva ābhujanato **ābhogo**, rūpādīnaṃ samannāharaṇato **samannāhāro**, tesāmyeva manasikaraṇato **manasikāro**ti vuccati. Evamettha saṅkhepato pañcannaṃ viññāṇānaṃ āvajjanaṭṭhāne ṭhatvā āvajjanādikiccaṃ kātuṃ samatthabhāvo paṭikkhitto.

Na kañci dhammaṃ paṭivijānātiti “manopubbaṅgamā dhammā”ti¹ evaṃ vuttaṃ ekampi kusalaṃ vā akusalaṃ vā na paṭivijānāti.

1. Khu 1. 1 piṭṭhe.

Aññatra abhinipātamattāti ṭhapetvā rūpādīnaṃ abhinipātamattaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—supaṇḍitopi puriso ṭhapetvā āpāthagatāni rūpādīni aññaṃ kusalākusalesu ekadhammampi pañcahi viññāṇehi na paṭivijānāti, cakkhuviññāṇaṃ panettha dassanamattameva hoti. Sotaviññāṇādīni savana ghāyana sāyana phusanamattāneva. Dassanādimattato pana muttā añña etesaṃ kusalādipaṭivivānatti nāma natthi.

Manodhātuyāpīti sampaṭicchana manodhātuyāpi. Sampiṇḍanattho cettha pikāro. Tasmā manodhātuyāpi tato parāhi manoviññāṇadhātūhipīti sabbehipi pañcadvārikaviññāṇehi na kañci kusalākusalaṃ dhammaṃ paṭivijānātīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Na kañci iriyāpathaṃ kappetīti-ādīsupi eśeva nayo. Na hi pañcadvārikaviññāṇehi gamanādīsu kañci iriyāpathaṃ kappeti, na kāyakammaṃ na vacīkammaṃ paṭṭhapeti, na kusalākusalaṃ dhammaṃ samādiyati, na samādhiṃ samāpajjati lokiyaṃ vā lokuttaraṃ vā, na samādhito vuṭṭhāti lokiyaṃ vā lokuttarā vā, na bhavato cavati, na bhavantare upapajjati. Sabbampi hetuṃ kusalākusaladhammapaṭivijānanādicavana-pariyosānaṃ kiccaṃ manodvārikacitteneva hoti, na pañcadvārikenāti sabbassāpetassa kiccassa karaṇe saha javanakāni vīthiccittāni paṭikkhittāni. Yathā cetesaṃ etāni kiccāni natthi, evaṃ niyāmokkamādīnapi. Na hi pañcadvārikajavanena micchattaniyāmaṃ okkamati, na sammattaniyāmaṃ. Na cetāṃ javanaṃ nāmagottamārabha javati, na kaṣiṇādi paṇṇattim. Na lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena pavattati, na vuṭṭhānagāminībalavavipassanāvasena. Na rūpārūpadhamme ārabha javati, na nibbānaṃ. Na cetena saddhiṃ paṭisambhi dāññaṃ uppajjati, na abhiññāṇaṃ, na sāvakapāramiññaṃ, na paccekabodhiññaṃ, na sabbaññutaññaṃ. Sabbopi pana pabhedo manodvārikajavaneyeva labbhati.

Na supati na paṭibujjhati na supinaṃ passatīti sabbenāpi ca pañcadvārikacittena neva niddaṃ okkamati, na niddāyati, na paṭibujjhati, na kiñci supinaṃ passatīti imesu tīsu ṭhānesu saha javanena vīthiccittaṃ paṭikkhittaṃ.

Niddāyantassa hi mahāvaṭṭim jāletvā dīpe cakkhusamīpe upanīte paṭhamāṃ cakkhudvārikaṃ āvajjanaṃ bhavaṅgaṃ nāvaṭṭeti, manodvārikameva āvaṭṭeti.

Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre cakkhudvārikaṃ āvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti, tato cakkhuviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti, tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ pavattati. Tatiyavāre manodvārika-āvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṃ javati, tena cittaena ña tvā “kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne āloko”ti jānāti.

Tathā niddāyantassa kaṇṇasamīpe tūriyesu paggahitesu, ghānasamīpe sugandhesu vā duggandhesu vā pupphesu upanītesu, mukhe sappimhi vā phāṇite vā pakkhitte, piṭṭhiyaṃ pāṇinā pahāre dinne paṭhamam sotaadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṃ na āvaṭṭenti, manodvārikameva āvaṭṭeti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre sotaadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṃ āvaṭṭenti, tato sotaghāna jivhākāyaviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti, tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ pavattati. Tatiyavāre manodvārika-āvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṃ javati. Tena cittaena ña tvā “kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne saddo, saṅkhasaddo bherīsaddo”ti vā, “kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne gandho, mūlagandho sāragandho”ti vā, “kiṃ idaṃ mayhaṃ mukhe pakkhittarasam, sappīti vā phāṇitan”ti vā, “kenāmi piṭṭhiyaṃ pahato, atithaddho me pahāro”ti vā vattāro honti. Evaṃ manodvārikajavaneneva paṭibujjhati, na pañcadvārikaena. Supinampi teneva passati, na pañcadvārikaena.

Taṅca panetaṃ supinaṃ passanto catūhi kāraṇehi passati dhātukkobbhato vā anubhūtapubbato vā devatopasaṃhārato vā pubbanimittato vāti. Tattha pītādīnaṃ khobhakaṇapaccayayogena khubhitadhātuko **dhātukkobbhato** supinaṃ passati, passanto ca nānāvidhaṃ supinaṃ passati, pabbatā patanto viya, ākāseṇa gacchanto viya, vāḷamigahatthacorādīhi anubaddho viya ca hoti. **Anubhūtapubbato** passanto pubbe anubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ passati. **Devatopasaṃhārato** passantassa devatā atthakāmatāya vā anattakāmatāya vā atthāya vā anattāya vā nānāvidhāni ārammaṇāni upasaṃharanti, so tāsāṃ devatānaṃ ānubhāvena tāni ārammaṇāni passati. **Pubbanimittato** passanto puññāpuññavasena uppajjitukāmassa atthassa vā anattassa vā pubbanimittabhūtaṃ supinaṃ passati bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimittaṃ,

bodhisatto viya pañca mahāsupine¹, Kosalarājā viya ca soḷasa supineti².

Tattha yaṃ dhātukkhobhato anubhūtapubbato ca supinaṃ passati, na taṃ saccaṃ hoti. Yaṃ devatopasaṃhārato passati, taṃ saccaṃ vā hoti alikaṃ vā. Kuddhā hi devatā upāyena vināsetukāmā viparītampi katvā dassenti. Tatridaṃ vatthu—rohaṇe kira nāgamahāvihāre mahāthero bhikkhusaṃghaṃ anapaloketvāva ekaṃ nāgarukkhaṃ chindāpesi. Rukkhe adhivatthā devatā therassa kuddhā paṭhamameva naṃ palobhetvā pacchā “ito te sattadivasamatthake upaṭṭhāko rājā marissati”ti supine ārocesi. Thero taṃ kathaṃ āharitvā rājorodhānaṃ ācikkhi. Tā ekappahāreneva mahāviraṃsaṃ viraviṃsu. Rājā “kiṃ etan”ti pucchi. Tā “evaṃ therena vuttan”ti ārocayṃsu. Rājā divase gaṇāpetvā sattāhe vītivate kujjhitvā therassa hatthapāde chindāpesi.

Yaṃ pana pubbanimittato passati, taṃ ekantasaccameva hoti. Etesañca catunnaṃ mūlakāraṇānaṃ saṃsaggabhedatopi supinabhedo hotiyeva. Tañca panetaṃ catubbidhaṃ supinaṃ sekkhaputhujjanāva passanti, appahīnavipallāsattā. Asekkhā na passanti, pahīnavipallāsattā.

Kiṃ pana taṃ passanto sutto passati, paṭibuddho, udāhu neva sutto passati na paṭibuddhoti? Kiñcettha, yadi tāva sutto passati, abhidhammavirodho āpajjati. Bhavaṅgacittena hi supati, tañca rūpanimittādi-ārammaṇaṃ rāgādisampayuttaṃ vā na hoti, supinaṃ passantassa ca īdisāni cittāni uppajjanti. Atha paṭibuddho passati, vinayavirodho āpajjati. Yañhi paṭibuddho passati, taṃ sabbohārikacittena passati, sabbohārikacittena ca kate vītikkame anāpatti nāma natthi, supinaṃ passantena pana kate vītikkame ekantaṃ anāpatti eva. Atha neva sutto na paṭibuddho passati, na supinaṃ nāma passati. Evañhi sati supinassa abhāvova āpajjati. Na

1. Am 2. 209 piṭṭhe.

2. Khu 5. 18 piṭṭhe Jātake.

abhāvo. Kasmā? Yasmā kapimiddhapareto passati. Vuttañhetam
 “kapimiddhapareto kho mahārāja supinaṃ passati”¹. **Kapimiddhaparetoti**
 makkaṭaniddāya yutto. Yathā hi makkaṭassa niddā lahuparivattā hoti, evaṃ
 yā niddā punappunaṃ kusalādicittavokiṇṇattā lahuparivattā, yassā
 pavattiyam punappunaṃ bhavaṅgato uttaraṇam hoti, tāya yutto supinaṃ
 passati. Tenāyaṃ supino kusalopi hoti akusalopi abyākatopi. Tattha
 supinante cetiyavandanadhammassavanadhammadesanādīni karontassa
 kusalo, pāṇātipātādīni karontassa akusalo, dvīhi antehi mutto
 āvajjanatadārammaṇakkhaṇe abyākatoti veditabbo. Supineneva “diṭṭham
 viya me, sutam viya me”²ti kathanakālepi abyākatoyeva.

Kim pana supine kataṃ kusalākusalam kammaṃ savipākaṃ avipākanti.
 Savipākaṃ, dubbalattā pana paṭisandhim ākaḍḍhitum na sakkoti. Dinnāya
 aññakammena paṭisandhiyā pavatte vedanīyaṃ hoti.

Evaṃ yāthāvakavatthuvibhāvanā paññāti pañcannaṃ viññāṇaṇaṃ na
 hetvaṭṭho yāthavaṭṭho, taṃ yāthavaṭṭham vatthum² vibhāvetīti
 yāthāvakavatthuvibhāvanā. Tathā pañcannaṃ viññāṇaṇaṃ ahetukaṭṭho
 jarābhibhūtaṭṭho na supinaṃ passanaṭṭho yāthavaṭṭho yāthavaṭṭham
 vatthum vibhāvetīti yāthāvakavatthuvibhāvanā. Iti yā heṭṭhā
 “yāthāvakavatthuvibhāvanā paññā”²ti mātikāya nikkhittā. Sā evaṃ
 yāthāvakavatthuvibhāvanā paññāti veditabbā. Tassā eva ca vasena **evaṃ**
ekavidhena nāṇavatthūti evaṃ ekekakoṭṭhāsena nāṇagaṇaṇā ekena vā
 ākārena nāṇaparichedo hoti.

Ekakaniddesavaṇṇanā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

767. Duvidhena nāṇavatthuniddese **catūsu bhūmīsu kusaleti**
 sekkhaputhujjanānaṃ catubhūmakakusalapaññā. Paṭisambhidāvibhaṅge
 vuttesu pañcasu

1. Khu 11. 289 piṭṭhe Milindapañhe.

2. Yāthavaṭṭham (Ka)

atthesu attano attano bhūmipariyāpannaṃ vipākasaṅkhātāṃ atthaṃ jāpeti janeti pavattetīti **atthajāpikā**. **Arahato abhiññāṃ uppādentassa samāpattim uppādentassa kiriyābyākateti** abhiññāya ceva samāpattiyā ca parikammasamaye kāmāvacarakiriyapaññā. Sā hi abhiññāsamāpattipabhedāṃ kiriyasaṅkhātāṃ atthaṃ jāpeti janeti pavattetīti atthajāpikā paññāti vuttā. Ayaṃ pana aparopi Pāḷimuttako Aṭṭhakathānayo—yāpi hi purimā kāmāvacarakiriyā pacchimāya kāmāvacarakiriyāya anantarādivasena paccayo hoti, sāpi taṃ kiriyatthaṃ jāpetīti atthajāpikā paññā nāma. Rūpāvacarārūpāvacaresupi eseṃ nayo.

Dutiyaṇiddeṣe **catūsu bhūmisu vipāketi** kāmāvacaravipāke paññā sahaṇātādipaccayavasena kāmāvacaravipākatthaṃ jāpetvā ṭhitāti **jāpitatthā**. Rūpāvacarādivipākapaññāsupi eseṃ nayo. Sabbāpi vā esā attano attano kāraṇehi jāpitā janitā pavattitā sayampi atthabhūtātipi jāpitatthā. **Arahato uppannāya abhiññāya uppannāya samāpattiyāti** vuttakiriyapaññāyapi eseṃ nayo. Ayaṃ pana aparopi Pāḷimuttako Aṭṭhakathānayo kāmāvacarakiriyapaññāpi hi sahaṇātādivasena kāmāvacarakiriyasaṅkhātāṃ atthaṃ jāpetvā ṭhitāti jāpitatthā. Rūpāvacarārūpāvacarakiriyapaññāsupi eseṃ nayo. Sabbāpi vā esā attano attano kāraṇehi jāpitā janitā pavattitā sayaṇca atthabhūtātipi jāpitatthā. Sesamettha sabbaṃ Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ¹ vuttanayattā pākāṭamevāti.

Dukaniddesavaṇṇanā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

768. Tividhena ñāṇavatthuniddese **yogavīhitesūti** yogo vuccati paññā, paññāvīhitesu paññāpariṇāmitesūti attho. **Kammāyatanesūti** ettha kammameva **kammāyatanaṃ**. Atha vā kammaṇca taṃ āyatanaṇca

1. Abhi-Tṭha 1. 89 piṭṭhādīsu.

ājīvādīnantipi **kammāyatanam**. **Sippāyatanesupi** eseva nayo. Tattha duvidham kammaṃ hīnañca ukkaṭṭhañca. Tattha hīnaṃ nāma vaḍḍhakāmmam pupphachaḍḍakakammanti evamādi. Ukkaṭṭham nāma kasi vaṇijjā gorakkhanti evamādi. Sippampi duvidham hīnañca ukkaṭṭhañca. Tattha hīnaṃ sippaṃ nāma naḷakārasippaṃ pesakārasippaṃ kumbhakārasippaṃ cammakārasippaṃ nhāpitasippanti evamādi. Ukkaṭṭham nāma sippaṃ muddā gaṇanā lekhañcāti evamādi. Vijjāva **vijjāṭṭhānam**, taṃ dhammikameva gahitaṃ. Nāgamaṇḍalaparittasadisam, phudhamanakamantasadisam sālākiyaṃ sallakattiyanti-ādīni pana vejjasatthāni “icchāmahaṃ ācariya sippaṃ sikkhitun”¹ti sippāyatane pavitṭhattā na gahitāni.

Tattha eko paṇḍito manussānaṃ phāsuvihāratthāya attano ca dhammatāya gehapāsādayānanāvādīni uppādeti. So hi “ime manussā vasaṇṭṭhānena vinā dukkhita”²ti hitakiriyāya ṭhatvā dīghacaturassādibhedam geham uppādeti. Sītuṇhapaṭighātathāya ekabhūmikadvibhūmikādibhede pāsāde karoti. “Yāne asati anusaṇcaraṇam nāma dukkhaṃ”²ti jaṅghākilamathapaṭivinodanathāya vayhasakaṭasandamānikādīni uppādeti. “Nāvāya asati samuddādisu sañcāro”²ti nānappakāram nāvaṃ uppādeti. So sabbampetaṃ neva aññehi kariyamānaṃ passati, na kataṃ uggaṇhāti, na kathentānaṃ suṇāti, attano pana dhammatāya cintāya karoti. Paññavatā hi attano dhammatāya katampi aññehi uggaṇhitvā karontehi katasadisameva hoti. Ayaṃ tāva hīnakamme nayo.

Ukkaṭṭhakammepi “kasikamme asati manussānaṃ jīvitam na pavattati”²ti eko paṇḍito manussānaṃ phāsuvihāratthāya yuganaṅgalādīni kasibhaṇḍāni uppādeti. Tathā nānappakāram vaṇijjakammaṃ gorakkhañca uppādeti. So sabbampetaṃ neva aññehi kariyamānaṃ passati -pa- katasadisameva hoti. Ayaṃ ukkaṭṭhakamme nayo.

Duvidhepi pana sippāyatane eko paṇḍito manussānaṃ phāsuvihāratthāya naḷakārasippādīni hīnasippāni, hatthamuddāya gaṇanasankhātāni muddam acchinnakasaṅkhātāni gaṇanaṃ mātikappabhedañca lekham uppādeti. So sabbampetaṃ neva aññehi kariyamānaṃ passati -pa- katasadisameva hoti. Ayaṃ sippāyatane nayo.

1. Vi 3. 379 piṭṭhe.

2. Samuddādisaṇcāro (Ka)

Ekacco pana paṇḍito amanussasarīsapādihi upaddutānaṃ manussānaṃ tikicchanatthāya dhammikāni nāgamaṇḍalamantādīni vijjāṭṭhānāni uppādeti. Tāni neva aññehi kariyamānāni passati, na katāni uggaṇhāti, na kathentānaṃ suṇāti, attano pana dhammatāya cintāya karoti. Paññavatā hi attano dhammatāya katampi aññehi uggaṇhitvā karonteḥi katasadisameva hoti.

Kammassakataṃ vāti “idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no sakan”ti evaṃ jānanañāṇaṃ. **Saccānulomikaṃ vāti** vipassanāñāṇaṃ. Tañhi catunnaṃ saccānaṃ anulomanato saccānulomikanti vuccati. Idānissa pavattanākāraṃ dassetuṃ **rūpaṃ aniccanti vāti**-ādi vuttaṃ. Ettha ca aniccalakkhaṇameva āgataṃ, na dukkhalakkhaṇa-anattalakkhaṇāni, atthavasena pana āgatānevāti daṭṭhabbāni—yañhi aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattāti.

Yaṃ evarūpinti yaṃ evaṃ heṭṭhā niddiṭṭhasabhāvaṃ anulomikaṃ. **Khantinti**-ādīni sabbāni paññāvevacanāneva. Sā hi heṭṭhā vuttānaṃ kammāyatanādīnaṃ pañcannaṃ kāraṇānaṃ apaccanīkadassanena anulometīti **anulomikā**. Tathā sattānaṃ hitacariyāya anulometi, maggasaccassa anulometi, paramatthasaccassa nibbānassa anulomanato anulometītipi anulomikā. Sabbānīpi etāni kāraṇāni khamati saḥaṭi daṭṭhum sakkotīti **khanti**. Passatīti **diṭṭhi**. Rocetīti **ruci**. Mudatīti **mudi**¹. Pekkhātīti **pekkhā**. Sabbepissā te kammāyatanādayo dhammā nijjhānaṃ khamanti. Visesato ca pañcakkhandhasaṅkhātā dhammā punappunaṃ aniccadukkha-anattavasena nijjhāyamānā taṃ nijjhānaṃ khamantīti **dhammanijjhānakhantī**.

Parato assutvā paṭilabhatīti aññassa upadesavacanaṃ assutvā sayameva cinto paṭilabhati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ cintāmayā paññā nāma vuccati. Sā panesā na yesaṃ kesañci uppajjati, abhiññātānaṃ pana mahāsattānameva uppajjati. Tatthāpi saccānulomikañāṇaṃ dvinnāmyeva bodhisattānaṃ uppajjati. Sesapaññā sabbesampi pūritapāramīnaṃ mahāpaññānaṃ uppajjatīti veditabbā.

1. Mucatīti muti, mudatīti mudītipi pāṭho (Sī, Syā)

Parato sutvā paṭilabhatīti ettha kammāyatanādīni parena kariyamānāni vā katāni vā disvāpi, yassa kassaci kathayamānassa vacanam sutvāpi, ācariyassa santike uggahetvāpi paṭiladdhā sabbā parato sutvāyeva paṭiladdhā nāmāti veditabbā.

Samāpannassāti samāpattisamaṅgissa, antosamāpattiyaṃ pavattā **paññā bhāvanāmayā** nāmāti attho.

769. **Dānam ārabbhāti** dānam paṭicca, dānacetanāpaccayāti attho. **Dānādhiḡacchāti** dānam adhiḡacchantassa, pāpuṇantassāti attho. **Yā uppajjati**ti yā evaṃ dānacetanāsampayuttā paññā uppajjati, ayaṃ **dānamayā paññā** nāma. Sā panesā “dānam dassāmi”ti cintentassa, dānam dentassa, dānam datvā taṃ paccavekkhantassa pubbacetanā muṇcacetanā aparacetanāti tividhena uppajjati.

Sīlam ārabbha sīlādhiḡacchāti idhāpi sīlacetanāsampayuttāva **sīlamayā paññāti** adhippetā. Ayampi “sīlam pūressāmi”ti cintentassa, sīlam pūrentassa, sīlam pūretvā taṃ paccavekkhantassa pubbacetanā muṇcacetanā aparacetanāti tividheneva uppajjati. Bhāvanāmayā heṭṭhā vuttāyeva.

770. Adhisīlapaññādīsu sīlādīni duvidhena veditabbāni sīlam adhisīlam, cittam adhicittam, paññā adhipaññāti. Tattha “uppādā vā Tathāgatānam anuppādā vā Tathāgatānam ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā”ti¹ imāya tantiyā saṅgahitavasena pañcapi sīlāni dasapi sīlāni sīlam nāma. Tañhi Tathāgate uppannepi anuppannepi hoti. Anuppanne ke paññāpentīti. Tāpasaparibbājakā sabbaññubodhisattā cakkavattirājāno ca paññāpentī. Uppanne Sammāsambuddhe bhikkhusaṅgho bhikkhunisaṅgho upāsakā upāsikāyo ca paññāpentī. Pōtimokkhasaṃvarasīlam pana sabbasīlehi adhikam, uppanneyeva Tathāgate uppajjati, no anuppanne. Sabbaññubuddhāyeva ca nam paññāpentī. “Imasmim vatthusmim vītikkame idam nāma hotī”ti paññāpanaṃhi aññesaṃ avisayo, Buddhānamyeva esa visayo, Buddhānam balaṃ. Iti yasmā pātimokkhasaṃvaro adhisīlam, tasmā taṃ adhisīlapaññam dassetuṃ **pātimokkhasaṃvaraṃ saṃvarantassāti**-ādi vuttam.

1. Sam 1. 264; Am 1. 289 piṭṭhesu.

Heṭṭhā vuttāya eva pana tantiyā saṅgahitavasena vaṭṭapādikā aṭṭha samāpattiyo cittaṃ nāma. Tañhi Tathāgate uppannepi hoti anuppannepi. Anuppanne ke nibbattenti. Tāpasaparibbājakā ceva sabbaññubodhisattā ca cakkavattirājāno ca. Uppanne Bhagavati visesatthikā bhikkhu-ādayopi nibbattentiyeva. Vipassanāpādikā pana aṭṭha samāpattiyo sabbacittehi adhikā, uppanneyeva Tathāgate uppajjanti, no anuppanne. Sabbaññubuddhā eva ca etā paññāpentī. Iti yasmā aṭṭha samāpattiyo adhiccittāṃ, tasmā adhiccittapaññaṃ¹ dassetuṃ **rūpāvacarārūpāvacarasamāpattim samāpajjantassāti**-ādi vuttaṃ.

Heṭṭhā vuttāya eva pana tantiyā saṅgahitavasena kammassakataññaṃ pañña nāma. Tañhi Tathāgate uppannepi hoti anuppannepi. Anuppanne Velāmadānavessantaradānādivasena uppajjati, uppanne tena ñāṇena mahādānaṃ pavattentānaṃ pamāṇaṃ natthi. Maggaphalapañña pana sabbapaññaṃ adhikā, uppanneyeva Tathāgate vitthārikā hutvā pavattati, no anuppanne. Iti yasmā maggaphalapañña adhipañña, tasmā atirekapaññāya paññaṃ dassetuṃ **catūsu maggesūti**-ādi vuttaṃ.

Tattha siyā—“sīlaṃ, adhisīlaṃ, cittaṃ, adhiccittāṃ, pañña, adhipaññaṃ imesu chasu koṭṭhāsesu vipassanā pañña katarasannissitāti. Adhipaññaṃ sannissitā. Tasmā yathā omakatarappamāṇaṃ chattaṃ vā dhajaṃ vā upādāya atirekappamāṇaṃ atichattaṃ atidhajoti vuccati, evamidampi pañcasīlaṃ dasasīlaṃ upādāya pātimokkhasaṃvarasīlaṃ **adhisīlaṃ** nāma. Vaṭṭapādikā aṭṭha samāpattiyo upādāya vipassanāpādikā aṭṭha samāpattiyo **adhiccittāṃ** nāma. Kammassakatapaññaṃ upādāya vipassanāpañña ca maggapañña ca phalapañña ca **adhipañña** nāmāti veditabbā.

771. Āykosallādiniddese yasmā **āyoti** vuḍḍhi, sā anattahānito atthupattito ca duvidhā. **Apāyoti** avuḍḍhi, sāpi atthahānito ca anattupattito ca duvidhā. Tasmā taṃ dassetuṃ **ime dhamme manasikarototi**-ādi vuttaṃ. **Idaṃ vuccatīti** yā imesaṃ akusaladhammānaṃ anuppattipahānesu kusalaḍḍhammānaṃca uppattiṭṭhitīsu pañña, idaṃ

1. Adhiccittapattāṃ paññaṃ (Sī)

āyakosallaṃ nāma vuccati. Yā panesā kusaladhammānaṃ anuppajjananirujjhanesu, akusaladhammānañca uppattiṭṭhitīsu paññā, idaṃ apāyakosallaṃ nāmāti attho. Āyakosallaṃ tāva paññā hotu, apāyakosallaṃ kathaṃ paññā nāma jātāti? Paññavāyeva hi “mayhaṃ evaṃ manasikaroto anuppannā kusalā dhammā nuppajjanti, uppannā ca nirujjhanti. Anuppannā akusalā dhammā uppajjanti, uppannā pavaḍḍhanti”ti pajānāti. So evaṃ ña tvā anuppannānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ uppajjitum na deti, uppanne pajahati. Anuppanne kusale uppādeti, uppanne bhāvanāpāripūriṃ pāpeti. Evaṃ apāyakosallampi paññā evāti veditabbaṃ. **Sabbāpi tatrupāyā paññā upāyakosallanti** idaṃ pana accāyikakicce vā bhaye vā uppanne tassa tikicchanaṭṭhaṃ ṭhānupattiyakāraṇajānanavaseneva veditabbaṃ. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Tikaniddesavaṇṇanā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

793. Catubbidhena ñāṇavatthuniddese **atthi dinnanti**-ādīsu dinnapaccayā phalaṃ atthīti iminā upāyena attho veditabbo. **Idaṃ vuccatīti** yaṃ ñāṇaṃ “idaṃ kammaṃ sakaṃ, idaṃ no sakaṃ”ti jānāti, idaṃ kammassakataññaṃ nāma vuccatīti attho. Tattha tividhaṃ kāyaduccaritaṃ catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ tividhaṃ manoduccaritanti idaṃ na sakakammaṃ nāma, tīsu dvāresu dasavidhampi sucaritaṃ sakakammaṃ nāma. Attano vāpi hotu parassa vā, sabbampi akusalaṃ na sakakammaṃ nāma. Kasmā? Atthabhañjanato anattahajananato ca. Attano vā hotu parassa vā, sabbampi kusalaṃ sakakammaṃ nāma. Kasmā? Anattabhañjanato attahajananato ca. Evaṃ jānanasamatthe imasmiṃ kammassakataññaṃ ṭhatvā bahuṃ dānaṃ datvā sīlaṃ pūretvā uposathaṃ samādiyivā sukhena sukhaṃ sampattiyaṃ sampattiṃ anubhavivā nibbānaṃ pattānaṃ gaṇanaparicchedo natthi. Yathā hi sadhano puriso pañcasu sakaṭasatesu sappimadhuphāṇitādīni ceva loṇatilaṇḍulādīni ca āropetvā kantāramaggaṃ paṭipanno kenacideva karaṇīyena atthe uppanne sabbesaṃ upakaraṇānaṃ gahitattā na cinteti, na paritassati, sukheneva

khemantaṃ pāpuṇāti, evameva imasmimpi kammassakatañāṇe ṭhatvā bahum dānaṃ datvā -pa- nibbānaṃ pattānaṃ gaṇanapatho natthi. **Ṭhapetvā saccānulomikaṃ ñāṇanti** maggasaccassa paramatthasaccassa ca anulomanato saccānulomikanti laddhanāmaṃ vipassanāñāṇaṃ ṭhapetvā avasesā sabbāpi sāsavā kusalā paññā kammassakatañāṇamevāti attho.

794. **Maggasamaṅgissa ñāṇaṃ dukkhepetāṃ ñāṇanti** ettha ekameva maggañāṇaṃ catūsu saccesu ekapaṭivedhavasena catūsu ṭhānesu saṅgahitaṃ.

796. **Dhamme ñāṇanti** ettha maggapaññā tāva catunnaṃ saccānaṃ ekapaṭivedhavasena dhamme ñāṇaṃ nāma hotu, phalapaññā kathaṃ dhamme ñāṇaṃ nāmāti? Nirodhasaccavasena. Duvidhāpi hesā paññā aparappaccaye attapaccakkhe ariyasaccadhamme kiccato ca ārammaṇato ca pavattattā dhamme ñāṇanti veditabbā. **So iminā dhammenāti** ettha maggañāṇaṃ dhammagocarattā gocaravohārena dhammoti vuttaṃ, upayogatthe vā karaṇavacanaṃ, imaṃ dhammaṃ ñātenāti attho, catusaccadhammaṃ jānitvā ṭhiteṇa maggañāṇenāti vuttaṃ hoti. **Diṭṭhenāti** dassanena, dhammaṃ passitvā ṭhitenāti attho. **Pattenāti** cattāri ariyasaccāni patvā ṭhitattā dhammaṃ pattena. **Viditenāti** maggañāṇena cattāri ariyasaccāni viditāni pākaṭāni katāni, tasmā taṃ dhammaṃ viditaṃ nāma hoti, tena viditadhammena. **Pariyogāḷhenāti** catusaccadhammaṃ pariyogāhetvā ṭhiteṇa. **Nayaṃ netīti** atīte ca anāgate ca nayaṃ neti harati peseti. Idaṃ pana na maggañāṇassa kiccaṃ, paccavekkhaṇaṇāṇassa kiccaṃ. Satthārā pana maggañāṇaṃ atītānāgate nayaṃ nayanasadisaṃ kataṃ. Kasmā? Maggamūlakattā. Bhāvitamaggassa hi paccavekkhaṇā nāma hoti. Tasmā Satthā maggañāṇameva nayaṃ nayanasadisaṃ akāsi. Api ca evamettha attho daṭṭhabbo yadetaṃ iminā catusaccagocaraṃ maggañāṇaṃ adhigataṃ, tena ñāṇena kāraṇabhūtena atītānāgate paccavekkhaṇaṇāṇasaṅkhātāṃ nayaṃ neti.

Idāni yathā tena nayaṃ neti, taṃ ākāraṃ dassetuṃ **ye hi keci atītamaddhānanti**-ādimāha. Tattha **abbhaññaṃsūti** jāniṃsu paṭivijjhiṃsu. **Imaññevāti** yaṃ dukkhaṃ atīte abbhaññaṃsu, yañca anāgate abhijānissanti, na taññeva imaṃ, sarikkhaṭṭhena pana evaṃ vuttaṃ. Atītepi hi ṭhapetvā taṇhaṃ

tebhūmakakkhandheyeva dukkhasaccanti paṭivijjhiṃsu, taṇhaṃyeva samudayasaccanti, nibbānameva nirodhasaccanti, ariyamaggameva maggasaccanti paṭivijjhiṃsu, anāgatepi evameva paṭivijjhissanti, etarahipi evameva paṭivijjhatīti sarikkhaṭṭhena “imaññevā”ti vuttaṃ. **Idaṃ vuccati anvaye ñāṇanti** idaṃ anugamanañāṇaṃ nayanañāṇaṃ kāraṇañāṇanti vuccati.

Pariye ñāṇanti cittaparicchedañāṇaṃ. **Parasattānanti** ṭhapetvā attānaṃ sesasattānaṃ. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Cetasā ceto paricca pajānātīti** attano cittaena tesāṃ cittaṃ sarāgādivasena paricchinditvā nānappakārato jānāti. **Sarāgaṃ vāti**—ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā Satipaṭṭhānavibhaṅge vuttameva. Ayaṃ pana viseso—idha “anuttaraṃ vā cittaṃ, vimuttaṃ vā cittaṃ”ti ettha lokuttarampi labbhati. Avipassanūpagampi hi paracittañāṇassa visayo hotiyeva.

Avasesā paññāti dhamme ñāṇādikā tisso paññā ṭhapetvā sesā sabbāpi paññā ñāṇanti sammatattā **sammutiñāṇaṃ** nāma hoti. Vacanattho panettha sammutimhi ñāṇanti sammutiñāṇaṃ.

797. **Kāmāvacarakusale paññāti** ayañhi ekantena vaṭṭasmiṃ cutipaṭisandhiṃ ācinateva, tasmā “ācayāya no apacayāyā”ti vuttā. Lokuttaramaggapaññā pana yasmā cutipaṭisandhiṃ apacinateva, tasmā “apacayāya no ācayāyā”ti vuttā. Rūpāvacarārūpāvacarapaññā cutipaṭisandhimpī ācinati, vikkhambhanavasena kilese ceva kilesamūlake ca dhamme apacinati, tasmā “ācayāya ceva apacayāya cā”ti vuttā. Sesā neva cutipaṭisandhiṃ ācinati na apacinati, tasmā “neva ācayāya no apacayāyā”ti vuttā.

798. **Na ca abhiññāyo paṭivijjhatīti** idaṃ paṭhamajjhānapaññaṃ sandhāya vuttaṃ. Sā hissa kāmavivekena pattabbattā kilesanibbidāya saṃvattati, tāya cesa kāmesu vītarāgo hoti, abhiññāpādakabhāvaṃ pana appattatāya neva pañca abhiññāyo paṭivijjhati, nimittārammaṇattā na saccāni paṭivijjhati, evamayaṃ paññā **nibbidāya hoti no paṭivedhāya**. **Svevāti** paṭhamajjhānaṃ patvā ṭhito. **Kāmesu vītarāgo samānoti** tathā vikkhambhitānaṃyeva kāmānaṃ vasena vītarāgo. **Abhiññāyo**

paṭivijjhatīti pañca abhiññāyo paṭivijjhati. Idam catutthajjhānapaññaṃ sandhāya vuttam. Catutthajjhānapañña hi abhiññāpādakabhāvenāpi pañca abhiññāyo paṭivijjhati, abhiññābhāvappattiyāpi paṭivijjhati eva, tasmā sā **paṭivedhāya** hoti, paṭhamajjhānapaññāya eva pana kilesesupi nibbindattā **no nibbidāya**. Yā panāyaṃ dutiyatatiyajjhānapañña, sā katarakoṭṭhāsaṃ bhajātīti? Somanassavasena paṭhamajjhānampi bhajati, avitakkavasena catutthajjhānampi. Evamesā paṭhamajjhānasannissitā vā catutthajjhānasannissitā vā kātabbā. **Nibbidāya ceva paṭivedhāya cāti** maggapañña sabbasmimpi vaṭṭe nibbindanato nibbidāya, chaṭṭhaṃ abhiññaṃ paṭivijjhanato paṭivedhāya ca hoti.

799. **Paṭhamassa jhānassa lābhī**ti-ādīsu yvāyaṃ appaṇaṇassa paṭhamajjhānassa lābhī, tam tato vuṭṭhitam ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti tudanti codenti. Tassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapañña hāyati parihāyati, tasmā **hānabhāginī**ti vuttā. **Tadanudhammatāti** tadanurūpasabhāvā. **Sati santiṭṭhatī**ti idam micchāsatiṃ sandhāya vuttam, na sammāsatiṃ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṃ santato paṇīto disvā assādayamānā abhinandamānā nikanti uppajjati, tassa nikantivasena sā paṭhamajjhānapañña neva hāyati, na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsikā hoti. Tena vuttam **ṭhitibhāginī** paññāti. **Avitakkasahagatāti** avitakkaṃ dutiyajjhānaṃ santato paṇīto manasikaroto ārammaṇavasena avitakkasahagatā. **Samudācarantī**ti paṇato paṭhamajjhānato vuṭṭhitam dutiyajjhānādhigamatthāya tudanti codenti, tassa upari dutiyajjhānānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapañña visesabhūtaṃ dutiyajjhānassa uppattiṭṭhānatāya **visesabhāginī**ti vuttā. **Nibbidāsahagatāti** tameva paṭhamajjhānato vuṭṭhitam nibbidāsaṅkhātena vipassanāññaṇaṃ sahagatā. Vipassanāññaṇhi jhānaṅgabhede vattante nibbindati ukkaṇṭhati. Tasmā nibbidāti vuccati. **Samudācarantī**ti nibbānasacchikiriyatthāya tudanti codenti. **Virāgūpasañhitāti** virāgasāṅkhātena nibbānena upasañhitā. Vipassanāññaṇhi sakkā iminā maggena virāgaṃ nibbānaṃ sacchikātunti pavattito “virāgūpasañhitaṃ”ti vuccati. Tamsampayuttā saññāmanasikārāpi virāgūpasañhitā eva nāma. Tassa tesaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapañña

ariyamaggapaṭivedhassa padaṭṭhānatāya **nibbedhabhāginī**ti vuttā. Evaṃ catūsu ṭhānesu paṭhamajjhānapaññāva kathitā. Dutiyajjhānapaññādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

801. **Kicchena kasirena samādhim uppādentassā**ti lokuttarasamādhim uppādentassa pubbabhāge āgamanakāle kicchena kasirena dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamantassa kilese vikkhambhetvā āgatassa. **Dandham taṇṭhānam abhijānantassā**ti vikkhambhitesu kilesesu vipassanāparivāse ciraṃ vasitvā taṃ lokuttarasamādhisaṅkhātāṃ ṭhānaṃ dandham saṅikaṃ abhijānantassa paṭivijjhantassa, pāpuṇantassāti attho. **Ayam vuccatī**ti yā esā evaṃ uppajjati, ayam kilesavikkhambhanapaṭipadāya dukkhattā, vipassanāparivāsapaññāya ca dandhattā maggakāle ekacittakkaṇe uppannāpi paññā āgamanavasena **dukkhapaṭipadā dandhābhīññā** nāmāti vuccati. Upari tīsu padesupi imināva nayena attho veditabbo.

802. **Samādhissa na nikāmalābhissā**ti yo samādhissa na nikāmalābhī hoti, so tassa na nikāmalābhī nāma. Yassa samādhi uparūpari samāpajjanatthāya ussakkituṃ paccayo na hoti, tassa appaguṇajjhānalābhissāti attho. **Ārammaṇam thokam pharantassā**ti paritte suppamatte vā sarāvamatte vā ārammaṇe parikammaṃ katvā tattheva appanaṃ patvā taṃ avaḍḍhitāṃ thokameva ārammaṇam pharantassāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Nanikāmalābhīpaṭipakkhato hi paguṇajjhānalābhī ettha **nikāmalābhī**ti vutto, avaḍḍhitārammaṇappaṭipakkhato ca vaḍḍhitārammaṇam **vipulanti** vuttaṃ. Sesam tādiseva.

Jarāmarañepetaṃ ñāṇanti nibbānameva ārammaṇam katvā catunnam saccānam ekapaṭivedhavasena etaṃ vuttaṃ.

Jarāmarañam ārabbhāti-ādīni pana ekekaṃ vatthuṃ ārabbhā pavattikāle pubbabhāge saccavavattāpanavasena vuttāni. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Catukkaniddesavaṇṇanā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇā

804. Pañcavidhena ñāṇavatthuniddese **pītipharaṇatā**dīsu pītiṃ pharamānā uppajjatīti dvīsu jhānesu paññā **pītipharaṇatā** nāma. Sukhaṃ pharamānā uppajjatīti tīsu jhānesu paññā **sukhapharaṇatā** nāma. Paresaṃ cetopharamānā uppajjatīti cetopariyapaññā **cetopharaṇatā** nāma. Ālokaṃ pharamānā uppajjatīti dibbacakkhupaññā **ālokapharaṇatā**nāma. Paccavekkhaṇāñāṇaṃ **paccavekkhaṇānimittaṃ** nāma. Teneva vuttaṃ “dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā”ti-ādi. Tattha ca pītipharaṇatā sukhapharaṇatā dve pādā viya, cetopharaṇatā ālokapharaṇatā dve hatthā viya, abhiññāpādakajjhānaṃ majjhimakāyo viya, paccavekkhaṇānimittaṃ sīsaṃ viya, iti Bhagavā pañcaṅgikaṃ sammāsamādhim aṅgapaccaṅgasampannaṃ purisaṃ viya katvā dasseti. **Ayaṃ pañcaṅgiko sammāsamādhī**ti ayaṃ hatthapādasīsasadiśeḥi pañcahi aṅgehi yutto sammāsamādhīti pādakajjhānaṃ samādhim kathesi.

Ayaṃ samādhī paccuppannasukho cevāti-ādīsu arahattaphalasamādhī adhippeto. So hi appitappitakkhaṇe sukhattā **paccuppannasukho**. Purimo purimo pacchimassa pacchimassa samādhisukhassa paccayattā **āyatim sukhavipāko**. Santaṃ sukhumaṃ phalacittaṃ paṇītaṃ madhurarūpaṃ samuṭṭhāpeti. Phalasamāpattiyā vuṭṭhitassa hi sabbakāyānugataṃ sukhasamphassaṃ phoṭṭhabbaṃ paṭicca sukhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ uppajjati. Imināpi pariyāyena āyatim sukhavipāko. Kilesehi ārakattā **ariyo**. Kāmāmisavaṭṭāmisalokāmisānaṃ abhāvā **nirāmiso**. Buddhādīhi mahāpurisehi sevitattā **akāpurisasevito**. Aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya sabbakilesadarathasantatāya ca **santo**. Atappanīyaṭṭhena **paṇīto**. Kilesapaṭippassaddhiyā laddhattā kilesapaṭippassaddhibhāvassa vā laddhattā **paṭippassaddhaladdho**. Paṭippassaddhaṃ paṭippassaddhīti hi idaṃ atthato ekaṃ. Paṭippassaddhakilesena vā arahatā laddhattāpi paṭippassaddhaladdho. Ekodibhāvena adhigatattā ekodibhāvameva vā adhigatattā **ekodibhāvādhigato**. Appaguṇasāsavasamādhī viya sasaṅkhārena sappayogena cittena paccanīkadhamme niggayha kilese vāretvā anadhigatattā **na sasaṅkhāraniggayhavāritagato**. Tañca samādhim samāpajjanto tato

vā vuṭṭhahanto sativepullappattattā satova samāpajjati satova vuṭṭhahati. Yathāparicchinna-kālavasena vā sato samāpajjati sato vuṭṭhahati, tasmā yadettha “ayaṃ samādhī paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko”ti evaṃ paccavekkhamānassa paccattañyeva aparappaccayaṃ ñāṇaṃ uppajjati, taṃ ekamaṅgaṃ. Esa nayo sesesupi. Evamimehi pañcahi paccavekkhaṇaṇāṇehi ayaṃ samādhī pañcañāṇiko sammāsamādhī nāma vuttoti.

Pañcakaniddesavaṇṇanā.

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

805. Chabbidhena ñāṇavattuniddese **iddhividhe ñāṇanti** “ekopi hutvā bahudhā hoti”ti-ādinayappavatte¹ iddhividhe ñāṇaṃ. Iminā avitakkāvicārā upekkhāsahagatā rūpāvacarā bahudhābhāvādisādhikā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Sotadhātuvisuddhiyā ñāṇanti** dūrasantikādibhedasaddārammaṇāya dibbasotadhātuyā ñāṇaṃ. Imināpi avitakkāvicārā upekkhāsahagatā rūpāvacarā pakatisotavisayātītasaddārammaṇā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Paracitte ñāṇanti** parasattānaṃ cittaparicchede ñāṇaṃ. Imināpi yathāvuttappakārā paresaṃ sarāgādicittārammaṇā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Pubbenivāsānussatiyā ñāṇanti** pubbenivāsānussatisampayuttaṃ ñāṇaṃ. Imināpi yathāvuttappakārā pubbe nivutthakkhandhānussaraṇasatisampayuttā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Sattānaṃ cutūpapāte ñāṇanti** sattānaṃ cutiyañca upapāte ca ñāṇaṃ. Imināpi yathāvuttappakārā cavanaka-upapajjanakānaṃ sattānaṃ vaṇṇadhātu-ārammaṇaṃ ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Āsavānaṃ khaye ñāṇanti** saccapariccheda-jānanāñāṇaṃ. Idaṃ lokuttarameva, sesāni lokiyānīti.

Chakkaniddesavaṇṇanā.

1. Dī 1. 206; Khu 9. 107 piṭṭhesu.

7. Sattakaniddesādivaṇṇanā

806. Sattavidhena ñāṇavatthuniddese **jātipaccayā jarāmarañanti**-ādinā nayena pavattinivattivasena ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu ekekasmim kālattayabhedato paccavekkhaṇañāṇaṃ vatvā puna “yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ”ti evaṃ tadeva ñāṇaṃ saṅkhepato khayadhammatādihi pakārehi vuttaṃ. Tattha **jātipaccayā jarāmarañam, asati jātiyā natthi jarāmarañanti** ñāṇadvayaṃ paccuppannaddhānavasena vuttaṃ. **Atītampi addhānam, anāgatampi addhānanti** evaṃ atīte ñāṇadvayaṃ anāgate ñāṇadvayanti cha, tāni dhammaṭṭhitiñāṇena saddhim satta. Tattha **dhammaṭṭhitiñāṇanti** paccayākārañāṇaṃ. Paccayākāro hi dhammānaṃ pavattiṭṭhitikāraṇattā dhammaṭṭhitīti vuccati, tattha ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, etasseva chabbidhassa ñāṇassetam adhivacanam. Evaṃ ekekasmim aṅge imāni satta satta katvā ekādasasu aṅgesu sattasattati honti. Tattha **khayadhammanti** khayagamanasabhāvaṃ. **Vayadhammanti** vayagamanasabhāvaṃ. **Virāgadhammanti** virajjanasabhāvaṃ. **Nirodhadhammanti** nirujjhanasabhāvaṃ. Iminā kim kathitaṃ? Aparavipassanāya purimavipassanāsammasanaṃ kathitaṃ. Tena kim kathitaṃ hoti? Sattakkhattuṃ vipassanāpaṭivipassanā kathitā. Paṭhamañāṇena hi sabbasaṅkhāre aniccā dukkhā anattāti disvā taṃ ñāṇaṃ dutiyena daṭṭhuṃ vaṭṭati, dutiyaṃ tatiyena, tatiyaṃ catutthena, catuttham pañcamena, pañcamam chaṭṭhena, chaṭṭham sattamena. Evaṃ satta vipassanāpaṭivipassanā kathitā hontīti.

Sattakaniddesavaṇṇanā.

807. Aṭṭhavidhena ñāṇavatthuniddese **sotāpattimagge paññāti** sotāpattimaggamhi paññā. Iminā sampayuttapaññāva kathitā. Sesapadesupi eseva nayoti.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā.

808. Navavidhena ñāṇavatthuniddese **anupubbavīhārasamāpattisūti** anupubbavīhārasaṅkhātāsu samāpattisu. Tāsaṃ anupubbena anupaṭipāṭiyā vīhāritabbaṭṭhena anupubbavīhārātā, samāpajjitabbaṭṭhena samāpattitā daṭṭhabbā. Tattha **paṭhamajjhānasamāpattiyā paññāti**-ādayo aṭṭha sampayuttapaññā

veditabbā. Navamā paccavekkhaṇapaññā. Sā hi nirodhasamāpattiṃ santato paṇītato paccavekkhamānassa pavattati. Tena vuttaṃ
 “saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇapaññānaṃ”ti.

Navakaniddesavaṇṇanā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

Paṭhamabalaniddesa

809. Dasavidhena ñāṇavatthuniddese **aṭṭhānanti** hetupaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayapaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇameva paṭikkhipati. Kāraṇaṇhi tadāyattavuttiṭṭhāya attano phalassa ṭhānanti ca avakāsoti ca vuccati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampannoti** maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako. **Kaṇci saṅkhāranti** catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu kaṇci ekaṃ saṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyāti** niccoti gaṇheyya. **Netarṃ ṭhānaṃ vijjatīti** etaṃ kāraṇaṃ natthi, na upalabbhati. **Yaṃ puthujjanoti** yena kāraṇena puthujjano. **Ṭhānametaṃ vijjatīti** etaṃ kāraṇaṃ atthi, sassatadiṭṭhiyā hi so tebhūmakesu saṅkhāresu kaṇci saṅkhāraṃ niccato gaṇheyyāti attho. Catutthabhūmakasaṅkhāro pana tejussadattā divasaṃ santatto ayoguḷo viya makkhikānaṃ diṭṭhiyā vā aññesaṃ vā akusalānaṃ ārammaṇaṃ na hoti. Iminā nayena **kaṇci saṅkhāraṃ sukhato**ti-ādīsupi attho veditabbo. **Sukhato upagaccheyyāti** “ekantasukhī attā hoti arogo parammaraṇā”ti¹ evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhābhibhūto pariḷāhavūpasamatthaṃ mattahatthiparītāsito viya sucikāmo Cokkhabrāhmaṇo² gūthaṃ kaṇci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Attavāde kasiṇādīpaṇṇattisaṅghatthaṃ saṅkhāranti avatvā **kaṇci dhammanti** vuttaṃ. Idhāpi ariyasāvakassa catubhūmakavasena paricchedo veditabbo, puthujjanassa tebhūmakavasena. Sabbavāresu vā ariyasāvakassāpi tebhūmakavaseneva paricchedo vaṭṭati. Yaṃ yaṃ hi³

1. Ma 3. 18, 22 piṭṭhādīsu.

2. Pokkharabrāhmaṇo (Sī, Syā)

3. Yaṇhi yaṃ (Sī, Syā, Ka)

puthujjano gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti, puthujjano hi yaṃ yaṃ niccaṃ sukhaṃ attāti gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako aniccaṃ dukkhaṃ anattāti gaṇhanto gāhaṃ viniveṭheti.

Mātaranti-ādīsu janikāva mātā. Manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitaṃ voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ. Sacepi bhavantaragataṃ ariyasāvakaṃ attano ariyasāvakabhāvaṃ ajānantampi koci evaṃ vadeyya “imaṃ kunthakipillikaṃ jīvitaṃ voropetvā sakalacakkavāḷagabbhe cakkavattirajjaṃ paṭipajjāhī”ti, neva so taṃ jīvitaṃ voropeyya. Atha vāpi naṃ evaṃ vadeyyuṃ “sace imaṃ na ghāteṣṣasi, sīsaṃ te chindissāmā”ti, sīsamevassa chindeyyuṃ, neva so taṃ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattamaṃ ariyasāvakassa ca baladīpanattametaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo—sāvajjo puthujjanabhāvo, yatra hi nāma puthujjano mātughātādīnipi ānantariyāni karissati. Mahābalo ariyasāvako, so etāni kammāni na karotīti.

Paduṭṭhena cittenāti dosasampayuttena vadhakacittena. **Lohitaṃ uppādeyyāti** jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Samṅhaṃ bhindeyyāti** samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ pañcahi kāraṇehi samṅhaṃ bhindeyya. Vuttañhettaṃ “pañcahupāli ākārehi samṅho bhijjati. Kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti¹.

Tattha **kammenāti** apalokanādīsu catūsu kammesu aññatarena kammena. **Uddesenāti** pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Voharantoti** kathayanto, tāhi tāhi uppattīhi adhammaṃ dhammoti-ādīni aṭṭhārasa bhedakaravatthūni dīpento. **Anussāvanenāti** “nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ Satthusāsanaṃ gāheyyāti cittampi uppādetuṃ tumhākaṃ na yuttaṃ, kiṃ mayhaṃ avīci nīluppalavanaṃ viya sītalo, kimahaṃ apāyato na bhāyāmi”ti-ādīnā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā

1. Vi 5. 349 piṭṭhe.

anussāvanena. **Salākaggāhenā**ti evaṃ anussāvetvā tesāṃ cittaṃ upatthambhetvā anivattanadhamme katvā “gaṇhatha imaṃ salākaṃ”ti salākaggāhena. Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tattha rucijanatthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti saṃgho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ kammaṃ vā uddesaṃ vā karonti, tadā saṃgho bhinno nāma hoti.

Evaṃ diṭṭhisampanno puggalo saṃghaṃ bhindeyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ettāvata mātughātādīni pañca ānantariyakammāni dassitāni honti, yāni puthujjano karoti, na ariyasāvako. Tesāṃ āvibhāvatthaṃ—

Kammato dvārato ceva, kappatṭhitiyato tathā.

Pākasādhāraṇādīhi, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **kammato** tāva—ettha hi manussabhūtasappa manussabhūtaṃ mātaraṃ pitaraṃ vā api parivattaliṅgaṃ jīvitā voropentassa kammaṃ ānantariyaṃ hoti, “tassa vipākaṃ paṭibhissāmī”ti sakalacakkavāḷaṃ mahācetiyaṃ appamāṇehi kañcanathūpehi pūretvāpi, sakalacakkavāḷaṃ pūretvā nisinnabhikkhusaṃghassa mahādānaṃ datvāpi, Buddhassa Bhagavato saṅghāṭikaṇṇaṃ amuñcitvā vā vicaritvāpi kāyassa bhedaṃ nirayameva upapajjati. Yo pana sayāṃ manussabhūto tiracchānabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā, sayāṃ vā tiracchānabhūto manussabhūtaṃ, tiracchānabhūtoyeva vā tiracchānabhūtaṃ jīvitā voropeti, tassa kammaṃ ānantariyaṃ na hoti, kammaṃ pana bhāriyaṃ hoti, ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhati. Manussajātikānaṃ pana vasena ayaṃ pañho kathito.

Ettha eḷakacatukkaṃ saṅgāmacatukkaṃ coracatukkaṃ kathetabbam. Eḷakaṃ māremīti¹ abhisandhināpi hi eḷakatṭhāne ṭhitaṃ manusso manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā mārento ānantariyaṃ phusati. Eḷakābhisandhinā pana mātāpiti-abhisandhinā vā eḷakaṃ mārento ānantariyaṃ na phusati. Mātāpiti-abhisandhinā mātāpitaraṃ mārento phusateva. Esa nayo

1. Māressāmīti (Syā)

itarasmimpi catukkadvaye. Yathā ca mātāpitūsu, evaṃ arahantepi etāni catukkāni veditabbāni. Manussa-arahantameva ca māretvā ānantariyaṃ phusati, na yakkhabhūtaṃ, kammaṃ pana bhāriyaṃ ānantariyasadisameva. Manussa-arahantassa ca puthujjanakāleyeva satthappahāre vā vise vā dinnepi yadi so arahattaṃ patvā teneva marati, arahantaghāto hotiyeva. Yaṃ pana puthujjanakāle dinnam dādam arahattaṃ patvā paribhuñjati, puthujjanasseva taṃ dinnam hoti. Sesa-ariyapuggale mārentassa ānantariyaṃ natthi, kammaṃ pana bhāriyaṃ ānantariyasadisameva.

Lohituppāde Tathāgatassa abhejjakāyatāya parūpakkamena cammacchedam katvā lohitapaggharaṇam nāma natthi, sarīrassa pana antoyeva ekasmiṃ thāne lohitaṃ samosarati. Devadattena paṭividdhasilāto bhijjivā gatā sakalikāpi¹ Tathāgatassa pādantaṃ pahari, pharasunā pahaṇo viya pādo antolohitoyeva ahosi. Tathā karontassa ānantariyaṃ hoti. Jīvako pana Tathāgatassa ruciyā satthakena cammam chinditvā tamhā thānā duṭṭhalohitaṃ nīharitvā phāsukamakāsi, tathā karontassa puññakammameva hoti.

Atha ye ca parinibbute Tathāgate cetiyam cetiyam bhindanti, bodhim chindanti, dhātumhi upakkamanti, tesam kiṃ hotīti? Bhāriyaṃ kammaṃ hoti ānantariyasadisam. Sadhātukaṃ pana thūpaṃ vā paṭimaṃ vā bādhayamānam bodhisākhāṇca chinditum vaṭṭati. Sacepi tattha nilīnā sakuṇā cetiye vaccam pātentī, chinditum vaṭṭatiyeva. Paribhogacetiyo hi sarīracetiyam mahantataram. Cetiya vatthum bhinditvā gacchantaṃ bodhimūlampi chinditvā haritum vaṭṭati. Yā pana bodhisākhā bodhigharam bādhati, taṃ geharakkhaṇattham chinditum na labbhati. Bodhi-atthañhi geham, na gehatthāya bodhi. Āsanagharepi ese va nayo. Yasmiṃ pana āsanaghare dhātu nīhitā hoti, tassa rakkhaṇatthāya bodhisākhāṃ chinditum vaṭṭati. Bodhi jagganattham ojoharaṇasākhāṃ vā pūtiṭṭhānam vā chinditum vaṭṭatiyeva, sarīrapaṭijaggane viya puñṇampi hoti.

Samgabhede sīmaṭṭhakasaṃghe asannipatite visum² parisam gahetvā katavohārānussāvanasālākaggāhassa kammaṃ vā karontassa uddesaṃ vā

1. Sakhalikāpi (Sī, Syā, Ka)

2. Visum visum (Sī, Syā)

uddisantassa bhedo ca hoti ānantariyakammañca. ¹Samaggasaññāya pana vaṭṭati, samaggasaññāya hi karontassa neva bhedo hoti¹, na ānantariyakammañ. Tathā navato ūnaparisāyañ. Sabbantimena pana paricchena navannañ janānañ yo saṅghañ bhindati, tassa ānantariyakammañ hoti. Anuvattakānañ adhammavādīnañ mahāsāvajjañ kammañ, dhammavādino anavajjā. Tattha navannameva saṅghabhede idaṃ suttañ “ekato Upāli cattāro honti, ekato cattāro, navamo anussāveti, salākañ gāheti ‘ayañ dhammo ayañ vinayo idaṃ Satthusāsanañ, imañ gaṇhatha imañ rocethā’ti, evañ kho Upāli saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo ca. Navannañ vā Upāli atirekanavannañ vā saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo cā”ti².

Etesu ca pana pañcasu saṅghabhedo vacīkammañ, sesāni kāyakammānīti evañ kammatoṇi viññātabbo vinicchayo.

Dvāratoti sabbāneva cetāni kāyadvāratopi vacīdvāratopi samuṭṭhahanti. Purimāni panettha cattāri ānattikavijjāmayapayogavasena vacīdvārato samuṭṭhahitvāpi kāyadvārameva pūrenti. Saṅghabhedo hatthamuddāya bhedañ karontassa kāyadvārato samuṭṭhahitvāpi vacīdvārameva pūretīti evamettha dvāratopi viññātabbo vinicchayo.

Kappaṭṭhitiyatoti saṅghabhedoyeva cettā kappaṭṭhitiyo. Saṅghahante hi kappe kappavemajjhe vā saṅghabhedañ katvā kappavināseyeva muccati. Sacepi hi “sve kappo vinassissatī”ti ajja saṅghabhedañ karoti, sveyeva muccati, ekadivasameva niraye paccati, evañ karaṇaṃ pana natthi. Sesāni cattāri kammāni ānantariyāneva honti, na kappaṭṭhitiyānīti evamettha kappaṭṭhitiyatopi viññātabbo vinicchayo.

Pākatoti yena ca pañcapetāni kammāni katāni honti, tassa saṅghabhedoyeva paṭisandhivasena vipaccati, sesāni “ahosi kammañ nāhosi kammavipāko”ti evamādīsu saṅkhañ gacchanti. Saṅghabhedābhāve lohituppādo, tadabhāve arahantaghātakko, tadabhāve sace

1-1. Samaggasaññāya, pana “vaṭṭati”ti saññāya vā karontassa bhedova hoti (Ka)

2. Vi 4. 367 piṭṭhe.

pitā sīlavā hoti mātā dussīlā, no vā tathā sīlavatī, pitughāto paṭisandhivasena vipaccati. Sace mātā, mātughāto¹. Dvīsupi sīlena vā dussīlena vā samānesu mātughātova paṭisandhivasena vipaccati. Mātā hi dukkarakārinī bahūpakārā ca puttānanti evamettha pākatopi viññātabbo vinicchayo.

Sādhāraṇādīhīti purimāni cattāri sabbesampi gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādāhāraṇāni. Saṃghabhedo pana “na kho Upāli bhikkhunī saṃghaṃ bhindati, na sikkhamānā, na sāmaṇero, na sāmaṇerī, na upāsako, na upāsikā saṃghaṃ bhindati, bhikkhu kho Upāli pakatatto samānasamvāsako samānasīmāyaṃ ṭhito saṃghaṃ bhindatī”ti² vacanato vuttappakārassa bhikkhunova hoti, na aññassa. Tasmā asādhāraṇo. Ādisaddena sabbepe te dukkhavedanāsahagatā dosamohasampayuttā cāti evamettha sādāhāraṇādīhipi viññātabbo vinicchayo.

Aññaṃ satthāraṇti “ayaṃ me Satthā Satthukiccaṃ kātuṃ asamatto”ti bhavantarepi aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me Satthā”ti evaṃ gaṇheyya, netāṃ ṭhānaṃ vijjatīti attho. **Aṭṭhamāṃ bhavaṃ nibbatteyyāti** sabbamandapaññopi sattamaṃ bhavaṃ atikkamitvā aṭṭhamāṃ nibbatteyya, netāṃ ṭhānaṃ vijjati. Uttamakoṭṭiyā hi sattamaṃ bhavaṃ sandhāyevesa “niyato sambodhiparāyaṇo”ti vutto. Kiṃ pana taṃ niyāmeti, kiṃ pubbaḥetu niyāmeti, udāhu paṭiladdhamaggo, udāhu upari tayo maggātī? Sammāsambuddhena gahitaṃ nāmaṃ attamaṃ. Puggalo pana niyato nāma natthi. “Pubbaḥetu niyāmeti”ti vutte hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ upanissayo vutto hoti, paṭhamamaggassa upanissayābhāvo āpajjati. Iccassa ahetu appaccayā nibbattiṃ pāpuṇāti. “Paṭiladdhamaggo niyāmeti”ti vutte upari tayo maggā akiccakā honti, paṭhamamaggova sakiccako, paṭhamamaggeneva kilese khepetvā parinibbāyitabbaṃ hoti. “Upari tayo maggā niyāmeti”ti vutte paṭhamamaggo akiccako hoti, upari tayo maggāva sakiccakā, paṭhamamaggaṃ anibbattetvā upari tayo maggā nibbattetabbā honti, paṭhamamaggena ca anuppajjitvāva kilesā khepetabbā honti. Tasmā na añño koci niyāmeti, upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāva niyāmeti. Sace hi tesāṃ

1. Mātāpitughāto (Ma-Tṭha 4. 78 piṭṭhe)

2. Vi 4. 368 piṭṭhe.

vipassanā tikkhā sūrā hutvā vahati, ekaṃyeva bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ patvā parinibbāti. Tato mandatarapañño dutiye vā tatiye vā catutthe vā pañcame vā chaṭṭhe vā bhava arahattaṃ patvā parinibbāti. Sabbamandapañño sattamaṃ bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ pāpuṇāti, aṭṭhame bhava paṭisandhi na hoti. Iti Sammāsambuddhena gahitaṃ nāmamattametaṃ. Satthā hi Buddhatulāya tuletva sabbaññaññaṇa paricchinditvā ayaṃ puggalo sabbamahāpañño tikkhavipassako ekameva bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ gaṇhissatīti **ekabījīti** nāmaṃ akāsi. Ayaṃ puggalo dutiyaṃ tatiyaṃ catutthaṃ pañcamaṃ chaṭṭhaṃ bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ gaṇhissatīti **kolaṃkoloti** nāmaṃ akāsi. Ayaṃ puggalo sattamaṃ bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ gaṇhissatīti **sattakkhattuparamoti** nāmaṃ akāsi.

Koci pana puggalo sattannaṃ bhavānaṃ niyato nāma natthi, ariyasāvako pana yena kenacipi ākārena mandapañño samāno aṭṭhamaṃ bhavaṃ appatvā antarāva parinibbāti. Sakkasadisopi vaṭṭābhirato sattamaṃyeva bhavaṃ gacchati, sattame bhava sabbākārena pamādavihārinopi vipassanāññaṇaṃ paripākaṃ gacchati, appamattakepi ārammaṇe nibbinditvā nibbutiṃ pāpuṇāti. Sacepi hissa sattame bhava niddaṃ vā okkamantassa parammukhaṃ vā gacchantassa pacchato ṭhatvā tikhīṇa asinā kocideva sīsaṃ pāteyya, udaya vā osādetvā māreyya, asani vā panassa sīse pateyya, evarūpepi kāle sappaṭisandhikā kālaṃkiriya nāma na hoti, arahattaṃ patvāva parinibbāti. Tena vuttaṃ “aṭṭhamaṃ bhavaṃ nibbatteyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjati”ti.

Ekissā lokadhātuyāti dasasahassilokadhātuyā. Tīṇi hi khetāni jātikhettāṃ āṇākhettāṃ visayakhettanti. Tattha **jātikhettāṃ** nāma dasasahassilokadhātu. Sā hi Tathāgatassa mātukucchi-okkamanakāle nikkhamanakāle sambodhikāle dhammacakkapavattane āyusaṅkhārossajjane¹ parinibbāne ca kampati. Koṭisatasahassacakkavāḷaṃ pana **āṇākhettāṃ** nāma. Ātānāṭiyamoraparittadhajaggaparittaratana-parittādīnaṃhi ettha āṇā vattati. **Visayakhettassa** pana parimāṇaṃ natthi. Buddhānaṃhi “yāvatakaṃ ṇāṇaṃ, tāvatakaṃ ñe yyaṃ, yāvatakaṃ ñe yyaṃ, tāvatakaṃ

1. Āyusaṅkhāravossajjane (Sī, Syā)

ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyaṃ, ñe yyapariyantikaṃ ñāṇaṃ”ti¹ vacanato avisayo nāma natthi.

Imesu pana tīsu khettesu ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ aññasmim cakkavāḷe Buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, nuppajjantīti pana atthi. **Tīṇi Piṭakāni** Vinayapiṭakaṃ Suttantapiṭakaṃ Abhidhammapiṭakanti. Tisso saṅgītiyo Mahākassapattherassa saṅgīti, Yasattherassa saṅgīti, Moggaliputtatissattherassa saṅgīti. Imā tisso saṅgītiyo āruḷhe Tepitake Buddhavacane imaṃ cakkavāḷaṃ muñcitvā aññattha Buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, nuppajjantīti pana atthi.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā, ekato nuppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṃ hoti. Tattha Bodhipallaṅke “bodhiṃ appatvā na uṭṭhahissāmi”ti nisinnakālato paṭṭhāya yāva mātukucchismim paṭisandhiggahaṇaṃ, tāva pubbeti na veditabbaṃ. Bodhisattassa hi paṭisandhiggahaṇe dasasahassacakkavāḷakampaneneva khetta-pariggaho kato, aññassa Buddhassa uppatti nivāritā hoti. Parinibbānato paṭṭhāya ca yāva sāsapamattāpi dhātuyo tiṭṭhanti, tāva pacchāti na veditabbaṃ. Dhātūsu hi ṭhitāsu Buddhā ṭhitāva honti. Tasmā etthantare aññassa Buddhassa uppatti nivāritāva hoti, dhātuparinibbāne pana jāte aññassa Buddhassa uppatti na nivāritā.

Tīṇi hi antaradhānāni nāma pariyatti-antaradhānaṃ paṭivedha-antaradhānaṃ paṭipatti-antaradhānanti. Tattha **pariyattīti** Tīṇi Piṭakāni. **Paṭivedhoti** saccapaṭivedho. **Paṭipattīti** paṭipadā. Tattha paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi. Ekasmiṃhi kāle paṭivedhakarā bhikkhū bahū honti, esa bhikkhu² puthujjanoti aṅgulim pasāretvā dassetabbo hoti. Imasmiṃyeva dīpe ekavāraṃ kira puthujjanabhikkhu nāma nāhosi. Paṭipattipūrakāpi kadāci bahū honti, kadāci appā. Iti paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi.

Sāsanaṭṭhitiyā pana pariyattiyeva pamāṇaṃ. Paṇḍito hi Tepitakaṃ sutvā dvepi pūreti. Yathā amhākaṃ Bodhisatto Ālārassa santike pañcābhinnā satta ca samāpattiyo nibbattetvā nevasaññānāsaññāyatana-samāpattiyaṃ parikammaṃ pucchi, so na jānāmīti āha. Tato

1. Khu 9. 376 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Na esa bhikkhu (Syā)

Udakassa¹ santikaṃ gantvā adhigatavisesaṃ saṃsandetvā nevasaññānāsaññāyatanassa parikammaṃ pucchi, so ācikkhi, tassa vacanasamanantameva mahāsatto taṃ sampādesi, evameva paññavā bhikkhu pariyattiṃ sutvā dvepi pūreti. Tasmā pariyattiyā ṭhitāya sāsanaṃ ṭhitaṃ hoti. Yadā pana sā antaradhāyati, tadā paṭhamam Abhidhammapiṭakaṃ nassati. Tattha Paṭṭhānaṃ sabbapaṭhamam antaradhāyati, anukkamena pacchā Dhammasaṅgaho, tasmim antarahite itaresu Dvīsu Piṭakesu ṭhitesu Sāsanaṃ ṭhitameva hoti.

Tattha Suttantapiṭake antaradhāyamāne paṭhamam Aṅguttaranikāyo Ekādasakato paṭṭhāya yāva Ekakā antaradhāyati, tadanantaram Saṃyuttanikāyo Cakkapeyyālatō paṭṭhāya yāva Oghataraṇā antaradhāyati, tadanantaram Majjhimanikāyo Indriyabhāvanato paṭṭhāya yāva Mūlapariyāyā antaradhāyati, tadanantaram Dīghanikāyo Dasuttarato paṭṭhāya yāva Brahmajālā antaradhāyati. Ekissāpi dvinnampi gāthānaṃ pucchā addhānaṃ gacchati, sāsanaṃ dhāretuṃ na sakkoti Sabhiyapucchā² viya Āḷavakapucchā³ viya ca. Etā kira Kassapabuddhakālikā antarā sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhiṃsu.

Dvīsu pana Piṭakesu antarahitesu Vinayapiṭake ṭhite sāsanaṃ tiṭṭhati. Parivāraḥkhandhakesu antarahitesu Ubhatovibhaṅge ṭhite ṭhitameva hoti. Ubhatovibhaṅge antarahite mātikāya ṭhitāyapi ṭhitameva hoti. Mātikāya antarahitāya pātimokkhapabbajjā-upasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhati. Liṅgaṃ addhānaṃ gacchati. Setavatthasamaṇavarinso pana Kassapabuddhakālato paṭṭhāya sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhi. Pacchimakassa pana saccapaṭivedhato pacchimakassa sīlabhedato ca paṭṭhāya sāsanaṃ osakkitam nāma hoti. Tato paṭṭhāya aññassa Buddhassa uppatti na vāritā.

Tiṇi parinibbānāni nāma kilesaparinibbānaṃ khandhaparinibbānaṃ dhātuparinibbānanti. Tattha **kilesaparinibbānaṃ** Bodhipallaṅke ahoṣi, **khandhaparinibbānaṃ** Kusinārāyaṃ, **dhātuparinibbānaṃ** anāgate bhavissati. Sāsanaṃ kira

1. Udakassa Rāmaputtassa (Sī, Syā)

2. Khu 1. 357 piṭṭhādīsu.

3. Khu 1. 306; Saṃ 1. 216 piṭṭhesu.

osakkanakāle imasmim Tambapaṇṇidīpe dhātuyo sannipatitvā mahā cetiyam gamissanti, mahācetiyo Nāgadīpe Rājāyatanacetiyaṃ, tato Mahābodhipallaṅkaṃ gamissanti, nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo Mahābodhipallaṅkameva gamissanti. Sāsapamattāpi dhātu na antarā nassissati. Sabbā dhātuyo Mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjessanti, tā dasasahassilokadhātum pharissanti. Tato dasasahassacakkavāḷadevatā sannipatitvā “ajja Satthā parinibbāyati, ajja sāsanaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni idaṃ amhākaṃ”ti Dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṃ kāruṇṇaṃ karissanti, ṭhapetvā anāgāmiikhīṇāsava avasesā sakabhāvena sandhāretum na sakkhissanti. Dhātūsu tejodhātu uṭṭahitvā yāva brahmalokā uggacchissati, sāsapamattāyapi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati, dhātūsu pariyādānaṃ gatāsu pacchijjissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti. Yāva evaṃ na antaradhāyati, tāva acarimaṃ nāma hoti. Evaṃ apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyum, netam ṭhānaṃ vijjati.

Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ nuppajjantīti. Anacchariyattā. Buddhā hi acchariyamanussā. Yathāha “ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso, katamo ekapuggalo, Tathāgato bhikkhave Arahaṃ Sammāsambuddho”ti¹. Yadi ca dve vā cattāro vā aṭṭha vā soḷasa vā ekato uppajjeyyum, na acchariyā bhaveyyum. Ekasmiṃhi vihāre dvinnam cetiyānampi lābhasakkāro uḷāro na hoti, bhikkhūpi bahutāya na acchariyā jātā, evaṃ Buddhāpi bhaveyyum, tasmā nuppajjanti. Desanāya ca visesābhāvato. Yaṇhi satipaṭṭhānādibhedaṃ dhammaṃ eko deseti, aññena uppajjitvāpi sova desetabbo siyā. Tato anacchariyo siyā, ekasmiṃ pana dhammaṃ desente desanāpi acchariyā hoti. Vivādabhāvato ca. Bahūsu hi Buddhesu uppannesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya “amhākaṃ Buddho pāsādiko, amhākaṃ Buddho madhurassaro lābhī puṇṇavā”ti vivadeyyum, tasmāpi evaṃ nuppajjati.

1. Am 1. 22 piṭṭhe.

Apicetaṃ kāraṇaṃ Milindaraññā puṭṭhena **Nāgasenaṭṭherena**
vitthāritameva. Vuttañhi tattha¹—

Bhante Nāgasena bhāsitaṃpettaṃ Bhagavatā “aṭṭhānametaṃ
bhikkhave anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto
Sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyūṃ, nettaṃ ṭhānaṃ
vijjati”². Desentā ca bhante Nāgasena sabbepi Tathāgatā sattatimsa
bodhipakkhiyadhamme desenti, kathayamānā ca cattāri ariyasaccāni
kathenti, sikkhāpentā ca tīsu sikkhāsu sikkhāpenti, anusāsamānā ca
appamādapāṭipattiyaṃ anusāsanti. Yadi bhante Nāgasena sabbesampi
Tathāgatānaṃ ekā desanā ekā kathā ekā sikkhā ekānusitṭhi, kena
kāraṇena dve Tathāgatā ekakkhaṇe nuppajjanti. Ekenapi tāva
Buddhuppādena ayaṃ loko obhāsajāto, yadi dutiyo Buddho bhaveyya,
dvinnāṃ pabhāya ayaṃ loko bhiyyoso mattāya obhāsajāto bhaveyya,
ovadamānā ca dve Tathāgatā sukhaṃ ovadeyyūṃ, anusāsamānā ca
sukhaṃ anusāseyyūṃ, tattha me kāraṇaṃ brūhi, yathāhaṃ nissamsayo
bhaveyyanti.

Ayaṃ mahārāja dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva
Tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo Buddho uppajjeyya, nāyaṃ
dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya
vinameyya vikireyya vidhameyya viddhamseyya, na
ṭhānamupagaccheyya.

Yathā mahārāja nāvā ekapurisasandhāraṇī bhaveyya, ekasmiṃ
purise abhirūḷhe sā nāvā samupādikā bhaveyya, atha dutiyo puriso
āgaccheyya tādiso āyunā vaṇṇena vayena pamāṇena kisathūlena
sabbaṅgapaccaṅgena, so taṃ nāvaṃ abhirūheyya, apinu sā mahārāja
nāva dvinnampi dhāreyyāti. Na hi bhante, caleyya kampeyya nameyya
onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhamseyya, na
ṭhānamupagaccheyya, osīdeyya

1. Khu 11. 231 piṭṭhādīsu.

2. Am 1. 29; Ma 3. 110 piṭṭhesu.

udaketi. Evameva kho mahārāja ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva Tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo Buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya -pa- na ṭhānamupagaccheyya.

Yathā vā pana mahārāja puriso yāvadatthaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya chādentāṃ yāvakaṇṭhaṃ abhipūrayitvā, so dhāto piṇito paripuṇṇo nirantaro tandikato anonamitadaṇḍajāto punadeva tattakaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya, apinu kho so mahārāja puriso sukhito bhaveyyāti. Na hi bhante, sakiṃ bhuttova mareyyāti. Evameva kho mahārāja ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī -pa- na ṭhānamupagaccheyyāti.

Kiṃ nu kho bhante Nāgasena atidhammabhārena pathavī calatīti. Idha mahārāja dve sakaṭā ratanaparipūrītā bhaveyyuṃ yāva mukhasamā, ekasmā sakaṭato ratanaṃ gahetvā ekamhi sakaṭe ākireyyuṃ, apinu kho taṃ mahārāja sakaṭaṃ dvinnampi sakaṭānaṃ ratanaṃ dhāreyyāti. Na hi bhante, nābhipi tassa phaleyya, arāpi tassa bhijjeyyuṃ, nemipi tassa opateyya, akkhopi tassa bhijjeyyāti. Kiṃ nu kho mahārāja atiratanabhārena sakaṭaṃ bhijjatīti. Āma bhanteti. Evameva kho mahārāja atidhammabhārena pathavī calatīti.

Api ca mahārāja imaṃ kāraṇaṃ Buddhabalaparidīpanāya osāritaṃ, aññampi tattha abhirūpaṃ kāraṇaṃ suṇoti, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi mahārāja dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, parisāya vivādo uppajjeyya, “tumhākaṃ Buddho amhākaṃ Buddho”ti ubhatopakkhajātā bhaveyyuṃ. Yathā mahārāja dvinnaṃ balavāmaccānaṃ parisāya vivādo uppajjeyya “tumhākaṃ amacco amhākaṃ amacco”ti ubhatopakkhajātā honti, evameva kho mahārāja yadi dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, tesaṃ parisāya vivādo

uppajjeyya “tumhākaṃ Buddho amhākaṃ Buddho”ti, ubhatopakkhajātā bhaveyyuṃ. Idaṃ tāva mahārāja ekaṃ kāraṇaṃ, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Aparampi mahārāja uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti, yadi mahārāja dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyūṃ, “aggo Buddho”ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya, “jeṭṭho Buddho”ti “seṭṭho Buddho”ti “visiṭṭho Buddho”ti “uttamo Buddho”ti “pavaro Buddho”ti “asamo Buddho”ti “asamasamo Buddho”ti “appaṭisamo Buddho”ti “appaṭibhāgo Buddho”ti “appaṭipuggalo Buddho”ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya. Idampi kho tvaṃ mahārāja kāraṇaṃ atthato sampañiccha, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Api ca kho mahārāja Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ sabhāvapakati esā, yaṃ ekoyeva Buddho loke uppajjati. Kasmā kāraṇā? Mahantatāya¹ Sabbaññubuddhaguṇānaṃ. Aññampi mahārāja yaṃ loke mahantaṃ, taṃ ekaṃyeva hoti. Pathavī mahārāja mahantī, sā ekāyeva. Sāgaro mahanto, so ekoyeva. Sineru girirājā mahanto, so ekoyeva. Ākāso mahanto, so ekoyeva. Sakko mahanto, so ekoyeva. Māro mahanto, so ekoyeva, mahābrahmā mahanto, so ekoyeva. Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddho mahanto, so ekoyeva lokasmiṃ. Yattha te uppajjanti, tattha aññassa okāso na hoti. Tasmā mahārāja Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddho ekoyeva lokasmiṃ uppajjatīti.

Sukathito bhante Nāgasena pañho opammehi kāraṇehīti².

1. Kāraṇamahantattā (Sī, Syā, Ka)

2. Khu 11. 231 piṭṭhādīsu.

Ekissā lokadhātuyāti ekasmiṃ cakkavāḷe. Heṭṭhā imināva padena dasa cakkavāḷasahassāni gahitāni, tānipi ekacakkavāḷeneva paricchinditum vaṭṭanti. Buddhā hi uppajjamānā imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjanti, uppajjanaṭṭhāne pana vārite ito aññesu cakkavāḷesu nuppajjantīti vāritameva hoti. **Apubbaṃ acarimanti** ettha cakkaratanapātubhāvato pubbe pubbaṃ, tasseva antaradhānato pacchā carimaṃ. Tattha dvidhā cakkaratanassa antaradhānaṃ hoti, cakkavattino kālaṃkiriyaṃ vā pabbajjāya vā. Antaradhāyamānañca pana taṃ kālaṃkiriyaṃ vā pabbajjato vā sattame divase antaradhāyati, tato paraṃ cakkavattino pātubhāvo avārito. Kasmā pana ekacakkavāḷe dve cakkavattino nuppajjantīti? Vivādupacchedato anacchariyabhāvato cakkaratanassa mahānubhāvato ca. Dvīsu hi uppajjantesu “amhākaṃ rājā mahanto, amhākaṃ rājā mahanto”ti vivādo uppajjeyya. Ekasmiṃ dīpe cakkavattī ekasmiṃ dīpe cakkavattīti ca anacchariyo bhaveyya. Yo cāyaṃ cakkaratanassa dvisahassadīparivāresu catūsu mahādīpesu issariyānuppadānasamattho mahānubhāvo, so parihāyeyya. Iti vivādupacchedato anacchariyabhāvato cakkaratanassa mahānubhāvato ca na ekacakkavāḷe dve uppajjanti.

Yaṃ itthī Arahaṃ assa Sammāsambuddhoti ettha tiṭṭhatu tāva Sabbaññuguṇe nibbattetvā lokuttāraṇasamattho¹ Buddhabhāvo, paṇidhānamattampi itthiyā na sampajjati.

Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu Satthāradassanaṃ.

Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā.

Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatīti².

Imāni hi paṇidhānasampattikāraṇāni. Iti paṇidhānampi sampādetum asaṃmatthāya itthiyā kuto Buddhabhāvoti “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ itthī Arahaṃ assa Sammāsambuddho”ti vuttaṃ. Sabbākāraparipūro vā puññussayo sabbākāraparipūrameva attabhāvaṃ nibbattetīti purisova Arahaṃ hoti Sammāsambuddho.

1. Lokadhāraṇasamattho (Ka)

2. Khu 4. 311 piṭṭhe Buddhavaṃse.

Yaṃ itthī rājā assa cakkavattī-ādisu yasmā itthiyā kosohitavatthaguyhatādīnaṃ abhāvena lakkhaṇāni na paripūrenti, itthiratanabhāvena sattaratanasamaṅgitā na sampajjati, sabbamanussehi ca adhiko attabhāvo na hoti, tasmā “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ itthī rājā assa cakkavattī”ti vuttaṃ. Yasmā ca sakkattādīnipi tīṇi ṭhānāni uttamāni, itthilingaṇca hīnaṃ, tasmā tassā sakkattādīnipi paṭisiddhāni. Nanu ca yathā itthilingaṃ, evaṃ purisalingampi brahmaloke natthi, tasmā “yaṃ puriso brahmattaṃ kareyya, ṭhānametaṃ vijjati”tipi na vattabbaṃ siyāti. No na vattabbaṃ, kasmā? Idha purisassa tattha nibbattanato. Brahmattanti hi mahābrahmattaṃ adhippettaṃ. Itthī ca idha jhānaṃ bhāvetvā kālaṃ katvā brahmapārisajjānaṃ saḥabyataṃ upapajjati, na mahābrahmānaṃ. Puriso pana tattha na upapajjatīti na vattabbo. Samānepi cettha ubhayalingābhāve purisaṇṭhānāva brahmāno, na itthisaṇṭhānā. Tasmā suvuttamevettaṃ.

Kāyaduccaritasāti-ādisu yathā nimbabīja kosātakībījādīni madhuraṃ phalaṃ na nibbattenti, asātaṃ amadhurameva nibbattenti. Evaṃ kāyaduccaritādīni madhuraṃ vipākaṃ na nibbattenti, amadhurameva nibbattenti, yathā ca ucchubīja sālibījādīni madhuraṃ sādurasameva phalaṃ nibbattenti, na asātaṃ kaṭukaṃ, evaṃ kāyasucaritādīni madhurameva vipākaṃ nibbattenti, na amadhuraṃ. Vuttampi c’etaṃ—

“Yādisaṃ vapate bījaṃ, tādisaṃ harate phalaṃ.

Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ”ti¹.

Tasmā “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ kāyaduccaritasā”ti-ādi vuttaṃ.

Kāyaduccaritasamaṅgī-ādisu **samaṅgī**ti pañcavidhā samaṅgitā āyūhanasamaṅgitā, cetanāsamaṅgitā, kammāsamaṅgitā, vipākasamaṅgitā, upaṭṭhānasamaṅgitāti. Tattha kusalākusalakammāyūhanakkhaṇe **āyūhanasamaṅgitā**ti vuccati, tathā **cetanāsamaṅgitā**. Yāva pana Arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva sabbepi sattā pubbe upacitaṃ vipākārahaṃ kammaṃ sandhāya kammāsamaṅginoti vuccanti, esā **kammāsamaṅgitā**. **Vipākasamaṅgitā** pana vipākakkhaṇeyeva veditabbā. Yāva pana sattā arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva

1. Saṃ 1. 229 piṭṭhe.

tesaṃ tato tato cavitvā niraye tāva upapajjamānānaṃ aggijālalohakumbhī-
 ādīhi upaṭṭhānākārehi nirayo, gabbhaseyyakattaṃ āpajjamānānaṃ
 mātukucchi, devesu uppajjamānānaṃ kapparukkhavimānādīhi
 upaṭṭhānākārehi devalokoti evaṃ uppattinimittaṃ upaṭṭhāti, iti nesaṃ iminā
 uppattinimittupaṭṭhānena aparimuttattā **upaṭṭhānasamaṅgitā** nāma. Sā calati,
 sesā niccalā. Niraye hi upaṭṭhitepi devaloko upaṭṭhāti, devaloke upaṭṭhitepi
 nirayo upaṭṭhāti, manussaloke upaṭṭhitepi tiracchānayani upaṭṭhāti,
 tiracchānayaniyā ca upaṭṭhitāyapi manussaloko upaṭṭhātiyeva.

Tatridaṃ vatthu—Soṇagiripāde kira Acelavihāre¹ Soṇatthero nāma eko
 dhammakathiko, tassa pitā Sunakhavāḷiko² nāma luddako ahosi, therō taṃ
 paṭibāhantopi saṃvare ṭhapetum asakkonto “mā nassi varāko”ti³
 mahallakakāle akāmakam pabbājesi. Tassa gilānaseyyāya nipannassa nirayo
 upaṭṭhāsi, Soṇagiripādato mahantā mahantā sunakhā āgantvā khāditukāmā
 viya samparivāresum. So mahābhayabhīto “vārehi tāta Soṇa, vārehi tāta
 Soṇā”ti āha. Kim mahātherāti. “Na passasi tāta”ti taṃ pavattim ācikkhi.
 Soṇatthero “kathaṇhi nāma mādisassa pitā niraye nibbattissati,
 paṭiṭṭhā’hamassa bhavissāmī”ti sāmaṇerehi nānāpupphāni āharāpetvā
 cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇesu talasantharaṇapūjam⁴ āsanapūjaṇca kāretvā
 pītaṃ mañcena cetiyaṅgaṇaṃ haritvā mañce nipajjāpetvā “ayaṃ
 mahāthera pūjā tumhākaṃ atthāya katā, ‘ayaṃ me Bhagavā
 duggatapaṇṇākāro’ti vatvā Bhagavantaṃ vanditvā cittaṃ pasādehi”ti āha. So
 mahāthero pūjaṃ disvā tathākaronto cittaṃ pasādesi, tāvadevassa devaloko
 upaṭṭhāsi, nandavanacittalatāvanamissakavanaphārusakavanavimānāni ceva
 devanāṭakāni ca parivāretvā ṭhitāni viya ahesum. So “apetha Soṇa apetha
 Soṇā”ti āha. Kimidaṃ mahātherāti. Etā te tāta mātaro āgacchantīti. Thero
 “saggo upaṭṭhito mahātherassā”ti

1. Pipphalivihāre (Sī, Syā, Ka)

2. Sunakhajīviko (Ma-Ṭṭha 4. 87 piṭṭhe)

3. Jarakoti (Ma-Ṭṭha 4. 88 piṭṭhe.)

4. Mālāsanthārapūjam (Sī, Syā)

cintesi. Evaṃ upaṭṭhānasamaṅgitā calatīti veditabbā. Etāsu samaṅgitāsu idha āyūhanacetanākammasamaṅgitāvasena “kāyaduccaritasamaṅgi”ti-ādi vuttam. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Paṭhamabalaniddesavaṇṇanā.

Dutiyabalaniddesa

810. Dutiyabalaniddese **gatisampattipaṭibālḥānī**ti gatisampattiyā paṭibāhitāni vāritāni paṭisedhitāni. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca **gatisampattī**ti sampannā gati devaloko ca manussaloko ca. **Gativipattī**ti vipannā gati cattāro apāyā. **Upadhisampattī**ti attabhāvasamiddhi. **Upadhivipattī**ti hīna-attabhāvatā. **Kālasampattī**ti surājasumanussakālasaṅkhāto sampannakālo. **Kālavipattī**ti durājadumanussakālasaṅkhāto vipannakālo. **Payogasampattī**ti sammāpayogo. **Payogavipattī**ti micchāpayogo.

Tattha ekaccassa bahūni pāpakammāni honti, tāni gativipattiyam ṭhitassa vipacceyyum. So pana ekena kalyāṇakammena gatisampattiyam devesu vā manussesu vā nibbatto, tādise ca ṭhāne akusalassa vāro natthi, ekantaṃ kusalasseva vāroti evamassa tāni kammāni gatisampattipaṭibālḥāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti, tāni upadhivipattiyam ṭhitassa vipacceyyum. So pana ekena kalyāṇakammena upadhisampattiyam ṭhito susaṅṭhitaṅgapaccaṅgo abhirūpo dassanīyo brahmavacchasadiso. Sacepi dāsiyā kucchismiṃ dāsajāto hoti, evarūpo attabhāvo kiliṭṭhakammassa nānucchavikoti hatthimeṇḍa-assabandhakagopālakakammādīni taṃ na kārenti, sukhumavattḥāni nivāsāpetvā bhaṇḍāgārikaṭṭhānādisu ṭhapenti. Sace itthī hoti, hatthibhattapacanādīni na kārenti, vatthālaṅkāraṃ datvā sayanapālīkaṃ vā naṃ karonti, Sāmadeviṃ¹ viya vallabhaṭṭhāne vā ṭhapenti. Bhātikarājakāle kira gomāṃsakhādake bahujaṇe gahetvā

1. Somadevi (Syā)

rañño dassetuṃ. Te daṇḍaṃ dātuṃ sakkothāti puṭṭhā na sakkomāti vadiṃsu. Atha ne rājaṅgaṇe sodhake akaṃsu. Tesāṃ ekā dhītā abhirūpā dassanīyā pāsādikā, taṃ disvā rājā antepuraṃ abhinetvā¹ vallabhaṭṭhāne ṭhapesi. Sesaṇātakāpi tassānubhāvena sukhaṃ jīviṃsu. Tādisasmiṃhi attabhāve pāpakammāni vipākaṃ dātuṃ na sakkontīti evaṃ upadhisampattipaṭibālāhāni na vipaccantīti pajānāti.

Ekassa bahūni pāpakammāni honti, tāni kālavipattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena paṭhamakappikānaṃ vā cakkavattirañño vā Buddhānaṃ vā uppattisamaye surājasumanussakāle nibbatto, tādise ca kāle nibbattassa akusalassa vipākaṃ dātuṃ okāso natthi, ekantaṃ kusalasseva okāsoti evaṃ kālasampattipaṭibālāhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti, tāni payogavipattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena payogasampattiyaṃ ṭhito pāṇātipātādīhi virato kāyavacīmanosucaritāni pūreti, tādise ṭhāne akusalassa vipaccanokāso natthi, ekantaṃ kusalasseva okāsoti evaṃ payogasampattipaṭibālāhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti, tāni gatisampattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So panekena pāpakammena gativipattiyaṃyeva nibbatto. Tatthassa tāni kammāni upagantvā vārena vārena vipākaṃ denti, kālena niraye nibbattāpenti, kālena tiracchānayaniyaṃ, kālena pettivisaye, kālena asurakāye. Dīghenāpi addhunā apāyato sīsaṃ ukkhipituṃ na denti. Evaṃ gatisampattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni gativipattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti, tāni upadhisampattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena pāpakammena upadhivipattiyaṃyeva paṭiṭṭhito dubbaṇṇo durūpo dussaṇṭhito bībhaccho pisācasadiso. So sace dāsiyā kucchiyaṃ dāsajāto, imāni etassa anucchavikānīti sabbāni naṃ

1. Atinetvā (Syā, Ka)

kiliṭṭhakammāni kārenti antamaso pupphachaḍḍakakammaṃ upādāya. Sace itthī hoti, imāni etissā anucchavikānīti sabbāni naṃ hatthibhattapacanādīni kiliṭṭhakammāni kārenti, kulagehe jātampi balim sādhayamānā rājapurisā gehadāsīti saññaṃ katvā bandhitvā gacchanti Kotalavāpīgāme mahākuṭumbikassa gharaṇī viya. Evaṃ upadhisampattiṭṭhāhitattā vipākāṃ dātum asakkontāni upadhivipattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti, tāni kālasampattiyaṃ nibbattassa na vipacceyyum. So pana ekena pāpakammēna kālavipattiyaṃ durājadumanussakāle kasaṭe niroje dasavassāyukakāle nibbatto, yadā pañca gorasā pacchijjanti, kudrūsakaṃ aggabhōjanaṃ hoti. Kiñcāpi manussaloke nibbatto, migapasusarikkhajīviko pana hoti. Evarūpe kāle kusalassa vipaccanokāso natthi, ekantaṃ akusalasseva hotīti evaṃ kālasampattiṭṭhāhitattā vipākāṃ dātum asakkontāni kālavipattiyaṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti, tāni payogasampattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyum. So pana payogavipattiyaṃ ṭhito paṇātipātādīni dasa akusalakammāni karoti, tamenāṃ sahoḍḍham¹ gahetvā rañño dassenti. Rājā bahukammakāraṇāni kāretvā ghātāpeti. Evaṃ payogasampattiṭṭhāhitattā vipākāṃ dātum asakkontāni payogavipattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti. Evaṃ catūhi sampattihi ṭṭhāhitāṃ pāpakammaṃ vipākāṃ adatvā catasso vipattiyo āgamma deti.

Yathā hi kocideva puriso kenacideva kammena rājānaṃ ārādheyya, athassa rājā ṭhānantaraṃ datvā janapadaṃ dadeyya, so taṃ sammā paribhuñjitum asakkonto makkaṭena gahitabhattapuṭaṃ viya bhindeyya, yassa yaṃ yānaṃ vā vāhanaṃ vā dāsaṃ vā dāsiṃ vā ārāmaṃ vā vatthuṃ vā sampannarūpaṃ passati, sabbaṃ balakkārena gaṇheyya, manussā rājavallabhoti kiñci vattuṃ na sakuṇeyyaṃ, so aññaṃsa vallabhatarassa rājamahāmattassa virajjheyya², so naṃ gahetvā supothitaṃ pothāpetvā bhūmiṃ piṭṭhiyā ghaṃsāpetvā nikkadḍhāpetvā rājānaṃ upasaṅkamitvā “asuko nāma

1. Sahodham (Syā) sakkatānulomaṃ. Sahodham (Ka)

2. Virujjheyya (Sī, Syā)

te deva janapadaṃ bhindatī”ti gaṇhāpeyya, rājā bandhanāgāre bandhāpetvā “asukena nāma kassa kiṃ avahaṭan”ti nagare bheriṃ carāpeyya, manussā āgantvā “mayhaṃ idaṃ gahitaṃ, mayhaṃ idaṃ gahitaṃ”ti viravasahassaṃ uṭṭhāpeyyuṃ, rājā bhiyyoso mattāya kuddho nānappakārena taṃ bandhanāgāre kilametvā ghātāpetvā “gacchatha naṃ susāne chaḍḍetvā saṅkhalikā āharathā”ti vadeyya. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tassa hi purisassa kenacideva kammena rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ laddhakālo viya puthujjanassāpi kenacideva puññakammena sagge nibbattakālo. Tasmīṃ janapadaṃ bhinditvā manussānaṃ santakaṃ gaṇhante kassaci kiñci vattuṃ avisahanakālo viya imasmimpi sagge nibbatte akusalassa vipaccanokāsaṃ alabhanakālo. Tassa ekadivasaṃ ekasmīṃ rājavallabhatare virajjhivā tena kuddhena naṃ pothāpetvā rañño ārocetvā bandhanāgāre bandhāpitakālo viya imassa saggato cavitvā niraye nibbattakālo. Manussānaṃ “mayhaṃ idaṃ gahitaṃ, mayhaṃ idaṃ gahitaṃ”ti viravakālo viya tasmīṃ niraye nibbatte sabbākusalakammānaṃ sannipatitvā gahaṇakālo. Susāne chaḍḍetvā saṅkhalikānaṃ āharaṇakālo viya ekekasmīṃ kamme khīṇe itarassa vipākena nirayato sīsaṃ anukkkhipitvā sakalakappaṃ nirayamhi paccanakālo. Kappaṭṭhitikakammañhi katvā ekakappaṃ nirayamhi paccanakasattā neva eko, na dve, na sataṃ, na sahassaṃ. Evaṃ paccanakasattā kira gaṇanapathaṃ vītivattā.

Atthekaccāni kalyāṇāni kammamādānāni gativipattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti—ādīsupi evaṃ yojanā veditabbā—idhekaccassa bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni gatisampattiyāṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena pāpakammena gativipattiyāṃ niraye vā asurakāye vā nibbatto, tādise ca ṭhāne kusalaṃ vipākaṃ dātuṃ na sakkoti, ekantaṃ akusalameva sakkotīti evamassa tāni kammāni gativipattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni upadhisampattiyāṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena pāpakammena upadhivipattiyāṃ paṭiṭṭhito dubbaṇṇo hoti pisācasadiso. So sacepi rājakule nibbatto,

pitu-accayena “kiṃ imassa nissirīkassa rajjenā”ti rajjaṃ na labhati,
senāpatiḡehādīsū nibbattopi senāpatiṭṭhānādīni¹ na labhati.

Imassa panatthassa vibhāvanattham̐ Dīparājavatthu kathetabbaṃ—rājā
kira putte jāte deviyā pasīditvā varaṃ adāsi. Sā varaṃ gahetvā ṭhapesi.
Kumāro sattaṭṭhavassakāle rājāṅgeṇe kukkuṭe yujjhāpesi. Eko kukkuṭo
uppatitvā kumārassa akkhīni bhindī. Kumāramātā devī puttassa
pannarasasoḷasavassakāle “rajjaṃ dhāressāmī”ti rājānaṃ upasaṅkamtivā āha
“deva tumhehi kumārassa jātakāle varo dinno, mayā so gahetvā ṭhapito,
idāni naṃ gaṇhāmī”ti. Sādhu devī gaṇhāhīti. Mayā deva tumhākaṃ santikā
kiñci aladdhaṃ nāma natthi, idāni pana mama puttassa rajjaṃ dehīti. Devī
tava putto aṅgavikalo, na sakkā tassa rajjaṃ dātunti. Tumhe mayhaṃ
ruccanakavaraṃ adātuṃ asakkontā kasmā varaṃ adatthāti. Rājā ativiya
nippīḷiyamāno “na sakkā tuyhaṃ puttassa Sakalalaṅkādiḡe rajjaṃ dātuṃ,
Nāgadīḡe pana chattaṃ ussāpetvā vasatū”ti Nāgadīpaṃ pesesi. So Dīparājā
nāma ahoṣi. Sace cakkhuvikalo nābhavissā. Tiyojanasatike²
Sakalatambapaṇṇidīḡe sabbasampattiparivāraṃ rajjaṃ alabhissā. Evaṃ
upadhivipattiṭṭhāṇāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni kālasampattiyaṃ
ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena pāpakammena kālavipattiyaṃ
durājadumanussakāle kasaṭe niroḡe appāyuke gatikoṭike nibbatto, tādiṣe ca
kāle kalyāṇakammaṃ vipākaṃ dātuṃ na sakkotīti evaṃ
kālavipattiṭṭhāṇāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni payogasampattiyaṃ
ṭhitassa vipacceyyuṃ. Ayaṃ pana payogavipattiyaṃ ṭhito pāṇaṃ hanati -pa-
sabbhaṃ dussīlyaṃ pūreti. Tathā tena saddhiṃ samajātikāni kulāni
āvāhavivāhaṃ na karonti, “itthidhutto surādhutto akkhadhutto ayaṃ
pāpapuriso”ti ārakā parivajjanti, kalyāṇakammāni vipaccituṃ na sakkonti.
Evaṃ payogavipattiṭṭhāṇāni na vipaccantīti pajānāti. Evaṃ catasso

1. Senāpatiṣeṭṭhiṭṭhānādīni (Sī, Syā)

2. Diyaḡḡhayanjanasatike (Syā)

sampattiyo āgamma vipākadāyakaṃ kalyāṇakammaṃ catūhi vipattīhi paṭibāhitattā na vipaccati.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni gativipattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena gatisampattiyaṃyeva nibbatto. Tatthassa tāni kammāni upagantvā vārena vārena vipākaṃ denti, kālena manussaloke nibbattāpenti, kālena devaloke. Evaṃ gativipattiapaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni gatisampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni upadhivipattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena upadhisampattiyaṃyeva paṭiṭṭhito abhirūpo dassanīyo pāsādiko brahmavacchasadiso. Tassa upadhisampattiyaṃ ṭhitattā kalyāṇakammāni vipākaṃ denti. Sace rājakule nibbattati, aññesu jeṭṭhakabhātikesu santesupi “etassa attabhāvo samiddho, etassa chatte ussāpīte lokassa phāsu bhavissatī”ti tameva rajje abhisīcanti. Uparājagehādīsu nibbatto pitu-accayena oparajjaṃ senāpatiṭṭhānaṃ bhaṇḍāgārikaṭṭhānaṃ seṭṭhiṭṭhānaṃ labhati. Evaṃ upadhivipattiapaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni upadhisampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni kālavipattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena kālasampattiyaṃ nibbatto surājasumanussakāle, tādīsāya kālasamiddhiyā nibbattassa kalyāṇakammaṃ vipākaṃ deti.

Tatridaṃ **Mahāsoṇattherassa vatthu** kathetabbaṃ—brāhmaṇatissabhaye kira Cittalapabbate dvādasa bhikkhusahassāni paṭivasanti, tathā Tissamahāvihāre. Dvīsipi vihāresu tiṇṇaṃ vassānaṃ vaṭṭaṃ¹ ekarattameva mahāmūsikāyo khāditvā thusamattameva ṭhapesuṃ. Cittalapabbate bhikkhusaṃgho “Tissamahāvihāre vaṭṭaṃ vattissati, tattha gantvā vasissāmā”ti vihārato nikkhami. Tissamahāvihārepi bhikkhusaṃgho “Cittalapabbate vaṭṭaṃ vattissati, tattha gantvā vasissāmā”ti vihārato nikkhami.

Ubhatopi ekissā gambhīrakandarāya tīre samāgatā pucchitvā vaṭṭassa khīṇabhāvaṃ ñatvā “tattha gantvā kiṃ karissāmā”ti catuvīsati bhikkhusahassāni gambhīrakandaravanāṃ pavisitvā nisinnanīhāreneva anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyimsu. Pacchā bhaye vūpasante bhikkhusaṃgho Sakkaṃ devarājānaṃ gahetvā dhātuyo saṃharitvā cetiyaṃ akāsi.

Brāhmaṇatissacoropi janapadaṃ viddhaṃsesi. Saṃgho sannipatitvā mantetvā “coraṃ paṭibāhatū”ti Sakkasantikaṃ aṭṭha there pesesi. Sakko devarāja “mayā bhante uppanno coro na sakkā paṭibāhituṃ, saṃgho parasamuddaṃ gacchatu, ahaṃ samuddārakkaṃ karissāmī”ti. Saṃgho sabbadisāhi Nāgadīpaṃ gantvā jambukolapaṭṭane tibhūmikaṃ mahā-
uḷumpaṃ bandhāpesi. Ekā bhūmikaṃ udaye osīdi, ekissā bhikkhusaṃgho nisinno, ekissā pattacīvarāni ṭhāpayimsu. Saṃyutta bhāṇakacūlasīvattthero Isidattatthero Mahāsaṃvattatthero tayo therā tāsāṃ parisānaṃ pāmokkhā. Tesu dve therā Mahāsaṃvattattheraṃ āhaṃsu “āvuso Mahāsaṃvatta abhiruha mahā-
uḷumpan”ti. Tumhe pana bhanteti. Āvuso udaye maraṇampi thale maraṇampi ekameva, na mayaṃ gamissāma, taṃ nissāya pana anāgate sāsanaṃ pavenī ṭhassati, gaccha tvaṃ āvusoti. “Nāhaṃ bhante tumhesu agacchantesu gamissāmī”ti yāvattatthi kathetvāpi therā āropetuṃ asakkontā nivattimsu.

Atha Cūlasīvattthero Isidattattheraṃ āha “āvuso Isidatta anāgate Mahāsaṃvattattheraṃ nissāya sāsanaṃ pavenī ṭhassati, mā kho naṃ hatthato vissajjehī”ti. Tumhe pana bhanteti. “Ahaṃ mahācetiyaṃ vandissāmī”ti dve there anusāsivā anupubbena cārikaṃ caranto mahāvihāraṃ sampāpuṇi. Tasmīṃ samaye mahāvihāro suñño, cetiyaṅgaṇe eraṇḍā jātā, cetiyaṃ gacchehi parivāritaṃ, sevālena pariyaṇaddhaṃ. Thero Dharmānakabuddhaṃ nipaccākāraṃ dassento viya mahācetiyaṃ vanditvā pacchimadisāya sālāṃ pavisitvā olovento “evarūpassa nāma lābhaggaṃ yaggappattassa sarīradhātucetiyaṭṭhānaṃ¹ anāthaṃ jātan”ti cintayamāno nisīdi.

1. Sarīradhātucetiyaṭṭhānaṃ (Sī)

Atha avidūre rukkhe adhivatthā devatā addhikamanussarūpena taṇḍulanāliṇca guḷapiṇḍaṇca ādāya therassa santikaṃ gantvā kattha gacchatha bhanteti. Ahaṃ dakkhiṇadisāṃ upāsakāti. Ahampi tattheva gantukāmo, saha gacchāma bhanteti. Ahaṃ dubbalo tava gatiyā gantuṃ na sakkhissāmi, tvaṃ purato gaccha upāsakāti. “Ahampi tumhākaṃ gatiyā gamissāmī”ti therassa pattacīvaraṃ aggahesi. Tissavāpi Pāḷiṃ āruḷhakāle ca pattāṃ āharāpetvā pānakaṃ katvā adāsi. Therassa pītamatteyeva balamattā saṇṭhāti. Devatā pathaviṃ saṅkhipitvā veṇunadīsantike ekaṃ chaḍḍitavihāraṃ patvā therassa vasanaṭṭhānaṃ paṭijaggitvā adāsi.

Punadivase therena mukhe dhovitamatte yāguṃ pacitvā adāsi, yāguṃ pītassa bhattaṃ pacitvā upanāmesi. Thero “tuyhaṃ ṭhapehi upāsakā”ti pattāṃ hatthena pidahi. “Ahaṃ na dūraṃ gamissāmī”ti devatā therassa patte bhattaṃ pakkhipitvā katabhattakicce there pattacīvaramādāya maggaṃ paṭipannā pathaviṃ saṅkhipitvā jajjaranadīsantikaṃ netvā “bhante etaṃ paṇṇakhādakamanussānaṃ vasanaṭṭhānaṃ, dhūmo paññāyati, ahaṃ purato gamissāmī”ti therāṃ vanditvā attano bhavanaṃ agamāsi. Thero sabbampi bhayakālaṃ paṇṇakhādakamanusse nissāya vasi.

Isidattattheropi anupubbena cārikaṃ caranto Aḷajanapadaṃ sampāpuṇi. Tattha manussā nātipakkāni madhukaphalāni bhinditvā aṭṭhiṃ ādāya tacāṃ chaḍḍetvā agamaṃsu. Thero “āvuso Mahāsoṇa bhikkhāhāro paññāyati”ti vatvā pattacīvaraṃ āharāpetvā cīvaraṃ pārūpitvā pattāṃ nīharitvā aṭṭhāsi. Taruṇadārakā therāṃ ṭhitaṃ disvā “iminā koci attho bhavissati”ti vālukaṃ puñjitvā madhukaphalattacāṃ patte pakkhipitvā adaṃsu. Thero paribhuñjiṃsu. Sattāhamattaṃ soyeva āhāro ahosi.

Anupubbena coriyassaraṃ sampāpuṇiṃsu. Manussā kumudāni gahetvā kumudanāle chaḍḍetvā agamaṃsu. Thero “āvuso Mahāsoṇa bhikkhāhāro paññāyati”ti vatvā pattacīvaraṃ āharāpetvā cīvaraṃ pārūpitvā pattāṃ nīharitvā aṭṭhāsi. Gāmadārakā kumudanāle sodhetvā patte pakkhipitvā adaṃsu. Thero patibhuñjiṃsu. Sattāhamattaṃ sova āhāro ahosi.

Anupubbena carantā paṇṇakhādakamanussānaṃ vasanaṭṭhāne ekaṃ gāmadvāraṃ sampāpuṇṇesu. Tattha ekissā dārikāya mātāpitaro araṇṇaṃ gacchantā “sace koci ayyo āgacchati, katthaci gantuṃ mā adāsi, ayyassa vasanaṭṭhānaṃ ācikkheyyāsi amma”ti āhaṃsu. Sā there disvā pattāṃ gahetvā nisīdāpesi. Gehe dhañṇajāti nāma natthi. Vāsiṃ pana gahetvā guṇṇajacocarukkhattacaṃ guṇṇalatāpattehi saddhiṃ ekato koṭṭetvā tayo piṇḍe katvā ekaṃ Isidattattherassa, ekaṃ Mahāsoṇattherassa patte ṭhapetvā “atirekapiṇḍaṃ Isidattattherassa patte ṭhapessāmi”ti hatthaṃ pasāresi, hattho parivattitvā Mahāsoṇattherassa patte paṭiṭṭhāpesi. Isidattatthero “brāhmaṇatissabhaye guṇṇajacocapiṇḍe vipākadāyakakammaṃ desakālasampadāya kīvapamaṇaṃ vipākaṃ dassatī”ti āha. Te taṃ paribhuñjitvā vasanaṭṭhānaṃ agamaṃsu. Sāpi araṇṇato āgatānaṃ mātāpitūnaṃ ācikkhi “dve therā āgatā, tesāṃ me vasanaṭṭhānaṃ ācikkhitaṃ”ti. Te ubhopi therānaṃ santikaṃ gantvā vanditvā “bhante yaṃ mayāṃ labhāma, tena tumhe paṭijaggissāma, idheva vasathā”ti paṭiñṇaṃ gaṇhiṃsu. Therāpi sabbabhayakālaṃ te upanissāya vasiṃsu.

Brāhmaṇatissacore mate pitumahārājā chattaṃ ussāpesi. “Bhayaṃ vūpasantaṃ, janapado sampuṇṇo”ti sutvā parasamuddato bhikkhusaṃgho nāvāya mahātittappaṭṭane oruyha “Mahāsoṇatthero kahaṃ vasatī”ti pucchitvā therassa santikaṃ agamāsi. Thero pañcabhikkhusataparivāro Kālakagāme Maṇḍalārāmaṇavihāraṃ sampāpuṇṇi. Tasmiṃ samaye Kālakagāme sattamattāni kulasatāni paṭivasanti. Rattibhāge devatā āhiṇḍitvā “Mahāsoṇatthero pañcabhikkhusataparivāro Maṇḍalārāmaṇavihāraṃ patto, ekeko navahatthasāṭakena saddhiṃ ekekakahāpaṇagghanakaṃ piṇḍapātāṃ detū”ti manusse avocuṃ. Punadivase ca therā Kālakagāmaṃ piṇḍāya pavasiṃsu. Manussā nisīdāpetvā yāguṃ adaṃsu. Maṇḍalārāmaṇavāsī Tissabhūtittthero saṃghatthero hutvā nisīdi. Eko mahā-upāsako taṃ vanditvā “bhante Mahāsoṇatthero nāma kataro”ti pucchi. Tena samayena thero navako¹ hoti pariyante nisinno. Thero hatthaṃ pasāretvā “Mahāsoṇo

1. Navakataro (Syā)

nāma esa upāsakā”ti āha. Upāsako taṃ vanditvā pattam gāṇhāti. Thero na deti. Tissabhūtitthero “āvuso Soṇa yathā tvaṃ na jānāsi, mayampi evameva na jānāma, puññavantānaṃ devatā paripācenti, pattam dehi¹ sabrahmacārīnaṃ saṅgahaṃ karohi”ti āha. Thero pattam adāsi. Mahā-upāsako pattam ādāya gantvā kahāpaṇagghanakassa piṇḍapātassa pūretvā navahatthasāṭakaṃ ādhāraṃ katvā āharitvā therassa hatthe ṭhapesi, aparopi upāsako therassāti satta sāṭakasatāni satta ca piṇḍapātasatāni therasseva adamsu.

Thero bhikkhusaṃghassa saṃvibhāgaṃ katvā anupubbena mahāvihāraṃ pāpuṇitvā mukhaṃ dhovitvā mahābodhiṃ vanditvā mahācetiyaṃ vanditvā thūpārāme ṭhito cīvaraṃ pārupitvā bhikkhusaṃghaparivāro dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisitvā dvārato yāva vaḷaṇṇanakasālā etasmim antare saṭṭhikahāpaṇagghanakaṃ piṇḍapātaṃ labhi. Tato paṭṭhāya pana sakkārassa pamāṇaṃ natthi. Evaṃ kālavipattiyaṃ madhukaphalattacopi kumudanālipi dullabhā jātā, kālasampattiyaṃ evarūpo mahālābho udapādi.

Vattabbakanigrodhattherassāpi sāmaṇerakāle brāhmaṇatissabhayaṃ udapādi, sāmaṇero ca upajjhāyo cassa parasamuddaṃ nāgamiṃsu, “paṇṇakhādakamanusse upanissāya vasissāmā”ti paccantābhimukhā ahesuṃ. Sāmaṇero sattāhamattaṃ anāhāro hutvā ekasmim gāmaṭṭhāne tālarukkhe tālapakkaṃ disvā upajjhāyaṃ āha “bhante thokaṃ āgametha, tālapakkaṃ pātessāmī”ti. Dubbalosi tvaṃ sāmaṇera, mā abhiruhīti. “Abhiruhissāmi bhante”ti khuddakavāsīm gahetvā tālaṃ āruyha tālapaṇḍaṃ chinditum ārabhi, vāsiphalaṃ nikkhamitvā bhūmiyaṃ pati.

Thero cintesi “ayaṃ kilamantova rukkhaṃ āruḷho, kiṃ nu kho idāni karissatī”ti. Sāmaṇero tālapaṇṇaṃ phāletvā phāletvā vāsidaṇḍake bandhitvā ghaṭento ghaṭento bhūmiyaṃ pādetvā “bhante sādhu vatassa, sace vāsiphalaṃ ettha paveseyyāthā”ti āha. Thero “upāyasampanno sāmaṇero”ti vāsiphalaṃ pavesetvā adāsi. So vāsīm ukkhipitvā tālaphalāni pātesi. Thero vāsīm pātāpetvā

1. Muṇca (Sī, Syā)

pavaṭṭitvā gataṃ tālaphalaṃ bhinditvā¹ sāmaṇeraṃ otiṇṇakāle āha “sāmaṇera tvaṃ dubbalo, idaṃ tāva khādāhi”ti. “Nāhaṃ bhante tumhehi akhādite khādissāmī”ti vāsiṃ gahetvā tālaphalāni bhinditvā pattaṃ nīharitvā tālamiñjaṃ pakkhipitvā therassa datvā sayāṃ khādi. Yāva tālaphalāni ahesuṃ, tāva tattheva vasitvā phalesu khīṇesu anupubbena paṇṇakhādakamanussānaṃ vasanaṭṭhāne ekaṃ chaḍḍitavihāraṃ pavisiṃsu. Sāmaṇero therassa vasanaṭṭhānaṃ paṭijaggi. Thero sāmaṇerassa ovādaṃ datvā vihāraṃ pāvīsi. Sāmaṇero “anāyatane naṭṭhānaṃ attabhāvānaṃ pamāṇaṃ natthi, Buddhānaṃ upaṭṭhānaṃ karissāmī”ti cetiyaṅgaṇaṃ gantvā appaharitaṃ karoti, sattāhamattaṃ nirāhāratāya pavedhamāno patitvā nipannakova tiṇāni uddharati. Ekacce ca manussā araṇṇe carantā madhuṃ labhitvā dārūni ceva sākapaṇṇaṇca gahetvā tiṇacalanasaññāya “migo nu kho eso”ti sāmaṇerassa santikaṃ gantvā “kiṃ karosi sāmaṇerā”ti āhaṃsu. Tiṇagaṇṭhiṃ gaṇhāmi upāsakāti. Aññopi koci atthi bhanteti. Āma upāsakā upajjhāyo me antogabbheti. “Mahātherassa datvā khādeyyāsi bhante”ti sāmaṇerassa madhuṃ datvā attano vasanaṭṭhānaṃ ācikkhitvā “mayāṃ sākhabhaṅgaṃ karontā gamissāma, etāya saññāya therāṃ gahetvā āgaccheyyāsi ayyā”ti vatvā agamaṃsu.

Sāmaṇero madhuṃ gahetvā therassa santikaṃ gantvā bahi ṭhatvā “vandāmi bhante”ti āha. Thero “sāmaṇero jighacchāya anudayhamāno āgato bhavissatī”ti tuṇhī ahosi. So punapi “vandāmi bhante”ti āha. Kasmā sāmaṇera dubbalabhikkhūnaṃ sukhena nipajjitum na desīti. Dvāraṃ vivaritum sārappaṃ bhanteti. Thero uṭṭhahitvā dvāraṃ vivaritvā “kiṃ te sāmaṇera laddhaṃ”ti āha. Manussehi madhu dinnaṃ, khādītum sārappaṃ bhanteti. Sāmaṇera evameva khādītum kilamissāma, pānakaṃ katvā pivissāmāti. Sāmaṇero pānakaṃ katvā adāsi. Atha naṃ thero “manussānaṃ vasanaṭṭhānaṃ pucchasi sāmaṇerā”ti āha. Sayameva ācikkhiṃsu bhanteti. “Sāmaṇera pātova gacchantā kilamissāma, ajjeva gamissāmā”ti

1. Chinditvā (Sī, Syā)

pattacīvaram gahāpetvā nikkhami. Te gantvā manussānam vasanaṭṭhānassa avidūre nipajjimsu.

Sāmaṇero rattibhāge cintesi “mayā pabbajitakālato paṭṭhāya gāmante aruṇam na uṭṭhāpitapubban”ti, so pattam gahetvā aruṇam uṭṭhapetum araṇṇam agamāsi. Mahāthero sāmaṇeram nipannaṭṭhāne apassanto “manussakhādakehi gahito bhavissatī”ti cintesi. Sāmaṇero araṇṇe aruṇam uṭṭhāpetvā pattena udakaṇca dantakaṭṭhaṇca gahetvā āgami. Sāmaṇera kuhiṃ gatosi, mahallakabhikkhūnam te vitakko uppādito, daṇḍakammaṃ āharāti. Āharissāmi bhanteti. Thero mukham dhovitvā cīvaram pārupi. Ubhopi manussānam vasanaṭṭhānam agamaṃsu. Manussāpi attano paribhogam kandaṃkūḍaḥḥaṇṇam adamsu. Theropi paribhuñjitvā vihāram agamāsi. Sāmaṇero udakam āharitvā “pāde dhovāmi bhante”ti āha. Sāmaṇera tvaṃ rattim kuhiṃ gato, amhākam vitakkaṃ uppādesīti. Bhante gāmante me aruṇam na uṭṭhāpitapubban, aruṇuṭṭhāpanatthāya araṇṇam agacchinti. “Sāmaṇera na tuyham daṇḍakammaṃ anucchavikaṃ, amhākameva anucchavikaṃ”ti vatvā thero tasminyeva ṭhāne vasi, sāmaṇerassa ca saṇṇam adāsi “mayam tāva mahallakā, ‘idam nāma bhavissatī’ti na sakkā jānitum, tuvaṃ attānam rakkheyyāsī”ti. Thero kira anāgāmī, tam aparabhāge manussakhādakā khādiṃsu. Sāmaṇero attānam rakkhitvā bhaye vūpasante yathārūpe ṭhāne upajjham gāhetvā upasampanno hutvā Buddhavacanam uggahetvā tipitakadharo hutvā Vattabbakanigrodhatthero nāma jāto.

Pitumahārājā rajjam paṭipajji. Parasamuddā āgatāgatā bhikkhū “kaḥam Vattabbakanigrodhatthero, kaḥam Vattabbakanigrodhatthero”ti pucchitvā tassa santikaṃ agamaṃsu. Mahābhikkhusaṃgho theram parivāresi. So mahābhikkhusaṃghaparivuto anupubbena mahāvihāram patvā mahābodhiṃ mahācetiyaṃ thūpārāmaṇca vanditvā nagaram pāvīsi. Yāva dakkhiṇadvārā gacchantasseva navasu ṭhānesu ticīvaram uppajji, antonagaram pavitṭhakālato paṭṭhāya mahāsakkāro uppajji. Iti kālavipattiyaṃ tālaphalakandaṃkūḍaḥḥaṇṇampi dullabham jātam, kālasampattiyaṃ evarūpo mahālābho uppannoti evam

kālavipattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni kālasampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti, tāni payogavipattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena sammāpayoge paṭiṭṭhito tīpi sucaritāni pūreti, pañcasīlaṃ dasasīlaṃ rakkhati. Kālasampattiyaṃ nibbattassa rājāno sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā rājakaññāyo etassa anucchavikāti pesenti, yānavāhanamaṇisuvanṇarajatādibhedam taṃ taṃ paṇṇākāraṃ etassa anucchavikanti pesenti.

Pabbajjūpagatopi mahāyaso hoti mahānubhāvo. Tatridaṃ vatthu— Kūṭakaṇṇarājā kira Girigāmaṇṇavāsikaṃ Cūlasudhammattheraṃ mamāyati, so uppalavāpiyaṃ vasamāno therāṃ pakkosāpesi. Thero āgantvā Mālārāmaṇihāre vasati. Rājā therassa mātaraṃ pucchi “kiṃ thero piyāyati”ti. Kandaṃ mahārājāti. Rājā kandaṃ gāhāpetvā vihāraṃ gantvā therassa dadamāno mukhaṃ ulloketuṃ nāsakkhi, so nikkhamitvā ca bahipariveṇe devīṃ pucchi “kīdiso thero”ti. Tvaṃ puriso hutvā ulloketuṃ na sakkosi, ahaṃ kathaṃ sakkhissāmi, nāhaṃ jānāmi kīdisoti. Rājā “mama raṭṭhe balikāragahapatiputtaṃ ulloketuṃ na visahāmi, mahantaṃ vata bho Buddhasāsaṇaṃ nāma”ti apphoṭesi. Tipiṭakacūlanāgattherampi mamāyati, tassa aṅguliyaṃ ekā piḷakā uṭṭhahi. Rājā “theraṃ passissāmī”ti vihāraṃ gantvā balavapemena aṅguliṃ mukhena gaṇhi, antomukheyeva piḷakā bhinnā, pubbalohitaṃ anuṭṭhubhitvā there sinehena amataṃ viya ajjhohari. Soyeva thero aparabhāge maraṇamañce nipajji. Rājā gantvā asucikapallakaṃ sīse ṭhapetvā “dhammasakaṭassa akkho bhijjati”ti paridevamāno vicari. Pathavissarassa asucikapallakaṃ sīsena ukkhipitvā vicaraṇaṃ nāma kassa gatamaggo, sammāpayogassa gatamaggoti evaṃ payogavipattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni payogasampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti. Evaṃ catūhi vipattīhi paṭibāhitaṃ kalyāṇakammaṃ vipākaṃ adatvā catasso sampattiyo āgamma deti.

Tatridaṃ bhūtamattaṃ katvā opammaṃ—eko kira mahārājā ekassa amaccassa appamattena kujjhivā taṃ bandhanāgāre bandhāpesi, tassa ñātakā

rañño kuddhabhāvaṃ ña tvā kiñci avatvā caṇḍakodhe vigate rājānaṃ tassa niraparādhabhāvaṃ jānāpesuṃ. Rājā muñcivā tassa thānantaraṃ paṭipākatikaṃ akāsi. Athassa tato tato āgacchantānaṃ paṇṇākārānaṃ pamāṇaṃ nāhosi. Manussā sampaṭicchitūṃ nāsakkhimsu. Tattha rañño appamattakena kujjhivā tassa bandhanāgāre bandhāpitakālo viya puthujjanassa niraye nibbattakālo, athassa ñātakehi rājānaṃ saññāpetvā thānantarassa paṭipākatikakaraṇakālo viya tassa sagge nibbattakālo, paṇṇākāraṃ sampaṭicchitūṃ asamatthakālo viya catasso sampattiyo āgamma kalyāṇakammānaṃ devalokato manussalokaṃ, manussalokato devalokanti evaṃ sukhaṭṭhānato sukhaṭṭhānameva netvā kappasatasahassampi sukhavipākaṃ datvā nibbānasampāpanaṃ veditabbaṃ.

Evaṃ tāva Pāḷivaseneva dutiyaṃ balaṃ dīpetvā puna “ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko”ti iminā paṭisambhidānāyena¹ dīpetabbaṃ. Tattha **ahosi kammanti** atīte āyūhitaṃ kammaṃ atīteyeva ahosi. Yena pana atīte vipāko dinno, taṃ sandhāya **ahosi kammavipākoti** vuttaṃ. Diṭṭhadhammavedanīyādisu pana bahūsupi āyūhitesu ekaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ vipākaṃ deti, sesāni avipākāni. Ekaṃ upapajjavedanīyaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhati, sesāni avipākāni. Ekenānantariyena niraye upapajjati, sesāni avipākāni. Aṭṭhasu samāpattīsu ekāya brahmaloke nibbattati, sesā avipākā. Idaṃ sandhāya **nāhosi kammavipākoti** vuttaṃ. Yo pana bahumpi kusalākusalaṃ kammaṃ katvā kalyāṇamittaṃ nissāya arahattaṃ pāpuṇāti, etassa kammavipāko nāhosi nāma. Yaṃ atīte āyūhitaṃ etarahi vipākaṃ deti, taṃ **ahosi kammaṃ atthi kammavipāko** nāma. Yaṃ purimanayeneva avipākataṃ āpajjati, taṃ **ahosi kammaṃ natthi kammavipāko** nāma. Yaṃ atīte āyūhitaṃ anāgate vipākaṃ dassati, taṃ **ahosi kammaṃ bhavissati kammavipāko** nāma. Yaṃ purimanayeneva avipākataṃ āpajjissati, taṃ **ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipāko** nāma.

1. Khu 9. 271 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Yaṃ etarahi āyūhitam etaraheva vipākam deti, tam **atthi kammaṃ atthi kammavipāko** nāma. Yaṃ purimanayeneva avipākatam āpajjati, tam **atthi kammaṃ natthi kammavipāko** nāma. Yaṃ etarahi āyūhitam anāgate vipākam dassati, tam **atthi kammaṃ bhavissati kammavipāko** nāma. Yaṃ purimanayeneva avipākatam āpajjissati, tam **atthi kammaṃ na bhavissati kammavipāko** nāma.

Yaṃ sayampi anāgataṃ, vipākopissa anāgato, tam **bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipāko** nāma. Yaṃ sayam bhavissati, purimanayeneva avipākatam āpajjissati, tam **bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipāko** nāma.

Idaṃ Tathāgatassāti idaṃ sabbehipi etehi ākārehi Tathāgatassa kammantaravipākantarajānanañāṇaṃ akampiyaṭṭhena dutiyaṃ balaṃ veditabbanti.

Dutiyaḥalaniddesavaṇṇanā.

Tatiyaḥalaniddesa

811. Tatiyaḥalaniddese **maggoti vā paṭipadāti vā** kammassevetam nāmaṃ. **Nirayagāminī**ti-ādisu nirassādaṭṭhena nirati-atthena ca **nirayo**. Uddham anugantvā tiriyaṃ aṇcitāti tiracchanā, tiracchānāyevea **tiracchānayoni**. Petatāya petti, ito pecca gatabhāvenāti attho. Pettieva **pettivisayo**. Manassa ussannatāya manussā, manussāva **manussaloko**. Dibbanti pañcahi kāmaguṇehi adhimattāya vā ṭhānasampattiyaṭṭhi devā, devāva **devaloko**. Vānaṃ vuccati taṇhā, tam ettha¹ natthīti **nibbānaṃ**. Nirayaṃ gacchatīti **nirayagāminī**. Idaṃ maggaṃ sandhāya vuttam. Paṭipadā pana nirayagāminī nāma hoti. Sesapadesupi eseva nayo. Imaṃ sabbampi paṭipadam Tathāgato pajānāti.

1. Tattha (Sī, Syā)

Kathaṃ? Sakalagāmaṃvāsikesupi hi ekato ekaṃ sūkaraṃ vā migaraṃ vā jīvitaṃ voropentesu sabbesampi cetanā parassa jīvitindriyārammaṇāva hoti, taṃ pana kammaṃ tesam āyūhanakkhaṇeṇeva nānā hoti. Tesu hi eko ādarena chandajāto karoti, eko “ehi tvampi karohi”ti parehi nippīlitattā karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhiyamāno vicarati. Tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayoniyam, eko pettivisaye. Taṃ Tathāgato āyūhanakkhaṇeṇeva “iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayoniyam, esa pettivisaye”ti pajānāti. Niraye nibbattamānampi “esa aṭṭhasu mahānirayesu nibbattissati, esa soḷasasu Ussadanirayesu nibbattissati”ti pajānāti. Tiracchānayoniyam nibbattamānampi “esa apāḍako bhavissati, esa dvipāḍako, esa catuppāḍako, esa bahuppāḍako”ti pajānāti. Pettivisaye nibbattamānampi “esa nijjhāmataṇhiko bhavissati, esa khuppiṇāsiko, esa paradattūpajīvī”ti pajānāti. Tesu ca kammesu “idaṃ kammaṃ paṭisandhim ākaḍḍhitum na sakkhissati, dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṃ bhavissati”ti pajānāti.

Tathā sakalagāmaṃvāsikesu ekato piṇḍapātaṃ dadamānesu sabbesampi cetanā piṇḍapātārammaṇāva hoti. Taṃ pana kammaṃ tesam āyūhanakkhaṇeṇeva purimanayena nānā hoti. Tesu keci devaloke nibbattissanti, keci manussaloke. Taṃ Tathāgato āyūhanakkhaṇeṇeva “iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke”ti pajānāti. Devaloke nibbattamānampi “esa Paranimmitavasavattīsu nibbattissati, esa Nimmānarattīsu, esa Tusitesu, esa Yāmesu, esa Tāvattīmesu, esa Cātumahārājikesu, esa bhummadevesu, esa pana jeṭṭhakadevarājā hutvā nibbattissati, esa etassa dutiyam vā tatiyam vā ṭhānantaram karonto paricārako hutvā nibbattissati”ti pajānāti. Manussesu nibbattamānampi “esa khattiyakule nibbattissati, esa brāhmaṇakule, esa vessakule, esa suddakule, esa pana manussesu rājā hutvā nibbattissati, esa etassa dutiyam vā tatiyam vā ṭhānantaram karonto paricārako hutvā nibbattissati”ti

pajānāti. Tesu ca kammesu “idaṃ kammaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ na sakkhissati, dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṃ bhavissatī”ti pajānāti.

Tathā vipassanaṃ paṭṭhapentesuyeva “yena nīhārena vipassanā āraddhā, esa arahattaṃ pāpuṇissati, esa arahattaṃ pattuṃ na sakkhissati, esa anāgāmīyeva bhavissati, esa sakadāgāmīyeva, esa sotāpannoyeva, esa pana maggaṃ vā phalaṃ vā sacchikātuṃ na sakkhissati, lakkhaṇārammaṇāya vipassanāyameva ṭhassati, esa paccayapariggaheyeva, esa nāmarūpapariggaheyeva, esa arūpapariggaheyeva, esa rūpapariggaheyeva ṭhassati, esa mahābhūtamattameva vavatthāpessati, esa kiñci sallakkhetuṃ na sakkhissatī”ti pajānāti.

Kasiṇaparikammaṃ karontesupi “etassa parikammamattameva bhavissati, nimittaṃ uppādetuṃ na sakkhissati, esa pana nimittaṃ uppādetuṃ sakkhissati, appanaṃ pāpetuṃ na sakkhissati. Esa appanaṃ pāpetvā jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhissatī”ti pajānātīti.

Tatīyabalaniddesavaṇṇanā.

Catutthabalaniddesa

812. Catutthabalaniddese **khandhanānattanti** “ayaṃ rūpakkhandho nāma -pa- ayaṃ viññāṇakkhandho nāmā”ti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ pajānāti. Tesupi “ekavidhena rūpakkhandho -pa- ekādasavidhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho -pa- bahuvidhena vedanākkhandho. Ekavidhena saññākkhandho -pa-. Ekavidhena saṅkhārakkhandho -pa-. Ekavidhena viññāṇakkhandho -pa- bahuvidhena viññāṇakkhandho”ti evaṃ ekekassa khandhassa nānattaṃ pajānāti.

Āyatananānattanti “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma -pa- idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanaṃ kāmāvacarā, dve catubhūmakā”ti evaṃ āyatananānattaṃ pajānāti. **Dhātunānattanti** “ayaṃ cakkhudhātu nāma -pa- ayaṃ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmakā”ti evaṃ dhātunānattaṃ pajānāti.

Puna **anekadhātunānādhātulokanānattanti** idaṃ na kevaṃ
 upādinnaḥkaṣaṅkhāralokasseva nānattaṃ Tathāgato pajānāti,
 anupādinnaḥkaṣaṅkhāraloka-ssāpi nānattaṃ Tathāgato pajānātiyevāti
 dassetuṃ gahitaṃ. Paccekabuddhā hi dve ca aggasāvaka
 upādinnaḥkaṣaṅkhāralokassāpi nānattaṃ ekadesatova jānanti, no nippadesato.
 Anupādinnaḥkalokassa pana nānattaṃ na jānanti. Sabbaññubuddho pana
 “imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa nāma rukkhassa khandho seto hoti,
 imassa kāḷako, imassa maṭṭho, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco. Imāya
 nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena
 evarūpaṃ nāma hoti. Imāya pana dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa
 pupphaṃ nīlakaṃ hoti, pītakaṃ lohitaḥkaṃ odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ
 hoti. Imāya nāma dhātuyā ussannāya phalaṃ khuddakaṃ hoti, mahantaṃ
 dīghaṃ rassaṃ vaṭṭaṃ susaṇṭhānaṃ dussaṇṭhānaṃ maṭṭhaṃ pharusaṃ
 sugandhaṃ duggandhaṃ madhuraṃ tittakaṃ ambilaṃ kaṭukaṃ kasāvaṃ
 hoti. Imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa kaṇṭako tikhiṇo hoti,
 atikhiṇo ujuko kuṭilo tambo kāḷako nīlo odāto hoti”ti evaṃ
 anupādinnaḥkaṣaṅkhāralokassa nānattaṃ pajānāti. Sabbaññubuddhānaṃyeva
 hi etaṃ balaṃ, na aññesanti.

Catutthabalaniddesavaṇṇanā.

Pañcamabalaniddesa

813. Pañcamabalaniddese **hīnādhimuttikā**ti hīnajjhāsayā.

Pañitādhimuttikāti kalyāṇajjhāsayā. **Sevanti**ti nissayanti allīyanti. **Bhajanti**ti
 upasaṅkamanti. **Payirupāsanti**ti punappunaṃ upasaṅkamanti. Sace hi
 ācariyupajjhāyā na sīlavanto honti, saddhivihārikā sīlavanto honti, te attano
 ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attanā sadise sārubbabhikkhūyeva
 upasaṅkamanti. Sace ācariyupajjhāyā sārubbabhikkhū, itare asārubbā, tepi
 na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attanā sadise hīnādhimuttike eva
 upasaṅkamanti.

Evam upasaṅkamanam pana na kevalam etaraheva, atītānāgatepīti dassetum **atītampi addhānanti**-ādimāha. Tam uttānatthameva. Idam pana dussīlānam dussīlasevanameva, sīlavantānam sīlavantasevanameva, duppaññānam duppaññasevanameva, paññavantānam paññavantasevanameva ko niyāmetīti? Ajjhāsayadhātu niyāmeti. Sambahulā kira bhikkhū ekaṃ gāmaṃ gaṇabhikkhācāraṃ caranti. Manussā bahubhattam āharitvā pattāni pūretvā “tumhākaṃ yathāsabhāgena paribhuñjathā”ti datvā uyyojesum. Bhikkhūpi āhamsu “āvuso manussā dhātusamnyuttakamme payojentī”ti. Tipiṭakacūḷābhayaṭṭheropi Nāgadīpe cetiyam vandanāya pañcahi bhikkhusatehi saddhim gacchanto ekasmiṃ gāme manussehi nimantito. Tharena ca saddhim eko asāruppabhikkhu atthi, dhuravihārepi eko asāruppabhikkhu atthi. Dvīsu bhikkhusaṃghesu gāmaṃ osarantesu te ubhopi janā kiñcāpi āgantukena nevāsiko, nevāsikena vā āgantuko na diṭṭhapubbo, evam santepi ekato hutvā hasitvā hasitvā kathayamānā ekamantaṃ aṭṭhamsu. Thero disvā “Sammāsambuddhena jānitvā dhātusamnyuttam kathitaṃ”ti āha.

Evam ajjhāsayadhātu niyāmetīti vatvā dhātusamnyuttana¹ ayamevattho dīpetabbo. Gijjhakūṭapabbatasmiñhi gilānaseyyāya nipanno Bhagavā ārakkhaṇatthāya parivāretvā vasantesu Sāriputtamoggalānādīsu ekamekaṃ attano attano parisāya saddhim caṅkamantaṃ oloketvā bhikkhū āmantesi “passatha no tumhe bhikkhave Sāriputtam sambahulehi bhikkhūhi saddhim caṅkamantanti. Evam bhanteti. Sabbe kho ete bhikkhave bhikkhū mahāpaññā”ti¹ vitthāretabbanti.

Pañcamabalaniddesavaṇṇanā.

Chatṭhabalaniddesa

814. Chatṭhabalaniddese **āsanti** yattha sattā āsanti nivasanti, tam tesam nivāsattāhānam diṭṭhigataṃ vā yathābhūtaṃ ñāṇam vā. **Anusanti**

1. Sam 1. 369 piṭṭhe.

appahīnānusayitaṃ kilesaṃ. **Caritanti** kāyādihi abhisankhataṃ kusalākusalaṃ. **Adhimuttanti** ajjhāsayaṃ. **Apparajakkheti**-ādīsu paññāmaye akkhiṃhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesanti **apparajakkhā**. Tasseva mahantatāya **mahārajakkhā**. Ubhayenāpi mandakilese mahākilese ca satte dasseti. Yesaṃ saddhādīni indriyāni tikkhāni, te **tikkhindriyā**. Yesaṃ tāni mudūni, te **mudindriyā**. Yesaṃ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te **svākārā**. Viparītā **dvākārā**. Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te **suviññāpayā**. Viparītā **duviññāpayā**. Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā, te **bhabbā**. Viparītā **abhabbā**.

815. Evaṃ chaṭṭhabalassa mātikaṃ ṭhapetvā idāni yathāpaṭipāṭiyā bhājento **katamo ca sattānaṃ āsayoti**-ādimāha. Tattha **sassato lokoti**-ādīnaṃ attho heṭṭhā Nikkhepaṇḍavaṇṇanāyaṃ¹ vuttoyeva. **Iti bhavadiṭṭhisannissitā vāti** evaṃ sassatadiṭṭhiṃ vā sannissitā. Sassatadiṭṭhi hi ettha “bhavadiṭṭhi”ti vuttā, ucchedadiṭṭhi ca “vibhavadiṭṭhi”ti. Sabbadiṭṭhīnañhi sassatucchedadiṭṭhihi saṅgahitattā sabbepime diṭṭhigatikā sattā imāva dve diṭṭhiyo sannissitā honti. Vuttampi cetāṃ—“dvayanissito khvāyaṃ kaccāna loko yebhuyyena atthitañceva natthitañcā”ti². Ettha hi **atthitāti** sassataṃ. **Natthitāti** ucchedo. Ayaṃ tāva vaṭṭasannissitānaṃ puthujjanasattānaṃ āsayo.

Idāni vivaṭṭanissitānaṃ suddhasattānaṃ āsayāṃ dassetuṃ **ete vā pana ubho ante anupagammāti**-ādi vuttaṃ. Tattha **ete vā panāti** eteyeveva. **Ubho anteti** sassatucchedasaṅkhāte dve ante. **Anupagammāti** anallīyivā. **Idappaccayatā paṭiccasamuppannesu dhammesūti** idappaccayatāya ceva paṭiccasamuppannadhammesu ca. **Anulomikā khantīti** vipassanāññānaṃ. **Yathābhūtaṃ ñāṇanti** maggaññānaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—yā paṭiccasamuppāde ceva paṭiccasamuppannadhammesu ca ete ubho sassatuccheda-ante anupagantvā vipassanā paṭiladdhā, yañca tato uttari maggaññānaṃ, ayaṃ sattānaṃ āsayo, ayaṃ vaṭṭasannissitānañca vivaṭṭasannissitānañca sabbesampi sattānaṃ āsayo, idaṃ vasanatṭhānanti. Ayaṃ ācariyānaṃ samānatthakathā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 402 piṭṭhādīsu.

2. Saṃ 1. 257 piṭṭhe.

Vitaṇḍavādī panāha “maggo nāma vāsaṃ viddhaṃsento gacchati, nanu tvaṃ maggo vāsoti vadesī”ti. So vattabbo “tvaṃ ariyavāsabhāṇako hosi na hosī”ti. Sace pana “na homī”ti vadati, “abhāṇakatāya na jānāsī”ti vattabbo. Sace “bhāṇakosmī”ti vadati, “suttaṃ āharā”ti vattabbo. Sace āharati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce āharati, sayāṃ āharitabbaṃ “dasayime bhikkhave ariyavāsā, ye ariyā¹ āvasimsu vā āvasanti vā āvasissanti vā”ti². Etañhi suttaṃ maggassa vāsabhāvaṃ dīpeti, tasmā sukathitamevetanti. Idaṃ pana Bhagavā sattānaṃ āsayāṃ jānanto imesañca dīṭṭhigatānaṃ vipassanāñāṇamaggañāṇānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti eva. Vuttampi cetāṃ—

“Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto’ti. Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto’ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti. Byāpādaṃ -pa-. Abyāpādaṃ -pa-. Thinamiddhaṃ -pa-. Ālokasaññaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo ālokasaññagaruko ālokasaññāsayo ālokasaññādhimutto’ti”³.

816. Anusayaniddese kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti **kāmarāgānusayo**. Sesapadesupi eseva nayo. **Yaṃ loke piyarūpanti** yaṃ imasmiṃ loke piyajātikaṃ. **Sātarūpanti** sātajātikaṃ assādapadaṭṭhāna-iṭṭhārammaṇaṃ. Ettha **sattānaṃ rāgānusayo anusetīti** etasmiṃ iṭṭhārammaṇe sattānaṃ appahīnaṭṭhena rāgānusayo anuseti. Yathā nāma udaye nimuggassa heṭṭhā ca upari ca samantabhāge ca udakameva hoti, evameva iṭṭhārammaṇe rāgupatti nāma sattānaṃ āciṇṇasamāciṇṇā. Tathā aniṭṭhārammaṇe paṭighuppatti. **Iti imesu dvīsu dhammesūti** evaṃ imesu dvīsu kāmarāgapāṭighavantesu iṭṭhāniṭṭhārammaṇadhammesu. **Avijjānupatitāti** kāmarāgapāṭighasampayuttā hutvā ārammaṇakaraṇavasena avijjā anupatitā. **Tadekaṭṭhoti** tāya

1. Yadariyā (Sī, Syā, Tīkāyaṃ ca)

2. Am 3. 279 piṭṭhe.

3. Khu 9. 118 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

avijjāya sampayuttekaṭṭhavasena ekaṭṭho. **Māno ca diṭṭhi ca vicikicchā cāti** navavidho māno dvāsaṭṭhividhā diṭṭhi aṭṭhavatthukā ca vicikicchā.

Bhavarāgānusayo panettha kāmarāgānusayeneva saṅgahitoti veditabbo.

817. Caritaniddese terasa cetanā **puññābhisaṅkhāro**, dvādasā **apuññābhisaṅkhāro**, catasso **āneñjābhisaṅkhāro**. Tattha kāmāvacaro **parittabhūmako**, itaro **mahābhūmako**. Tīsupi vā etesu yo koci appavipāko parittabhūmako, bahuvipāko mahābhūmakoti veditabbo.

818. Adhimuttiniddeso heṭṭhā pakāsitova. Kasmā panāyaṃ adhimutti heṭṭhā vuttāpi puna gahitāti? Ayañhi heṭṭhā pāṭiyekkaṃ baladassanavasena gahitā, idha sattānaṃ tikkhindriyamudindriyabhāvadassanattamā.

819. Mahārajakkhaniddese **ussadagatānīti** vepullagatāni. Pahānakkamavasena cesa uppaṭipāṭiyā niddeso kato.

820. **Anussadagatānīti** avepullagatāni. Tikkhindriyamudindriyaniddese upanissaya-indriyāni nāma kathitāni. Upaṭipāṭiyā niddese panettha payojanaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

823. Tathā dvākāraniddesādīsu **pāpāsayaṭi** akusalāsaya. **Pāpacaritāti** apuññābhisaṅkhāraparipūrakā. **Pāpādhimuttikāti** sakkāyābhiratā vaṭṭajjhāsaya.

824. Svākāraniddese yasmā kalyāṇako nāma anusayo natthi, tasmā “kalyāṇānusayā”ti na vuttaṃ. Sesam vuttavipariyāyena veditabbaṃ.

826. Bhabbābhabbaniddese **kammāvaraṇenāti** pañcavidhena ānantariyakammena. **Kilesāvaraṇenāti** niyatamicchādiṭṭhiyā. **Vipākāvaraṇenāti** ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukapaṭisandhipi vipākāvaraṇamevāti veditabbā.

Assaddhāti Buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikāti** kattukamyatākusalacchandarahitā. Uttarakurukā manussā acchindikaṭṭhānaṃ pavitṭhā. **Duppaññāti** bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa pādakaṃ na hoti, so duppaññoyeva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātāṃ maggaṃ okkamituṃ abhabbā.

827. **Na kammāvaraṇenāti**-ādīni vuttavipariyāyena veditabbāni. Idaṃ dvinnāṃ ṇāṇānaṃ bhājanīyaṃ indriyaparopariyattañāṇassa ca āsayānusayañāṇassa ca. Ettha hi āsayānusayañāṇena indriyaparopariyattañāṇampi bhājitāṃ. Iti imāni dve ṇāṇāni ekato hutvā ekaṃ balañāṇaṃ nāma jātanti.

Chaṭṭhabalaniddesaṇṇanā.

Sattamabalaniddesa

828. Sattamabalaniddese jhāyatīti **jhāyī**. **Cattāro jhāyīti** jhāyino cattāro janā vuccanti. Tattha paṭhamacatukke tāva paṭhamo samāpattilābhī samānoyeva na lābhīmhi, kammaṭṭhānaṃ samānaṃyeva na kammaṭṭhānanti saññī hoti, ayaṃ appaṇaṇajjhānalābhīti veditabbo. Duttiyo samāpattiyā alābhīyeva lābhīmhi, akammaṭṭhānaṃ samānaṃyeva kammaṭṭhānanti saññī hoti, ayaṃ niddājhāyī nāma. Niddāyitvā paṭibuddho evaṃ maññati. Tatiyo samāpattilābhī samāno samāpattilābhīmhi, kammaṭṭhānameva samānaṃ kammaṭṭhānanti saññī hoti, ayaṃ paṇaṇajjhānalābhīti veditabbo. Catuttho alābhīyeva alābhīmhi, akammaṭṭhānaṃyeva akammaṭṭhānanti saññī hoti, evamettha dve janā ajjhāyino va jhāyīnaṃ anto pavitṭhattā jhāyīti vuttā.

Dutiyacatukke asaṅkhārena sappayogena samādhipāribandhikadhamme vikkhambhento **dandhaṃ samāpajjati** nāma, ekaṃ dve cittavāre ṭhatvā sahasā vuṭṭhahanto **khippaṃ vuṭṭhāti** nāma. Sukheneva pana samādhipāribandhikadhamme sodhento **khippaṃ samāpajjati** nāma, yathāparicchedena avuṭṭhahitvā

tālaṃ atināmetvā vuṭṭhahanto **dandhaṃ vuṭṭhāti** nāma. Itare dvepi imināva nayena veditabbā. Ime cattāropi janā samāpattilābhinova.

Tatīyacatukke idaṃ jhānaṃ pañcaṅgikaṃ idaṃ caturaṅgikanti evaṃ aṅgavavattānaparicchede cheko **samādhismiṃ samādhikusalo** nāma, nīvaraṇāni pana vikkhambhetvā cittamañjūsāyaṃ cittaṃ ṭhapetuṃ acheke **no samādhismiṃ samāpattikusalo** nāma. Itarepi tayo imināva nayena veditabbā. Imepi cattāro samāpattilābhinoyeva.

Idāni yāni jhānāni nissāya ime puggalā jhāyī nāma jātā, tāni dassetuṃ **cattāri jhānāni**ti-ādimāha. Tattha cattāri jhānāni tayo ca vimokkhā atthato heṭṭhā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyameva¹ pakāsītā. Sesānampi vimokkhaṭṭho tattha vuttanayeneva veditabbo. Apicettha paṭipāṭiyā satta appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccanato ca ārammaṇe ca adhimuccanato **vimokkho** nāma. Aṭṭhamo pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagamavimokkho nāma. Samādhīsu catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānasamādhī **savitakkasavicāro** nāma. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhī **avitakkavicāramattasamādhī** nāma. Catukkanayepi pañcakanayepi upari tīsu jhānesu samādhī **avitakka-avicārasamādhī** nāma. Samāpattīsu hi paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ samādhīti nāmaṃ samāpattīti. Kasmā? cittekaggaṭāsabbhāvato. Nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na samādhīti nāmaṃ.

Hānabhāgiyo dhammoti appaṇṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādi-anupakkhandanaṃ. **Visesabhāgiyo dhammoti** paṇṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādi-anupakkhandanaṃ. **Vodānampi vuṭṭhānanti** iminā paṇṇavodānaṃ vuṭṭhānaṃ nāma kathitaṃ. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paṇṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti. Tasmā “vodānampi vuṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ. **Tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānanti** iminā bhavaṅgavutṭhānaṃ nāma kathitaṃ. Bhavaṅgena hi sabbajjhānehi vuṭṭhānaṃ hoti, nirodhato pana phalasamāpattiyāva vuṭṭhahanti. Idaṃ Pālimuttakavutṭhānaṃ nāmāti.

Sattamabalaniddesavaṇṇanā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 211, 235 piṭṭhesu.

Aṭṭhamabalādiniddesa

829. Aṭṭhamabalaniddese **anekavihitam pubbenivāsanti**-ādi sabbampi Visuddhimagge vitthāritameva. Navamabalaniddese **dibbena cakkhunāti**-ādi sabbam tattheva vitthāritam.

Navamabalaniddesavaṇṇanā.

Dasamabalaniddesa

831. Dasamabalaniddese **cetovimuttinti** phalasamādhim.
Paññāvimuttinti phalaññanam. Sesam sabbattha uttānatthameva. Ayaṃ tāvettha ācariyānam samānatthakathā. Paravādī panāha “dasabalaññanam nāma pāṭiyekkam natthi, sabbaññutaññāṇassevāyaṃ pabhedo”ti. Tam na tathā daṭṭhabbam. Aññameva hi dasabalaññanam, aññam sabbaññutaññāṇam. Dasabalaññāṇaṃhi sakasakakiccameva jānāti, sabbaññutaññāṇam pana tampi tato avasesampi jānāti. Dasabalaññāṇesupi paṭhamam kāraṇākāraṇameva jānāti. Dutiyam kammantaravipākantameva, tatiyam kammaparicchedameva, catuttham dhātunānattakāraṇameva, pañcamam sattānam ajjhāsayaḍhimuttimeva, chaṭṭham indriyānam tikkhamudubhāvameva, sattamam jhānādīhi saddhim tesam samkilesādimeva, aṭṭhamam pubbenivutthakkhandhasantatimeva, navamam sattānam cutipaṭisandhimeva, dasamam saccaparicchedameva. Sabbaññutaññāṇam pana etehi jānitabbaṃca tato uttaritaraṃca pajānāti, etesam pana kiccam na sabbam karoti. Tañhi jhānam hutvā appetum na sakkoti, iddhi hutvā vikubbitum na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetum na sakkoti.

Api ca paravādī evam pucchitabbo “dasabalaññanam nāma etam savitakkasavicāram avitakkavicāramattam avitakka-avicāram kāmāvacaram rūpāvacaram arūpāvacaram lokiyam lokuttaram”ti. Jānanto “paṭipāṭiyā satta ñāṇāni savitakkasavicārāni”ti vakkhati, tato “parāni dve ñāṇāni avitakka-avicārāni”ti vakkhati, “āsavakkhayaññanam siyā savitakkasavicāram, siyā avitakkavicāramattam, siyā avitakka-avicāram”ti vakkhati. Tathā

“paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṃ lokuttaran”ti vakkhati, “sabbaññutaññāṇaṃ pana savitakkasavicārameva kāmāvacarameva lokiyaṃ evā”ti vakkhati. Iti aññadeva dasabalaññāṇaṃ, aññāṇaṃ sabbaññutaññāṇanti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Ñāṇavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Khuddakavatthuvibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṇṇanā

832. Idāni tadanantare Khuddakavatthuvibhaṅgepi paṭhamam mātikam ṭhapetvā nikkhittapadānukkamena niddeso kato. Tatrāyaṃ nikkheparicchedo, ādito tāva **jātimadoti**-ādayo tesattati ekakā nikkhittā, tato **kodho ca upanāho cāti**-ādayo aṭṭhārasa dukā, **akusalamūlā**dayo pañcatimsa tikā, **āsavacatukkā**dayo cuddasa catukkā, **orambhāgiyasamyojanā**dayo pannarasa pañcakā, **vivādamūlā**dayo cuddasa chakkā, **anusayā**dayo satta sattakā, **kilesavatthu**-ādayo aṭṭha aṭṭhakā, **āghātavatthu**-ādayo nava navakā, **kilesavatthu**-ādayo satta dasakā, **ajjhaticassa upādāya aṭṭhārasa taṇhāvicaritānī**-ādayo cha aṭṭhārasakāti sabbānipi etāni aṭṭha kilesasatāni nikkhittānīti veditabbāni. Ayaṃ tāva nikkheparicchedo.

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

843-844. Idāni yathānikkhittāya mātikāya **tattha katamo jātimadoti**-ādinā nayena āraddhe niddesavāre **jātim paṭiccāti** jātim nissāya. Ettha ca atthipaṭiccam nāma kathitaṃ, tasmā jātiyā satīti ayamettha attho. **Gottam paṭiccāti**-ādīsupi eseva nayo. Madanavasena **mado**. Majjanākāro **majjanā**. Majjitabhāvo **majjitattam**. **Māno maññanā**ti-ādīni heṭṭhā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ¹ vuttatthāneva. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evaṃ jātiyā sati taṃ jātim nissāya uppanno majjanākārappavatto māno **jātimadoti** vuccati. Svāyaṃ khattiyādīnaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ uppajjati. Jātisampanno hi khattiyō “mādiso añño natthi, avasesā antarā uṭṭhāya khattiyā jātā, ahaṃ pana vaṃsāgatakhattiyō”ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇādīsupi eseva nayo. Gottamadaniddesādīsupi imināvupāyena attho veditabbo. Khattiyopi hi “ahaṃ Koṇḍaññagotto, ahaṃ Ādiccagotto”ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇopi “ahaṃ

1. Abhi-Ṭṭha 1. 404 piṭṭhe.

Kassapagotto, ahaṃ Bhāradvājagotto”ti mānaṃ karoti. Vessopi suddopi attano attano kulagottaṃ nissāya mānaṃ karoti. Aṭṭhārasāpi seṇiyo “ekissā seṇiyā¹ jātamhā”ti mānaṃ karontiyeva.

Ārogyamadādīsu “ahaṃ arogo, avasesā rogabahulā, gadduhanamattampi mayhaṃ byādhi nāma natthī”ti majjanavasena uppanno māno **ārogyamado** nāma.

“Ahaṃ taruṇo, avasesasattānaṃ attabhāvo papāte ṭhitarukkhasadiso, ahaṃ pana paṭhamavaye ṭhito”ti majjanavasena uppanno māno **yobbanamado** nāma.

“Ahaṃ ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīvissāmi. Sukhaṃ jīviṃ, sukhaṃ jīvāmi, sukhaṃ jīvissāmi”ti majjanavasena uppanno māno **jīvitamado** nāma.

“Ahaṃ lābhī, avasesā sattā appalābhā, mayhaṃ pana lābhassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **lābhamado** nāma.

“Avasesā sattā yaṃ vā taṃ vā labhanti, ahaṃ pana sukataṃ paṇītaṃ cīvarādipaccayaṃ labhāmi”ti majjanavasena uppanno māno **sakkāramado** nāma.

“Avasesabhikkhūnaṃ pādapiṭṭhiyaṃ akkamitvā gacchantā manussā yaṃ samaṇotipi na vandanti, maṃ pana disvāva vandanti, pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ katvā aggikkhandhaṃ viya ca durāsadaṃ katvā maññanti”ti majjanavasena uppanno māno **garukāramado** nāma.

“Uppanno pañho mayhameva mukhena chijjati, bhikkhācāraṃ gacchantāpi mameva purato katvā parivāretvā gacchantī”ti majjanavasena uppanno māno **purekkhāramado** nāma.

Agārikassa tāva mahāparivārassa “purisasatampi purisasahassampi maṃ parivāreti”, anagāriyassa pana “samaṇasatampi samaṇasahassampi maṃ parivāreti, sesā appaparivārā, ahaṃ mahāparivāro ceva suciparivāro cā”ti majjanavasena uppanno māno **parivāramado** nāma.

1. Seṇiyā asambhinnāya (Syā)

Bhogo pana kiñcāpi lābhaggahaṇeneva gahito hoti, imasmiṃ pana ṭhāne nikkheparāsi nāma gahito, tasmā “avasesā sattā attano paribhogamattampi na labhanti, mayhaṃ pana nidhānagatasseva dhanassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **bhogamado** nāma.

Vaṇṇaṃ paṭiccati sarīravaṇṇampi guṇavaṇṇampi paṭicca. “Avasesā sattā dubbaṇṇā durūpā, ahaṃ pana abhirūpo pāsādiko. Avasesā sattā nigguṇā patthaṭa-akittino, mayhaṃ pana kittisaddo devamanussesu pākaṭo itipi thero bahussuto, itipi sīlavā, itipi dhutaḡuṇayutto”ti majjanavasena uppanno māno **vaṇṇamado** nāma.

“Avasesā sattā appassutā, ahaṃ pana bahussuto”ti majjanavasena uppanno māno **sutamado** nāma.

“Avasesā sattā appaṭibhānā, mayhaṃ pana paṭibhānassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **paṭibhānamado** nāma.

“Ahaṃ rattaññū asukaṃ Buddhavaṃsaṃ rājavaṃsaṃ janapadavaṃsaṃ gāmaṃsaṃ rattindivaparicchedaṃ nakkhattamuhuttayogaṃ jānāmī”ti majjanavasena uppanno māno **rattaññumado** nāma.

“Avasesā bhikkhū antarā piṇḍapātikā jātā, ahaṃ pana jātipiṇḍapātiko”ti majjanavasena uppanno māno **piṇḍapātikamado** nāma.

“Avasesā sattā uññātā avaññātā, ahaṃ pana anuññāto anavaññāto”ti majjanavasena uppanno māno **anavaññātamado** nāma.

“Avasesānaṃ iriyāpatho apāsādiko, mayhaṃ pana pāsādiko”ti majjanavasena uppanno māno **iriyāpathamado** nāma.

“Avasesā sattā chinnapakkhakākasadisā, ahaṃ pana mahiddhiko mahānubhāvo”ti vā, “ahaṃ yaṃ yaṃ kammaṃ karomi, taṃ taṃ ijjhati”ti vā majjanavasena uppanno māno **iddhimado** nāma.

Heṭṭhā parivāraggahaṇena yaso gahitova hoti. Imasmiṃ pana ṭhāne **upaṭṭhākamado** nāma gahito, so agārikenapi anagārikenapi dīpetabbo. Agāriko hi ekacco aṭṭhārasasu seṇīsu ekissā jeṭṭhako hoti, tassa “avasese purise ahaṃ paṭṭhapemi, ahaṃ

vicāremī”ti, anagārikopi ekacco katthaci jeṭṭhako hoti, tassa “avasesā bhikkhū mayhaṃ ovāde vattanti, ahaṃ jeṭṭhako”ti majjanavasena uppanno māno **yasamado** nāma.

“Avasesā sattā dussilā, ahaṃ pana sīlavā”ti majjanavasena uppanno māno **sīlamado** nāma. “Avasesasattānaṃ kukkuṭassa udakapānamattepi kāle cittekaggatā natthi, ahaṃ pana upacārappanānaṃ lābhī”ti majjanavasena uppanno māno **jhānamado** nāma.

“Avasesā sattā nissippā, ahaṃ pana sippavā”ti majjanavasena uppanno māno **sippamado** nāma. “Avasesā sattā rassā, ahaṃ pana dīgho”ti majjanavasena uppanno māno **ārohamado** nāma. “Avasesā sattā rassā vā honti dīghā vā, ahaṃ nigrodhaparimaṇḍalo”ti majjanavasena uppanno māno **pariñāhamado** nāma. “Avasesasattānaṃ sarīrasaṇṭhānaṃ virūpaṃ bībhaccaṃ, mayhaṃ pana manāpaṃ pāsādikan”ti majjanavasena uppanno māno **saṇṭhānamado** nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ sarīre bahū dosā, mayhaṃ pana sarīre kesaggamattampi vajjaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **pāripūrimado** nāma.

845. Iminā ettakena ṭhānena savatthukaṃ mānaṃ kathetvā idāni avatthukaṃ nibbattitamānameva dassento **tattha katamo madoti**-ādimāha. Tam uttānatthameva.

846. Pamādaniddese **cittassa vossaggoti** imesu ettakesu ṭhānesu satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṃ, sativirahoti attho. **Vossaggānuppadānanti** vossaggassa anuppadānaṃ, punappunaṃ vissajjananti attho.

Asakkaccakiriyatāti etesaṃ dānādīnaṃ kusaladhammānaṃ bhāvanāya puggalassa vā deyyadhamassa vā asakkaccakaraṇavasena asakkaccakiriyā. Satatabhāvo sātaccaṃ, na satatabhāvo asātaccaṃ, na sātaccakiriyatā **asātaccakiriyatā**. Anaṭṭhitakaraṇaṃ **anaṭṭhitakiriyatā**. Yathā nāma kakaṇṭako thokaṃ gantvā thokaṃ tiṭṭhati, na nirantaraṃ gacchati, evameva yo puggalo ekadivasā dānaṃ vā datvā pūjaṃ vā katvā dhammaṃ vā sutvā samaṇadhammaṃ vā katvā puna cirassaṃ karoti, na nirantaraṃ pavatteti, tassa

sā kiriyā anattḥitakiriyatāti vuccati. **Olīnavuttitāti** nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārasseva abhāvena līnavuttitā.
Nikkhittachandatāti kusalakiriyāya vīriyachandassa nikkhittabhāvo.
Nikkhittadhuratāti vīriyadhurassa oropanaṃ, osakkitamānasatāti attho.
Anadhiṭṭhānanti kusalakaraṇe patiṭṭhābhāvo. **Ananuyogoti** ananuyuñjanaṃ.
Pamādoti pamajjanaṃ. **Yo evarūpo pamādoti** idaṃ atthapariyāyassa byañjanapariyāyassa ca pariyaṇṭābhāvato ākāradassanaṃ, idaṃ vuttaṃ hoti yvāyaṃ ādito paṭṭhāya dassito pamādo, yo aññopi evamākāro evaṃjātiko pamādo pamajjanākāravasena pamajjanā pamajjitabhāvavasena pamajjitattanti saṅkhaṃ gato, ayaṃ vuccati pamādoti. Lakkhaṇato panesa pañcasu kāmagaṇesu sativossaggalakkhaṇo, tattheva satiyā viṣaṭṭhākāro veditabbo.

847. Thambhaniddese thaddhaṭṭhena **thambho**. Khaliyā thaddhasātakassa¹ viya cittassa thaddhatā ettha kathitā. Thambhanākāro **thambhanā**, thambhitassa bhāvo **thambhitattaṃ**. Kakkhaḷassa puggalassa bhāvo **kakkhaḷiyaṃ**. Pharusassa puggalassa bhāvo **phārusiyaṃ**. Abhivādanādisāmīcirahānaṃ tassā sāmīciyā akaraṇavasena ujumeva ṭhapitacittabhāvo **ujucittatā**. Thaddhassa amuduno bhāvo **amudutā**. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ thambho nāma vuccati, yena samannāgato puggalo gilītanāṅgalasīso viya ajagaro, vātabharitā viya bhastā cetiyaṃ vā vuḍḍhatare vā disvā onamituṃ na sakkoti, pariyaṇṭeneva carati. Svāyaṃ cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇoti veditabbo.

848. Sārambhaniddese sārambhanavasena **sārambho**. Paṭippharitvā sārambho **paṭisārambho**. Sārambhanākāro **sārambhanā**. Paṭippharitvā sārambhanā **paṭisārambhanā**. Paṭisārambhitassa bhāvo **paṭisārambhitattaṃ**. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ sārambho nāma vuccati. Svāyaṃ lakkhaṇato karaṇuttariyalakkhaṇo nāma vuccati, yena samannāgato puggalo taddiguṇaṃ taddiguṇaṃ karoti. Agāriko samāno ekenekasmiṃ gharavatthusmiṃ sajjite aparo dve vatthūni sajjeti, aparo cattāri.

1. Baddhasātakassa (Ka)

aparo aṭṭha, aparo soḷasa. Anagāriko samāno ekenekasmim nikāye gahite

“nāhaṃ etassa heṭṭhā bhavissāmī”ti aparo dve gaṇhāti, aparo tayo, aparo cattāro, aparo pañca. Sārambhavasena hi gaṇhitum na vaṭṭati.

Akusalapakkho esa nirayagāmimaggo. Kusalapakkhavasena pana ekasmim ekaṃ salākabhattaṃ dente dve dātum, dve dente cattāri dātum vaṭṭati.

Bhikkhunāpi parena ekasmim nākāye gahite dve nikāye gahetvā sajjhāyantassa me phāsu hotīti vivaṭṭapakkhe ṭhatvā taduttari gaṇhitum vaṭṭati.

849. Atricchatāniddese yathā Ariyavaṃsasutte¹ lāmakalāmakatṭho itarītaratṭho, evaṃ aggahetvā cīvarādīsu yaṃ yaṃ laddhaṃ hoti, tena tena **asantuṭṭhassa**, gihino vā pana rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbesu yaṃ yaṃ laddhaṃ hoti, tena tena asantuṭṭhassa. **Bhiyyokamyatā**ti visesakāmatā. Icchanakavasena **icchā**. Icchāva **icchāgatā** icchanākāro vā. Attano lābhaṃ aticca icchanabhāvo **aticchatā**. **Rāgoti**-ādīni heṭṭhā vuttatthāneva. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ aticchatā nāma vuccati. **Atricchatā**tipi etissā eva nāmaṃ. Lakkhaṇato pana sakalābhe asantuṭṭhi paralābhe ca patthanā etaṃ atricchatālakkhaṇaṃ. Atricchapuggalassa hi attanā laddhaṃ paṇītaṃ paṇītaṃ viya khāyati, parena laddhaṃ lāmakampi paṇītaṃ viya khāyati, ekabhājane pakkayāgu vā bhattaṃ vā pūvo vā attano patte pakkhitto lāmakampi viya, parassa patte paṇīto viya khāyati. Ayaṃ pana atricchatā pabbajitānampi hoti gihīnampi tiracchānagatānampi.

Tatrimāni vatthūni—eko kira kuṭumbiko tiṃsa bhikkhuniyo nimantetvā sapūvaṃ bhattaṃ adāsi. Saṃghattherī sabbabhikkhunīnaṃ patte pūvaṃ parivattāpetvā pacchā attanā laddhameva khādi. Bārāṇasirājāpi “aṅgārapakkamaṃsaṃ khādissāmī”ti devīm ādāya araṇṇaṃ pavīṭṭho ekaṃ kinnariṃ disvā devīm pahāya tassānupadaṃ gato. Devī nivattitvā assamapadaṃ gantvā kasiṇaparikammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo patvā

1. Am 1. 336 piṭṭhe.

nisinnā rājānaṃ āgacchantāṃ disvā ākāse uppattitvā agamāsi. Rukkhe adhivatthā devatā imaṃ gāthamāha—

“Atricchaṃ atilobhena, atilobhamadena ca.

Evam hāyati atthamhā, ahamva asitābhuyā”ti¹.

Yathā candakinnariṃ patthayanto asitābhuyā rājadhītāya hīno parihīno, evaṃ atricchaṃ atilobhena atthamhā² hāyati jīyatīti devatā raññā saddhiṃ kelimakāsi.

Kassapabuddhakālepi Mittavindako nāma seṭṭhiputto assaddho appasanno, mātaraṃ “tāta ajja uposathiko hutvā vihāre sabbarattim dhammassavanaṃ suṇa, sahaṃsaṃ te dassāmi”ti vutte dhanalobhena uposathaṅgāni samādāya vihāraṃ gantvā “idaṃ ṭhānaṃ akutobhayan”ti sallakkhetvā dhammāsanassa heṭṭhā nipanno sabbarattim niddāyitvā gharaṃ agamāsi. Mātā pātova yāguṃ pacitvā upanāmesi. So sahaṃsaṃ gahetvāva yāguṃ pivi. Athassa etadahosi “dhanam saṃharissāmi”ti. So nāvāya samuddam pakkhanditukāmo ahosi. Atha naṃ mātā “tāta imasmiṃ kule cattālīsakoṭidhanam atthi, alam gamanena”ti vāresi. So tassā vacanam anādiyitvā gacchati eva. Sā purato aṭṭhāsi. Atha naṃ kujjhitvā “ayaṃ mayham purato tiṭṭhati”ti pādena paharitvā patitam mātaraṃ antaram katvā agamāsi. Mātā uṭṭhahitvā “mādisāya mātari evarūpaṃ kammaṃ katvā gatassa me gataṭṭhāne sukham bhavissati”ti evaṃsaññī nāma tvaṃ puttāti³ āha. Tassa nāvaṃ āruya gacchato sattame divase nāvā aṭṭhāsi. Atha te manussā “addhā ettha pāpapuriso atthi, salākaṃ dethā”ti salākā dīyamānā tasseva tikkhattuṃ pāpuṇi. Te tassa uḷumpaṃ datvā taṃ samudde pakkhipiṃsu. So ekaṃ dīpaṃ gantvā vimānapetihi saddhiṃ sampattim anubhavanto tāhi “purato mā agamāsi”ti vuccamānopi taddiguṇaṃ sampattim passanto anupubbena khuracakkadharaṃ ekaṃ purisaṃ addasa. Tassa taṃ cakkam padumapupphaṃ viya upaṭṭhāsi. So taṃ āha “ambho idaṃ tayā

1. Khu 5. 65 piṭṭhe.

2. Attānaṃ (Sī, Syā, Ka)

3. Evaṃ saññaṃ mā akāsi tvaṃ puttāti (Sī, Syā)

piḷandhapadumaṃ mayhaṃ dehi”ti. Nayidaṃ sāmi padumaṃ, khuracakkaṃ etanti. So “vañcesi maṃ tvaṃ, kiṃ me padumaṃ na diṭṭhapubban”ti vatvā “tvaṃ hi lohita-candanāṃ limpetvā piḷandhanaṃ padumapupphaṃ mayhaṃ na dātukāmosi”ti āha. So cintesi “ayampi mayā katasadisāṃ kammaṃ katvā tassa phalaṃ anubhavitukāmo”ti. Atha naṃ “handā re”ti vatvā tassa matthake cakkaṃ pakkhipitvā palāyi. Etamatthaṃ viditvā satthā imaṃ gāthamāha—

“Catubbhi aṭṭhajjhagamā, aṭṭhāhi pica soḷasa.
Soḷasāhi ca bāttiṃsa, atricchaṃ cakkamāsado.
Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake”ti¹.

Aññataropi atriccho amacco sakavisayaṃ atikkamitvā paravisayaṃ pāvisi. Tattha pothito palāyitvā ekassa tāpasassa vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya nipajji. So tāpasena “kiṃ te katan”ti pucchito imā gāthā āha²—

“Sakaṃ niketaṃ atihīlayāno,
Atricchatā mallagāmaṃ agacchim.
Tato janā nikkhamitvāna gāmā,
Kodaṇḍakena paripothayimṃsu maṃ.
So bhinnasīso ruhira-makkhitaṅgo,
Paccāgamāsiṃ sakaṃ niketaṃ.
Tasmā ahaṃ’posathaṃ pālayāmi,
Atricchatā mā punarāgamāsi”ti³.

850. Mahicchatāniddese mahantāni vatthūni icchatī, mahatī vāssa icchātī mahiccho, tassa bhāvo **mahicchatā**. Lakkhaṇato pana asanta-guṇasambhāvanatā paṭiggahāṇe ca paribhoge ca amattaññutā, etaṃ mahicchatā-lakkhaṇaṃ. Mahiccho hi puggalo yathā nāma kacchapuṭavāṇijo piḷandhanabhaṇḍakaṃ hatthena gahetvā ucchaṅgepi pakkhipitabbayuttakaṃ pakkhipitvā mahājanassa passantasseva “ammā asukaṃ gaṇhatha, asukaṃ gaṇhathā”ti mukhena saṃvidahati, evameva so appamattakampi attano sīlaṃ vā ganthaṃ vā dhuta-guṇaṃ vā antamaso araṇṇavāsamattakampi mahājanassa jānantasseva

1. Khu 5. 24 piṭṭhe.

2. Gāthāyo abhāsi (Sī, Syā)

3. Khu 5. 292 piṭṭhe.

sambhāvetukāmo hoti, sambhāvetvā ca pana sakaṭehipi upanīte paccaye “alan”ti avatvā gaṇhāti. Tayo hi pūretum na sakkā aggi upādānena, samuddo udakena, mahiccho paccayehīti.

Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo.
Bahuke paccaye dente, tayopete na pūraye¹.

Mahicchapuggalo hi vijātamātuyāpi manam gaṇhitum na sakkoti, pageva upaṭṭhākānam.

Tatrimāni vatthūni—eko kira daharabhikkhu piṭṭhapūve piyāyati. Athassa mātā paṭipattim vīmaṃsamānā “sace me putto paṭiggahaṇe mattam jānāti, sakalampi nam temāsam pūveheva upaṭṭhahissāmī”ti vassūpanāyikadivase parivīmaṃsamānā paṭhamam ekam pūvam adāsi, tasmim niṭṭhite dutiyam, tasmimpi niṭṭhite tatiyam. Daharo “alan”ti avatvā khādiyeva. Mātā tassa amattaññubhāvaṃ ña tvā “ajjeva me puttena sakalatemāsassa pūvā khāditā”ti dutiyadivasato paṭṭhāya ekapūvampi na adāsi.

Tissamahārājāpi devasikam Cetiyaṭṭhāpabbate bhikkhusaṃghassa dānam dadamāno “mahārāja kim ekameva ṭhānam bhajasi, kim aññattha dātum na vaṭṭati”ti jānapadehi vutto dutiyadivase Anurādhapure mahādānam dāpesi, ekabhikkhupi paṭiggahaṇe mattam na aññāsi, ekamekena paṭiggahitam khādanīyabhojanīyam dve tayo janā ukkhipimsu. Rājā dutiyadivase Cetiyaṭṭhāpabbate bhikkhusaṃgham nimantāpetvā rājantepuram āgatakāle “pattam dethā”ti āha. “Alam mahārāja, attano pamāṇena bhikkham gaṇhissatī”ti ekabhikkhupi pattam na adāsi, sabbe pamāṇayuttakameva paṭiggahesum. Atha rājā āha “passatha tumhākam bhikkhūsu ekopi mattam na jānāti, hiyyo kiñci avasesam nāhosi, ajja gahitam mandam, avasesameva bahū”ti tesam mattaññutāya attamano, itaresaṇca amattaññutāya anattamano ahosi.

851. Pāpicchatāniddese **assaddho samāno saddhoti mam jano jānātūti-**ādīsu evam icchanto kim karoti? Assaddho saddhākāram dasseti, dussīlādayo sīlavantādīnam ākāram dassenti. Katham?

1. Sakaṭena paccayam detu, tayopete atappayā. (Ma-Ṭṭha 2. 45 piṭṭhe)

assaddho tāva mahāmahadivase manussānaṃ vihāraṃ āgamanavelāya sammajjanaṃ ādāya vihāraṃ sammajjati, kacavaraṃ chaḍḍeti, manussehi diṭṭhabbhāvaṃ ña tvā cetiyaṅgaṇaṃ gacchati, tatthāpi sammajjitvā kacavaraṃ chaḍḍeti, vālikaṃ samaṃ karoti, āsanāni dhovati, bodhimhi udakaṃ siñcati. Manussā disvā “natthi maññe añño bhikkhu vihārajagganako, ayameva imaṃ vihāraṃ paṭijaggati, saddho thero”ti gamanakāle nimantetvā gacchanti. Dussīlopi upaṭṭhākānaṃ sammukhe vinayadharaṃ upasaṅkamitvā pucchati “bhante mayi gacchante goṇo ubbiggo, tena dhāvatā tiṇāni chinnāni, sammajjantassa me tiṇāni chijjanti, caṅkamantassa me pāṇakā mīyanti, khelaṃ pātentassa assatiyā tiṇamatthake patati, tattha tattha kiṃ hoti”ti. “Anāpatti āvuso asaṅcicca assatiyā ajānantassā”ti ca vutte “bhante mayhaṃ garukaṃ viya upaṭṭhāti, suṭṭhu vīmaṃsathā”ti bhaṇati. Taṃ sutvā manussā “amhākaṃ ayyo ettakepi kakkuccāyati, aññasmim oḷārike kiṃ nāma karissati, natthi iminā sadiso sīlavā”ti pasannā sakkāraṃ karonti. Appassutopi upaṭṭhākamajjhe nisinno “asuko tipīṭakadharo, asuko catunīkāyiko mayhaṃ antevāsiko, mama santike tehi dhammo uggahito”ti vadati. Manussā “amhākaṃ ayyena sadiso bahussuto natthi, etassa kira santike asukena ca asukena ca dhammo uggahito”ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Saṅgaṇikārāmopi mahāmahadivase dīghapīṭhaṅca apassayaṅca gāhāpetvā vihārapaccante rukkhamaṭṭe divāvihāraṃ nisīdati. Manussā āgantvā “thero kuhin”ti pucchanti. Gaṇṭhikaputtā nāma gaṇṭhikā eva honti, tena “thero evarūpe kāle idha na nisīdati, vihārapaccante divāṭṭhāne dīghacaṅkame viharati”ti vadanti. Sopi divasabhāgaṃ vītināmetvā nalāṭe makkaṭasuttaṃ allīyāpetvā pīṭhaṃ gāhāpetvā āgama pariveṇadvāre nisīdati. Manussā “kahaṃ bhante gatattha, āgantvā na addasamhā”ti vadanti. “Upāsakā antovihāro ākiṇṇo, daharasāmaṇerānaṃ vicaraṇaṭṭhānametaṃ, saṭṭhihatthacaṅkame divāṭṭhāne nisīdimhā”ti attano pavivittabhāvaṃ jānāpeti.

Kusītopi upaṭṭhākamajjhe nisinno “upāsakā tumhehi ukkāpāto diṭṭho”ti vadati. “Na passāma bhante, kāya velāya

ahosī”ti ca puṭṭho “amhākaṃ caṅkamanavelāyā”ti vatvā “bhūmicālasaddaṃ assutthā”ti pucchati. “Na suṇāma bhante, kāya velāyā”ti puṭṭho “majjhimayāme amhākaṃ ālambanaphalakaṃ apassāya ṭhitakāle”ti vatvā “mahā-obhāso ahosi, so vo diṭṭho”ti pucchati. “Kāya velāyā bhante”ti ca vutte “mayhaṃ caṅkamamhā otaraṇakāle”ti vadati. Manussā “amhākaṃ thero tīsupi yāmesu caṅkameyeva hoti, natthi ayyena sadiso āraddhavīriyo”ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Muṭṭhassatīpi upaṭṭhākamajjhe nisinno “mayā asukakāle nāma Dīghanikāyo uggahito, asukakāle majjhimo, Saṃyuttako, Aṅguttariko. Antarā olokanāṃ nāma natthi, icchiticchitaṭṭhāne mukhāruḷhāva tanti āgacchati, ime panaññe bhikkhū eḷakā viya mukhaṃ phandāpentā viharantī”ti vadati. Manussā “natthi ayyena sadiso upaṭṭhitassatī”ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Asamāhitopi upaṭṭhākānaṃ sammukhe Aṭṭhakathācariye pañhaṃ pucchati, “kasiṇaṃ nāma kathaṃ bhāventi, kittakena nimittaṃ uppannaṃ nāma hoti, kittakena upacāro, kittakena appanā, paṭhamassa jhānassa kati aṅgāni, dutiyassa tatiyassa catutthassa jhānassa kati aṅgāni”ti pucchati. Tehi attano uggahitānurūpena kathitakāle sitaṃ katvā “kiṃ āvuso evaṃ na hosī”ti vutte “vaṭṭati bhante”ti attano samāpattilābhitaṃ sūceti. Manussā “samāpattilābhī ayyo”ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Duppaññopi upaṭṭhākānaṃ majjhe nisinno “Majjhimānikāye me pañcattayaṃ¹ olokontassa sahidhiyā maggo āgato, pariyatti nāma amhākaṃ na dukkarā, pariyattivāvaṇo pana dukkhato na muccatīti pariyattiṃ vissajjayimhā”ti-ādīni vadanto attano mahāpaññattaṃ dīpeti. Evaṃ vadanto panassa sāsane pahāraṃ deti, iminā sadiso mahācoro nāma natthi. Na hi pariyattidharo dukkhato na muccatīti. Akhīṇāsavopi gāmadārake disvā “tumhākaṃ mātāpitaro amhe kiṃ vadantī”ti.

arahāti vadanti bhanteti. Yāva chekā gahapatikā na sakkā vañcetunti attano khīṇāsavabhāvaṃ dīpeti.

Aññepi cettha **cāṭi-arahantapāroha-arahantā**dayo veditabbā—eko kira kuhako antogabbhe cāṭim nikhaṇitvā manussānaṃ āgamanakāle pavisati. Manussā “kaḥaṃ thero”ti pucchanti. Antogabbhetti ca vutte pavisitvā vicinantāpi adisvā nikkhamitvā “natthi thero”ti vadanti. “Antogabbheyyeva thero”ti ca vutte puna pavisanti. Thero cāṭito nikkhamitvā pīṭhe nisinno hoti. Tato tehi “mayāṃ bhante pubbe adisvā nikkhantā, kaḥaṃ tumhe gatatthā”ti vutte “samaṇa nāma attano icchiticchitaṭṭhānaṃ gacchanti”ti vacanena attano khīṇāsavabhāvaṃ dīpeti.

Aparo kuhako ekasmim pabbate paṇṇasālāyaṃ vasati. Paṇṇasālāya ca pacchato papātaṭṭhāne eko kacchakarukkho atthi, tassa pāroho gantvā parabhāge bhūmiyaṃ patiṭṭhito. Manussā maggenāgantvā nimantenti. So pattacīvaramādāya pārohena otaritvā gāmadvāre attānaṃ dasseti. Tato manussehi pacchā āgantvā “katarena maggena āgatattha bhante”ti puṭṭho “samaṇānaṃ āgatamaggo nāma pucchitum na vaṭṭati, attano icchiticchitaṭṭhāneneva āgacchanti”ti vacanena khīṇāsavabhāvaṃ dīpeti. Taṃ pana kuhakaṃ eko viddhakaṇṇo ña tvā “pariggahessāmi nan”ti ekadivasaṃ pārohena otarantaṃ disvā pacchato chinditvā appamattakena ṭhapesi. So “pārohato otarissāmi”ti ‘ṭhan’ti patito, mattikāpatto bhijji, so ñātomhīti nikkhamitvā palāyi.

Pāpicchassa bhāvo **pāpicchatā**. Lakkhaṇato pana asantaguṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā, etaṃ pāpicchatālakkaṇanti veditabbaṃ.

852. Siṅganiddese vijjhanatṭhena **siṅgaṃ**, nāgarikabhāvasaṅkhātassa kilesasiṅgassetam nāmaṃ. Siṅgarabhāvo **siṅgaratā** siṅgarakaraṇākāro vā. Cāturabhāvo **cāturatā**. Tathā **cāturiyaṃ**. Parikkhatabhāvo **parikkhatatā**, parikhaṇitvā ṭhapitasseva dalhasiṅgarabhāvassetam

nāmaṃ. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. Evaṃ sabbehipi padehi kilesasiṅgārātāva kathitā.

853. Tintiṇaniddese **tintiṇanti** khīyanaṃ. Tintiṇāyanākāro **tintiṇāyanā**. Tintiṇena ayitassa tintiṇasamaṅgino bhāvo **tintiṇāyitattaṃ**. Lolupabhāvo **loluppaṃ**. Itare dve ākārabhāvaniddesā. **Pucchañjikatā**ti lābhalabhanakaṭṭhāne vedanākampanā nīcavuttitā. **Sādhukamyatā**ti paṇītapāṇītānaṃ patthanā. Evaṃ sabbehipi padehi suvānadoṇiyaṃ kañjiyaṃ pivanakasunakhassa aññaṃ sunakhaṃ disvā bhubhukkaraṇaṃ viya “tava santakaṃ, mama santakaṃ”ti kilesavasena khīyanākāro kathito.

854. Cāpalyaniddese ākoṭitapaccākoṭitabhāvādīhi cīvarassa maṇḍanā **cīvaramaṇḍanā**. Maṇivaṇṇacchavikaraṇādīhi pattassa maṇḍanā **pattamaṇḍanā**. Cittakammādīhi puggalikasenāsanassa maṇḍanā **senāsanamaṇḍanā**. **Imassa vā pūtikāyassatī** imassa manussasārīrassa. Yathā hi tadahujātopi siṅgālo jarasiṅgālotveva, ūruppamāṇāpi ca gaḷocilatā pūtilatātveva saṅkhaṃ gacchati, evaṃ suvaṇṇavaṇṇopi manussakāyo pūtikāyotveva vuccati. Tassa antarantarā rattavaṇṇapaṇḍuvaṇṇādīhi nivāsanapārūpanādīhi sajjanā **maṇḍanā** nāma. **Bāhirānaṃ vā parikkhārānanti** ṭhapetvā pattacīvaraṃ sesaparikkhārānaṃ. Atha vā yā esā cīvaramaṇḍanā pattamaṇḍanāti vuttā, sā tehi vā parikkhārehi kāyassa maṇḍanā, tesā vā bāhiraparikkhārānaṃ maṇḍetvā ṭhapanavasena maṇḍanāti evamettha attho veditabbo. **Maṇḍanā vibhūsanā**ti ettha ūnatṭhānassa pūraṇavasena **maṇḍanā**, chavirāgādivasena **vibhūsanā**ti veditabbā. **Keḷanā**ti kīḷanā. **Parikeḷanā**ti parikīḷanā. **Giddhikatā**ti gedhayuttatā. **Giddhikattanti** tasseva vevacanaṃ. Capalabhāvo **capalatā**. Tathā **cāpalyaṃ**. **Idaṃ vuccatī**ti idaṃ cāpalyaṃ nāma vuccati, yena samannāgato puggalo vassasatikopi samāno tadahujātadārako viya hoti.

855. Asabhāgavuttiniddese **vippaṭikūlaggāhitā**ti ananulomaggāhitā. **Vipaccanīkasātātā**ti vipaccanīkena paṭiviruddhakaraṇena sukhāyanā. Anādarabhāvo **anādariyaṃ**. Tathā **anādariyatā**. Agāravassa bhāvo **agāravatā**. Jeṭṭhakabhāvassa akaraṇaṃ **appatissavatā**.

Ayaṃ vuccatīti ayaṃ asabhāgavutti nāma vuccati, visabhāgajīvikatāti attho, yāya samannāgato puggalo mātaraṃ pitaraṃ vā gilānaṃ paṭivattitvāpi na oloketi, pitusantakassa kāraṇā mātaraṃ saddhiṃ, mātusantakassa kāraṇā pitaraṃ saddhiṃ kalahaṃ karoti, visabhāgajīvitaṃ jīvati, mātāpitūnaṃ santakassa kāraṇā jeṭṭhena vā kaniṭṭhena vā bhātaraṃ saddhiṃ kalahaṃ karoti, nillajjavacanaṃ vadati, ācariyassa vā upajjhāyassa vā vattapaṭivattaṃ na karoti, gilānaṃ na upaṭṭhāti, Buddhassa Bhagavato cetiyadassanaṭṭhāne uccāraṃ vā passāvaṃ vā karoti, kheḷampi siṅghāṇikampi chaḍḍeti, chattaṃ dhāreti, upāhanā āruyha gacchati, Buddhasāvakesu na lajjati, saṃghe cittikāraṃ na karoti, mātimmattapitimattādīsu garuṭṭhānīyesu hirottappaṃ na paccupaṭṭhāpeti. Tassevaṃ pavattamānassa sabbāpesā kiriya mātārīti-ādīsūpi vatthūsu asabhāgavuttitā nāma hoti.

856. Aratiniddese **pantesūti** dūresu vivittesu vā. **Adhikusalesūti** samathavipassanādhammesu. **Aratīti** ratipaṭikkhepo. **Aratitāti** aramaṇākāro. **Anabhiratīti** anabhiratabhāvo. **Anabhiramaṇāti** anabhiramaṇākāro. **Ukkaṇṭhitāti** ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitāti** ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā.

857. Tandīniddese **tandīti** jāti-ālasīyaṃ. **Tandiyanāti** tandiyanākāro. **Tandimanakatāti** tandiyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasyaṃ**. **Ālasyāyanākāro ālasyāyanā**. **Ālasyāyitassa bhāvo ālasyāyitattam**. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyālasīyaṃ kathitaṃ.

858. Vijambhitāniddese **jambhanāti** phandanā. Punappunaṃ jambhanā **vijambhanā**. **Ānamanāti** purato namanā. **Vinamanāti** pacchato namanā. **Sannamanāti** samantato namanā. **Paṇamanāti** yathā hi tantato uṭṭhitapesakāro kismiṃcīdeva gahetvā ujukaṃ kāyaṃ ussāpeti, evaṃ kāyassa uddham ṭhapanā. **Byādhiyakanti** uppannabyādhitā. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyaphandanameva kathitaṃ.

859. Bhattasammadaniddese **bhuttāvissāti** bhuttavato. **Bhattamucchāti** bhattagelaññaṃ. Balavabhattena hi mucchāpatto viya hoti. **Bhattakilamathoti** bhattena kilantabhāvo. **Bhattapariḷāhoti** bhattadaratho. Tasmiñhi samaye pariḷāhuppattiyā upahatindriyo hoti, kāyo jīrati. **Kāyaduṭṭhullanti** bhattaṃ nissāya kāyassa akammaññatā.

860. Cetaso līnattaniddeso heṭṭhā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ¹ vuttatthoyeva. Imehi pana sabbehipi padehi kilesavasena cittassa gilānākāro kathitoti veditabbo.

861. Kuhanāniddese **lābhasakkārasilokasannissitassāti** lābhañca sakkārañca kittisaddañca nissitassa, patthayantassāti attho. **Pāpicchassāti** asantaḡuṇaḍīpanakāmassa. **Ichchāpakatassāti** icchāya apakatassa, upaddutassāti attho.

Ito paraṃ yasmā paccayaapaṭisevana² sāmantaajappana-iriyāpathasannissitavasena Mahāniddese tividhaṃ Kuhanavattu āgataṃ, tasmā tividhampi taṃ dassetuṃ **paccayaapaṭisevanasaṅkhātena vāti**-evamādi āraddhaṃ. Tattha cīvarādīhi nimantitassa tadatthikasappa sato pāpicchataṃ nissāya paṭikkhipanena, te ca gahapatike attani suppatiṭṭhitasaddhe ña tvā puna tesāṃ “aho ayyo appiccho, na kiñci paṭiggaṇhituṃ icchatī, suladdhaṃ vata no assa, sace appamattakaṃ kiñci paṭiggaṇheyyā”ti nānāvidhehi upāyehi paṇītāni cīvarādīni upanentānaṃ tadanuggahakāmataṃyeva āvikatvā paṭiggahaṇena ca tato pabhūti asītisakaṭabhārehi upanāmanahetubhūtaṃ vimhāpanaṃ paccayaapaṭisevanasaṅkhātaṃ Kuhanavattūti veditabbaṃ. Vuttampi cetāṃ Mahāniddese³—

Katamaṃ paccayaapaṭisevanasaṅkhātaṃ Kuhanavattu, idha gahapatikā bhikkhū nimantenti cīvara piṇḍapāta senāsana gilānapaccayabhesajjaparikkhārehi, so pāpiccho icchāpakato atthiko

1. Abhi-Ṭṭha 1. 408, 409 piṭṭhesu. 2. Paccayaapaṭisedhana (Sī) 3. Khu 7. 172 piṭṭhe.

cīvara -pa- parikkhārānaṃ bhiyyokamyataṃ upādāya cīvaraṃ paccakkhāti, piṇḍapātaṃ paccakkhāti, senāsanāṃ paccakkhāti, gilānapaccayabhesajjaparikkhārāṃ paccakkhāti. So evamāha “kiṃ samaṇassa mahagghena cīvarena, etaṃ sāruppaṃ, yaṃ samaṇo susānā vā saṅkārakūṭā vā pāpaṇikā vā nantakāṇi uccinitvā saṅghāṭiṃ katvā dhāreyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena piṇḍapātena, etaṃ sāruppaṃ, yaṃ samaṇo uñchācariyāya piṇḍiyālopena jīvikāṃ kappeyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena senāsanena, etaṃ sāruppaṃ, yaṃ samaṇo rukkhāmūliko vā assa sosāniko vā abbhokāsiko vā. Kiṃ samaṇassa mahagghena gilānapaccayabhesajjaparikkhārena, etaṃ sāruppaṃ, yaṃ samaṇo pūtimuttēna vā harītakīkhaṇḍēna vā osadhaṃ kareyyā”ti. Tadupādāya lūkhaṃ cīvaraṃ dhāreti, lūkhaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjati, lūkhaṃ senāsanāṃ paṭisevati, lūkhaṃ gilānapaccayabhesajjaparikkhārāṃ paṭisevati. Tameṇaṃ gahapatikā evaṃ jānanti “ayaṃ samaṇo appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo dhutavādo”ti bhiyyo bhiyyo nimantenti cīvara -pa- parikkhārehi. So evamāha “tiṇṇāṃ sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati, saddhāya sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati, deyyadhammassa -pa- dakkhiṇeyyānaṃ sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati, tumhākañcevāyaṃ saddhā atthi, deyyadhammo ca saṃvijjati, ahañca paṭiggāhako, sacāhaṃ na paṭiggahessāmi, evaṃ tumhe puññaṃ paribāhirā bhavissatha, na mayhaṃ iminā attho, apica tumhākaṃ eva anukampāya paṭiggaṇhāmi”ti. Tadupādāya bahumpi cīvaraṃ paṭiggaṇhāti. Bahumpi piṇḍapātaṃ -pa- bhesajjaparikkhārāṃ paṭiggaṇhāti. Yā evarūpā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ. Idaṃ vuccati paccayapaṭisevanasaṅkhātāṃ Kuhanavatthūti.

Pāpicchasseva pana sato
 uttarimanussadhammādhigamaparidīpanavācāya tathā tathā
 vimhāpanaṃ sāmanta-jappanasāṅkhātāṃ kuhanavatthūti veditabbaṃ.
 Yath’āha—katamaṃ sāmanta-jappanasāṅkhātāṃ

Kuhanavatthu, idhekacco pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo “evaṃ maṃ jano sambhāvēssatī”ti ariyadhammasannissitaṃ vācaṃ bhāsati, yo evarūpaṃ cīvaram dhāreti, so samaṇo mahesakkhoti bhaṇati. Yo evarūpaṃ pattaṃ, lohathālakaṃ, dhamakaraṇaṃ, parisāvanaṃ, kuñcikaṃ, upāhanaṃ, kāyabandhanaṃ, āyogaṃ dhāreti, so samaṇo mahesakkhoti bhaṇati. Yassa evarūpo upajjhāyo, ācariyo, samānupajjhāyā, samānācariyakā, mittā, sandiṭṭhā, sambhattā, sahāyā. Yo evarūpe vihāre vasati, aḍḍhayoge, pāsāde, hammiye, guhāyaṃ, leṇe, kuṭiyā, kūṭāgāre, aṭṭe māḷe, udosite, uddaṇḍe, upaṭṭhānasālāyaṃ, maṇḍape, rukkhamaṇe vasati, so samaṇo mahesakkhoti bhaṇati.

Atha vā korajikakorajiko bhākuṭikabhākuṭiko kuhakakuhako lapakalapako mukhasambhāvito. Ayaṃ samaṇo imāsaṃ evarūpānaṃ santānaṃ vihārasamāpattīnaṃ lābhīti tādisaṃ gambhīraṃ gūḷhaṃ nipuṇaṃ paṭicchannaṃ lokuttaraṃ suññatāpaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ kathesi. Yā evarūpā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ. Idaṃ vuccati sāmanta-jappanasāṅkhātāṃ Kuhanavatthūti.

Pāpicchasseva pana sato sambhāvanādhippāyakatena iriyāpathena vimhāpanaṃ iriyāpathasannissitaṃ Kuhanavatthūti veditabbaṃ. Yath’āha—katamaṃ iriyāpathasaṅkhātāṃ kuhanavatthu, idhekacco. Pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo evaṃ maṃ jano sambhāvēssati gamaṇaṃ saṇṭhapeti -pa- sayanaṃ saṇṭhapeti, paṇidhāya gacchati, paṇidhāya tiṭṭhati, paṇidhāya nisīdati, paṇidhāya seyyaṃ kappeti, samāhito viya gacchati, samāhito viya tiṭṭhati, nisīdati, samāhito viya gacchati, samāhito viya tiṭṭhati, nisīdati, seyyaṃ kappeti, āpāthakajjhāyīva hoti. Yā evarūpā iriyāpathassa āṭhapanā ṭhapanā saṇṭhāpanā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ. Idaṃ vuccati iriyāpathasaṅkhātāṃ Kuhanavatthūti.

Tattha **paccaya paṭisevanasaṅkhātenā**ti paccayapaṭisevananti evaṃ saṅkhātena paccayapaṭisevanena. **Sāmantaajappitenā**ti samīpe bhaṇitena. **Iriyāpathassā**ti catu-iriyāpathassa. **Āṭhapanā**ti-ādiṭhapanā, ādarena vā ṭhapanā. **Ṭhapanā**ti ṭhapanākāro. **Sanṭhapanā**ti abhisāṅkharaṇā, pāsādikabhāvakaraṇanti vuttaṃ hoti. **Bhākuṭikā**ti padhānapurimaṭṭhitabhāvadassanena bhākuṭikaraṇaṃ, mukhasaṅkocoti vuttaṃ hoti. Bhākuṭikaraṇaṃ sīlamassāti bhākuṭiko, bhākuṭikassa bhāvo **bhākuṭiyaṃ**. **Kuhanā**ti vimhāpanaṃ. Kuhassa āyanā **kuhāyanā**. Kuhitassa bhāvo **kuhitattanti**.

862. Lapanāniddese **ālapanā**ti vihāraṃ āgatamanusse disvā “kimatthāya bhonto āgatā, kiṃ bhikkhū nimantetuṃ, yadi evaṃ gacchatha, ahaṃ pacchato bhikkhū gahetvā āgacchāmi”ti evaṃ āditova lapanā. Atha vā attānaṃ upanetvā “ahaṃ tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno”ti evaṃ attupanāyikā lapanā **ālapanā**. **Lapanā**ti puṭṭhassa sato vuttappakārameva lapanāṃ. **Sallapanā**ti gahapatikānaṃ ukkaṇṭhane bhītaṃ okāsaṃ datvā suṭṭhu lapanā. **Ullapanā**ti mahākuṭumhiko mahānāviko mahādānapatīti evaṃ uddhaṃ katvā lapanā. **Samullapanā**ti sabbatobhāgena uddhaṃ katvā lapanā. **Unnahanā**ti upāsakā pubbe īdise kāle dānaṃ detha, idāni kiṃ na dethāti evaṃ yāva “dassāma bhante okāsaṃ na labhāmā”ti-ādīni vadanti, tāva uddhaṃ nahanā, veṭhanāti vuttaṃ hoti. Atha vā ucchuhatthaṃ disvā “kuto ābhataṃ¹ upāsakā”ti pucchati. Uccukhattato bhanteti. Kiṃ tattha ucchu madhuranti. Khāditvā bhante jānitabbanti. “Na upāsakā bhikkhussa ucchuṃ dethāti vattum vaṭṭatī”ti yā evarūpā nibbeṭhentaṃsāpi veṭhanakakathā, sā **unnahanā**. Sabbatobhāgena punappunaṃ unnahanā **samunnahanā**. **Ukkācanā**ti “etaṃ kulaṃ maṃyeva jānāti, sace ettha deyyadhammo uppajjati, mayhameva detī”ti evaṃ ukkhipitvā kācanā ukkācanā, uddīpanāti² vuttaṃ hoti.

Telakandarikavatthu cettha vattabbaṃ—dve kira bhikkhū ekaṃ gāmaṃ pavisitvā āsanāsālāyaṃ nisīditvā ekaṃ kumārikaṃ disvā pakkosiṃsu.

1. Āgatāttha (Ka)

2. Ukkhipanāti (Syā, Ka)

¹tāya āgatāya tatreko¹ ekaṃ pucchi “ayaṃ bhante kassa kumārikā”ti. Amhākaṃ upaṭṭhāyikāya telakandarikāya dhītā āvuso, imissā mātā mayi gehaṃ gate sappiṃ dadamānā ghaṭeneva deti, ayampi mātā viya ghaṭeneva detīti ukkāceti.

Sabbatobhāgena punappunaṃ ukkācanā **samukkācanā**.

Anuppiyabhāṇitāti saccānurūpaṃ dhammānurūpaṃ vā anapaloketvā punappunaṃ piyabhaṇanameva. **Cāṭukamyatā**ti nīcavuttitā, attānaṃ heṭṭhato ṭhapetvā vattanaṃ. **Muggasūpyatā**ti muggasūpasadisatā. Yathā hi muggesu paccamānesu kocideva na paccati, avasesā paccanti, evaṃ yassa puggalassa vacane kiñcideva saccaṃ hoti, sesaṃ alikaṃ, ayaṃ puggalo muggasūpyoti vuccati, tassa bhāvo muggasūpyatā. **Pāribhaṭyatā**ti pāribhaṭyabhāvo. Yo hi kuladārake dhāti viya aṅkena vā khandhena vā paribhaṭati, dhāretīti attho, tassa paribhaṭassa kammaṃ pāribhaṭyaṃ, pāribhaṭyassa bhāvo pāribhaṭyatāti.

863. Nemittikatāniddese **nimittanti** yaṃkiñci paresaṃ paccayadānasaññojanakaṃ kāyavacikammaṃ. **Nimittakammanti** nimittassa karaṇakosallaṃ.

Tatridaṃ vatthu—eko kira piṇḍapātiko upaṭṭhākakammārassa gehadvāraṃ gantvā “kiṃ bhante”ti pucchito cīvarantarena hatthaṃ nīharitvā vāsipaharaṇākāraṃ akāsi. Kammāro “sallakkhitaṃ me bhante”ti vāsiṃ katvā adāsi. **Obhāsoti** paccayapaṭisaṃyuttakathā. **Obhāsakammanti** vacchakapālake disvā “kiṃ ime vacchā khīragovacchā takkagovacchā”ti pucchitvā “khīragovacchā bhante”ti vutte “na khīragovacchā, yadi khīragovacchā siyūṃ, bhikkhūpi khīraṃ labheyyun”ti evamādinā nayena tesāṃ dāraṇānaṃ mātāpitūnaṃ nivedetvā khīradāpanādikaṃ obhāsakaraṇaṃ. **Sāmantajappā**ti samīpaṃ katvā jappanaṃ.

Jātakabhāṇakavatthu cettha kathetabbaṃ—eko kira Jātakabhāṇakatthero bhuñjitukāmo upaṭṭhāyikāya gehaṃ pavisitvā nisīdi. Sā adātukāmā “taṇḍulā natthī”ti bhaṇantī taṇḍule āharitukāmā viya paṭivissakagharaṃ gatā. Bhikkhu antogabbhaṃ pavisitvā olokento

kavāṭakoṇe ucchuṃ, bhājane guḷaṃ, piṭake loṇamacchaphālaṃ, kumbhiyaṃ taṇḍule, ghaṭe ghataṃ disvā nikkhamitvā nisīdi. Gharaṇī “taṇḍulaṃ nālatthan”ti āgatā. Thero “upāsike ajja bhikkhā na sampajjissatīti paṭikacceva nimittaṃ addasaṃ”ti āha. Kiṃ bhanteti. Kavāṭakoṇe nikkhattaṃ ucchuṃ viya sappāṃ addasaṃ, taṃ paharissāmīti olovento bhājane ṭhapitaṃ guḷapiṇḍaṃ viya pāsāṇaṃ, leḍḍukena pahaṭena sappena kataṃ piṭake nikkhattaloṇamacchaphālasadisāṃ phaṇaṃ, tassa taṃ leḍḍuṃ ḍamsitukāmassa kumbhiyā taṇḍulasadise dante, athassa kupitassa ghaṭe pakkhittaghatasadisāṃ mukhato nikkhamantaṃ visamissakaṃ kheḷanti. Sā “na sakkā muṇḍakaṃ vañcetun”ti ucchuṃ datvā odanaṃ pacitvā ghataguḷamacchehi saddhiṃ adāsīti evaṃ samīpaṃ katvā jappanaṃ sāmantaajappāti veditabbaṃ. **Parikathā**ti yathā taṃ labhati, tathā parivattetvā parivattetvā kathanāṃ.

864. Nippesikatāniddese **akkosana**ti dasahi akkosavatthūhi akkosanaṃ. **Vambhana**ti paribhavitvā kathanāṃ. **Garahana**ti “assaddho appasanno”ti-ādinā nayena dosāropanā. **Ukkhepana**ti “mā etaṃ ettha kathethā”ti vācāya ukkhipanaṃ. Sabbatobhāgena savatthukaṃ sahetukaṃ katvā ukkhepanā **samukkhhepanā**. Atha vā adentaṃ disvā “aho dānapatī”ti evaṃ ukkhipanaṃ **ukkhhepanā**. Mahādānapatīti evaṃ suṭṭhu ukkhepanā **samukkhhepanā**. **Khipana**ti “kiṃ imassa jīvitaṃ bījabhojino”ti evaṃ uppaṇḍanā. **Saṃkhipana**ti “kiṃ imaṃ adāyakoti bhaṇatha, yo niccakālaṃ sabbesampi natthīti vacanaṃ deti”ti evaṃ suṭṭhutaraṃ uppaṇḍanā. **Pāpana**ti adāyakattassa, avaṇṇassa vā pāpanaṃ. Sabbatobhāgena pāpanā **sampāpanā**, **avaṇṇahārikā**ti “evaṃ me avaṇṇabhayāpi dassatī”ti gehato gehaṃ gāmato gāmaṃ janapadato janapadaṃ avaṇṇaharaṇaṃ. **Parapiṭṭhimaṃsikatā**ti purato madhuraṃ bhaṇitvā parammukhe avaṇṇabhāsitaṃ. Esā hi abhimukhaṃ oloketuṃ asakkontassa parammukhānaṃ piṭṭhimaṃsakhādanā viya hoti. Tasmā parapiṭṭhimaṃsikatāti vuttā. **Ayaṃ vuccati nippesikatā**ti ayaṃ yasmā velupesikā viya abbhaṇaṃ parassa guṇaṃ nippeseti nipuñchati, yasmā vā gandhajātaṃ nipisitvā¹ gandhamaggaṇā viya

paraguṇe nipisitvā vicuṇṇetvā esā lābhamagganā hoti, tasmā nippesikatāti vuccatīti.

865. Lābhena lābham nijigīsanatāniddese **nijigīsanāti** magganā. **Ito laddhanti** imamhā gehā laddham. **Amutrāti** amukamhi gehe. **Eṭṭhīti** icchanā. **Gaveṭṭhīti** magganā. **Pariyeṭṭhīti** punappunam magganā. Ādito paṭṭhāya laddham laddham bhikkham tatra tatra kuladārakānam datvā ante khīrayāguṃ labhitvā gatabhikkhuvatthu cettha kathetabham. **Esanāti**-ādīni **eṭṭhīti**-ādīnam vevacanāni. Tasmā **eṭṭhīti** esanā, **gaveṭṭhīti** gavesanā, **pariyeṭṭhīti** pariyesanā iccevamettha yojanā veditabbā.

866. Seyyamānaniddese **jātiyāti** khattiyabhāvādi jātisampattiya. **Gottenāti** Gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena. **Kolaputtiyenāti** mahākulabhāvena. **Vaṇṇapokkharatāyāti** vaṇṇasampannasarīratāya. Sarīrañhi pokkharanti vuccati, tassa vaṇṇasampattiya abhirūpabhāvenāti attho. **Dhanenāti**-ādīni uttānatthāneva. **Mānam jappetīti** etesu yena kenaci vatthunā “seyyohamasmī”ti mānam pavatteti karoti.

867. Sadisamānaniddese **mānam jappetīti** etesu yena kenaci vatthunā “sadisohamasmī”ti mānam pavatteti. Ayamettha atthato viseso, Pāḷiyam pana nānakaraṇam natthi.

868. Hīnamānaniddeso **omānam jappetīti** heṭṭhā mānam pavatteti. **Omānoti** lāmakko heṭṭhā māno. **Omaññanā omaññitattanti** ākārabhāvaniddeso. **Hīlanāti** jāti-ādīhi attajigucchanā. **Ohīlanāti** atirekato hīlanā. **Ohīlitattanti** tasseva bhāvaniddeso. **Attuññāti** attānam hīnam katvā jānanā. **Attavaññāti** attānam avajānanā. **Attaparibhavoti** jāti-ādisampattināmameva jātāti attānam paribhavitvā maññanā. Evamime tayo mānā puggalam anissāya jāti-ādivatthuvaseveva kathitā. Tesu ekeko tiṇṇampi seyyasadisahīnānam uppajjati. Tattha “seyyohamasmī”ti māno seyyasseva yāthāvamāno, sesānam ayāthāvamāno. “Sadisohamasmī”ti

māno sadisasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno. “Hīnohamasmī”ti māno hīnasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno.

869. **Tattha katamo seyyassa seyyohamasmīti**-ādayo pana nava mānā puggalaṃ nissāya kathitā. Tesu tayo tayo ekekassa uppajjanti. Tattha **dahatīti** ṭhāpeti. **Taṃ nissāyāti** taṃ seyyato dahanam nissāya. Ettha pana seyyassa seyyohamasmīti māno rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

870. **Seyyassa sadisohamasmīti** mānopi etesaṃyeva uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā aññarājuhi saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi aññena bhikkhunā saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti etaṃ mānaṃ karoti.

871. **Seyyassa hīnohamasmīti** mānopi etesaṃyeva uppajjati. Yassa hi rañño raṭṭhaṃ vā dhanam vā vāhanāni vā sampannāni na honti, so “mayhaṃ rājāti vohārasukhamattameva, kiṃ rājā nāma ahan”ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi appalābhasakkāro “ahaṃ dhammakathiko, bahussuto, mahātheroti kathāmattameva, kiṃ dhammakathiko nāmāhaṃ, kiṃ bahussuto nāmāhaṃ, kiṃ mahāthero nāmāhaṃ, yassa me lābhasakkāro natthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

872. **Sadisassa seyyohamasmīti** mānādayo amaccādīnaṃ uppajjanti. Amacco hi raṭṭhiyo vā “bhogayānavāhanādīhi ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī”ti vā, “mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti vā “amaccoti nāmamattameva mayhaṃ, ghāsacchādanamattampi me natthi, kiṃ amacco nāmāhan”ti vā ete māne karoti.

875. **Hīnassa seyyohamasmīti** mānādayo dāsādīnaṃ uppajjanti. Dāso hi “mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño

dāso nāma atthi, aññe jīvitum asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā, ahaṃ pana peveṇī-āgatattā seyyo”ti vā, “paveṇī-āgatabhāvena ubhatosuddhikadāsattena asukadāsena nāma saddhim kiṃ mayhaṃ nānākaraṇa”ti vā, “kucchivasenāhaṃ dāsabyaṃ upagato, mātāpitukoṭiyā pana me dāsaṭṭhānaṃ natthi, kiṃ dāso nāma ahaṃ”ti vā ete māne karoti. Yathā ca dāso, evaṃ pukkusaṇḍālādayopi ete māne karontiyeva.

Ettha ca seyyassa seyyohamasmīti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve yāthāvamānā. Tathā sadisassa sadisohamasmīti, hīnassa hīnohamasmīti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve yāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā, yāthāvamānā sotāpattimaggavajjhā.

878. Evaṃ savatthuke māne kathetvā idāni avatthukaṃ nibbattitamānameva dassetuṃ **tattha katamo mānoti**-ādi vuttaṃ.

879. Atimānaniddese seyyādivasena puggalaṃ anāmasitvā jāti-ādīnaṃ vatthuvaseveva niddiṭṭho. Tattha **atimaññatīti** jāti-ādīhi mayā sadiso natthīti atikkamitvā maññati.

880. Mānātimānaniddese **yo evarūpoti** yo eso “ayaṃ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṃ seṭṭho, ayaṃ hīnataro”ti uppanno māno, ayaṃ bhārātibhāro viya purimaṃ sadisamānaṃ upādāya mānātimānoti dassetuṃ evamāha.

881. Omānaniddeso hīnamānaniddesasadisoyeva. Veneyyavasena pana so hīnohamasmīti māno nāma vutto, ayaṃ omāno nāma. Apicettha “tvaṃ jātimā, kākajāti viya te jāti, tvaṃ gottavā, caṇḍālagottaṃ viya te gottaṃ, tuyhaṃ saro atthi, kākassaro viya te saro”ti evaṃ attānaṃ heṭṭhā katvā pavattanavasena ayaṃ omānoti vedītabbo.

882. Adhimānaniddese **appatte pattasaññitā**ti cattārī saccāni appatvā pattasaññitāya. **Akateti** catūhi maggehi kattabbakicce akateyeva. **Anadhigateti** catusaccadhamme anadhigate. **Asacchikateti** arahattena apaccakkhakate. **Ayaṃ vuccati adhimānoti** ayaṃ adhigatamāno nāma vuccati.

Ayaṃ pana kassa uppajjati, kassa nuppajjati? Ariyasāvakaassa tāva nuppajjati. So hi maggaphalanibbānapahīnakilesāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇena¹ sañjātasomanasso ariyaguṇapaṭivedhe nikkāṅkho, tasmā sotāpannādīnaṃ “ahaṃ sakadāgāmi”ti-ādivasena māno nuppajjati, dussīlassāpi nuppajjati. So hi ariyaguṇādhigame nirāsova, sīlavatopi pariccattakammaṭṭhānassa niddārāmatādīmanuyuttassa nuppajjati.

Parisuddhasīlassa pana kammaṭṭhāne appamattassa nāmarūpaṃ vavatthapetvā paccayapariggahena vitiṇṇakaṅkhassa tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasantassa āradhavi-passakassa uppajjati, uppanne ca suddhasamathalābhī vā suddhavi-passanālābhī vā antarā ṭhpeti. So hi dasapi vīsampi tiṃsampi vassāni kilesasamudācāraṃ apassanto “ahaṃ sotāpanno”ti vā “sakadāgāmi”ti vā “anāgāmi”ti vā maññati, samathavi-passanālābhī pana arahatteyeva ṭhpeti. Tassa hi samādhibalena kilesā vikkhambhitā, vipassanābalena saṅkhārā supariggahitā, tasmā saṭṭhipi vassāni asītipi vassāni vassasatampi kilesā na samudācaranti, khīṇāsavasassa cittacāro hoti. So evaṃ dīgharattaṃ kilesasamudācāraṃ apassanto antarā aṭṭhatvāva “arahā ahan”ti maññati Uccatalaṅkavāsī² Mahānāgatthero viya Haṅkanakavāsī Mahādattatthero viya Cittalapabbate nīṅkaṇṇa³ Padhānagharavāsī Cūlasumatthero viya ca.

Tatridaṃ ekavatthuparidīpanaṃ—Talaṅgaravāsī Dhammadinnatthero kira nāma-eko pabhinnapaṭisambhido mahākhīṇāsavo mahato bhikkhusaṃghassa ovādadāyako ahoṣi, so ekadivasaṃ attano divāṭṭhāne nisīditvā “kiṃ nu kho amhākaṃ ācariyassa Uccatalaṅkavāsīmahānāgattherassa

1. Paccavekkhaṇeneva (Sī, Syā)

2. Uccamālikavāsī (Sī)

3. Poṇṇaka (Sī)

samaṇakiccaṃ matthakaṃ patto, no”ti āvajjanto puthujjanabhāvamevassa disvā “mayi agacchante puthujjanakālaṅkiriyaṃeva karissatī”ti ca ña tvā iddhiyā vehāsaṃ uppatitvā divāṭṭhāne nisinnassa therassa samīpe orohitvā vanditvā vattaṃ dassetvā ekamantaṃ nisīdi. “Kiṃ āvuso Dhammadinna akāle āgatosī”ti ca vutto “pañhaṃ bhante pucchitum āgatomhī”ti āha.

Tato “pucchāvuso jānamāno kathayissāmī”ti vutto pañhāsahassaṃ pucchi. Thero pucchitapucchitaṃ pañhaṃ asajjamānova kathesi. Tato “atitikkhaṃ te bhante ñāṇaṃ, kadā tumhehi ayaṃ dhammo adhigato”ti vutto “ito satṭhivassakāle āvuso”ti āha. Samādhimpi bhante vaḷaṇṇethāti. Na idaṃ āvuso bhāriyanti. Tena hi bhante ekaṃ hatthiṃ māpethāti. Thero sabbasettaṃ hatthiṃ māpeti. Idāni bhante yathā ayaṃ hatthī añcitakaṇṇo pasāritanaṅguṭṭho soṇḍaṃ mukhe pakkipitvā bheravaṃ koṇcanādaṃ karonto tumhākaṃ abhimukho āgacchati, tathā naṃ karoṭhāti. Thero tathā katvā vegena āgacchato hatthissa bheravaṃ ākāraṃ disvā uṭṭhāya palāyitum āraddho. Tameṇaṃ khīṇāsavattthero hatthaṃ pasāretvā cīvarakaṇṇe gahetvā “bhante khīṇāsavassa sārājjaṃ nāma hotī”ti āha. So tasmīṃ kāle attano puthujjanabhāvaṃ ña tvā “avassayo me āvuso Dhammadinna hohī”ti vatvā pādamaṇḍale ukkuṭṭikaṃ nisīdi. “Bhante tumhākaṃ avassayo bhavissāmiccevāhaṃ āgato, mā cintayitthā”ti kammaṭṭhānaṃ kathesi. Thero kammaṭṭhānaṃ gahetvā caṅkamaṃ āruyha tatiye padavāre aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇi. Thero kira dosacarito ahosi.

883. Asmimānaniddese **rūpaṃ asmīti mānoti** ahaṃ rūpanti uppannamāno. **Chandoti** mānaṃ anugatacchandova. Tathā **anusayo**. Vedanādisupi eseṇa nayo.

884. Micchāmānaniddese **pāpakeṇa vā kammāyatanenāti**-ādīsu **pāpakaṃ kammāyatanaṃ** nāma kevaṭṭamacchabandhanesādādīnaṃ kammaṃ. **Pāpakaṃ**

sippāyatanam nāma macchajālakhipanakumīnakaraṇesu ceva pāsa-
oḍḍanasūlāropanādīsu ca chekatā. **Pāpakam vijjāṭṭhānam** nāma yā kāci
parūpaghātavijjā. **Pāpakam sutam** nāma
bhāratayuddhasītāharaṇādipaṭisaṃyuttam. **Pāpakam paṭibhānam** nāma
dubbhāsitaṃyuttam kappanāṭakavilappanādipaṭibhānam. **Pāpakam sīlam** nāma
ajasīlam gosīlam. **Vatampi** ajavatagovatameva. **Pāpikā diṭṭhi** pana
dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatesu yā kāci diṭṭhi.

885. Ñātivitakkaniddesādīsu “mayham ñātayo sukhajīvino
sampattiyuttā”ti evaṃ pañcakāmaguṇasannissitena gehasitapemena ñātake
ārabbha uppannavitakkova **ñātivitakko** nāma. “Khayaṃ gatā vayaṃ gatā
saddhā pasannā”ti evaṃ pavatto pana ñātivitakko nāma na hoti.

886. “Amhākam janapado subhikkho sampannasasso”ti tuṭṭhamānassa
gehasitapemavaseneva uppannavitakko **janapadavitakko** nāma. “Amhākam
janapade manussā saddhā pasannā khayaṃ gatā vayaṃ gatā”ti evaṃ pavatto
pana janapadavitakko nāma na hoti.

887. Amaratthāya vitakko, amaro vā vitakkoti **amaravitakko**. Tattha
ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijjiṇṇe samparāye attā sukhī hoti amaroti
dukkarakārikam karontassa tāya dukkarakārikāya paṭisaṃyutto vitakko
amaratthāya vitakko nāma. Diṭṭhigatiko pana sassatam vadesīti-ādīni puṭṭho
“evamti me no, tathāti me no, aññathāti me no, notipi me no, no notipi
me no”ti¹ vikkhepaṃ āpajjati, tassa so diṭṭhigatapaṭisaṃyutto vitakko. Yathā
amaro nāma maccho udaye gahetvā māretum na sakkā, ito cito ca dhāvati,
gāham na gacchati, evameva ekasmiṃ pakkhe asaṇṭhahanato na maratīti
amaro nāma hoti. Tam duvidhampi ekato katvā **ayam vuccati**
amaravitakkoti vuttam.

888. **Parānuddayatāpaṭisaṃyuttoti** anuddayatāpatirūpakena
gehasitapemena paṭisaṃyutto. **Sahanandīti**-ādīsu upaṭṭhākesu nandantesu
socantesu ca tehi saddhim diguṇam nandati, diguṇam socati, tesu

sukhitesu diguṇaṃ sukhito hoti, dukkhitesu diguṇaṃ dukkhito. **Uppannesu kiccakaraṇīyesūti** tesu mahantesu khuddakesu vā kammesu uppannesu. **Attanā vā yogaṃ āpajjatīti** tāni tāni kiccāni sādiento paññattim vītikkamati, sallekhaṃ kopeti. **Yo tatthāti** yo tasmim saṃsaṭṭhavihāre tasmim vā yogāpajjane gehasito vitakko, ayaṃ parānuddayatāpaṭisaṃyutto vitakko nāma.

889. **Lābhasakkārasilokapaṭisaṃyuttoti** cīvarādilābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca saddhim ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṃyutto.

890. **Anavaññattipaṭisaṃyuttoti** “aho vata maṃ pare na avajāneyyūṃ, na pothetvā viheṭhetvā katheyyūṃ”ti evaṃ anavaññātābhāvapatthanāya¹ saddhim uppajjanavitakko. **Yo tattha gehasitoti** yo tasmim “mā maṃ pare avajānimsū”ti uppanne citte pañcakāmaguṇasaṅkhātagehanissito hutvā uppannavitakko. Sesam sabbattha pākaṭamevāti.

Ekakaniddesavaṇṇanā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

891. Dukesu kodhaniddesādayo heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā. Heṭṭhā anāgatesu pana upanāhaniddesādīsu pubbakālaṃ kodhaṃ upanayhatīti aparakālakodho **upanāho** nāma. Upanayhanākāro **upanayhanā**. Upanayhitassa bhāvo **upanayhitattam**. **Aṭṭhapanāti** paṭhamuppannassa anantaraṭṭhapanā mariyādaṭṭhapanā vā. **Ṭhapanāti** pakatiṭṭhapanā. **Sanṭhapanāti** sabbatobhāgena punappunaṃ āghātaṭṭhapanā. **Anusaṃsandanāti** paṭhamuppannena kodhena saddhim antaram adassetvā ekībhāvakaraṇā. **Anuppabandhanāti** purimena saddhim pacchimassa ghaṭanā. **Daḷīkamanti** thirakaraṇaṃ. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ upanandhanalakkhaṇo veraṃ appaṭinissajjanaraso upanāhoti vuccati, yena samannāgato puggalo veraṃ nissajjitum na sakkoti, “evaṃ nāma maṃ esa vattum ananucchaviko”ti aparāparaṃ anubandhati, ādittapūti-alātaṃ viya

1. Anavaññattibhāvapatthanāya (Syā, Ka)

jalateva, dhoviyamānaṃ acchacammaṃ viya vasātelamakkhitapilotikā viya ca na parisujjhati.

892. Makkhanabhāvavasena **makkho**, paraguṇamakkhanāya pavattentopi attano kāraṇaṃ gūthapaharaṇakaṃ gūtho viya paṭhamataram makkhetīti attho. Tato parā dve ākārabhāvaniddesā. Niṭṭhurabhāvo **niṭṭhuriyaṃ**, “taṃ nissāya ettakampi natthī”ti kheḷapātananti attho. **Niṭṭhuriyakammanti** niṭṭhuriyakaraṇaṃ. Gahaṭṭho vā hi gahaṭṭhaṃ, bhikkhu vā bhikkhum nissāya vasanto appamattakeneva kujjhitvā “taṃ nissāya ettakampi natthī”ti kheḷaṃ pādetvā pādena maddanto viya niṭṭhuriyaṃ nāma karoti, tassa taṃ kammaṃ niṭṭhuriyakammanti vuccati. Lakkhaṇādito panesa paraguṇamakkhanalakkaṇo makkho, tesaṃ vināsanaraso, parena sukatānaṃ kiriyānaṃ avacchādanapaccupaṭṭhāno.

Paḷāsati **paḷāso**, parassa guṇe dassetvā attano guṇehi samaṃ karotīti attho. Paḷāsassa āyanaṃ **paḷāsāyanaṃ**. Paḷāso ca so atthano jayāharaṇato āhāro cāti **paḷāsāhāro**. **Vivādatṭhānanti** vivādakāraṇaṃ. **Yugaggāhoti** samadhuraggahaṇaṃ. **Appaṭinissaggoti** attanā gahitassa appaṭinissajjanaṃ. Lakkhaṇādito panesa yugaggāhalakkaṇo paḷāso, paraguṇehi attano guṇānaṃ samakaraṇaraso, paresaṃ guṇappamaṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno. Paḷāsī hi puggalo dutiyassa dhuraṃ na deti, samaṃ pasāretvā tiṭṭhati. Sākacchamaṇḍale aññena bhikkhunā bahūsu suttesu ca kāraṇesu ca ābhatesupi “tava ca mama ca vāde kiṃ nāma nānākaraṇaṃ, nanu majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisameva amhākaṃ vacanaṃ”ti vadati. Issāmacchariyaniddesā vuttatthā eva.

894. Māyāniddese **vācaṃ bhāsatīti** jānaṃyeva “paṇṇattiṃ vītikkamantā bhikkhū bhāriyaṃ karonti, amhākaṃ pana vītikkamaṭṭhānaṃ nāma natthī”ti upasanto viya bhāsati. **Kāyena parakkamatīti** “mayā kataṃ idaṃ pāpakammaṃ mā keci jānimsū”ti kāyena vattaṃ karoti. Vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti **māyā**. Māyāvino bhāvo **māyāvitā**. Katvā pāpaṃ puna paṭicchādanato aticca āsaranti

etāya sattāti **accāsarā**. Kāyavācākiriyā hi aññathā dassanato vañcetīti **vañcanā**. Etāya sattā nikarontīti **nikati**, micchā karontīti attho. “Nāhaṃ evaṃ karomī”ti pāpānaṃ vikkhipanato **vikiraṇā**. “Nāhaṃ evaṃ karomī”ti parivajjanato **pariharaṇā**. Kāyādīhi saṃvaraṇato **gūhanā**. Sabbatobhāgena gūhanā **parigūhanā**. Tiṇapaṇṇehi viya gūthaṃ kāyavacīkammehi pāpaṃ chādetīti **chādanā**. Sabbatobhāgena chādanā **paṭicchādanā**. Na uttānaṃ katvā dassetīti **anuttānikammaṃ**. Na pākataṃ katvā dassetīti **anāvikammaṃ**. Suṭṭhu chādanā **vocchādanā**. Katapaṭicchādanavasena punapi pāpassa karaṇato **pāpakiriyā**. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ katapaṭicchādanalakkhaṇā māyā nāma vuccati, yāya samannāgato puggalo bhasmāpaṭicchanno viya aṅgāro, udakapaṭicchanno viya khāṇu, pilotikāpaliveṭhitaṃ viya ca satthaṃ hoti.

Sāṭheyyaniddese **saṭhoti** asantaguṇaparidīpanato na sammā bhāsītā. Sabbatobhāgena saṭho **parisaṭho**. **Yaṃ tatthāti** yaṃ tasmiṃ puggale. **Saṭhanti** asantaguṇadīpanaṃ kerāṭiyaṃ. **Saṭhatāti** saṭhākāro. **Kakkaratāti** padumanālissa viya aparāmasanakkhamo kharapharusabhāvo. **Kakkariyantipi** tasveva vevacanaṃ. **Parikkhattatā pārikkhattiyanti** padadvayena nikhaṇitvā ṭhapitaṃ viya dalhakerāṭiyaṃ vuttaṃ. **Idaṃ vuccatīti** idaṃ attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ sāṭheyyaṃ nāma vuccati, yena samannāgatassa puggalassa kucchiṃ vā piṭṭhiṃ vā jānituṃ na sakkā.

Vāmena sūkaro hoti, dakkhiṇena ajāmigo.

Sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavoti—

Evaṃ vuttayakkhasūkarasadiṣo hoti. **Avijjādiniddesā** vuttatthā eva.

902. Anajjavaniddese **anajjavoti** anujutākāro. Anajjavabhāvo **anajjavatā**. **Jimhatāti** candavaṅkatā. **Vaṅkatāti** gomuttavaṅkatā. **Kuṭilatāti** naṅgalakoṭivaṅkatā. Sabbehipi imehi padehi kāyavacīcittavaṅkatāva kathitā.

Amaddavaniddese na mudubhāvo **amudutā**. Amaddavākāro **amaddavatā**. Kakkhaḷabhāvo **kakkhaḷiyaṃ**. Maddavakarassa sinehassa abhāvato pharusabhāvo **phārusiyaṃ**. Anīcavuttitāya ujukameva ṭhitacittabhāvo

ujucittatā. Puna amudutāgahaṇaṃ tassā visesanatthaṃ “amudutāsaṅkhātā ujucittatā, na ajjavasaṅkhātā ujucittatā”ti.

903. **Akkhant**iniddesādayo khantⁱniddesādipaṭipakkhato veditabbā.

908. Saṃyojananiddese **ajjh**attanti kāmabhavo. **Bahiddhā**ti rūpārūpabhavo. Kiñcāpi hi sattā kāmabhavo appaṃ kālāṃ vasanti kappassa catutthameva koṭṭhāsaṃ, itaresu tīsu koṭṭhāsesu kāmabhavo suñño hoti tuccho, rūpārūpabhavo bahuṃ kālāṃ vasanti, tathāpi nesaṃ yasmā kāmabhavo cutipaṭisandhiyo bahukā honti, appā rūpārūpabhavesu. Yattha ca cutipaṭisandhiyo bahukā, tattha ālayopi patthanāpi abhilāsopi bahu hoti. Yattha appā, tattha appo. Tasmā kāmabhavo ajjhattaṃ nāma jāto. Rūpārūpabhavā bahiddhā nāma. Iti ajjhattasaṅkhāte kāmabhavo bandhanaṃ **ajjhattasaṃyojanaṃ** nāma, bahiddhāsaṅkhātesu rūpārūpabhavesu bandhanaṃ **bahiddhāsaṃyojanaṃ** nāma. Tattha ekekaṃ pañcapañcavidhaṃ hoti. Tena vuttaṃ “pañcorambhāgiyāni pañcuddhambhāgiyāni”ti. Tatrāyaṃ vacanattho oraṃ vuccati kāmādhātu, tattha upapattinipphādanato taṃ oraṃ bhajantīti orambhāgiyāni. Uddhaṃ vuccati rūpārūpadhātu, tattha upapattinipphādanato taṃ uddhaṃ bhajantīti uddhambhāgiyānīti.

Dukaniddesavaṇṇanā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

909. Tikaniddese tīhi akusalamūlehi vaṭṭamūlasamudācāro kathito, akusalavittakkādīsu vitakkanavasena **vitakko**, sañjānanavasena **saññā**, sabbhāvaṭṭhena **dhātū**ti veditabbā. Duccaritaniddese paṭhamanayo kamma¹pathavasena vibhatto, dutiyo sabbasaṅgāhikakammavasena, tatiyo nibbattitacetanāvaseneva.

914. Āsavaniddese suttantapariyāyena tayova āsavā kathitā.

919. Esanāniddese saṅkhepato **tattha katamā kāmesanā**ti-ādinā nayena vutto kāmagavesanarāgo **kāmesanā**. **Yo bhavesu bhavacchandoti**-ādinā nayena vutto bhavagavesanarāgo **bhavesanā**. **Sassato lokoti**-ādinā nayena vuttā diṭṭhigatikasammatassa brahmacariyassa gavesanā diṭṭhi **brahmacariyesanā**ti veditabbā. Yasmā ca na kevalaṃ rāgadiṭṭhiyo eva esanā, tadekaṭṭhaṃ pana kammampi esanā eva, tasmā taṃ dassetuṃ dutiyanayo vibhatto. Tattha **tadekaṭṭhanti** sampayuttekaṭṭhaṃ veditabbaṃ. Tattha kāmarāgekaṭṭhaṃ kāmāvacarasattānameva pavattati, bhavarāgekaṭṭhaṃ pana mahābrahmānaṃ. Samāpattito vuṭṭhāya caṅkamantānaṃ jhānaṅgānaṃ assādanakāle akusalakāyakammaṃ hoti, “aho sukhaṃ aho sukhaṃ”ti vācaṃ bhinditvā assādanakāle vacīkammaṃ, kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā manasāva assādanakāle manokammaṃ. Antaggāhikadiṭṭhivasena sabbesampi diṭṭhigatikānaṃ caṅkamanādivasena tāni hontiyeva.

920. Vidhāniddese “kathaṃvidhaṃ sīlavantaṃ vadanti, kathaṃvidhaṃ pañṇavantaṃ vadanti”ti-ādīsu¹ ākārasaṇṭhānaṃ vidhā nāma. “Ekavidhena ṇāṇavatthū”ti-ādīsu² koṭṭhāso. “Vidhāsu na vikampatī”ti-ādīsu³ māno. Idhāpi mānova vidhā nāma. So hi seyyādivasena vidahanato vidhāti vuccati, ṭhapanatṭhena vā vidhā. Tasmā “seyyohamasmī”ti evaṃ uppannā mānavidhā mānaṭhapanā **seyyohamasmīti vidhāti** veditabbā. Sesapadadvayesupi eseva nayo.

921. Bhayaniddese **jātiṃ paṭicca bhayanti** jātipaccayā uppannabhayaṃ. **Bhayānakanti** ākāraniddeso. **Chambhitattanti** bhayavasena gattacalanāṃ. **Lomahaṃsoti** lomānaṃ haṃsanaṃ uddhaggabhāvo. Iminā padadvayena kiccatto bhayaṃ dassetvā puna **cetaso utrāsoti** sabhāvato dassitaṃ.

922. Tamaniddese vicikicchāsīsenā avijjā kathitā. “Tamandhakāro sammoho, avijjogho mahabbhayo”ti vacanato hi avijjā

1. Saṃ 1. 51 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 323 piṭṭhe.

3. Khu 2. 352 piṭṭhe.

tamo nāma. Tiṇṇaṃ pana addhānaṃ vasena desanāsukhatāya vicikicchāsīsena desanā katā. Tattha “kiṃ nu kho ahaṃ atīte khattiyo ahoṣiṃ, udāhu brāhmaṇo, vesso, suddo, kāḷo, odāto, rasso, dīgho”ti kaṅkhanto **atītaṃ addhānaṃ ārabba kaṅkhati** nāma. “Kiṃ nu kho ahaṃ anāgate khattiyo bhavissāmi, udāhu brāhmaṇo, vesso -pa- dīgho”ti kaṅkhanto **anāgataṃ addhānaṃ ārabba kaṅkhati** nāma. “Kiṃ nu kho ahaṃ etarahi khattiyo, udāhu brāhmaṇo, vesso, suddo, kiṃ vā ahaṃ rūpaṃ, udāhu vedanā, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṃ”ti kaṅkhanto **paccuppannaṃ addhānaṃ ārabba kaṅkhati** nāma.

Tattha kiñcāpi khattiyo vā attano khattiyabhāvaṃ, brāhmaṇo vā brāhmaṇabhāvaṃ, vesso vā vessabhāvaṃ, suddo vā suddabhāvaṃ ajānanako nāma natthi, jīvaladdhiko pana satto khattiyajīvādīnaṃ vaṇṇādibhedāṃ sutvā “kīdiso nu kho amhākaṃ abbhantare jīvo, kiṃ nu kho nīlako, udāhu pītako, lohitaṃ, odāto, caturaṃso, chaḷaṃso, aṭṭhaṃso”ti kaṅkhanto evaṃ kaṅkhati nāma.

923. **Titthāyatanānī**ti titthabhūtāni āyatanāni, titthiyānaṃ vā āyatanāni. tattha titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Titthiyā nāma yesaṃ tā diṭṭhiyo ruccanti khamanti. Āyatanaṭṭho heṭṭhā vuttoyeva. Tattha yasmā sabbepi diṭṭhigatikā sañjāyamānā imesuyeva tīsu ṭhānesu sañjāyanti, samosaramānāpi etesuyeva samosaranti sannipatanti, diṭṭhigatikabhāve ca nesaṃ etāniyeva kāraṇāni, tasmā titthāni ca tāni sañjātānīti-ādinā atthena āyatanāni cāti titthāyatanāni. Tenevatthena titthiyānaṃ āyatanānīti pi titthāyatanāni. **Purisapuggaloti** satto. Kōmañca purisotipi puggalotipi vutte sattoyeva vutto, ayaṃ pana **sammutikathā** nāma yo yathā jānāti, tassa tathā vuccati. **Paṭisaṃvedetī**ti attano santāne uppannaṃ jānāti, paṭisaṃviditaṃ karoti anubhavati vā. **Pubbe katahetū**ti pubbe katakāraṇā, pubbe katakamma paccayeneva paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ nigaṇṭhasamayo. Evaṃvādino pana te kammavedanañca kiriyavedanañca paṭikkhipitvā ekaṃ vipākavedanameva sampañcchanti. Pittasamuṭṭhānādīsu¹ ca aṭṭhasu

1. Khu 7. 10 piṭṭhe Mahāniddese.

ābādhesu satta paṭikkhipitvā aṭṭhamañyeva sampaṭicchanti.

Diṭṭhadhammavedanīyādīsu ca tīsu kammesu dve paṭikkhipitvā ekaṃ aparāpariyavedanīyameva sampaṭicchanti.

Kusalākusalavipākakiriyasaṅkhātāsu ca catūsu cetanāsu vipākacetanañyeva sampaṭicchanti.

Issaranimmānahetūti issaranimmānakāraṇā, brahmunā vā pajāpatinā vā issarena nimmitattā paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ brāhmaṇasamayo. Ayañhi nesaṃ adhippāyo imā tisso vedanā paccuppanne attanā katamūlakena vā ānattimūlakena vā pubbe katena vā ahetu-appaccayā vā paṭisaṃvedetuṃ nāma na sakkā, issaranimmānakāraṇā eva pana imā paṭisaṃvedetīti. Evaṃvādino panete heṭṭhā vuttesu aṭṭhasu ābādhesu ekampi asampaṭicchitvā sabbaṃ paṭibāhanti. Tathā diṭṭhadhammavedanīyādīsipi sabbakoṭṭhāsesu ekampi asampaṭicchitvā sabbaṃ paṭibāhanti.

Ahetu appaccayāti hetuñca paccayañca vinā akāraṇeneva paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ ājīvakasamayo. Evaṃvādino etepi heṭṭhā vuttesu kāraṇesu ca byādhīsu ca ekampi asampaṭicchitvā sabbaṃ paṭikkhipanti.

924. **Kiñcanāti** palibodhā. **Rāgo kiñcananti** rāgo uppajjamāno satte bandhati palibundheti, tasmā kiñcananti vuccati. Dosamohesupi ese va nayo. **Aṅgaṇānīti** “udaṅgaṇe tattha papaṃ avindun”¹ āgataṭṭhāne bhūmippadeso aṅgaṇaṃ. “Tasseva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī”² āgataṭṭhāne yaṃkiñci malaṃ vā paṅko vā. “Sāṅgaṇo samāno”³ āgataṭṭhāne nānappakāro tibbakilesa. Idhāpi tadeva kilesaṅgaṇaṃ adhippetāṃ. Teneva **rāgo aṅgaṇanti**-ādimāha.

Malānīti malinabhāvakaraṇāni. **Rāgo malanti** rāgo uppajjamāno cittāṃ malinaṃ karoti, malaṃ gāhāpeti, tasmā malanti vuccati. Itaresupi dvīsu ese va nayo.

1. Khu 5. 1 piṭṭhe Jātake. 2. Ma 1. 144; Aṃ 3. 329 piṭṭhesu. 3. Ma 1. 29 piṭṭhe.

Visamaniddese yasmā rāgādīsu ceva kāyaduccaritādīsu ca sattā pakkhalanti, pakkhalitā ca pana sāsanaṭopi sugatitopi patanti, tasmā pakkhalanapātahetuto **rāgo visamanti**-ādi vuttaṃ.

Aggīti anudahanatṭhena aggi. **Rāgaggī**ti rāgo uppajjamāno satte anudahati jhāpeti, tasmā aggīti vuccati. Dosamohesupi eseva nayo. Tattha vatthūni ekā kira daharabhikkhunī Cittalapabbatavihāre uposathāgāraṃ gantvā dvārapālakarūpaṃ olokayamānā ṭhitā, athassā anto rāgo uppanno, sā teneva jhāyitvā kālamakāsi. Bhikkhuniyo gacchamānā “ayaṃ daharā ṭhitā, pakkosatha nan”ti āhaṃsu. Ekā gantvā “kasmā ṭhitāsi”ti hatthe gaṇhi. Gahitamattā parivattitvā patitā. Idaṃ tāva rāgassa anudahanatāya vatthu. Dosassa pana anudahanatāya manopadosikā devā daṭṭhabbā. Mohassa anudahanatāya khiḍḍāpadosikā devā daṭṭhabbā. Mohanavasena hi tesāṃ satisammoso hoti, tasmā khiḍḍāvasena āhāraḱālaṃ ativattitvā kālaṃ karonti. **Kasāvāti** kasaṭā nirojā. Rāgādīsu ca kāyaduccaritādīsu ca ekampi paṇītaṃ ojavantaṃ natthi, tasmā **rāgo kasāvoti**-ādi vuttaṃ.

925. **Assādadiṭṭhī**ti assādasampayuttā diṭṭhi. **Natthi kāmesu dosoti** kilesakāmena vatthukāmapaṭisevanadoso natthīti vadati. **Pātabyatanti** pātabbabhāvaṃ paribhuñjanaṃ ajjhoharaṇaṃ. Evaṃvādī hi so vatthukāmesu kilesakāmaṃ pivanto viya ajjhoharanto viya paribhuñjati. **Attānudiṭṭhī**ti attānaṃ anugatā diṭṭhi. **Micchādiṭṭhī**ti lāmakā diṭṭhi. Idāni yasmā ettha paṭhamā sassatadiṭṭhi hoti, dutiyā sakkāyadiṭṭhi, tatiyā ucchedadiṭṭhi, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ **sassatadiṭṭhi assādadiṭṭhī**-ādimāha.

926. **Aratiniddeso** ca **vihesāniddeso** ca vuttatthoyeva. Adhammassa cariyā **adhammacariyā**, adhammakaraṇanti attho. Visamā cariyā, visamasa vā kammassa cariyāti **visamacariyā**, **dovacassatāpāpamittatā** niddesā vuttatthā eva. Puthunimittārammaṇesu pavattito nānattesu saññā **nānattasaññā**. Yasmā vā aññāva kāmasaññā, aññā byāpādādisaññā,

tasmā nānattā saññātipi nānattasaññā. Kosajjapamādaniddesesu pañcasu kāmaguṇesu vissaṭṭhacittassa kusalahammabhāvanāya ananuyogavasena līnavuttitā **kosajjaṃ**, pamajjanavasena pamattabhāvo **pamādoti** veditabbo. **Asantuṭṭhitā** diniddesā vuttatthā eva.

931. Anādariyaniddese ovādassa anādiyanavasena anādarabhāvo **anādariyaṃ**. Anādariyanākāro **anādaratā**. Sagaruvāsaṃ avasanaṭṭhena agāravabhāvo **agāravatā**. Sajeṭṭhakavāsaṃ avasanaṭṭhena appatissavatā. **Anaddāti** anādiyanā. **Anaddāyanāti** anādiyanākāro. Anaddāya ayitassa bhāvo **anaddāyitattaṃ**. Asīlassa bhāvo asīlyaṃ. **Acittikāro**ti garucittikārassa akaraṇaṃ.

932. Assaddhabhāvo **assaddhiyaṃ**. Asaddahanākāro **asaddahanā**. Okappetvā anupavisitvā aggahaṇaṃ **anokappanā**. Appasīdanaṭṭhena **anabhippasādo**.

Avadaññutāti thaddhamacchariyavasena dehi karohīti vacanassa ajānatā.

934. **Buddhā ca Buddhasāvaka cāti** ettha Buddhaggahaṇena Paccekabuddhāpi gahitāva. **Asametukamyatāti** tesaṃ samīpaṃ agantukāmatā. **Saddhammaṃ asotukamyatāti** sattatimsa bodhipakkhiyadhammā saddhammo nāma, taṃ asuṇitukāmatā. **Anuggahetukamyatāti** na uggahetukāmatā.

Upārambhacittatāti upārambhacittabhāvo. Yasmā pana so atthato upārambhova hoti, tasmā taṃ dassetuṃ **tattha katamo upārambhoti**-ādi vuttaṃ. Tattha upārambhanavasena **upārambho**. Punappunaṃ upārambho **anupārambho**. Upārambhanākāro **upārambhanā**. Punappunaṃ upārambhanā **anupārambhanā**. Anupārambhi tassa bhāvo **anupārambhitattaṃ**. **Uññāti** heṭṭhā katvā jānanā. **Avaññāti** avajānanā. Paribhavanaṃ **paribhavo**. Randhassa gavesitā **randhagavesitā**. Randhaṃ vā gavesatīti randhagavesī, tassa bhāvo randhagavesitā. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ pa-avajjānupassanalakkhaṇo upārambho nāma vuccatī. Yena samannāgato puggalo yathā nāma

tunnakāro sātakaṃ pasāretvā chiddameva oloketi, evameva parassa sabbe pi guṇe makkhetvā aguṇesuyeva paṭiṭṭhāti.

936. **Ayoniso manasikāro**ti anupāyamanasikāro. **Anicce niccanti** anicceyeva vatthusmiṃ idaṃ niccanti evaṃ pavatto. **Dukkhe sukhanti-** ādisupi ese va nayo. **Saccavippaṭikulena vā**ti catunnaṃ saccānaṃ ananulomavasena. **Cittassa āvaṭṭanā**ti-ādini sabbānipi āvajjanasseva vevacanāneva. Āvajjanañhi bhavaṅgacittaṃ āvaṭṭetīti cittassa **āvaṭṭanā**. Anu-
anu āvaṭṭetīti **anāvaṭṭanā**¹. Ābhujatīti **ābhogo**. Bhavaṅgārammaṇato aññaṃ ārammaṇaṃ samannāharatīti **samannāhāro**. Tadevārammaṇaṃ attānaṃ anubandhitvā anubandhitvā uppajjamāne manasikarotīti **manasikāro**. **Karotīti** ṭhpeti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ anupāyamanasikāro uppathamanasikāralakkhaṇo ayonisomanasikāro nāma vuccati. Tassa vasena puggalo dukkhādini saccāni yāthāvato āvajjitum na sakkoti.

Kummaggasevanāniddese yaṃ kummaggaṃ sevato sevānā kummaggasevanāti vuccati, taṃ dassetum **tattha katamo kummaggoti** dutiyapucchā katā. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

939. Catukkaniddese taṇhuppādesu **cīvarahetū**ti “kattha² manāpaṃ cīvaraṃ labhissāmi”ti cīvarakāraṇā uppajjati. **Itibhavābhava**hetūti ettha **itī**ti nidassanatthe nipāto, yathā cīvarādi hetu, evaṃ bhavābhava hetūti pi attho. **Bhavābhavoti** cettha paṇitapaṇitatarāni telamadhuphāṇitādini adhippetāni. Imesaṃ pana catunnaṃ taṇhuppādānaṃ pahānatthāya paṭipāṭiyāva cattāro ariyavaṃsā desitāti veditabbā.

1. Anvāvaṭṭanā (Sī, Syā)

2. Tattha (Sī)

Agatigamanesu **chandāgatiṃ gacchatī**ti chandena pemena agatiṃ gacchati, akattabbaṃ karoti. Parapadesupi eseva nayo. Tattha yo “ayaṃ me mitto vā sandiṭṭho vā sambhatto vā ñātaḥ vā lañjaṃ vā pana me deti”ti chandavasena assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ chandāgatiṃ gacchati nāma. Yo “ayaṃ me verī”ti pakativeravasena vā taṅkhaṇuppannakodhavasena vā sāmikaṃ assāmikaṃ karoti, ayaṃ **dosāgatiṃ gacchati** nāma. Yo pana mandattā momūhattā yaṃ vā taṃ vā vatvā assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ **mohāgatiṃ gacchati** nāma. Yo pana “ayaṃ rājavallabho vā visamanissito vā anattampi me kareyyā”ti bhīto assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ **bhayāgatiṃ gacchati** nāma. Yo vā pana bhājiyaṭṭhāne kiñci bhājento “ayaṃ me mitto vā sandiṭṭho vā sambhatto vā”ti pemavasena atirekaṃ deti, “ayaṃ me verī”ti dosavasena ūnakaṃ deti, momūhattā dinnādinnaṃ ajānamāno kassaci ūnakaṃ kassaci adhikaṃ deti, “ayaṃ imasmiṃ adīyamāne mayhaṃ anattampi kareyyā”ti bhīto kassaci atirekaṃ deti, so catubbidhopi yathānukkamena chandāgati-ādīni gacchati nāma. Ariyā etāya na gacchantīti **agati**. Anariyā iminā agatiṃ gacchantīti **agatigamanam**. Idaṃ dvayaṃ catunnampi sādharmaṇavasena vuttaṃ. Chandena gamanaṃ **chandagamanam**. Idaṃ dosādīnaṃ asādharmāṇavasena vuttaṃ. Sakapakkharāgañca parapakkhadosaṇca purakkhatvā asamaggaḥvāna gamanaṃ **vaggagamanam**. Idaṃ chandadosasādharmāṇavasena vuttaṃ. Vārino viya yathā ninnam gamananti **vārigamanam**. Idaṃ catunnampi sādharmaṇavasena vuttaṃ.

Vipariyāsesu aniccādīni vatthūni niccanti-ādīnā nayena viparītato esantīti¹ vipariyāsā, saññāya vipariyāso **saññāvipariyāso**. Itaresupi dvīsu eseva nayo. Evamete catunnam vatthūnaṃ vasena cattāro yesu vatthūsu saññādīnaṃ vasena dvādasa honti, tesu aṭṭha sotāpattimaggena pahīyanti. **Asubhe subhanti** saññācittavipallāsā sakadāgāmimaggena tanukā honti, anāgāmimaggena pahīyanti. **Dukkhe sukhanti** saññācittavipallāsā arahattamaggena pahīyantīti vedītabbā.

Anariyavohāresu **anariyavohārā**ti anariyānaṃ lāmakānaṃ vohārā.
Diṭṭhavāditāti “diṭṭhaṃ mayā”ti evaṃ vāditā. Ettha ca
 taṃtaṃsamuṭṭhāpikacetanāvasena attho veditabbo. Saha saddena cetanā
 kathitātipi vuttameva. Dutiyacatukkepi eseṃ nayo. Ariyo hi adisvā vā
 “diṭṭhaṃ mayā”ti, disvā vā “na diṭṭhaṃ mayā”ti vattā nāma natthi, anariyova
 evaṃ vadati, tasmā evaṃ vadantassa etā saha saddena aṭṭha cetanā
 anariyavohārāti veditabbā.

Duccaritesu paṭhamacatukkaṃ veracetanāvasena vuttaṃ, dutiyaṃ
 vacīduccaritavasena.

Bhayesu paṭhamacatukke jātiṃ paṭicca uppannaṃ bhayaṃ **jātibhayaṃ**.
 Sesesupi eseṃ nayo. Dutiyacatukke rājato uppannaṃ bhayaṃ **rājabhayaṃ**.
 Sesesupi eseṃ nayo.

Tatīyacatukke **cattāri bhayānī**ti mahāsamudde udakaṃ orohantassa
 vuttabhayāni. Mahāsamudde kira mahindavīci nāma saṭṭhi yojanāni
 uggacchati. Gaṅgāvīci nāma paṇṇāsa. Rohaṇavīci nāma cattālīsa yojanāni
 uggacchati. Evarūpā ūmiyo paṭicca uppannaṃ bhayaṃ **ūmibhayaṃ** nāma.
 Kumbhīlato uppannaṃ bhayaṃ **kumbhīlabhayaṃ**. Udaḱavāṭṭato bhayaṃ
āvaṭṭabhayaṃ. Susukā vuccati caṇḍamaccho, tato bhayaṃ **susukābhayaṃ**.

Catutthacatukke **attānuvādabhayanti** pāpakammino attānaṃ
 anuvadantassa uppajjanakabhayaṃ. **Parānuvādabhayanti** parassa anuvādato
 uppajjanakabhayaṃ. **Daṇḍabhayanti** agārikassa rañṇā pavattitadaṇḍaṃ,
 anagārikassa vinayadaṇḍaṃ paṭicca uppajjanakabhayaṃ. **Duggatibhayanti**
 cattāro apāye paṭicca uppajjanakabhayaṃ. Iti imehi catūhi catukkehi soḷasa
 mahābhayāni nāma kathitāni.

Diṭṭhicatukke timbarukadiṭṭhi¹ nāma kathitā. Tattha **sayamkatam**
sukhadukkhanti vedanaṃ attato samanupassato vedanāya eva vedanā katāti
 uppannā diṭṭhi. Evañca sati tassā vedanāya pubbepe atthitā āpajjatīti ayaṃ
 sassatadiṭṭhi nāma hoti. **Saccato thetatoti** saccato thirato.

1. Saṃ 1. 261 piṭṭhā āgatā.

Paramkatanti paccuppannavedanato aññaṃ vedanākāraṇaṃ vedanattānaṃ samanupassato aññāya vedanāya ayaṃ vedanā katāti uppannā diṭṭhi. Evaṃ sati purimāya kāraṇavedanāya ucchedo āpajjati ayaṃ ucchedadiṭṭhi nāma hoti. **Sayamkatañca paramkatañcāti** yathāvutteneva atthena upaḍḍham sayam kataṃ upaḍḍham parena katanti gaṇhato uppannā diṭṭhi. Ayaṃ sassatucchedadiṭṭhi nāma. Catutthā akāraṇā eva sukhadukkhaṃ hotīti gaṇhato uppannā diṭṭhi. Evaṃ sati ayaṃ ahetukadiṭṭhi nāma. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

940. Pañcakaniddese yasmā yesaṃ sakkāyadiṭṭhi-ādīni appahīnāni, te bhavaggepi nibbatte etāni ākaḍḍhitvā kāmabhaveyeva pātentī, tasmā **orambhāgiyāni saṃyojanānī**ti vuttāni. Iti etāni pañca gacchantam na vārenti, gataṃ pana ānenti. Rūparāgādīnīpi pañca gacchantam na vārenti, āgantum pana na denti. Rāgādayo pañca lagganaṭṭhena **saṅgā**, anupaviṭṭhaṭṭhena pana **sallā**ti vuttā.

941. **Cetokhilā**ti cittassa thaddhabhāvā kacavarabhāvā khāṇukabhāvā. **Satthari kaṅkhatī**ti satthu sarīre vā guṇe vā kaṅkhati. Sarīre kaṅkhamāno “dvattiṃsavaralakkaṇapaṭimaṇḍitaṃ nāma sarīraṃ atthi nu kho natthī”ti kaṅkhati. Guṇe kaṅkhamāno “atītānāgatapaccuppannajānanasamatthaṃ sabbaññutaññāṇaṃ atthi nu kho natthī”ti kaṅkhati. **Vicikicchati**ti vicinanto kicchati, dukkhaṃ āpajjati, vinicchetuṃ na sakkoti. **Nādhimuccati**ti evametanti adhimokkhaṃ na paṭilabhati. **Na sampasīdatī**ti guṇesu otarivā nibbikicchabhāvena pasīditum anāvilo bhavituṃ na sakkoti.

Dhammeti pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme ca. Pariyattidhamme kaṅkhamāno “Tepiṭakaṃ Buddhavacanāṃ caturāsītiddhammakhandhasahassānīti vadanti, atthi nu kho etaṃ natthī”ti kaṅkhati. Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno “vipassanānissando maggo

nāma, magganissando phalaṃ nāma, sabbasaṅkhārapaṭinissaggo nibbānaṃ nāmāti vadanti, taṃ atthi nu kho natthi”ti kaṅkhati.

Samṅhe kaṅkhatīti “ujjupaṭipannoti-ādīnaṃ padānaṃ vasena evarūpaṃ paṭipadaṃ paṭipannā cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhāti aṭṭhannaṃ puggalānaṃ samūhabhūto saṅgho nāma atthi nu kho natthi”ti kaṅkhati. Sikkhāya kaṅkhamāno “adhisīlasikkhā nāma adhicittasikkhā nāma adhipañña sikkhā nāmāti vadanti, sā atthi nu kho natthi”ti kaṅkhati.

Cetasovinibandhāti cittaṃ bandhitvā muṭṭhiyaṃ katvā viya gaṇhantīti cetasovinibandhā. **Kāmeti** vatthukāmepe kilesakāmepe. **Kāyeti** attano kāye. **Rūpeti** bahiddhā rūpe. **Yāvadatthanti** yattakaṃ icchati, tattakaṃ. **Udarāvadehakanti** udarapūraṃ. Tañhi udaraṃ avadehanato¹ udarāvadehakanti vuccati. **Seyyasukhanti** mañcapīṭhasukhaṃ utusukhaṃ vā. **Passasukhanti** yathā samparivattakaṃ sayantassa dakkhiṇapassavāmapassānaṃ sukhaṃ hoti, evaṃ uppannasukhaṃ. **Middhasukhanti** niddāsukhaṃ. **Anuyuttoti** yuttapayutto viharati. **Paṇidhāyāti** patthayitvā. **Silenāti**-ādīsu **sīlanti** catupārisuddhisīlaṃ. **Vatanti** vatasamādānaṃ. **Tapoti** tapacaraṇaṃ. **Brahmacariyanti** methunavirati. **Devo vā bhavissāmīti** mahesakkhadevo vā bhavissāmi. **Devaññataro vāti** appesakkhadevesu vā aññataro. Kusalaḍhamme āvaranti nīvārentīti **nīvaraṇāni**.

Mātā jīvītā voropitā hotīti manusseneva sakajanikā manussamātā jīvītā voropitā hoti. **Pitāti** manussapitāva. **Arahāpi** manussa-arahāva. **Dutṭhena cittenāti** vadhakacittena.

Saññīti saññāsamaṅgī. **Arogoti** nicco. **Ittheke abhivadantīti** itthaṃ eke abhivadanti, evameke abhivadantīti attho. Ettāvataṃ soḷasa saññīvādā kathitā. **Asaññīti** saññāvirahito. Iminā padena aṭṭha saññīvādā kathitā. Tatiyapadena aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā kathitā. **Sato vā pana sattassāti** atha vā pana vijjamānasseva sattassa. **Ucchedanti** upacchedaṃ. **Vināsanti** adassanaṃ. **Vibhavanti** bhāvavigamaṃ. Sabbānetāni aññamaññavevacanāneva. Tattha dve janā ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhanti

1. Avadehakato (Sī, Syā)

lābhī ca alābhī ca. Tattha lābhī arahato dibbena cakkhunā cutim disvā upapattim apassanto, yo vā cutimattameva daṭṭhum sakkoti, na upapātaṃ. So ucchedadiṭṭhim gaṇhāti. Alābhī “ko paralokaṃ jānāti”ti kāmasukhagiddhatāya vā, “yathā rukkhato paṇṇāni patitāni na puna viruhanti, evaṃ sattā”ti-ādinā vitakkena vā ucchedaṃ gaṇhāti. Idha pana taṇhādiṭṭhīnaṃ vasena tathā ca aññathā ca vikappetvāva uppannā satta ucchedavādā kathitā. Tesañhi idaṃ saṅgahavacanaṃ.

Diṭṭhadhammanibbānaṃ vā panekeṭi ettha diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo vuccati. Tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmiṃyeva attabhāve dukkhā vūpasamantīti attho. Idaṃ pañcannaṃ diṭṭhadhammanibbānavādānaṃ saṅgahavacanaṃ.

942. **Verāti** veracetanā. **Byāsanāti** vināsā. **Akkhantiyāti** anadhivāsanāya. **Appiyoti** dassanasavanapaṭikūlatāya na piyāyitabbo. Cintetumpi paṭikūlattā mano etasmiṃ na appetīti **amanāpo**. **Verabahuloti** bahuvero. **Vajjabahuloti** bahudoso.

Ājīvakabhayanti ājīvaṃ jīvitavuttiṃ paṭicca uppannaṃ bhayaṃ, taṃ agārikassapi hoti anagārikassapi. Tattha agārikena tāva ājīvahetu bahuṃ akusalaṃ kataṃ hoti. Athassa maraṇasamaye niraye upaṭṭhahante bhayaṃ uppajjati. Anagārikenāpi bahu anesaṇā katā hoti. Athassa maraṇakāle niraye upaṭṭhahante bhayaṃ uppajjati. Idaṃ ājīvakabhayaṃ nāma. **Asilokabhayanti** garahabhayaṃ. **Parisasārajjabhayanti** katapāpassa puggalassa sannipatitaṃ parisāṃ upasaṅkamantassa sārājjasāṅkhātāṃ bhayaṃ uppajjati. Idaṃ parisasārajjabhayaṃ nāma. Itaradvayaṃ pākaṭameva.

943. Diṭṭhadhammanibbānavāresu **pañcahi kāmaguṇehīti** manāpiyarūpādīhi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi bandhanehi vā. **Samappitoti** suṭṭhu appito allīno hutvā. **Samaṅgībhūtoti** samannāgato. **Paricāretīti** tesu kāmaguṇesu yathāsukhaṃ indriyāni cāreti sañcāreti ito cito ca upaneti. Atha vā pana laḷati ramati kīlatīti. Ettha ca duvidhā kāmaguṇā mānussakā ceva dibbā ca. Mānussakā mandhātukāmaguṇasadisā daṭṭhabbā, dibbā Paranimmitavasavattidevarājassa kāmaguṇasadisāti. Evarūpe

kāme upagataṃ hi te paramadiṭṭhadhammanibbānappatto hotīti vadanti. Tattha **paramadiṭṭhadhammanibbānanti** paramaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, uttamanti attho.

Dutiyavāre hutvā abhāvaṭṭhena **aniccā**, paṭipīḷanaṭṭhena **dukkhā**, pakatijahanaṭṭhena **vipariṇāmadhammā**ti veditabbā. **Tesaṃ vipariṇāmaññathābhāvā**ti tesaṃ kāmānaṃ vipariṇāmasaṅkhātā aññathābhāvā. “Yampi me ahosi, tampi me natthī”ti vuttanayena uppajjanti **sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā**. Tattha antonijjhāyanalakkaṇaṃ **soko**, tannissitalālapalakkaṇaṃ **paridevo**, kāyapaṭipīḷanalakkaṇaṃ **dukkhaṃ**, manovighātalakkaṇaṃ **domanassaṃ**. Vighātalakkaṇaṃ **upāyāso**.

Vitakkanti abhiniropanavasena pavatto **vitakko**. **Vicāritanti** anumajjanavasena pavatto vicāro. **Etena etanti** etena vitakkena ca vicārena ca etaṃ paṭhamajjhānaṃ oḷārikaṃ sakaṇṭakaṃ viya khāyati.

Pītigatanti pītimeva. **Cetaso uppilāvitanti** cittassa uppilabhāvakaraṇaṃ. **Cetaso ābhogoti** jhānā vuṭṭhāya tasmaṃ sukhe punappunaṃ cittassa ābhogo manasikāroti. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

944. Chakkaniddese yasmā kuddho vā kodhavasena, sandiṭṭhiparāmāsī vā sandiṭṭhiparāmasitāya kalahaṃ viggahaṃ vivādaṃ āpajjati, tasmā kodhādayo “vivādamūlānī”ti vuttā.

Chandarāganiddese kāmagehasitattā **chandarāgā gehasitā dhammā**ti saṅgahato vatvā puna pabhedato dassetuṃ **manāpiyesu rūpesūti**-ādi vuttaṃ. Tattha **manāpiyesūti** manavaḍḍhanakesu iṭṭhesu. Virodhā eva **virodhavatthūni**. **Amanāpiyesūti** aniṭṭhesu.

945. Agāravesu **agāravoti** gāravavirahito. **Appatissoti** appatissayo anīcavutti. Ettha pana yo bhikkhu Satthari dharamāne tīsu kālesu upaṭṭhānaṃ na yāti, Satthari anupāhane caṅkamante sa-upāhano

caṅkamati, nīce caṅkame caṅkamante ucce caṅkame caṅkamati, heṭṭhā vasante upari vasati, Satthudassanaṭṭhāne ubho aṁse pārupati, chattaṁ dhāreti, upāhanaṁ dhāreti, nhāyati, uccāraṁ vā passāvaṁ vā karoti, parinibbute vā pana cetiyaṁ vanditum na gacchati, cetiyassa paññāyanaṭṭhāne Satthudassanaṭṭhāne vuttaṁ sabbaṁ karoti, ayaṁ **Satthari agāravo** nāma. Yo pana dhammassavane saṅghuṭṭhe sakkaccaṁ na gacchati, sakkaccaṁ dhammaṁ na suṇāti, samullapanto nisīdati, na sakkaccaṁ gaṇhāti, na sakkaccaṁ vāceti, ayaṁ **dhamme agāravo** nāma. Yo pana therena bhikkhunā anajjhīṭṭho dhammaṁ deseti, pañhaṁ katheti, vuḍḍhe bhikkhū ghaṭṭento gacchati, tiṭṭhati, nisīdati, dussapallatthikaṁ vā hatthapallatthikaṁ vā karoti, saṅghamajjhe ubho aṁse pārupati, chattupāhanaṁ dhāreti, ayaṁ **saṅghe agāravo** nāma. Ekabhikkhusmimpi hi agārave kate saṅghe agāravo katova hoti. Tisso sikkhā pana apūrayamānova **sikkhāya agāravo** nāma. Appamādalakkhaṇaṁ ananubrūhayamāno **appamāde agāravo** nāma. Duvidhaṁ paṭisanthāraṁ akaronto **paṭisanthāre agāravo** nāma.

Parihāniyā dhammāti parihānakarā dhammā. **Kammārāmatā**ti navakamme vā cīvaravicāraṇādīsu vā kammesu abhirati yuttapayuttatā. **Bhassārāmatā**ti tiracchānakathāvasena bhasse yuttapayuttatā. **Niddārāmatā**ti niddāya yuttapayuttatā. **Saṅgaṇikārāmatā**ti saṅgaṇikāya yuttapayuttatā. **Saṁsaggārāmatā**ti savanasaṁsagge dassanaṁsagge samullāpasāṁsagge paribhogasaṁsagge kāyasaṁsaggeti pañcavidhe saṁsagge yuttapayuttatā. **Papañcārāmatā**ti taṇhāmānadiṭṭhipapañcesu yuttapayuttatā.

946. **Somanassupavicārā**dīsu somanassena saddhiṁ upavicarantīti **somanassupavicārā**. **Cakkhunā rūpaṁ disvā**ti cakkhuviññāṇena rūpaṁ passitvā. **Somanassatṭhāniyanti** somanassassa ārammaṇavasena kāraṇabhūtaṁ. **Upavicaratī**ti tattha vicārapavattanena upavicarati. Vitakko pana taṁsampayutto vāti iminā nayena tīsupi chakkesu attho veditabbo.

947. **Gehasitānī**ti kāmaguṇanissitāni. **Somanassānī**ti cetasikasukkhāni. **Domanassānī**ti cetasikadukkhāni. **Upekkhā**ti

aññāṇasampayuttā upekkhā vedanā. Aññāṇupekkhātīpi etāsaṃyeva nāmaṃ.

948. **Atthi me attāti vāti** sabbapadesu vāsaddo vikappattho, evaṃ vā diṭṭhi uppajjatīti vuttaṃ hoti. **Atthi me attāti** cettha sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṃ gaṇhāti. **Saccato thetatoti** bhūtato ca thirato ca, idaṃ saccanti suṭṭhudaḷhabhāvenāti vuttaṃ hoti. **Natthi me attāti** ayaṃ pana ucchedadiṭṭhi, sato sattassa tattha tattha vibhavaggahaṇato. Atha vā purimāpi tīsu kālesu atthīti gahaṇato sassatadiṭṭhi. Paccuppannameva atthīti gaṇhantī ucchedadiṭṭhi. Pacchimāpi atītānāgatesu natthīti gahaṇato bhasmantā āhutiyoti gahitadiṭṭhikānaṃ viya ucchedadiṭṭhi. Atīteyeva natthīti gaṇhantī adhiccasamuppannikasseva sassatadiṭṭhi. **Attanā vā attānaṃ sañjānāmīti** saññākkhandhasīsena khandhe attāti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānanato iminā attanā imaṃ attānaṃ sañjānāmīti evaṃ hoti. **Attanā vā anattānanti** saññākkhandhaṃyeva attāti gahetvā itare cattāro khandhe anattāti gahetvā saññāya tesaṃ jānanato evaṃ hoti. **Anattanā vā attānanti** saññākkhandhaṃ anattāti, itare ca cattāro khandhe attāti gahetvā saññāya tesaṃ jānanato evaṃ hoti. Sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyova.

Vado vedeyyoti-ādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadatīti **vado**, vacīkamassa kārakoti vuttaṃ hoti. Vedayatīti **vedeyyo**, jānāti anubhavati cāti vuttaṃ hoti. Idāni yaṃ so vedeti, taṃ dassetuṃ **tatra tatra dīgharattaṃ kalyāṇapāpakānanti**-ādi vuttaṃ. Tattha **tatra tatrāti** tesu tesu yonigatiṭṭhitinivāsanikāyesu ārammaṇesu vā. **Dīgharattanti** cirarattaṃ. **Paccanubhotīti** paṭisaṃvedayati. **Na so jāto nāhosīti** so attā ajātidhammato na jāto nāma, sadā vijjamānoyevāti attho. Teneva atīte nāhosi, anāgatepi na bhavissati. Yo hi jāto, so ahosi. Yo ca jāyissati, so bhavissatīti. Atha vā “na so jāto nāhosī”ti so sadā vijjamānattā atītepi na jātu

nāhosi, anāgatepi na jātu na bhavissati. **Niccoti** uppādavayarahito. **Dhuvoti** thiro sārabhūto. **Sassatoti** sabbakāliko. **Avipariṇāmadhammoti** attano pakatibhāvaṃ avijahanadhammo kakaṇṭako viya nānappakārattaṃ nāpajjati. Evamayaṃ sabbāsavadiṭṭhi¹ nāma kathitā. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Chakkaniddesavaṇṇanā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

949. Sattakaniddese thāmagataṭṭhena appahīnaṭṭhena ca anusentīti **anusayā**. Vaṭṭasmiṃ satte saṃyojenti ghaṭentīti **saṃyojanāni**. Samudācāravasena pariyuṭṭhahantīti **pariyuṭṭhānāni**. Kāmarāgo va pariyuṭṭhānaṃ **kāmarāgapariyuṭṭhānaṃ**. Sesesupi eseva nayo.

950. Asataṃ dhammā, lāmakatṭhena vā asantā dhammāti **asaddhammā**. Rāgādīhi dosehi duṭṭhāni caritānīti **duccaritāni**. Tena tenākārena maññantīti **mānā**.

951. Diṭṭhiniddese **rūpīti** rūpavā. **Cātumahābhūtikoti** catumahābhūtamayo. Mātāpitūnaṃ etanti mātāpettikam. Kintam? Sukkasoṇitaṃ. Mātāpettike sambhūto jātoti **mātāpettikasambhavo**. Idha rūpakāyasīsenā manussattabhāvaṃ attāti vadati. Dutiyo taṃ paṭikkhipitvā dībbattabhāvaṃ vadati. **Dibboti** devaloke sambhūto. **Kāmāvacaroti** chakāmāvacaradevapariyāpanno. Kabaḷikāraṃ bhakkhayatīti **kabaḷikārabhakkho**. **Manomayoti** jhānāmanena nibbatto. **Sabbaṅgapaccaṅgīti** sabbaṅgapaccaṅgayutto. **Ahīnindriyoti** paripuṇṇindriyo. Yāni brahmaloke atthi, tesāṃ vasena, itaresaṅca saṇṭhānavasenetam vuttaṃ. **Ākāsaṇācāyatanūpagoti** ākāsaṇācāyatanabhavaṃ upagato. Itaresupi eseva nayo. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sattakaniddesavaṇṇanā.

1. Ma 1. 10 piṭṭhe āgatā.

8. Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā

952. Aṭṭhakaniddese kilesāyeva **kilesavatthūni**. **Kusītavatthūnī**ti kusītaṣṣa alaṣaṣṣa vatthūni paṭiṭṭhā, koṣajjakāraṇānīti attho. **Kammaṃ kātappaṃ hotīti** cīvaravicāraṇādikammaṃ kātappaṃ hoti. **Na vīriyaṃ ārabhatīti** duvidhampi vīriyaṃ nārabhati. **Appattassāti** jhānavipassanāmaggaṭṭhādharmassa appattassa pattiya. **Anadhigatassāti** tasṣeva anadhigatassa adhigamatthāya. **Asacchikatassāti** tasṣeva asacchikatassa sacchikaraṇatthāya. **Idaṃ paṭhamanti** idaṃ “handāhaṃ nipajjāmi”ti evaṃ osīdanāṃ paṭhamāṃ Kusītavatthu. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

Māsācitaṃ maññeti ettha pana **māsācitaṃ** nāma tintamāso. Yathā tintamāso garuko hoti, evaṃ garukoti adhippāyo. **Gilānā vuṭṭhito**¹ hotīti gilāno hutvā pacchā vuṭṭhito hoti.

954. **Aṭṭhasu lokadhammesūti** ettha lokassa dhammāti **lokadhammā**. Etehi vimutto nāma natthi, Buddhānampi honti eva, tasmā “lokadhammā”ti vuccanti. **Paṭighātoti** paṭiḥāṇānākāro. **Lābhe sārāgoti** “ahaṃ lābhaṃ labhāmi”ti evaṃ gehasitasomanassavasena uppanno sārāgo, so cittaṃ paṭiḥanati. **Alābhe**² **paṭivirodhoti** “ahaṃ lābhaṃ na labhāmi”ti domanassavasena uppannavirodho, sopi cittaṃ paṭiḥanati, tasmā “paṭighāto”ti vutto. **Yasādīsupi** “ahaṃ mahāparivāro, ahaṃ appaparivāro, ahaṃ pasāsappatto, ahaṃ garahappatto, ahaṃ sukhappatto, ahaṃ dukkhappatto”ti evametesāṃ uppatti veditabbā. **Anariyavohārāti** anariyānaṃ vohārā.

957. **Purisadosāti** purisānaṃ dosā. **Na sārāmīti** “mayā etassa kammaṣṣa kataṭṭhānaṃ na sarāmi na sallakkhemī”ti evaṃ assatibhāvena nibbeṭṭheti moceti. **Codakāmyeva paṭippharatīti** paṭiviruddho hutvā pharati, paṭibhāṇitabhāvena tiṭṭhati. **Kiṃ nu kho tuyhanti** tuyhaṃ bālassa abyattassa bhaṇitena nāma kiṃ, yo tvaṃ neva vatthunā āpattim, na codanaṃ jānāsīti dīpeti. Tvaṃpi nāma evaṃ kiñci ajānanto bhaṇitappaṃ

1. Gilānavuṭṭhito (Saddanīti)

2. Alābhena (Sī)

maññissasīti ajjhottharati. **Paccāropeti**ti “tvampi khosī”ti-ādīni vadanto paṭi-
āropeti. **Paṭikarohī**ti desanāgāminim desehi, vuṭṭhānagāminito vuṭṭhāhi. Tato
suddhante patiṭṭhito aññaṃ codessasīti dīpeti.

Aññenāññaṃ paṭicaratīti aññena kāraṇena vacanena vā aññaṃ kāraṇaṃ
vacanaṃ vā paṭicchādeti. “Āpattim āpannosī”ti vutto “ko āpanno, kim
āpanno, kathaṃ āpanno, kismim āpanno, kaṃ bhaṇatha, kim bhaṇathā”ti
vadati. “Evarūpaṃ kiñci tayā diṭṭhan”ti vutte “na suṇāmi”ti sotaṃ vā
upaneti. **Bahiddhā kathaṃ apanāmetī**ti “itthannāmaṃ āpattim āpannosī”ti
puṭṭho “Pāṭaliputtaṃ gatomhī”ti vatvā puna “tava Pāṭaliputtagamanāṃ na
pucchāmā”ti vutte “tato Rājagahaṃ gatomhī”ti. “Rājagahaṃ vā yāhi
brāhmaṇagehaṃ vā, āpattim āpannosī”ti. “Tattha me sūkaramaṃsaṃ
laddhan”ti-ādīni vadanto kathaṃ bahiddhā vikkhipati. **Kopanti**
kupitabhāvaṃ. **Dosanti** duṭṭhabhāvaṃ. Ubhayampetaṃ kodhasseva nāmaṃ.
Appaccayanti asantuṭṭhākāraṃ, domanassassetāṃ nāmaṃ. **Pātukarotī**
dasseti pakāseti. **Bāhāvikkhepakāṃ bhaṇatī**ti bāhā vikkhipitvā alajjivacanaṃ
vadati. **Vihesetī**ti viheṭṭheti bādhati. **Anādiyitvā**ti cittikārena aggahetvā
avajānitvā, anādaro hutvāti attho.

Atibālhanti atidaḷhaṃ atippamaṇaṃ. **Mayi byāvaṭā**ti mayi byāpāraṃ
āpannā. **Hīnāyāvattitvā**ti hīnassa gihibhāvassa atthāya āvattitvā, gihī hutvāti
attho. **Attamanā hothā**ti tuṭṭhacittā hotha, “mayā labhitabbaṃ labhatha,
mayā vasitabbaṭṭhāne vasatha, phāsuvihāro vo mayā kato”ti adhippāyena
vadati.

958. Asaññīti pavatto vādo asaññīvādo, so tesaṃ atthīti **asaññīvādā**.
Rūpī attāti-ādīsu lābhino kasiṇarūpaṃ **attā**ti gahetvā **rūpī**ti diṭṭhi uppajjati,
alābhino takkamatteneva ājīvakānaṃ viya. Lābhino yeva ca pana
arūpasamāpattinimittaṃ attāti gahetvā **arūpī**ti diṭṭhi uppajjati, alābhino
takkamatteneva nigaṇṭhānaṃ viya. Asaññībhave panettha ekanteneva
kāraṇaṃ na pariyesitabbaṃ.

diṭṭhigatiko hi ummattako viya yaṃ vā taṃ gaṇhāti. **Rūpī ca arūpī cāti** rūpārūpamissakagāhavasena vuttaṃ. Ayaṃ diṭṭhi rūpāvacarārūpāvacarasamāpattilābhinopi takkikassāpi uppajjati, **nevarūpīnārūpī** pana ekantato takkikadiṭṭhiyeva. **Antavāti** parittakasiṇaṃ attato gaṇhantassa diṭṭhi. **Anantavāti** appamāṇakasiṇaṃ. **Antavā ca anantavā cāti** uddhaṃ adho sapariyantaṃ tiriyaṃ apariyantaṃ kasiṇaṃ attāti gahetvā uppannadiṭṭhi. **Nevantavā nānantavāti** takkikadiṭṭhiyeva. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Atṭhakaniddesavaṇṇanā.

9. Navakaniddesavaṇṇanā

960. Navakaniddese **nava āghātavattḥūnīti** sattesu uppattivāseneva kathitāni. Purisānaṃ malānīti **purisamalāni**. **Navavidhāti** navakoṭṭhāsā navappabhedā vā.

963. **Taṇhaṃ paṭiccāti** taṇhaṃ nissāya. **Pariyesanāti** rūpādi-ārammaṇapariyesanā. Sā hi taṇhāya sati hoti. **Lābhoti** rūpādi-ārammaṇapaṭilābho. So hi pariyesanāya sati hoti. **Vinicchayo** pana ñāṇataṇhādiṭṭhivittakkavasena catubbidho. Tattha “sukhavinicchayaṃ jaññā, sukhavinicchayaṃ ña tvā ajjhantaṃ sukhamanuyuñjeyyā”¹ti ayaṃ **ñāṇavinicchayo**. “Vinicchayāti dve vinicchayā taṇhāvinicchayo ca diṭṭhivinicchayo cā”²ti evaṃ āgatāni atṭhasatataṇhāvicarītāni **taṇhāvinicchayo**. Dvāsattḥi diṭṭhiyo **diṭṭhivinicchayo**. “Chando kho Devānaminda vitakkanidāno”³ti imasmim̐ pana sutte idha vinicchayoti vutto vitakkoyeva āgato. Lābhaṃ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ sundarāsundarañca vitakkeṇeva vinicchinati “ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādi-ārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ

1. Ma 3. 273 piṭṭhe.

2. Khu 7. 205 piṭṭhe Mahāniddese.

3. Di 2. 221 piṭṭhe.

paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmi”ti. Tena vuttaṃ “lābhaṃ paṭicca vinicchayo”ti.

Chandarāgoti evaṃ akusalavitakkena vitakkite vatthusmiṃ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. Idañhi idha **chandoti** dubbalarāgassādhivacanaṃ. **Ajjhosānanti** ahaṃ mamanti balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggahoti** taṇhādiṭṭhivasena paṭiggahakaraṇaṃ. **Macchariyanti** parehi sādhāraṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassa acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī”ti. **Ārakkhoti** dvārapidahana mañjusagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti adhikaraṇaṃ, kāraṇassettaṃ nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇanti** bhāvanapuṃsakam, ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanatthaṃ daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Ekatoḍhārādino satthassa ādānaṃ **satthādānaṃ**. **Kalahoti** kāyakalahopi vācākalahopi. Purimo purimo virodho **viggaho**. Pacchimo pacchimo **vivādo**. **Tuvaṃ tuvanti** agāravavacanaṃ, tvaṃ tvanti attho.

964. **Iñjitānīti** iñjanāni valanāni. **Asmīti iñjitametanti**-ādīhi sabbapadehi mānova kathito. Ahanti pavattopi māno iñjitameva, **ayamahanti** pavattopi, **nevasaññīnāsaññī bhavissanti** pavattopi. Sesanavakehipi mānova kathito. Māno hi iñjanato **iñjitaṃ**, maññanato **maññitaṃ**, phandanato **phanditaṃ**, papañcanato **papañcitaṃ**, tehi tehi kāraṇehi saṅkhatattā **saṅkhatanti** ca vuccati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Navakaniddesavaṇṇanā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

966. Dasakaniddese kilesā eva **kilesavatthūni**. **Āghātavatthūni** panettha “anattthaṃ me acarī”ti-ādīnaṃ vasena avikopetabbe khāṇukaṇṭakādīmhipi aṭṭhāne uppannāghātena saddhiṃ vuttāni.

970. Micchattesu **micchāñāṇanti** pāpakiriyāsu upāyacintāvasena pāpaṃ katvā “sukataṃ mayā”ti paccavekkhaṇākārena uppanno moho.

Micchāvimuttīti avimuttasseva sato vimuttasaññitā. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Dasakaniddesavaṇṇanā.

Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā

973. Taṇhāvicaritaniddese **taṇhāvicaritānī**ti taṇhāsamudācārā taṇhāpavattiyo. **Ajjhattikassa upādāyāti** ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idañhi upayogatthe sāmivacanaṃ. **Asmīti hotīti** yadetaṃ ajjhattaṃ khandhapañcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhagāhato asmīti hoti, tasmim satīti attho. **Itthasmīti hotīti**-ādīsu pana evaṃ samūhato ahanti gahaṇe sati tato anupanidhāya ca upanidhāya cāti dvidhā gahaṇaṃ hoti. Tattha **anupanidhāyāti** aññaṃ ākāraṃ anupagamma sakabhāvameva ārammaṇaṃ katvā itthasmīti hoti, khattiyādīsu “idaṃ pakāro ahan”ti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti attho. Idaṃ tāva anupanidhāya gahaṇaṃ, **upanidhāya gahaṇaṃ** pana duvidhaṃ hoti samato ca asamato ca, taṃ dassetuṃ **evasmīti ca aññathāsmīti** ca vuttaṃ. Tattha **evasmīti** idaṃ samato upanidhāya gahaṇaṃ. Yathā ayaṃ khattiyo, yathā ayaṃ brāhmaṇo, evaṃ ahampīti attho. **Aññathāsmīti** idaṃ pana asamato gahaṇaṃ, yathāyaṃ khattiyo, yathāyaṃ brāhmaṇo, tato aññathā ahaṃ hīno vā adhiko vāti attho. Imāni tāva paccuppannavasena cattāri taṇhāvicaritāni. **Bhavissanti**-ādīni pana cattāri anāgatavasena vuttāni. Sesam purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. **Asmīti** sassato asmi. **Sātasmi**ti asassato asmi. “Asasmīti satasmi”ti vā pāḷho. Tattha atthīti asaṃ, niccasetam adhivacanaṃ. Sīdatīti sataṃ, aniccasetam adhivacanaṃ. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttānīti veditabbāni. Ito parāni **siyanti**-ādīni cattāri saṃsayaparivitakkavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayeneva atthato veditabbāni. **Apāhaṃ siyanti**-ādīni pana cattāri “api nāmāhaṃ bhaveyyan”ti evaṃ patthanākappanavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni. Evametesu

Dve diṭṭhisīsā cattāro, suddhasīsā sīsamūlakā.

Tayo tayoti etāni, aṭṭhārasa vibhāvaye.

Etesu hi sassatucchedavasena vuttā dve **diṭṭhisīsā** nāma. Asmīti, bhavissanti, siyanti, apāhaṃ siyanti ete cattāro **suddhasīsā** eva. Itthasmīti-ādayo tayo tayoti dvādasa **sīsamūlakā** nāmāti evamete dve diṭṭhisīsā, cattāro suddhasīsā, dvādasa sīsamūlakāti aṭṭhārasa taṇhāvicaritadhammā veditabbā.

974. Idāni paṭipāṭiyāva te dhamme bhājetvā dassetuṃ **kathaṇṇica asmīti hotīti**-ādi āraddhaṃ. Tattha **kañci dhammaṃ anavakāriṃ karitvāti** rūpavedanādīsu kañci ekadhammampi avinibbhogaṃ katvā, ekekato aggahetvā samūhatova gahetvāti attho. **Asmīti chandaṃ paṭilabhatīti** pañcakkhandhe niravasesato gahetvā ahanti taṇhaṃ paṭilabhati. **Mānadiṭṭhīsupi** eseva nayo. Tattha kiñcāpi ayaṃ taṇhāvicaritaniddeso, mānadiṭṭhiyo pana na vinā taṇhāya, tasmā tadekaṭṭhavasena idha vuttā. Taṇhāsīsena vā papañcattayampi uddiṭṭhaṃ, taṃ uddesānurūpeneva niddisitumpi mānadiṭṭhiyo gahitā. Taṇhāpapañcaṃ vā dassento teneva saddhiṃ sesapapañcepi dassetuṃ evamāha.

Tasmiṃ sati imāni papañcitānīti tasmiṃ “asmīti chandaṃ paṭilabhatī”ti-ādinā nayena vutte papañcattaye sati puna imāni “itthasmīti vā”ti-ādīni papañcitāni hotīti attho.

Khattiyosmīti-ādīsu abhisekasenāmaccādinā khattiyō ahaṃ, mantajjhenaporohiccādinā brāhmaṇo ahaṃ, kasigorakkhādinā vesso ahaṃ, asitabyābhaṅgitāya suddo ahaṃ, gihibyañjanena gahaṭṭho ahanti iminā nayena attho veditabbo. **Evaṃ itthasmīti hotīti** evaṃ khattiyādisu khattiyādippakāraṃ attani uppādayitvā itthampakāro ahanti hoti.

Yathā so khattiyoti-ādīsu yathā so abhisekasenāmaccādinā khattiyō, tathā ahampi khattiyoti iminā nayena attho veditabbo. Dutīyanaye yathā so abhisekasenāmaccādinā khattiyō, nāhaṃ tathā khattiyō, ahaṃ pana tato hīno vā seṭṭho

vāti iminā nayena attho veditabbo. **Bhavissanti**-ādiniddesādīsipi eseva nayo.

975. Evaṃ ajjattikassa upādāya taṇhāvicaritāni bhājetvā idāni bāhirassa upādāya taṇhāvicaritāni bhājetum **tattha katamānīti**-ādimāha. Tattha **bāhirassa upādāyāti** bāhiraṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idampi hi upayogatthe sāmivacanaṃ. **Imināti** iminā rūpena vā -pa- viññāṇena vā. Avasesaṃ pana uddesavāre tāva vuttanayeneva veditabbaṃ.

976. Niddesavāre pana **avakāriṃ karitvāti** vinibbhogaṃ katvā. **Iminā asmīti chandaṃ paṭilabhatīti**-ādīsu iminā rūpena vā -pa- viññāṇena vāti evaṃ pañcakkhandhe ekadesato gahetvā iminā ahanti chandādīni paṭilabhatīti evamattho veditabbo.

Iminā khattiyosmīti-ādīsu iminā chattena vā khaggena vā abhisekasenāmaccādinā vā khattiyō ahanti evaṃ purimanayeneva attho veditabbo. **Imināti** padamattameva hettha viseso.

Yathā so khattiyoti-ādīsipi **imināti** vuttapadameva viseso. Tasmā tassa vasena yathā khattiyō, evaṃ ahampi iminā chattena vā khaggena vā abhisekasenāmaccādinā vā khattiyoti evaṃ yojetvā sabbapadesu attho veditabbo. **Iminā niccasmīti** pañcakkhandhe anavakāriṃ katvā rūpādīsū ekameva dhammaṃ ahanti gahetvā iminā khaggena vā chattena vā ahaṃ nicco dhuvoti maññati. Ucchedadiṭṭhiyampi eseva nayo. Sesaṃ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

Iti evarūpāni atītāni chattiṃsāti ekekassa puggalassa atīte chattiṃsa. **Anāgatāni chattiṃsāti** ekekasseva anāgate chattiṃsa. **Paccuppannāni chattiṃsāti** ekekassa vā puggalassa yathālābhavasena bahūnaṃ vā paccuppanne chattiṃsa. Sabbasattānaṃ pana ekaṃseneva atīte chattiṃsa, anāgate chattiṃsa, paccuppanne chattiṃsāti veditabbāni. Anantā hi asadisataṇhāmānadiṭṭhibhedā sattā. **Aṭṭhataṇhāvicaritasataṃ hotīti** ettha pana aṭṭhasatasāṅkhātāṃ taṇhāvicaritaṃ hotīti evamattho daṭṭhabbo. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā.

Diṭṭhigataniddesavaṇṇanā

977. Diṭṭhigataniddese **Brahmajāle veyyākaraṇeti** Brahmajālanāmake veyyākaraṇe Dīghanikāyassa paṭhamasuttante. **Vuttāni Bhagavatāti** Satthārā sayam āhaccabhāsītāni. **Cattāro sassatavādā**ti-ādīsu “te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgama kimārabba sassatavādā sassatam attānañca lokañca paññāpentī catūhi vatthūhi”ti-ādina¹ Brahmajāle vuttanayeneva pabhedo ca attho ca veditabboti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Khuddakavatthuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 1. 12 piṭṭhe.

18. Dhammahadayaṭṭhaṅga

1. Sabbasaṅgāhikavāraṇṇanā

978. Idāni tadanantare Dhammahadayaṭṭhaṅge Pāḷiparicchedo tāva evaṃ veditabbo—ettha hi āditova khandhādīnaṃ dvādasannaṃ koṭṭhāsānaṃ vasena sabbasaṅgāhikavāro nāma vutto, dutiyo tesāmyeva dhammānaṃ kāmādhātu-ādīsu uppattānuppattidassanavāro nāma, tatiyo tattheva pariyāpannāpariyāpannadassanavāro nāma, catuttho tīsu bhūmīsu upapattikkhaṇe vijjamānāvijjamānadhammadassanavāro nāma, pañcāmo tesāṃ dhammānaṃ bhūmantaravasena dassanavāro nāma, chaṭṭho gatisu uppādakakamma-āyuppaṃāṇadassanavāro nāma, sattamo abhiññeyyādivāro nāma, aṭṭhamo sārāmaṇānārammaṇavāro nāma, navāmo tesāṃ khandhādīdhammānaṃ diṭṭhasutādivasena saṅgahetvā dassanavāro nāma, dasāmo kusalattikādivasena saṅgahetvā dassanavāro nāma.

979. Evaṃ dasahi vārehi paricchinnāya Pāḷiyā paṭhame tāva sabbasaṅgāhikavāre “Avācīto yāva bhavaggaṃ etthantare kati khandhā’ti pucchite “ekoti vā -pa- cattāroti vā chāti vā avatvā pañcāti vattum samattho añño natthi”ti attano ñāṇabalaṃ dīpento **pañcakkhandhāti** pucchānurūpaṃ vissajjanaṃ āha. Yathāpucchāṃ vissajjanañhi sabbaññubhāṇaṇaṃ nāmāti vuccati. **Dvādasāyatanānī**ti-ādīsupi eseṇa nayo. **Rūpakkkhandhādīnaṃ** pabhedo Khandhaviṭṭhaṅgādīsu vuttanayeneva veditabbo.

2. Uppattānuppattivāraṇṇanā

991. Dutiyavāre ye dhammā kāmabhāve kāmādhātusambhūtānañca sattānaṃ uppajjanti kāmādhātuyaṃ pariyāpannā vā aparīyāpannā vā, te sabbe saṅgahetvā **kāmādhātuyā pañcakkhandhāti**-ādī vuttānaṃ. **Rūpadhātu-**ādīsupi eseṇa nayo. Yasmā pana rūpadhātupariyāpannānaṃ sattānaṃ ghāṇāyatanādīnaṃ abhāvena gandhāyatanādīni āyatanādīkiccaṃ na karonti, tasmā **rūpadhātuyā cha āyatanāni, nava dhātuyoti**-ādī

vuttaṃ. Yasmā ca okāsavasena vā sattuppattivaseṇa vā aparīyāpaṇṇadhātu
nāma natthi, tasmā “aparīyāpaṇṇadhātuyā”ti avatvā yaṃ yaṃ
aparīyāpaṇṇaṃ, taṃ tadeva dassetuṃ **aparīyāpaṇṇe kati khandhā**ti-ādi
vuttaṃ.

3. Parīyāpaṇṇāparīyāpaṇṇavāravaṇṇanā

999. Tatiyavāre **kāmadhātuparīyāpaṇṇā**ti kāmadhātubhajanaṭṭhena
parīyāpaṇṇā, tannissitā tadantogatā kāmadhātutveva saṅkhaṃ gatāti attho.
Sesapadesupi eseṇa nayo. **Parīyāpaṇṇā**ti bhavavasena okāsavasena ca
paricchinṇā. **Aparīyāpaṇṇā**ti tathā aparicchinṇā.

4. Dhammadassanavāravaṇṇanā

1007. Catutthavāre **ekādasāyatanānī**ti saddāyatanavajjāni. Tañhi
ekanteṇa paṭisandhiyaṃ nuppajjati. Iminā nayeṇa sabbattha attho veditabbo.
Sattake “devānaṃ asurānaṃ”ti gativaseṇa avatvā aviseṇa
gabbhaseyyakānanti vuttaṃ. Tasmā yattha yattha gabbhaseyyakā
sambhavanti, tattha tattha teṣaṃ sattāyatanāni veditabbāni. Tathā dhātuyo.
Sesamettha uttānatthameva. Pañcamavāre yaṃ vattabbaṃ, taṃ
Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttameva.

6. Uppādakakamma-āyuppaṃāṇavāravaṇṇanā

1. Uppādakakamma

1021. Chaṭṭhavāre pañcahi kāmaguṇehi nānappaṅkarehi vā iddhiviseṇa
dibbantīti **devā**. **Sammutidevā**ti “devo, devī”ti evaṃ lokasammutiyaṃ devā.
Upapattidevāti devaloke uppannattā upapattiyā devā. **Visuddhidevā**ti
sabbesaṃ devānaṃ pūjārahā sabbakilesavisuddhiyaṃ devā. **Rājānoti**
muddhābhisittakhattiyā. **Devīyoti** teṣaṃ mahesiyo. **Kumāroti**
abhisittarājūnaṃ abhisittadeviyaṃ kucchismiṃ uppannakumārā.

Upasathakammaṃ katvāti cātuddasādīsu aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasitvā. Idāni yasmā parittadānādipuñṇakammaṃ manussasobhagyatāya paccayo, mattaso kataṃ manussasobhagyatāya adhimattaṃ, adhimattabhāvepi nānappakārabhedato nānappakārassa khattiyamahāsālādibhāvassa paccayo, tasmā tassa vasena upapattibhedanā dassento **appekacce gahapatimahāsālānanti**-ādimāha. Tattha mahā sāro etesanti mahāsārā, rakārassa pana lakāraṃ katvā mahāsālāti vuttaṃ. Gahapatayova mahāsālā, gahapatīsu vā mahāsālāti **gahapatimahāsālā**. Sesesupi eseva nayo. Tattha yassa gehe pacchimantena cattālīsakoṭṭidhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca pañca ambaṇāni divasavaḷaṅjo nikkhamati, ayaṃ gahapatimahāsālo nāma. Yasmā pana gehe pacchimantena asītikōṭṭidhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca dasa-ambaṇāni divasavaḷaṅjo nikkhamati, ayaṃ **brāhmaṇamahāsālo** nāma. Yassa pana gehe pacchimantena koṭṭisatadhanāṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca vīsati ambaṇāni divasavaḷaṅjo nikkhamati, ayaṃ **khattiyamahāsālo** nāma.

Sahabyatanti sahabhāvaṃ, sabhāgā hutvā nibbantantīti attho. **Cātumahārājikānanti**-ādīsu Cātumahārājikā nāma Sinerupabbatassa vemajjhe honti, tesu pabbataṭṭhakāpi atthi ākāsaṭṭhakāpi, tesāṃ paramparā cakkavālapabbataṃ pattā. Khiddāpadosikā manopadosikā sītavalāhakā uṇhavalāhakā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbepi Cātumahārājikadevalokaṭṭhakā eva.

Tetthiṃsa janā tattha upapannāti **Tāvatiṃsā**. Api ca Tāvatiṃsāti tesāṃ devānaṃ nāma evāti vuttaṃ, tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā. Tesāṃ paramparā cakkavālapabbataṃ pattā. Tathā yāmadīnaṃ. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavālapabbataṃ appattā nāma natthi. Tattha dibbaṃ sukhaṃ yātā payātā sampattāti **Yāmā**. Tuṭṭhā pahaṭṭhāti **Tusitā**. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimminivā ramantīti **Nimmānaratī**. Cittācāraṃ ña tvā parehi nimmitesu bhogesu vasaṃ vattentīti **Paranimmitavasavattī**.

2. Āyuppamāṇa

1022. **Appam vā bhiyyoti** dutiyaṃ vassasataṃ appatvā vīsāya vā tiṃsāya vā cattālīsāya vā paññāsāya vā saṭṭhiyā vā vassehi adhikampi vassasatanti attho. Sabbampi hetam dutiyaṃ vassasataṃ appattattā appanti vuttam.

1024. Brahmapārisajjādīsu mahābrahmānam pārisajjā paricārikāti **brahmapārisajjā**. Tesam purohitabhāve ṭhitāti **brahmapurohitā**. Vaṇṇavantatāya ceva dīghāyukatāya ca mahanto brahmāti mahābrahmā, tesam **mahābrahmānam**. Ime tayopi janā paṭhamajjhānabhūmiyaṃ ekatale vasanti, āyu-antaram pana nesam nānā.

1025. Parittā ābhā etesanti **Parittābhā**. Appamāṇā ābhā etesanti **Appamāṇābhā**. Daṇḍadivikāya acci viya etesam sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patanti viya sarati vissaratīti **Ābhassarā**. Imepi tayo janā ta-iyajjhānabhūmiyaṃ ekatale vasanti, āyu-antaram pana nesam nānā.

1026. Parittā subhā etesanti **Parittasubhā**. Appamāṇā subhā etesanti **Appamāṇasubhā**. Subhena okiṇṇā vikiṇṇā subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanā suvaṇṇamañjusāya ṭhapitasampajjalitakañcanapiṇḍasassarīkāti **Subhakiṇhā**. Imepi tayo janā tatiyajjhānabhūmiyaṃ ekatale vasanti, āyu-antaram pana nesam nānā.

1027. **Ārammaṇanānattatāti** ārammaṇassa nānattabhāvo. **Manasikāranānattatā**dīsupi eseṇa nayo. Ettha ekassa pathavīkaṣiṇam ārammaṇam hoti -pa- ekassa odātakasiṇanti idaṃ ārammaṇanānattam. Eko pathavīkaṣiṇam manasi karoti -pa- eko odātakasiṇanti idaṃ manasikāranānattam. Ekassa pathavīkaṣiṇe chando hoti -pa- ekassa odātakasiṇeti idaṃ **chandanānattam**. Eko pathavīkaṣiṇe patthanam karoti -pa- eko odātakasiṇeti idaṃ **paṇidhinānattam**. Eko pathavīkaṣiṇavasena adhimuccati -pa- eko odātakasiṇavasenāti idaṃ **adhimokkhanānattam**. Eko pathavīkaṣiṇavasena cittam abhinīharati -pa-

eko odātakasiṇavasenāti idaṃ **abhinīhāranānattam**. Ekassa pathavīkasiṇaparicchindanakapaññā hoti -pa- ekassa odātakasiṇa-paricchindanakapaññāti idaṃ **paññānānattam**. Tattha ārammaṇamanasikārā pubbabhāgena kathitā. Chandapaṇidhi-adhimokkhābhinīhārā appanāyapi vattanti upacārepi, paññā pana lokiya lokuttaramissakā kathitā.

Asaññasattānanti saññāvirahitānaṃ sattānaṃ. Ekacce hi tiṭṭhāyatane pabbajitvā “cittam nissāya rajjanadussanamuyhanāni nāma hontī”ti citte dosaṃ disvā “acittakabhāvo nāma sobhano, diṭṭhadhammanibbānametan”ti saññāvirāgaṃ janetvā tatrupagaṃ pañcamaṃ samāpattim bhāvetvā tattha nibbattanti, tesam upapattikkhaṇe eko rūpakkhandhoyeva nibbattati. Tathā nibbatto ṭhitako eva hoti, nisīditvā nibbatto nisinnakova, nipajjitvā nibbatto nipannova. Cittakammarūpakasadisā hutvā pañca kappasatāni tiṭṭhanti. Tesam pariyosāne so rūpakāyo antaradhāyati, kāmāvacarasaññā uppajjati, tena idha saññuppādena te devā tamhā kāyā cutāti paññāyanti.

Vipulā phalā etesanti **Vehapphalā**. Attano sampattiyā na vihāyantīti **Avihā**. Na kañci sattam tappantīti **Atappā**. Sundarā dassanā abhirūpā pāsādikāti **Sudassā**. Suṭṭhu passantī, sundarametesam vā dassananti **Sudassī**. Sabbehiyeva guṇehi ca bhavasampattiyā ca jeṭṭhā natthettha kaniṭṭhāti **Akaniṭṭhā**.

1028. Ākāsānañcāyatanam upagatāti **Ākāsānañcāyatanūpagā**. Itaresupi ese va nayo. Iti cha kāmāvacarā nava brahmalokā pañca suddhāvāsā cattāro arūpā asaññasattavehapphalehi saddhim chabbīsati deva lokā, manussalokena saddhim sattavīsati.

Tattha Sammāsambuddhena manussānaṃ devānañca āyūṃ paricchindamānena catūsu apāyesu bhummadevesu ca āyū aparicchinnam, tam kasmāti? Niraye tāva kammameva pamāṇam. Yāva kammam na khīyati, na tāva cavanti. Tathā sesa-apāyesu. Bhummadevānampi kammameva pamāṇam. Tattha nibbattā hi

keci sattāhamattaṃ tiṭṭhanti, keci addhamāsaṃ, keci māsaṃ, kappam tiṭṭhamānāpi atthiyeva.

Tattha manussesu gihibhāve ṭhitāyeva sotāpannāpi honti, sakadāgāmiphalaṃ anāgāmiphalaṃ arahattaphalaṃ pāpuṇanti. Tesu sotāpannādayo yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, khīṇāsavā pana parinibbāyanti vā pabbajanti vā. Kasmā? Arahattaṃ nāma seṭṭhaguṇo, gihilingaṃ hīnaṃ, taṃ hīnatāya uttamaṃ guṇaṃ dhāretuṃ na sakkoti. Tasmā te parinibbātukāmā vā pabbajitukāmā vā honti.

Bhummadevā pana arahattaṃ patvāpi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, chasu kāmāvacaradevesu sotāpannasakadāgāmīno yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, anāgāmīnā rūpabhavaṃ gantuṃ vaṭṭati, khīṇāsavena parinibbātuṃ. Kasmā? Nīlīyanokāsassa abhāvā. Rūpāvacarārūpāvacaresu sabbepi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, tattha rūpāvacare nibbattā sotāpannasakadāgāmīno na puna idhāpagacchanti, tattheva parinibbāyanti. Ete hi jhāna-anāgāmīno¹ nāma.

Aṭṭhasamāpattilābhīnaṃ pana kiṃ niyāmeti? Paṇaṇṇāpajjhānaṃ. Yadevassa paṇaṇṇaṃ hoti, tena upapajjati. Sabbesu pana paṇaṇṇesu kiṃ niyāmeti? Patthanā. Yattha upapattiṃ pattheti, tattheva upapajjati. Patthanāya asati kiṃ niyāmeti? Maraṇasamāyamaṃ samāpannā samāpatti. Maraṇasamāyamaṃ samāpannā natthi, kiṃ niyāmeti? Nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpatti. Ekaṃsena hi so Nevasaññānāsaññāyatane upapajjati. Navasu brahmalokesu nibbatta-ariyasāvakānaṃ tatrūpapattiṃ hoti uparūpapattiṃ, na heṭṭhūpapattiṃ. Puthujjanānaṃ pana tatrūpapattiṃ hoti uparūpapattiṃ heṭṭhūpapattiṃ. Pañcasu suddhāvāsesu catūsu ca arūpesu ariyasāvakānaṃ tatrūpapattiṃ hoti uparūpapattiṃ. Paṭha majjhānabhūmiyaṃ nibbatto anāgāmī nava brahmaloke sodhetvā matthake ṭhito parinibbāti. Vehapphalā Akaniṭṭhā Nevasaññānāsaññāyatanaṃ ime tayo devaḷokā seṭṭhabhāvā nāma. Imesu tīsu ṭhānesu nibbatta-anāgāmīno neva uddhaṃ gacchanti, na adho, tattha tattheva parinibbāyanti idamettha pakiṇṇakaṃ.

1. Jhānalābhī-anāgāmīno (Sī, Syā)

7. Abhiññeyyādivāraṇṇanā

1030. Sattamavāre salakkhaṇapariggāhikāya abhiññāya vasena **abhiññeyyatā** veditabbā, ñātatīraṇapahānapariññānaṃ vasena **pariññeyyatā**. Sā ca **rūpakkhandho abhiññeyyo pariññeyyo na pahātabboti**-ādīsu ñātatīraṇapariññāvaseneva veditabbā, **samudayasaccaṃ abhiññeyyaṃ pariññeyyaṃ pahātabbanti**-ādīsu pahānapariññāvasena.

Aṭṭhamavāre rūpādi-ārammaṇānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ vasena sārammaṇānārammaṇatā veditabbā. Navamavāro uttānatthoyeva. Dasamavārepi yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ tattha tattha pañhāpucchakavāre vuttamevāti.

Sammohavinodaniyā Vibhaṅgaṭṭhakathāya

Dhammahadayavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca—

Abhidhammaṃ desento, dhammagarudhammagāravayuttānaṃ,
Devānaṃ devapure, devagaṇasahassaparivāro.

Dutiyaṃ adutiyaपुरiso, yaṃ āha **Vibhaṅgapakaraṇaṃ** Nātho,
Aṭṭhārasahi Vibhaṅgehi, maṇḍitamaṇḍapeyyagaṇo.

Atthappakāsanatthaṃ, tass'āhaṃ yācito ṭhitagaṇena,
Yatinā adandhagatinā, subuddhinā **Buddhaghosena**.

Yaṃ ārabhiṃ racayitum, Aṭṭhakathaṃ sunipuṇesu atthesu.
Sammohavinodanato, **Sammohavinodaniṃ** nāma.

Porāṇaṭṭhakathānaṃ, sāraṃ ādāya sā ayaṃ niṭṭhaṃ.
Pattā anantarāyena, Pāliya bhāṇavārehi.

Cattālīsāya yathā, ekena ca evameva sabbepi.
Niṭṭhaṃ vajantu vimalā, manorathā sabbasattānaṃ.

Saddhammassa ṭhitatthaṃ, yañca imaṃ racayatā mayā puññaṃ.
Pattaṃ tena samattaṃ, pāpuṇatu sadevako loko.

Suciraṃ tiṭṭhatu dhammo¹, dhammābhirato sadā bhavatu loko.
Niccaṃ khemasubhikkhādi-sampadā janapadā hontūti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimaṇḍitena
sīlācārajjavamaddavādiguṇa-amudayasamuditena
sakasamayasaṃyantaragahanaṃjjhogāṇasamatthena
paññāveyyattiyasaṃannāgatena Tipiṭakapariyattippabhede sātṭhakathe
Satthusāsane appaṭihataññāppabhāvena mahāveyyākaraṇena
karaṇasampatti janitasukhaviniggaṭamadhurodāravacanālā-vaṇṇayuttana
yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre
chaḷabhiññāpaṭisambhidāḍippabhedagaṇapaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme
suppaṭiṭṭhitabuddhīnaṃ Theravaṃsappadīpānaṃ

therānaṃ Mahāvihāravāsīnaṃ Vaṃsālaṅkārabhūtena
vipulavisuddhabuddhinā **Buddhaghosoti** garūhi gahitanāmadheyyena
Therena katā ayaṃ **Sammohavinodanī** nāma Vibhaṅgaṭṭhakathā—

Tāva tiṭṭhatu lokasmim, lokanittaraṇesinaṃ,
Dassenti kulaputtānaṃ, nayaṃ paññāvisuddhiyā.

Yāva Buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino,
Lokamhi Lokajetṭhassa, pavattati Mahesinoti.

Sammohavinodanī nāma Vibhaṅgaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Sammohavinodanī-aṭṭhakathāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Accādhāya	331	Anulomikā	394
Acittikataṁ	8	Anusayaṁ	439
Ajjhattikā	52	Apariyogāhanā	132
Ajjhattaṁ paccattaṁ	52	Appatissavatā	459
Aññāṇaṁ	132	Appanigghosaṁ	351
Aṭṭo	349	Apparajakkhā	440
Aṭṭhasu lokadhammesu	492	Apāyo	396
Aṭṭha saṁvegavatthūni	271	Appitā	250
Aḍḍhayogo	349	Apubbaṁ acarimaṁ	415
Aṇu	328	Abbhaññaṁsu	398
Aticchatā	452	Abyāpajjaṁ	362
Atītaṁsena	6	Abhabbā	440
Attavādupādānaṁ	172	Abhiññāya	299
Atthaṅgatā	250	Abhisaññūhitvā	6
Atthagambhīratā	187	Araññaṁ	350
Adhicittaṁ	396	Arati	259
Adhipaññā	396	Avaññā	481
Adhimokkho	200	Avaññātaṁ	8
Adhisīlaṁ	396	Avaṇṇahārikā	466
Anaṭṭhitakiriyatā	450	Averaṁ	362
Anattā	45	Asakkaccakiriyatā	450
Anaddā	481	Asaṅkhatā dhātu	48
Anadhiṭṭhānaṁ	451	Asaṅgāhanā	132
Ananulomikena saṁsaggena	325	Asametukamyatā	481
Aniccaṁ	45	Asampajaññaṁ	133
Anuppiyabhāṇitā	465	Asammohasampajaññaṁ	340

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[U]	
Asātaṇṇakiriyatā	450	Upadhisampatti	421
Asubhanimittam	257	Uppalakavātā	67
Asekkho	315	Upādānakkhandha	102
Ahosi kammaṃ	434	Ubho ante	440
[Ā]		Ullapanā	464
Ācāragocarasaṃpanno	310	Ussadagatāni	442
Āṭṭhapanā	464	Usmāgataṃ	65
Āṇākhettam	411	Usumagataṃ	65
Ādāyo	311	[E]	
Ādīnavadassāvī	328	Ekabījī	411
Āneñjābhisaṅkhāro	442	Ekavidhena	33
Āyatanam	42	Ekavokārabhavo	175
Āyo	207	Ekissā lokadhātuyā	411
Ārambhadhātu	259	[O]	
Ālapanā	464	Opānabhūtāni	327
Āsabham ṭhānam	381	Oramattakāni	327
Āsayam	439	Olīnavuttitā	451
[I]		[Ka]	
Icchā	101	Kakkhaḷam	52
Idappaccayatā	131	Kaṭṭhalam	60
Iddhipādā	290	Kammanimittam	148
Isivāṭapaṭivātāni	327	Kammassakataṃ vā	394
[U]		Kammāyatanam	394
Ukkhepanā	466	Kammaṃ	148
Uññā	481	Karuṇāyitattam	71
Uññātām	8	Kāmupādānam	172
Unnahanā	464	Kāmo	69
Upadhivipatti	421	Kāyānupassī	207

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ca]	
Kāyikaṃ vīriyaṃ	300	Cetasikaṃ vīriyaṃ	300
Kālavipatti	421	Cetaso līnattaṃ	259
Kālasampatti	421	Cetokhilā	485
Kāsāvapajjotāni	327	Cetovimuttiṃ	445
Keḷanā	459	[Cha]	
Kolaputtiyena	467	Chandāgatiṃ	483
Kolaṃkolo	411	[Ja]	
[Kha]		Jambhanā	460
Khandhā	1	Jātikhattaṃ	411
Khanti	311	Jātimahattaṃ	268
Kharigataṃ	52	[Jha]	
Khurakavātā	67	Jhāyī	443
[Ga]		[Tha]	
Gatinimittaṃ	149	Ṭhapanā	464
Gativipatti	421	[Ta]	
Gatisampatti	421	Tajjārī	328
Garahanā	466	Tathāgatabalāni	380
Gaveṭṭhi	467	Tathāgataseyyā	331
Giriguhaṃ	351	Tadapi	299
Guttadvāro	310	Tadekajjhaṃ	291
Guhā	350	Tandī	259
[Ca]		Titthiyasāvakā	325
Cattāri bhayāni	484	Titthiyā	325
Capalatā	459	Tintiṇaṃ	459
Cāṭukamyatāya	324	Tīṇi antaradhānāni	412
Cāturatā	458	Tīṇi parinibbānāni	413
Cirakatampi	298	Tejogataṃ	65
Cīvaramaṇḍanā	459	[Tha]	
Cutūpapātaṃ	384	Thambho	451
		Thullakumāriyo	325

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Pa]	
Diṭṭhupādānaṃ	172	Paññāvimuttiṃ	445
Dukkhaṃ	45	Paṭiññāya	313
Dummejjhaṃ	133	Paṭipatti	412
Durabhisambhavānaṃ	351	Paṭipadaṃ	383
Duviññāpayā	440	Paṭivedhagambhīratā	188
Desanāgambhīratā	187	Paṭivedho	412
Dosāgatiṃ	483	Paṭisallānasārappaṃ	351
Dvākārā	440	Paṭisārambho	451
[Dha]		Paṇamaṇā	460
Dhammagambhīratā	187	Pantesu	460
Dhammaṭṭhitiñāṇaṃ	404	Pamādo	451
[Na]		Payogavipatti	421
Natthitā	440	Payogasampatti	421
Nandirāgasahagatā	104	Parakkamadhātu	260
Nikanti taṇhā	183	Parapiṭṭhimaṃsikatā	466
Nikkamadhātu	259	Paramāṇu	328
Nikkhattadhuratā	451	Parasattānaṃ	399
Nijjigīsaṇā	467	Parikathā	466
Nittiṇṇo	354	Parikkhatatā	458
Nippesikatā	466	Paricāreti	487
Nibbānāya	299	Parittabhūmako	442
Nibbānaṃ	435	Paripucchā	372
Nibbidāsahagatā	400	Paribhūtaṃ	8
Nibbedhabhāginī	401	Parimukhaṃ satim	
Nirayagāmī	435	upaṭṭhapetvā	352
Nirāmisā	299	Pariyatti	412-372
Nivisati	104	Pariyantānaṃ	351
Nissaraṇadassāvī	328	Pariye ñāṇaṃ	399
Nekkhammadhātu	70	Parivīmaṃsaṃ	298
		Parihāniyā dhammā	489
		Pavicarati	298

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Pātimokkhasaṁvarena	319
Pātimokkham	316
Pāpacaritā	442
Pāpanā	466
Pāpādhimuttikā	442
Pāpāsaya	442
Pāpicchatā	458
Pāmokkham	318
Pāraṅgato	354
Pāribhaṭṭayātā	324-465
Pāvacaṇaṁ	312
Pāsādo	349
Pīṭimaṇassa	299
Pīṭe	345
Puññābhisaṅkhāro	139
Pucchaṇṇikātā	459
Pubbayogo	372
Pubbarattāpararattaṁ	329
Pubbante	131
Pubbantāparante	131
Pettivisayo	415
Ponobbhaviṇā	104

[Pha]

Pharusiyaṁ	451
------------	-----

[Ba]

Bahulīkaroti	248
Bālyam	133
Bibbohanaṁ	349
Buddhapaṭikuṭṭhena	324

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ba]

Bojjhaṅgā	296
Bodhipakkhikānaṁ	331
Byantīkatā	250
Byappitā	250
Byasaṇā	487
Byādhiyakam	460
Brahmacariyam	312

[Bha]

Bhattakilamatho	461
Bhattamucchā	461
Bhattasammado	259
Bhadro	315
Bhabbā	440
Bhayadassāvī	328
Bhayāgatim	483
Bhavagāmi	174
Bhākuṭṭikā	464
Bhāveti	248
Bhikkhu	311
Bhiyyokamyatā	452
Bhojane mattaññū	310

[Ma]

Maggo	107
Mañco	349
Maṇi	60
Maṇḍanā vibhūsanā	459
Maṇḍo	315
Manussarāhasseyyakam	351

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[La]	
Masāragallam	60	Lahusāni	327
Mahābhūmakō	442	Leṇam	350
Mahārajakkhā	440	Lohitaṅko	60
Mahicchata	454	[Va]	
Māsācitam	492	Vajjadassāvī	328
Mālo	349	Vaṇṇapokkharatāya	467
Micchāñāṇam	495	Vado vedeyyo	490
Muggasūpyatā	324-465	Vanapattham	351
Muttā	60	Vantattā	353
Mettāyitattam	70	Vambhanā	466
Mokkham	318	Vācasiko	318
Mohāgatiṃ	483	Vāyogataṃ	66
[Ya]		Vālikā	60
Yadapi	299	Vikkhittam	256
Yathābhūtaṃ ñāṇam	440	Vigatābhijjhena	352
Yapeti	250	Vicikicchati	485
Yogavihitesu	392	Vijanavātaṃ	351
Yonisomanasikāro	257	Vijambhitā	259
Yaṃ kiñci	3	Viññāṇadhātu	52
[Ra]		Vidhavā	325
Rathareṇu	328	Vinamanā	460
Randhagavesitā	481	Vipaccanīkasātata	459
Ruci	311	Vippaṭikūlaggāhitā	459
Ruppati	3	Vipulam	401
Rūpakkhandho	2	Vimuttam	256
Rūpaṃ	3, 42	Virāgadhammaṃ	404
Rosanā	70	Virāgūpasañhitā	400
		Virosanā	70
		Vilokitaṃ	339
		Vivaro	68

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Vivittaṁ	349	Sattakkhattuparamo	411
Visositā	250	Satthari kaṅkhati	485
Viharati	209	Satthusāsanam	312
Vihāro	349	Samaññāya	313
Vihettheti	70	Sannāgataṁ	290
Vihimsanā	70	Samasīsī	251
Vihimsādhātu	70	Samādāya	310
Vītarāgaṁ	255	Samādhissa na nikāma-	
Vūpasantā	250	lābhissa	401
Verambhavātā	67	Samāhitaṁ	256
Verā	487	Samiddhi	291
Vesiyāgocaro	325	Samukkācanā	465
Veḷugumbo	350	Samuggamo	20
Veḷudānena	320	Samudācaranti	400
Veḷuriyo	60	Samunnahanā	464
Vossaggapariṇāmiṁ	302	Samullapanā	464
Vossaggānuppadānaṁ	450	Sampajāno	209
[Sa]		Sambhajati	350
Sakkharā	60	Sammādiṭṭhi	107
Saṅkho	60	Sammoho	133
Saṅgahā	163	Saritā	298
Saccānulomikaṁ	394	Salākaggāhena	407
Sajjham	60	Sallapanā	464
Sanṭhapanā	464	Sātaccaṁ nepakkaṁ	300
Satthakavātā	67	Sādhukamyatā	459
Satinepakkena	297	Sāmantajappā	465
Satipaṭṭhānā	204	Sāmisā sukhā	255
Satimā	297	Sāyite	345
Sato sampajāno	331	Sārambho	451
		Svākārā	440

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Svāvatthitaṃ	248	Seyyathidaṃ	52-107
Sikkhati	310	Snehagataṃ	61
Sikkhāpadāni	365	Sositā	250
Siṅgārata	458	Samkhipanā	466
Siṅgaṃ	458	Samkhittaṃ	256
Silā	60	Samghaṃ bhindeyya	406
Sītā	67	Samvaro sīlaṃ	317
Sītenapi ruppati	4	Samvuto	318
Sīlabbatupādānaṃ	172	Samsevati	350
Sīhanādaṃ	381		
Sīhaseyyā	330	[Ha]	
Suviññāpayā	440	Hadayaṃ	57-228
Sekkho	315	Himsanā	70
Senāsaṇaṃ	349	Hīlitaṃ	8
Senāsaṇamaṇḍanā	459	Heṭhanā	70

Sammohavinodanī-aṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapoththakaṃ, Syā = Syāmapoththakaṃ, Kaṃ = Kambojapoththakaṃ, I = Iṅgalisapoththakaṃ, Ka = kesuci Marammapoththakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapoththakesu dissamānapāṭho.

Sammohavinodanī-aṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Piṭṭhāṅkā

[A]

Akoṭṭāpentānaṃ = Ākoṭāpentānaṃ (Sī, Syā)	321
Aññāsikoṇḍaññaṃ = Aññākoṇḍaññaṃ (Sī, Syā)	383
Atthamhā = Attānaṃ (Sī, Syā, Ka)	453
Anāvaṭṭanā = Anvāvaṭṭanā (Sī, Syā)	482
Anivṭṭhakumāriyo = Anividdhakumāriyo (Ka)	325
Appanāpattāpi = Appaṇāpattāpi (Sī)	70
Apubbapadavaṇṇanā = Anupubbapadavaṇṇanā (Sī, Syā)	303
Abbokārato = Sabbākārato (Sī, Syā)	48
Abyāpajjaṃ = Abyāpajjhaṃ (Sī, Syā)	362
Abyāvaṭo = Avāvaṭo (Ka)	299
Abhinetvā = Atinetvā (Syā, Ka)	422
Assādamattā = Assāsamattā (Ka)	5

[Ā]

Āyusaṅkhārossajjane = Āyusaṅkhāravossajjane (Sī, Syā)	411
Āvaṭṭassa = Āvattassa (Sī) Āvaṭṭantassa (Syā)	284

[I]

Iṭṭhetam = Atthetam (Sī)	9
--------------------------	---

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[U]

Uggārahikkādi = Uggārahikkārādi (Syā, Ka)	66
Uccatalaṅkavāsī = Uccamālikavāsī (Sī)	470
Ujūṃ = Ujukam (Sī, Syā)	352
Udakapubbuḷo = Udakabubbuḷo (Sī) Udakapupphuḷo (Ka)	30
Uddīpanāti = Ukkhipanāti (Syā, Ka)	464
Uddekopi = Uggāropi (Sī)	232
Uparicchādetvā = Paṭicchādetvā (Ka)	58
Ummaggenāpi = Kummaggenāpi (Sī)	142
Uracakke = Khuracakke (Ka)	382

[Ū]

Ūnakam = Omakam (Sī)	320
----------------------	-----

[E]

Ekapatthapūrapamāṇam = Ekapattapūrapamāṇam (Sī)	61-232
---	--------

[Ka]

Kacchakantarato = Kacchakaraṇḍato (Sī, Syā, Ka)	337
Kuthita = Kuṭṭhita... (Syā) Kudhita... (Ka)	230

[Gha]

Ghaṭṭīyati = Ghaṭīyati (Syā)	3
------------------------------	---

[Ca]

Cokkhabrāhmaṇo = Pokkharabrāhmaṇo (Sī, Syā)	405
---	-----

[Da]

Daheyya = Dayheyya (Ka)	220
-------------------------	-----

[Ta]

Tattaphālam = Tattathālam (Sī, Syā)	13
Tathatthena = Tathattena (Sī, Syā)	83
Talasantharaṇapūjaṃ = Mālāsanthārapūjaṃ (Sī, Syā)	420
Talaṅgaravāsī = Taḷaṅgaravāsī (Sī, Syā) Vāḷaṅkaravāsī (Ka)	373

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Tha]

Thaddhasātakasa = Baddhasātakassa (Ka) 451

[Da]

Divāvihāravāsī = Dibbavihāravāsī (Ka) 327

[Na]

Nayena = Upāyena (Ka) 353

Navako = Navakataro (Syā) 429

Niṅkaṇṇa = Poṇṇaka (Sī) 470

Nipisitvā = Pimsitvā (Sī, Syā) 466

Nibbāyeyya = Nibbāpeyya (Ka) 220

Nivāsattānāttāna = Nivāsanaṭṭhānāttāna (Sī, Syā, Ka) 42

Nhāru = Nahāru (Sī) Nahārū (Syā) 55

[Pa]

Pakkhantānampi = Pakkhandānampi (Ka) 4

Paccayapaṭisevana = Paccayapaṭisedhana (Sī) 461

Paṭapaṭāyantā = Taṭataṭāyantā (Sī, Syā) 339

Paṭinissajjanto = Paṭinissajjento (Syā, Ka) 209

Parikhādīsu = Parikkhādīsu (Syā, Ka) 223

Pisati = Pimsati (Sī, Syā) 98

Pucchitadhammanidassanaṃ = Pucchitabbadhammanidassanaṃ (Ka) 3

Puññussayasampattiyā = Puññūpanissayasampattiyā (Sī, Syā) 380

Pubbajātibhāvanaṃ = Pubbajātibhāvaṃ (Sī, Syā) 385

Pubbuḷūpamā = Bubbuḷūpamā (Sī) Pupphuḷūpamā (Ka) 30

Potthalikāya = Koṭṭhalikāya (Syā, Ka) 225

Ponobbhavikā = Ponobhavikā (Sī) 104

[Bha]

Bhallakaṃ = Tallakaṃ (Sī, Syā) 60

Bhinditvā = Chinditvā (Sī, Syā) 431

Bhīsanakasenāsanānaṃ = Bhimsanakasenāsanānaṃ (Sī, Syā) 351

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Marumpā = Marumbā (Sī, Syā) 60

[Ya]

Yadidaṃ = Yadaṃ (Sī) Hadaṃ (Syā, Ka) 210

Yamakatālakhandhaṃ = Yamakatālakandaṃ (Syā, Ka) 241

Yojanasatamaggaṃ = Yojanasatikaṃ maggaṃ (Syā) 373

Yaṃ yaṃ hi = Yañhi yaṃ (Sī, Syā, Ka) 405

[Ra]

Ravaṇaghaṭe = Yavanaghaṭe (Sī) Lavanaghaṭe (Syā) 236

[La]

Lohitaṅkoti = Lohitaṅgoti (Syā, Ka) 60

[Va]

Vaṭṭi vaṭṭi = Vaṭṭavaṭṭi (Sī, Syā) 328

Vaṭṭaṃ = Vattaṃ (Ka) 426

Vattapaṭipattiṃ = Vattapaṭivattaṃ (Sī, Syā) 335

Vitujjamānamammānaṃ = Vitujjamānadhammānaṃ (Syā, Ka) 95

Virajjheyya = Virujjheyya (Sī, Syā) 423

Vihārapariveṇaṃ = Piṅgarapariveṇaṃ (Syā) Piyaṅgapariveṇaṃ (Ka) 278

Vītikkame = Vītikkamane (Syā) 367

[Sa]

Sakalikāpi = Sakkhalikāpi (Sī, Syā, Ka) 408

Sakkaralasikāya = Sakkalasikāya (Sī, Syā)

Silesikāya (Ma-Ṭṭha 3. 171 piṭṭhe) 280

Sajjhaṃ = Sajjhu (Sī, Syā) 60

Sattadhā = Satadhā (Sī, Syā, Ka) 87

Sannirujjhanesu = Sannirumbhanesu (Sī, Syā) 339

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sannirujjhanam = Sannirumbhanam (Sī, Syā)	339
Sannirujjhivā = Sannirundhitvā (Sī)	232
Sarīradhātunicayaṭṭhānam = Sarīradhātucetiyaṭṭhānam (Sī)	427
Sahoḍḍham = Sahoḍham (Syā), Sakkatānulomaṁ. Sahoḍḍam (Ka)	423
Sādhikāni = Dasādhikāni (Syā) Visādhikāni (Visuddhimagge)	225
Sītacchāyam = Sandacchāyam (Sī, Syā)	350
Sīsupadhānam = Sīsappamāṇam (Ka)	349
Suññāṭṭham = Suññataṭṭham (Sī, Ka)	127
Sūnakāragharam = Sūnāgharam (Sī)	240

[Ha]

Hatthipākārena = Saṭṭhihatthapākārena (Syā, Ka)	279
---	-----